

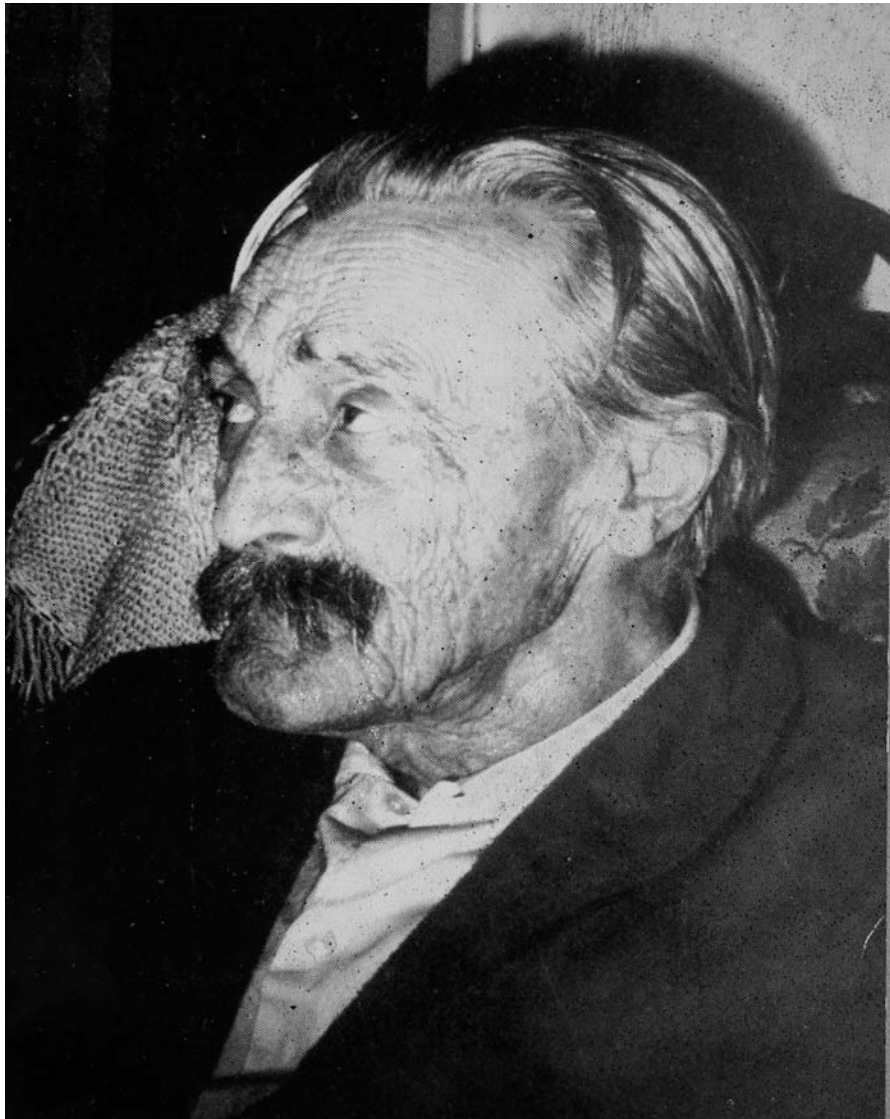
KÓS KÁROLY

Kalotaszegi krónika

Hét írás

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest 1973

A BEVEZETŐ TANULMÁNYT
VARRÓ JÁNOS
ÍRTA

A SZÉPÍRÓ KÓS KÁROLY

Neve elválaszthatatlan a szülőföld fogalmától. Ha azt mondjuk: *Kós Károly*, önkéntelenül is Erdélyre gondolunk, hegyes-völgyes tájakra, komor fenyvesekre és napsütötte havasi pojánákra, múlt harcokat, múlt szenvedéseket idéző kerített templomokra, magas fedelű parasztházakra, rózsás arcú lányokra és kemény havasalji férfiakra, románokra, szászokra, magyarokra, e föld küzdelmes múltjára és bizakodó jelenére. Majd ha gondolataink az egész tájat bejárták, Kolozsvár és Várad között, a Kalota, Körös és Nádas mentén elterülő különös színponton, Kalotaszegen állapotodnak meg, melyet Kós emelt be irodalmunkba, s amely cserében azzal a különös valamivel ajándékozta meg Kós művészetét, amit általában úgy szoktunk hívni, hogy: *stílus*. Kettős kapcsolat-ról kell tehát beszélnünk, mivel Kós művészete olyan gyümölcsfa, amely a szülőföld talajából szívja tápláló nedveit, s a szülőföldnek adja vissza gyümölcseit.

Kalotaszeg nélkül egyszerűen elképzelhetetlen Kós Károly művészete. Maga is tudja, maga is vallja ezt. Kalotaszeg az a világ, amely alapvető életérzéseit kialakította, ez az az élményforrás, amely írói vénáját mindvégig táplálta, ez az a bűvös lencse, amelynek kicsinyített, de éles rajzában – mint csepp vízben a tenger – népének sorsproblémái eléje tárultak, s mely ilyenformán mind művészi látását, mind erkölcsi tartását meghatározta. Kalotaszeg jelentette számára az otthon biztos fogódzóját, de ugyanakkor a számonkérő széklet is, mely előtt a művész lelkiismerete felelősséggel tartozik. S jelentette mindenekelőtt írásművészetének drága eszközét: különös zengésű, tősgyökeres nyelvét, e kis közösség legbecesebb ajándékát. Ha Balassi hajdanában „Emberségről példát, / Vitézségről formát” tanult a végváraktól, kis változtatással Kósról is elmondhatjuk, hogy Kalotaszeg „Emberségről példát, / *Művészetéről* formát” szolgáltatott számára.

Pedig Kalotaszeg nem is „édes”, hanem csupán választott szülőföldje Kós Károlynak. Ám e tudatos szülőföldválasztás oly erős belső kötődés eredménye, amely fölösen pótolja a szülő és gyermeke közötti természetes kapcsolatot.

Bizony kanyargós volt az út, amelyen haladva a kolozsvári kishivatalnok fia a kalotaszegi Sztánára megérkezett. Hosszas vándorlása tulajdonképpen már születése előtt elkezdődött: édesapját, aki postai tisztviselő volt, Kolozsvárról Temesvárra helyezték át. Ezért születik Kós Károly a Bega partján, 1883. december 16-án. Ám mintha a sors előre úgy tervezte volna, hogy a leendő művészt a kisgyermekkor élményeinek eltéphetetlen kötelékeivel kötözze szülőföldjének minél több pontjához, a kisgyereket nem zárta be egyetlen város falai köze, folyton tovább vitte új tájakra, új emberek közé, szemhatárát fokozatosan tágította, míg csak bele nem fért az egész Erdély.

Mindössze hároméves, amikor apját Szebenbe helyezik át. Ezzel a költözködéssel veszi kezdetét az a hosszan tartó „fel-fedező út”, melynek során Kós szülőföldjének minden zegézugát megismeri.

A kisgyerek tudata Szeben ódon falai között kezd nyiladozni, szeme tán itt szokta meg, lelke itt itta be a középkori építészet egyszerű, nemes vonalait, melyek oly fontos szerepet játszanak majd sajátos építéstílusának kialakulásában. Szeben jelenti az első gyerekkori csatangolásokat, az első játszótársakat s a gondtalan gyermekkor végét: az iskolát. Mennyi feledhetetlen élmény egy kisgyerek számára! Megfeketedett bástyafalak és modern paloták, előkelő patríciusok és vásárra beözönlő bundás parasztok, szorgalmas iparosok és fontoskodó hivatalnokok, románok, szászok, magyarok. Micsoda tarka kaleidoszkópja az erdélyi város életének!

Ám a sors sürgeti, rövidesen mennie kell tovább. Édesapját ezúttal Kolozsvárra helyezik. Úgy látszik, mintha a jövő művész közeledni kezdene végleges otthonához, a kalotaszegi Sztánához. A Szebeni-havasok égbe nyúló vonulatai rendre elmaradoznak a távolodó vonat mögött, s a Gyulai-havasok sötétlila háttérére festve feltűnik a kolozsvári Szent Mihály-templom fehérén ragyogó toronykolosszusa.

A kolozsvári évek döntő hatással vannak a serdülő fiú lelkületének kialakulására. Tanulmányait az öreg Kollégium

falai között folytatja, ahol a kartézianus Apáczai Csere János haladó társadalmi nézetei mellett a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalom eszméi is otthonra lelnek. A tanári kar nagy része lelkes függetlenségi párti, s e tény természetesen az iskolai nevelésre is kihat. Kós Károly tudata ebben a függetlenségi-kurucmagyar légkörben alakul ki s válik fogékonnyá a múlt haladó történelmi hagyományai iránt.

Az iskolai nevelés mellett a kolozsvári évek egyéb élményekkel is gazdagítják Kós egyéniségét. A történelmi hangulatot árasztó kolozsvári utcák meghódítása után a nyugtalan szellemű fiú elindul, hogy Kolozsvár környékét is felfedezze. A szünidőkben tett kerékpáros kirándulásai során egyre távolabb merészkedik, sorban látogatja meg a Mezőség és a Sziget-hegység román és magyar falvait. A hetedik osztály elvégzése után aztán Kalotaszegre is eljut. Egyik osztálytársa – kinek édesapja a bélesi Jósika-uradalom főerdésze volt – meghívta, hogy töltsön náluk néhány napot a nyári vakációból. Gyalogosan vágtak neki a hosszú útnak, melynek legnagyobb része Kalotaszeg falvain vezetett keresztül. A falvakon áthaladva, Kós érdeklődését mindenképp a színpompás népviselet és a szokatlan kalotaszegi épületek keltették fel. Az első pihenőt Magyarvalkón tartották. Meglátogatták a valkói kerített templomot, mely a kalotaszegi népi építészet egyik legszebb alkotása, bebarangolták a cintermet, hol először látott Kós „virágos, vidám temetőt”.

E romantikus gyalogút kapcsolta hát be Kós életébe Kalotaszeget, s dehogyis gondolta még ekkor, hogy néhány év múlva maga is kalotaszegi lakossá válik. Ám a következő év még szorosabb szálakkal köti jövendő otthonához: egyik barátjánál tett látogatása során ismeri meg annak húgát, a tizenhat éves Balázs Idát, a türei református pap lányát, s így ezzel a látogatással veszi kezdetét az a mély és férfiasan szemérmes szerelem, amely majd tíz év múlva érik házaszággá.

Így közeledik Kós lépésről lépésre jövendő otthonához, hisz Türetől Sztána mindössze néhány kilométer. A sors azonban hatalmas vargabetűt iktat be itt Kós életútjába. Noha első látogatása óta többé sohasem szakad el Kalotaszegtől, kereken két évtizednek kell elteltie, míg végleg *hazaérkezik*. A sors rendeléséből be kell járnia a világot Párizstól Isztam-

bulig, fel kell jutnia az európai szintű művészet csúcsaira, hogy majd hazajöve alapokat rakhasson a romániai magyar kultúra szerény épületének.

Egyes irodalomtörténészek szerint a romániai magyar irodalom úgy keletkezett, hogy az első világháborút követő nagy történelmi változások nyomán romániaivá váló erdélyi magyarságnak szüksége volt irodalomra, minek következtében a Történelem kiadta a parancsot: *Legyen romániai magyar irodalom!*

És lőn romániai magyar irodalom.

Hogy miből? Hát abból, hogy *tanárok, megyei tisztviselők, orvosok, ügyvédek, építészek fogtak tollat, nemegyszer irodalomra cserélték eddigi hivatásukat.*

Hát nem gyönyörű? Az embernek szinte kedve volna továbbmondani Kozma Andorral:

Kereskedőt üzlet, *mesterembert szerszám*
Nem kötött le többé, – beálltak ezerszám.

Nos, az utolsónak felsorolt „építészek” nem más, mint Kós Károly. S épp az ő esete a klasszikus példa rá, hogy a romániai magyar irodalom nem a semmiből született, hogy Ady harca nyomán Erdélyben is felnőtt és megizmosodott egy fiatal írógárda, amely az irodalmi társaságok hivatalos vonalával szemben a haladó gondolatot képviselte, s amely már 1918 előtt ráébredt sajátos feladataira, ráérezett sajátos problémáira, elsősorban a vidéken megkapaszkodó konzervativizmus veszélyére, valamint az együtt élő népek közös gondjára-bajára. A romániai magyar irodalom első generációjának derékhadát egy-két kivételtől eltekintve már ismert nevű írók alkotják, s aki az első évek irodalmi életét valamelyest is ismeri, az azt is jól tudja, hogy a romániai magyar irodalom sosem fordult oly határozottan a *társadalmi kérdések* felé, mint e valóban hősi korszakában. Ki ne emlékeznék Sipos Domokos lázító erejű novelláira, Nyíró sokat ígérő indulására, Molter vitriolos társadalmi szatíráira, Szentimrei Jenő forradalmi hangvételű expresszionista lírájára, Tamási *Címereskéjére* vagy akár Makkainak a konzervatív körökben nagy felháborodást kiváltó *Ördögszekerére*? Ki ne emlékeznék a *Napkelet* és *Pásztortűz* között lezajlott éles vitákra, melyek mögött lényegében a romániai magyar

radikalizmus és konzervativizmus erői sorakoztak? Bizony mondom, a születő romániai magyar irodalom éppoly mélyen *társadalmi fogantatású* volt, mint bármely más irodalom, bizonyosságául annak, hogy az irodalmi élet pontosan olyan szerves folyamat, akár a társadalmi fejlődés folyamata. Az ellenben igaz, hogy a történelmi változás szükségessé tette a Budapesttől független romániai magyar *irodalmi intézmények és orgánumok* létrehozását, s az új társadalmi konstellációban még jobban kihangsúlyozta ennek az irodalomnak a nagy jelentőségét mind az együtt élő népek kölcsönös megértését, mind pedig a dolgozó tömegek anyanyelvi kultúrájának ápolását illetően.

De lássuk hát végre, mikor is „fogott tollat” Erdély egyetlen építész-írója? E kérdésre azonban furcsamód csak úgy felelhetünk kielégítően, ha először arra válaszolunk, hogy miképpen lett Kós Károly építőművésszé. Amint látni fogjuk, Kós építőművészi tevékenysége nemcsak hogy nem állítható szembe írói munkásságával, de annak egyenesen előfeltétele. A *formák művészete* volt az az első lépcsőfok, amely Kóst a *szó művészetéhez*, az irodalomhoz elvezette.

Kós Károly a középiskola elvégzése után a budapesti műegyetem általános mérnöki szakára iratkozik be. A biztos polgári megélhetés szempontjából szerencsés, de egyébként igen prózai pálya megválasztása elégségesen bizonyítja, hogy az érettségiző diáknak még semmi néven nevezendő – legalábbis határozottan kialakult – művészi ambíciója nincs. Erre utal különben az a tény is, hogy bár ezekben az években a kollégiumi önképzőköri élet igen élénk, Kós nevét hiába keressük az önképzőkör ifjú titánjainak névsorában. A kollégiumi évek alatt csupán egyszer szerepel a nyilvánosság előtt. 1899-ben, Apáczai Csere János halálának 240. évfordulóján a kollégium ünnepi ülést tartott nagy tanára emlékének tiszteletére, s ez alkalomból a diákok képviselőjében a VII. osztályos Kós mondott ünnepi beszédet. Csaknem sorszerű, hogy első nyilvános szereplése egyben a nagy erdélyi pedagógussal való első találkozását is jelentette. A szorgalmasan olvasgató diáknak tán véletlenül akadt a kezébe Apáczai pedagógiai munkáinak ez évben kiadott kötete. Kós beszédének szövege nem maradt meg, s így nem tudhatjuk, hogy fiatal szemmel és fiatal szívvel mit tartott érdemesnek

Apáczai gondolataiból kiemelni. Ám az, hogy többé nem felejtette el, hogy lépten-nyomon idézte és fegyverként használta a maradiság elleni küzdelmében, világosan bizonyítja, hogy Apáczai haladó gondolatai, bátor kijelentései kitörülhetetlen nyomot hagytak gondolkodásában.

Milyen útravalóval indult el főiskolára az érettségizett diák? Zsebében vitte csaknem színjeles bizonyítványát, szívében meg a kalotaszegi Türebén maradt kedvesének képét. Az elválást csak nehezítette az a körülmény, hogy a szülők – biztosítani akarván fiuknak a családi otthont – ugyancsak felköltöztek a fővárosba, s így a távozás fájdalmát még a visszatérés reménye sem enyhítette. Ám van-e erősebb kötelék, mint két fiatal tiszta szerelme?

Az elsőéves diák egyelőre szorgalmasan hallgatja az általános mérnöki fakultás előadásait s a kötelező szigorlatokra is jelentkezik. Látszólag minden a legnagyobb rendben megy, már a másodévet is befejezte, mindössze két éve van még hátra, s ifjabb Kosch Károly kézhez kapja mérnöki diplomáját. Biztos nyugdíjjal járó, viszonylag jól fizetett állami állast kap majd, s éli a rendes polgáremberek nyugodt életét.

Így képzelték a szülők! Ám fiuk a másodév elvégzése után hirtelen otthagya az általános mérnöki szakot s az építészeti szakra iratkozott át. Hiába volt a mérnöki diploma megszerzésének közeli dátuma, hiába a szülők okos érvei és sötét baljósatai, Kós Károly a saját útját akarta járni s ezért a családon belül megvívta kis forradalmát.

Melyek voltak azok a *külső* tényezők, amelyek a fiatal mérnökhallgató figyelmét az építőművészetre irányították? A korszak művészeti mozgalmainak ismeretében e kérdésre nem nehéz választ kapnunk.

A századforduló körüli években az erősödő függetlenségi mozgalom és az érlelődő polgári demokratikus forradalom hatására a művészetek minden ágában megindul a harc a tartalmilag és formailag egyaránt elavult művészeti irányzatok ellen. A lényeges társadalmi problémákat ábrázolni képtelen művészeti akadémiizmust minden oldalról új, haladó művészi törekvések ostromolják. Az irodalom terén ez a törekvés a modern, városi jellegű irodalom megteremtését, majd ennek az irodalomnak a vezető szerepéért folytatott küzdelmet jelentette, mely végül is a Nyugat köré csoportosult írókban találta meg hivatott vezérkarát. A festészet terén a

Nagybányai Művésztelep jelentene az akadémizmussal szakító új festészeti irány diadalát. Zenei téren ugyancsak megindult a munka a népi zenekincs felkutatásáért s ennek alapján a modern zenei formanyelv megteremtéséért. Természetesnek kell látnunk tehát, ha az új művészi törekvések az építészet terén is éreztették hatásukat. Az új építészeti törekvések lényege: a nemzeti építészeti formanyelv megteremtése. A korszak világszerte a nagy építkezések kora, az építőművészet kérdései a művészeti élet figyelmének központjában állanak. Az építészeti világkiállítások egymást érik, eladdig soha nem tapasztalt nemzetközi elismerést és dicsőséget hozva a nyertes művészeknek.

A kedvező hazai viszonyokon kívül Magyarországon a nemzeti építészeti stílustörekvéseket két nagy nemzetközi művészeti áramlat is támogatta: a bécsi *szeccszió*, amely mindenekelőtt a történeti stílusok tagadása által nyújtott segítséget az új irányzat képviselőinek, valamint az Angliából kiinduló *preraffaelizmus*, amely a tagadáson túl pozitív programmal is szolgál, a népművészetben jelölve meg azt az alapot, amelyen a modern nemzeti művészet felépülhet. Ugyanazokban az években, amikor a szeccszió magyar képviselőjének, Lechner Ödönnek lelkes, de a nemzeti építészeti formanyelv megteremtésének munkáját lényegében hamis vágányra terelő cikkei megjelentek, az angol *Pre-raphaelite Brotherhood* mintájára megalakul a magyar preraffaeliták társasága is, a *Gödöllői Művésztelep* néven ismert képzőművészeti csoportosulás. Élükön Körösfői-Kriesch Aladárral a magyar preraffaeliták angol mestereikhez hasonlóan ugyancsak a népművészet felé fordulnak. Szorgalmasan járják a falvakat, s az ott tanultak alapján eredeti iparművészeti stílust kezdenek kialakítani. Tevékenységükhöz természetesen hozzátartozik a preraffaelita tanok terjesztése is. E téren Körösfői-Kriesch Aladár munkássága a legjelentősebb, aki előadássorozatban ismerteti a nagy angol preraffaeliták – mindenekelőtt Ruskin – tanításait. Magyarországon ezekben az években – nem utolsósorban épp e tanok hatására – a népművészet felé fordul a közfigyelem. A néprajzi szakemberek, képzőművészek sűrűn látogatják a népművészeti szempontból gazdag vidékeket s a gyűjtött anyagot terjedelmes tanulmányokban ismertetik. Országos bizottság alakul a népművészet rendszeres, tudományos feldolgozására és kiadá-

sára. E nagyarányú vállalkozás első köteteként jelenik meg *A kalotaszegi magyar nép művészete* című néprajzi kiadvány,¹ a volt kolozsvári novellista, Malonyay Dezső szerkesztésében.

Kalotaszeg tehát, mint a népművészet egyik leggazdagabb tájegysége, a művészeti élet érdeklődésének központjába kerül már a század legelső éveiben. Ekkor kezdődik el a képzőművészek kalotaszegi zarándoklása, élükön a két nagy preraffaelitával: Körösfői-Kriesch Aladárral és Toroczkai-Wigand Edével, kiknek kalotaszegi vázlatait, rajzait gyakran közlik a képzőművészeti folyóiratok.

1900-ban nyílik meg a párizsi nemzetközi építészeti kiállítás, amelyen a finnek pavilonja vonja magára a világ figyelmét. A finn népi építészet stílusában épült pavilont a legnagyobb finn preraffaelita építész, Saarinen Eliel tervezte, és a nemzeti irányú finn festészet legnevesebb alakja, Axeli Gallen-Kallela festette ki. A két művész egy csapásra nyerte el a világhírt. A magyar pavilon, melyet Bálint Zoltán és Jámbor Lajos Lechner Ödön szellemében, ún. magyaros stílusban tervezett, ugyancsak nagy sikert aratott, ami újabb lendületet adott a nemzeti építészeti stílusért folyó küzdelemnek. Új építészeti folyóirat is indul, *A Ház*, amelynek bevallott célja a nemzeti építészeti formanyelv ügyének felkarolása. Az ország visszhangzik a művészeti vitáktól. Nincs hónap, hogy az állam vagy valamelyik pénzcsoport pályázatot ne hirdetne egy-egy nagyobb szabású épületterv elkészítésére.

A művészeti életnek e forgatagában a fiatal mérnökhallgató kábultan áll egy ideig. A csöndes álmát alvó vidéki Kolozsvár után új, izgalmas világ nyílik meg előtte. Az olvasás mellett kiállításokra jár, előadásokat hallgat, ezer új fogalommal ismerkedik meg. Az angol preraffaelita művészek kiállítását látta már egyetemi tanulmányai első évében, ami alighanem döntő hatással volt további fejlődésére. Csakhamar megismeri Lechner Ödönt is, a keményen hadakozó, fanatikus ősz mestert, s míg a Japán kávéházban folyó vitákat hallgatja, lelkében lassan-lassan karcsú tornyú templomok, palánkkal kerített öreg udvarházak, csupos fedelű parasztkunyhók ismerős, meleg képe dereng fel. Jóformán maga

¹ *A kalotaszegi magyar nép művészete*, Bp. 1907. Szerk. Malonyay Dezső.

sem tud számot adni, mikor, miképpen váltak sajátjává az építészet nagy kérdései. Egyelőre csupán érzi, hogy itt olyan dolgokról van szó, melyeket ő is ismer, s amelyekről neki is volna mondanivalója: távol maradt *otthonáról*, Kalotaszegről.

S itt érkezünk el azokhoz a *belső* tényezőkhöz, amelyek a fiatal egyetemi hallgató figyelmét az építőművészet felé irányították.

A Kolozsvárra beszármazott kishivatalnok fia látszólag nem hozott magával hazulról semmi olyan nagy társadalmi vagy családi élményt, amelynek kimondási vágya gyötörte volna. Számára ismeretlen volt a századvégi falu nagy ellentmondásokat, nagy feszültségeket magában rejtő világa, amely nagy kortársát és barátját, Móricz Zsigmondot küldte, de ismeretlen volt a századforduló körüli kisvárosi patrícius-polgárságnak az a családi hagyományokra épülő, leülepedett rendje is, amelyet Márai egyes regényeiben érzékelünk. A régi környezetének hátat fordító szász kishivatalnok meg a keletre vetődött félig francia, félig osztrák polgárlány házassága nem jelentett egyúttal gyökérverést is. E tipikusan Habsburg-birodalmi képlet meglehetősen elszigetelten élt környezetében, amit a gyakori költözködés csak még jobban elősegített. A családot egyetlen szál kötötte a társadalomhoz, pontosabban: az államhoz, a családfő hivatali karrierje. Ez volt az az út, amelyen idősebb Kosch Károly az elmagyarosodás felé indult. Családjában már a magyar szó járja, s gyermekeit magyar iskolába íratja a szebeni szász környezetben is.

Az apa még csak karrierre, egzisztenciateremtésre vágyott, amit nagyrészt sikerült is elérnie. A négygyermekes hivatalnokcsalád szerényen, de biztos anyagi körülmények között élt, s a fiú minden különösebb megrázkódtatás nélkül, a családi védettség érzésével tanulhatott. Számára az értelmiségi pálya már nem pionírfeladat, hanem helyzetéből természetesen következő életút. S a társadalmi élettől való elszigeteltségére, kispolgári indíttatására mennyire árulkodó már maga az a tény is, hogy nem a jogi fakultásra iratkozik, mint nagyjaink közül annyian, nem is a bölcsészeti karra, mint Babits vagy Kosztolányi, de még a népelethez legközelebb álló teológiára sem, mint Móricz Zsigmond, hanem a műegyetemre, amely akkoriban az anyagilag jól szituált rétegek pénzkere-

setre beállított csemetéinek volt csaknem exkluzív gyülekező-helye.

Amíg a gyermek kicsi volt, a népes család helyettesíthette a *közösséget*. Ám természetszerűleg el kellett érkeznie a pillanatnak, amikor az önálló egyéniséggé fejlődő fiatalember kinőtt a kis családi közösségből, s élete további értelmét a nagy közösségben, a *társadalomban* próbálta megkeresni. Hiszen van-e az átlagos értelmi színvonalat meghaladó húszéves fiatalember, aki ne tenné fel magának a nagy kérdést, hogy miért él e világon, s aki a megnyugtató választ ne a társadalom, a maga kis emberi közössége szolgálatában lelné meg? És Kós Károly értelmi képessége messze meghaladta az átlagszínvonalat.

Ám miként kapcsolódjék a társadalom eleven áramába az a fiatalember, aki gyermekkorának körülményei miatt mind etnikai származása, mind pedig társadalmi helyzete szerint „kívülről” közeledik, aki iskolai neveléséből kifolyólag részesévé vált ugyan a nemzeti múltnak és kultúrának, de aki a társadalom kötözésre váró sebeit nem hozta lelkében? Van-e lehetőség rá, hogy a sérülések nélkül fejlődő lélek összeforrjon a sérült társadalommal?

Nos, hamarosan kiderült, hogy Kós lelke sem mentes a sérülésektől. Ennek öntudatlan megérzéséhez maguk a szülők segítettek hozzá fiukat azzal, hogy *otthont* akarván biztosítani neki, maguk is a fővárosba költöztek. Álmukban sem sejtették, hogy épp ezzel a tetteikkel fosztották meg fiukat az *otthontól*, mivel nem gondoltak arra, hogy bizonyos szellemi szinten az *otthon* fogalma lényegesen tágabb a *családi tűzhely* fogalmánál: azt a szilárd pontot jelenti, amelyre a közösségivé érő szellem fészket rakhat, amelyen állva tájékozódhatnak s amelyikre, bárhová is vesse a sorsa, *hazagon* dolhat. Ettől az *otthontól* fosztották meg a szülők a szárnyra kelő fiút, aki – mivel a főváros szellemi életének társadalmi lényegébe épp „kívülről” érkezése miatt igen sokáig nem tudott behatolni – idegenül bolyongott a nagyváros forgatagában.

A fiatalember szelleme azonban kiszabadult a családi környezet kötelékeiből, s magasan körözve a szilárd pontot kereste, amelyen fészket rakhat. Az apa még csak karriert akart. A fiú otthonra vágyott az emberi lélek örök törvénye szerint. S végül is az *otthon* utáni vágy volt az az eleven

lelki seb, amelynek segítségével Kós elválaszthatatlanul összerontható a társadalommal.

A Kosch család Budapestre költözésével megszűnt ugyan az a *reális* kapocs, amely a fiút Kolozsvárhoz és az otthon maradt kedves lakóhelyéhez, Kalotaszeghez kötötte, ám épp ebből kifolyólag a lelki kapcsolat annál erősebbé, annál fájdalmasabbá vált. Hiszen a nagyvárosi otthontalanságból ő továbbra is Erdélybe, elsősorban Kolozsvárra és Kalotaszegre gondolt *haza*. Hát hogyan kapott volna két kézzel utána, amikor a művészeti folyóiratok lapjain Kalotaszeg valósággal elébe jött! A Kalotaszegről szóló népművészeti leírások számára nem száraz sorokat, hanem egy élő, forrón szeretett kis álmvilágot jelentettek. Onnan messziről jelentéktelenné zsugorodott a Kolozsvár és Türe közötti távolság, s ha *haza*-gondolt, a Farkas utcai öreg kollégium mellett a távol maradt kedves lakóhelye is felmerült lelkében. Különös lelki folyamatnak lehetünk szemtanúi: a kalotaszegi népművészetről szóló leírások és rajzok nézegetése közben Kós mindegyre azon kapja magát, hogy örvend az ismerős *hazai* dolgoknak, s így Kalotaszeget lassan-lassan kezdi saját szülőföldjének, *otthonának* tekinteni. Ezt a „lelki áthonosulást” csupán egyetlen dolog zavarta: lutheránus vallása, amely – ő úgy érezte – elválasztotta őt Kalotaszeg tősgyökeres kálvinista világától és – a türei református tiszteletes lányától. 1904-ben, a nagy elhatározás évében aztán ezt is megoldotta. Ugyanakkor, amikor az általános mérnöki szakról az építészetre iratkozik át, „... a törvényes formások szabályszerű megtétele után az ág. hitv. ev. egyházból az ev. reform. egyházba lépett át...”²

Kós életútja – amely pedig Budapestre költözésével oly határozottan kanyarodott el Erdélytől – ettől a ponttól kezdve lassan ugyan, de magasabb síkon kezd a szülőföldhöz visszahajolni. Szülőföldje népi világához való ösztönös ragaszkodását a preraffaeliták mélyítik el és tudatosítják. Erdélyi művész jobb mestereket aligha kaphatott volna. Hisz a preraffaelita tanok nemcsak a népművészet és a történeti múlt között fennálló szerves kapcsolatra nyitották rá szemét, hanem arra is, hogy a művészet nem öncélú játék, de igen fontos társadalmi nevelőeszköz, amiből önként követ-

² Kós Károly születési anyakönyvi kivonatából.

kezik a művész társadalmi felelőssége. Sokirányú művészi tehetségének megfelelően ő is a preraffaelita művésztípust fogadja el példaképül, aki nem zárkózik el az eleven társadalmi élettől, aki művészetével hatni, nevelni akar, s aki nem elégszik meg egyetlen művészeti ág művelésével. Épp ezért az építészet mellett nagy szorgalommal kezdi tanulmányozni az építőművészetrel szoros kapcsolatban lévő művészeti ágakat: ács- és asztalosművészetet, kárpitozást, lakásrendezést, falfestést s ami ezzel szorosan összefügg, a művészi rajzot. Aki pedig a művészet társadalmi hasznosságának gondolatáig egyszer eljutott, annak törvényszerűen el kell jutnia a leghatásosabb tömegnevelő művészeti termék, a *könyv* jelentőségének felismeréséig. A könyvművészet – könyvgrafika, könyvnyomtatás, könyvkötészet felé ugyancsak az angol preraffaeliták – William Morris világhíres *Kelmscott Presse*, valamint C. R. Ashbee *Essex House Press* – fordítják figyelmét. A ruszini művész majd akkor teljesedik ki benne, amikor a képzőművészet mellett a szépirodalmat is művelni kezdi s ugyanakkor egész művészi tevékenységét a társadalom szolgálatába állítja.

Kós az egyetemet már a hazai és nemzetközi művészeti élet kérdéseiben alaposan tájékozott, nagy tervekkel teli fiatal művészként hagyta el. Művészkörökben máris a nemzeti építéstílus egyik legtehetségesebb képviselőjeként emlegették. Ám ő az egyetem befejezésével tanulmányait még korántsem tekintette befejezeteknek. A preraffaelitáktól megkapta az indíttatást, s elméletben azt is tudta már, hogyan lehet hasznára a társadalomnak: „Házat, lakást: otthont kell adni az étellel tusakodó embernek... hirdeti Morris... modern, művészeti házat építeni, azt bebútorozni úgy, hogy abban otthon érezze magát a munkája után élő ember... Hogy azonban az ő általa tervezett és megvalósított otthonban igazán otthon is érezze magát az ember, ahhoz természetes szükségyszerűséggel úgy a ház külső felépítésében, mint belső berendezkedésében alkalmazkodnia kellett annak lakójához. Mintáért, stílusért tehát nem volt szabad akárhová fordulnia, de alkalmazkodnia kellett a régi szokásokhoz, a tradíciókhoz is. És itt kapcsolódik Morris praktikuma Ruskin elméletéhez újra: stílust, formát a népnél keresett, és a népművészet forrását a középkor művészetében találta meg. A nemzeti múltnak és a népi hagyományoknak az új művészet

számára alapul választása pedig oda vezetett, hogy a Morris és követői által teremtett modern művészet egyúttal nemzeti művészet lett...”³

Az elmélet – amely mellel Kós építészeti felfogásának legtömörebb összefoglalása – megvolt tehát. Kós pedig néhány hónap múlva fél éves minisztériumi ösztöndíjat kap, amit arra használ fel, hogy az erdélyi népi építészetet tanulmányozza. Vonzották a gyerekkori emlékképek, s ő végképp meg akart győződni, lehet-e a preraffaelita elméletet a mi körülményeink között gyakorlatilag alkalmazni, őrzött-e meg a népművészet itt valami olyant, aminek alapján a modern építőművészet elindulhatna, egyszóval: van-e e tájnak sajátos népi építészete. Nekivágott hát gyalogosan, hátizsákkal, fényképezőgéppel, akár egy felfedező, fél évig járta az erdélyi falvakat, vizsgálgatta a megroskadt jobbágyházakat, öreg kúriákat, mászta az ódon kis falusi templomok tornyait és roskatag faharanglábakat, mért, rajzolt és fényképezett, majd fél éves expedíciójáról hazatérve megírta első kézírásos, illusztrált kis könyvét: *Erdély népének építőművészetéről*.⁴ Az a fiatal művész, aki csupán gyerekmélekeire támaszkodó óvatos keresőként indult el, hitében megerősödve, harcra készen érkezett vissza a fővárosba. Kutatásai igazolták feltevését: Erdélyben rábukkant a népi építészet nyomaira, volt tehát hagyományos formakincs, amely alapjául szolgálhatott a modern nemzeti építéstílusnak. S e nézetével Kós nem állt egyedül, a legtehetségesebb fiatalok egész nemzedéke állt mellette, akik világosan látták, hogy a Lechner Ödön követői által képviselt „mézeskalács-szecesszió” zsákutca, az igazi nemzeti építéstílusnak a népi építészet hagyományaiból kell kinőnie.

Nincs szándékomban itt Kós építőművészi tevékenységének szakmai kérdéseivel foglalkozni, mint ahogyan azt sem szándéksom eldönteni, kinek volt igaza a modern építészeti formanyelv megteremtéséért folyó nagy vitában. Csupán arra az *érzelmi* momentumra akartam rámutatni, amelynek döntő szerepe volt Kós Károly építőművésszé válásában, de amelynek hatása ezzel korántsem merült ki.

³ Kós Károly, *Guild of Handicraft*. Vasárnapi Újság. 1923. júl. 1.

⁴ Kós Károly, *Erdély népének építőművészetéről*. A Ház. 1909. 2. és 3. sz.

Mint már mondtuk, Kós kerek fél évig járta Erdély falvait, mért, rajzolt, fényképezett és közben, természetesen, ismerkedett. Ismerkedett a falvak népével, amelyhez mindaddig vajmi kevés köze volt. Ám jól tudjuk, hogy a néppel való ismerkedés sem Bartók és Kodály, sem pedig Móricz Zsigmond esetében nem merült ki pusztán a népdalok tanulmányozásában. Bartókot és Kodályt a népdalokban felhalmozódott évszázados fájdalom és panasz tette nemcsak nagy művészekké, de a néptől idegen uralkodó osztályok ellenségeivé is. Móricz a nép ajkáról elsőhajtott mesékből és betyártörténetekből bontogatta ki a népi forradalom reménységének színes zászlóját. Ám mit tanulhatott a néptől az *építész*, aki a nép érzelmeit és gondolkodását tükröző népköltészet helyett megrokkant, öreg jobbágyházak meg kerített falusi templomcskák építési módját tanulmányozza?

A kérdés persze csupán szónoki, hiszen az értő szem számára a népi építészet éppúgy a nép életéről, sorsáról vallott, akár a népköltészet. Ennek az építészetnek a törvényszerűségeit kutatva, Kósnak óhatatlanul bele kellett ütköznie a nép életének valóságos kérdéseibe. Megismerte e nép múltját, sajátos életmódját, s megismerte kultúráját, művészetét, amelynek fejlődése – mint ezt az építésze is bizonyítja – elválaszthatatlan az együtt élő népek kultúrájának fejlődésétől. S mindenekelőtt megtanulta becsülni és szeretni a népet, amely minden nehézségen át meg tudta őrizni sajátos művészetét.

Igaz, az építészet mindenekelőtt a formák művésze, s így nem a legalkalmasabb a társadalmi kérdések iránti érdeklődés felkeltésére. Ez a magyarázata annak, hogy Kós szeme az első években még nem hatolt be a paraszti társadalom, a paraszti élet mélyebb rétegeibe. A paraszti életformát, mint a legtöbb városról jövő értelmiségi, kezdetben ő is egységesnek látja s mindenekelőtt kultúrateremtő erőként értékeli, ami bizonyos romantikus antikapitalista vonást kölcsönöz szemléletének. Ám ugyanakkor a nyelvi formákhoz nem kötött építőművészet általánosan érthető jegyei korán felhívják figyelmét az együtt lakó népek gazdasági-történelmi sorsközösségére, kulturális kölcsönhatására, egymásrataltságra. E megfigyelése vezet el Kóst igen korán az együtt lakó népek testvéri együttélésének gondolatához. Kós későbbi, ún. transzilván felfogásának két sarkalatos pontja – népi tájoltóság

és az együtt lakó népek testvéri együttélése – éppúgy építészeti felfogásában gyökerezik, akár népi radikalizmusának romantikus antikapitalista vonásai.

Erdélyi tanulmányútjáról visszatérve Kós az eddiginél is fokozottabb lendülettel lát munkához. Most már világosan látja a célt, s ezzel egy csapásra a művészeti élet fősodrába kerül. Tanulmányai új korszakot nyitnak meg a nemzeti építészeti formanyelv megteremtéséért folyó küzdelemben. Móricz Zsigmond a következőképpen értékeli Kós és társai törekvését:

„... Abban az időben volt ez, mikor még magyar népdal elképzelhetetlen volt a hangversenydobogón, de Bartók és Kodály már gyűjtötték a nép szájáról a dallamokat, s amikor én már befejeztem népköltési útjaimat és a gyűjtött anyagot kezdtem feldolgozni novellákban és regényekben. Kós és Zrumezky (Kós barátja és munkatársa – V. J.) nagy öröm volt számomra, mert ők ugyanezt csinálták az építészeti népkincs felfedezésével.”⁵

Ám Kós nemcsak tanulmányokat ír. A nagy képzőművészeti folyóiratok szívesen közlik az új utakon járó fiatal építész terveit, rajzait, illusztrációit is, minek következtében Kós egyre közelebb kerül a grafikához.

Első szépirodalminak minősített munkája, az *Atila királról ének*, ugyancsak erdélyi tanulmányújjával hozható kapcsolatba.

Említettem már, hogy Kós nevét hiába keressük az önképzőkori naplókban, sokszorosított folyóiratokban. Ifjúkori zsenyéi nincsenek. Művészi látásmódja, amely első tekintetre mindig a dolgok külső jegyeit – tömegét, színét, vonalait – ragadja meg, szerkesztési módja, amely legtöbbszörre önálló képek _ felépítéséből és ezek mozaikszerű összerakásából áll, a legvilágosabb bizonyíték rá, hogy Kós született képzőművész. Azt a véleményt is említettem, mely szerint a képzőművész Kóst csupán a megváltozott történelmi körülmények tették íróvá. Ám ha mindezt elfogadnánk, s nem vennők figyelembe Kós fokozatos írói fejlődését, egyszerűen képtelenség volna megértenünk, hogyan született meg első regénye, a *Varju nemzetség*, honnan e pompás írói nyelv,

⁶ Móricz Zsigmond, *Varjúvári legenda*. Erdélyi Helikon. 1933- 677. 1.

kiforrott, egységes stílus s mindenekelőtt e biztos alakformálás. Hiszen ahhoz, hogy az epikus hőseit a lelkéből ki-metszhesse, először meg kell formálnia őket, ami, tudjuk, hosszás érlelődési folyamatot feltételez.

Nos, az *Atila királrról ének* az írónak az erdélyi népélettel való felszíni kapcsolatából jött ugyan létre, de még korántsem az íróvá érlelődés szerves eredménye, s csupán *írói ujjgyakorlatként* tarthat számot arra, hogy Kós szépirodalmi alkotásai közé számítsuk. Nem is Kalotaszeg világa ihlette, amelyből pedig Kós szépírói munkássága szárba szök-kent. Kós erdélyi tanulmányútja alkalmával ismerkedik meg közelebbről a székely népélettel s vesz tudomást arról, hogy a hun származás hite milyen elevenen él az eldugott falvakban. Vonaton utazva, idős székely asszonytól hall Attila királrról éneket, s a félálomban hallott monoton dallam többé nem hagyja nyugton. Hazatérte után, csupán kedvtelésből, lerajzolja az egyes elképzelt jeleneteket: Attila palotáját, a táltosok áldozatbemutatását, a nagy király temetését, a gyilkos királyasszony hóhérekre adását stb. A történeti tárgyú rajzok szabad teret engedtek a művész fantáziájának, aki szemmel láthatóan nem is igen titkolja, hogy célja nem a valósághű rajzolás, hanem az egyes rajzok által kínált dekoratív lehetőségek kiaknázása. A rajzokban van valami a primitív népi látásból, gyakran egysíkúak és merevek, meglátszik rajtuk a nádtollat vezető, gyakorlott mérnöki kéz. Az alakok személytelenek, a művész nem lehelte még beléjük életet adó lelket. Egészében nézve ez még nem jellegzetes Kós Károly-i grafika. A képekhez aztán lassacskán a történet szövegét is hozzáálmodta Kós. Azonban a nádírasos szöveg is olyan, mintha az író valamelyik paraszti ács vésett betűit másolta volna le. Költőpéldaképe épp elég akadt, hisz a preraffaeliták közül nem egy – maga Morris is – írt verseket. A tárgy pedig okvetlenül balladába kívánczolt, nem csupán azért, mert a híres székely népballadákat akarta utánozni, hanem azért is, mivel az egyes rajzok megének-lése során előálló szaggatottság így nyugodtan íródhatott a „balladai homály” rovására.

Kós kedvtelésből, maga gyönyörködtetésére rajzolta, írta és kötötte be e kis könyvet, mint azután is jó néhányat, s dehogyis gondolt kiadására. Tán meg is maradt volna intim kísérletnek, ha egyik barátja meg nem látja s fel nem viszi

a *Magyar Iparművészet* szerkesztőségébe. így jelenik meg az *Atila királról ének* a Magyar Iparművészet különszámaként⁶ s szerezik az építészek *költői* hírnevet.

Említettem már, hogy a széles tömegekhez eljutó *könyv* a preraffaeliták szemében a művészet propagálásának egyik legfontosabb eszközét jelentette, minek következtében igen nagy gondot fordítottak grafikai kivitelezésére. Az *Atila királról ének* megalkotásakor, mestereihez híven, Kós is arra törekedett, hogy olyan művészi kivitelű, izléses könyvet hozzon létre, amelynek mind szövege, mind pedig grafikája egyetlen művész egységes koncepciójának megvalósulása. A könyvnek önálló művészi produktumként való felfogása volt tehát az, ami Kóst legelőször szépirodalmi szöveg írására ösztönözte. Ám mivel a hangsúly itt még nem az írott szövegen, hanem az önmagában is szerves egészet képező művészi rajz-sorozaton, valamint az egész műnek mint bibliofillal remeknek művészi grafikai kivitelezésén van, az *Atila királról éneket* inkább képzőművészeti alkotásnak kell tekintenünk. A kézzel írott szövegnek ebben az esetben éppolyan díszítő funkciója van, akár maguknak a rajzoknak. így gondolta ezt maga a szerző is, s az ő meglepetése volt a legnagyobb, amikor a kritikusok egymás után fedezik fel benne a költőt⁷, de észre sem veszik – a grafikus.

Az *Atila királról éneket* tehát csak akkor értékelhetjük helyesen, ha figyelembe vesszük létrejöttének sajátos körülményeit, a képzőművészettel való szoros kapcsolatát. Kós szépírói fejlődése, mint azt látni fogjuk, épp abban áll, hogy alkotásainak szövege, amely kezdetben csupán másodlagos szerepet játszik, lassan előtérbe nyomul s a mű mondanivalójának fő hordozójává válik. A rajz és könyvdíszítés pedig fokozatosan visszavonul s elfoglalja saját szerepkörét, az írott szöveg szolgálatát. Az *Atila királ* e folyamat első lépcsőfokának tekinthetjük.

E szerepcserének persze nagyon is mély lelki rugói vannak. A szöveg „önállósulása”, amely ebben az esetben kissé emlékeztet a versszövegnek a dallamtól való önállósulására, annak következtében jön létre, hogy művészszele egyre mélyebben hatol a társadalmi valóságba, az észlelt jelenségek

⁶ Kós Károly, *Atila királról ének*. Magyar Iparművészet. 1909. 9. sz.

⁷ Budapesti Hírlap. 1909. nov. 18. Az Újság. 1909. dec. 7.

állásfoglalásra készítik, s így mind nagyobb szükségét érzi a komplex mondanivaló kifejezésére inkább alkalmas szépírói megnyilatkozásnak.

Az otthon utáni vágy ellenállhatatlan kényszerének engedett Kós akkor is, amikor művészete forrásvidékén, Kalotaszegen épített magának kis családi házat. A sztánai Varjúvár eredetileg nyaralónak, amolyan művésztuszkulánumnak készült, de arra jó volt, hogy Kóst most már valóságosan is a kalotaszegi röghöz kösse.

1910 májusára elkészül a kis házikó. Az országos híró építőművésznek – aki fél éves nyugat-európai tanulmányút után barátjával, Zrumeckzy Dezsővel együtt az óbudai parókia után az állatkerti pavilonokat is megtervezi, s akit közben főiskolai tanárrá is kineveztek – megvan most már a biztos jövedelme, van tehát, mire megnősülnie. Szülei hazaköltöztek Kolozsvárra, brétfői házhelyükre fiuk tervezett kis családi házat. A következő telet már ők is *otthon* töltik, a kis családi fészekben. Az építészeti szezon téli szünetében Kósnak alkalmá nyílik a pihenésre. A nyugtalan lélek azonban nem ülhet tétlenül. Ismét előkerül az írónád, s míg a fiatalasszony a házi munkával foglalatoskodik, a fiatal férj a lelkében kavargó érzéseket életében először kiírja magából. Teljesen szabadon, minden kötöttség, minden önkontroll nélkül. Hiszen írását nem szánta kiadásra. Hosszú téli estéken lámpafény mellett fakó pergamenre piros, kék meg fekete tussal rója a kódexbetűket, rajzolja a jellegzetes kalotaszegi épületeket meg embereket. Így születik meg Kós második irodalmi zsengéje, a *Régi Kalotaszeg*. E kis könyv Kós legintimebb alkotása. Nemcsak azért, mert legszemélyesebb élményei diktálják, hanem elsősorban azért, mert a művészt valósággal rajtakapjuk, amint a lelkében megfogant mondatokat, képeket, tervrajzokat azon melegében rendszertelenül papírra veti. A *Régi Kalotaszeg* nádtollal írott betűivel, régies mondataival, a középkori tollrajzokra emlékeztető rajzaival és illusztrációival, a szövegben vagy a rajzok mellett elszórt mérnöki tervrajzaival s nem utolsósorban a régieket idéző, történelmi hangulatával Kós e korabeli művészi lelkületének leghűségesebb képe. E könyvben – amely szintén a Magyar Iparművészet különszámaként jelent meg⁸ –

⁸ Kós Károly, *Régi Kalotaszeg*. Magyar Iparművészet. 1911. 5. sz.

a hangsúly még mindig a grafikán: a pompás kézíráson, színes iniciálékon, rajzon, könyvdekoráción van, csak hogy itt már érezhetően előtérbe nyomul a szöveg mondandója, ami e munkát közelebb hozza az irodalmi alkotáshoz. Gondosan rótt kódexbetűi, színes iniciáléi már külsőleg is a régi írások melegét sugározzák. A döntő azonban az, hogy a mű mondanivalóját – épp e mondanivaló sokrétűségéből kifolyólag – már túlnyomó részben az írott szöveg hordozza, a rajzok pedig átveszik eredeti funkciójukat, az illusztrálást, jóllehet az írott szöveggel még nem mindig sikerül megtalálniuk az összhangot. Ám épp ez az összhangtalanság figyelmeztet, hogy *átmenetről* van itt szó: a képzőművész az életnek olyan kérdéseit kezdi boncolgatni, melyeknek kifejezésére a grafikát már nem tartja elégségesnek. Itt már az illusztrációnak az *Atila királ*ban tapasztalt merevsége is feloldódik, a dekoráció helyébe jórészt az eleven művészi szemléltetés lép. Noha a rajzokra továbbra is az egyszerűség, a kevés vonallal történő ábrázolás a jellemző, az új tartalmak kifejezésére vállalkozó művész már sokkal nagyobb gondot fordít az életszerűségre, a realizmusra. A jellegzetes Kós Károly-i illusztráció a *Régi Kalotaszeg*ben alakul ki. Későbbi illusztrációiból oly jól ismert alakjainak őstípusai itt jelennek meg először, ami törvényszerű következménye Kalotaszeg népi világába való egyre mélyebb behatolásának. Annak pedig, hogy a jellegzetes kalotaszegi arcok között itt-ott a művész arca is feltűnik, a tükörmodell használatánál sokkal mélyebben rejlő magyarázata van, amire nyomban rátérünk.

A *Régi Kalotaszeg* írása közben Kós a hajdani kalotaszegi gazda helyzetébe éli bele magát, aki hosszú téli estéken, imbolygó gyertyafény mellett írja memorialéját: a régiek tapasztalatait sajátjaival toldja meg, s úgy adja tovább azokat az utódoknak. A naplóírásnak Erdélyben hagyományos formáját Kós nem pusztán ötletből választja mondanivalója kifejezésére, e hagyományhoz való ragaszkodásának ez esetben is igen fontos szubjektív és objektív okai vannak. Egyrészt, a naplóíró fiktív alakját tartva maga elé, végre „legalizálhatja” előbb említett lelki honosulását. A „történelmi maszk” tehát igen fontos lélektani funkciót tölt be: a történelem „újraateremtésével” a múltba ágyazza e különös lelki kötődést, megadva ezzel a kontinuitás biztonságát. Másrészt lehetővé teszi Kós számára, hogy – bár közvetett formában

nyíltan is kifejezést adjon kalotaszegivé honosulásának. A múlt idők eseményeit emlegetve, a kalotaszegi „virágos, vidám temetőben” porladó „őseink” tetteire emlékezve, Kós a múlt felől érkezik haza végérvényesen Kalotaszegre. Ez a szubjektív érdekelttség, az österemtésnek ez a tudatalatti vágya az oka, hogy e könyvecskéjében oly sűrűn használja az „őseink”, „apáink” kifejezéseket. Íme: „... írok elmúlt dolgokról, porladó apáink dolgairól nektek, akik csak előre akartok nézni... Hozzátok szólok, magyar építészek. Írok nektek arról, amit ti nem tudtok és amit ti letagadtok: apáink, nagyapáink és dédapáink építő munkájáról... De harcolni nem akarok, csak üzenetet írok. Az üzenet sem az enyém, hanem régen elporladt apáinké, akik az én szájjal beszélnek hozzátok... Mert én csak kicsi csepp részét ismerem munkájuknak. Amit apámtól hallottam, meg öreg kalotaszegi magyarok szájából...”⁹

Szándékosan választottuk épp e néhány sort, mivel az österemtés szubjektív oka mellett azt az objektív okot is felvillantja, amiért Kós pontosan az erdélyi naplóírás formáját választja mondanivalója kifejezésére. Ugyanis a nemzeti építőstílus legveszedelmesebb ellenségét ő a modernizmus cégére alatt beáramló gyökértelen kozmopolitizmusban látta. Mivel pedig a dekadens művészeti irányzatok legelsősorban a fővárosban éreztették hatásukat, a fiatal művész – akinek puritán egyénisége amúgy is viszolygott a nagyvárostól – hajlott rá, hogy a fővárost egészében a kozmopolitizmus fészkének tekintse s vele szemben a hagyományőrző *vidékre* támaszkodjék. A XVII. és XVIII. századi erdélyi naplóírók – Szalárdi, Cserei, Apor – transzilvanizmusában, Magyarország-ellenességében így saját Budapest-ellenességét látta igazolva. A *Régi Kalotaszeg* történelemszemléletében tehát csírájában már felfedezhetők Kós később körvonalazódó transzilván felfogásának gyökerei.

A *Régi Kalotaszeg*et a költészettől kölcsönzött műszóval akár történelmi zsánerképnek is nevezhetnők, olyan életképnek, amelynek központi alakja maga az író. E világ hangulatának, életérzéseinek művészi reprodukálása pedig már *szépirodalom*. Valóban, némely helyen – különösen a leíró részekben – meglepően kész állapotban bukkan elénk Kós

⁹ Uo. 1–2. 1.

érzékletes, csiszolt prózája. Játék ez? Részben. Mint ahogy az egész Kós Károly-i életformának – az archaizált kis sztánai világnak – van valami nemes értelemben vett játékeze. Annak az erős művészegyenységnek alakító ösztöne mutatkozik meg itt, aki az egyeniség integritásának nevében szembefordul a gépcivilizáció léleksenyvesztő életformájával, s legalább a maga számára próbálja megteremteni azt az életformát, amelyben a természetélmény, a mindennapi munka és a művészet harmóniája még megtalálható. Preraffaelita vonás ez is, belső szükséglet, amely nélkül Kós életműve elképzelhetetlen. E Kós Károly-i életstílus első művészi kivetülése pedig épp a *Régi Kalotaszeg*, melyben – mint egy összejtben – már benne foglaltatik a sokoldalú Kós: az okos *gazda*, a természeti és életkörülményekkel számoló *építőművész*, a tömegek kulturális nevelését szolgáló *grafikus* és *könyvművész*, a múltat megelevenítő *szépiró* s mindezek felett, ezeket egyetlen egységbe fogva, a népe sorsáért felelőséget érző *közösségi ember*.

Szól pedig a könyv kolofonja ekképpen: „Készült ez a kis könyv Isten segedelmével 1910–1911 esztendőben, téli időben.”

Az építész legnagyobb szabású tervein dolgozik. Ki gondolt volna itt világháborúra meg egyebekre!

A „Téli idő” egyébként Kós valamennyi könyve végére odairható, hisz a tollat rendszerint a téli munkaszünet adta a kezébe. így történt ez egy év múlva is. A nagy építészeti munkálatok – Állatkert, Városmajor utcai iskola, sepsiszentgyörgyi múzeum – után az 1911–12-es telet Kós ismét Sztánán tölti. Az alkotó elme azonban nem bír tétlenül vesztegelni. Az *építész*t, akit az *Atila királ*ban, de még inkább a *Régi Kalotaszeg*ben már megkísértett, most ismét hívni kezdi „az acélhegyű ördög”. Tán meg sem fontolta jóformán, s máris kész a terve: lapot indít, amely Kalotaszeg kis világának kérdéseivel foglalkozik s amely egyúttal megadja a lehetőséget saját gondolatainak közlésére is. Néhány nap, s a groteszknak látszó terv konkrét formát ölt. A lap címe: *Kalotaszeg*. Kis alakban, hetenként jelenik meg, szerkesztőség: Kós sztánai lakása, kiadóhivatal: a sztánai vasútállomás irodája, nyomja: Diamantstein Nándor bánffyhungyadi nyom-

dája.¹⁰ Persze nem volt ez a szó igazi értelmében vett lapvállalkozás komoly tőkebefektetéssel, fizetett munkatársakkal, lapterjesztő hálózattal. Előállítási költségei elenyészőek voltak, s elsősorban a kalotaszegi falvakra támaszkodott. Megjelenése pedig addig volt biztosítva, amíg Kóst másfelé nem szőlítették építészeti feladatai.

Rövid élete ellenére a *Kalotaszeg* igen fontos lépcsőfokot jelent Kós eszmei-művészi fejlődésében. Persze jóval többről van itt szó művészi szeszélynél, egyszerű időtöltésnél vagy pénzszerzési lehetőségnél, hisz foglalatosságot találhatott volna magának akár százfélet is s főleg jövedelmezőbbet, ő azonban épp a lap alapítás mellett döntött, ami önmagában is elégségesen bizonyítja, hogy itt a fiatal művész társadalmi érdeklődésének elmélyülésével, differenciálódásával állunk szemben. Sztánára költözésével Kós közelebb kerül Kalotaszeg mindennapi életének valóságához. Érdeklődésének középpontjában továbbra is a népi kultúra megőrzése és továbbfejlesztése áll ugyan, ám látószöge lényegesen módosul: a népművészeti alkotások szakmai vizsgálatán túl most már a művészi alkotást létrehozó nép életkörülményeinek vizsgálatára is gondot fordít. Tapasztalatai semmivel sem kedvezőbbek a Móriczénál: Kalotaszeg parasztsága éppúgy szegényedik, éppúgy nyögi a dualizmus súlyát és éppúgy küszködik fennmaradásáért, akár az ország egyéb tájainak parasztsága. A preraffaelita művész azonban nem elégszik meg a viszonyok puszta megismerésével, erejéhez mérten itt is változtatni, javítani akar. Ez a javítani akarás adja kezébe az újságírói tollat, ez teszi Kóst már 1912 legelején a legnemesebb értelemben vett publicistává. Ezért kerül szembe az Erdélyt félgyarmati helyzetben tartó magyarországi vezető körökkel, s ami ezzel egyet jelent, a nagymagyar állameszmével.¹¹ Szemlélete ebben az időben válik Erdély-központúvá, ami egyúttal gondolkodásának demokratikus irányba való fejlődését is jelenti, mivel számára a hajdani Fejedelemség mindenekelőtt a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok, a békés együttélés, kulturális kölcsönhatás és lelkiismeretszabadság demokratikus hagyományát jelenti. Kós első lépései a transzilvanizmus felé jóval

¹⁰ Kós Károly, *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Erdélyi Helikon. 1939. 604. 1.

¹¹ S. K., *Erdély és a pesti közvélemény*. Kalotaszeg. 1919. jan. 14., 21. és 28. sz.

az első világháború előtti évekre tehető, s határozott szem-befordulást jelentenek a nagymagyar nacionalizmussal, illetve a nagymagyar állameszmével. *Nép* és *állam* fogalma már ekkor szétválik szemléletében, aminek következtében az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása számára nem jelentett tragédiát. Ellentétben a *hivatalnok-értelmiséggel*, amely az államhoz ragaszkodott, Kóst *népéhez, szülőföldjéhez* kötötte a hűség, s mikor amazok az állam után vándoroltak, Kós hazajött népének szolgálni. Első világháború utáni közéleti tevékenységének, építő optimizmusának rugói e korai transzilván felfogásában gyökereznek.

Ám a mi szempontunkból most nem ez a legfontosabb.

Kós nemcsak grafikai kivitelezéséről gondoskodott a Kalotaszegnek, de maga is írta csaknem teljes egészében. A kis terjedelmű lapba nem nagyon fért szépirodalmi anyag. A tizenkét számban mindössze négy novella, illetve elbeszélés jelent meg. Ezek egyikének címe: *Emberek a havas alatt*.¹² Az elbeszélés így kezdődik:

„Az a köves hegy velünk szemben éppen: az a Talharu; ez itt a Piatra Craiului. Ott messze pedig a völgyhajlásból szürkén, fátyolosan ide látszik a vénséges kopasz Vlegyásza.”

Kalotaszeg egyik sarkának vázlatos topográfiai képe ez, melyet mi már oly jól ismerünk a *Varju nemzetségből*, de amely kép ezzel az elbeszéléssel lép be irodalmunkba. Az elbeszélés így folytatódik:

„... Itt, ebben a völgyben az Úristenen kívül két nemzetség tusakodik, erdővel, földdel, éggel és vízzel, emberekkel és állatokkal, a nagy, nehéz étellel: a Talharu oldalán a Varjuk, a Piatra tövében a Csákányok...”

Az elbeszélés címe alatt meg ez áll: Írta: Sebesi Kiss Ádám.

Ma már nem nehéz felismernünk az első mondatok után azonnal, hogy az író igazi neve: Kós Károly. Ezt elégségesen bizonyítják Kós kedvenc hősei, a *Régi Kalotaszegben* is előforduló Varjuk, bizonyítja a jellegzetes kalotaszegi kezdőkép, Kós Károly-i stílus és mindenekelőtt az, hogy ezt az elbeszélést Kós az első világháború után – kissé átdolgozva – saját nevével is megjelentette *Kidőlt a kereszt*

¹² Sebesi Kiss Ádám, *Emberek a havas alatt*. Kalotaszeg. 1919. jan. 21., 28. és febr. 4. sz.

címen.¹³ Ennek kiegészítése révén született meg *A Gálok* című kisregénye, melyet kötetünkbe is felvettünk. Pontosabban fogalmazva: ennek az elbeszélésnek kissé átdolgozott változatával debütál Kós a romániai magyar irodalomban, s így irodalomtörténeti szempontból átmenetnek tekinthetjük Kós irodalmi fejlődésének első – készülődő – korszaka, valamint második – érett – korszaka között.

1912 januárjában vagyunk, Kós építőművészi karrierjének íve meredeken ível, az első világháborút meg még csak most készítgetik a politika boszorkánykonyhájában. A „műszáj-íróság” kérdése föl sem vetődhetik tehát. Ennek ellenére Kós már ekkor elérkezik a tiszta szépirodalom műveléséhez. Mi ez? Szórakozás? Játék? Egy művészlélek jókedvű sziporkázása? Sokkal több! Kóst már nem elégíti ki annyi, hogy építészeti alkotásaiban sikerül visszaadnia valamit a nép gondolkodásából és érzelmvilágából, a türelmetlen művész lelki fölöslegével fordul az életet és gondolkodást legszélesebb skálán kifejező művészet, az irodalom felé. A népi építészet tanulmányozása során eljut odáig, hogy már nem is annyira az *épületek* érdeklik, mint inkább az *ember*, az az emberi közösség, amely az alkotásokat létrehozta: „... Ennek a közösségnek a törvényeit kell tőlük eltanulnunk... Ez az, amiért járom a földjüket... ezért akarom élni az ő életét, álmodni az ő álmait, akarok úgy gondolkodni, mint ő, érezni tudni, mint ő. Mert ez az érzés, gondolat és emlékezés benne van cselekedetében akkor – ha öntudatlanul is –, amikor kifaragja tornáca oszlopát, amikor kihímezi kapuját, mikor házát, csűrét, templomát építi...” – írja egy évvel azelőtt megjelent tanulmányában.¹⁴ E sorok nemcsak a Kós Károly művészete és a Kalotaszeg népi világa közötti szoros kapcsolatra vetnek fényt, de egyúttal azt a lelki folyamatot is megvilágítják, melynek során a preraphaelita építőművész a néppel sorsközösséget vállaló plebejusi értelmiségivé válik.

Egyelőre valóban nincs többről szó, mint a népi világba való lelki belehelyezkedésről, a kalotaszegivé honosulás próbájáról: az író saját lelki prizmája segítségével reprodukálja a világot, hogy az így nyert művészi képet a valósággal egy-

¹³ Kós Károly, *Kidőlt a kereszt*. Keleti Újság. 1920. jún. 18.

¹⁴ L. 4. sz. jegyzetünket

bevetesse. Tulajdonképpen itt érkezik el Kós a valóság írói reprodukálásának igényéhez, ami már belső művészi kényszer. A lelki honosulásnak a *Régi Kalotaszegben* látott – többnyire verbális – megnyilvánulása inkább a kívülállóknak szólt. Az *Emberek a havas alatt*ban az író már önmaga számára méri le saját lelki teherbírását: tud-e már valóban úgy álmodni, úgy érezni, úgy gondolkodni, mint a nép? Hiszen elbeszélése hőseinek ő kölcsönözte az álmokat, érzéseket, gondolatokat! Egyebek mellett ezért is rejtőzik álnév mögé, holott az írás művészi színvonalát tekintve nyugodtan megjelentethette volna saját nevével is. Hiszen félévszázad távolából világosan látjuk, hogy a kis vidéki lapban megbúvó elbeszélés új szint jelentett az 1910-es évek erdélyi magyar prózájában. Kós nem értette ugyan világosan a modern magyar irodalmi törekvések lényegét, de Móricz elbeszélő művészete így is nagy hatással volt rá már csak azért is, mivel Móricz munkásságának központjában szintén a paraszti élet ábrázolása állt. Nem csodálkozhatunk hát, ha parasztábrázolásában ösztönösen Móricz követésére törekszik.

Az *Emberek a havas alatt* szereplői kevés beszédű, nagy indulatú emberek. Különösen férfialakjai erősen kontúrozottak. Lényeges különbség van azonban Móricz és Kós parasztszemlélete s ebből kifolyólag művészi intenciói között is. Míg ugyanis Móricz a paraszti élet szociális vonatkozásait vizsgálja s kitűnően megrajzolt figuráiban épp e válságban lévő életforma elembertelenítő hatását ábrázolja, a képzőművész Kós a parasztságban, a paraszti életformában a művészi értékek termelőjét, a „nemzeti génusz” letéteményesét látja. E szemléletből természetesen következik, hogy a paraszti életformában Kós nem a *rosszat* vagy a *jót* kutatja. Csupán ennek az életnek a törvényeit, az élet folytonosságát biztosító erőket fürkészi, s ezeket a természeti törvényekben, a végzetszerűségben leli fel még ekkor. A „nagy, nehéz életnek” itt az emberek is csupán engedelmes részecskéi, anyag a nagy vegyfolyamathoz. Az emberi akarat ugyan megzavarhatja néha az élet természetes rendjét, minek következtében az egyesek vagy nemzedékek életében tragédiák állhatnak elő. Ám a végzet bölcs, türelmes, az örök életet nem órával mérik. A természet törvényei előbb-utóbb kiigazítják a hibát, s a rend helyreáll. Ezt példázza öreg Varju Márton sorsa is, aki hibáját belátva önként áll félre az élet útjából. E szem-

léletnek megfelelően az elbeszélés világa sejtelmes, balladás világ, amelyben az ember gigászi küzdelmet folytat a természettel és – saját érzelmeivel. Ezek az érzelmek feltartóztathatatlanul törnek át minden társadalmi konvenciót, hisz bennük a természet törvénye nyilvánul meg. Az elbeszélés légkörét a szerelemnek és gyűlöletnek e magas fokú izzása teszi drámaivá.

Noha öreg Varju Márton halálra készülődése tartalmaz bizonyos paraszti misztikumot, egészében az elbeszélés sikerült ábrázolása a kalotaszegi népeletnek. Ha pedig a századvég paraszti életének birtokpörökből és szerelmi vetélkedésekből származó tragédiáira gondolunk, valóságghűnek kell látnunk e nagy indulatú havasi emberek viselkedését is.

Kalotaszeg paraszti világát Kós a kalotaszegi népnyelv segítségével kelti életre, melynek nem csupán szókincsét, de jellegzetes szólásait, fordulatait is felhasználja. A népnyelv mellett szemmel láthatólag erősen hatott Kós írásművészetére az erdélyi emlékiratírók nyelve is. Igaz, itt még nem sikerül megtalálnia a kellő egyensúlyt: néhol túlzottan archaizál, másutt meg öncélúan „erdélyieskedik”, minek következtében elbeszélése némelykor modorossá válik.

Az *Ember a havas alatt* megjelenésével Kós írói fejlődésének első – készülődő – korszakát lezártuk tekintjük. Az eddig elért eredményekben csírájában már megtalálható írásművészetének minden jellegzetes eleme: sajátos tematika, erőteljes, kifejező nyelv, jellegzetes stílus és mindenekelőtt a valóság realista ábrázolásának igénye. 1920 utáni irodalmi munkássága tehát nem a semmiből nő ki, hanem ezeken az alapokon fejlődik szervesen tovább.

Am nehogy azt higgyük, hogy Kós most már tudatosan írói pályára készült. Szó sincs róla! Ő mindenekelőtt építész, aki csupán alkalmilag nyúl a tollhoz, de le is teszi nyomban, mihelyt építészeti feladata kínálkozik. Az pedig csakhamar kínálkozott most is. 1912 tavaszán Kós nagyszabású építészeti megbízást kap Budapesten, s így a *Kalotaszeg* március 26-i számának szerkesztőségi cikke bejelenti, hogy a lap ezennel megszűnik, előfizetőit pedig átadja az *Erdélyi Lapok*-nak. A következő évek nem adnak alkalmat Kósnak szerkesztői-írói kalandozásokra. Sorban következnek a nagy építészeti megbízatások, majd jön a háború, másfél éves konstantinápolyi tanulmányútja és a sorsdöntő ezerkilencszáz-

tizenhét. Az októberi polgári demokratikus forradalmat Budapesten éli át. A helyzet valamelyes stabilizálódásával aztán ismét munkába áll saját munkakörében. A Károlyi-kormány az Iparművészeti Főiskola tanárává nevezi ki s ugyanakkor nagyszabású építészeti feladattal bízta meg. Megbecsült művész tehát, akinek érvényesülését elvileg semmi sem akadályozza.

1918 karácsonyára hazautazik családjához. December 24-én este érkezik Sztánára.

És örökre itthon marad, ahogy azt a *Régi Kalotaszeg* utolsó mondatában megírta.

Mélységesen tévednénk, ha Kós itthon maradását valamilyen tragikus életérzéssel párosítanék. Történetietlen visszavetítés ez, a későbbi években kialakult rendkívül nehéz nemzetiségi sors terméke. Hiszen a Központi Hatalmak fegyveres veresége csupán az uralkodó osztályok számára jelentett „összeomlást”, míg a néptömegek, valamint a néptömegek érdekeit képviselő radikális magyar értelmiség a haladó eszmék diadalát ünnepelte s a polgári demokratikus forradalom által teremtett új politikai helyzetben e gyönyörű eszmék megvalósulásának hajnalát látta. Az évszázadok alatt felhalmozódott súlyos történelmi-társadalmi kérdések e napokban meglehetősen leegyszerűsített formában jelentek meg még az olyan – politikailag iskolázott – radikális értelmiségiek felfogásában is, mint a Galilei-kör tagjai. Hát még az olyanok előtt, mint Kós Károly, aki érzelmileg közel áll ugyan a néphez, szívből óhajtja szolgálni a haladás ügyét, de távol áll a gyakorlati politikai élettől s még csak megközelítőleg sem ismeri fel a valóságosan ható politikai erőket. Együtt lelkesedik ugyan a polgári demokratikus forradalom híveivel, ám politikai gondolkodását körülbelül ott folytatja, ahol 1912-ben írott – fentebb jelzett – politikai jellegű cikkében megszakadt: a Monarchia, melyet támadott, szétesett; urai, akik Erdélyt félgymati helyzetben tartották – s akiket Kós engesztelhetetlenül gyűlölt most már azért is, mivel a népet e véres világháborúba belesodorták –, nincsenek többé. Számára ezzel meg is oldódtak a kardinális kérdések. A továbbiakban már csupán adminisztratív-szervezési kérdést látott. Az erdélyi népi építészetnek s ezzel kapcsolatban a fejedelemség korabeli Erdély történetének tanulmányozása

nyomán – nem utolsósorban az Erdélyben is lassan teret hódító tőkés gazdálkodás negatív vonásainak romantikus ellenhatásaként – Kós lelkében fokozatosan egy erősen idealizált kis társadalom képe bontakozik ki, ahol osztályok és nemzetek békés egyetértésben élnek egymással. Kétségtelenül utópia ez, amely csakis a művész tudatában élt, noha az is kétségtelen, hogy benne a művésznek egy emberségesebb társadalom utáni vágya nyer kifejezést. Az októberi forradalmat követő napokban ennek a hegyek között megbúvó, idealizált kis világnak a képe egyre határozottabb kontúrokat kap. S hogyan kapna, mikor maga Károlyi Mihály, a forradalmi kormány miniszterelnöke hirdeti, hogy „... a nép rendjét úgy akarja megcsinálni a kormány, ahogy Amerikában a bölcs Wilson elnök tanítja. Minden nép a maga szabad akaratából intézze a dolgát, ahogy legjobban tud boldogulni.”¹⁵ Ebben a hangulatban jön haza Kós, és szervezi meg 1919 tavaszán – a Kalotaszegi Köztársaságot. Az „önrendelkezés mániájára” mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a Kalotaszegi Köztársaság egy félév leforgása alatt Erdély harmadik liliputi „köztársasága”.

Robinsonád ez? Menekülés az egész társadalmi valóság elől a rész megoldáshoz? Bármi volt is, ennek az utópisztikus kis társadalomnak a víziója még sokáig fogja kísértetni, eszmei fejlődésében gátolni. Az elméletek spekulatív régióiból a társadalmi küzdelmek konkrét talajára kell leszállnia ahhoz, hogy előregyártott elméletének hibás voltáról megbizonyosodjék. Hosszú és keserves politikai küzdelem tapasztalatai tanítják meg majd, hogy az illúziók – fakadjanak bár a legjobb szándékból – a társadalmi haladásért folytatott küzdelemben mit sem érnek, hogy az osztálytársadalom körülményei között egyik uralkodó osztály sem hajlandó – csupa lokálpatriotizmusból – előnyeiről a másik javára lemondani, s főleg, hogy jószántából egyik uralkodó osztály sem hajlandó a dolgozók érdekeit szolgáló népi politikát folytatni.

Kós elméleti köztársasága eltűnt ugyan a történelmi események forgatagában, mielőtt még konkrét formát ölthetett volna, de megmaradt Kósnak a kalotaszegi népi tömegekkel megteremtett szoros kapcsolata, amely alapját képezte későbbi néppárti küzdelmeinek.

¹⁵ Károlyi Mihály 1918. nov. 23-án elhangzott szózatából. Idézi Bányai László, *A magyarság a Duna völgyében*. Kolozsvár. 1938. 63. 1.

Erdély tehát a polgári demokratikus forradalom szakaszában válik el Magyarországtól, jóval a trianoni szerződés előtt. Az erdélyi polgárság írói, akiket ilyenformán nem rettentett meg a proletárdiktatúra, ebben az időben még igen határozottan fordulnak szembe a feléledő erdélyi konzervativizmus képviselőivel s polgári demokratikus eszményeik mellett akkor is kitartanak, amikor a magyarországi polgárság íróinak egy része ijedten vonul vissza.

Ehhez a radikális centrumhoz csatlakozik Kós Károly is, akit Szentimrei Jenő keres fel sztánai lakásán s hív meg az ún. progresszíveket tömörítő *Keleti Újság* munkatársai közé. A meghívást Kós annál szívesebben fogadta, mivel lelkesedése, munkakedve nem hiányzott ugyan, de annál inkább hiányzott a jövedelmet is biztosító munkaalkalom. Építészeti megrendelésekre egyelőre nem számíthatott, s így kis kertjének művelésén kívül pillanatnyilag egyetlen munkalehetőség kínálkozott számára: a sajtó, ahol grafikai művészetét gyümölcsöztetheti. Hiszen írója volt a születő romániai magyar irodalomnak szép számmal, de szakavatott grafikusa alig-alig.

Kós tehát *képzőművészként* kapcsolódik bele a kulturális építőmunkába. Ő gondoskodik a Lapkiadó Rt. csaknem valamennyi sajtótermékének grafikai kivitelezéséről. Jellegzetes illusztrációi, linómetszetei, grafikai díszítései a *Keleti Újság*-ban éppúgy megtalálhatók, akár a *Napkeletben* vagy a *Napkelet* kiadó által kiadott könyvekben. 1919–20-ban megjelent írásai ugyancsak a romániai magyar képzőművészet kérdéseit taglalják. Igaz ugyan, hogy a *Keleti Újság* 1920. június 18-i és 19-i számában – előbb már említett elbeszélésével – íróként is bemutatkozik, ám az alakulóban lévő romániai magyar művészeti élet differenciálatlanságának körülményei között a művészeti ágaknak e váltogatása cseppet sem meglepő. A teljesség kedvéért azt is megemlítjük, hogy bár az elkövetkezőkben Kós művészi tevékenysége nagyrészt az irodalmi élet területére tevődik át, a képzőművészetnek egy percre sem fordít hátat. Bár nagyszabású építészeti feladat megoldására többé nincs alkalmá, továbbra is az építészeti tervezőmunkát tartja élete fő hivatásának. Sokirányú grafikai tevékenysége meg éppenséggel fokozódik. Nemcsak illusztrál, nemcsak plakátokat rajzol, hanem szép könyveket is tervez. Tán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a két vi-

lágháború közti korszaknak Kós az egyik leghivatottabb könyvgrafikusa. Az anyagi szükség mellett épp a szép könyv készítésének vágya az, amiért sztánai lakásán kis könyvműhelyt állít fel, s mint hajdan amaz „Erdélyi Fénix Tótfalusi Kis Miklós”, saját kezűleg készíti – írja, illusztrálja, nyomtatja, köti, sőt árusítja is – könyveit. E kis könyvműhelyből három könyv kerül ki, melyek közül az egyik – az *Atila királról ének* újranyomása – csupán bibliofiliai érdekesség, ám a másik kettő – *Erdély kövei* és *Kaláka Kalendárium az 1925. esztendőre* – már szoros kapcsolatban van azzal az évtizedes küzdelemmel, amelyet Kós a demokratikus romániai magyar szellemiségért, a haladó romániai magyar művészet megteremtéséért folytatott. Mert Kós nem lett volna igazi preraffaelita, ha beéri saját alkotásaival. Az ő művészi felfogásának központjában a társadalomjavító szándék, a tömegek művészi nevelésének nagy feladata áll, ami arra készíti, hogy ne csupán a maga művészi alkotásaival próbáljon hatni a társadalomra, hanem – a művészeti élet megszervezése által – a többi művészeket is erre ösztönözze. Amint ekkor írt tanulmányai bizonyítják, Kós széles körű szervezőmunkával olyan harcoss képzőművészetet akar létrehozni, amely a haladó művészi hagyományokra támaszkodva a kor időszerű kérdéseire ad választ. Művészi felfogásában szerves egységben jelentkezik a magas művészi igény és a művészet demokrati- zálására, közkinccsé tételére irányuló törekvés.

A képzőművészet újjászületéséről, a művészeti élet megszervezéséről lelkes cikkeket írni, helyes elvi megállapításokat leszögezni aránylag könnyű volt. Már lényegesen nehezebb volt ezeket a gyakorlatba átültetni akkor, amikor a lelkes agitátornak egyetlen lej sem állt rendelkezésére. Kós lelkesedése azonban nem ismert akadályt. Pénz kell? Hát majd ő előkeríti. Honnan? Hát onnan, ahol van: a vagyonosaktól. Hiszen művészeti életünk megteremtése mindannyiunk *közös érdeke!* És Kós elindult, hogy a szükséges pénzt előteremtse. Az eredményről néhány év múlva maga számol be. Íme:

„... Kopogtunk a régi vezetőknél, a múltban rajtunk hatalmaskodók és a mi munkánkból felhízottak ajtaján, a *mi* históriánk eddig kizárólagos bérlőinél, és hívtuk őket kötelességük teljesítésére. Szóba sem álltak velünk. Kopogtunk a háború, a mi vérző sebeink, a mi bénaságunk és rokkantságunk, földhözvertségünk, négyesztendős gyehegnánk okos spe-

kulánsainál, a máról holnapra ki tudja honnan és hogyan hirtelen felkapaszkodottnál, figyelmeztetve őket arra, hogy – adósságaik vannak. De az új vagyonok kultúrátlan és goromba butasága piszkos kezű vállveregetéssel és megalázó alamizsnával válaszolt csupán... A régi vagyonok és az új milliók ma nem vállalnak részt e közös munkából, de ha ki lesz vágva az út, és készen az épület, akkor részt fognak kérni abból, és reá akarnak majd ülni. Mint a múltban is, mindig.”¹⁶

Régi dal, régi dal. Ki ne érezné ki a kemény fogalmazásból, hogy itt már a *politikus* háborog, aki a vagyonos osztályoktól – ő, szent jóhiszeműség! – a társadalom egésze iránti felelősséget kéri számon. Végül is ez a felelősségtudat állítja Kóst az 1920-as években a demokratikus romániai magyar politikai és művészi szervezkedés élére, ezért vállalja egy évtizeden keresztül a következetes küzdelmet a reakciós magyar földbirtokos-tőkés politikai klikk és szellemi kiszolgálói ellen.

Ám ki tudná Kós közéleti tevékenységét néhány oldalon felvázolni! Ehelyett kísérjük figyelemmel a kibontakozó író, aki a napi politikai és a művészeti élet szervezése mellett maradandó alkotásokban fejezte ki egy gyötrődő kor lényeges emberi problémáit.

A társadalmi kérdések iránti fokozott érdeklődése, felgyülemelő élményei, valamint a művészi példamutatás vágya törvényszerűen vezeti el Kóst a szépirodalomhoz, amelynek jellegénél fogva a képzőművészetnél sokkal nagyobb a tömegekre gyakorolt hatása. Értelmiségi szinten Kós éppoly ösztönös író, akár munkásirodalmunk első úttörői: ő is előtanulmányok nélkül vág neki a szépirodalomnak, őt is személyes élményei kimondásának kényszere hajtja, s végül: ő is fegyvernek tekinti az írást s éppúgy a közvetlen társadalmi változtatás szolgálatába állítja, akár amazok. Minden különbség ellenére e „világteremtő” szándék rokonítja valahogyan Kós és Nagy István művészetét, ami főleg írásaik közösségi problematikájában, nagy célokért küzdő pozitív hőseik kemény céltudatosságában és puritán erkölcsiségében mutatkozik meg.

¹⁶ Kós Károly, *Tíz linóleummetszet margójára*. Keleti Újság. 1923. júl. 8.

A háborút követő első évek legnagyobb élménye kétség-telenül az itthon maradás, a szülőföldhöz ragaszkodás. Ebből születik Kós háború utáni – műfajilag nehezen meghatározható – első írása, *A Gálok*. E két részből álló írást legáltalában tán családi krónikának nevezhetnők, mivel egymással meglehetősen lazán összefüggő részei a Gál családnak birtoka megtartásáért folytatott évszázados küzdelmét ábrázolja. A két elbeszélés két korszak történetileg hiteles légkörét és egyazon család, egyazon társadalmi réteg – a földjével összeforrt kurthanemes – történetileg kialakult két típusát állítja elénk. Az önmagukban is kerek elbeszéléseket a *Gálok* minden nemzedékben feltörő ősi vonása, szülőföldszeretete fűzi egybe. *A Gálok* második részét, mint már említettem, Kós első elbeszélésének, az *Emberék a havas alatt*nak átdolgozott változata alkotja, melynek cselekményét időben a XIX. század végére helyezhetjük. E történet *előzményét* írja meg aztán Kós egy év múlva *A Gálok* című elbeszélésében, amelybe most már a *Kidőlt keresztet* is beleépti.¹⁷

Az első elbeszélés kissé romantikus meseszövése hűen tükrözi az 1848-as korszak nagy érzelmeket felkavaró, lélekemelő és tragikus mozzanatokban egyaránt gazdag világát. Az elbeszélés problematikája – a kismemesi birtok szétporlása – a korszak jellegzetes gazdasági jelensége. Gáspár és Ferus, a két Gál fiú, ugyancsak a korszak két tipikus útját járja: Ferus hivatali pályára megy, Gáspár pedig, vállalva testvére taníttatást költségeit, otthon marad ősei földjén. A szabadságharc kirobbanásakor a testvérek jellemüknek megfelelően cselekszenek: Ferus otthon marad, míg a szülőföldjéhez ragaszkodó Gáspár fegyvert fog s a nemzeti függetlenség védelmében esik el.

Az elbeszélés alakjainak romantikusan felnagyított rajza – érzéseik magas hőfoka, sorsuk fordulópontjainak végletes kiélezése – Jókai kismemesi hőseit idézi emlékezetünkbe. Ám amíg Jókai negyvennyolcas tárgyú regényeinek mondanivalója a szabadságharc nagy eszményeihez, a nemzeti függetlenséghez való törhetetlen hűség, Kós *A Gálok* eszmei mondanivalóját tudatosan szűkíti le a szülőföldhöz, a talpalatnyi földhöz való ragaszkodásra, amelyben népe megmaradásának biztosítékát látta. Épp ezért az elbeszélés központjába nem a

¹⁷ Kós Károly, *A Gálok*. Keleti Újság. 1921. dec. 25.

Gáspár sorsát állítja. A szülőföldjével összeforrott Gáspár útja törvénytörően vezet a szabadságharcba, ám Kós ezt a szálát tudatosan elejti, s így az elbeszélés központjában mindvégig a Ferus sorsa, illetve a veszélybe került Gál-birtok problémája marad.

A Gálok második részének, a *Kidőlt a keresztnek* időszerű üzenetére épp az átdolgozás módja hívja fel a figyelmünket. Ugyanis míg az elbeszélés első változatában Kós a természeti törvények kérlelhetetlen érvényesülésében, a sorsszerűségben látja a nép életét meghatározó erőt, a második változat cselekményének fő mozgatója a birtok megtartásának vágya. Az első változatban öreg Varju Márton azért egyezik bele; hogy unokája a Csákány fiúhoz feleségül menjen, mivel a sorsnak többé nem mer ellene szegülni. A második változatban ellenben öreg Gál Gáspár azért egyezik bele unokájának az Ijjas lánnyal kötendő házasságába, mivel e házasság révén a Gálok visszakapják egykori birtokrészüket az első elbeszélés ama *vízifűrészésének* utódaitól. A két változat összevetése nyomán könnyen észrevehető, hogy Kós írásművészete határozott fejlődést mutat a realizmus irányába. Míg az *Emberek a havas alatt* világában van némi népi misztikum, a *Kidőlt a kereszt* már századvégi realista paraszttörténet, melynek szereplői nem a sorszerűség által irányított, balladába kívánczó alakok, hanem a korszak vagyongyűjtő parasztjai.

Kós írói fejlődésének későbbi szakaszáról visszapillantva, ezek az elbeszélések az írói készülődés, az írói műhelygorkorlat termékeinek tűnnek. Tematikájuk meglehetősen egyszerű, s cselekményük nem igényli a szélesebb sodrású epikai ábrázolást. Tudatos szerkesztőművészetére ellenben már itt felfigyelhetünk: egyetlen pillanatra sem feledkezik bele a meseszövegbe, cselekményének bonyolításában határozottan halad az eszmei mondanivaló kifejtésének vonalán, ami írásának rendkívüli tömörséget biztosít. Ami pedig írói ábrázoló módszerét illeti, megfigyelhetjük, hogy alakjait többnyire külső jegyeik leírása révén idézi olvasói elé, ám e módszert itt még nem minden esetben követi megfelelő belső ábrázolás.

Mindezeket túl *A Gálok* legnagyobb vívmánya: Kós írói nyelve, Apáczai Csere János és az erdélyi naplóírók nyelvének a kalotaszegi népnyelvbe oltott változata, amely egy-

szerre erőteljes és dallamos, artisztikus és érzékletes s mindenekelőtt tiszta, akár a hegyi patakok vize.

A sokasodó Kós-illusztrációk jellegzetes kalotaszegi alakjai, épületei és tájai, a *Régi Kalotaszeg* hangulatos szépirodalmi részletei, az első elbeszélések rendre elének lépő kemény havas-alji hősei – Csákányok, Varjuk, Gálok – világosan mutatják azt a folyamatot, melynek során Kós Károly Kalotaszeg népi világát művészileg birtokába vette. E folyamat már azt a lelki készülődést is mutatja, amelynek e részeredmények után szükségszerűen nagyobb szabású művészi szintézishez kell vezetnie.

Minden írónak megvan a legkedvesebb könyve, élete elhatározó nagy élményeinek egyszeri, megismételhetetlen foglalata. Kós legkedvesebb s egyben legjellemzőbb könyve első regénye, a *Varju nemzetség*.

A romániai magyar irodalom első időálló alkotása, az első évek fészekrakásának, építkezésének könyve a szónak mind konkrét, mind pedig jelképes értelmében. Konkrét értelmében az íróra, jelképes értelmében a romániai magyarságra vonatkoztatva. A Kós család végleges sztánai berendezkedése – a Varjúvár átalakítása és gazdaságának megszervezése ugyanis időben egybeesett a romániai magyar társadalmi élet szervezeti formáinak kialakításával. E kettős folyamat élménye Kós tudatában – ki mindkettőnek úgyszólván központi hőse – szerves egységben jelentkezik, ami nem csupán a közösségi ügyekhez való szenvedélyes hozzáállásában mutatkozik meg, hanem abban a mély közösségi beágyazottságban is, amely az e korban fogant írásainak hőseit jellemzi.

A *Varju nemzetség* e kettős építkezésnek történelmi áttételen keresztül kivetített eposza, e kettős építkezés első szakaszának művészi záróköve.

Amint jellegzetes építészeti stílusának kialakításában Kós Károly a történelmi múlt hagyományaira, tanulságaira támaszkodik, ugyanúgy kíván a történelmi múlt hagyományaira, tanulságaira támaszkodni népe jövőjének építésekor is. Persze a történelmi regény olyan fáklya, amely a régmúlt idők homályába visszahajtva a jövőt világítja meg – vagy gyújtja fel. Hogy pontosan hová hull, azt az író világnézete – világnézetéből fakadó művészi intenciói –, valamint művészi képességei határozzák meg. Hiszen a *történelmi regény*

nem azonos a köznapi értelemben vett történelemmel, vagyis egy kor politikai és fegyveres küzdelmeinek összképével. Ennél sokkal több: e korszak embereinek és világának művészi életre keltése, tehát *a történelem lényegét feltáró művészi kép*. Ám hogy az író mit tart a történelem lényegének és hogyan tudja azt közvetíteni, ismét csak felkészültségétől, világnézeti betájoltságától és művészetének fokától függ.

Az az értetlenség, amellyel a *Varju nemzetség* megjelenését *a kritika* fogadta, világosan mutatja, hogy Kós szakított az erdélyi történeti regényírás hagyományával. S mindenekelőtt annak történelemszemléletével. A történelmet ő nem az uralkodók és hadvezérek, nem a „fecsegő felszín”, hanem a „hallgató mély”, a népi élet felől közelíti meg. A felszínen folyó történelem csupán annyiban fontos az író számára, amennyiben az közvetlen hatással van népi hősei életére, mivel történelemfelfogásában a nép jelenti azt a kimeríthetetlen erőt, amely az élet folytonosságát minden körülmények között biztosítja.

A regény cselekményének határozott hármas tagolása – amely a múlt, jelen, jövő hármas egységének művészi vetülete – világosan mutat rá azokra a döntő élményekre, amelyek az író történelemfelfogását meghatározták. Kós pretranszilván felfogásának ismeretében nem nehéz észrevennünk, hogy a regény első részének Rákóczi-ellenességében, a Varjuknak a *pataki úr* ellen vívott harcában Kósnak a magyarországi vezető körök ellen vívott korai transzilván csatározásai visszhangzanak. I. Rákóczi György tehát, a magyarországi harácsoló főúr, valamint az ő szolgálatába szegődő, önös érdekeiket néző öntudatlan erdélyiek jelentik azt az anti-transzilván erőt, amely Erdély népét a végromlás felé sodorja. E tétel illusztrálásának kedvéért torzul el I. Rákóczi György regénybeli alakja, hogy e torzulás majd fiában, II. Rákóczi Györgyben kapja meg határozott Erdély-ellenes tartalmát. A második részben – melynek központjában az 1657–58-as tragikus események állanak – az írónak már nem kell elferdítenie II. Rákóczi György alakját, mivel Erdély-ellenessége nyilvánvalóan kitűnik a valóságos történeti tényekből is. Mint ahogy Kósnak a magyarországi konzervatív vezető körök ellen irányuló transzilván haragja is csupán az első világháború bekövetkeztével nyer világosabb társadalmi tartalmat. A háború fedi fel világosan Kós előtt az

uralkodó osztályok néPELLenes magatartását s vezeti el őt a polgári demokratikus forradalom táborába. Kósnak az első világháborúval szembeni álláspontja, valamint e regényrész történelemszemlélete teljes egészében fedi egymást. E tökéletes összhang az alapja e rész realizmusának, amely a regény eszmei mondanivalója szempontjából az egész műre kiható.

Kósnak korához szóló legszemélyesebb üzenetét, népe jövőjének biztosítására vonatkozó tanácsát a regény harmadik része van hivatva tolmácsolni. A Varjuk építkezésének történeti analógiája révén az író ugyanazt az általános jellegű programot tárja elénk *művészi képekben*, amelyet a *Kiáltó Szóban* elméletileg már megfogalmazott: a demokratikus politikai és kulturális építkezés programját.

Ám mi az a transzilván erő, amit Kós a Rákócziakkal szembeállít?

Noha a regény alapkonfliktusát az írói szándék szerint a Bethlen- és Rákóczi-párt politikai küzdelme képezné, a regény megformálása során ez a konfliktus az olvasó számára lényegtelen mozzanattá halványul. Ennek fő oka az, hogy a Rákócziak élesen kiexponált alakjával szemben a Bethlenek teljesen eltűnnek a cselekményből, méghozzá úgy, hogy meg lehetőségen ellenszenves képet hagynak maguk után. A regény további cselekménye során az idegen *pataki úrral* egyedül a szegény bocskoros nemesek, a Varjuk állanak szemben, akiket harcukban a havas román és magyar népe támogat. A Bethlenek problematikus erdélyisége helyett az író ilyenformán a nép szülőföldhöz ragaszkodásának, szabadságszeretetének, hűségének állít feledhetetlen emléket. Az olvasó Rákócziiban mindvégig a telhetetlen földesurat látja, akivel szemben a Varjuk a kiszolgáltatott nép érdekeit védelmezik. Ezért válnak e bocskoros nemesek igazi népi hősöké, a népi hűség, elszántság és életerő igazi megtestesítőivé.

Azok az eszmények, melyeket az író a Varjuknak tulajdonít, lehetnek kívülről rájuk aggatott, romantikus eszmények. Ám az az egész világ, amely e hősöket körülveszi, az a mód, ahogyan ezek a hősök a mindennapi életben gondolkoznak, éreznek, cselekszenek, egyszóval; élnek, teljesen valóságosak. Az író e népi világot tette regénye alapszövetévé. A Varjuk és társaik külső megjelenésükben és lelki megnyilvánulásaikban egyaránt valóságosan keltik életre a mindennapi munkában és küzdelemben megedződött havasi ember alakját. Még az

író által nekik tulajdonított *bethleniánus* voltukat is asszimilálni tudják olyanformán, hogy a Bethlenekhez ragaszkodásukban az olvasó az egyszerű ember jellemszilárdságát, állhatatosságát és hűségét látja megnyilvánulni. Ez a jellem valóban alkalmatlan a politikai köpönyegforgatásra. Mivel pedig a regényben a hangsúly a mindennapi élet ábrázolásán van, a regény egészére a romantikus elemek ellenére is a realizmus a jellemző, annál is inkább, mivel a regény törzsét képező második rész csaknem teljes egészében a realizmus jegyében fogant. Ugyanis mihelyt az író az egyik oldalon világos társadalmi tartalmat kifejező, reális történelmi erőt ábrázol, nyomban meglátja és ábrázolja a másik oldalon álló reális történelmi erőket is. II. Rákóczi ellen a háború által leginkább sújtott tömeg, a *község* lázad fel. A Varjuk Rákóczi-ellenessége csakis ebben az általános demokratikus megmozdulásban kap reális társadalmi tartalmat. Ahhoz, hogy a Varjuk valóban hozzájárulhassanak a történelem alakításához, törekvéseiknek a széles tömegek érdekeivel kellett találkozniuk. A dési országgyűlési jelenet a regény legkiemelkedőbb pontja, mondhatnók, a regény egyetlen nagyszabású tömegjelenete, amelyben az 1918-as polgári demokratikus forradalom emlékei morajlanak.

Az olvasó minden bizonnyal észreveszi, hogy a Bethlen–Rákóczi konfliktus a regény cselekménye során végeredményben a Varjuk és Maksai kettős konfliktusává alakul át, anélkül azonban, hogy e *kettős* konfliktus egyetlen pillanatra is *két* konfliktussá válnék. A kettősség egységét Maksai alakja biztosítja, aki a Varjukkal nem csupán a magánélet síkján, hanem – Rákóczihoz pártolásával – a közélet síkján is szembekerül. Ilyenformán a hősök társadalmi és magánélete elválaszthatatlanul fonódik egybe, a politikai törekvések hordozói egyszersem mind hús-vér emberek is. E kettősségben a vezérszerep mindig a politikai jellegű konfliktusé. Nem csupán azért, mert ez határozza meg döntő módon a hősök életének alakulását, hanem azért is, mert ezen keresztül nyilvánul meg az író történelemfelfogása s ami ebből szervesen következik, korához szóló üzenete. Ez az üzenet pedig még a történelmi áttétel ellenére is egyértelmű: az országot romlásba taszító Rákócziak, akiknek népellenes törekvései ellen a Varjuk felkeltek, nehéz helyzetében magára hagyták a népet. Maksai László, ki annak idején Rákóczi zsoldjába szegődött, öntu-

datra ébred, s a tatárok ellen annak a Varju Gáspárnak a fiai oldalán védi a szülőföldet, akit szolgálai kötelességteljesítésből maga ölt meg. A szülőföld ellen elkövetett árulását a szülőföld védelmében való részvételével teszi jóvá s a testvérgyilkosságért saját életével fizet.

Az összefogás megmenti Kalotaszeget a tatárdúlástól. Győzött tehát a Varjuk igazsága, a nép igazsága. Ám a résztvevők drága árat fizettek ezért a győzelemért: a két Varju, Maksai meg Ilia, az öreg román havasi bölcs meghal. Basa Anna meg Vitéz Ilona, a két özvegy, kik egész életüket boldogtalanságban éltek le, életük alkonyán vannak. Mi értelme volt hát a küzdelemnek? Kik élvezik gyümölcsét?

A gyermekek, kik, íme, továbbfolytatják szüleik, nagyszüleik életét. Gáspár és Maksai meghaltak, ám gyermekeik megmaradtak. Basa Anna nem lehetett a Gáspár felesége, mivel az idegen hatalmak által megbolygatott élet útját állta boldogságuknak. Ám a Rákócziak uralma tovatűnt, s Anna áldozata beérhetik: az ő kislánya már boldog lehet a Gáspár fiával. Az élet egészét nézve tehát nem történt tragédia. Egy nemzedék boldogsága megsemmisült, ám gyermekeik ott folytatják, ahol szüleik abbahagyták.

A hivatalnok szellemű értelmiség öntudatra ébredése (Maksai regénybeli fejlődése) és a közös társadalmi célokért hozott *áldozat* (Basa Anna szerepe): íme, azok az alapvető tényezők, amelyeket népe jövőjének további alakulása szempontjából Kós döntő fontosságúaknak tart. Ám a regény befejező részében mindezeket túl az élet győzelmét, a nép elpusztíthatatlan életerejét látta és érezte meg. Maksai regénybeli fejlődése a szolgálai kötelességteljesítéstől a hősi halálig mélyen emberi és természetes, független attól, hogy az író ezáltal mit szándékszik kifejezni. Basa Anna gyöngéd nőiségéből önként következik az áldozatvállalás. Annában valóban áldozatot látunk, egy küzdelmekkel teli, kegyetlen kor áldozatát. Szeretetre méltó, halk alakja úgy járja a XVII. század véres erdélyi országútjait, mint a békés emberi életre intő örök *Memento*.

A *Varju nemzetség* élet- és népszemlélete sokban rokon Kós első elbeszélésének szemléletével, mely szerint a természettel összeforrott ember maga is szerves része a természetnek s épp ezért éppúgy elpusztíthatatlan, akár maga a természet, az Élet. A természetben folyó küzdelemben *egyesekek* elpusz-

tulhatnak, de az *egész* tovább él. Ezért az egyesek pusztulásának tragédiáját nem terjeszti ki a regény egész világára. Az egyén tragédiája mélyen megrendítő ugyan, de helyébe mások születnek, akik a „nagy, nehéz életet” tovább folytatják. Ezt példázza a Varjuk egymást felváltó három nemzedéke is. E felfogásból származik a regény mély optimizmusa, ez sugározza magából azt a derút és biztonságot, amely egy kilátástalan korban is bizakodásra, építő munkára serkentette az olvasókat.

A *Varju nemzetség* cselekvő optimizmusa Kalotaszeg népi világában gyökerezik. Ezt a világot ültette át Kós finom művészi érzékkel a XVII. századba anélkül, hogy sajátos színein és hangulatán bármit is változtatott volna. Annál inkább megtehetette ezt, mivel Kalotaszeg egyike volt azoknak a tájegységeknek, amelyek régi életmódjukat leginkább megőrizték. Az 1920-as évek Kalotaszegi nyelvében, viseletében, szokásaiban, lakásviszonyaiban, népi kultúrájában alig különbözött a fejedelemség korának Kalotaszegétől. A XVII. századi Erdély történeti levegőjét Kós a XX. század eleji Kalotaszeg népi világának kissé stilizált ábrázolása által teremti meg. A *Varju nemzetség*ben nyoma sincs mesterséges archaizálásnak. Hősei a kalotaszegi népnyelvet beszélnek annak kirívó hangtani sajátosságai nélkül. Ami pedig a lakásokat, használati tárgyakat és ruhákat illeti, ugyancsak Kalotaszeg népi világából plántálja át a múltba, lehetőleg úgy, hogy egyúttal kialakulásukra is fényt derítsen (pl. erődszerűen épített udvarházak, kerített templomok, stb.).

A *Varju nemzetség* Kós első kiforrott szépirodalmi alkotása, eszmei-művészi fejlődése első szakaszának szintézise, írásművészetének fejlődése mindenekelőtt alakformálásában mutatkozik meg. Kós ábrázoló művészetének egyik sajátossága, mint már említettem, hogy alakjait kívülről befelé haladva jellemzi, mivel a képzőművész szeme első pillantásra mindig a dolgok külső, látható jegyeit ragadja meg. Ám míg első elbeszéléseiben a külső rajzot nem mindig követte megfelelően árnyalt belső jellemzés, a *Varju nemzetség* főhősei egytől egyig kiválóan egyénített figurák annak ellenére, hogy az író nem adja aprólékos lélekrajzukat. Nem is célja ez Kósnak. A havasi emberek küzdelmes életében háttérbe szorul az érzelmek külső kifejezése, ami azonban semmiképp

sem jelent érzelemszegénységet. Kós írásművészetének fejlődése épp abból áll, hogy egy-egy szavukon, egy-egy mozdulatukon át itt már bepillantást enged hőseinek a kemény felszíni kéreg alatt kavargó érzéseibe. Egyedül Basa Anna alakját rajzolja meg aprólékos műgonddal, mintha csak a kemény harcokban edződött férfiak között egy olyan embert akart volna bemutatni, akinek békés életre termett, gyöngéd alakján világosan lemérhető mindaz a kín és szenvedés, melyet a felforgatott élet zúdítt az emberekre.

Első nagyobb terjedelmű epikai alkotása kemény próba elé állította Kós elbeszélő készségét. Az epika az időben való ábrázolás művészete, igen lényeges tehát, hogy az író miképpen tudja kibontani, időben elhelyezni művének cselekményét. A valóságot a maga bonyolultságában, összetettségében ábrázoló epikának elengedhetetlen feltétele a mesteri szerkesztés, valamint az átfogó, sodró erejű mesebonyolítás. Amint említettem, Kós művészi látásmódja nem epikusi látásmód, hanem – epikai alkotásokról lévén szó – valamilyen átmenet a képzőművész képszerű látásmódja, valamint a világot a maga folyamatában érzékelő epikusi látásmód között, ami döntően határozza meg cselekménybonyolításának módszerét.

A dolgok külső jegyeinek elsődleges megragadása mellett még egy igen érdekes vonását figyelhetjük meg Kós ábrázolásmódjának, ami szerintem sajátosan *építőművészi* látásmódjának tudható be: ő a dolgokat mindig környezetükbe szervesen beleágyazva látja és ábrázolja, minek következtében írásai jól megkomponált, zárt művészi képek sorozatának benyomását keltik. Ha egyáltalán beszélhetünk valamilyen kapcsolatról Kós építőművészete és írásművészete között, azt mindenekelőtt művészi látásmódjában fedezhetjük fel.

A *Varju nemzetség* epikai szempontból nézve nem egyéb, mint egymás mellett álló képek sorozata. E képek mindenképpen megvan a maga meglehetősen merev kerete, minek következtében e képek nem simulhatnak egymásba zökkenésmentesen. Az egyes képek bemutatása rendszerint úgy kezdődik, mintha az író egy festményt – még inkább: színpadot – állítana az olvasó elé, melyen az első pillanatban minden mozdulatlan még, s a kép csak akkor elevenedik meg, amikor az olvasó alaposan szemügyre vette. Legjellemzőbb erre a regény kezdete, melynek első mondatai így ál-

lítják elénk a képet: „Szelíden öregedő, szomorúan mosolygó őszi napon, de amikor éccakára hóharmat hull a határra. A nagy diófa alatt kerek malomkő asztal, mellette csepp kis leány...” Az első mondat elhagyásával (ti. hogy *akkor történt*) valósággal megállítja az időt, felfüggeszti a történetet, míg a második mondat állítmányának elhagyásával (ti. hogy *ott ül*) a képen látható dolgokat merevíti meg. Ez a merevség aztán fokozatosan enged. Olyan ez az átmenet, mint amikor a színpad függönyét széthúzzák, s a színpadon látható színész a rendezői utasítás szerint némán tesz-vesz a nézők előtt. „... Tördösgeti a diót lapos vízikövel, hámozgatja a friss belet és eszegeti; eccer-eccer odapillant a hosszú fiúra, aki a gyepen fekszik hanyatt, és az eget bámulja...”¹⁸ A tulajdonképpeni cselekmény ezután kezdődik, a kép a kislány megszólalásával kezd el élni: „... Hogy hívnak téged?” stb.

A kép élni kezd ugyan, de a merev keretet az író többé nem tudja észrevétlenül feloldani. A cselekmény következő jelenete új keretet, új szcéniumokat követel. Íme: „Benn a félhomályban a nagy szobában két ember a hosszú asztalnál szemben egymással. Az asztalon öreg, kopott bőrtarisznya, kezügyben egy-egy csupor bor...”

Ugyanolyan mozdulatlan kép, akár a fejezet kezdetén, így rakja Kós továbbra is egymás mellé a képeket, minek következtében a *Varju nemzetség* epikai alapegysége nem a *fejezet*, hanem a *kép*, vagy még helyesebben: a *jelenet*. E jelenetek között a folytonosságot az író csillaggal vagy pontozással jelzi. Igaza van Kovács Lászlónak, amikor Kós epikai módszerét a filmművészettel rokonítja. Valóban, a *Varju nemzetség* szépen kidolgozott képek sorozatának dinamikus lepergetése.

S ezzel egyúttal Kós elbeszélő művészetének fő erősségére is rámutattunk. E képek ugyanis nem bírják a terjengősséget, léghörök rendkívül feszült. Ahány jelenet, megannyi drámai felvonás. E felvonások drámai feszültsége viszi előre a cselekményt, innen származik a regény mozgalmassága, érdékfeszítő volta.

E sajátos epikai módszer igen alkalmas az ábrázolt világ hangulatának érzékeltetésére. A hegyek és erdők összetöre-

¹⁸ Kós Károly, *Varju nemzetség*. Kolozsvár. 1925. 1. 1.

dezett epikája ez, a szétszórtnan megbúvó kis tanyáké és meredeken kanyargó havasi ösvényeké, ahol minden kunyhó külön titkot, minden fa külön veszélyt rejteget, s ahol a tekintet előtt nem nyílnak nagy távlatok, mint az alföldön, de gyalogolni, mászni kell, megküzdeni minden lépésnyi terület meghódításáért. Ez az áttekinthetetlen, meglepetéseket rejtegető s éppezért állandó éberségre serkentő hegy-völgy világ kapta meg adekvát kifejezési formáját Kós „filmepikájában”, ezért vált a *Varju nemzetség* a romániai magyar irodalom egyik legjellegzetesebb alkotásává.

A *Varju nemzetség* megjelenése után Kós szépírói tevékenységében hosszú szünet áll be, mint mindannyiszor, ha konkrét cselekvésre nyílik alkalma. Ezekben az években minden erejét a kulturális szervezőmunka, valamint a Néppárt újraszervezésének kérdései kötik le.

Kósnak csalódnia kellett transzilván illúzióiban. Ám következőes radikalizmusa, mely a meddő pártpolitikával való szakításra ösztönözte, ugyanakkor tovább is lendítette az elnyomottak nagy tábora felé, ahová szervezetileg el nem juthatott, de a kizsákmányoltak forradalmi politikájához való eszmei közeledése olyan szépirodalmi alkotás ihletőjévé vált, amelynek eszmei mondanivalója a kizsákmányoltak forradalmi harcra való mozgósítása. A *Varju nemzetség az építkezés* nagy élményeinek összefoglalása. A *Budai Nagy Antal históriája* – a két háború közti romániai magyar irodalomnak ez az ékköve – Kós vágyainak előreszökkenéséből, csupán lélekben átélt élményeiből táplálkozik. Elbeszélésében olyan hőst mintázott meg, akinek forradalmi küzdelmét csupán lélekben tudta követni.

A *Budai Nagy Antal históriája*, amely *Kalotaszeg* című könyvében jelent meg,¹⁹ az Erdélyben együtt lakó népek legnagyobb forradalmi megmozdulását, az 1437-es bábolnai parasztlázadást eleveníti meg. E kisregénynek is beillő elbeszélés világa eszmeileg csaknem klasszikusan letisztult: cselekményének központjában a társadalom fő kérdése, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak világosan elkülönített táborának küzdelme áll, s e küzdelem ábrázolását semmiféle mesterségesen teremtett eszme nem zavarja. Az Erdélyben

¹⁹ Kós Károly, *Kalotaszeg*. Kolozsvár. 1932.

együtt élő, együtt szenvedő népi tömegek küzdelmének a társadalmi haladásért vívott harc nagy összefüggéseibe való beállításával egyszerre feloldódott mindenféle – nemzeti és regionális – elzárkózás: Budai Nagy Antal és Kardos Jákob küzdelme a huszitizmus ideológiája révén szervesen kapcsolódik az emberiség haladó mozgalmainak láncolatába. Az elbeszélés eszmei tisztasága világosan mutatja azt a fejlődést, melyen Kós politikai gondolkodása a *Varju nemzetség* megírása óta átment. S néhány év alatt pedig, amint tudjuk, nem a transzilván összefogás, hanem az osztályharc erősödése következett be, melyet csak fokozott az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválság. A *Budai Nagy Antal históriájának* közvetlen írói élményét e nehéz években kirobbanó agrár-megmozdulások képezik. Az osztályharc országszerte erősödik. Az együtt élő, egyaránt elnyomott dolgozók közös sorsának felismerése pedig új eszmei távlatokat nyitott meg Kós művésze előtt.

A *Budai Nagy Antal históriájának* történelemábrázolása rokon a *Varju nemzetség* népi történelemszemléletével. Noha valóban megtörtént eseményt dolgoz fel s részben ismert történelmi személyeket mozgat, az író itt sem a történelem felszíni eseményeinek ábrázolására, hanem a népélet bemutatására törekszik, *belülről* vezeti el az olvasót a lázadás történelmi szükségességének megértéséig.

Budai Nagy Antal alakja sokban rokon a Varjukével: éppoly szegény bocskoros nemes, értelmével, tapasztalataival, a közösség ügyei iránti érdeklődésével éppúgy kiemelkedik az átlagemberek közül. Fejlődése, melynek során királyi zsoldosból huszita forradalmárrá válik, teljesen valóságos: a husziták ellen harcolva ismeri fel a husziták igazát, hogy aztán szülőföldjére hazatérve maga is a husziták sorsát vállalja. A cseh földön felismert igazság a körülötte élők sorsának láttán válik benne *felelősségtudattá*, mely végül is forradalmi cselekvésre ösztönzi. A tudatnak a társadalmi fejlődésben játszott nagy szerepét van hivatva hangsúlyozni Budai Antal ellentétpártja, Budai János. Bár a két Budai testvér gazdasági helyzete teljesen azonos, felfogásukban két külön világ tükröződik. A lomha János a tudástól való babonás irtózatával, a dolgok rendjébe való apatikus belenyugvásával a középkor mozdulatlanságát testesíti meg, míg az igazság megismerésére törekvő, a régivel bátran szembeforduló Antal

a reneszánsz emberének jellegzetes típusa. De ugyancsak reneszánsz figura Bese Anna élettől duzzadó alakja is, aki inkább hasonlít egy egészséges, temperamentumos parasztlányra, semmint a középkor sápadt nemeskisasszonyaira. Egész lényét a természetesség, az őszinteség és az életszeretet hatja át, s egyetlen percre sem válik akadályozójává a férfi szabad cselekvésének. A parasztlázadás kirobbanása és tragikus kimenetele megakadályozza ugyan házasságukat, ám így is érezzük, hogy Anna méltó élettársa lett volna Budai Nagy Antalnak.

Az elbeszélésben – a középkori eretnek mozgalmak jellegének megfelelően – a kizsákmányolók és kizsákmányoltak tábora az uralkodó ideológia, a vallás területén csap össze először. A vallásos mez azonban egyetlen pillanatra sem fedi el előlünk a harc igazi – gazdasági-társadalmi – jellegét. Az olvasó mindvégig látja, hogy az egyház a dogmák segítségével a kiváltságos rétegek gazdasági érdekeit védi. Az egyház tanait védő papok mögött végig ott sötétlik a feudális rend fegyveres hatalma által támogatott tizedszedők gyűlöletes alakja, míg a huszita tanokban az elnyomottak gazdasági érdekei nyernek kifejezést. Amikor a perjel Budai Nagy Antalt maga elé idézi és eretnekséggel vádolja, a vádlott egyszerre vádlóvá válik: „...Vajon Krisztus urunk parancsa-é, hogy az egyik népnek szabadságot adjon a zsinat, pápa és király abban, amiért egy másik népet a zsinat, pápa és király inkvizíció törvényszéke elé állít és máglyára meg kerékre küld? Van az apátságnak egy hadnagya, Vajdaházi Nagy Pál a neve... Ez a hadnagy olvasni nem tud, oskolát nem tanult, de bizonyosan megfelelne arra, hogy miért van ez így! És azt mondaná, hogy a cseh kelyheseknek igazságuk van a zsinatnál, pápánál és a királynál, mert a kardjuk erősebb a pápa és a király kardjánál. De a magyar kelyhesnek nincsen igaza, mert még semmi fegyvere. Ezt tudja Vajdaházi Nagy Pál atyámfia is, akit négy esztendeig sokszor kergettek meg a cseh parasztok.”

Budai Antal érvelése világos megfogalmazása annak a felismerésnek, hogy az uralkodó osztály önszántából sohasem mond le hatalmáról, hogy a nép csupán annyi emberséget és jogot várhat elnyomóitól, amennyit erőszakkal ki tud harcolni magának. Ennek az egyszerű ténynek a meglátása és kimondása teszi a *Budai Nagy Antal históriáját* a két há-

ború közti romániai magyar irodalom polgári vonulatának páratlan alkotásává. Az elbeszélésben szemben álló két tábor kibékíthetetlen érdekellentétek választják el. Ugyanakkor mindkét tábor – erdélyi. Kereshetünk-e még itt egységes transzilván szemléletet? Elképzelhető-e nagyobb világnézeti szakadék, mint amelyik e két tábort szétválasztja? Az egyik oldalon a kiváltságos rétegek fogtak össze – kiváltságaik megvédésére. A másik oldalon az elnyomottak – román és magyar jobbágyok – találkoztak, ugyancsak közös érdekeik alapján. S ezt az összefogást Kós most már a sikeres harc elengedhetetlen feltételének tartja. A harcba induló Budai Nagy Antal csak akkor szabadul fel sötét gondolatainak nyomásba alól, a lázadás csak akkor vesz igazi lendületet, amikor megérkezik „Kardos Jákob, a somteleki hosszú hajú román, lóháton, kacagó orcával”, és „mögötte tolonganak a havas-aljiak bozontos mokány lovakon, szürkén, vidáman, fegyveresen”.

A bábolnai felkelés, amint az a történelemből ismeretes, elbukott, ám az elbeszélés végkicsengése ennek ellenére nem pesszimista. Az író nem részletezi, nem mélyíti el a lázadók tragédiáját. El kellett bukniuk, mivel többszörös túlerővel kerültek szembe, ám bukásuk tragikumában is előremutató, mivel igaz ügyért, hősiiesen harcolva estek el. Ez a hősi pátosz ragyogja be tragédiájuk gyászát, ez világítja át az évszázadokon, példájával összetartásra és lankadatlan harcra buzdítva az elnyomottakat.

A *Budai Nagy Antal históriája* – nem csupán eszmei mondanivaló, de a művészi megformálás szempontjából is – Kós legsikerültebb szépirodalmi alkotása, írói pályájának csúcspontja. Az aránylag rövid terjedelmű írásba egész regényre való anyagot sűrített, anélkül hogy az elbeszélést zsúfoltnak éreznők. Ez mindenekelőtt Kós sajátos epikai módszerének, a cselekmény filmszerű pergetésének köszönhető, mely egyenesen megköveteli a tömörséget. Az író néhány szó segítségével állít eléink jellemeket, teremt helyzeteket, érzékeltet hangulatokat. Nyelvi gazdagsága, láttató ereje ebben az elbeszélésében éri el tetőfokát. Alakteremtésének legfényesebb bizonyítéka a magyar irodalom egyik legsikerültebb román hősének, Kardos Jákobnak a megformálása, aki Kós nyomán valóságos személyként ment át a köz-

tudatba, sőt a történetírásba is. Az elbeszélés félig bibliás, félig népies nyelvezetének pedig szépsége és tisztasága mellett pompás korhangulatfestő hatása is van.

Kós Károly második történelmi regénye, *Az országépítő*, melyért néhány év múlva Baumgarten-díjjal tüntették ki, 1934-ben jelent meg, alig két évvel a *Budai Nagy Antal históriája* után. Ám a két mű között az idő minden rövidege ellenére egy korszak áll: a társadalmi jobbratolódás korszaka. Az 1929–33-as nagy gazdasági világválság ugyanis nem torokkollott forradalomba, ahogyan azt a nehéz évek alatt egyre inkább radikalizálódó értelmiség remélte. A kapitalista termelőrend összeroppanása helyett a kapitalista termelés viszonylagos stabilizálódása, illetve háborús konjunktúrája következett be, ami a hitlerizmus győzelmének hatására általános politikai jobbratolódással párosult. A szélsőséges fasiszta politikai csoportosulások egyre nagyobb szerepet játszanak a politikai életben. A jobboldali kormányok egymást túllicitálva hozzák antidemokratikus intézkedéseiket, melyek közül nem egynek az éle egyenesen a nemzetiségi dolgozók ellen irányul. Ebben a súlyos történelmi helyzetben a nemzetiségi társadalom kebelén belül is határozott átrétegződési folyamatnak vagyunk tanúi: az első világháborút követő nagy demokratikus remények és éles társadalmi konfliktusok sodrában formálódott polgári radikális réteg jelentős része – főleg az idősebb nemzedék – feladja addigi politikai álláspontját. A polgári humanizmus alapjain állva visszautasítja ugyan a fasizmust, ám a nemzetiségi elnyomástól való félelmében nem a széles tömegeket átfogó, radikális politikai erők felé orientálódik, hanem a nemzeti elzárkózás felé halad, a kulturális élet egységének kiépítésében látva nemzetiségi létének biztosítékát.

A történelemnek e szélverése kemény próba elé állította az értelmiséget, köztük azokat is, akik előtt a szovjet példa és a nagy gazdasági világválság hatására felsejlettek egy más társadalom körvonalai. Választaniuk kellett: vállalják-e továbbra is radikális nézeteiket azoknak minden gyakorlati következményével együtt, vagy visszavonulnak annak az osztálynak sáncai mögé, amelyből eszmei szempontból ugyan kinőttek, de amely felé útjuk gyakorlatilag nyitva volt. Igen kevés azoknak az „öregeknek” a száma, akik a történelmi

válaszúton balra tértek s a kommunisták által meghirdetett népfrontba beleilleszkedve vették ki részüket a küzdelemből.

A polgári fegyvertársai által magára hagyott, ötvenedik évét betöltő Kóst szintén döntés elé állítja a történelem. Lelkében összecsapnak az ellentétes erők: a társadalmi haladás helyes irányát megsejtő, dolgozó népe sorsáért felelősséget érző értelmiségi vívja harcát a múltból hozott eszmék, a jelen osztálykötöttségei, valamint az egyre nehezebbé váló nemzetiségi sorsból eredő félelem és pesszimizmus ellen. Mivel azonban a dolgozók internacionalizmusában a nemzeti keretek feladását, a nemzet megsemmisülését látta, a burzsoá államhatalom elnyomó politikájával szemben nem a *mindenfajta elnyomás* megszüntetésére szervezkedő, nemzeti különbséget nem ismerő szocialista mozgalomban, hanem mindinkább – a húszas években még általa is élesen támadott – nemzetegységben látja a szabadulást.

Az átváltás azonban nem volt könnyű. Fájdalmas vívódásairól, a tettvágy és erőtlen ellankadás közti vergődéséről, vissza-visszatérő reményeiről és egyre sötétebb pesszimizmusáról, a családja iránti kötelesség és a társadalom egészével szemben érzett felelősség összeütközéséről, az egyedül maradás fájdalmáról az e korszakban született szépirodalmi alkotásaiból nyerhetünk képet. Erről az alapról kell megítélnünk *Az országépítő* című regényét is.

Kós valamennyi eddigi főhősében önmagát adta; ő volt a kis birtokához tíz körömmel ragaszkodó Gál, az erdős havasok alján lakó, magyarországi urakkal hadakozó Varju, az ő politikai vágyai fűtötték a fellázadt parasztok élére álló kurtanemes Budai Nagy Antalt. Ha e műveket egy képzeletbeli vonallal összekötjük, szabályosan emelkedő vonalat kapunk, amely világosan mutatja Kós eszmei-művészi fejlődésének útját. De hová helyezzük ezen a vonalon *Az országépítőt*? Egyáltalán van-e élményfedezete István regénybeli alakjának? Van-e összefüggés *Az országépítő* és Kós előbbi művei között? Egyszóval: van-e benne korához szóló üzenet, vagy csupán ún. lektúr, szórakoztató olvasmány, amelyet tucatszámra termelt a korszak romániai magyar irodalma? Kósnak a megszokott kalotaszegi világtól való elkalandozása már eleve gyanút kelthet. De ettől függetlenül a Kósnál szokatlan nagy mesélőkedv, a közbeiktatott epizódcselkmények sokasága, valamint a szín pompás leírások – melyek külön-

ben mind az író mesterségbeli tudását dicsérik – arra engednek következtetni, hogy ez esetben Kós nem tör az eszmei mondanivaló felé a nála megszokott ökonómiával. A regény cselekményében szemben álló erőkkel végzett egyensúlyozó játék meg azt a látszatot keltheti, hogy az író távoli szemlélőként, pártatlanul szemléli regényhősei küzdelmét.

Az *országépítő* cselekményének *látszólagos* alapkonfliktusa az új, keresztény feudális világ, valamint a régi, pogány, törzsi szervezeten épülő világ közötti összeütközés. Ám az olvasó e konfliktusnak jórészt csupán a felszíni megnyilatkozását, a fegyveres összeütközést látja. Akár egy némafilmen, páncélos királyi hadak és tar koponyájú pogány lovasok rohannak egymásnak anélkül, hogy a film szemlélője világosan látná: mindez miért történik, milyen konkrét társadalmi célokért folyik itt a harc, milyen társadalmi célok húzódnak meg a keresztény, illetve a pogány elnevezések mögött.

Ennek ellenére a kritikusok legnagyobb része a regény mondanivalóját a regény pogány-keresztény ellentétéből akarta kihámozni. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy *Az országépítő* 1934-ben, közvetlenül Hitler uralomra jutása, tehát a német imperializmus veszélyének növekedése idején jelent meg amikor a magyar-német viszony kérdése rendkívül időszerű formában tevődött fel. Csoda-e, ha ilyen körülmények között az István korabeli keresztény – azaz: német – befolyás és az ezzel szembefeszülő pogány – azaz: magyar – ellenállás problematikájában a kritikusok koruk időszerű politikai kérdéseire kerestek választ? A regény problematikájának a keresztény-pogány ellentétre való leegyszerűsítése aztán könnyűszerrel tévútra vezette a kritikusokat, mivel e „néma” történelemábrázolás, bárhogy faggatták is, mit sem árult el az író állásfoglalásából, megmaradt „objektív” képnek, melyet a szemlélő tetszése szerint magyarázhatott.

A korszak kritikusainak közös tévedése abban állt, hogy a legkézzelfoghatóbb látszat után indultak, s így nem vették észre, hogy a regény *valóságos* alapkonfliktusát nem a kereszténység és pogányság összeütközése, hanem *Istvánnak ez összeütközéshez való viszonyulása* képezi. Nem vették észre, hogy e „néma” történelem mindenekelőtt azért néma, mivel maga a központi irányító, István király is „néma”. Azt valamennyien észrevették ugyan, hogy István király tragikus alak, sőt Schöpflin Aladár rá is mutat István tragikumának

forrására – „merő állam-raisonból, érzelmei ellenére kényszerítette államépítő reformját a magyar nemzetre”²⁰ –, anélkül azonban, hogy a problematika mögött meghúzódó írói élményre is rámutatott volna.

Említett tanulmányában Schöpflin azt is megemlíti, hogy *Az országépítő* cselekménye a romantikus történetírás pogány-keresztény ellentétének szemléletét fogadja el, de nem teszi fel a kérdést, hogy vajon Kós, aki nemegyszer adta tanújelét alapos történeti tudásának, s aki a *Varju nemzet-séget* meg a *Budai Nagy Antal históriáját* írta, miért fordult e felszínes történelemszemlélethez. Pedig a válasz kézenfekvő: azért, mert e hamis, de *közismert* történelemszemléletben készen kapta azt a *keretet*, amelybe István alakját a maga mondanivalójának megfelelő pózba állíthatta be. Persze e romantikus történelemfelfogás csakis azért felelhetett meg Kós céljainak, mivel az általa megrajzolt István ugyancsak távol áll a történelmi valóságtól s így nem is igényel reális történelmi keretet. Pedig a regény bevezető része nagyszerű expozíciója lehetne egy realista történeti regénynek. A feudális gazdaságát számba vevő Géza és Sarolt alakjában a történelmi fejlődés lényegét ragadja meg Kós. Ám nyomban törés áll be a regényben, mihelyt István alakja az előtérbe kerül. A sűrke és jellegtelen fiatalember „Deus ex machina”-szerűen lép a cselekménybe, jövődöbéli alattvalóihoz való viszonyáról mindaddig semmit sem tudunk. A reá váró nagy történelmi tett – a kereszténység felvételének és az európai feudalizmusba való behelyezkedésnek akár erőszakos megvalósítása – ilyenformán nem következik szervesen eddigi fejlődéséből, hanem szüleitől kapott feladatként nehezedik reá. Sőt ennél is több: *áldozatvállalás*, melyet így is fog fel egész életén át.

Így válik vegytisztává a képlet, István alakja így lesz alkalmassá a *kísérleti alany* szerepére. Ugyanis a történeti regényben az író „történelmi kísérletet” végez: művi úton előállított történelmi helyzetek segítségével arra a kérdésre kíván választ kapni, hogy *mi a sorsa a történelem formálását magára vállaló vezetőnek*. E kísérlet jelenti a regényben megnyilvánuló *írói szándékot*, ez az a logikai rendszer, melynek segítségével *Az országépítő* „néma történelmét” szóra

²⁰ Schöpflin Aladár, *Az országépítő*. Nyugat. 1934. 383. 1.

bírhatjuk. A kísérlet eredménye pedig azonos a regény „té-
zisével”, melyet a korabeli kritikusok hiába kerestek. Az
előre beállított kísérlet eredménye, persze, nem kétséges: Ist-
ván magára vállalja ugyan az országépítés nagy feladatát
s kemény akarattal végre is hajtja. Ám ennek érdekében le-
kell mondania mindenről, ami benne emberi: szerelemről,
családi boldogságról, barátságról. Vállalnia kell a meg nem
értést, a magánosságot, az embertelenség vádját, egyszerűen:
áldozatává kell válnia hivatásának. Fegyvere keményen sújt,
de mindannyiszor éreznie kell, hogy saját húsába vág. S ami
tragédiáját véglegessé teszi: halálos ágyán rá kell döbennie,
hogy hiábavaló volt minden áldozata.

Romantikus történelemábrázolása ellenére *Az országépítőt*
nem tekinthetjük egyszerű lektúrnek, mint ahogy István re-
génybeli alakja sem függetleníthető a művet kihordó társa-
dalmi valóságtól. Kétségtelen, hogy a regénynek nem min-
den egyes része kapcsolódik oly szorosan Kós társadalmi
küzdemeinek élményeihez, mint azt korábbi műveiben lát-
hattuk, tán több benne az olvasó szórakoztatására szánt rész-
let, mint az eszmei mondanivaló égető kikívánczozása, több
az „írói megcsinálás”, mint a mély írói élmény. Ennek el-
lenére Kós nem tudott elszakadni kora valóságától, nem tu-
dott teljesen a „kitalálásokba” menekülni, s ha áttételesen
és nehezen érthetően is, de regényének alapproblémájában
kora romániai magyar polgári értelmiségének kulcskérdését
veti fel. István regénybeli alakjában ugyanis pontosan ki-
mutatható az 1933 utáni súlyos nemzetiségi helyzetnek e
polgári értelmiség eszmei fejlődésére gyakorolt torzító ha-
tása. Ez mindenekelőtt a regénybeli István történelmietlen
nemzeti tudatában, nemzetmentő felfogásában nyilvánul meg,
amely nem más, mint a nemzetféltség következtében kialakuló-
félben lévő polgári nemzetegység-tudatnak, a nemzeten be-
lüli osztályharctól való félelemnek a történelmi múltba való
visszavetítése. Istvánnak a *régi és új* közötti vergődésében,
kétkíségében lehetetlen fel nem ismernünk annak a román-
iai polgári értelmiséginek a lelki képletét, aki látja ugyan
a társadalmi haladás irányát, ám maga képtelen e radikális
út követésére, mivel e lépése a polgári nemzetszemlélettel
való szakítását, osztályával, múltjával, egész addigi életével
való szakítását jelentené. István tragikus magánossága, „mesz-
szire látása” ugyancsak annak a polgári értelmiséginek a

magánosságát tükrözi, akinek a szűk osztályérdekeken felülemelkedő magasabb céljait osztályának tagjai képtelenek megérteni. Így válik ez a polgári értelmiségi a kor szorításában a társadalmi haladást óhajtó, de a régi nemzeti keretekhez ragaszkodó, két malomkő közt őrlődő magános hőssé, „kétlelkű emberré”, aki – mutatis mutandis – hasonlatos a klasszikus orosz irodalomból ismert „fölösleges ember” típusához. E becsületes, de múltjával szakítani képtelen polgári értelmiségi a határozott állásfoglalást követelő politikai helyzetben éppúgy kiszorul a társadalmi cselekvés küzdőteréről, akárcsak az orosz irodalomnak e jóra való nemesi hősei.

Az a tény, hogy Kós *királyt* választott regénye főhőséül, egymagában még semmit sem jelent. Hiszen Alekszej Tolsztoj a szocializmus építésének nagy munkája közben I. Péter cárról írta nagy történeti regényét. Csakhogy ő a cárban is meg tudta látni a népi hőst, az orosz népi aspirációk képviselőjét, a társadalmi elmaradottság és a külső elnyomók ellen küzdő vezetőt. A társadalmi küzdelmekről, a népi erőktől egyre jobban elszigetelődő Kós ellenben a jobboldali reakció erősödésének, a polgári fegyvertársak árulásának és a nemzetiségi elnyomás fokozódásának hatására István alakjában nem a társadalmi haladás következetes harcosát, hanem a társadalmi haladás és nemzeti érzés között vergődő, önmagát feláldozni kénytelen, tragikus sorsú magános vezetőt látta. Irodalomtörténeti szempontból ez a torzulás teszi *Az országépítőt* hazai magyar irodalmunk dokumentumértékű alkotásává.

Eltételezve most már a regény alapproblémájában megnyilvánuló írói szándéktól, a regénynek kétségtelenül nem egy részlete van, amely az adott történelmi körülmények között alkalmas volt a Hitler-fasizmussal szemben álló erők fokozására. Ilyen a kötetünkbe felvett fejezet is, melyet a regényről írott kritikájában²¹ Gaál Gábor is kiemel.

Feltűnő, hogy míg Kós előbbi szépirodalmi alkotásait a kritika meglehetősen tartózkodással fogadta, *Az országépítőről* rövid idő leforgása alatt csaknem negyven kritikai cikk és ismertetés jelent meg. A kritikusok – osztályálláspontjuknak megfelelően – a regény különböző aspektusait ragadják ki.

²¹ Gaál Gábor, *Kós Károly új történeti regénye*. Korunk. 1934. 485. 1.

A konzervativizmus képviselői felhördülnek István király és Imre herceg „profán” beállítása miatt, a baloldaliak meg a regény romantikus történelemszemléletét kifogásolják. A polgári kritika azonban csaknem egyöntetűen elismeréssel fogadja a regényt s különösen nagyra értékeli Kós nyelv-művészetét. *Az országépítő* mérsékelt archaikus, erőteljes és tiszta nyelvről, pompás hangulatfestő stílusáról egyébként a kritikusok kivétel nélkül nagy elismeréssel szólnak, és méltán. E téren Kós valóban remeket alkotott. A regény népnyelvi elemekkel kevert, ódon zamatú nyelvezete többszörösen mellérendelt mondataival, valamint a vonatkozó névmások régies használatával kiválóan alkalmas a történelmi légkör megteremtésére, amit szerencsésen egészít ki Kós stilizáló képzőművész-látásmódja.

Hiába „írta ki” magából Kós a társadalmi felelősség kínzó érzését, megnyugvást csak nem talált. A mindennapi súlyos anyagi gondok meg a napról napra súlyosbodó nemzetiségi sors bizonyították be számára újra meg újra, hogy a társadalmi valóság elől elmenekülnie nem lehet. Hiába volt regényének nagy sajtósikere, szívében mély csömörrel vallja meg barátjának: „... egyáltalán az utóbbi esztendőekben nagyon-nagyon megutáltam a betűt mindenféle formájában, de leginkább azt a betűt, amit én kell hogy leírjak. És ha nem volna muszáj írnom, hogy megélhessek, azt hiszem, hónapszámra nem vennék kezembe tollat...”²² Ugyanebben a levélben arról is beszámol, hogy „... A télen is írtam valamit, próbálkoztam valami új műformával...”

Az „új műforma” Kós *Budai Nagy Antal* című színjátéka volt, mely könyv alakban csupán 1936-ban jelent meg, de amelyet e levél tanúsága szerint Kós már 1934 telén megírt.

A társadalmi haladásért folytatott küzdelem és nemzetföltés dilemmáját feloldani nem tudó Kós tragikus életérzéséből fakadó drámaiság, amely helyenként már *Az országépítő* kereteit is feszegette, végre megtalálta a neki legmegfelelőbb kifejezési formát. A két malomkö között őrlődő értelmiségi, még mindig történelmi álarcban ugyan, de már reális történelmi-társadalmi keretbe ágyazva és valóságos társadalmi problémákkal viaskodva lép elénk.

²² Kós Károly levele Molter Károlyhoz. 1935. ápr. 19.

Kós az 1437-es bábolnai parasztfelkeléshez tér vissza, melyet novellájában már egyszer feldolgozott. Drámája központjába a lázadás vezérének, Budai Nagy Antalnak tragikus sorsát állítja. Ennek ellenére a dráma semmiképpen sem tekinthető az elbeszélés dramatizált változatának. Az elbeszélés cselekményváza nagyrészt megmarad ugyan, ám az író teljesen új részeket iktat be, új személyeket vonultat fel, s – ami tán a leglényegesebb – az elbeszélésből ismert főhősök egy részét is egészen más eszmei tartalmak hordozóivá teszi. Mindezek a változtatások együttvéve minőségileg teljesen új műalkotást eredményeznek, melynek eszmei mondanivalója korántsem oly egyértelmű, mint az elbeszélésből ki sugárzó harcos optimizmus.

A két mű közötti különbséget mindenekelőtt a központi hős, Budai Nagy Antal alakján mérhetjük le. Az elbeszélés töretlen lendületű forradalmár Budai Nagy Antaléval szemben – aki az 1430-as nagyszombati csata után, tehát a huszita lázadás felfelé ívelő szakaszában jön haza az aránylag nyugodt falusi környezetbe, melyet majd az ő aktív forradalmi szervező tevékenysége hoz mozgásba, a dráma Budai Nagy Antalja – aki 1435-ben, tehát a táboriták 1434-ben történt leverése után, lelkében egy tragikus kimenetelű forradalom emlékével érkezik a lázongó Kalotaszegre – már a forradalom ügyében nem bízó, a forradalmi harc elől menekülő hős. Ez a Budai Nagy Antal már nem azonosítható az elnyomott huszita forradalmárokkal. Látja ugyan a nép nyomorát, elismeri a huszita tanok igazságát, csupán annak nem látja lehetőségét, hogy az elnyomó társadalmi rendet fegyveres felkeléssel meg lehessen változtatni. *Nem a forradalom szükségét tagadja tehát, hanem a forradalom lehetőségét az erdélyi viszonyok között*, mivel a „meddő hegyek és nyomorodott lelkek tartományában” nem látja azt az erőt, amely a forradalom ügyét győzelemre vihetne. Mikor pedig meggyőződése ellenére a lázadók élére áll, a következetes forradalmi harc helyett alkuba bocsátkozik (kolozsmonostori jelenet!), ami törvénytörően vezet tragédiájához. Az elnyomók ugyanis csupán időnyerésre használják az egyezményt, hogy erőiket összevonva, annál nagyobb csapat mérhessenek a lázadókra. A Kolozsvár falai közé beszorított lázadók egy csoportja pedig – élén a bosszúállást hirdető Bálint pappal –, nem számolva az ellenséges túl-

erővel, mindenképpen a fegyveres leszámolást sürgeti. A népe iránt felelősséget érző és a hazai erőviszonyokat ismerő Budai Nagy Antal megpróbálja menteni, ami még egyáltalán menthető, ám a lázadók között lábra kapó anarchia minden számítását keresztülhúzza, s így a lázadás úgyszólván önmagát fejezi le. „Harcot akartál s bosszúállást. S most megöltél engemet, megölted Mártont, s gondolom, megöltél mindent” – mondja a haldokló Budai Nagy Antal Bálint papnak, s az odaérkező Csáky vajda szavai ugyanezt a pesszimizmust erősítik fel: „Budai Nagy Antal... A vesztőhelyet elkerülted... De Transzilvániában a kelyhesség meghalt.” A záróképek e sötét tónusára csupán a dráma utolsó mondata vet halvány reménysugárt. A vajda szentenciáját a halott Budai Nagy Antal helyett az emberséges apát fellebbezi meg: „Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára...”

A Budai Nagy Antal-dráma a politikai tömegmozgalmaktól mindinkább elszigetelődő Kós utolsó nagy viaskodása a társadalmi haladás forradalmi útjának fel-felkísértő gondolatával. A súlyos kisebbségi viszonyok által történetileg determinált felfogására igen jellemző, hogy bár látja a követendő utat, a nemzetiségi elnyomástól való félelmében egyre inkább a nemzeti erők összefogásának gondolata felé halad. A „nyomorodott lelkek tartományának” írója maga sem mentesülhetett a hazai társadalmi helyzet léleknyomorító hatása alól: ez nyomorítja a Budai Nagy Antal-elbeszélés forradalmár hősét reformerré, ez teszi Kós drámáját a haladó romániai magyar polgári értelmiségi megtorpanásának, világnézeti gyötrődésének művészi vetületévé. A hős lendületét gátló tényezők – a néptömegek forradalmi erejével szemben megnyilvánuló bizalmatlansága, intellektuális elszigeteltsége, a család visszahúzó ereje stb. – éppúgy a polgári értelmiségi jelenkori problémáinak visszavetítése a történeti múltba, akárcsak a lázadás vezetésének elvállalása körüli erkölcsi dilemma.

Mindezek ellenére, amint azt a dráma színpadi pályafutása, valamint a bemutatókról szóló egykorú kritikák egybehangzóan bizonyítják, a drámának a nézőközönségre gyakorolt művészi hatása – tehát a dráma objektív eszmei hatása – nagymértékben eltér a főhős alakjának megformálásában megmutatkozó írói szándéktól. Janus-arcú művészi alkotással állunk tehát szemben, ám az ellentmondás koránt-

sem feloldhatatlan. Hiszen, amint mondtam, az író nem tagadja a forradalom szükségességét, világosan látja az elnyomás tényét, s nemcsak látja, hanem ábrázolja is, még-hozzá nagyjából realista művészi eszközökkel. S bár a polgári értelmiségi visszahőköl a forradalmi úttól, ami Budai Nagy Antal alakjának – Gaál Gábor kifejezésével – elintellektualizálását eredményezi, egészében véve a dráma hiteltel képét nyújtja a parasztlázadásnak. Az elnyomó hatalom vérforraló igazságtalanságainak realista ábrázolása, a lázadók igazának bátor hirdetése, valamint az, hogy Budai Nagy Antal minden húzódozása ellenére végül mégis a lázadók élére áll, világosan mutatja a lázadás jogos és szükséges voltát még akkor is, ha az író merőben szubjektív okok miatt képtelen a lázadás útjára lépni. Ebből a kettősségből származik a dráma ellentmondásos jellege, amely az egyes kritikusok homlokegyenest ellentétes értékelésében mutatkozik meg legjobban. Hadd említsem meg csupán a két végleletet:

Gaál Gábor, aki a drámát *könyv alakban* ismerte meg, kritikájában²³ elsősorban a főhős Budai Nagy Antal alakját és drámabeli fejlődését elemzi. A történelmi materializmus oldaláról közeledve a műalkotáshoz, helyesen fedi fel a hősnek a tömegmozgalmaktól távol álló „elintellektualizált reformer”-jellegét. Am egyrészt nem mutat rá azokra a történelmi-társadalmi körülményekre, amelyek e torzulást előidézték, másrészt – az irodalomszociológiai szempontok eluralkodása következtében – teljesen figyelmen kívül hagyja a főhőst körülvevő világ realiztikus ábrázolásának a nézőkre gyakorolt objektív hatását. Elmarasztaló megállapításai így inkább az író szubjektív művészi intencióira vonatkozólag helytállóak, semmint a dráma egészére.

Lényegesen mást „hallanak ki” a drámából a konzervatív kritikusok, akik kritikáikat a bemutató előadás²⁴ – tehát a dráma színi hatásának lemérése – után írták. E kritikák a *Budai Nagy Antalban* egyoldalúan túlzó, egyértelműen forradalmi alkotást látnak, amely „... nem magyaráz kort, embert, viszonyt, csak a célra néz; kész a jobbagy mellé állni, igazat ad az előkészítő »kelyhességnek«, földiesen

²³ Gaál Gábor, *Budai Nagy Antal*. Korunk. 1936. 979. l.

²⁴ A *Budai Nagy Antal* bemutatója 1937. jan. 21-én volt a budapesti Vígszínházban. A darabot Bánffy Miklós rendezte.

anyagi és önkényesen szabadságmagyarázó. A végső jóindulatú egyeztetés – egy bencés apát szájából – így üres és suta marad.”²⁵ A katolikus sajtó kritikussai dühödten rontanak rá mind az íróra, mind pedig a dráma bemutatására vállalkozó Vígszínházra; „... Elmúltak már a régi szép idők, mikor Magyarországon mindenki beledöfötte a pennáját a béketűrő katolicizmus köpenyegébe! Csak a színház tájékoztatlanságának tulajdoníthatjuk, hogy a színpadon ilyen felháborító sértések sorozatát követhették el a magyar katolikus egyházzal szemben...”²⁶

E kifakadásokon nem kell csodálkoznunk. A minden népi megmozdulást csírájában elfojtó Horthy-rendszer megszilárdulásának éveiben a Vígszínház deszkáiról valóban furcsán hangozhattak az ilyen és ehhez hasonló szövegek: „... Egyház törvénye s ország rendje nem Krisztustól való, hanem papok és urak épített erős vára az, akiben benne ülnek, és akibe bé nem eresztik a tenger sok szegény népet, hanem fegyverrel és korbáccsal uralkodnak rajta. Ezt a fegyvert és korbácsot kell kivenni papok és urak kezéből, és ama rend és törvény várát kell lerontani, akkor igazság lesz, és egy lesz a rendje és törvénye minden embernek...”

A közönséget a főhős egyéni sorsán, gyötrődésein, kétségein túl mindenekelőtt a színpadon megelevenedő történelmi-társadalmi valóság bátor felmutatása nyugözte le, melynek nagyon is nyilvánvaló „áthallásait” mindenki megértette. Erre céloz kritikájában Bóka László is, amikor megállapítja, hogy Kós darabja bebizonyította: „...a kollektivitás élményéhez nem kell szavalókórus, s az aktualitáshoz nem kell a hősnek micisapkát viselnie. Kós Károly a színpadra vitte a népet.”²¹

A bemutatót követő erős jobboldali sajtótámadások miatt a Vígszínház kénytelen volt levenni műsoráról Kós drámáját, amelynek a kolozsvári bemutató után csaknem ugyanaz lett a sorsa. Mint annyi más haladó művészi alkotás, Kós drámája csupán a népi hatalom éveiben válhatott dolgozó népünk közkincsévé, az együtt élő népek testvéri összefogásának szószólójává. A *Budai Nagy Antal*, amely a múltban

²⁵ Szira Béla, *Kós Károly; Budai Nagy Antal*. Kath. Szle. 1937. 1801. 1.

²⁶ Nemzeti Újság. 1937. jan. 23.

²⁷ Bóka László, *Budai Nagy Antal* (Kós Károly színjátéka). Szép Szó. IV. köt.

az elnyomó társadalmi rend ellen lázító forradalmi hangja miatt volt aktuális, kiállta az idők próbáját s ma új társadalmunkban is töretlen frissességgel hirdeti az emberi szabadság mindenkor és mindenhol időszerű eszméjét.

Az 1938. január 18-án Kósnak odaítélt 3000 pengős Baumgarten-díj nem egy induló, hanem egy lényegében lezárult írói pálya jutalmazása volt. A *Budai Nagy Antal* megírásával Kós nem csupán radikális politikai törekvéseitől vesz búcsút, hanem nagyrészt a szépirodalomtól is. A kettő, persze, összefügg. Közösségi tevékenysége látszólag ugyan fokozódik, tisztségei egyre szaporodnak, ám e nagyrészt hivatszerűen végzett feladatok korántsem telítik lelkét az 1920-as évek küzdelmeihez hasonló nagy társadalmi élményekkel. Márpedig Kós „muszáj-írósága” ellenére képtelen volt kikívánczoló élmények nélkül írni, hiszen ő irodalmi alkotásaival is *hatni* akart.

Következnek a királyi diktatúra fagyos évei, a társadalmi élet atomizálódásának, a nyílt erőszaknak a kora, melyben a vezérszólamot a revolver vette át. Kós egyre jobban visszahúzódik sztánai magányába. Magasan fekvő dolgozószobájából figyel a völgyben tétován mozgó embereket, ám semmi vizsgálatot nem tud mondani nekik. De mit is érne már a helikoni „halk beszéd” a nyílt társadalmi erőszakkal szemben!

A Hitler-fasizmus agresszív politikáját szolgáló bécsi döntés ebben a gyöttrődő, várakozó lelkiállapotban találja. S az a Kós Károly, aki a kisebbségi sors nyomása alatt, a nemzetféltés rémétől gyötörve az utóbbi években a nemzetegység hamis illúzióját kergette, a horthysta katonai adminisztráció intézkedései nyomán villámcsapásszerűen ismeri fel a fasizmus veszélyét, s magános harcosként bátran száll szembe a Hitler-fasizmus szolgálatában álló magyar fasizmussal. E szembenállás azonban elsősorban nem művekben, hanem máig ragyogó, szép emberi kiállásokban mutatkozott meg. E korszakának egyetlen szépirodalmi terméke a budapesti Nemzeti Színház igazgatójának felkérésére írt *Országépítő* című drámája.²⁸ Maga Kós ugyan a *korrajz* megjelölést használja, ezzel akarván elébevágni a kritika dramaturgiai kifogásainak.

²⁸ Kós Károly, *Országépítő*. Korrajz. 1942. A budapesti Nemzeti Színház súgópéldánya.

Kós színjátéka valóban nem dráma. Az író lényegében nem tett mást, mint azt, hogy jelenetekre szabdalta István-regényét, minek következtében munkáját nem is tekinthetjük minőségileg új művészi alkotásnak.

A felszabadulás megnyitja előtte a *társadalmi cselekvés* közvetlen útjait, s a preraffaelita művész most már konkrét társadalmi feladatok megoldására összpontosíthatja minden erejét. E lázas munkában a szépirodalomhoz fordulást egyenesen az időszerű feladatok előli menekülésnek, csaknem áru-lásnak tartja. A forrongó, alakuló élet magával ragadja. Többé nem érzi magát magános vezetőnek. Törekvéseiben maga mellett tudja dolgozó népét s maga mellett érzi a párt kipróbált harcosait. A közösségért végzett munka új erővel telíti lelkét, s megerősíti abbéli hitében, hogy az út, amelyen halad, valóban „a történelem egyetlen útja”. Két háború közti irodalmi alkotásai, melyek már a múlt haladó örökségéhez tartoznak, szeme előtt készítik elő a lelkeket az új eszmék befogadására. Kaphatott volna-e nagyobb jutalmat az az író, aki alkotásaival népe haladását akarta szolgálni?

Kós Károly, a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia professzora, 1952-ben, csaknem hetvenéves korában nyugállományba vonult.

A *professzor* nyugállományba vonulhatott. A *művész* teremtő szelleme azonban nem vonulhatott félre az eleven társadalmi élettől. Az ő tervei alapján épített vagy restaurált iskolák, művelődési házak, templomok tovább szaporodnak, s jóformán nincs olyan építőművészeti, műemlékvédelmi kérdés, melyben az illetékesek Kós szakvéleményét ki ne kérnék. Így vált a nyugállományban élő Kós szellemi életünk *mindenesévé*, tanácsadójává, aki felhalmozott hatalmas tudását önzetlenül osztogatja szét a hozzá segítségért fordulók között.

S lám, ahogy ideje megengedte, s a felszabadulást követő forrongó, munkás évek élményei is leülepedtek, Kós figyelme ismét a szépirodalom felé fordult: nagyszabású történeti regény tervébe fogott, melynek történeti keretét az Anjouknak a városiasodást elősegítő központi királyi hatalom megszilárdítására és a társadalmi anarchiát megtestesítő feudális nagyurak megfékezésére irányuló törekvései alkotják. Ebbe a történeti keretbe helyezte Kós regényének igazi „főhősét”, a várossá fejlődő Kolozsvárt s benne a zseniális művész-testvérpárt: Kolozsvári Mártont és Györgyöt. A korai reneszánsz

világának művészi életre keltésében természetesen épülő szocialista társadalmunk problematikája, a régi társadalmi rend gyökeres átalakításáért küzdő ember életérzései jelentkeznek. Készülő regényéből Kós csupán egyetlen részletet tett közzé az *Utunkban*,²⁹ *Nagyurak* címen, melyet kötetünkbe is felvettünk.

A regényfogalmazvány százhetven lapját azonban csak az író bizalmas barátainak adatott meg elolvasni. Az ezerféle feladat, a fokozott szellemi munka megviseli a nyolcvanadik életévéhez közeledő Kóst, aki felfrissülni Donát-negyedbeli kertjébe járogat ki. Itt éri szívinfarktus 1963. október 22-én.

Három hónapig feküdt a kórház különszalonjában, felesége, gyermekei és barátai szerető aggodalma vigyázta minden mozdulatát. Az orvosok fáradságot nem ismerő munkája, no meg a beteg hite és fegyelmezettsége csodát művelt: a nyolcvanadik évét betöltő író gyógyultan hagyta el a kórházat.

Nyolcvanötödik születésnapját meleg ünnepek keretei között ülte meg irodalmi életünk, Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa pedig magas kormánykitüntetés átadásával fejezte ki iránta hazánk dolgozó népének nagyrabecsülését.

Az idén tölti kilencvenedik életévét. Kolozsvárt lakik, szeretett városában. Érdeklődéssel figyeli szellemi életünk alakulását, leveleket ír, tanít, tanácsokat ad, s derűs lélekkel tekint a holnap elé, mert a legnagyobb kincset mondhatja magáénak: egy küzdelmes, de eredményes alkotó életet.

VARRÓ JÁNOS

²⁹ Kós Károly, *Nagyurak*. Utunk. 1954. 20. sz.

A Gálok

Kisregény

I. Ferus és Gáspár

Az a köves hegy, velünk szemben éppen: az a Talharu; ez itt a Piatra Calului. Ott messze pedig a völgyhajlásból szürkén, fátyolosan ide látszik a vénséges kopasz Vlegyásza.

A Talharu teteje kőszikla, oldala kecskének való meredek mart, tele kőomlással, mély lyukakkal, de az alja menedékes, és nyáron bársonyos, fűszeres fű, és mintha írva volna reá a sok-sok tarka virág.

A Piatra Calului csupa erdő: fekete fenyő lábtól oromig és azon túl is, ki tudja, meddig. És ez a víz itt az aljában az Apa Calului. Régen, amikor még több volt errefelé a magyar, Székelyvíz volt a neve, most Apa Calului csak.

Itt ebben a völgyben az Úristenen kívül három régi nemzetség tusakodik századok óta már erdővel, földdel, éggel és vízzel, farkassal és emberrel, a nagy, nehéz, örök Élettel: fenn a Talharu oldalán a Gálok, a patak menti faluban az Ijjasok és Ballák...

Ez a Pojána...

...De most tél van, és hull-hull a hó. Nincsen patak, és nincsen omlás, és nincsen bársonyos gyepek, nincsen barna ugar, és nincsen út, sem ösvény sehol-sehol. De hull-hull a hó, és nincsen ég, és nincsen levegő, és nincsen föld. Hull-hull a hó, és nincsen falu, és nincsen erdő, nincsen felleget, és nincsen élet, és semmi-semmi sincsen, csak hangtalanul, halottan, dermesztően egyformán hullongó hó...

Aztán! Egyszerre! Mintha valami mozdulna, a szürkesség ott valahol megsűrűsödik: mozog ott valami.

Lassan, némán, de nő, növekedik, sötétedik: jön ott valami.

A hóban, a szürkességben, a gomolygó, zúzmarás halotti világban jön, küszködik valami.

Látom is már: fekete kucsma, szürke condra, két hosszú, fekete csizmaszár: egy ember jön, tusakodik ott előre a kegyetlen télben, szemben velem.

Találkozunk. Megállunk. Egy szempillantásra mind a ketten csak; egy emberi létepillanatra. Bólint a fejével, és visszabólintok én is: megláttuk egymást, két küszködő ember a végtelen szürke gomolyagban. Bólintunk egymásnak és megismerjük egymást mi ketten.

Aztán az, aki jött, csak megindul megint, tovább az útalan úton. És ahogy utána nézek, látom, amint egyre jobban beleszürkül a hóba. Halványodik, kisebbedik, végre eltűnik egészen.

És hull-hull a hó tovább körös-körül mindenütt, egyformán, hangtalanul, halottan. Egy ideig még látszik a hóba szántott barázda: egy tusakodó ember lába nyoma. Aztán lassan azt is belepi a hó.

...Egy ember ment itt el mellettem...

Hull-hull a hó, és nincsen ég, és nincsen föld; nincsen erdő, nincsen mező, nincsen falu, és semmi, de semmi sincsen, csak kegyetlen-méltóságos véghetetlen szürkeség.

És a szürkeségben itt is, ott is küszköd, tusakodik előre egy-egy emberi élet. Néha találkoznak egymással a vándorlók: condrások és kaputosok, gyalogosok, lóhátasok és kocsin járók. Találkoznak egymással itt is, ott is. Ilyenkor, nagy ritkán, megállanak egy-egy szempillantásra és meglátják egymást. Egy szempillantásra csak: továbbra nem lehet. Aztán továbbmennek, és nyomukat is hamar-hamar belepi a hó, a hangtalanul, mindenütt körös-körül hullongó hó...

Ez a völgy itt a Pojána. A mi völgyünk ez, sok százesztendők óta a miénk: Gáloké, Ijjasoké, Balláké. Öreg udvarházakban élünk itt, akik itt régen élünk; terebélyes, nagy zsendelyfedelek alatt, faragott tölgyfaoszlopos tornácú házakban, és a fekete zsendelyfedeleket furcsán írta teli a zöld moha és a fakó zuzmó.

Vén hajlékok között legöregebb, komoly házak közt legkomolyabb a Gálok portája, aki ott fenn a Talharu lábánál olyan egyedülvaló magában áll, mint ahogy a Gálok is mindig egy cseppet különváló, magános fajta. Mert ha egy atyafiság is a Pojána, de a Gálok mégis előbbre valók voltak mindig. Legalább fél fejjel magasabbak, legalább egy lépéssel feljebb valók, legalább egy ökölcsapással többet sújtok és legalább egy kurta szóval kevesebbet beszélők, mint a többiek.

És ott a porta mögött, az ösvény mellett áll ma is a kereszt, a fekete, rovátkolt fájú Gál-kereszt.

Ez a kereszt csakolyan, mint a többi a havason, pedig itt szerte sok a kereszt. A legtöbbje – mint ez is – utak, ösvények mellett áll, és többnyire fekete a vénségtől. Némelyiken írás is van cifra cirillbetűvel, avagy rendes magyar betűvel is, de olvasni nemigen lehet egyet is, úgy megvásott, megkopott. Némelyikről az emberek tudják, mikor, miért állították. Így a rákosi keresztet, aki a falu felső végén áll, azért, mert ott ütötte le az istennyila most 30 esztendeje, éppen Iliá-napkor a pópát, abban a szent helyben. A kelemenfalvi kereszt a szakadék mellett arról mesél, hogy egyszer télvíz idején arra hajtott csengős szánkán Gálfy András méltósága a két kisasszonyával. A lovak megijedtek és lerántották a szánkát a szakadásba: holtan húzták ki a mélységből a farsangos, vidám uraságokat. Aztán ott a kereszt Járavize és Jára között; annak a meséjét csak titkosan mondogatják odavaló emberek, és így kezdik: 1849. január 14-én... de erről nem jó hallani, mert ez a mese fáj ma is még sok embernek.

Sok keresztnek van még históriája, hiszen ott van a funtineli nagy kereszt, aminek a tövire ma is hordják arra járó csebres mócok a követ a völgyből...

De vannak keresztetek, amiknek nem tudja ma már a históriáját senki. Csak állanak feketén, rovátkosan, egyenesen vagy félredülve, mohosán. Amíg egyszer aztán ki nem fordulnak. És akkor egy-egy hideg, hóharmatos őszi éjszakán itt tanyázó vándorok feltüzelik a kidőlt kereszt korhadó fáját.

De most a Gálokról akarok mesélni: sárga orcájú Gál Jankóról és a két fiáról, Ferusról és Gáspárról, aki egyszer Temesvárnál maradt el. Meg a Gál-keresztről, aki kétszer dőlt ki már, de most is áll egyenesen, feketén a havasba kanyarodó ösvény mellett.

*

A két fiú közül Ferus volt az idősebbik; nála két esztendővel fiatalabb volt Gáspár. Apjuk száraz, sárga orcájú ember, beteges és barázdás képű, édesanyjuk Szentpáli leány: kevély, egyenes derekú asszony.

Kisgyermek korukban apjuk Ferust tartotta okosabbnak és benne bizakodott, minthogy Ferus villogóbb szemű, élénk, hangos gyerek volt; anyjuk akkor Gáspárt szerette inkább, aki szelíd képű, kék szemű, csendes fiúcska volt.

Elsőnek Ferus került a kollégiumba, és két esztendő múlva Gáspár. De akkor már Ferus volt az anyja kedvence, és Gál Jankó, az apjuk, Gáspárt tartotta többre.

Tizenhat esztendős volt a nagyobb fiú, amikor apjuk ágy-nak esett. Tavasz volt, vetés ideje éppen, és reggel csak nem kelt ágyból a gazda.

– Nem bírok, Ilon – mondotta halk szóval feleségének –, nem bírok. – És olyan sárga volt az orcája és a barázdák, mintha még mélyebbre eresztette volna ekéjét beléjük az Idő.

Az udvaron állottak az ekék, és fogták eléjük az ökröket.

Az asszony urára pillantott, aztán egy fogatot visszapancsolt: csak egy eke menjen szántani.

Az ember sóhajtott, és két hónapig nem kelt ki az ágyból...

...Május volt, és az őszi búza szárba hajtott. Az ember, Gál Jankó felöltözött, szegény, és szédülve, tántorogva ballagott ki az udvarra, a pajtába, a csűrbe, gabonásba, kertbe, ki a földekre. Bot a kezében, és sokszor megállott, néha leült. Május volt, duzzadó, kövér május, süttött a nap, és az égen puffadt hasú, fehér fellegek.

Dél felé került haza. Tántorgott, mint a részeg, orcája sárga viasz, fázott és reszketett, a homlokán hideg verejték. A tornácon leült a padra, feje előrecsuklott, és szeme előtt megfeketedett a világ.

Felesége a pitvarajtóból nézte, és amikor már ült, odament hozzá:

– Megfáradt! Kár volt még ma kimenni. Elég lett volna itt a ház körül is.

Gál Jankó felpillantott és nézte az asszonyt, szót se szólt, csak nézte.

– Úgy hiszem, a földeken minden rendben van... – A szava megakadt, és csak egy idő múlva folytatta:

– Valahogy megcsinálták a cselédek. Már az idén így van. Segíteni ezen nem lehet úgyse.

Bólintott erre Gál Jankó.

– Nem, Ilon, nem! Az idén nem lehet már segíteni ezen.
– Őszig talán összeszedi magát, aztán...
– Igen, igen, őszig. – És szomorúan nézett ki a nap-sugaras májusi világba; aztán csak végignyúlt a padon.
– Egy korty pálinkát, Ilon! Szédülök...
Mire az asszony az italt hozta, már nem ihatta meg: ájul-tan feküdt a padon, úgy dörzsölték fel ecettel.

*

A nyár is eltelt, és Gál Jankó hol talpon, hol ágyban.
– Mint a beteg kutya – mondták az atyafiak egymás között.

De a fiúk otthon vakációztak és pótolták valamennyiben. A széna és gabona betakarítódott, az ugarolás is úgy-ahogy megcsinálódott, és a tarlóra hordták a trágyát...

Őstefelé – Gál Jankó gubbasztott a kemencepadkán, az asszony foltozta a fiúk fehérneműjét, és hallgattak már rég ideje – csak benyitott a szobába öreg Ijjas György.

– Hallom, mennek a fiúk.

Ijjas György nagy testű, kövér ember, szuszogott nagyokat, apró szeme az emberen, Gál Jankón. Aztán csak leült az asztal mellé és pislogott sűrűn.

– Künn jártam a tagodban – mondta később. – A fűrészről jöttömben arra jártam. Hordják a ganéjt. Láttad-é?

Szeme az emberen.

Gál Jankó feje szinte a két térde között.

– Egy hete nem jártam ki a házból.

– A lunkán is voltam – folytatta a vénember –, ott is.

Nem szólt senki, az asszony azonban félbehagyta a foltozást. Alkonyodott, és sötétecske lett. Egy idő múlva megint csak megszólalt Ijjas György:

– Az ugaron is jártam. A szántásnak csak a neve az. Mucskolás. Jövőre csak gatz arattok ott. Mért maradt el a keverés?

Gál Jankó feje még mélyebbre csuklott, és alig értették a szavát.

– Nem láttam. Nem tudom... Semmit se tudok már ...

Ijjas György szeme ide-oda ugrált, keze ökölbe az asztalon.

– Na! egyebet is láttam. Eleget!... Hát a fiúk csak mennek holnapután?

– Holnapután hajnalban! – mondotta az asszony.

Már nem ugrált Ijjas György szeme, de az asszonyéba akadt: Ohó, Szentpáli Ilon, te vagy hát, akivel énnekem beszédem van! Így is jó!

– Te Ilon! Mit akarsz te valójában?

– Én?

– Te! Éppen te. Mert ez itt – és bökött az ember felé –, ez itt már semmit se akar. Beteg kutyának bot való, igaz! De te mit akarsz? Hogy gondolod, Ilon, ki lesz itt a gazda?

Az asszony szemöldökei összehúzódtak, de csak megrántotta a vállát. Az urára nézett. A Gál Jankó szeme, az is az asszonyon, és a feje sem lógott már. Az öreg pedig folytatta:

– Azt gondolod, Szentpáli Ilon, ugye, azt gondolod, hogy nekem evvel semmi bajom!? Azt gondolod ugye?

– Azt, azt! – És még intett is a fejével hozzá.

– Úgy! – Felállott a vénember. – Igazad van, Ilon, nem az én bajom, de mégis szólok egyet. Ehhez van jussom! A te hites urad édesanyja az én édesnéném volt. Az is ott tusakodott ezen a tagon, ezen a portán. Te csak az ő nyomába léptél, és nincsen jussod elprédálni, amit ő tartani segített, ő egy életével. Ezt akartam megmondani, és ehhez jussom van, látod. Az a két fiú az én öcsém is, van jussom kérdeni: mit akarsz velük?

– Azt akarom, hogy holnapután hajnalban induljanak. Nekik foltozok.

– Aztán mit csinálsz belőlük? Tán vicispánt?

– Azt! Vagy még többet is. Urat.

– Urat?

– Azt! Különbet, mint mink vagyunk itt. Különbet. Igazi urat!

– És ha reámegy a birtok?

– Hát menjen!

...Kimondotta Szentpáli Ilon, és kevély szeme keményen nézett az öregemberébe; hogy nem látta meg azt a két szemet, aki nézett reá, mint a beteg állat: Könyörülj rajtam, szánj engemet.

Kimondotta az asszony, és Ijjas György rábólintott.

– Menyek már! Most nincsen itt több szavam. Nehéz szót szólottál, te lássad, Ilon. De még egyet mondok: minél

magasabb a ház, annál mélyebb a fundamentum. Ez a birtok jó fundamentum annak, aki reááll, de aki nincs itt, azt nem bírja el a föld. No, isten segéljen!

*

Szelíd, őszes idő, haloványkék égen apró, ritkás bárányszerű fellegek, és ökörnyal úszik lila kökőrcsinek felett. Az ember, Gál Jankó a palánk mellett, a gyepen, és didereg szegény.

Alulról kis csézában érkezik az asszony.

– No!

– Ferus hivatalban van. – És levelet veszen elé, mutatja. – A Guberniumnál éppen!

– Hát a vásár?

– Mindent visszahoztam. Nincs ára a marhának.

– Mondottam, ősszel kár hajtani.

– Tartjuk őket tavaszig.

Az asszony leszállott a szekérből és az ura mellé a fűbe. Lomhán, fáradtan. A kendőt levette fejéről és kezével végigsimította haját.

A kocsis indulni akart, bé az udvarra.

– Megállj! A fűrészbe megyünk még. – Hirtelen a lovakra pillantott: csupa víz mindkettő, és a horpaszuk egy nagy lyuk; intett a kezével:

– Mégse! Eriggy csak haza, fogj ki: etess, itass.

És csendesen hozzátette:

– Majd inkább gyalog menyek. – Sóhajtott: fáradt volt.

Az ember kérdezte, halkán, aggódó szóval:

– Mennyit kérsz?

– Ferusnak kétszáz kell.

– És Gáspárnak?

– Annak nem kell. Úgy írja, most nem kell. Az keres már...

Hallgattak, később az asszony felállott.

– Menyek, östére meg akarom járni.

És megindult gyalog az ösvényen, aki az erdő alatt hiszen a patak felső völgyébe, 200 pengőt kell kapnia, hogy küldhesse Ferusnak, aki csak diurnista a Guberniumnál, de lehet belőle akár kancellárius is; hiszen lám, Lészay Lajos is ott kezdte és ma már!... Pedig az is olyan kurtanemes, mint a Gálok. Nem külön.

Igaz, hogy ez a 200 már az ezerötszázon felül van...

Az asszony sebesen lépegetett, és néha-néha megcsuklott a térdé, megrázta magát és még szaporábban ment tovább.

*

A Szén utcában volt a Fronius ház; utcára emeletes, mély udvarban földszintes. Az utca felé éppen csak egy bolt – vasat és fűszerszámot mértek ott – és egy kapualja; a bolt felett az utcára lakott a boltos, a rezes orrú Fronius.

Hátul az udvarban egy szobában laktak a fiúk. Akkor Ferus a kancelláriára járt, Gáspár jurátuskodott, és volt úgy, hogy egy hétig se látták egymást! Merthogy Gáspár korán kelt, és kivált nyáron ment ki a Házsongárdba tanulni, aztán fiskálishoz, akinél körmölt egész napon át szinte: este korán lefeküdt; Ferus, ő úrfiak között élt: későn kelt és későn feküdt, ahogy ez mindig divat volt és divat lesz úrfiak között.

Két esztendeje éltek így, és Ferus már éppen azon gondolkozott, hogy illene más szállás után néznie, mert ez a sötét lyuk nem neki való.

Hazulról rendszeren kapták a pénzt, és két esztendeje nem is voltak otthon. Néha édesanyjuk kereste meg őket, kivált vásáros időben; ilyenkor pénzt hozott mindig és elmondta, hogy apjuk – szegény – beteges, de máskülönben semmi baj otthon. Csak dolgozzanak és haladjanak és ha lehet, hát siessenek egy cseppet. Egyéb semmi, de semmi.

(Vajon mitől olyan szürke a haja, miért ülnek olyan mély gödörben azok a fáradt, fátyolos asszonyszemek a koponya alatt? És a keskeny ajkak mitől olyan vértelenek? És vajon miért, hogy mindig olyan fáradt az édesanyjuk? Miért?)

De hát:

– Semmi, semmi baj otthon; apátok, szegény, betegeskedik, nyavalyáskodik, és hát... siessetek egy cseppecskét, ha lehet, édes fiaim!

...Mindenszentek-vásárra várták az anyjukat a fiúk, de nem jött. Sem levél, sem üzenet. Ferusnak pénze fogytán.

Aznap estére házigazdájukhoz voltak hivatalosak vacsorára: öltözködés idejére összekerültek a szálláson, és Gáspár mondta:

– Anyánk nem jött.

– Pénz se.

- Összejártam a vásárt, de senki ösmerőst nem találtam.
- Jártam a postán, de semmi sem volt ott.
- Valami baj lehet otthon.
- Baj az nekem. Újesztendőre Bécsbe kell lennem, tudod.
- Én karácsonykor Vásárhelyen a Táblán.
- Van pénzed?
- A diplomámra megvan már most.

Elkészültek és együtt mentek Froniusékhoz. Ez a Fronius gazdag ember hírében állott, és egyetlen leányát Máriának hívták. Ritkán hívott vendégeket, de akkor aztán nem sajnálta a pénzt, és szívesen jött hozzá a vendég.

Jól mulatott most is mindenki, és vacsora után énekeltek, Mária gitározott. Voltak ott többen leányok és fiatalurak: fiskálisbojtárok, juristák, birtokos nemesúrfiak és polgárok.

Éjfél felé táncoltak is egy keveset, ahogy polgárháznál illik; csak úgy énekszó és gitár mellett. Csendesen, szelíden, mosolygósan. És boldog fiatalon...

Otthon a szálláson lefekvés közben mondta Ferus:

– Te, öccse, úgy látom, az a leány hajlik hozzád. El-
vennéd feleségül?

- Ha adnák, el én.
- Gazdag leány!
- Félek, a vén boltos okoskodik.
- Örvendjen, ha téged megkaphat.

Később – már ágyban voltak – újra csak elkezdte Ferus:

- Mondd, öccse, szereted azt a leányt?
- Hiszem: boldog lennék vele...

Ferus sokáig nem felelt, és Gáspár már-már aludt, amikor bátyja újra megszólalt:

– Irigyellek, öccse!

...Néhány nap múlva kora hajnalban beállított a kocsi-
suk: itt a szekér, jöjjenek haza, a nemzetes asszony ágynak
esett...

II. AZ OSZTÁLY

A patak felett hajnal óta hideg pára ül, és délfelé pipálni
kezd az erdő. Itt is, ott is szennyes, fehér-szürke, lomha köd-
foszlányok kelnek ki a nyirkos földből és imbolyognak a fák

felett. Mind több helyütt, mind sűrűbben gomolyognak, szakadoznak ki és csúsznak-kúsznak a hegyoldalon felfelé.

Délután megáll a szellő, aki eddig alulról fujt, és a köd-gomolyagok megsűrűdnek a Talharu ormán. Sűrűdnek, sűrűdnek, súlyosodnak, terpeszkednek. Imbolyognak előre-hátra, aztán egyszer csak lefelé kezdenek gurulni. Egy-egy percre még látszik a hegyorom, aztán már a kőomlás se látszik, aztán a fenyőket is elnyeli és a rétre borul, s völgyre, ahol szerteárad, reáfekszik a házakra, kertekre, mindenre.

Estére ráült a köd a Pojánára.

A Gál portán világosság.

Kinn nyirkos, fojtogató, csontot kízó köd, benn a házban kemény szavak, életsorsok súlyosan keserű, nehéz tusakodása. Az ember most is a sarokban, az asszony az ágyon, és meleg vért szaggat melléből a köhögés. A fiúk az asztal mellett.

Az asszony, ama kevély Szentpáli Ilon mondja, de halkán, rekedt, akadozó szóval:

– Kilenc esztendeje, halljátok, Ferus, Gáspár, kilenc hosszú esztendeje tusakodom én egyes-egyedül itt. Birtam. Én tudom, hogyan, és az én Istenem. Érettetek, csupán érettetek... De most vége; reám nézzetek. Kettőnket evett meg a Pojána már, lerágta a csontunkról a húst, kiszítta a hú-sunkból a vért... Nem panasztam soha. Ti tudjátok: soha nehéz szó a számat el nem hagyta, soha meg nem tagadtam, amit kértetek. De... én se bírom tovább. És a föld már megmozdult a lábunk alól. Az interest nem tudtam Szent Mihálykor megfizetni. A fűszeres zálogot kér. A lunkát, a felső taggal...

A fiúk az asztalra könyökölve, egyik se néz fel. Aztán Ferus kérdi:

– Mennyi az adósság?

– Kétezer, az interes kétszáz. Nem tudtam össze csinálni. És ha zálogba kerül a föld, miből csinálunk pénzt?

Most, most szólal csak meg a sárga orcájú, beteg, esett ember, Gál Jankó:

– Háromszáz esztendeje nem tette lábát idegen abba a tagba... Mindig Gálok túrták ezt a földet, mindig csak Gálok...

Alig hallatszott, mintha csak a földnek súgta volna, mégis meghallották mind egyformán, és az asszony felült az ágyban. Urára meredt. És a fiúk is, Ferus meg Gáspár.

– Háromszáz esztendeje, talán több is. Bizonyosan több is már... – morogta Gál Jankó.

Szentpáli Ilon visszafeküdt és behunyta szemét. És csak így hunyt szemmel mondta, de keményen, kurtán:

– Azért hívtalak haza! Ti mondjátok, ti határozatok! Mert: vagy eladjuk azt a földet...

Kinyitotta szemét az asszony most, és pillantása beleütöközött az ember tágra nyitott szempillantásába, torkán akadtak a kimondatlan, kemény, nehéz szavak, és hirtelen behunyta újra szemeit. Így talán mégsem olyan nehéz, mert ki kell szabaduljon az igazság.

– Vagy eladjuk, vagy itthon maradtok...

Csend, nagy, kongó csend, és a köd, aki kinn a Pojánán feküdt, ide is, a nagyszobába is mintha becsúszott volna. A köd, a hidegen nyirkos, halálosan fojtogató, nehéz szagú köd.

Aztán Ferus mondta ott az asztal mellől félő, bizonytalan szóval, és mintha fázna az is, olyan didergő volt a szava:

– Talán... talán jobb volna eladni mégis...

– Ferus, Ferus! – És beteg Gál Jankó szeme Gáspárra meredt. – Ferus, te Ferus!

Gáspár pedig felkelt a székről és az ablakhoz lépett: köd, hogy késsel lehetett volna vágni. A fejét az üvegnek támasztotta.

Hirtelen megfordult.

– Nem!

Szembenézett a két testvér: Ferus és Gáspár, két édes-testvér, de közöttük a hideg, nyirkos, fullasztó köd.

– Újesztendőre Bécsbe megyek.

– Karácsonykor Vásárhelyt kellene lennem!

– Adjuk el!

– Nem!

Ferus is állott már, és Gáspár fel és alá járt nagy lépésekkel a szobában. A két öreg, a két szegény, megrokkant ember nézte őket hang nélkül, mukkanás nélkül. Ők már kidültek. Ki kérdez tőlük valamit? Ki tusakodik még velük, és kivel tusakodjanak ők már? Ki verekedik esett emberekkel?

Itt ez a harc már nem az övék, ez a fiúké már, akik beléptek, ím, éppen most a sorba, akit háromszáz esztendővel ezelőtt kezdett meg valamelyik elporladt Gál, amikor először vágta erdőirtó baltáját a Pojána öreg fenyőibe.

És megszólalt Ferus:

– Miért maradjunk itthon ketten? A birtoknak elég egy ember is.

Gáspár megállott.

– Igazad van! Egyikünknek kell itthon maradnia csupán.

– Ha akarsz, maradhatsz, én tudom, hogy menyek.

És még hozzátette:

– Nekem... nekem pénz is kell. Tudhatod.

Gáspár újra csak járkált fel-alá. Aztán apja előtt állott meg.

– Van-e itthon pihent lovunk?

– Van.

– Fogatok: menyek Kolozsvárra.

És kiment! Ahogy kinyitotta az ajtót, kívülről mint a füst omlott a szobába a hideg köd.

A szobában csend, szorongó, ijedt gondolatok, mint bizonytalanul, némán cikázó szárnyaseregnek. Kívülről hallatszott a szekér zörgése, és Gáspár visszajött. Kucsma a fején, bekecsben, bundával, pokróccal.

– Holnap estére itthon leszek.

*

Másnap – egy csepp szellő se indult, és a köd vastagon, súlyosan terpeszkedett a Pojánán – alkonyattájt, hamarabb, hogyse vártak volna, visszaérkezett Gáspár.

A két öreg volt a szobában csupán, amikor a szekér megállott a tornác előtt. Gáspár egyenesen bé a házba: kucsma a fején, bekecsben, bundával, pokróccal. Keresztül a szobán, egyenesen a kisszobába be; szót se szólt, a köszönésit se hallották. A csizmája sáros volt, a rajtavaló vizes, és az ázott gyapjú, szőr meg bagaria nehéz szaga maradt utána a szobában.

Aztán visszajött és leült, rákönyökölt az asztalra. Fáradt lehetett és álmos is talán.

Bejött Ferus is, de nem szólította meg öccsét. Szülei is csak ügyelték szó nélkül, rebegő szemekkel: vajon mit csinált Kolozsvárt, vajon mért ment és vajon mivel jött haza?

Nyughatatlan nyugalom, tűrhetetlen csend.

Az asszony szegény csak későre mert megszólalni:

– Nem ehetnél valamit?

Csak azért kérdezte, hogy hát – induljon már valami.

Gáspár felegyenesedett.

– Nem! Majd később! – Ferusra nézett sokáig. – Én maradok itthon! De előbb... osztozunk.

Bátyja nagyot lélegzett, és mintha a merevség, ami rajta ült, egyszerre megolvadt volna, öccse felé lépett, szája ki nyílt, akart mondani valamit, aztán csak nyelt egyet.

– Jól van! Osztozzunk!

(Az öregektől, az esettektől nem is kérdezték, hogy vajon ők mit szólnak ehhez. Mintha azok már nem is lettek volna.) De szembeültek és osztozkodtak.

– Az adósság, ami eddig van, közös.

– Fele az enyém, fele a tied.

– Az alsó tag az enyém – mondta Gáspár.

– A felső tag a lunkával jár akkor nekem. És legyen a tied a nagy rét, helyette az enyém az erdő a Caluluion – mondta Ferus.

– Jó, de a porta az enyém kell hogy legyen, helyette a tied a malom és a Talharuból a nagyobb rész...

És másnap, mindjárt másnap a határmezsgyéket is kitűzték. Számoltak és egyezkedtek, mint két idegen ember a vásáron. Alkudtak és veszekedtek, amíg egészen meg tudtak egyezni. Gáspár átveszi az egész adósságot az állatok árában, a szekerek, az ekék, a szerszámok fejében. Kiárendálja a bátyja tagját is. Szent György-napon és Szent Mihálykor pontosan fizeti az árendát. Az első rátát most rögtön...

Gáspár leolvasta a pénzt: diplomája ára volt az. Összeszorította a fogát, amikor a asztalra pengette az aranyakat.

Mielőtt összeseperte volna, megállott Ferus.

– Te, öccse! Lásd, én gondolom, mit végeztél te ott Kolozsvárt. Mondd, nem lehetne ezen még változtatni? Adjuk el ezt az ócska birtokot, és gyere te is, bújj ki ebből a vad havasból...

Gáspár szépen bátyja felé tolta a pénzt. Két szemöldöke összefutott, és a homlokára mély ránc rovódott.

– Tedd el a pénzt, az a tiéd, és jegyezd meg: mi egymásnak nem tartozunk. Te se nekem, de én se neked. Köszönettel se, jó szóval se vagyunk egymásnak adósa...

A kis szekér előállott, és Ferus búcsúzott.

Mikor édesanyjának kezét csókolt, azt súgta a beteg asszony:

– Ha visszakerülsz, nagyobb légy, mint mink, különb légy.

Gál Jankó, apja azt mondta:

Őcséddel rendbe jöttetek. Ne köszönj nekem, nem tartozol vele. De jegyezd meg, Ferus, jól jegyezd meg, egy étellel adós maradtál, adós mindnyájunknak. Egy étellel, fiam, ezt sohase felejtsd el. Nem pénzzel, sem köszönettel, csak egy étellel. Ezt én számon tartom. Te is számon fogod tartani, tudom. A Gálok nem maradtak adósok soha senkinek. Még a saját vérüknek sem.

Kezet fogott a két testvér, Ferus és Gáspár. Szó nélkül.

Aztán Gáspár kinyitotta a kaput és sokáig nézett a völgybe leguruló szekér után.

Benn pedig a két beteg, esett ember összenézett. És mindkettőjük szeméből némán peregtek a könnyek.

*

Ijjas György mondta:

– Nyolc esztendő kellett, hogy ezt meggondoljátok. Pedig nyolc esztendő alatt könnyebb lett volna, de így is talán... Az egyik már hazakerült, a másiknak is az lesz a sorsa. Nekünk itt a helyünk. Ferus is, az is hazakerül még. A Pojánára holtan is kerültek már vissza, akik innen mentek el. Én tudok erről...

Telt-telt az idő. Az emberek járták a hegyet, kaszálták a réteket nyáron s ősz felé a szénafüveket, és szántottak, vetettek is egy-egy kicsit. Télen a fával bajoskodtak különösképpen, az állatokkal pedig télen-nyáron mindig.

Három esztendő futott el a Pojána felett.

A hegyek között, a havas alatt későn végződik a kaszálás; szénahordás idején ősz van már, és nyílik a kökörösín. Ökörnyál úszik a rozsdás kaszálók felett, és reggelenként hóharmat ül a völgy nyirkos alján. De délben melegen süt a nap még...

Két nap óta vendége van a Pojánának, és két nap óta egyébről sem beszélnek a mohos tetejű udvarházakban, de a szalmafedelű hurubákban is, hogy itt van, hazajött Gál Ferus, aki Bécsben a Kancelláriánál íme nagy úr lett. Mert Ferus az a borotvált képű, pofaszakállas, városi öltözetű magas ember, furcsa, keményített fehér gallérjának a két vége

majd kiszúrja a szemét, és fényes, vékony talpú cipőben jár-
kál itt a köves oldalakon.

Úgy ám! Megérkezett Ferus, és másnap hajnalban Gáspár
Tordára szekerezett. Szénája künn van boglyákban a hegyol-
dalon, és a zabkeresztek a földeken még. Az esős idő min-
den percben beköszönhet, a szántás is félben. Gáspár mégis
elment ebben a drága időben.

Kiszivárog egyéb is, az emberek látnak és hallanak, beszél-
nek és súgnak-búgnak. Vajon mit keresett Pap Tódor, a fű-
részes éppen most a Gál portán? Kétszer is. Ma is, lám,
délről uzsonnáig...

– Úgy, úgy! Ebéd végével jött a fűrész. És az öregek
kiültek a tornácra; Ferus hiába biztatta édesapját:

– Maradjon, édesapám! Hallja édesapám is és szóljon
hozzá!

Nem maradt a sárga orcájú ember. Kiült a tornácra, és
odatelepedett felesége is melléje. Délről uzsonnáig ültek ott
és hallgattak, néztek lefelé, a napos völgyre, hol mozgott az
élet, és néha egymásra pillantottak, de nem beszéltek. Egy
szót sem.

Künn olyan szép, csendesen mosolygó, haloványan fényes
őszi nap, és a tornácon a két ember olyan bánatosan aggódó.

Uzsonnatájbán elment a fűrész, ott búcsúzott Ferustól a
tornácon.

– Ez az utolsó szavam. Ahogy mondtam és amennyit
mondottam. A felső tag a lunkával meg az erdő a Caluluion
örök áron, a malomrét a malommal zálogban. Osztán csak
üzenni kell, a pénz készen van. Én egész nap otthon leszek...

Ment a fűrész, és Ferus ott maradt. A tornácon ő is és
leült ő is. Szülőit nézte, és azok nem pillantottak volna rá a
világért sem. Egyikük sem most.

A nap hanyatlott lefelé, és a Talharu árnyéka is mind
nyúlott, terjedezett lefelé a völgybe. Ferus nem állotta a
némaságot.

– Hallották, mit mondott, 2500-at már ígért, és az eddigi
adósságot, aki reám esik, elengedi. Mit szólnak hozzá?

Hirtelen fordult feléje mind a kettő, és apja, a sárga
orcájú mondotta:

– A te dolgod. És a Gásparé. Igazítsátok.

Kurtán, keményen hangzott a szó, és az asszony, ama

kevény Szentpáli Ilon tágra nyitotta a szemét. Régen hallotta így szólani ezt a gornyadozó embert. Réges-régen.

De Ferus is, az is úgy, mint az anyja. Annak is furcsa volt az a hang az ő apja szájából. Anyjára pillantott, de az nem nézett reá.

– Istenem!

Így! Ültek hát hárman a tornácon és hallgattak. A Talharu árnyéka meg csak nőtt-növekedett.

...A hegyről rakott szénásszekér jön lefelé, azt ügyelik. Lassan jön a szekér, és a dülős helyeken fogja az ember a rakonca végét; ilyenkor egy leány menyen az ökrök előtt. Az ökrök nyakán csengő, és a csengőhang ide csilingel.

– Ijjas Andrásék – mondta Gál Jankó.

Nézik a szekeret tovább hárman, ahogy az halad lefelé a völgynek lassan, óvatosan, dülöngözve.

A völgy mélyiből, a lombos udvarok közül lovas szekér kanyarodik ki felfelé a hegynek.

– A mi szekerünk – mondja az asszony, és az ura bólint reá.

A lovas szekér jön lassan felfelé, és lassan csúszik lefelé a szénásszekér. Szembetalálkoznak. A lovas szekér félrehajt és megáll, a szénásszekér elhalad mellette, aztán a lovak bedőlnek a hámba, és a szekér indul felfelé újra.

Az úton egymás mellett ott marad két ember. Az egyik a szénásszekértől maradt el, a másik a lovas szekérből szállott le...

...Lila virágos hegyoldalban, a vörösen ragyogó napon áll a két ember: két ifjú ember, két régi-régi ember: egy legény és egy leány. A nap a Talharu gerince fölött reszket, és a két ember árnyéka a patakig nyúlik le, lila virágos, fakóbarna, bársonyos domboldalon hosszú-hosszú kék árnyékuk.

Egymás mellett állanak: Gál Gáspár a legény és Ijjas Anna a leány. Talán régen-régen éppen így állott egymás mellett két fiatal ember, két fiatal élet: Gál és Ijjas. Régen is csak így: egymás mellett, vagy szemben egymással időtlen idők óta. Egymás mellett állanak, de az árnyékuk egy a földön...

Állanak és beszélgetnek, kezet fognak és elválnak. Az egyik megy lefelé, sietős-sebesen, a másik felfelé jön lassan, fáradtan...

A nap éppen bukott le a Talharu mögött...

Gáspár a tornácra lépett fel, és apja kérdezte:

– Na?

– Nem kaptam annyit.

Senki se válaszolt. A fiú indult a szobába és édesanyjának mondta még:

– Fáradt vagyok, lefekszem. Nem vagyok éhes, csak éppen a port mosom le magamról: jó éccakát.

– Jó éccakát, fiam.

...Másnap Ferus még az ágyban volt, mikor öccse a szobájába nyitott.

– Nem várhattalak meg, dolgom van kint a zabnál, hát most számoljunk *le*.

Leült és pénzt rakott ki az asztalra.

– Itt az írás, pontosan felírtam, mivel vagyok még adósod én. Számolj utána. Kvittek vagyunk. Az én részem most már egészen az enyém. Abban nem parancsol más, csak én.

Indult is már.

– Gáspár, várj még. Beszéljünk, hátha lehetne ezt a dolgot másképpen is eligazítani. Látom, mind haragusztok reám. De hát mit csináljak? Kell a pénz, Bécs nyeli a pénzt. Várj, Gáspár, hátha tudnál mégis valahogy szerezni; nem kellene most egyszerre mind. Gondolkozz, ne siess úgy, Gáspár...

De öccse már nem volt ott...

Azon a napon elutazott Ferus: vissza Bécsbe.

A két öreg nézett utána akkor is, amikor már régen eltűnt a kocsi.

Megszólalt az asszony, csendes, alázatos hangon:

– Csakhogy megértük, hogy úr lett Ferusból. – Az urát nézte, és szemében reszketett a bocsánatkérés.

Sárga arcú Gál Jankó azonban a lunka felé nézett, és ki a Calului fekete fenyői felé, oda mutatott kinyújtott karja:

– Háromszáz esztendeig legeltettek ott a Gálok és kaszáltak és vágták az erdőt. Látod, ott az a tag, ott a lunka. De az elmúlt a mai napon. Arra a földre többet a mi lábunk nem léphet. A tornácot arrafelé holnap bedeszskáztatom, nem akarok arrafelé látni se.

*

Aztán eljött az a nyár is, amikor a havasi emberek, akik minden esztendőben az alföldre jártak ki aratni, itthon maradtak. Amikor pedig a kaszálás elmúlt itt náluk, akkor

kiegyenesítették a kaszákat. Azon az őszen új nóták keltek életre az emberek ajkán, és Magyarország felől furcsa, vad szelek fújdogáltak.

III. SZELEN

Van egy képem, egyszerű, színes litográfia, amelyet százat és százat láthatsz mindenfelé, de kivált régi házakban, ahol régi emberek laknak, és olyan furcsán öreg, hűvös szaga van mindennek, és félhomályosak a csipkefirhangos ablakú szobák. A képen egy utca, csendes német városka utcája, kétoldalt magas, kiugró fedelű vagy kettős tetejű házak vagy hegyes oromfalú házak, hol a ház fedelében szobák vannak és emberek élnek. A házak keskenyek, soványak, szűk mellüek, az utca macskakővel kirakva, és a piros vagy zöldes vagy barnás fedelek közül lekacag a bodros, fehér felleges kék égboltozat. És csend van az utcában, ódon, öreg csend.

Az utca végén öreg anyóka ballag, vállán rojtos, szürke kendő, fehér bodros főkötő a fején, karján kosár; szinte hallom, hogy csoszog posztópapucsában a hangtalan utcán. A napsoron az ablakok zsalugáterei gondosan becsukva, az árnyéksoron minden ablak nyitva, cserepes virágok sorban a könyöklődeszkán. Boltajtóban ül a varga, kezében a kalapács, de nem dolgozik, csak néz ki az utcára. Egy boltozatos kapu alól halovány arcú szőke leányka lép ki éppen...

Eszembe jut erről a képről, kivált ha néha csendes, meleg délutánon pillantok reá, eszembe jut egy város, különös, bohókás házakkal, kövezett, szűk utcákkal, a házfedelek fölé boruló kék nyári égboltozattal, melyen fehér, bodros fellegek úsznak lustán, és eszembe jut a csend, a nagy, végtelen csend, mely annál nagyobb, hogy egy kis zaj, egy-egy hang nagy ritkán megzavarja. És eszembe jutnak az emberek is, akik ott valaha éltek réges-régen.

Valamikor jól-jól ösmertem Nagyszebent. A régít, aki volt.

És mindig csak így emlékszem reá: vasárnapi, lusta nyári csendben. Az Alsó város utcái mindenik más és más szagú; az egyik cserszagú, a másik gyanta szagú, émelygős faggyúszagú a harmadik, és van amelyik kátrányszagú... Felnőtt ember sehol, csak néhány mezítlásos szőke gyermek kerge-

tőzik az utcán. A kőgrádics, aki a Felsővárosba viszen fel, erősen kitaposva középen; ki tudja, hány nemzedék járta és koptatta már azokat. A piacon a szász templom; fekete fala repedezett, és a tornya: mint az égboltozatba fűrődő lánca. És keresem a lábom alatt a kövek közül kibújó fűvet. A nap pedig lángolóan süt.

Aztán ott a ház: Reispergasse Nr. 9.

Arról szól az én mesém, és nem tudom, hogy én láttam azt, vagy valaki elmesélte egyszer régen, és így emlékezem reá. Nem tudom, de a házra bizonyosan emlékezem: Reispergasse Nr. 9.

Nyár volt, nyár eleje, pünkösöd előtt.

Ebéd utáni álmos, lomha meleg, és néptelen a város, mint minden öreg város ilyenkor; a havasok felől lebben néha egy kis friss szellőcske. A nagy, ódon udvarokból, a vén házakból néhol kicseng az utcára a gyermekkacagás.

Öreg, emeletes ház, belső udvari része már várfal; két esztendeje még ágyúk állottak ott a rondellán, és a hétszegletű bástya ablakrései homokzsákokkal voltak kitöltve. Most lakás a bástya, és a fal hosszában ház épült hozzá. Az ablakokból messze vidékre lát a szem a város fölött, el majdnem Vízaknáig.

(Akkoriban költözött Szebenbe az új helytartó: ama Schwarzenberg herceg, és vele sok új ember Bécsből.)

...Szebenben... Reispergasse Nr. 9... Ebbe a házba költözött be, az udvari traktusba, Gál Ferus...

Az ebédelőben nyitott ablak mellett ül az asszony, és varr. Néha kitekint az ablakon és szemével vándorol a város felett el, ki a határra, a messze kéklő hegyekig.

A szobában álmos csend, a nagy falióra fáradtan, vontatottan jár, jár, mintha minden percben meg akarna állni. A nyitott ablakon átal behallik a város halk, tompa zsongása.

Az asszony szeme le-lecsukódik, feje le-lehajlik: elbóbiskol. A szomszéd házat csak vékony fal választja el a szobától, és ott valaki zongorázik. Tisztán, lágyan szűrődnek át a hangok, de olyan vontatott egyformán. Skálák. Mind csak skálák, és az asszony félálomban hallgatja. A zongorázó néha elhibázza, akkor újra előlről kezdi a skálákat: fenn, a legmagasabb hangoknál, aztán lefut a billentyűkön, a hangok peregnek le egymás után, gyorsan, egyformán, le egészen a

mélységesen zengőig, aztán még lejjebb, hogy zúgnak-zúgnak az ezüst húrok.

A szomszéd szoba ajtója félig behajtva csak, és egy csepp gyermek tipeg be rajta. Nesztelenül lábujjhegyen lopakodik anyjához. Az asszony lába előtt, az ablak alatt kis ülőke – amolyan láb alá való zsámoly –, arra áll a gyermek fel, és kinéz az ablakon. Arca soványocska, szeme kék.

Ott messze, a városon túl, a hegyek alatt az országút poros-fehéren csillogó szalagja. Kanyarodik, kígyózik az út el-el, Vízakna felé. A fehér úton fekete pontok mozognak, haladnak, másznak, mint hangyák: szekerek; utánuk aranyos porfelleg kel, és a gyermek azt nézi. Szeme követi útjukban a szekereket, nézi, ahogy eléri egyik-másik az előtte haladót, majd elhagyja és megy tovább, amíg csak eltűnik egyik is, másik is a messzeség párás kékségében. Aztán új szekerek jönnek elő, mindig újabbak, és azok is mennek és eltűnnek. El lehet azt sokáig bámulni egy gyermeknek, akinek arca soványocska, és nagy szeme fényesen kék.

– Mit nézel, kisfiam?

A gyerek háromesztendős és jól beszél,

– A szekereket,

– A szekereket?

– Mind jönnek, anyám, mind jönnek, és aztán mind, mind elmennek. Aztán mások jönnek. Ez örökké így megy, örökké így, anyám?

– Így, fiam, így.

– Szeretnék én is menni. A szekerekkel. Egyszer, ha majd nagy leszek, el is megyek.

– Hová mennél?

– Nem tudom. De menni szeretnék. Szekérrel oda, a hegyen túl.

Az asszony megsimogatja a fia fejét, és a gyermek leszáll a kis zsámolyról s anyja ölébe mászik.

Kis szolgáló dugja be borzas fejét a szemközti ajtón, hogy egy ember van künn és beszélni akar az úrral.

– Az úr alszik. Ki az, nem tudod?

– Nem láttam soha. Nem idevaló.

– Mondta a nevét?

– Azt mondta: szólj a gazdának, hogy a Pojánáról jö-vök...

*

Szemben állottak, és Gál Jankó, a fehér hajú, sárga orcájú, esett ember mondotta szelíd-csendes hangon:

– Egy kis beszédem lenne veled, Ferus, néhány szó csak, nem sok...

...A nagy szobában, az ablak mellett az asszony, ölében varrás, de nem varr: „Vajon mit beszélhet az a két ember egymással ott a másik szobában?”

A nagy falióra ketyeg-ketyeg, és lustán zúg a város ott alatt. A hegyek felől szelíd, kedves szellő suhan a város fölött be az ablakon. Lenn, a bástyakertben madár szól, és virágzik egy görbe törzsű, fiatal, szerelmes batulalmafa is. Valahonnan messziről kongó ütés zeng, és üt a falióra is lassan, vontatottan, öregesen, aztán ketyeg tovább: tak-tak...

Egy fáradt méh csapódik be az ablakon és leül pihegve a párkányra...

„...Nem láttatok a tüzet ott Bécsben? Kellett hogy lásátok azt odáig, amikor Erdély égett. Mert lángolt, világított itt minden hegy és minden völgy: lobogott a tűz a Messzestől le a Retyezátig és Csúcsától Brassóig. Aki azt egyszer látta, az nem felejt el soha; ilyen tűzijátékot csak egyszer csinált a császár: egész Erdély égett akkor... Egész Erdélyország...”

„...Velem jött Ávrám is, együtt lovagoltunk a havas hegyeken keresztül és nem beszéltünk. A pazsurák a zsebemben, és éjszaka is világosság volt, mert égett a havas. Ávrám sietett, fújtak szegény lovak, gyilkoltuk őket: csak előre, haza...”

„...Késő volt. Elvégeztetett. De jókor érkeztünk a temetésre...”

„...Temettük őket: Áron bátyámat, a vén veszekedőt, Balla Györgyöt, Kata nénédet, a gyerekeket is... És édesanyádat! Azt is, fiam, azt is. Aztán a menyemet, öcséd feleségét; félesztendő menyecske volt akkor...”

„Mind eltemettük őket. Nyolcan voltak. A többi elfutott: Kolozsvárra, Tordára és a téli havasba, az erdőbe.”

„Eltemettük őket, ott abba a szép, tiszta, bársonyos gyepbe, az öreg fenyő alá, aki a kerten túl, az erdő alatt áll. Ösmered azt a helyet te is jól; ott szeretett üldögelni édes-

anyád. Sokszor üldögélt ott egész hosszú alkonyatokon által szóbeszéd nélkül, és nézte a falut. Büszke, kevély asszony volt édesanyátok. Kevély és szép volt. De a lelke áldott. Én tudom ezt, ha ő nem is mutatta soha. És te voltál a, kedvesebbik fia, ezt is tudom...”

„...Aztán emberek jöttek. Szerszámmal, és szó nélkül munkába állottak mellém. Egyenkint jöttek, csendesen, és mindig többen. Nem szóltunk hozzájuk, és ők sem mihoz-zánk. Csak vágták csákánnyal a fagyos gyepet és lapátoltak. Tudták ők, mi készül ott. Tudták jól, és hajadonfővel dolgoztak mind...”

„...Vége lett. A gödröt behánytuk és dombot raktunk reá. Az emberek elszállingóztak; lehet, hogy köszöntek is, én nem hallottam. Ketten maradtunk...”

„– Megyek – mondotta Avrám is, de csak állott, állott. Aztán lebukott a dombra és sírt, sírt, verte a mellét, hívta az Istent, és belenyomta orcáját a fagyos, szívós földbe.”

„De én nem sírtam akkor sem.”

„...Tavaszon emberek jöttek, és keresztet állítottak a domb fejéhez. Tölgyfából faragták a keresztet, és belerótták a neveket mind, akik ott alatta porladnak. Egyet se hagytak ki.”

„...Azóta a domb is megrokkant, és begyepesedett. A Po-jána is népesedik megint. De én egyedül vagyok ma is... merő egyes-egyedül...”

„Egy ideig öcsédet vártam, Gáspárt. Mert ő is persze, ő is olyan bolond volt, mint olyan sokan akkor. Aztán elveszett ő is, mint olyan sokan mások. Lehet, hogy él valahol, de én már nem várom. Ő nem volt olyan bölcs ember, mint te, Ferus... Szép, kék szemű fiacskád van, Ferus. Bölcs vagy, és boldog ember lehetsz.”

„...Négy napja, hogy nálam járt a fűrészes. Mondta, hogy ide készül. Hozzád, Ferus, és megmondta azt is, hogy miért.”

„...Hát csak kérdezni akartam, igaz-é, amit nekem Tó-dor mondott. Igen?...”

„...Jól van, Ferus. Ezt akartam tudni csak. Gondoltam ugyan, mert ez az ember nem hazudik! Hát csak eladtál mindent... A malmot, a lunkát, az erdőt, az utolsót... Eladtál mindent, mindent... Az öreg fenyőt is, a puha, bársonyos gyepet is alatta... A dombot, a keresztet is eladtad. És el-

adtad édesanyádat is?... Ferus, az édesanyádat is eladtad!...”

...Az asszony ül az ablak mellett, és ölében a gyermek. Az óra ketyeg fáradt-öregesen: tak-tak... Künn messziről toronyóra kongatja az időt, a nap hanyatlik a hegyek fölé. És borzongat már a szellő.

A gyerek mondja, suttogva, félő szájjal, és kék szeme anyját keresi:

– Édesanyám, hallja? Hallja, apa sír. Én tudom, hogy apa sír.

Ferus mondja, és hangja tikkadt:

– Nem tudok fizetni, nem tudok... de még nem írtam alá, higgye el, édesapám, még nem írtam alá a kontraktust...

Állott Ferus, és tágan nézte szeme az apját. A keze, mindkettő, markolta az asztal szélét. Szája nyitva, és torka úgy szorul, hogy elkékül az orcája.

Csend! Riadt, szívbe markoló csend.

És előbugyborékol Ferus szájából még:

– Nem, nem írtam alá... Nem!...

Mint a jajkiáltás.

Aztán csak elvágódik, mint a szálfa, amikor a balta alá vágta a tövét.

IV. FERUS HAZAKERÜL

...Történt aztán, történt...

Pünkösöd után, éppen kezdődött az első kaszálás az alsó réteken (mert hogy pünkösöd akkor későre esett), szép nyári időben.

Östefelé, és künn fullasztó, nagy csend; az erdőből sötét árnyékok suhannak ki és szállanak le a rétre.

A tornácon keskeny asztal, mellette pad, a pad szélén ül Gál Jankó; előtte az asztalon írások, azokat forgatja a fehér hajú ember. Aztán abbahagyja, pipára gyújt.

Vénséges Ijjas György jön be az udvarra.

– Adjon isten. – És leül a tornácrádicsra, ő is pipát vészen elő.

Hallgatnak, szellő nincsen, és a kék pipafüst bodrosan gomolyog a vénemberek feje fölött.

Ijjas György kiveri a pipát és leteszi.

– Na! Hát mi lesz?

– Várom Tódort, ígérte, hogy mára eljön.

– Hát csak eladod?

– Mit csináljak? Én nem vagyok embere. Aztán nincsen kinek. Nekem nincsen már...

– Hát Gáspár?...

Gál Jankó legyintett a kezével, és elhallgattak újra. Ijjas György megtörli a homlokát: izzadott...

– Meleg van.

Gál Jankó feláll. A tornácoszlophoz lép és kipillant az estebe. Az ég tiszta, de a levegő sűrű, csillag alig-alig pislog...

Egyszerre megvillan az ég.

– Villámlik – mondja az egyik.

Kis idő múlva:

– Dörög is.

Ijjas György is feláll és a tornádra megy. Ott áll most mind a kettő és bámul belé a vak éjszakába.

A szél nem zúg, még valahol a hegyek közt ül, de ott lenn, halljad csak, halljad, a Balla Bódiék kutyája milyen csúnyán vonít!

– Jó valaki!

A kutyák ugatnak már mindenütt ott lenn, és a Talharu taraján megmozdul a szél a ritkás fenyőfák közt.

– Nehéz idő jó, jó lesz bemenni a házba.

Az udvaron is ugatni kezd a kutya.

– Valaki jár itt.

Valóban, az ösvényen ember jön lefelé és betér a kapun, a tornác előtt megáll: a fűrész az, ama Pap Tódor.

– Eljöttem!

– Úgy beszéltük. Kerülj beljebb.

– Egész mostanig kaszáltunk, hát csak későn jöhettem.

Fellépett a rádicsokon, Gál Jankó összeszedte az írásokat és ajtót nyitott.

– Bé a házba. Itt a zivatar rögtön.

Valóban villám villámot ért, és egyre morgott, csattogott az ég. Sivított már a szél, és csikorgott a ház.

Beléptek a szobába, és az ajtó nagy dörrenéssel csapódott be utánuk.

A zsendelyen akkor koppant meg az első néhány nehéz csepp.

– Itt a fergeteg.

Ég a faggyúgyertya az asztalon lobogva, és hárman könnyökölnek az asztal mellett. Előttük kiterítve az írások. Pap Tódor mondja:

– Ahogy megbeszéltük.

– Úgy, úgy.

– Semmit hozza nem teszünk, semmit el nem veszünk.

– Nem szokásom, soha.

– Én fizetem rögtön, pengőben.

– Úgy, úgy.

Az írások rendben. Minden összeírva, hiba nélkül: minden föld, az erdő, a lunka, a telek. Épületek, állatok, szerszám, holmi, ami csak van, minden. Minden. A kontraktus is kész, csak alá kell írni.

Csak alá kellene írni.

Elgondolkodik Gál Jankó, a szegény, esett ember, a sárga orcájú, fehér hajú elmaradt ember. A kontraktus kész, csak alá kell írni, és aztán nincs többé Gál-tag a Pojánán. És nincs több Gál sem. Az utolsó, íme felkél most, és indul az almáriumhoz, hogy hozza a tentát és pennát: a kontraktus kész, azt alá kell csak írni. Aztán Szent Mihálykor kimenyen a házból, ki a Pojánából az utolsó Gál, s nem viszen magával semmit...

Kinn suhog már az eső, és egyik villám a másik után, és csattan az istennyila, hogy megrázza magát a vén ház. A gyertya nyughatatlanul lobog, és furcsán táncol a falon a három ember feje árnyéka.

Gál Jankó kihegyezi a lúdtollat gondosan és beléüti a tentába. Előtte a kontraktus, akit alá kell csak írni.

– A Ferus tagjával rendben vagy-e már?

– Szent Mihálykor az enyém!

– Kifizetted?

– Holnap viszem Szebenbe a pénzt, akkor írunk alá.

– S ha Ferus nem ír alá?

Kicsit elmosolyodott Pap Tódor.

– Megteheti. De a föld akkor is az enyém, ő tartozik nekem, tőlem kicsit kap már úgyis. Fizetni meg nem tud.

– Nem! Azt nem tud...

Gál Jankó kezébe veszi a pennát és szép gondosan aláírja a nevét.

Kinn megcsendesedett az idő, a szél se zúg olyan erősen, és a dörgés és mintha messzibbről jönne, de az eső, mintha csebrekkel öntenek.

Ijjas György felüti a fejét.

– Vajon mit ugat a kutya? Ilyenkor.

– Érezhet valamit.

– Csak nem jár valakit ott kinn ebben az időben?

Figyeltek. És valóban: a kutya ugat és...

A tornácon valaki topog, mintha a sárt rázná le a csizmáról. És kinyílik az ajtó. Valaki a szobába lép és meg-rázza magát.

– Adjon isten! – Az erdész fia az uradalomból: Ijjas Máté fia.

– Te vagy az, Pista?

– Én. Bőrig áztam. De muszáj volt. Levelet hoztam...

...Ülnek hárman az asztalnál, a gyertya sárgás lángja lobog, és Gál Jankó bontogatja a levelet. Az erdész fia a tűznél vetkőzik és szárítgatja gúnyját. Vastag a levél, és a külső kopertából, levél mellől belső koperta is kerül ki. Az is zárt, pecsétes, és Gál Jankó először annak címét olvassa el, csak úgy magának; reá van írva: „3000 osztrák forint”. Semmi egyéb. Aztán a levelet veszi elő és olvassa magában; a másik kettő nézi. Künn pedig újra feltámad a szélvész, és suhog a fellelgeszakadás.

Riasztó csend a szobában, lobog a gyertya lángja. A sárga arcú ember mondja halkán, és kicsit reszket a hangja:

– Ferus küldi a levelet.

Pap Tódor meredten néz. Valami nagy nyugtalanságot, nagy feszülést érez: itt pattanni fog valami. Ijjas György ujjával dobol az asztalon, és ropog a kemény papiros Gál Jankó kezében. Künn csattog az ég, mintha sziklát repesztenének szörnyű óriások vihogva a Talharu-tetőn. Ítéletek éjszakája ez ma, nehéz, nagy ítéleteké!

...És áll kiegyenesedve az esett, földre nyomott ember, fehér hajú, sárga orcájú, keselyű orrú Gál Jankó, ökle az asztalon és rajta a levélen. A gyertya imbolyogva ég, és a

mozdulatlan emberek orcája furcsán mozog és sárga, mint a feltámadt holtaké.

Gál Jankó szája szóra nyílik, lesve lesik, amit mondani fog: ítéletek éjszakája ez, és verdikt lesz ez a szó, érzik ezt.

Huj!

...Csattant egy rettentőt, és láng csapott fel a szobában, hogy elveszett a szemek világa, és belényilallott a szívekbe. Aztán süket, nagy csend és megvakult sötétség. A gyertya lobban egyet, aztán kialszik.

A hátsó ablakon valami furcsa vörös fény dereng be, majd tompa zuhanás és semmi...

Az erdészfiú felrántja az ajtót és kirohan, Ijjas György a tűzhelyen fellobbantja a tüzet és lángot hoz, a gyertya ismét ég.

Gál Jankó még mindig áll.

És jön vissza a fiú. Tikkadtan mondja:

– Kidült a kereszt!

– És Gál Jankó megmozdul. Bólint a fejével.

– Meghalt!

Azzal fogja a kontraktust, akit az előbb aláírt és – ketté-repeszti.

– Jankó, mit csinálsz?

– Hát nem hallottad? Ferus meghalt. A Pojána pedig most már nem eladó ...

Leül Gál Jankó.

– Nem eladó, Tódor. A Ferus adósságát én vállalom. Szent Mihálykor fizetlek ki, Tódor. – Kezét rátette a kopertázott levélre. – 3000 osztrák forintot kapsz tőlem Szent Mihálykor. Avval kvittek leszünk. Úgy van-é?

– Úgy! – mondja Pap Tódor.

Gál Jankó Ijjas Györgyhöz fordul.

– Holnap menyek Szebenbe. Hazahozom az unokámat... És tovább várok...

...Így történt, így vagy ilyenformán valahogyan azon a zivataros éjszakán: a Pojánán a Gál-kereszt kidült, és talán abban a minutumban halt meg Szebenben Gál Ferus.

Így történt, így! És az asztal mellett hárman ültek. Lobogó gyertyavilág mellett, csendes beszélgetésben virrasztották által az éjszakát. Előttük kantában a bor, és eccer-eccer kortyintottak belőle.

Künn megcsendesedett az idő, az eső elállott, és a haloványodó égen kivillantak a csillagok a fellegek közül.

Pap Tódor fejébe nyomta a kucsmáját és kezét fogott Gál Jankóval.

– Nagy dolog ez, Jankó! Az Úristen, az akarta ezt így! Készülődött Ijjas György is.

– Ferus helye a kereszt alatt van! Ide kell hozni!

– Megfizette, amivel tartozott.

– Az életivel!

– Avval tartozott éppen. Az egy életivel. Gáspárnak. Megfizette!

...A Gálok mindig megfizettek mindenkinek...

Kiléptek a tornácra és egy percig állottak még. Napkeleten pitymallott az ég, és az erdőben megmozdult az élet. A völgyi falun még rajtafeküdt az éjjeli pára, mint fehér, foszlós paplan.

A fűrészés elment, és ketten állottak egymás mellett. A hideg csendben alulról a faluból sűrű kopácsolás hangzott hozzájuk.

– Hallod, Jankó, hallod? Balla Marciék verik a zsendelyt az új házra.

Állottak és hallgatták a kopácsolást.

*

Szebenben sokáig beszéltek-sugdolóztak a Gál Ferus haláláról, de bizonyosat senki sem tudott meg soha. A Pojánán azonban tudták a dolgot, és a havasi emberek nem kételkedtek, mert hiszen tiszta sor: a keresztet kettéhasította az istennyila, és bizonyos, hogy abban a minutumban halt meg Gál Ferus. Az Úristen dolga ez, emberek, az övé...

Így volt, így, és a fűrészés nem törte a fejét, hogy miből küldte Ferus a pénzt, akivel a vén Gál Jankó kifizette az adósságot. Szebenben valami sikkasztásról hallott mendemondákat, amikor ott járt, de a fűrészés erről soha senkinek nem mondott el semmit.

És Gál Ferus hazakerült.

A kidőlt keresztet pedig felállították újra...

1921

Varju nemzetség

Krónika

ELSŐ FEJEZET

Szelíden öregedő, szomorúan mosolygó őszi napon, de amikor éjszakára hóharmat hull a határra.

A nagy diófa alatt kerek malomkő asztal, mellette csepp kis leány. Tördösgeti a diót lapos vízikővel, hámozgatja a friss belet és eszegeti; egyszer-egyszer odapillant a hosszú fiúra, aki a gyepen fekszik hanyatt és az eget bámulja.

– Hogy hívnak téged?

– Gáspárnak. Varju Gáspárnak.

– Engem Annusnak, vagy kis Annának. Nesze dió, Gáspár – és odavet egyet.

A fiú elkapja:

– Köszönöm, kis Anna – és roppant is már a dió a két ujja között.

– Erős vagy! – csodálkozik a gyermek, és enni is elfelejt.

Fenn a fán cincogás, és dió pottyan a kőasztalra. Éppen a kislány elé.

– Jaj!

– Cibóka – mondja a fiú.

– Lopja a diót a tolvaj. Meg tudod fogni?

– Nem. De meglőhetem.

– Lődd meg hát! – parancsolja a csepp lány.

– Ülj csendben akkor.

A fiú elosont és ijjjal jött vissza, meg tollas vesszőkkel.

– Ne mocsanj!

Vigyázva sompolyog a fa körül; a kis lány kerekre nyitott szemmel bámulja; a szája nyitva, keze a mellén.

Gáspár szeme megkapja az állatot. Letérdel. Vesszőt a húr-ra, gondosan feszíti, céloz és hirtelen elpattintja.

– Na!

Éppen az asztalra hull a lombos farkú állat, mint előbb a dió; kis testét keresztüljárta a vessző.

– Jaj, Istenem!

Gáspár odamegy, a vesszőt kihúzza a cibókából és a dögöltöt állatot farkánál fogva a gyermek elé tartja:

– Itt a cibóka.

De az rémülten takarja el a két szemét.

– Ne mutasd! Miért ölted meg? Gyilkos vagy, Gáspár! És sírva, zokogva, botorkálva fut a házba bé...

*

Benn a félhomályos nagy szobában két ember a hosszú asztalnál, szemben egymással. Az asztalon öreg, kopott bőrtarisznya, kéz ügyében egy-egy csupor bor. És mondja az egyik hosszú, sovány, madárorcájú, lógó bajusszal és apró kék szemmel; keze a tarisznyán.

– Minden itt van, amivel elindultam tizenhat esztendeje innen. A tarisznya apámtól való; egy öreg könyvet nagyapámtól jussoltam; egy keszkenő, az az enyém volt: a sarkába kötve öt tallér: keresztapám uram útravalója.

A másik – kicsi, kövéres ember, barna és kerek arcú; fehér a bajusza, fehér az üstöke – bólint:

– Igaz, emlékszem; mindent megőriztél, mindent visszahoztál. Csak azt a tizenhat esztendő, ami azóta eltelt, azt elhagytad. Az nem jött haza veled.

Halkan koccant a két csupor, és az öreg házban, vénülő csendben tizenhat esztendő és még több, egy egész élet, aki elmúlt, támadott fel újra. Emberek, akik voltak, történetek, amik elmúltak, munka és vigasság, szemekből kicsordult könnyek és visszafojtott, eltemetett keserűségek, duhaj örömek és verejtékes, véres tusakodások; minden-minden, kicsi és nagy, komoly és nevetséges itt él újra, keveredik, beszél, sír és kacag a két ember szeme előtt, a homályosodó szobában.

És a nagy csendességben, mint az örökké élő előre és csak csupán előre nyomakodó idő szava: száraz hangon, meg-megszakadozva, meg újra folytatva perceg az őrlő szű, és az asztalra hull, hulldogál a fekete tölgygerendák finom, fehér pora...

... Soha olyan víg élet, mint a valkói Varju portán. Amióta Varju Miklós megházasodott, mintha örökké tartana a lakodalma. Előbb sok vendéggel, azután kevéssel, azután vendég nélkül is. Mindegy!

– Miklósnek ez a bolondsága – mondogatták az atyafiak, és nem is nagyon csodálkoztak. Mert minden Varjunak időtlen idők óta volt valami bolondja. Ennek ez.

A fiú – egyetlen gyermek – úgy nőtt fel a vidám házban, mint ahogy a gyermekek szoktak nagyon vidám házaknál: senki sem törődött vele.

Egyszer aztán meghalt az asszony. Meghalt vidáman. A halálban is kacagóra fagyott a szája. Jankó akkor tizennyolc esztendő volt: sovány, hosszú derekú, inas, erős karú, keskeny, madárcú, apró, kék szemmel. Már akkor is. Őszidő volt, de inkább tél eleje; hullongott a hó is kicsit, és fagyos volt a föld. És a fiú tudta, hogy semmijük sincs már.

Temetés után szólott az apja:

– Te Jankó, mit gondolsz? Mi lesz velünk?

Mire a fiú nem válaszolt, de másnap elment házul.

Apja a tornácon füttyörészett maga elé és nézte a gomolygó hófellegeket, amikor Jankó odaszólt neki:

– Isten áldja, édesapám! – és Gyaluig meg sem állott. A vári porkoláb, Zámbó Mátyás úr – anyjáról atyafia – vadásznak szegődtette azon nyomban.

Két esztendeig hírt alig hallott apjáról: akkor valami embertől vette a hírt, hogy menne haza.

– Nem sokáig húzza a nemzetes úr – tette hozzá az ember.

Hazament tüstént.

A pitvarban égett a tűz, – kinn szép, meleg, virágos május. Lobogott a tűz nagy lánggal; Varju Miklós a tűzhely mellett, hárspadon, állig betakarva, öreg parasztasszony rakta a tüzet.

– Ideje, hogy eljöttél. Mert én indulóban vagyok ám. Jankó leült a padkára, de hogy ott igen melege lett, hát egy kis székre telepedett le az ajtó mellé.

– Megyek ám, fiú. Anyád után.

Vacogott a foga, de azért egy kicsit-kicsit elmosolyodott.

– Unalmas volt ez a két esztendő. Így merő egyedül erősen unalmas volt.

Jankó nézte az apját és elgondolta, hogy bizony, végét járja ez már.

– Gondolom, te is tudod: utánam nem sokat jussolsz. A telek régen Valkai Márton úré; én már csak zsellérkedtem benne. Egy nyilam sincsen a határban. Ezüst-, aranymarhám

sohasem is volt. Egy lovam van, jó hegyetjáró háta, azon jártam a havast mostanában. Az a tied, azt vidd innét. A pajtában megkapod, vagy az udvaron. Ott a nyereg is, kantár is. De – és a halódó ember szeme megvillant, hirtelen felült az agyon – a Pojána megmaradt. A Pojána egészen, a Talharu oldalával. Az, azt... Mit? Azt hiszed, az semmit sem ér! Olyan széna nincsen a határon, olyan legelője nincsen egy atyádfiának is; az erdőben balta még nem járt soha. Egy hibája van csak: – nincsen útja, és úsztatni gyenge a patak ...

Elhallgatott Varju Miklós, és szembenézett apa és fiú. Mint két ellenség...

– Kati, eriggy ki, adj a lónak szénát, aztán a majorságnak is adj, ha van mit, aztán maradj, amíg nem szólítanak.

Mintha megkeményedett volna a hangja, és Jankó önkénytelenül felállott.

– Ne szólj! Most csak én beszélek! Te azt hiszed, hogy megloptalak; hogy minden jussodat elmulattam! Ne szólj! Tudom én azt. Mindenki így hiszi. Pedig a Pojána nem csúfság! Várj csak. Hozd ki az első házból, a szegről a tarisznyámat.

A fiú kihozta és odaadta apjának.

– Tudod, hogy a mi nevünk: bolond Varju. Mindig is az volt, és az is lesz talán örökké. Jegyezd meg: mindenki bolond, aki nem olyan, mint a többi, aki más, aki nem úgy éli az életet, mint a többi mind. Én elmulattam az enyémet. Jó volt, szép volt, nem bántam meg. Csak ez a két esztendő, így egyedül... ez hosszú volt. Hosszabb, mint a többi együtt. És nehezebb.

Elhallgatott. Szeme elmeredt valahová. Jankó állott, mint a fa; meg se moccant. Aztán hirtelen megint kezdte az apja:

– Nagyapád is bolond volt: az aranyat csinált. Mert bolond, ugye, aki aranyat csinál? Valaha kinn járt Nagy-Törökországban, talán ott tanulta. Boszorkánymesternek mondták, a vajdának is fülébe jutott. Emlékszem jól: katonák törtek házunkra éccaka idején, vasra verték nagyapádat, elvitték. Nagyanyád viselős volt... belehalt. Én kis gyerek voltam még, talán nyolcesztendős, de emlékszem jól. Miért tették? Mert okosabb volt, mint más, és az emberek nem túrrik maguk közt, aki egy fejjel nagyobb náluk... Négy esztendeig voltam az atyafiság árvája. Tudod-é te, mi az, árvája

lenni egy rabnak?... Változott a világ; új uraság, új rend: apám hazakerült. Fehér hajú, fakó képű vénember. A szája mindig csukva, de a szeme lobogó. Félttem tőle. Rendes ember lett, mint a többi. Eljárt az atyafiakhoz, ment a béressel a földekre; köpekedett juhval, marhával, de kivált lóval. „Megokosodott” – mondogatták az emberek. De én tudtam azt, amit más nem tudott. Mert együtt, jártunk ki a Pojánára. A lovak átalvetőjében vittük a könyveket, sokat, aztán üveg-edényt, rézből való edényeket, szerszámokat; nem tudtam, mi mirevaló. Iliá hurubájába vittünk mindent. És emlékszem, hetekig voltam itthon néha egyedül a cselédekkel, apám pedig fenn a havason. Az emberek azt tudták, hogy állatot hajtott valahová. Történt aztán, hogy eccer elment és többet nem jött vissza. Iliá sem tudta, mi lett vele. Bevette magát a Talharu lyukaiba és nem jött elé. Kerestem mindenütt és kerestük emberekkel az erdőkön, az isztinákon kérdezősködtünk. Semmi. Mintha a föld nyelte volna el... És az is nyelte el. Bizonyosan. Jankó te, adj egy korty bort, ott van a csuporban melletted.

Ivott, aztán hátradőlt a halódó ember fáradtan. A szemét behunyta, és sokáig-sokáig csend volt. A tűzhelyen leégett a tűz, és Jankó hallotta, hogy vacognak össze az apja fogai.

Úgy feketében, hunyt szemmel szólt később újra. Csendes, halk szóval:

– Szép volt az élet, vidám, bolond élet... – és arca, mintha kacagni akarna – csak ez a két esztendő...

Felnyitotta szemét, úgy folytatta:

– Két esztendeig, hogy egyedül voltam, jártam újra a Pojánát. Meg akartam kapni. Tudom, ott van. Ott, a kincseivel együtt. Temérdek kincs, arany, az. Tudom! És – szája elé tartotta markát, úgy súgta – és Iliá is tudja. Ott van most a Talharu alatt, őrzi a kincset... Jártam éjjel és nappal, ha hullott az eső és hévséges nyáridőben is jártam és kerestem. Hívtam. Hallgatóztam. És – megtaláltam a nyomát. Itt! – kiáltott és felült és a tarisznya csatját kinyitotta –, itt látod ezt a könyvet? Ott kaptam. Egy lyukban, kő alatt. Egy hete csak, hogy kaptam. Ott kellene tovább keresni. A könyv bizonyosan megmondja. Mindent megmond. Ebben van a kulcsa a kincznek. Csak ki kell nyitni a zárat. Nekem már nincs időm. A Pojánán van, ott ahol nagyapád is porlad. Várj csak... mondjam el... hogy is kapod meg...

várj... várj... a forrás, ahol a hegyből kijön... várj...
jaj... várj...

Hangja elakadt, szeme kimeredt. Csuklott kettőt, hátra-zökkent. Szeme felakadt. Keze görcsösen mutatta a bőrtáblás könyvet. Meghalt...

Reszketett a fiú és félt. Furcsa a halál ilyen közlelől és félelmes. De két esztendeje járta az erdőt már, hát csak hozzá lépett az ágyhoz és első dolga volt, hogy kivette apja kezéből a könyvet... Felnyitotta: furcsa, ákombákorn írás; nem tudta elolvasni. Csak a szemét meresztette. Előrelapozott, aztán hátra is; hiába, seholl sem tudta elolvasni. Szeme a semmibe meredt. Egy pillanatig csak. Aztán rettentő harag szállotta meg, és halálos, keserű méreg ömlött belőle. Rekedt, értelmetlen kiáltás szakadt fel a torkából és teljes erejével holt apja arcába vágta a könyvet:

– Zsivány! Hitvány csaló!

A halotról a földre koppant a könyv, nyitva; aztán becsukódott a kemény bőrtábla. És a hirtelen csendben, mintha nyögött volna a halott egyet, és a halottsápadt, reszkető fiú tágra nyílt, meredt szemmel nézte apja immáron torzán vigyorgó arcát.

Akkor rettent fel, amikor valaki benyitott a pitvarba.

– Engem szólított a nemzeti úr? – kérdezte az asz-szony.

A fiú összeszedte magát. Lehajolt, felvette a könyvet és mondta:

– Meghalt!...

... Harmadnapon temették.

Kevesen jöttek a temetésre, annál is kevesebben maradtak torra. De azért az első ház valahogy megtelt falubeli atyafiakkal és szomszédokkal. De ott volt Valkai Márton úr is, és eljött Monostorról Basa Tamás úr, Jankó keresztapja. A farnasi Veresekből ketten is, – édesanyja bátyjai. Bor is került valahonnan, kalács is. És Jankó ivott, ivott az édesapja torán.

Reggel felé – a vendégek már elmentek, Valkai úr és Basa Tamás úr készülöben, mondja Márton úr:

– Jankó fiam, azt tudod ugyé, hogy apád után semmid se maradt.

– De maradt. Egy ló nyergestül, kantárostul. Meg a Po-jána.

Mire mind a két úr kacagott.

– No, evvel a jussal nem jutsz messzire. Mit kezdesz most?

– Nem tudom. Itt nem maradhatok.

– Ez igaz – bólított keresztapja.

– Próbálok valamit.

– Jó, de megállj! Van-e pénzed?

– Egy polturám se.

– Baj! A lóra szükséged lehet. De a Pojána? Azt megvenném.

Ezt Valkai úr mondotta, a gazdag Valkai Márton úr...

Jankó ittas volt egy cseppet, és nehezen ment a gondolkodás. Zavarosan kóválygott a feje: „Olyan fű nem terem a határon, olyan legelője nincsen egy atyádfiának is, az erdőt még nem járta balta... csak éppen útja nincsen!... Csak éppen útja nincsen...” Zsivány, zsivány! – kiáltott benne a keserűség... Szeme a fogason lógó tarisznyán: abban a könyv. „Ez a könyv megmondja. Ez mindent elmond. Ez a kulcsa...” Csak olvasni nem lehet a betűket. Zsivány, zsivány! És látta vigyorogni apja torzan megcsúfolt orcáját! És már nyújtotta kezét, hogy beletegyze Valkai Márton úr tenyerébe.

De aztán végigsimította fejét. Hátha? Hátha van igazság abban, amit a halódó ember beszélt, hátha egyszer bár, amint ott állottak ketten az ágynál, egyfelől édes egyetlen fia, másfelől az örök kaszás, akkor igazat mondott. Hátha van kincs a Pojánán?

– Nem! A Pojána nem eladó!

Valkai uram vállat vont: „Így is jó.”

De keresztapja, Borsa nemzetbeli Basa Tamás úr hozzálépett és vállára tette a kezét.

– Jól van így! Eleget prédált apád, ne kezd el te is úgy. Hanem adok én tenéked öt jó dufla velencei tallért. És adok egy levelet, amit elviszel egy atyámfiához, Déva urához. Az megteszi, amire egyszer kérem az életben az én keresztfiamért. Aztán valahogy csak lesz tovább...

Így történt, így!

... És tizenhat esztendő múlva, a vén csendben, az öreg gerendás nagyszobában feltámadott és ott imbolygott minden, ami egykor történt. Frissen és szaporán tolakodtak elő a régi árnyak, régi szók, a régi emberek, és torzán vigyorgott, csúfondárosan és borzalmasan a megcsúfolt halott. A többi esz-

tendők már gyorsabban és haloványabban suhantak átál Déva várában Bethlen úrnál; aztán, hogy az lett, a fejedelemnél Fehérvárt. Fogaras és a görgényi rengeteg erdők. És Vajdahunyad nagyságos vára. Meg is házasodott, igaz. Az asszony egy esztendő múlva otthagyta: meghalt. Egy árvát hagyott neki. Moldva. Törökország. A kapitíha¹ mellett aranyos Isztambul. Hej! Most végre István úrnál, a gyalui uradalomban vadászmaster. Mert vágyott haza, idekéredzett. Vajon mit csinál Pojána? Hogy fújnak a szelek a Vlegyásza fenyői között?

Nem! A várba nem megy; nem neki való az. De fenn a hegyekben fog lakni. A Pojánán...

– A Pojánán?

– Ott, ott. Bár egy hurubát húzok oda fel és egy udvart keríték el. Volna néhány lovam, jó moldvai fajta; juhot is hajtanak a gornyikok², néhány száz darabom vagon. A héten itt is lesznek az állatok...

Így Varju János.

A másik, öreg Basa Tamás úr:

– A fiam meghalt; a menyem is; egy kis leánykát örököltem tőlük. A nagyobb leányomat – emlékszel tán, pende-lyes volt, amikor te innen elmentél – Ebeni Miklós vitte feleségül; nagy úr, nótárius a kancelláriában, kolozsvári família. Aztán Valkai Márton sógorom meghalt. Két esztendeje...

– Kinek maradt a mi udvarunk?

– A vejié. Kis Erzsit Bányai Mártonka vitte feleségül. Jó kézben van. Most az ispán lakik benne...

Hallgattak már és néztek a múlt után, ahogy az a szemük előtt elsuhant. Kinn pedig halkan, észrevétlenül megeredt a szitáló őszi eső...

MÁSODIK FEJEZET

Csudálatos dolog, de igaz, hogy az emberek a völgyeket szeretik és nem a hegyeket.

Talán mert félnék tőlük; lehet. Hogy itt fenn erdőt látnak, meg követ, meg felleget, aki az ormok körül tekereg.

¹ Kapitíha: az erdélyi fejedelem állandó portai ügynöke Sztambulban.

² Gornyik: vadőr, erdőpásztor.

Hogy itt fenn erősebben zeng a zivatar. Pedig itt korábban kél a nap és későbbben nyugszik, és – közelebb az Isten. De talán éppen ezért nem szeretik a hegyeket.

Egyenesen vannak fenn a házak, messze-távol egymástól az udvarok, és nagy a magánosság itt. Akik itt fenn élünk, emberrel ritkábban beszélünk. De sok mindent látunk mi. A völgyi ember minket nem láthat, de mi belelátunk a faluba, az udvarokba, a földekre és a kertekbe, belelátunk a völgyi ember életébe. Mindent látunk és sokat tudunk. De ők nem is láthatnak minket.

Ők csak a nagy hegyet látják, a köveket és a gomolygó fellegeket, aki minket beborít, és hallják zúgni a szelet. De minket nem látnak. A mi dolgainkat nem tudhatják, a mi életünk nekik titok örökké.

Talán azért nem is szeretnek minket a völgyi emberek; mert az ember nem szereti, ha feje felett valami ösmeretlenséget tud.

És mégis, a hegyi ember örökké lefelé húzódik. Mint a vizek, mint éppen a mi vizeink is. Mert sok gyönyörűséges víz fakad a mi hegyeinkben, friss, tiszta vizek, fiatalok, örökké sietők és vidámak: a Szamosok, a Körös, a Kalota, a Sebes, az Aranyos, a Jára. És lám, elfutnak tőlünk, mind el, sebesen rohanva, zúgva, ahányan annyifelé. A sötét, hűvösen komoly erdőkből kifutnak a napos, vidám világba, amilyenek ritka szép, nyár végi napokon a Vlegyászáról látszik a föld: csupa csillogó ragyogás, meleg, égő, virágos világnak.

De vissza nem tud jönni egy is.

A mi embereink is olyanok, mint a vizeink, örökké lefelé nézők, örökké lefelé vágódók. Mennek is, mindig csak mennek, húzódnak a vizek mentén lefelé a völgyi falukba, a városokba. Sokan mennek.

És mint a vizek is, vissza nem tud jönni belőlük egy is, fel a hegyre.

... De lám, megtörtént egyszer, hogy egy ember a völgyből elindult fel a hegynek. Hanem az bizonyára bolond volt. Így tartja mindenki. Akkor pedig igaz is kell hogy legyen.

*

Futva futott a hír. Bejárta a falukat, be a hegyeket, beszélték székiben a kurtanemesek portáin és a jobbágyok hu-

rubáiban, hogy Varju János, az örökkéig vidám valkói Varju Miklós fia, íme, csak hazakerült. Hazakerült tizenhat esztendei hosszú vándorlás után, amikor már-már el is felejtkeztek róla atyjafiai is. Visszajött úgy, ahogy elindult egykor: lóháton, egy rossz, öreg tarisznyával.

Csakhogly amikor elindult, virágos, zsendülő május volt, most pedig deresen szürke, hóharmatos őszidő.

Hol, merre járt, ki tudja azt? Mit csinált, azt csak a jó Atya tudja, ha számon tartotta. Mit szerzett, mit akar itt?

– Felment a havasba, udvart kerít a Pojánán – így mesélte Basa Tamás úr, a gyermónostori.

Egy ideig azután várták, kivált tél beköszönte idején, hogy csak eljön az erdőből, bár atyafi-látni és összeütni a kupákat a hosszú esteken. De nem jött. Csebresek és zsendelyes mokányok hozták a híret, hogy a Pojánán, éppen az erdő alatt, a kaszáló felső végében még az őszön bekerítette az udvart, és karácsony havában – száraz idő járta abban az esztendőben – csattog a balta, dől a fenyő és hengerítik a sziklakövet a Talharuról virradattól napszálltáig. A boronából való hosszú pajta tele lóval, marhával, juhval. Szénát is hozott oda fel.

– Bolond ez is – állapodtak meg az atyafiai –, bolond, mint minden Varju időtlen idők óta.

Mert bolond dolog is, ha valaki éppen fordítva csinálja, amit más mindenki csinál. Hogy valaki felfelé törje magát, mikor mindenki lefelé igyekszik. Mint ahogy a vizek is, lám, amik ott fenn fakadnak, azok is lefelé jönnek harsogva, rohanva a völgyekbe és onnan tovább, a meleg, nyugodalmassíkságokra. És az emberek is csak így. A rendes emberek...

*

Karácsony hónapja, és csikorgó tél. Sápadtan süt a nap a halovány égről, és szikrázva csillog a keményre fagyott hó.

Vasárnap harangozás előtt. A Basa porta templomba kérészül; az öregúr borotválkozik. Kis Anna bekiált a szobába:

– Nagypó, a Varju fiú...

– Küldjétek bé. – És belép Gáspár.

– Tisztelteti édesapám a nemzetes urat és küld egy özet. Tegnap esett, friss még.

És búcsúzik is a fiú.

– Hova szaladsz?

– Haza.

– Hát a templom?

Gáspár forgatja a kezében a báránybőr kucsmát.

– A lovam... A kerthez kötöttem...

– Kösd a pajtába, elfér. Vess eléje szénát, van a pajta-híján. Csak szaporán. Nem rugós?

– Nem.

Gáspár hát maradt.

Templomozás alatt szél támadt, és mire kijöttek, szürke volt az ég, sirt a szél és vágta lefelé a havat a hegyekről.

– Nem indulhatsz, fiú. Nálunk eszel délt – mondta kurtán Tamás úr. Gáspár hát maradt délre is.

Ebéd végével utánaézett lovának; mikor visszakerült, szeme is tele hóval. Várnia kellett még.

Az öreg a tűz mellé telepedett a karosszékbe és szundított. Nagyanyó a cselédházba vonult, ott ilyenkor fonnak a leányok.

Ketten maradtak hát kis Annával. Kinn sötétség, mintha alkonyodnék, és rázta az ablakot a szél.

Gáspár a padkára ült és piszkálgatta a tüzet; a kis lány egy ideig ott sompolygott körülötte, aztán ládikából könyvet hozott elő, meg kalamárist és írónádat. Kitétte a holmit a nagy asztalra, kinyitotta a könyvet, összehajtotta az árkus papirost, megrázta a kalamárist, kinyitotta és beleütött egy nádat.

Hogy ő most hozzáfog tanulni.

De nem kicsi dolog ám az; segítség nélkül sehogy sem tudnak boldogulni a kicsi emberek. Mert lám, nincsen meg-léniázva a papiros. Lénia még kerül valahogy, de léniázni csak a nagyok tudnak. De már teszem, nagyapó sem igen tud szép egyenesen.

Egy ideig tanácstalanul nézegetett a nagy fiú felé, aki azonban állhatatosan csak a tüzet nézte. Aztán csak megszólalt:

– Te Gáspár! Tudsz-é léniázni?

Hogyne tudott volna.

– Hát akkor léniázzál nekem.

Gáspár tehát az asztal mellé ült és léniázott; kis Anna figyelmesen nézte. Hogy készen lett az árkussal, odatolta a papirost a lányka elé.

Igen ám, de a penna sem jó.

– Van-é éles késed?

Ó, igen, Gáspárnak volt éles kése.

– Vághatnál nekem pennát.

Gáspár hát új hegyet vágott a pennának. Kis Anna ki-próbálta és nagyon sikerült pennának mondotta. Hozott még nádat:

– Ezeket is megcsinálhatnád, hogy legyen. Erősen hamar romlik a penna hegye.

A fiú azokat is kihegyezte: egyiket hegyesre, másikat laposabb végűre.

– Tudsz-é olvasni?

– Tudok.

– Diktálj akkor, én írok. Tudok ám írni.

De azért nehezen ment és sok bosszúsággal. Mert azok a bolond betűk sehogy se akartak a léniára járni, inkább felfelé mászkáltak. Aztán a „n” betűnek néha három szára lett, az „i” betűnek kettő. A „z” betű egy helyütt „r” betűvé változott átal; az Úristen tudja, miért. A kis leány mérges lett.

– Írhatnál egy sort nekem, én aztán utánad írnám. Úgy könnyebb.

Gáspár írt egy sort.

– Szépen tudsz írni, szebben, mint pap bácsi. Hol tanultad?

– Az iskolában, Fehérvárt.

– Fehérvár? Vár az?

– Város. Mint Kolozsvár.

– Olyan nagy? Vannak ott is nagy házak?

– Vannak. És van ott vár is, abba őnagysága lakik.

– Ki az? Őnagysága?

– A fejedelem. Betlehem Gábor úr.

– Tudom már! Pap bácsi mesélt arról. Láttad-e te azt a fejedelmet szemtől szembe?

– Sokszor. Ott laktunk a várban két esztendeig. Aztán láttam Fogarason, Görgényben, Hunyadon. Vadászaskor és egyébkor is.

– Olyan sokfelé laktál?

– Ó, többfelé is. Jártam idegen országokon is. Havasalföldén is. Láttam a Dunát is.

– Mi az?

– Az egy víz. Folyóvíz, de roppant nagy. Gályák is járnak rajta.

– Mi az a gálya?

– Az olyan, olyan, mint... Megállj, csinállok egyet papirosból. Meglátod. Csakhogy aki a Duna vizén jár, az nagy. Nagyobb, mint ez a ház. És úszik a víz tetején, mint a réce, aztán emberek vannak rajta. Sokan...

– Mesélj, Gáspár, mesélj...

Gáspár hát mesélt. A kis leány kérdezett, mert neki minden, de minden, amit most hallott, új dolog volt. És csodálatosan szép. Mint a mese...

... Észre is alig vették, hogy a délután eltelt, és este lett. Csak akkor rettentek fel, amikor nagyanyó is benyitott:

– Hál' istennek, elállott a fergeteg. Tiszta az idő, mint a pohár.

Gáspár felállott:

– Megyek.

Kis Anna nagyot sóhajtott. Olyan jó volt a sok-sok új mese.

– Mikor jössz megint hozzánk?

– Nem tudom.

– Gyere jövő vasárnap.

Hogy a fiú hallgatott, Basa Tamás úr is szólott:

– Ha nincs jobb dolgod, gyere. Sose gondolkozz rajta.

– Eljöhetek.

... Varjú Gáspár vasárnaponként pontosan beállított és ott ebédelt Basáéknál. Ebéd után a kis leánnyal eljátszogatott, elbeszélgetett, elolvasgatott. Amíg tél volt: benn a nagy ebédlőházban, de tavaszkor inkább a kertben, kinn a réten, a virágos hegyoldalon, vagy éppen az erdőben. Ha holdvilág volt, estig ott maradt. Néha átaljött a pap; akkor Gáspárnak sakkoznia kellett. Mert ehhez is értett... Ó, a fehérvári nagy oskolában sok mindent megtanul az ember. Egyszer-másszor leveleket írt az öreg úrnak.

Üres kézzel nemigen jött a fiú; nyulat, őzet, szarvascombot, vaddisznó-oldalt, friss pisztrángot hozott nagyanyónak a konyhára. Kis Annának mátyásmadarat, mókust, kalickát, zörgős kártyuskát. Mogyorót, epret, vagy málnát, gombát. Amit a nagy erdők adnak fenn a havason.

Egy vasárnapon kimaradt. Unalmas, szürke, őszi nap volt. És Basáék, az öregek is, mintha valamit elvesztettek volna.

Az öregúr szidta az esőt: szántani nem lehet, és a köszvény is, az is éppen most, mintha jobban bolondulna. Nagyanyó köhögött és a cselédet okolta, hogy mért hült meg. Kis Anna hallgatott. Déltől estig szót se szólt, csak bámult ki a szomorúan sáros világba az ablak egyetlen üvegszemén át. Vacsora után azt mondta nagyanyó:

– Hogy is ma nem jött el az a Varju gyerek?

Mintha hirtelen megtalálták volna azt, ami elveszett. Hát persze! Az az oka mindennek. Miért is nem jött el éppen ma? Mért maradt el, mikor pedig reá vasárnaponként szükség van?...

Fordult ismét egy esztendő, és ősz felé járt a nyár. Vasárnapon, búcsúzáskor, csak úgy szimplán mondja Gáspár:

– No, kis Anna, úgy búcsúzunk, hogy sokáig nem látsz.

– Nem-é? Miért?

– Megyek házul. Ifjú István úr udvarába szegődtetett édesapám.

– Nem bánod, hogy elmész?

– Igen is, nem is. Jó itt. De muszáj valamit kezdek. Muszáj!

Kezet fogtak és kezet kézben tartva állottak szemben sokáig. Kis Anna orcájára mintha felleg szállott volna. Csak kivette aztán kezét a Gáspáréból, szeme a messzeségbe futott:

– Mégis, mégis, be furcsa emberek vagytok ti. Elfordult. Gáspár elköszönt az öregektől, fejébe nyomta süvegét és ment.

Amikor lóháton a tornác előtt léptetett kifelé a kapunak:

– Megállj! – és a fiú megrántotta a szárat. Kis Anna állott a tornácon.

– Megállj csak! Valamit elfelejtettem.

– Mit felejtettél el? – mosolygott a fiú. Kis Anna is.

– Csak kérdeni akartam, hogy ha hazakerülsz, hozol-e nekem valamit?

– Mit hozzak?

– Az a te dolgod. Valami szépet. Ki tudja, merre mindenfelé járkálsz. Sok mindent látsz majd. Valami szépet hozzál nekem.

– Jól van, kis leány: hozok bizonyosan.

– No, Isten áldjon, Gáspár.

– Isten áldjon, kis Anna.

Basa Anna akkor tizenkét esztendőös volt; Gáspár tizen-nyolc.

*

Egyszer-kétszer, nagy ritkán, ha Varju János levetődött Monostorra, persze hogy szóba jött a fiú is.

Így megtudták, hogy ifjú Bethlen István¹ úrnál szolgál, fegyvertartó inasa az úrnak. Hol? Hát Vajdahunyadon. De Illyén is. Más esztendőben Temesvárra került, a basához. Miért? Lásson, tanuljon. István úr akarta így: török beszédet, írást tanuljon. És lám, későbben Buda várából üzent apjának. Aztán megint a hazából, Fehérvárról jött a levél. Hogy itthon van, de készül. A kapitihá kíséretében megyen Edernebe². Talán tovább is.

– Osztán te Jankó, mi lesz a fiadból?

– Hogy mi lesz?

– Igen, igen. Talán udvari embert akarsz belőle, vagy mi a csudát?

Basa Tamás úr hangja csúfolódó, de Varju János gondolkozva nézett keresztapja szemébe. Nagy komolyan mondotta:

– Akarnám, hogy ember legyen. Több ember, mint én és mint ezek itt.

– Nana, Jankó, nana. Úgy látszik, a Varjuk...

– Hagyja, keresztapám, tudom. Bolondok voltunk és vagyunk, ezt akarja mondani. Így tudják ezt, és talán csepp kis igazságuk van is az embereknek.

– Mert egyiketek sem élt úgy, mint mű többiek, és nem úgy cselekedett, ahogy az szokás.

Varju János sokat gondolkozott, de csak kimondotta:

– Mert hát különbek is voltunk mindig, mint a többi. Akarom, hogy a fiam is különb legyen. Úgy is lesz.

Basa Tamás úr kacagott:

– Bolond vagy te is, Jankó, bizony bolond ...

Kis Anna is hallotta ezt a beszédet...

*

¹Ifjú Bethlen István: öreg Bethlen Istvánnak, Bethlen Gábor fejedelem édes testvéröccsének a fia.

²Ederne: Drinápoly török neve.

Piros pünkösdi vasárnapja, és áldottan szép idő. A kertben nyílik a veres bazsarózsa, és a szolgálfiú az erdőről gyöngy virágbokréta hozott a kisasszonynak: Kis Anna ma konfirmál.

Basáéknak sok a vendégük ezen a napon. A templomból nagy társaságban vonultak hazafelé. Kis Annát dédelgette mindenki, vele tréfáltak, neki beszéltek. Az ő ünnepe ez a mai.

Az udvaron izzadt lovat jártatott a gyerek.

– Kié ez a ló?

A gyerek csak a fejével intett a tornác felé.

– Gáspár!

Gáspár pedig, ahogy a sok ember befordult a kapun, Kis Annát kereste. Ahogy megpillantotta, ment hozzá egyenesen. Kezet fogtak, és a fiú szó nélkül előhúzott zekéje alól egy kis, papirosba tekert paksamétát.

– Amit ígértem, elhoztam.

Kis Anna orcája piros, mint a nyíló bazsarózsa. A paksamétát elvette, de nem bontotta ki.

– Köszönöm, Gáspár. – Aztán hozzátette még: – Most konfirmáltam éppen.

– Tudtam, de megkértem. Pedig egy futással jöttem Kolozsvártól, hogy elérkezzem.

– Itthon maradsz most már?

– Tavaszig. Azután még nem tudom...

... A nagy házban terítve az asztal; Basa Tamás úr vendégei lármásan telepednek padokra, székekre.

– Ki az a fiú, akivel Annus beszél az udvaron? – kérdi Ebeni Miklós.

– Az a Varju Jankó fia.

– Úgy? Emlékszem, Annus emlegette egyszer. Régen.

– Gyermekkori pajtások...

... Kis Anna a világegyetért fel nem nézett volna a földről; érezte a fiú szemét.

– Megnőttél, kis Anna; erősen megnőttél.

– Ugyé?

– Nagy leány vagy.

És hogy kis Anna nem felelt, kezét a leány karjára tette.

– Az isten segítsen, kis lány. Legyen mindig egészséged és jókedved.

Annának könny gyűlt a szemébe, befutott a házba.

Gáspár utánanézett. Aztán körülpillantott; egyedül állott a tornác alatt, az udvaron egy lélek se, a házból emberek vidám lármája, az ajtó behajtva félig.

– Be kellene már menni, – de előbb a ló...

Lova a kert mellett, a kantárszár átalvetve a sason. A fiút, úgy látszik, elszólitották.

Odament. Végigsimított a ló nyakán: csupa víz. Ennek pajta kell.

Az utca végén lovas ember fordult errefelé. Sebesen jön és bé a, kapun. Gáspár mellett éppen. Fiatalember és katona, kard az oldalán. Gúnyája szerint tiszt; a hátán farkasbőr.

Az udvaron leszáll a lóról és kiált; a pajtából béres jön elé, sipkája kézben, annak odaveti a gyeplőt, aztán csak egyenesen a házba bé.

Gáspár nézi és odaszól a béresnek:

– Ki ez a katona?

– A gyalui új viceporkoláb. Székely. Maksainak híjják.

– Jár ide gyakran?

– Sokszor látom.

No, isten megáldjon!

Felvetette magát a nyeregbe és ki a kapun. Ott a ló oldalába vágta a sarkát. Haza!

... Mikor az ételt az asztalra tették már, jött bé kis Anna; közben a pártát letette. Kérdi tőle nagyapja:

– Te Annus, az a Varju gyerek hol van?

Körülnéz a leány.

– Hát nincsen itt?

– Nem látom.

– Szólt nagyapám neki, hogy maradjon?

– Nem én. Alig is láttam az udvaron. Azt tudtam, szólsz te.

– Elfelejtettem.

Kis Anna bosszús volt. Egész ebéd alatt rosszkedvű. De később muzsikás került, és akkor megvidult. Szeretett táncolni.

... De öste, lefekvéskor eszébe jutott a Gáspár ajándéka. Még nem is látta. Kibontotta hát a lapos, kicsi paksamétát: kendő volt benne. Mint pókháló, olyan vékony a selyme. Fekete földjén sárga meg veres virágok, néhány kék foltocska is; egy öl széles, egy öl hosszú. Mint a pehely, és suhog a selyme.

– Istenem! Ilyen senkinek sincsen. Ilyen csudakendője.

És leült kis Anna az ágy szélére és kiterítette meg összefogta a kendőt. Furcsa szaga volt, mint némely drága fűszerszámnak... és régi, csudálatos mesék jártak az eszében.

Aztán összehajtotta: egy dióhéjba is belefér talán.

Mint a tündérmesékben.

Hogy ezek a Varjuk mindig, mindenben mások, mint más. Furcsa, érthetetlen emberek. Szinte félni is lehet tőlük.

Éltette kis Anna a kendőt ládikájába.

És nem mutatta meg sem néjének, sem nagyanyjának, sem leánypajtásainak, senkinek sem mutatta. Nem hordta, nem merte hordani.

HARMADIK FEJEZET

A havas alján, ahol már a fehér hajú nyírfa és a fekete fenyő kezdődik, és erősen fogyóban a magyar beszéd, vad hegyek és nyirkos völgyek világában, akad egy-egy szelíd, verőfényes, füves-virágos térség. Szelíd domboldal rendesen. Nyílt, világos hely az ilyen, mint a mosolygás. A nap korábban kél itt és későbbben nyugszik, mint a mély völgyekben, és a szél, aki örökké fúj a Vlegyásza felől, itt az se sír úgy, mint másutt.

„Pojána”-nak hívja a havasi nép ezeket a helyeket, de a magyar neve is csak ez.

Pojána van több is a hegyek között; falut is kereszteltek erre a névre nem egyet, és ezek is mind vidám mosolygósak ebben a komoly világban.

A valkai Varjuk havasát Pojana Talharuluinak hívták és olyan az a domboldal nyáron, mint egy virágoskert. Megette meredek marton szálas fenyves, a fenyő felett kősziklás, bozontos oldal: a „Talharu”. A füves domb alatt patak, a patakon túl lomhán torpanó sötét hegy, lábától ormáig sűrű, nyirkos erdő, alul bükk, aztán fenyő és fenyő, a taréjon túl is, ki tudja, meddig: a Lóhavas az, a Dealu Calului.

A felső völgyhajlásból, ahonnan a patak jő, messziről, szürkén, fátyolosan ide látszik a Vlegyásza, a kopasz hátú, vénséges Vlegyásza.

Öt esztendeje, hogy Varju János a fiával a Pojana Talharuluion lakik. Az emberek ritkán látták őket és a dolgukkal nemigen törődtek.

A hunyadi Anna-napi sokadalomkor, vásár végén, délfelé, hogy a „Csillag” belső nagy szobája megtelt régi ösmerősökkel, atyafiakkal, szóba kerültek mégis a Varjuk.

Valaki mondotta:

– Láttátok a csikókat, akiket Varju Jankó hajtott a vásárba?

– Láttam – mondotta egy másik. – Három pár. Egyik olyan, mint a másik. Jó, moldovai, hegyjárók. De nagyra is tartotta őket. Nem tudom, elköttek-é?

– El mind. A zentelki tisztartó szekerehez kötve láttam őket.

– Akkor Bánffy. No, az adhatott érte pénzt, ott van.

– Sokat mer az a Jankó. Örökké köpeckedik, elád, véssen. És nem iszik, se ő, se a fia.

– Sok pénzük lehet.

– No, nem látszik rajtuk.

– De építenek a Pojánán – vetette bé Ijgyártó György Erdőfalváról.

– Megint? Mi a fenét?

– Megint azok – erősítette Ijgyártó. – A múlt héten a havason jártam, a bornyúknál. Visszajövet benéztem hozzájuk. Keményen dolgoznak ott. Jankó mondja, télire készen lesznek.

– De mit építenek?

– Toldják a házat, a pajtákat, nagyobb udvart fognak bé. Aztán színeket, csúrt...

– Tán templomot, oskolát, malmot és kocsmát is – csúfolódott az almási Bíró Máté –, jó lesz az mind ott fenn a farkasoknak.

Az emberek kacagtak. És valaki még tódította:

– Nem a! De bizonyosan várat raknak oda. Legyen nekik is, mint a mágnásoknak.

– Kacaghattok. Lefőznek azok mindünket. Meglássátok.

– De már erre igyunk.

Kacagtak nagyot és ittak nagyot a kurtanemesek a „Csillag”-ban a bolond Varjuk új bolondságán...

Hát úgy is volt. Nyár elején, hogy Gáspár hazakerült, nekifogtak. A templomos, hűvös fenyvesben egy hosszú hó-

napig csattogott a balta, és zengett a kétkezi erdei fűrész; a fekete, öreg fenyőrönkök lefeküdtek a mohára. A rönköt lehúzták a lovakkal a helyire. A követ csak hengeríteni kellett a Talharuról, odament az magától.

Kaszáláskor helyén volt a matéria mind.

Ősz végire pedig készen voltak nagyjából. A nagyudvar bekertelve ki kővel, ki boronával, ki hegyes karó közé fonnott kerttel. Külön pajta lónak, marhának, eresz a juhnak, szekérnek, szánkának szín. És a ház is. Magos, csupos fedele zsendelyezve, a tornác tölgyfa oszlopokkal, ajtó, nyíló ablak szépen. Pitvarban, első házban cserepes tűzhely, hunyadi zöld kályhával rakva, a közök veres miniummal húzva szépen. Még arra is ráért unalmas, esős napokon Gáspár, hogy az ablakhólyagokra csillagot, madarat, virágot szurkált ki az árral, hogyha besütött a reggeli nap, hát csupa öröm volt látni a falon a cifrákat.

Igaz volt hát, amiről a hunyadi sokadalomkor beszélgettek a nemes atyafiak...

*

Az udvar végiben, de már a kerten kívül, éppen a hegyre kapaszkodó ösvény mellett magános öreg fenyő. Magas és hegyes, mint a monostori templom tornya és hibátlan növésű. Építéskor nem vágták ki. Sűrű ágai közé, magasan fenn, még a tavasz elején Varju rakott fészket. Amolyan nagy, fekete havasi Varju. Nem tetszett Varju Jánosnak, hogy ott korrogta örökké; a majorságot is féltette. De a port, golyót sajnálta.

Amikor pünkösdre Gáspár hazakerült, éppen repíteni készültek az öregek (abban az esztendőben korán esett pünkösd). Gáspárnak egyik első gondja volt a fészket levérni.

A fészekben két fiókat kapott, az egyiket meg is fogta, a másik leesett, és a kutyák széjjeltépték. A kezére került madarat aztán nem ölte meg, hanem ládikába zárta és etetni próbálta. Falta vígan a húst a nagy csőrű madár.

Gáspár kalickát eszkábált, ajtóval, váluval és beakasztotta a házba. A madár pedig nőtt. Esténként kivette a kalickából, és a Varju ott ugrált a házban körülötte, nagy vidáman. Csak a szava volt mindig komoly: „korr, korr”.

Apja nem törődött tovább a dologgal. Ha van kedve, mulasson vele; a fő, hogy a fenyőfáról elpusztultak.

Mire az első hó lehullott, az új tűzhelyen lobogott a tűz, és a padkán nyugodalmas csendben ültek apa és fiú.

– Evvel hát készen vagyunk – mondotta az apa. Hangja rekedtes volt, mintha egy cseppet reszketett volna is. De ülésében nem mozdult és a tüzet nézte. Gáspár hallgatott.

– Régen, huszonnégy esztendeje annak, hogy apám mondotta: utánam semmi sem marad, csak egy ló, nyergestül, kantárostul, egy üres tarisznya és a Pojána. A Pojána kincset ér – mondotta apám –, különb legelő nincsen messze földön, olyan szénája nem terem egy atyádfiának is, az erdőben balta nem járt még, csak éppen hogy – útja nincsen, Így, ilyenformán mondotta. Halódott akkor és hagyakozott.

Inkább csak magának beszélt, belé a tűzbe, és Gáspár csodálkozva hallgatta. Apja ritka beszédű ember volt és elmúlt dolgokat sohasem emlegetett.

– Tudhatod te, hogy minket bolond Varjuknak hívnak az emberek. Nem haragszom érette és nem csodálkozom. Igazságuk is van az ő eszük szerint. Bolondság fel a havasra építeni ilyen udvart, ha nincsen még útja sem.

Elhallgatott.

A Varju ott ugrált körülöttük. Reápillantott az apa a fekete, nagy csőrű madárra.

– Most hát hárman vagyunk Varjuk – mondotta szelíden.

A madár aztán odafészkelte magát kettőjük közé a padkára, és Gáspár meg-megsimogatta a fényes hátát.

*

András havában megenyhült az idő, és szép, napfényes, száraz napok jártak. Szokott az így Erdélyben. A falukon szántottak és vetették az őszebont.

És jön fel a völgyből Gáspár nagy sietve. Apja a domb alatti lapon karókat vert a földbe.

– Édesapám, csinálják az utat.

– Tudom.

– Az erdőfalvi jobbágysok mind kinn vannak. Két hét alatt kivágják.

– Ideje, ha nem akarnak befagyni.

– Vajon ki rendelte el az útcsinálást?

– Senki. De hogy leégett a falu, kértek fát az úrtól, hogy építhessenek. A tisztartó a Lóhavason adta ki; az, tu-

dod, Gyaluhoz tart. Most aztán utat kell csináljanak, hogy lehozhassák.

Gáspárnak eszébe villant valami.

– Ezt édesapám csinálta ki így.

– Van benne részem. Mert a nagy úttól nem leszünk messzebb ezentúl, mint Valkó.

Gáspár elgondolkozott, aztán a karókra pillantott.

– Miféle karókat ver le itt édesapám?

– Gyepet akarok törni még most, tavaszkor zabot vetünk ide. Aztán búzát is; ha már itt vagy, segíthetsz, végezzük el.

Hull, hull a hó, és az erdőfalvi szánkók az új úton siklanak fel a Pojánára és onnat fel a lóhavasi vágáshoz. Ott fenn vágják az erdőt reggeltől estvélig, és reggeltől estvélig jönnek és mennek a szánkák.

A Pojánának útja van már, az út odavisz a nagy országútba, be az életbe. És az úton az élet feljön ide, a magános nagy erdőkbe, ahol balta addig nem járt még.

Hull, hull a hó, és a monostori szent eklézsia nagy dologra határozta el magát: újrazsendelyezteti a templomot és a korhadt szarufák helyibe újakat húz bé. De még a cinterem kőkertjét is újrafedeti és a parókiához új csürt épít. A fa fenn van a havason, a Lóhavasban, az uradalom ád onnat, ahonnan az erdőfalvi jobbágyoknak, csak éppen le kell hozni. Most még, mindjárt. Út már vagy; azt a jobbágyok szánkói már ki is járták jól. Kívánni se lehetne jobb szánutat.

Hull, hull a hó. És kis Anna nézi a nagy, szállongó pihéket, amik vastagon, melegen ülnek reá a házfedélre, az egész falura, a határra és belepik a nyomokat.

A szép, fehér, puha hó hull, hull.

Nagyapó mondja:

– Kimegyek a havasra; jó az idő, jó a szánút. Ha volna kedved, holnap, korán reggel.

Öreg Basa Tamás úr az eklézsia kurátora.

Hogyne volna kedve kis Annának.

Hull, hull a hó, de aprón, ritkásan már csak; a fellegek mint a ritka fátyol, és fényes az ég, és csillog a hó, szinte süt is a nap. A szűk völgyben, a patakmarton kanyarodik az út, és hang nélkül, zökkenés nélkül siklik a szánka, csak a lovak zörgője hallik.

Az úton, botra támaszkodva, ember áll. Köszön. Basa Tamás úr a kocsisra szól:

– Megállj! – És az emberhez fordul: – Mondd meg uradnak, hogy délfelé, visszajövet, benézünk hozzája is.

– Nem, nagyapó! Ne menjünk bé!

Ilia pedig mondja:

– Nincsen otthon senki. Elmentek Gyaluba: az urak vadásznak.

– Igaz a! El is felejtettem, pedig tudtam. De a lovak kaphatnak egy kis helyet a pajtában.

– Mindent. A lovak is, az urak is. Otthon leszek én.

– Lehet, bemegyünk; de a lovakat küldöm.

– Menjünk bé jövet mi is, nagyapó! Lássuk a Pojánát.

Fenn, a magas hegyoldalon, a vágásnál áll Basa Tamás úr és unokája. Alattuk mélyen a Pojána.

– No nézd meg, az ott a Pojána.

– A Pojána.

– Ott túl a Talharu, az a kopasz hegy, alatta a Varju Jankó új udvara.

– Ott a domboldalon? Az erdő alatt?

– Az, az!

– Mintha játék volna.

– Derék háznak látszik, nagy udvarnak. Sok épület van ott.

– Mintha mese volna.

– Oda megyünk.

Basa Tamás úr a kemencetűz mellett melegedik, kis Anna járja az idegen házat. Megnéz mindent és meglát mindent: a nagy faragott bükkfa szuszénkot¹, a fiókos asztalt, az írott karosszéket, a tálást a falon, a négyágú hímes gyertyatartót, a vasalt tölgyfa ládát, a szegelettékát, puskát és puskaportartókat, hótalpakat, szarvasszarvakat a szegeletbe hányva. Megtapogatja a falon körös-körül aggatott puha, meleg vad-

¹ Szuszénk (szuszék): sajátos ősi formájú és szerkezetű, teljes egészében bükkfából, egyetlen vasalkotórész nélkül készített láda (hambár). A kalotaszegi nép gabonát tart benne, mert a bükkfát egér nem rágja keresztül. Háziiparszerűen, tömegárúnak ma is a régi formában, szerkezettel és díszítéssel készíti és hordja a vásárookra Dongó falu (gyalui havasalja) népe.

bőröket. És szívja bé a gyantaszagot, aki mindenünnen megcsapja.

A szegelettékát kinyitja: poharak, csontnyelű kések, kulacs, három-négy könyv, papiros, ténna, toll...

Kis Anna ír. Sebesen, sietve és kacag;

„Te, Gáspár! Itt jártam nagyapóval, de nem volt itthon senki. Szép a Pojánán, az igaz. És megnéztem mindent a házban. Üzenem neked: karácsonyba, ünnep harmadnapján lejöhetnél hozzánk, muzsika lesz nálunk és tánc is.”

Az asztal sarkán hagyta a levelet és kiment a pitvarba, nagyapjához – a tűz mellé ő is. Éhes volt.

Ilia tejet hozott a kisasszonynak, az öregúr pedig tarisznyájából kolbászt vett elő és sütötte a tűznél. Bort ivott reá. A pitvarajtó nem volt kilincsbe téve, és a nyíláson nagy fekete madár sétált bé.

– Jézus!

Nagyapó is észrevette most az állatot.

– Né te, né. Biz az Varju.

Ilia húst dobott oda, a madár bekapta.

– Korr, korr – köszönte meg az ételt.

– A Gáspár madara – magyarázta fehér hajú Ilia –, úgy jár-kél a házban és a ház körül, mint a macska. Szelíd, nem kell félni tőle.

Kis Anna csirkehúst vett elő a tarisznyából és avval csalogatta a madarat; az odament szép nyugodalmasan.

– Korr. – És felnézett, furcsán, féloldalt a leányra.

Kis Anna megsimogatta...

*

Télen áll a külső munka, és az asszonyok, leányok fonóba járnak, az emberek pedig, ha az erdőre nem mennek, akkor lustálkodnak otthon és ténferegnek a faluban. Ilyenkor ér reá pletykálni mindenki. És száll-száll a szóbeszéd házról házra, faluról falura, le a völgyeken, fel a hegyekre, bé az erdők közé is. Azon a télen többek közt azt beszéltek a nemes atyafiak portáin, hogy a gyalui viceporkoláb, ama székelly tiszt, mintha erősen járná az utat, aki Gyaluból Monostorra éppen a Basa portára vezet. A rossz nyelvek azt is beszélnek, hogy egyszer Maksai László a pányiki tisztartónál erősen megrészegeedett, úgyhogy hazamenet lefordult a lóról és szépen elaludt a hóban. Valami szánkák kapták meg, úgy

vitték Gyaluba. A lova pedig másnap a Basa porta pajtájából került elé: jobban tudta az utat oda, mint haza, Gyaluba. Vagy hogy ott jobban tartották? Varju Gáspár is hallotta ezt a históriát.

Szép vidáman kezdődött a Basaék mulatsága ünnep harmadnapján, de csúful végződött. Ez pedig így történt:

Az idő jó volt, fekete karácsony ugyan, de friss, fagyos és derűs nap. Jó ebéd, jó bor. A környékbeli kurtanemesek jó része összejött, és a muzsikás se volt utolsó.

Ebéd után, szokás szerint, táncot kezdtek a fiatalok, a nagy ebédlőházból hát kihordták a bútorokat, csak a fái mentén maradt meg a hosszú pad. Az öregurak a kis szobába húzódtak és ott csendes beszélgetés közben hajtogatták egymás egészségére a bort. Ide kerültek be az öregebb rendű asszonyok is, és a kemence körül telepedtek meg. Mézes süteményeket és holmi török édességeket szopogattak, és ahogy az már szokás, azokról beszéltek, akik nem voltak éppen itt.

A fiatalok a kiürült nagyszobában mulatoztak. Nóta nóta után, tánc tánc után; a muzsikások nemigen pihentek. Sírt a hegedű, sikoltott a síp, és egyik-egyik legény hamar-hamar elkezdte a kurjongatást. Varju Gáspárnak tetszett a dolog, ilyesmiben nemigen volt része. A zibongó zajba belesíró zene, a sok tarka, forgó leány, a szabadon lobogó élet. A forróság is nagy volt, a levegő vastag. A visszhangos hegyek, néma erdők után nehéz volt neki ez a forgolódo, kacagó mozgás és a lobogó égés. Leült a falmenti padra, éppen a végire, az ajtó mellé.

Idő múltával kezdte megszokni, és kezdte egyenként ügyelni a táncolókat, beszélgetőket, énekelőket.

És észrevette, hogy Basa Anna sokszor táncol ama Maksai Lászlóval. Azt is észrevette, hogy jól táncol mind a kettő. Mert tudott táncolni ő is: az oskolában tanulta a többiektől. Szép pár volt így együtt: mint a virágzó élet maga. Magas és karcsú és hajlékony mind a kettő. Mint a kicsattanó élet. Kacag és ujjong belőlük az ifjúság, mint a levélbe hajtott tavaszi nyírfából, ha rája süt a reggeli harmatos nap.

Valaki kiáltott valamit a muzsikásnak, mire az egyszerre félbeszakította a nótát és másikat kezdett.

– A legényes – kelt a szó, és a táncosok körbehúzódtak. Középen szabad maradt a térség, és Deritei István, a híres táncos egyedül maradt ott.

– No, lássuk, ki járja velem? – kiáltotta el magát, mire ketten ugrottak melléje. Egy még kellett volna, mert úgy szép az a tánc. A három legény lassú léptekkel járt körben:

– No, híresek, akad-é valaki?

A szomszéd szobából is jöttek bé emberek, asszonyok. Ezt a táncot érdemes látni.

A három legény lassan sétált körbe, a muzsika is tempós még. Egyik-egyik legény menés közben cifrái egyet-egyét, aztán csak tovább, körben.

A török síp hirtelen belesikolt, és a három sarkantyús, patkós csizma egyszerre csörren és koppan, a három pár tenyér egyszerre csattan.

A nézők pisszenés, mozdulás nélkül nézik; Gáspár is ott szorong. Maksai is az első sorban.

A muzsika mind sebesebb, mind hangosabb. Deritei István megtorpan és nagyot kurjant:

– Héjj!

És erre indul meg azután a tánc. A három legény egymással szemben, egy helyben járja. A muzsika sebes, mind sebesebb, a hegedűs vonójával üti a húrt, a sípos mintha rajtara rajtára sípolna. Égnek a szemek, nyitva a száj, forró a levegő, és borzongás fut végig a bőrön, a lángoló vér felett.

– Hajrá! Héjj!

Deritei István ugrik, és csattan a mestergerenda, ahogy megüti, és dobban a föld, ahogy reádobban. A muzsika mintha kettészakadna. Aztán tempósan, halkán szól tovább, és a három legény lépked ismét körbe csendesen.

Deritei István mosolyog, a másik kettő törüli az izzadságot.

Körül zszibongás kél és mozgolódás. Aztán egy sóhajtással meghal a muzsika, a táncosok állanak.

Ekkor mozdul meg Maksai László. Belép középre:

– Ezt nálunk is járnak, én is tudom. Még egyszer.

Deritei István biccent:

– Én állom még egyszer.

De a más kettő kilépett.

A muzsika szól újra, és ketten kezdik a sétát és a biztatást:

– No, ki vállalja még, híresek?

Nem vállalta senki.

Ketten táncolták, és az tánc volt. Az egyik erős és nehéz, mint a bika, a másik hajlékony és karcsú, magas mind a kettő és értette mind a kettő. Ilyent nem látott még Kalotaszeg. Ebbe belébomlottak nemcsak a fehérnépek, de az emberek is.

Gáspár elszomorodott kicsit:

Itten te vagy az úr – gondolta. Látta, hogy lángol a leányok szeme, ahogy nézték a két táncoló dali legényt.

Vége volt ennek a táncnak is, és az emberek összekeveredtek. Gáspár a kisszobába ment és egy csupor hideg bort hirtelen felhajtott. Kicsit megszedült ettől, hát kiment a tornácra levegőzni. Amikor visszatért a házba, szembetalálkozott kis Annával.

– Egész nap alig láttalak. Táncoltál-é?

– Nem.

– Miért?

– Nem volt kedvem.

– Aztán jön-é már a kedved?

Zsibongott a fiú fejében a bor:

– Ha te táncolnál egyszer velem, tán megjönne.

– Ezért kár volt eddig gunnyasztani a padon. Gyere.

A muzsika szólt, és ők beállottak a táncosok közé.

De még jóformán el se kezdték, csak odaugrott Maksai László és elkapta a leányt. Gáspár magához sem tért, azok messze jártak már. Hallotta, hogy kacagnak, és a vér a fejébe szállott.

Aztán nyelt egyet és a tűzhely felé indult. Ott, a szegeletben, a padon ült egy leány. Gáspár számon tartotta, hogy a leány felé egy legény se közelített, ösmerte. A kapusi Vitéz János leánya volt, Ilona. Az apjának malma is volt, amolyan vízimalom: gabonát őrölt rendszeren, de ványoló is volt.

Hosszú, sugár, széles vállú leány volt Ilona: mint a fenyőszál. Különb a legtöbbnél, akit itt izzadásig táncoltattak. De Gáspár tudta, hogy Vitéz Ilona ülni fog mégis, és mindenki tudta ezt. Édesanyjáról csúnya pletykák mondódtak, és a leányt is belekeverték. Senki sem tudott semmit bizonyossággal, talán sok el se hitte, amikor továbbmondta és tóditotta. Vitéz János jó famíliából való jámbor ember volt, szerették az atyafiak, tartották vele a barátságot, de a leánnyal mégsem táncolt senki ezen a télen.

Gáspár hát egyenesen a leány felé indult és leült melléje szó nélkül.

– Nem félsz?

– Mitől?

– Nem tudod, hogy egy idő óta bélpoklos vagyok? Nem látod, hogy mindenki kerül, mint a rühes ebet?

Barna szemében keserűség és dacos harag.

– Vagy azért ülsz ide, mert téged is kinéznek innét? Veled se táncol senki? Láttam jól, hogy az a vári katona hogy elkapta a kezedből kis Annát.

Gáspár nem szólt. Nézte a leányt.

– Nem tudtál odavágni neki? A szeme közé éppen. Hej, micsoda szép felfordulás lett volna itt egyszerre.

A fiú hallgatott, és a mérge enyhült. Már nem bántotta a maga baja: a más keserűsége olyan, mint az orvosság.

– Látod, Gáspár, én tudom, hogy különb vagyok, mint itt ezek a vékony, hitványpénzű, festett képű leányok. Különb. Szebb. Egészségesebb. És én mégis ülök ma. Azt hit-ték, nem jövök el; nem merek. De szembe akartam nézni velük. Mindegyikkel, és ők sütötték le hamarabb a szemüket, nem én. Nekem nincsen mért.

Ilona elhallgatott. Talán szégyellte is, hogy így hirtelen egyszerre kiöntötte minden keserűségét. Elfordult, be, a tűzhely felé, és Gáspár látta, hogy megtörölte a szemét.

Ez fájhat keservesen. És nem segíthet ezen egy leány. Ülnie kell tovább, mindenki szeme láttára.

Gáspár hirtelen felállott.

– Te Ilon, tudod mit? Táncoljunk *mi is egyet*.

A leány ijedten pillantott fel. Csúfolódik ez is. Bántja ez is. De ahogy Gáspár orcájába nézett, elkacagta magát:

– Nem bánom.

Táncolni kezdtek. Elsőbben szép lassan, vigyázva, próbálták egymást, melyik mit tud. Gáspár régen táncolt, de azért nem felejtett el mindent, és sorban a lába és rájárt. A muzsika felé húzódtak.

A muzsika szólott, és ők belejöttek. Gáspárnak melege lett; a bor a fejébe ment. Már a süvege a kezében és csak fél kézzel fogja a leány derekát.

Aztán egészen eleresztette, és csak úgy magukban rakták: a szemük fogózott össze csak és egymásnak táncoltak. Szép az, aki tudja.

– Né te né, mit tud a bolond Varju.

A muzsika mind sebesebben, ahogy az már szokás, és Ilona haja kibomlott, belőle a pántlika kihullott. Meg kellett hogy álljon:

– Héj, az útból – kiált valaki.

Gáspár odapillantott: Maksai. És kis Anna a párja most is. Ilona lehajolva és fogja is már a pántlikát.

– Mozdulj hát – hallotta megint a hadnagyot, és aztán Ilona lebukott.

– Megállj!

Mint a mennyköcsattanás, és megtorpant mindenki. Gáspár belemarkolt Maksai karjába:

– Megállj, eb!

Mire az fordult és öklével szó nélkül a fiú arcába vágott. Gáspár megtántorodott és térdre bukott. Maksai a muzsikásnak kiáltott:

– Rajta, héj! No, kis Anna?

De kis Anna csak állott és nézett. És mindenki állott. Mi lesz most?

Egy kurta szempillantásig.

Aztán csak látták, hogy Varju Gáspár felugrik és bal keze beleragad a hadnagy nyakravalójába, jobb keze magasan, és öklében csillog a kétélű vadászkés.

Halálos, nehéz csend. A hadnagy arca veresedik, ahogy a nyakravaló mindjobban szorul a torkára, két karja kettétersztyve, és a szeme a késen.

– Jézus, Isten! – és Gáspár ösmeri a hangot. Jobb karja még mindig fenn, bal keze csavarja összebb a hurkot. A hadnagy hanyatt hajlik, arca egyenesen felfelé fordul, térde összecusklik.

Újra hallja Gáspár:

– Ne öld meg, ne öld – és jobb keze a késsel lehanyatlik. Másik kezével még felemeli a hadnagyot, hogy a lába a levegőben lóg, aztán levágja a földre.

Szeme találkozik a kis Annáéval:

– Ne félj! Nem vagyok gyilkos.

Tekintete körüljárt, aztán megfordult és ki. Csak haza. Fel a hegyekre, az erdők közé. Szégyellte magát.

Szürkülődött, és a hold éppen jött fel a hegyek mögül. Hideg, száraz idő volt.

NEGYEDIK FEJEZET

A tél vége kegyetlenül kemény volt. Sokat szenvedtek az emberek és állatok. A farkasok a nagy útig jöttek le és a gyalui vár alatt vonítottak éjszakán átal. Csak böjtmás hava elején tört meg a tél ereje a völgyekben, mire hirtelen egyszerre kezdődött az olvadás a hegyek között is. Egy éjszaka csak fújni kezdett a napnyugati szél, fújt másnap is egész napon átal, és éjszakára megeredt az eső: jő meleg eső. És a hó, mintha elfújták volna, nem volt sehol. Hogy az eső elállott, kisütött a nap, és a hó végén a falusi turmákat¹ kihajtották a szénafüvekre.

Ezen a tavaszon valami tolvajok ütöttek tanyát a havason és nagy kárt tettek a jószágban. Eleinte csak egy-két juh veszett el, meg korai bárány. Elbódorgott, gondolták az emberek, és bírságolták a pakulárokat². De mikor ötivel-hatával kezdettek hibázni, akkor már tolvajra gondolt mindenki.

Valami szegény mokányok a lopók bizonyosan. A tél nehéz volt, és kiéheztek. Ebben is maradtak; de a pakulárok hosszú nyelű fejszét hordoztak magukkal és nemigen mertek nyugodtan aludni.

Egy ideig el is maradt a tolvajlás, amíg aztán egy éjszaka a Bánffy urak katonai turmájából szakítottak ki ötvenhárom juhot. A pakulárt megverték, a csoring³ elfutott. Két napra reá a Gyerőffy uram dongói turmáját egésziben hajtották el. A turma éjszakára a hodályban⁴ volt a palánk megett; a házban három béres, a pakulár és a hodályos; amikor a kutyák ugatni kezdtek, mind az öten fejszével mentek az udvarra. De a lopók is többen voltak és puskásán. Ahogy az öt ember kilépett az udvarra, lőttek, egy béres golyót kapott a lábába, a többinek elment a kedve ettől, és az egész turmát, százhatvan juhot szépen elhajtották. Mire a lövésre, lármára a falusiak előkerültek, messze jártak a lopók, és az éjszakába, a hegyek közé nem mentek utánuk.

Ez már nagy dolog volt és nem maradhatott ennyiben. Bánffy uram is, Gerőffy uram is megmozdultak és megmoz-

¹ Turma: juhnyáj-egység.

² Pakulár: számadó juhász.

³ Csoring: juhászbojtár-gyerek.

⁴ Hodály: tanya.

dították a vármegyét, de magának a fejedelemnek is panaszt tettek. Gyalu vára hát összeparancsolta a gornyikokat, és lovas kopják is érkeztek a várba. A faluban kidobolták, hogy aki mit lát vagy hall, hírül adja; akit cimboraságon kapnak a lopókkal, az lógni fog. A nyomravezetőnek Bánffy uram két juhot, Gyeróffy uram ötöt ígért; ha a juhok megkerülnek, a dupláját.

A gornyikok puskát kaptak, és Varjuéknak se éjjelük, se nappaluk. A nyomozó plájászoknak⁵ és lovas portáknak⁶ Maksai parancsolt.

Három nap múlva a kárvallott urak megduplázták a jutalmat, de minden hiábavaló volt. Se lopó, se juh, de még a nyoma sem, híre sem. Igaz, hogy újabb zsiványság se történt.

Maksai Gyaluba tért meg. Bosszús volt és fáradt. Alig győzte a forró bort inni. Varjuékat nem látta senki, nem tudott róluk senki; a várba nem jöttek. Eccer üzenték, hogy még nem kaptak nyomot, de tovább próbálnak.

Egy hét múlva Maksai minden nyomkeresőjét, plájászat, katonaportáját a havasból bevonta; a nagyobb birtokos uraknak, akik prézidiumot⁷ kértek, adott két-három fegyveres plájászt.

Tíz nap múlva Varju János jött a városba.

– Meguntad a nyomozást ilyen hamar? Látom, a katonák itt lebzselnek.

– Dejszen nem kaphatjuk mi azokat kézbe. Elmentek azok ebből a havasból, a juhokat meg már, úgylehet, piláfnak ette meg a lippai török.

– Tudod te ezt?

– Nem, csak gondolom. A katonákat visszaküldöm holnap-holnapután.

– Rosszul teszed. Én úgy gondolom, hogy a lopók itt vannak még.

Maksai vállat vont.

⁵ Plájász: kincstári (fejedelmi) váruradalom gyalogos, puskás jobbágy katonafélesége.

⁶ Lovas porta – lovas portya: könnyű, kopjás lovas járőr.

⁷ Prézidium: védőőrség.

- Miből gondolja?
- Igen jól tudják a járást.
- Erről tovább nem beszéltek.

*

Ilia, a fehér hajú nézőember vékony fűzfavesszőkből kosarat font a ház előtt, a tavasi napos gyepen. Frustuk után volt az idő.

Az udvarbeli kutyák ugattak; Ilia felpillantott: egy ember jött a dombon lefelé. Lassan, cammogva. Vállán condra, lábán bocskor, keziben hosszú bot; már ahogy itt a hegyek között jár a mokányság.

Egyenesen a ház elé. A nézőember előtt megállott:

– Jó reggelt.

Ilia bólint és folytatja munkáját. Az ember áll, botjára támasztva állát, szétvetett lábakkal.

– Jó munkálkodást.

– Köszönöm – és feltekint az öreg, megnézi az embert. Kicsi, sovány ember, szürke bajuszú. És furcsa: a felső ajaka egy helyütt behasítva, a foga kilátszik.

– No, mi az?

– Itthon van az úr?

– Nincsen.

– Hát a fia?

– Az se.

– Vajon hol lehetnek?

Ilia fél szemmel újra reápillant az emberre.

– Kolozsvárt. Oda mentek.

– Úgy, úgy. Aztán mikor jöhetnek haza?

– Nem tudom, de vasárnapig alig.

Ez pénteki napon volt.

– Baj! Nagy utat tettem és ok nélkül.

– Honnan jössz?

– Hazulról, Dongóról.

Ilia megint csak megnézte az embert.

– Dongóról, mondod?

– Onnan.

– Az messze van ide. Nem igazíthatnám el a dolgot én az úrnál?

– Bajos. Nem is lehet.

Ilia vállat vont. Az ember állott még egy ideig, aztán meg-
rázta vállán a condrát és elköszönt. Ilia utánanézett, aztán
utánakiáltott:

– Hallod-e, mit mondjak az úrnak, ki kereste?

Visszafordult az ember:

– Mondd, hogy Onuc kereste. Az öreg Onuc Dongóról.
Ezt mondd neki. Majd megkeresem máskor. Talán vasárnap.
A vénember fonta tovább a kosarat. Közbe-közbe megcsó-
válta a fejét: miért hazudott vajon ez a hasított szájú ember?
Hogy ő dongói, pedig albáki; hogy Onucnak hívják, pedig
Gavrila, Gavrila Ursz. Fia Ioun Ursznak, a gazdag luon-
nak...

Alkonyattájt Styéfán, a félszemű gornyik jött.

– Honnan, Styéfán?

– Tudja az isten. Másfél hete mint a bolondok járunk
az úrral együtt, összejártuk a fél havast.

– Még nem unta meg az úr?

– Nem. Azt hiszi, idevalók.

– Hát te?

– Én is azt. Nem idegenek. Vagy aki vezeti őket, nem
idegen.

– Ugye.

– Kétszáz juh az sok. Azt csak idevaló tudja úgy elrek-
kenten, hogy nyoma ne maradjon.

Később kérdezte Ilia:

– Aztán semmi nyoma nincsen?

– Kicsi. A Gyerőffi úr pakulárja beszélte az úrnak, hogy
előtte való napon, hogy a juhot elhajtották, egy ember járt
a hodálnál. Beszélte is vele. Azelőtt nem látta. Ennek az em-
bernek el volt hasadva az ajaka.

– Úgy! És mit mond róla a pakulár, nem kicsi ember,
sovány?

– De. Talán tudsz róla.

– Sok ilyen ember van a havason.

– Sok. Mikor az erdőn dolgozik az ember, felhasítja a
fa a száját.

– Úgy, úgy. Aztán vén ember volt az az ember?

– Öregesnek mondotta a pakulár.

– Ösmerem – mondotta a nézőember egyszerűen.

Styéfán nagy szemeket meresztett. De aztán arra gondolt,
hogy Ilia sokat tud. Olyat is, amit más nem tudhat.

Tudod, hol az úr?

– Gondolom. Gyaluból Magurára ment, onnan Mariselbe, azt hiszem, ott van az éjfel.

– No, akkor ülj lóra és siess hozzá. Mondd meg, hogy igaz, hogy a lopók idevalók és készülnek valamire megint. A hasadt szájút pedig Gavrilának hívják. Ursz Gavril a neve és albáki. Nagy juhosgazda.

Styéfán már nem csudálkozott és bizonyos volt abban, hogy Ilia tudja, mit mond. Hirtelen fordult:

– Jó éccakát – és ment a lóért a pajta felé.

*

Másnap este a várban gornyik kereste Maksait. Üzenetet hozott Varju Jánostól: hogy a nyom megvan, de kevesen vannak a hajtáshoz, mert a gornyikok szerteszéjjel, és a dolog sietős. Jó volna, ha négy-öt legénnyel a hadnagy is jönne segíteni azonnal. Ő, a gornyik elvezetné.

A hadnagy akkor jött haza a városból. Valami lakodalomban volt, ott táncolt, ivott. Kegyetlenül el volt fáradva.

Bolond dolog. Éccaka nem megyek. De ha holnap reggel ráérne...

– Nem tudom. Az úr azt mondta, hogy sietős. Még az éjfel.

– Mondd, hogy nem megyek.

Később megbánta ezt az üzenetet, „El kellett volna menni”, gondolta, de akkor már késő volt. Az ember elment. Egyedül, vezető nélkül nem tudta, hová menjen. Bár azt kérdezte volna meg, hová kell az ember.

De fáradt volt és alig várta, hogy lefekhessék.

Azon az éjszakán, szombatról vasárnapra virradón a hidegszamosi tanyáról ötven tulkot hajtottak el. A tanya a várhoz tartozott.

*

Hajnalban a Vîrfu Lupulujon.

Az ösvény a hegygerincen kanyarodik; egyik oldalon, mélyen lenn zúg a Meleg-Szamos, másik oldalon a Riskó-patak kanyarog a völgyben. Szép, tiszta idő, kicsit fű csípősen a hajnali szél. Innen felülről messze ellát a szem a páráatlan levegőben.

Az ösvényen Varju Gáspár áll. Támaszkodik a puskára. Háta megett a ritkás fenyőben legel a lova.

A ló felkapja fejét és nyerít. Gyalu felől lóháton jön az apja és Styéfán.

– A hadnagy nem jött. Katonát se küldött. A tulkokat elhajtották.

Gáspár intett a fejével. Aztán a Riskó völgye felé mutatott le:

– Ott viszik őket.

Az oldalon jó darabon le a patakig irtás, és le lehet látni a vízig. Varju János letekint arra, amerre a fiú mutat: sok-sok fehér pont mozog ott lefelé a patak mentén. A tulkok. Lovas emberek hajtják őket.

– Meg kell fogjuk őket.

– Meg lehet – mondta gondolkozva Varju János. – Csak éppen hogy kevesen vagyunk. Aztán a Styéfán lova és az enyém fáradtak is. Azt látom, hogy merre igyekeznek. Várj csak.

– Lapustyán ott von Onuc – szólt közbe Styéfán.

– Vajon otthon van-é?

– Otthon van. Ma vasárnap. Annak lova is van.

– Jó. Akkor én megyek érte. Ti mehettek egyenesen Gyurkucára. Ott találkozunk még ma délelőtt.

Varju János kantárszáron vezetve lovát, leereszkedett a Meleg-Szamos völgyébe. Ott a falu: Lapustya.

Onuctól, a gornyiktól megkérdezte:

– Semmi újság?

– Semmi. Hát te, uram, tudsz-é valamit?

– Tudok. Itthon a lovak?

– Mind a kettő. Egész éjjel ettek.

– Akkor siess. Nyergeld meg őket. Ez az enyém itt marad. Osztán csákányt és nyilat.

Onuc híres nyilas volt.

A gornyik ment, és Varju János letelepedett a tornácban falatozni.

A falu útján felfelé nagy vágatva jön egy lovas katona. Nem messze a bíró háza, oda egyenesen bé.

– Nana – gondolta Varju János, de csak szalonnázott tovább.

Gyerek szalad ki a bíró udvaráról, elfut, aztán visszajön egy emberrel, annak dob a nyakán. Aztán a bíró s a katonája is kijönnek az utcára, és veszett dobolás kezdődik.

A dobszóra megelevenedik a falu. Emberek, asszonyok, gyerekek bújnak ki a szalmafedeles viskókból, és futtonfutnak a dobos felé.

A dobszó eláll, és a dobos ember szája elé kapja mind a két tenyerét.

„Tudtára adassék mindenkinek, hogy az éccaka a hidegszamosi tanyáról ötvenkét fehér tulkot hajtottak el. Aki tud róluk, jelentse... Aki nyomra vezeti a katonákat, jutalmat kap. Aki segíti, dugdossa a zsványokat, vagy csak nem jelenti, amit tud, akasztófára jut.”

Onuc jött a pajtából és vezette a két felnyergelt lovat.

– Hallottad, Onuc?

– Csak fél füllel.

– Mit gondolsz?

Legyintett a kezével a gornyik és elmosolyodott. Varju János is kacagott.

– Hová megyünk?

– A tulkokért. Két napra tarisznyálj.

A falu alsó vége felől zaj, lódobogás.

– Megint jönnek.

Öt lovas katonája jött sebesen. Maksai elöl. A katonák elporoszkáltak Onuc háza előtt és a bíró előtt megállottak. Varju János a tornácról mindent látott és hallott.

Maksai szólt:

– Te vagy a bíró?

– Én.

– Nem tudsz semmit?

– Itt nem hajtottak idegen jószágot az ősz óta. Ezt tudom.

Onuc készen volt. Lóra ültek és ki a kapun. Útjuk a bíró előtt vezetett.

– Adjon isten, hadnagy.

– Nézz oda! Jó reggelt, vadászmester uram.

– Az este mért nem jöttél? Most nem kellene doboltatni.

Maksai nem felelt.

– Legalább embert adtál volna!

– Nem tudtam hirtelen.

– Most aztán lehetett?

Maksai sötéten bámult maga elé.

– Van-e valami nyomod?

– Nincs még eddig. De lesz, mert az úr megnyúz, ha az állatok nem kerülnek elé.

Varju gondolkozott.

– Te hadnagy. Vadásztál-é már életedben?

– Mért kérdi?

– Csak arra gondoltam, hogy ahonnan annyi állatot elhajtottak, ott nyomnak is kellett lennie, ötven állat a hatalmas gyepen országutat vág.

Vér szökött Maksai arcába. Hirtelen mintha eszébe villant volna valami:

– Hová készül most?

– Vadászni. Az az én mesterségem. Gyerünk, Onuc. Sarkát a ló oldalába vágta.

Maksainak nagy kedve lett volna utána rúgtatni. De csak annyit morgott:

– Bitang!

Fáradt volt erősen. Hajnal előtt feldörömbölték legjobb álmából a lopás hírével. Sajgott a feje, és égett a torka. Alig tudott eddig jönni, majd lefordult a lóról. Muszáj pihennie.

Két embert Mariselbe indított, kettőt Dongóra; doboltatni, tudakozódni. Ő maga a bíró kertjébe, a gyepre ledült.

– Ahogy valami hír jön, költsétek – mondta a katonának, akik vele maradtak.

Délután volt, amikor azzal költötték fel, hogy itt egy ember, aki hallotta, hogy valami tulkokat hajtottak Mariselből Dobrin felé.

Maksai felszökött.

– Lóra!

A bírótól vizet kért és a fél kantát kiitta.

Mariselben nem tudtak semmit a tulkokról. Átlovagoltak Magurába. Ott tudtak valamit valami tulkokról. Látták többen is. De hogy hány volt, azt nem számolták. Csakhogy nem Dobrin felé hajtották őket, hanem a dobrusi legelők felé.

Maksai fejét csóválta.

– Tovább csak.

Aztán estefelé megkapta a tulkokat. De nem amiket elloptak. Ezek albáki állatok voltak. A kolozsvári vásárról hajtották őket haza: nem keltek el ott.

– Vissza Magurára. A nyom rossz volt.

Este volt szinte, amikor holtfáradtan odaértek. Nem lónak való utak ezek.

– Hozzatok elé minden embert, aki ma a faluba másunnat jött haza.

Így kapott egy embert, aki Gyurkucáról jött. Az látott a saját szemével egy csorda fehér tulkot, lovas emberek hajtották Felső-Gyurkuca felé.

– Mikor volt az?

– Ma délután.

Maksai friss lovat szedetett össze és egy vezetőt. Aztán pihenőt adott embereinek, hogy egyenek is. Éjfélkor elindultak és hajnalra Gyurkucán voltak.

Ott megint semmit sem akartak tudni a tulkokról. Maksai a bírót és az esküdteket megkötöztette és a községházába záratta.

– Ha nem kerülnek elő a zshiványok a tulkokkal, lógni fogtok.

A legényeinek és a lovaknak pihenőt parancsolt, magának friss lovat, és egyedül indult Felső-Gyurkuca felé.

Szembe vele az úton csebres mokányok jöttek. A lovak egymás után összekötve ballagtak, hátukon a terü. Egy ember vezette az első lovat kötőfékszáron. Hogy Maksait megpillantotta, lekapta a süvegét.

– Honnan jössz?

– Felső-Gyurkucáról.

– Mi újság arrafelé? Nem láttál tegnap errefelé tulkokat? Ijedten nézett az ember a tisztre.

– Nem láttam én, uram, semmit. Az állat nálunk még pajtán van. De valami emberek beszéltek, hogy a Ponorban benn, akasztott emberek vannak.

Maksai szeme megvillant:

– Mit láttak?

– Én semmit, de mondják, hogy öt ember lóg a fenyőfán.

– Hol?

– A Ponorban.

– Messze van az?

– Itt tovább csak.

Maksai szó nélkül vágta a sarkát a ló oldalába, hogy a kis borzas állat felnyikkant és megiramodott.

Felső-Gyurkucáig szekerek is járnak az utat, de azon felül

már csak ösvény viszen tovább. A völgy megszűkül, és néha a lónak vízbe kell gázolnia. Itt lassan haladhatott csak előre, és nemsokára füstölgött a ló.

Jó félórai út után megnyílt a völgy, és kitárult a csudás völgykatlan: a Ponor. A világ legfurcsább kertje a havas közepén. Körös-körül tornyosuló hegyek között szelídzöld gyepszőnyeg, sima, mint az asztal, és a legfurcsább dolgokkal tele-tarkázva: hófehér márványsüvegek száz lábnyi magasan is ugranak ki a gyeptől és szikráznak a napon, mint a fagyos hó; sziklahasadásokba belefut a víz, hogy valahol messze a hegyeken túl csörgedezzék ismét elé; barlangok teledes-tele állatok csontjával, amilyeneket ma nem ismer senki, mintha valamikor, a vízözön előtt ide járt volna temetkezni a világ minden, ma már nem élő állatfajtája. A mező teledes-tele virággal; most, tavasz legelején is virítottak csudásan buja szépséges virágok. És furcsán meleg itt a levegő.

A virágos réten egy csomóban 10–12 öreg fenyő. Fekete és szakállas.

És csend és némaság és mozdulatlanság mindenütt.

Ide lovagolt be Maksai, egyenesen a fenyőfák felé.

Hirtelen megtorpant a ló, és abban a percben nagy sereg varjú és csóka rebbent fel a fákról, hogy suhogott a levegő, és károga-suk élesen visszhangzott az elhagyatott helyen.

A ló pedig állott szétvetett lábakkal és fűjt.

Maksai leszállott róla és gyalog ment tovább.

Kicsit szorongott és kardja markolatát erősen fogta. Olyan furcsa volt itt minden. Meg-megállott és körülnézett. Fönn, magasan a levegőben keringtek a sötét madarak a fenyők felett.

A kemény katona testét hideg borzongás rázta meg egyszerre: ott állott a fenyőknél és ahogy vizsgálta őket, hát megpillantotta azt, amiért idejött: az egyik öreg fenyőre körös-körül a szakállas ágakon öt ember lógott. A varjak, csókák csőre nyoma már látszott rajtuk.

Maksai körülnézett. Seholy semmi. Embernek, állatnak, mozgásnak, életnek a földön semmi nyoma. Csak ott fenn azok a kóválygó, károgozó madarak. És szürke fellegrongyokat kergetett a szél.

Felmászott a fára és késével levágott egy hullát. Aztán lenn a földön nézegette, forgatta. Ruhája, mint a mócoké általában. De lám, a harisnyája véres. A combjába betört

egy nyílvevő. A többit nem bántotta; de körüljárta a helyet. Egy helyütt nagy körben le volt taposva a fű és tele marhatrágyával.

Maksai bólintott. Aztán lovához ment vissza.

Itt nincs mit keresnie. Ez a dolog elvégeztetett. A vadat levadászták. De a tulkokkal mi történt?

– A Pojánába! – határozta el magát Maksai, és hajtotta a lovat vissza Gyurkucára. Alkonyodott erősen.

*

Akkor nap történt ez is: Basa Tamáséknál megbetegedett a jámbor Virág tehén. Két nap előtt megellett, – szép, nagy bikabornyút, de poklát nem vetette el. Próbáltak vele mindenfélét: követ kötöttek reá, hajtót adtak, nem használt semmit. Az állat kínlódott, bőgött, nem evett, nem ivott, a borya, szegény, koplalt. Basa Tamás uram végre is lovas legényt szalasztott a Pojánába a mindentudó nézőemberért, Iliáért. Mert ha Isten után valaki, úgy ő segíthet itt már csak.

Reggel ment el a lovas legény, délire visszajött, hogy Iliabá jön.

A nemzetes úr morogva járt-kelt egész nap, a nemzetes asszony zsörtölődött a cselédekkel és az unokájával, kis Anna az ebédnél egy falatot se evett.

A cselédekbe is mintha az ördög bújt volna.

Szegény, csendes Virágot az egész ház szerette.

Délután aztán megérkezett Iliabá, és Basa Tamás egyenesen a pajtába vitte. A nézőember megvizsgálta az állatot és kikérdezte a gazdát. Aztán olajat kért.

És egy jó félóra alig telt el, már örvendezett a ház; a nemzetes úr nem morgott, a nemzetes asszony nem zsörtölődött, a cselédeknek is megjött az eszük. Kis Anna egyszerre azt vette észre, hogy ő éhes.

Merthogy a szelíd szemű, jámbor Virág túl vagyon a veszedelmen.

Iliabá bejött a pitvarba és alássan kérte, ülhessen egy cseppet, mert fáradt erősen, és falnivalót is kért, merthogy tegnap óta alig falhatott valamit.

Mindent kapott, és Basa Tamás uram maga hozott neki egy csupor bort.

– Mi újság a Pojánán?

De Ilia előbb evett, ívott és csak azután, nagy lassan mondta:

– Baj van nálunk, nagyuram. Nagy baj!

– No!

– A halál kóborol a Pojánán.

– Az istenért! Mi történt?

– A fiú!

– Gáspár?

– Az, éppen az. Tennap éccaka, fenn a havason, a Ponorban. Úgy hozták haza saroglyán.

A sötétedő pitvarban szívdobbantó csend; a tűz lobog nyughatatlan lángokkal, künn szürkület. Valami mintha suhogna a csendben, de lehet, hogy csak a szél odakünn.

Kis Anna a pucikban ül, ölében kis cirmos cica. A nemzetes úr ül a szalmás karosszéken, a nemzetes asszony az ajtóban, mint öreg, rémült kérdés.

És Ilia beszél:

– A zsványokat nyomozták két hete már, éjjel és nappal. Tennap aztán összeakadtak. Azok öten. Kemény mócok, csákánnyal és puskával, lóháton. Hajtották az uradalmi tulkokat, Hideg-Szamosról, ötvenkét tulkot, fehéret, mint a frissen hullott hó. Lapustyától Ponorig nyomról nyomra utánuk. Ott a zsványok éjjeleztek, pihentetni kellett az állatokat. Ott kaptak össze. Azok öten, ezek négyen. Leverték az ötöt. Megölték őket. De Gáspárt saroglyán hozták haza ma hajnalban.

És Ilia folytatja:

– Sebet kapott; a szeme közé éppen. Csákánnyal. Most fekszik, mint a kidőlt fa. És a halál a Talharu vállán ül és feni a kaszát. Hallottam jól!

Ilia felállott és vette a sapkáját. Más senki sem mozdult. Az öregúr végre megkérdezte:

– Mit mondasz, halódik a fiú?

– Lehet. Nagy a seb. Mérges seb. Az éccaka lesz a tusakodás a kaszással. Ott leszek én is, ha kopog az ajtón. Ha nem ülhet az ágya szélire, amíg a nap felsüt, akkor megél a fiú. Ott leszünk: én és az uram is. Csendes jó éccakát, nagyuram.

Kis Anna a pucikban ült, ölében a kis cirmos cica. Egy szót nem szólt, egy árva szót nem ejtett hangosan. De magában, néma szókkal imádkozott: „Uram, én jó Atyám, há-

lát adok Néked, hogy a Virág, aki olyan jámbor, olyan szelíd szemű, olyan kedves tehén, amilyen több nincs és nem is lesz, nem pusztul el, de meggyógyul, és szegény kicsi boci nem lesz mégsem árva. Hála neked, jó Istenem, Atyám, aki gondot viselsz mindnyájunkra és meggyógyítod a betegeket.”

Ilia réges-régen elment már, és kis Anna még mindig ült összekuporodva olyan kicsire, amilyenre csak tudott és cirógatta a kis cirmos, doromboló jószágot. Egy szó nem hagyta el ajkát, egy árva hang sem. De néma szókkal, hangtalan beszéddel imádkozott.

*

Hogy a nap lebukott a Talharu megé, veres maradt az ég. A hegyoldali gyep, mintha vérrel öntözték volna le. Csend volt, és semmi élet sehol, madár se rebbent.

Aztán elfakult minden szín, felkelt a hold, és ezüstös lett az egész éjszakai világ. És az ezüstös mozdulatlanságban mint sötét kísértetsapat ereszkedett a hegyoldalra lefelé a Maksai lovas portája. A megpuhult gyepes földön nem dobbant a lovak patája, de egyszer-egyszer csörrent egy kard, avagy kengyel, s a fekete lovasok fekete árnyéka lenyúlott a patáig.

A tornác grádicsán mozdulatlanul gubbaszt Varju János. És nem mozdul, amikor csúnyán kezdtek vonítani az udvarbeli kutyák. Lát jól mindent, látja a lovasokat, amint hosszú libasorban jönnek lefelé; látja, hogy amint az első ház előtt megáll, köréje gyűl a többi. Aztán egyik kiválik közülük és egyenesen feléje.

A tornác árnyékában van, a lovas nem lát mást, mint az ablakon kiszűrődő vörös világot.

A tornác előtt megáll és kiált:

– Hej! Valaki! Ki van itthon?

Meghorkan a ló és felkapja a fejét.

Maksai előtt Varju János, mintha a fekete földből nőtt volna ki.

– Csendesebben, hadnagy!

Aztán észre sem véve annak hirtelen megrettenését, folytatja csendes hangon:

– Elsötétedtetek, itt megháltok. A lovakat a színbe kössétek, a pajtában nincs hely. De a legények elhálhatnak a pajta híján a szénában. Te bejössz a házba!

Maksai nyeregből szállott és a legényeket is leszállította. Az udvarból egy ember jött ki. Annak Varju János szólott néhány halk szót. A katonák a lovakkal az udvarra mentek.

A tornác előtt ketten maradtak csak. És a kutyák is elhallgattak, néha-néha vakkantotta el magát egyik-másik.

– Gyere a házba – és előrement Varju János. A pitvarba; onnan az első házba. Maksai a nyomában. A gazda hátra-szólt:

– Csendesen. Csak csendesen.

Furcsa, imbolygó világosság: a tűzhelyen égett a tűz, és magas tartóban az asztalon vastag viaszgyertya.

Varju János előreengedte vendégét. Kezével az ágy felé intett:

– Ott. Lásd magad. Csak csendesen.

Ott, igen! Az ágyon, teste betakarva, feje bekötve, mozdulatlanul, halálos némán. Az ágy melletti széken agyagtálban gyolcsruha ázott; másik széken az ágy lábánál a fehér hajú vénséges Ilia. A szék hátán nagy fekete madár.

Maksai riadtan állott:

– Talán alszik. – Varju János odaállott az ágy fejéhez, ráhajolt a bekötözött fejre és kezével a takaróról lelógó kezét fogta. Aztán visszalépett: – Még él, gyerünk ki.

A pitvarban megpiszkálta a hamvadó tüzet és fát vetett reá. Aztán egy kulaccsal kínálta vendégét.

– Igyál! – És ő is ivott.

Leültek. És ahogy a gazda a padkán összegörnyedve kuporodva ült, térdeit magasra húzva, háta meggörbülve, szeme meredten a lángokon, mozdulatlanul: mintha nem élne.

– Láttad! – szólalt meg egyszerre. – Itt csavarog a halál. A Pojánán... A kaszás halál.

– Mi történt hát? – és ez volt az első szava Maksainak, hogy a házba lépett. Ez is nehezen jött ki belőle.

– Csákánnyal vágta a szeme közé.

– A zsványok?

– Ténnap éccaka, amikor a hold kibújt. Úgy hoztuk haza. Azóta így van. Láttad!

– És a zsványok?

– Meghaltak. Mind. Felhúztuk a fenyőre. A tulkokat idehajtottam; csak öt hiányzik. Holnap hajthatod haza. De – félek, drága árat adok értük...

Elhallgatott. A hadnagy nem mert beszélni. Valami féltelmes, valami szorongó érzés nem engedte.

Később felállott a gazda, szalonnát, túrót, kenyeret hozott és kést.

– Egyél, igyál! Aztán a hárságyon itt alhatsz. Én megyek.

*

... A tornácra nyíló ajtón keresztül besütött a nap, és hűvös, fűszeres levegő ömlött a pitvarba.

– Jó reggelt, hadnagy! – Vén Ilia rakta a tüzet a tűzhelyen.

– Jó reggelt, apó. Mi újság?

– Megfordult az éccaka.

A küszöbön, szemben a nappal ült Varju János, beszélgetett egy emberrel: „Ahogy mondtam, mind a százhatvan.”

– Sok lesz az, uram.

– Ahogy akarod, 160 juh, vagy az akasztófa.

– És ha meglesz a juh?

– Én nem tudok semmit, nem ösmerek senkit.

– No, jól van. Akkor mehetek. Holnap estére itt lesz mind. Norok.

Az ember elment. Maksai a beszédet nem hallotta, de az embert látta jól. A felső ajaka be volt hasítva. Varju János megfordult:

– Nincs már közel a halál. De – tette hozzá – nagy tusakodás volt.

Maksai felkapta a ruháit és a tornácra lépett; legényei ittak és énekeltek. A harmatos fű ragyogott, és friss, borzongató szellő fújdogált.

– Jó időnk lesz, hadnagy uram! – kiáltotta egy legény.

– Úgy látszik. Siessetek.

Visszatért a házhoz.

A gazda intett neki:

– Gyere be.

Bementek a belső szobába.

Gáspár most is, mint tennap este. De a szobában világosság volt, egy ablak nyitva. Bekötött fejéből csak egyik szeme villogott ki, meg az arca alsó része.

Maksai az ágyhoz lépett. Szava nem volt.

Gáspárnak pedig mintha mosolygott volna a szája.

Aztán csak megszólalt. Alig érthetően:

– A táncot *Te* érted jobban, de a vadászást én.

Búcsúzáskor – a hadnagy nyeregben ült már, és Varju János mellette állott, a tulkokat a katonák éppen terelték az új útra – eszébe jutott Maksainak:

– Ténnap délután a Ponorban jártam.

– Láttad az öt dögöt? Mi van velük?

– A csókák és a varjúk szállották meg őket.

– Elvégzik alaposan. A varjúk.

... Igazsága van: a *varjúk*.

*

Néhány nap múlva a főkapitány, ifjú Bethlen István megérkezett a várba, két zászló huszárral. Egy éjszakára csak, mert másnap már ment is tovább Váraddá! Elvitte Maksait is. – Úgy mondta a hír: kinn, Magyarországon a parasztok mozgolódnak, azok között kell egy cseppet széjjelütni.

ÖTÖDIK FEJEZET

Meghalt Basa Tamás uram öreg élete párja, a csendes, könnyen síró, örökké dolgozó nemzetes asszony. Elmúltott úgy, ahogyan élt: alig is vette valaki észre szegényt. Csak egyszer nem kelt fel hajnalban ágyából: elaludt örökre.

Eltemették. A virágos cinterembe, és hímes fejfát szúrtak fejtől a dombra.

Csúnya, sáros, ködös őszi volt, s szitált az eső. Az egész gyülekezetben csak kis Anna sírt, de az ő könnyei is némán peregetek; az öreg nemzetes úr komolyan hajtotta föld felé fehér fejét. Ebeniek se voltak ott, a távolabb lakó atyafiak közül egy se.

Temetése után egy héttel Varju Gáspár jött a Basa portára. Csúnya idő akkor is, sáros és hideg; hideg, hasító szél fúj, és nehéz fellegek kergették egymást.

– Nem voltam otthon és csak most tudtam meg, hogy a nemzetes asszony meghalt – mentegetőzött –, pedig legalább a koporsóját akartam volna vinni segíteni. Legalább azt.

Basa Tamás megszorította a fiú kezét, kis Anna arcán lassan perdült alá két könny, és ajaka reszketett. Az a csendes, sírós asszony mégis-mégis hibázott erősen.

Hallgatva ültek a kemence mellett. Délután volt, és mondom, csúnya, szomorú őszutó.

Gáspár fát rakott a tűzre és mikor felpillantott, észre vette, hogy a leány erősen nézi az arcát.

– Megcsúfoltak, ugyé? azt nézed.

Valóban, a fiú arca mintha két külön félből lett volna összeragasztva. Középen éppen, a homlokától a szeme között le az orra mellett az álláig vastag vörös barázda. Most, hogy a tűzre való hajolástól vér ment a fejébe, a fél orcája veres volt, de a másik fehér maradt.

– Erősen megcsúfolt az a bitang.

– A tavaszon?

– Akkor. Csákánnyal.

Anna nem folytatta a beszédet. A szobában csend, öreg Basa Tamás uram nézett ki az egyetlen üveglakszemen által, a sáros udvarra. A tűzhelyen lángra lobbant a fa.

Gáspár később felállott, hogy ő indul is haza.

Anna tartóztatta:

– Olyan egyedül vagyunk, Gáspár. Olyan puszta a ház most. Nagypával napszámra alig beszélünk egy szót is. Sehová nem járunk, és vendég se jön.

– Maksai is elment – ugrott ki Gáspárból a szó, de rögtön megbánta és szerette volna a nyelvét leharapni, hogy szólt erről. De a lány nyugodt, szomorú hangon mondta:

– El, az is szegény. Még búcsúzni se volt ideje. Csak befutott és köszönt. Nem tudok róla semmit.

– Nem!

Gáspár állott. Anna szemben vele, és nézték egymást. És gondolta magában mind a kettő: milyen hideg, milyen szomorún megviselt a másiknak arca: mint kinn a hasító, borzongató őszidő.

Kis Anna megrázta fejét:

– Nem jó ez így, Gáspár. Nem jó!

Gáspárnak is ilyenforma gondolata volt, és eszibe jutott sok minden.

– Látod, kis Anna – mondta, és szava lassú volt és döcögős, mint őszidőben, sáros, gubbenős úton a szekér járása –,

látod, kis leány, ilyen egyedül vagyok én mindég, amióta eszemet tudom; ilyen merőben pusztá egyedül.

És hogy a lány nem válaszolt, hozzátette:

– És édesapám is, ő is ilyen egyedülvaló, amióta van...

– Nehéz sors.

– Meg lehet szokni. Sokszor még jó is. Csak ilyen időben, mint ez is most: akkor ránehezedik az emberre. Látod, Annus, én akkor voltam csak boldog, amikor – régen volt az – vasárnaponként idejártam hozzátok. Akkor boldog voltam.

Állottak szemben: két ifjú ember. Két egyedülálló, árva fenyőfa.

– Mégis elmaradtál tőlünk.

– El, Anna.

Egy kicsit mintha mindkettőjük nézése megkeményedett volna.

– Mindig jó szívvel láttunk pedig.

– Igaz.

– Mégis elmaradtál!

Süvöltött a szél kinn és rázta az ablakokat; a tűz néha fellobogott, néha meg lelapult, hogy a láng széjjelcsapott a tűzhelyen, és füst ömlött szerte a szobába.

– Sok-sok minden megváltozott azóta. Te tudhatod, Anna, hogy nem én változtam. Legfeljebb a képem.

– Gáspár!

– Nem vagyok már gyermek, de te sem vagy az. Úgy, mint akkor, nem jöhettem volna hozzátok azóta.

– Mit akarsz, Gáspár?

– Tudod jól, mit akarok mondani. Te tudod.

Merőn nézte a leányt és lassan lehajtotta a fejét.

Búcsúzott Gáspár.

– Mikor keresel meg minket? Lásd, nagyapóért is eljöhethetnél eccer-eccer.

– Nem tudom, kis Anna. Egyhamar nem. A váradi kapitányhoz szegődtem deáknak.

– A bolondos Zólyomihoz?

– Hozzá. Hívott. *Itt* nincsen semmi dolgom most.

Hallgattak. Aztán kis Anna kezét nyújtott, és Gáspár megfogta a lány kezét.

– Te, Gáspár! Ha én most kérnék tőled valamit, megtennéd-é?

– Lehet.

– Add nekem a varjúdat. Te elmész, és én is egyedül vagyok. Add nekem.

Gáspár gondolkozva nézte a leányt. Kezében érezte a kezét. Az is nézte őt, komolyon, nyílt szemmel.

– Jó, elküldöm, de vigyázz reá. Vigyázz arra a madárra! Az is árva, amint én vagyok, vagy mint te is. Vigyázz!

Eleresztette a lány kezét és ment.

Ahogy fordult, arcába vágott a tűzvilág. Kis Anna úgy látta, hogy a félarca mintha mosolyogna, a másik fél arca szomorúan komoly, mint a holt ember orcája.

HATODIK FEJEZET

Az idő azért csak telik, és megint végít járta az ősz. A Vlegyászán már régen ült a hó, és a völgyi falukon is elpihent a földdel való örökös tusakodás egy időre. Az emberek megszusszantak egy kicsit és megkeresték egymást, hogy bor mellett egy kicsit elfelejtkezzenek magukról.

Azon az őszön Fehérvárról indult el a hírmadár, és sebesen, mint a szélvész, suhogott el a respublika felett: meghalt a fejedelem önagysága. Így a hír, és nyomában az emberek között nyughatatlanság: Mi lesz?

De nem sokáig, erre nincsen ideje a kisembereknek. Mert jön a hó és vele az erdei munka. Aztán az urak dolga; az ilyen kurtanemeseket a kutya kérdi úgyis.

Karácsony táján már csak az öregek, a fehér hajúak gondoltak vele, és el-elemlegették Gábor vajda¹ nyughatatlan idejét, meg ama Mihály vajdát, de Bocskai uram és Básta generális dolgait is el-elmesélték.

Újesztendőre a nagyobb nemesurak, mint a Gyerőffyek, Mikolák, Kabosok, készülődtek Fehérvárra, fejedelemtemetni.

És tavasz alig nyílt, lám csak, gyültek-gyülekeztek a katonák Váradon, és az emberek számlálgatták, hány zászló haladt el már a nagy úton kifelé, Magyarországra.

¹ Gábor vajda: Báthori Gábor, kit a magyar király vajdának akart ösmerni és csak nagy későre címzett princepsnek, fejedelemnek.

Aztán almási emberek mesélték, hogy Csáky István uram egy éjszaka csak megérkezett a várba egynéhány fegyveres

szolgájával. De hajnalban már futott tovább kincses szekereivel a Meszes útja felé. A várba aztán kék darabontok telepedtek.

Zavarodnak a dolgok, azt már az utolsó ember is észrevehette.

Basa Tamás úr kérdezte egyszer Gyerőffy Antal úrtól, aki pedig udvari ember. Azt kérdezte, hogy:

– Most igazán szeretném tudni, ki hát a fejedelem?

Mire Gyerőffy uram megvakarta kopasz fejét:

– Azt tudom, hogy Katharina² nem az már, azt is tudom, hogy a pataki úr³ nem az még. A buzogány öreg Bethlen István uram markában vagyon, de az meg futna ki Ecsedre, ha már ki nem futott. Hát mármost, hogy ki a fejedelem, azt a mindentudó Atyaúr isten talán tudja, de én nem...

Télire aztán bizonyos híre jött a segesvári gyűlésnek, ahol Patak ura, Rákóczi György uram a fejére tette a süveget. Mondják, hogy Zólyomi úr és az országos főkapitány is segítettek, hogy mennél erősebben üljön a süveg a fején.

Csóválták a fejüket sokan, és csak nagyobb nyughatatlanság kelt a hír nyomán. Mint zivatar előtt szokott kelni a szél. De azután csak annál nagyobb lett a csend, mert „ha majd zászlót bont az öreg úr⁴, akkor is ráérünk nyergelni”.

Így telt el a tél.

Húsvétkor Ebeni Miklós érkezett familiástul apósához:

– Baj van, apámuram!

– Na-na. Mi történt?

Egy szót mondott erre csak Ebeni Miklós:

– Nota!⁵

És váltott lovakon, nyargalton-nyargalt a szilágysági hegyeken át Ecsedre. És sokan tettek hasonlóképpen: lám, öreg

²Katharina: Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor második felesége és rövid ideig utóda a fejedelemségben.

³Pataki úr: I. Rákóczi György, Sárospatak földesura.

⁴Öreg úr: id. Bethlen István, Bethlen Gábor testvéröccse, akit Rákóczi György mondatott le a fejedelemségről, melyre a rendek Katharina lemondása után megválasztották, és a szultán is elismerte.

⁵Nota: a legsúlyosabb ítélet a nemesember legsúlyosabb bűnéért, a hűtlenségért, a felségárulásért: – fej- és jószágvesztés.

Prépostváry Zsiga úr is, meg szegény Székely Mójzes, ama fejedelem fia.

Ebeni uram módos ember volt, és széltében járt a mondás: „Szamos, Maros annyit nem hozhat, amennyit Patak emészt.”

De tudta akkor már azt is mindenki, hogy a főkapitány és Zólyomi uram összekaptak Rákóczival.

Voltak mégis, és sokan voltak, akik odaállottak a magyarországi úr mellé. Mint Mikola uramék is. Mint ahogy a napraforgóvirág is a nap felé fordul örökké. És a nád is, amerre a szél fúj, arra hajlik; s ha más, erősebb szél indul máshonnan, akkor rögtön megfordul.

De hát melyik az igazi nap? Melyik az erősebb szél?

... Egy kerek esztendő ismét csak lepergett. És a pataki úr mintha megmelegedett volna a fejedelmi székben. Igaz, hogy a török császártól hiába kérte a botot és a kaftánt⁶, de az is igaz, hogy a padisáh⁷ eddigelé egy szál katonát se mozdított meg Erdély új ura ellen.

Öreg Bethlen István Ecseden gunnyaszt és hallgat, hallgat. Belenyugodott talán? Az öregemberek, a sokat látott, sokat ért vének nem bíztak ebben a nagy csendességben. Nem lehet, hogy így maradjon! Mert igaz ugyan, amit Kabos Dániel úr mondogat: „Kutya ugat, pénz beszél, és Patak ma tele van pénzzel.” De az is igaz ám, amit erre Gyerőffy uram válaszolt: „Az idvezül mégis, akinek Krisztus a barátja.”

Értette ezt a beszédet akkori időben minden ember Erdély országában.

Varju János kevés beszédű ember, de ha szólt ritkán, annál nagyobb súllyal esett latba a szava. Ő pedig egyszer – tél volt megint – azt mondotta: „Várjunk csak! A lobogókra még ne írjunk hattyú helyett sast.”⁸

...Mint az istennyila, csapott le éppen tél közepén a hír; ifjú Bethlen István, az ország főkapitánya meghalt. És a hír nyomán a suttogás, mint fekete árnyék: a fejedelem étette meg.

Most, most! Muszáj valaminek történni! Olyan a respublika, mint a kifeszített íj. Ember kell csak, aki a húrt elpattantsa, a többi aztán a nyíl dolga.

⁶Bot és kaftán: a török szultán a hatalom jelképeként adta át az általa elismert fejedelemnek.

⁷Padisáh: a török szultán címe.

⁸A Bethlen-címerben hattyú volt, a Rákóczi-címerben sasmadár.

De hiába figyel a szem Ecsed felé, onnan semmi se lát-
szik, ott semmi sem akar mozdulni. Az öregúr néma, az öreg-
úr csak sír. Még nem jött el az időknek teljessége.

Pedig a pór nép is nyughatatlankodik, es a mokányság be-
szél, sugdos. Szájról szájra jár a nézőembernek, az agg Iliának
mondása:

– Majd ha a pást zöldül...

A templomokba sűrűbben jár a nép. Mind sűrűbben.

*

Az Úristen nehéz keze Erdély fölé ereszkedőben...

1633. esztendő, Szent György napja, és csatakos, lucskos,
borzongató tavaszidő. Sír a napnyugati szél és csapja a vé-
kony, sűrű, hideg esőt; zúgva omlik a duzzadt Szamoson a
piszkos, sárga hólé, hogy nyög és csikorog belé a gyalui nagy
tornácos híd. Szuroksötét éjszaka, ablak nem világít, kutya
se vakkant, csak a vámosház ablaka világos: ott Bethlen Pé-
ter⁹ úr katonái virrasztanak és ügyelik a kolozsvári utat.

1633. esztendő és Szent György éjszakája; Péter úrfinak
nyughatatlan álmai vannak. Alig három hónapja, hogy a vi-
tézek szemefénye, az ország főkapitánya meghalt. Meghalt
hirtelenül, mint ahogy az eb felfordul, ha megéttetik. Zúg a
Szamos vize, sűrűn vág az eső, suhogva sír a napnyugati
szél. A rosszak éjszakája ez, és Zólyomi Dávid¹⁰, a bolondos
sógor, most traktál Vásárhelyt Patak urával. Árulják, kínál-
ják a becsületet, a vagyont, emberek boldogságát, nyugod-
almát, árulják, adják-veszik Erdélyt. Héj!...

A rosszak éjszakája ez és vaksi ablakok mögül ijedt,
álmos szemek vizsgálnak ki néha a kísértetes, halott éjsza-
kába.

A nagyúton fekete sár; a vámosházon túl Kolozsvár felé
csak egy helyütt pislog félénk sárga világ a végtelen fekete-
ségben: a lónai fogadó ablaka. Ott emberek virrasztanak. A
kis szegeletszobában; a nagyivó üres és sötét. A vásáros né-
pek a szín alá tolt szekereken, gyékény alatt vagy a pajtában
aluszak régen.

⁹ Bethlen Péter: id. Bethlen Istvánnak, Rákóczi György ellenfelének
ifjabbik fia.

¹⁰ Zólyomi Dávid: id. Bethlen István veje, vitéz, de nyughatatlan, sőt
beszámíthatatlan ember, akit kortársai Erdély-szerte a „bolond Zólyomi”-nak
emlegettek.

Három ember virraszt a kis szobában, a kemence mellett: Basa Tamás uram meg az unokája és a fogadós. Kis Anna a padláda szegletébe kuporodott fel és a fejét ölébe hajtotta: olyan fáradt és olyan kimondhatatlanul álmos. Mellette ül nagyapó, és szemben a fogadós; az asztalon kanta, meleg, párolgó fűszeres itallal. Egy-egy kortyot iszik hol az egyik, hol a másik; nagy ritkán egy-egy szót is ejtenek.

A rosszak éjszakája ez ma. A szél úgy sír, mint álmában felzokogó gyermek, úgy jajgat. Valami nagy nyughatatlanság jajgat ott kinn a kietlen, sáros világban, valami vajúdik, valami lesz ma még. Ha! hogy csikorog, ropog a jegenyefa ott kinn az ablak előtt.

– Meglátja, nemzetes uram, amit mondtam, úgy lesz. Itt sok ember megfordul, mindenféle beszédet hallok. És most sokan járnak fegyverrel. Igen sokan.

– Rebellióra¹¹ gondolsz?

– Nem tudom; de hallom, hogy Zólyomi úr zászlót bontott.

– Még talán nem? De a havason fegyvereket osztanak ki, és falukon idegen emberek járnak-kelnek. És a kovácsok nyilat kovácsolnak.

A várba katonák jöttek: talpasok és Zólyomi kopják. A tisztek sánchányini, kertfonni, falrakni hajtják a szegénységet...

Ha! Egyszerre hogy vonítanak a kutyák. Nehéz idő, nehéz éjszaka ez a mai. Ijedten riad fel kis Anna.

– Mi baj, nagyapó?

– Semmi, fiam, semmi! Csak a kutyák. El is hallgattak már. Hogy annak az átkozott rúdnak is most kellett eltörni.

– Nehéz az utazás ilyen időben.

– A leányoméért, Erzséért. Hogy a vöm elpusztult szegény.

– Tudom, tudom. Ennek is a pataki úr az oka, lám.

– Az Isten akarta.

– És a birtok?

– Nem tudom, mi lesz avval is.

– Ha, te, ha! Megint! Nem nyughatnak azok a dögök sem ma!

¹¹ Rebellió: lázadás.

Felkél a fogadós és indul kifelé. Meglobban a gyertya lángja, ahogy az ajtót nyitja, és dörren, amint a szél bevágja utána.

Kis Anna újra csak felriad:

– Nem jött vissza János bá?

– Nem még, de talán most jön. Éjfél után lesz egy kis holdvilágunk, addig alhatnál, ha tudnál bár egy cseppet.

Nyílt az ajtó, és újra bevágódott a szél, és lobbant a gyertya. A fogadós jött vissza.

– Mi az, Péter? Tán Varju Jankó jött vissza?

– Nem, de azt hiszem, lovasok jönnek Lóna felől. Kutyának való idő. Lassan jönnek, káromkodnak. Gondolom három-négy ló. Megkötöttem a kutyákat.

Fát vetett a tűzre és ivott egy korty bort.

– Ha! Hallja, nemzetes uram?

Jól hallatszott már a lódobogás is, a sár cuppogása is.

– Megállanak! Befordulnak.

Fegyvercsörgés, káromkodás. Aztán halkan, töredezve:

– A tornáchoz kössétek a lovakat, a haslót eresszétek meg. Csak szusszanunk. Küldök egy ital bort.

Megint lobban a gyertyaláng, ahogy nyílik és csattanva csapódik az ajtó. Szálas, sáros, fekete képű kardos katona toppan a kis szobába. Megáll. Szemügyre veszi a három virasztó embert.

Csak elmosolyodik:

– No nézd! Nemzetes uram és kis Anna! Jó estét adjon isten!

Közelebb megy a tűzhöz. Orcája sáros is, véres is, de jól látszik mégis egy csúnya, veres barázda homlokától álláig.

– Varju Gáspár!

– Az a! – Két kezét a leány felé tartotta. Úgy szólt hátra:

– Péter bátyám, három kópiámnak bort és nekem is.

Basa Tamás úrhoz fordult aztán:

– Honnan hová, nemzetes uram, ilyen ítéletidőben?

– Hazulról; Kolozsvárra igyekeztünk, Ebeni Miklós meghalt. Megyünk a leányomhoz. Eltört a kocsirúd, s iderekedtünk.

– Baj mindenképpen – de Gáspár csak kis Annát nézte, aki ott kuporodott a padszegletben és tágra nyitott, ijedt szemmel nézett reá.

– Piszkos vagyok, ugye?

– Az, Gáspár! És rongyos vagy és sáros. És az inged, Gáspár, az inged!

A fiú a nyakához kapott.

– Elszakadt? Talán véres is?

– Fekete.

– Véres. Aludt vér. Megvágta. Nem lehet nagyobb baj. A fogadós hozta a bort, és Gáspár egy hajtásra kiitta a csuprot.

– Jólesett.

Leült.

– Apád is itt van – mondta Basa Tamás.

– Itt! Hol?

– Lónára ment a cseléddel. A rudat reperálni. Várjuk vissza minden percen.

– Kolozsvárra megy ő is?

– Nem a! Onnan jött. Gabonát hoz.

– Régen láttam. Talán megvárhatnám. – Nyugtalanul pillantott széjjel. – Talán megvárhatom – mondta még egyszer. Felugrott és kiszólt az ajtón:

– Pokrócot vessetek a lovakra.

Újra leült a padra az asztal mellé.

– Honnan jössz most, Gáspár?

– Marosvásárhelyről.

– Nagy út.

– Gyaluban van Péter úr?

– Ott. Hozzá igyekszel?

– Hozzá.

Hallgattak egy ideig. Aztán Gáspár hirtelen kihúzta a kardját és a pengét az asztalra tette. Szembekönyökölt Basa Tamással, a kard éppen közöttük.

– Véres.

Az öregúr kézbe vette a kardot és ujját végigfuttatta az élén.

– Csorbás is – dünnyögte.

– Az a!

– Verekedtetek?

– Vásárhelytől Gyéresig.

Az öregúr letette a kardot.

– Hát áll már a háború?

– Az a baj, hogy még nem áll!

Merőn nézett maga elé, amíg mondta:

– Kergettek. Nyomtak erősen.

Csend. Nehéz kérdezni ilyenkor, mert fél az ember a nehéz szótól, aki a kérdésre jöhet.

A katona kis Annát nézte, keményen, hogy szúrta a szemével.

Hirtelen kezébe markolta a kardot, nagyot kacagott és kardos öklét az asztalra feszítette:

– Kérdezed, kis Anna, ki kergetett? Találd ki?

A leány orcájából lefutott a vér. A fogadós kérdezte:

– Ki?

– Toldalagi székeltek. Előttük Maksai.

– Az-é?

– Az. Az új urat szolgálja most.

Öreg Basa Tamás dörmögte:

– Az is.

– Sokan már – morgott a fogadós.

A katona folytatta. Kis Annának beszélt:

– Az. Vásárhelytől Gyéresig kergetett. Ott megcsaltam. Két kopjám után Kolozsvár felé fut, és én meg az Aranyos torkába kaptam bé.

Egy katona dugta be a fejét az ajtón:

– Az úton lovasok jönnek.

– Merről?

– Kolozsvár felől. Vágtatva.

Akkor már rántotta fel az ajtót Gáspár:

– Nyeregbe!

Az ajtó bezuhant, elaludt a gyertya, és már az udvarról hallatszott a kiáltás, tompán, szakadozottan, ahogy a szél el-elkapta:

– A kapuhoz... Vágjatok belé!...

És harsant a régi, szilaj katonaordítás:

– Üsd, vágd!...

Zavaros lárma, ordítás, csattogás, összekavarodva; aztán halkabban, távolabbról. A szél zúgott.

A fogadós a gyertyát elfújta, és a kis házban most már csak a tűz világított. Az imbolygó fénynél a három ember riadt orcája furcsán sárga, vigyorgó, mintha holt emberek kacagnának.

A zúgó csendbe belefúródik egy erős hang:

– Megállj! Le a kardot, Gáspár!

Éppen az ablak alatt.

Lövés: utána dühös, halálos ordítás. Ember-é, vagy állat? Vágtató ló csattogása. És mintha valami puffanna a sáros földre. Éppen az ablak alatt:

– Jézus, segíts!

Éppen az ablak alatt. És hallatszik a dulakodás, ahogy emberek kapaszkodnak össze és szorítják egymás torkát és harapnak egymás orcájába. És az ökölben kard és kés, és ölnek, ölnek...

Aztán vége. Csend. Csak a szél muzsikál.

Rettenetes éjszaka ez. Reszketve, dideregve, vacogó fogakkal áll kis Anna. És áll öreg Basa Tamás, és a fogadós is áll, kezében a kialudt gyertya.

Csend, csend. Csak a kutyák vonítanak, hosszú, nyúlós, fájdalmas ordítással. És a szél zúg, rázza az ablakot, és suhog az eső.

– Én Uram, jó Istenem...

Végre! Lovak és emberek hangja az udvaron; aztán nehéz patkós lépések a tornácon, és nyílik a nagyívó ajtaja.

A fogadós sietve gyújtja lángra a gyertyát és viszi oda.

– Bort, fogadós – fogadja egy rekedt hang.

Katonák összekötött kezű embert tuszkolnak be: Varju Gáspárt.

– Itt van!

– Nem is erősen sebes.

Az asztal mellé telepszik a hadnagy: Maksai László. Előtte tépett ruhával, összekötött kezekkel Varju Gáspár.

Egymást nézik.

– Ül le, Gáspár!

Az asztal közepén lobogó gyertya, és szemben egymással ül a két katona: süveggel fejében Maksai László, a fal mellett hajadonfővel Varju Gáspár. Az ajtónál meztelen karddal székely kopjás.

Gáspár nehezen lélegzik: homlokára csapzottan csüng haja, és arcán végig lassan szivárog hajából a fekete vér.

Csend.

Jön a fogadós és Maksai elé magas ónkupát tesz. A hadnagy iszik.

Megszólal Gáspár:

– Ihatnék én is.

Szó nélkül tolja eléje a kupát Maksai.

Aztán némán könyökölnek egymással szemközt.

Gáspár vállán széles szíjon tarsoly; a hadnagy azt nézi.

– Írások vannak a tarsolyban?

– Írások.

– Gondolom, azért kergettelek.

– Úgylehet, azért.

– Ecsedbe akartad vinni az öregúrnak?

– Csak ide Gyaluba eccer.

– Add ide a tarsolyt.

– Vedd ki a nyakamból. Aztán bontsd ki és olvasd el bár azt, aki legfejül van.

Maksai úgy tesz. Összehajtott levél az. Kibontja: alul Rákóczi-pecsét és a pataki úr manupropriája¹².

– Olvasd csak, olvasd! Az én uramnak szólt, láthatod a címzésről: „Méltóságos Zólyomi Dávid úrnak, a váradi kapitánynak.”

Zólyomi Dávid oltalomlevele volt az...

Maksai olvasott; a katona az ajtó mellett a falhoz támaszkodva szundított.

... Csendesen nyílik a kisívő ajtója. A küszöbön Varju János, kezében íj. Gáspárral éppen szemben, háttal a hadnagynak. A fogoly megmarkolja az ólomkupát. Varju János vesszőt fektet az íjra.

Ebben a percben riad fel az ajtónálló katona.

– Vigyázz!

Maksai felpillant: Gáspár áll, magasra emelt két markában az ólomkupa. A katona rohan az asztal felé.

– Jézus!

Sóhajtvá bukik hanyatt a hadnagy a padon keresztül, ahogy a nehéz edény éppen a szeme közé zuhant.

A katona sújtani akar. De csak megtorpan, a szeméhez kap, csörrenve hull a kardja a kőpadlóra, éppen a szemébe fúrta magát a nyíl. Rezgett a tollas vége még. Aztán megperdült és levágódott a földre.

Varju János a tornácra nyíló ajtóhoz ment és a reteszt előretolta. Aztán fiához lépett és a szíjakat lebontotta kezéről. Csak most szólalt meg halkán dörmögve.

– Jó mesterség az íj is jó kézben.

¹³ Manupropria – saját kezű aláírás, kézjegy.

A hadnagyhoz léptek.

– El kell igazítani, mert ha az élet visszabújik belé, még lármát csap.

– Nem. Kössük meg.

Eligazították ezt is és a száját felpeckelték.

– Így.

Gáspár a kardját vette el és felkötötte a derekára.

– Jó lesz nekem; az enyém eltört úgysis.

Apjához fordult.

– Szökjünk?

– Három emberünk van itt. Csendesen elvégezhetjük a többivel is. Gyere csak velem.

A kisivóba mentek. Varju János vitte a gyertyát.

– Ne üljenek sötétben, nemzetes uram – dörmögte, és letette az asztalra a gyertyát.

– Láttunk mindent – motyogta az öregúr.

– Megölték? – kérdezte kis Anna.

– Nem még.

– Istenem – sóhajtotta a leány és a nagyapja mellére rejtette arcát. Az öreg megsimogatta a fejét.

– Csendben üljenek, nemzetes uram – mondta Varju János. – Nincs baj, itt maradjanak.

És a hátulsó ajtón kiléptek az éjszakába.

– Mi lesz még? – kérdezte súgva kis Anna nagyapjától.

– Halál, gyilkolás, édes madaram – súgta az vissza.

– Csend, halottas csend, sokáig.

Egyszer aztán valaki nagyot, ijesztőt ordított, mire a kutyák csúnyán vonítani kezdtek. Egy kis láрма még, aztán újra csak csend.

Nyílt az ajtó, és Varju János belépett. Vele a fogadós és két condrás ember, a karjukon hosszú nyelű balta. Átal a kisszobán a nagyivóba, az ajtó nyitva maradt utánuk.

– Azt ott a pad mellett, aki össze van kötve. A szájából kivehetitek a pecket. Ki kell vinni.

Talpra állították. Élt már, de tántorgott.

Varju János Basa Tamáshoz fordult:

– Nemzetes uram, a kocsi áll, mehetnek tovább.

Erre felriadtak.

– Hallod, Anna? Mehetünk. Készülj!

Gáspár jött be.

– Tiszta az út; hámban a lovak. Az idő is megállott, egy kis holdvilág is van. Másfél óra alatt Kolozsvárt lehetnek. Hajnalra éppen.

A nagyivó ajtójában összekötött kézzel állott Maksai, mögötte a két baltás.

– No, élsz-e, hadnagy? – kiáltott rá Gáspár.

Az nem felelt, de kutatva nézett körül és kis Annán akadt meg a szeme.

– Te vagy itt, Annuska? Istenem!

Mintha oda akart volna menni, de csak lehajtotta fejét. Az egyik ember baltája nyelével hátba döfte:

– Előre! – És Maksai maga elé meredve ment a szobán keresztül.

Nehéz, hideglelés álom. Kis Annának alig forog a nyelve, torka száraz:

– Gáspár, hová viszik Maksait?

– Gyaluba.

– Gáspár! – és csak most kezdett eszébe jutni minden sorjában, ahogy az az éjszaka történt. – Gáspár, mi lesz ott vele?

– Nem tudom, de lehet, hogy lógni fog.

– Gáspár, nem szabad. Ereszd el, Gáspár.

– Nem lehet – felelt kurtán a fiú.

– Megver téged akkor az Isten! És engem is. Gyilkos leszel, Gáspár.

És a véres kemény fiú, ahogy a leány most a szemébe nézett, reszketni kezdett. A hátán végigfutott a hideg.

– Add vissza az életét, Gáspár. Elég halál volt már. Elég vér.

A fiú nagyokat lélegzett.

– Nem lehet, kis Anna: igen nagyot kérsz. Ha apám nem jön, holnap talán vasban vinnének valahova. Így fordult, ez az igazság.

Öreg Basa Tamás szava hallik:

– Gyere, Anna, siess!

Az udvaron három-négy fáklya lobogva bolyongott ide-oda, mintha lidérc járna. A tornácon fetregő embertestek. Gáspár elrúgott egyet az útból.

– Dögök.

A nagy kocsi állott már, és a kapu nyitva.

Szó nélkül kapaszkodott fel Basa Tamás úr a kocsiba, kis Anna utána.

– Ereszd el, Gáspár – hallatszott a kocsiból –, ne vidd halálra. Elég volt.

Gáspár odaugrott és belehajolt a kocsiba:

– *Neked* kell ez az ember? *Neked* odaadom.

Kis Anna nem gondolkozott; élet-halálról van szó. Azt mondta:

– Add nekem hát!

A kocsi zökkenve indult. Gáspár állott abban a helyben. Aztán öklével belevágott a levegőbe:

– Héjj!

Meglódult és megrázta magát:

– A kocsi álljon meg!

Aztán az embereknek kiáltott:

– Vigyétek a hadnagyot és dobjátok a kocsiba.

Az emberek belódították a kocsiba Maksait, és Gáspár mintha hallotta volna, hogy ott valaki felzokog. De lehet, hogy a füle csalt, amikor síró hangon a nevét is hallotta: „Gáspár”...

Aztán elindult a kocsi...

*

1633. esztendő, Szent György éjszakája, a rosszak éjszakája. A szélzúgásban valami sír, az esőzúgásban valami jajgat. Ha! hogy csikorognak, ropognak a kopasz vén fák a várkertben; ha, hogy vonítanak a kutyák egyszerre. Nehéz idő, nehéz éjszaka ez a mai. Jó ilyenkor fedél alatt, meleg ágyban. És jó, ha az ember nem lát sokat és nem tud sok mindent. Nyugodalmasabb úgy. És mégis, vaksi ablakok mögül sok ijedt szem vizsgál a vak éjszakába, ahol nyihogva, jajgatva kergetőznek a láthatatlan gonoszok.

Csak azok a dögök ne vonítanak olyan csúnyán. Olyan haláloskeservesen. Hátha éreznek valamit? Hátha kószál valami kinn? Egy cseppecskét ki lehetne nyitni a táblát, úgyse lát ide be senki. Huh! hogy vág be a szél az ablakon! Vacogtató hideg eső. Vak, halálos éjszaka.

Lassan, lassan csendesedik az idő. Persze, közeledik a hajnal. Lám, a fellegek oszladoznak, és a hold is, ha apadóban is, de feljött.

Csak a kutyák vonítanak, és ha! ha! Nem patkó csattog Kolozsvár felől? Jobban kell kinyitni a táblát! Lám csak; a vámosháznál lámpások mozognak, fegyver csörög; és dühödten ugatnak most az ebek. Hallod-e, hallod? Mi zörög, mi csikorog? Bizony mondom, a sorompó lánc az; az ám, húzzák fel a sorompót.

A bakter gyáván erőlteti szemét: de a vámosházig ő se megy; az már Bethlenéké, ő meg csak a város baktere. De csattog a patkó, és ügyel a bakter: három lovas kopog az utcán felfelé.

Három lovas és két vezeték, és sárosak nyakig és lógatják a fejüket a lovak és botorkálva cuppognak a sárban.

A bakter szeme jó, lát a sötétben is. És a lovak oldalán csörög a kard: katonák bizony.

De kik lehetnek? Honnan jönnek?

A kertek árnyékában utánuk lehet lopakodni.

A várig.

Ott megállanak. Az alsó kapunál, ahonnan a várba felkanyarodik az út. Zörög a kapu, üti az egyik.

– Hó, hajhó. Ki az?

– A váradi kapitány deákja. Nyisd a kaput!

Bólogat a bakter: úgy, úgy, a váradi kapitány deákja hát. Nyikorogva nyílik a sötét kaputorok, és bebotorkál rajta három lovas. Csikorog és dörren a nagykapu.

Kietlen, hideg csend ül a városra. Egy-két ablaktáblát csendes félelemmel csuknak be leselkedő polgárok, és azután csak a lankadó szél az úr és kergeti a rongyos fellegeket. Egyszer-egyszer a hold is előbukkan haloványan.

Napkelet felől pedig mintha oszladoznék a sötétség. Napkelet felől nemsokára érkezik a megváltó hajnal.

*

Lobogó fáklyafénynél, nehéz karosszékből, álmatlan, sárga orcával ül Péter úr. Szemben vele, az otromba cserefa asztal másik végén sárosan, mosdatlanul, izzadságos, véres, esőszagú katona: Varju Gáspár. Odább, a cserepeshez támaszkodva fehér szakállú, vénséges Zámbo Mátyás, a vári porkoláb.

Az úr kérdez: kurtán, mogorván, és felel a katona rekedtes hangon, fáradtan. A fali karikában füstölögve lobog a szurokfáklya, és pattog a tűz a tűzhelyen.

– Úgy volt, úgy – beszéli Gáspár. – Csak látom, hogy jönnek a kékek, és az urak ugranak fel sorban az asztal mellől. Csak hallom ám a Toldalagi uram hangját: „Tedd le a kardot, Dávid, hiába úgyis.”

– Toldalagi?

– Az! A székely kapitány. Az!

– Úgy! Tovább!

– Kurjant az én uram: „Lássuk, Rákóczi-ebek, tudtok-e harapni, ha ugatni tudtok!” És beléjük vágott.

Megtörölte homlokát Varju Gáspár. Fejéből még mindig szivárgott a vastag, fekete vér. Péter úrfi eleje tolta az ónkupát.

– Így, deák!

– Így történt, így! Ahogy mondtam, éppen így. Ordítok én is: Üsd, vágd! – és kést vágtam egy darabont oldalába. És kinn is, a hátulso házban, meg a tornácban a mi legényeink, hogy hallották a lármát: kardra, csákányra, és nyomakodtak bé a palotába. Aztán, ahol a legsűrűbben voltak a kékek¹³, beléjük. De az urak közül aki ott volt, egy sem állott a mi urunk mellé. Egyetlenben egy sem.

Gáspár húzott egyet a kupából.

És kérdezte Péter úr:

– Csáki István ott volt-é?

– Ott.

– Hát Bánffy Ferenc bátyám?

– Az is ott.

– Hát Barcsay Tamás úr?

– Azt nem láttam.

Péter úr orcája sárga, szeme álmatlanul veres, üstöke szöke, és két öklére támasztotta fejét, és nézett a füstösen lobogó fáklyalángba.

– Tovább, deák.

– Aztán elnyomtak. Csak elnyomtak mégis. Sokan voltak, erősen sokan. Kiszorultunk lassan az ajtón, ki a tornácra. De urunk szegény, ott maradt. Elesett. Láttam még, hogy teszük kezére-lábára a vasat. A kékek. Láncot a váradi kapitány kezére. Békót a lábára is...

¹³ Kékek (kék darabontok): a fejedelmek kék egyenruhás, állandó, zsoldos testőrségféle katonasága, melyet székelyekből toboroztak össze.

– Akivel nádort szalasztott a Tiszánál – morogta a várnagy.

– Akivel Rákóczit beültette a fejedelmi székbe!...

– Tovább!

– Úgy volt, úgy! Még egyszer hallottam a hangját, nekem kiáltotta: „Vágd ki magad, Gáspár fiam. Gyaluba fuss. Add oda tarsolyodat Péter sógornak, és mondd el, amit láttál. Aztán gyertek vissza érettem.” Hát kivágtuk magunkat tízen. Ideérkeztünk hárman. A többi elmaradt; eltévelyedett, megfogták, levágták. Vásárhelytől idáig egyet futottunk, és nyomunkban Toldalagi-kopók, előttük Maksai László, a gyalui vice. Az. A lónai fogadóig győztük. Ott beértek. Mi négyen voltunk, ők nyolcan. Hát elnyomtak négyünket. Ma éjszaka.

Gáspár izzadt, és izzadsága összekeveredett a fekete vérrrel. Koponyájára mutatott Gáspár:

– Látja méltóságod? Ezt most kaptam. Karddal ütöttek fejbe. Leestem; megfogtak.

Megállott a beszédben és megtörülte izzadságos homlokát.

Szemben vele meredt szemmel, nyitott szájjal Péter úr. Két ökle az asztalon. És lépett egyet Zámbó uram is, a fehér szakállú vénséges porkoláb.

Dadogva kérdi Péter úr:

– A lónai fogadónál? Úgy mondd? Az uradalom fogadójáig nyújtotta kezét a pataki úr? Így vagyunk már?

Halkan, morogva mondja a vénember.

– Maksai László, az én vicém?

– Ahogy mondtam, úgy igaz.

Bethlen Péter felállott és az ablakhoz lépett. Künn fúj még a szél, de az eső elállott, és lám csak, lám, napkelet felől, nagy messze még, de jött már a hajnal.

Péter úrfi kinyitotta az ablakot és kihajolt. Hátra se nézett, úgy szólt csak vissza:

– Tovább, deák!

– Nincsen tovább, uram. Itt vége...

Az úr nem szólt, csak nézett napkelet felé, ahol éppen Kolozsvár felől, fényes, aranyos csík nőtt, növekedett az égboltozat alján.

Aztán hirtelen visszafordult:

– Tegnap egyik portám Kolozsvárról jött haza. Ezt a levelet hozta.

És pecsétetes írást vetett az asztalra.

– Zámbo bátya, látod? Rákóczi-pecsét és az ő manu-propriája.

Gáspár odapillantott, aztán az asztalra csapta tarsolyát.

– Itt a mása, méltóságos uram! Kettő is. Az egyik az én uramé, a másik István úré. Rám bízták, hogy ide hozzam. Hát itt van.

– Jól van, deák! A másik portám Váradról jött vissza. Az semmit sem hozott. Hírt se.

A várnagyhoz lépett Péter úrfi és vállára tette kezét:

– Innen elmegyek. Muszáj. Lehet, holnap már itt lesz a pataki úr. Csak azt tudnám, merre menjek?

A tövig égett fáklya kialudt most, és a szobában homályos szürkesség. Gáspár felállott, és rezes kardja nagy koppanással ütődött a kőpadlóhoz, hogy megrezzent a másik két ember.

– Az én uram, tudom, Kolozsvárra menne! – mondta Gáspár, és most ő lépett az ablakhoz. – Holnap miénk volna a város és holnapután az ország – talán.

De Zámbo uram, a fehér hajú vénember megsimogatta szakállát:

– Méltóságos uram! Egyik portád pecsétetes ótalomlevelet hozott, a másik semmit. Ha az a másik bár ezer jó lovas kopját hozott volna, akkor én is azt mondanám: Gyerünk, uram, bé Kolozsvárra kibontott hattyús lobogókkal. De így azt mondom: Szatmár felé még nyitva az utad. Szilágyságon keresztül, az ótalomlevelet pedig tedd el, mert avval te is csak úgy járnál, mint bátyád és sógorod. Így mondom. De most te parancsolj.

Csend, nagy néma csend. Péter úr lehajtotta fejét. Az ablakon keresztül pedig egyszerre aranyos sugár tört be és fényességgel táncolt a szemben való falon.

Hajnal van, szép piros hajnal.

És íme, friss, élő lárma hangja szűrődik az udvar felől bé a szobába: lovak nyerítenek, férfiak káromkodnak. Kukorikol egy kakas, és valami fehérnép vihog. Mert hajnal van, tavaszi, napsugaras hajnal.

Péter úr kinyitotta az ajtót. Kilépett a tornácra. Az ajtó bevágódott.

HETEDIK FEJEZET

Süt a nap, és a fűzfa telides-teli barkával. A hegyoldali irtásban sárgállik a somfa, mint az arany. Apró, foszlós, fehér fellegek az égen, és a buja őszi vetést borzolja a szél. A tavaszi forduló tele ekékkel, és a frissen szántott hosszú barázdák mint véres vonalak hasítják a szürkére korhadt tarlót; az ekék nyomán mindenütt Varjuk és barázdabillegetők keresik a gilisztát.

Kapusnál tér le a nagyútról az ösvény, aki a patak mentén visz fel a havasokra. Arra az ösvényre tért be Varju Gáspár, és kicsi lova szaporán, frissen rakja lábait.

Az ösvény szorosan a malomkert mellett halad, és Gáspár fülét nóta hangja üti meg:

Nem szoktam, nem szoktam
Hajnalban felkelni,
Piros hajnal előtt
Véres ruhát mosni...

Az a! A régi, a szomorú nóta, akit időtlen idők óta danolnak és mindig danolni fognak itt a havas alatt. Időtlen időkgig. Gáspár megfogja a lovat és szorosan a kert mellé faroltatja.

... Könnyemmel áztatni,
Jajszóval sulykolni...
Könnyemmel áztatni,
Jajszóval sulykolni...

A zöldellő szántók felett pacsirta szól, csattog vidáman, hogy kis torka majd kihasad.

A palánkon túl, a kertben leány palántázik és énekel hozzá. Fehér ingben, pendelyben, kendője nyakába csúsztva, és mezítláb. Felakasztott kötőjében a palántok, és a leány az ágyások közt guggolva mutatóujjával fúrja a poronyú földbe a lyukat, abba a palántot és két kézzel nyomja hozzá a földet. A nap ragyogva süt, és egy bolond fiatal almafa teljes pompájában virágzik.

A leány az ágyás végire ér és feláll. Hátrarázza szemébe hullott haját, kinyújtózkodik, hogy inge piros kötője elpattan a nyakán. A nap arcába süt, és homlokán izzadság ragyog.

– Te, Ilon!

Hirtelen leereszti és lesimítja kötőjét és a hang felé fordul. Elmosolyodik és lassan a palánk felé indul.

– Gáspár?

– Az a! Adjon isten jó munkálkodást.

A palánknál megáll a lány és reakönyököl.

– Honnan?

– A várból. Hazamennék. Csak nem tudom, otthon kapom-e apámat.

– Ha el nem indult még hazul. Ide várom. Tegnapelőtt éccaka búzát hagyott itt örletni; hogy ma utánajő. Bekötöttük a zsákjait már.

– Igaz! búzát hozott. Tudom. Ha hamarosan eljönne...

– Bizonyos itt lesz napvilág még. A hold csak éjfél után jő fel.

Gáspár az égre pillantott. A nap hajlott lefelé.

– Megvárhatnám – mondta bizonytalanul.

– Itt nem kerülheti el.

A fiú befordult az udvarra. Lovát bekötötte a pajtába. Mire a tornácba ért, a leány is előkerült, muszulyban, tiszta kézzel. A haját simította le a kézzel.

Kezet fogtak.

– Apád itthon van-é? Nem láttam.

– Meghalt.

– Meg! Nem hallottam.

– Az őszön.

– Másfél esztendeje nem voltam itthon.

Leült a tornác könyöklőre; Ilon a ház falához támaszkodott.

– És a malom?

– Én vagyok a molnár. De azóta csak gabonát örölünk.

– Egyedül vagy?

– Van egy szolgám. Régi cseléd.

– Hát a földek?

– A szántókat kiarendálták felibe. Nem győzöm magam. Gabonát ad a malom úgyis. A rétet és a kertet tartom, meg az erdőt. Marhát, juhot kell tartsak. A kenderföldet is.

– Árva vagy hát!

– Mint az útszéli kereszt.

– Bírod?

– Muszáj.

Elhallgattak. Egymást nézték, nézegették.

– Ember kéne ide.

Vitéz Ilonnak egy pillantásig megkeményedett az orcája.

Aztán csak megrázta a fejét és elkacagta magát.

– Nehéz dolog. Aki venne, az nekem nem kell, aki kéne, az nem kér.

– Igaz! Nehéz dolog!

Elhallgattak. Az ösvény felől hangok hallatszottak: két lovas ember jött két vezetékkel.

– Édesapád jó – mondotta a leány, és a malomba kiáltott be.

– Mihály bá’, jönnek Varjuék a lisztér...

Gáspár leugrott a könyöklőről, és apa meg a fia kezét fogtak.

– Édesapámat vártam. Péter úr parancsolta, azonnal a várba jöjjön.

– Péter úr?

– Éppen ő!

– Mi dologban?

– Nem tudom még. De Zámbó bátyám mondotta, hogy olyasvalami készül, ami éppen nekünk való csak.

– Úgy, úgy! A bolond Varjukra van szükség.

Összenéztek. Gáspár vállat vont. Apja legyintett a kezével.

– Parancs, parancs...

Erősen alkonyodott; egy szikra szél se fűjt: csend, mint a templomban. A malomból messzire, messzire elcsengett a nóta:

... Nem szoktam, nem szoktam
Hajnalban felkelni,
Piros hajnal előtt
Véres ruhát mosni.
Könnyemmel áztatni,
Jajszóval sulykolni,
Könnyemmel áztatni,
Jajszóval sulykolni...

Reggel a várkaput nem nyitották, mint máskor. A hidat is felvonták, és a vár körül meg a falakon istrázsák ügyeltek.

Hogy bent mi történt, senki sem tudta. Két napon átál lélek se lépett a várból ki, avagy oda bé. A főkapun legalább nem. Harmadnap aztán, fényes délben – mindenki láthatta – leereszkedett a vonóhid, kinyílt a kapu, és nagy csörgéssel, dübörgéssel görgedezett ki, le az útra hét nagy vasas szekér. A szekerek magasra pupujázva, gyékénnyel terítve, lekötve. Láthatta az egész város. Elöl-hátul lovas kopják.

– Ímhol viszik a Zólyomi-harácsot – suttozták az emberek, és bámultak a csörömpölő szekerek után, amíg csak azok nagy lassan keresztülhaladtak a városon, ki a nagy úton, Kolozsvár felé. A vár kapuja tárva-nyitva maradt, a híd leeresztve...

Östére szállott az idő, amikor egy róta¹ kék darabont kérezkedett a várba bé:

– Önagysága, Erdélyország fejedelme parancsából...

A híd leeresztve, a kapu tárva-nyitva! A vigyázóházból, aki a kapu felett van, leszólt a vigyázó:

– Jöhet, aki akar, láthatod.

A darabontok közül két úrféle léptette elé lovát. Magas, nagy barna képű, szőke hajú, nagy bajuszú az egyik, a másik kövérkés, szakállas. A kövérkés szólott:

– Furcsállom a dolgot. Nehezebbnek gondolám.

A másik nem felelt, de ráléptette lovát a hídra.

– Magam szeretek elöl járni.

A kapun belül, az udvaron Zámbó Mátyás uram, merőben egyedül. Csak messze, hátul, a pajták tájékán suvadozott néhány béresformájú ember meg szolgáló.

A vén porkoláb szó nélkül meghajtotta magát az urak előtt.

– Tudod-e, kik vagyunk?

– Ösmerem fiskális direktor uramat, méltóságos Sárossy János uramat és ösmerem Vallon Péter uramat, generális urat. Még a régi úr idejéből.

És újból meghajtotta magát mind a két úr előtt.

– Tudod, miért vagyunk itt?

A porkoláb hatalmas kulcsot nyújtott az urak felé:

¹ Róta: századnál kisebb katonai egység.

– Ímhol, uraim. Gyalu vára kapukulcsa...

A fiskális direktor lehajolt a lóról és elvette a kulcsot:

– A felséges fejedelem, Rákóczi György úr, az én uram parancsolatjából...

... A pataki úr immáron Gyalu várát is elnyelte és véle fél Kalotaszeget és a havast, le szinte-szinte a Jára vizéig...

Az urak lóról szállottak és a katonákat is leparancsolták. A hadnagy megkapta az ordrét: a várbeli őrséget az udvarra gyűjteni, helyettük a kékek vegyék át a vigyázást. Az őrséget fel kell esketni a fejedelemre. A plájászok aztán visszamehetnek a falakra, de fegyver nélkül ma még. Nem lehet tudni semmit. A hadnagy fejével felel minden bajért.

Sárossy uram ezalatt Zámbó urat kérdezte ki.

– Hát kegyelmed ki légyen?

– A vári porkoláb.

– És az úr?

– Ecseden vagyok.

– Nem az öreget kérdem.

– A váradi kapitányról, hiszem, többet tud méltóságod, mint én.

– Azt sem kérdeztem: Péter urat gondoltam; az itt volt még a minap.

– Itt az máig. Elment.

– Hová?

– Nem mondotta.

– Jól van. Hát így te vagy most a gazda.

– Ma még én.

– Hát vacsora lesz-é?

– Terítve az asztal a nagy ebédlőházban.

– A kongó nagy bolthajtásos ebédlőházban, a nagy asztal sarkán ketten ültek vacsora után, bor mellett: az ország fiskálisa és a generális. Zámbó uram a tűzhely mellett üldögélt. Egy legény állott az urak megett. Sárossy uram már éppen tizedszer mondotta:

– Furcsállom ezt a dolgot. Ilyen várat még nem láttam. Vallon uram erősen ivott. Egyet-egyed morgott és hosszú bajuszát húzogatta:

Jött a hadnagy:

– Generális uram, ez a fészek üres, mint cséplés előtt a pap szuszénkja.

– Ugyan, fiam.

– Kitakarítottak innen minden valamit érőt. Holnapra nincsen a lovaknak zabjuk, szénájuk, a legényeknek egy harapás kenyérük, falat szalonnájuk.

– Nono.

– A pincétől a hiúig mindent keresztül-kasul járkáltam.

– És éppenséggel lyukas ez a láda?

– Egér van itt csak, és szemét.

A hadnagy öreg, szürke bajuszos katona volt. Bizodalmas régi embere az új fejedelemnek.

– No, csak ülj le, ez a bor jó.

A hadnagy töltött és ivott.

– Ehetném is.

A felszolgáló legény hideg húst hozott és kenyeret. A hadnagy nagyokat falt. Azután ivott megint és megtörülte a bajuszát.

Nagy kongó rideg csend. Végre a hadnagy szólalt meg. Vallon uram felé mondotta:

– A délben a várból hét vasas szekér ment ki, egyen-egyen négy lóval. Úgy gondolom, kirepítették innen a Zólyomi-harácsot.

A generális a szájához emelt kupát erre a csendes szóra csak letette:

– Hol az a vén porkoláb?

Zámbó uram eleresztette füle mellett a goromba szót.

De a fiskális feléje fordította székét:

– Tud-é kend erről?

– Tudok, uram, hogyne!

A két úr összenézett. A hadnagy késével öreg falatokat kanyarított a húsból és erősen csámcsogta az ételt.

– Ez már a kegyelmed dolga, generális uram – mondotta a fiskális direktor. – Én furcsálltam is eleget...

– No, ezt elrekkentették – csapott az asztalra Vallon uram. – De messzére nem lehetnek vele. Nyergeltess – rikantotta a bortöltő legényre –, huszonöt kopja nyeregbe üljön.

A generális eltolta magát az asztaltól és felállott:

– Ezt elrekkentették – morogta és nagy lépésekkel mérte a szobát hosszában. Amikor a kemencéhez ért, a porkoláb előtt megállott:

– Ezt elrekkentettétek!

Zámbó uram ránézett a hosszú katonára és szó nélkül si-
mogatta tovább fehér szakállát.

A hadnagy elvégezte vacsoráját és újra csak felhajtott egy
kupa bort. Fenéig.

– Elrekkentettek azok mindent. Egy valamirevaló ágyút,
egy jó puskát itt nem hagytak. De – és elkacagta magát –
ez a bor jó. Mégis itthagyták. Okos emberek a Bethlenek. Úgy
tartja Erdélyország.

Vallon uram jártában megint csak a porkolábhöz került.

– Aztán merrefelé mentek?

– Kolozsvár felé.

A generális kardjához kapott:

– Hazudsz. Onnat mi jöttünk.

A vénember vállát vonogatta:

– Pedig arra mentek. Az egész város láthatta.

Vallon uram káromkodott. Egy katona jött:

– Készen vagyunk.

A generális búcsúzatlanul kiment az ajtón. Sárossy uram
motyogott:

– Furcsállom az egészet. Soha az életben ilyet...

A hadnagy ivott, és nehezen forgott a nyelve már:

– A Bethlenek okos urak. Jó a boruk...

*

Azon az éjszakán, éjfél tájban rettentő csattanásra riadtak
fel a gyalui népek. Az első csattanást hamarosan követte még
néhány pukkanás, dörgés.

A bátrabb emberek aztán, akik az udvarra vagy éppen
az utcára is ki mertek vizsgálódni, láthatták, hogy a vár
csak megvilágosodik, és hátul láng és veres füst omlik az
égre fel.

Aztán lovasok vágattak végig az utcán ordítva:

– Tűz van, tűz van. Oltani, emberek, oltani, emberek!

A várba fel...

Hogy esett, hogy nem, senki sem tudta meg soha, de a vár-
beli Sas-torony, aki a hegy felé néz, és ahol a puszkaporhordók
állottak, tüzet kaphatott, mert csak felrobbant. Igaz, a boros-
hordókat is ott tartották, és a katonák ittak keményen azon
az éjszakán, merthogy még nem vevődtek számba a boros-
hordók. Különbén nagyobb baj nem lett belőle; kevés volt
a por.

Csak éppen egy katona hibázott, és Zámbó uramat kapták holtan az udvaron...

– Furcsállom erősen – morogta Sárossy uram, amikor a másnapi egzekúciónál² mindezeket kitudta a még mindig kótyagos és ijedt várbeliektől és katonáktól.

És hamarosan lóra is ült fiskális direktor uram. A hadnagyot otthagyta a kéekkel a várban, ő pedig sietten-sietett vissza Kolozsvárra.

*

A várból elindult nehéz, vasas szekerek a lónai fogadó előtt bekanyarodtak arra az útra, amelyik Szentlászló meg Jára felé halad. Amikor Lónát elhagyták, a nap még magasan járt, és a lovak szőre kifényesedett az izzadástól. Meleg nap volt, és az út mind csak felfelé kanyarodik a hegyekbe. A katonák a nyeregben szótlanul ültek. Jó messze elől kocogott a strázsamester.

Az útmenti földeken dolgozó emberek csudálkozva néztek a csikorgó-ropogó szekerek után.

Amikor Szentlászló piacára gurultak a szekerek, a nap éppen bukott a hegyek mögé. Itt megállott a menet: pihentetni kellett.

Nagy láрма, kavarodás, kiabálás, pufogás, káromkodás, már ahogy az ilyenkor lenni szokott. Hadd bámuljon a paraszt, ha már hadinépet lát. És hadd ijedezzen. A kocsisok fogták ki a lovakat, katonák száguldoztak bíróért, esküdtekért: szénát, szalmát rekvirálni lónak, embernek. Aztán lenyergeltek, lovakat csutakoltak, szekereket vizitáltak: lovak lábát emelgették...

A piaci nagy fogadó tornácában csendesen iddógált Varju János és a fia. Innen nézték a letáborozást és hallgatták a lármát. Az ivóban pálinkázott néhány mokányformájú, vad képű ember.

Kinn a piacon lassanként elfogyott a láрма. Az emberek letelepedtek, a lovak sorjában a leszúrt kopjájához kötve szénáztak. Előkerült a tarisznya, a kulacsok, fellobbantak a tüzek. A strázsák káromkodva kergették a szekerek közé tolakodó szájtató parasztokat, néha kopjanyél puffant valamelyiknek a hátán.

¹ Egzekúció: vizsgálat, végrehajtás.

Varju János bekiáltott az ivóba:

– Styéfán te, hídd ide a strázsamestert. Ösmered, Mihály az, a félbajuszú.

Sokára jött a strázsamester, mérgesen káromkodott, alig köszönt.

– No, mi baj, Mihály?

– Hadd el, rossz vége lesz ennek. Hogy a keserű fene ette volna meg.

Varjuék összenéztek; de nem szóltak. A strázsamester még morgott, fújt, aztán csak leült és elővette a tarisznyát. Gáspár bort parancsolt és megtöltött egy csuprot. Szépen odatolta a strázsamester elé.

Összekocantották a csuprokat, és azután csendesen kérdezte megint Varju János:

– Mi a baj, Mihály?

– Nem mehetünk tovább. Két tengelyünk oda van; a két szekér egészen leereszkedett.

– Az baj.

– Itt hagyom a két szekeret.

– Nem lehet. Nem is kell. Raktunk rezerva tengelyeket valamelyik szekérré. Vasunk is van. A kovácsot kell előkeríteni.

– De a szekér rakott.

– Lerakodunk. Van ember elég. Éjfélleg készen lehet. Két kovács is van itt.

A strázsamester elgondolkozott. Aztán Varju Jánoshoz hajolt:

– Félek kirakodni. – És fejével a piac felé integetett.

– A katonáktól félsz? Mifélék?

– A váradi kapitány embereiből valók. Jó verekedők, de zsvány nép.

– Tudnak valamit?

– Csúful néztek a szekerekre és sokat dörögtek egymás közt.

– El kell vinni őket előre. Előremehetnél velük Járaig. Van nekem itt emberem elég. A kocsisok is az én embereim.

– Felelsz értük?

– Felelek! Hát, Mihály, egy óra múlva szép lassan indulhatnál az emberekkel. Gáspár egy portával az embereim-

ből Fenesre megy, hogy onnat ne érhesen baj, amég a szekerek készen nincsenek.

A strázsamester lement, hogy a legényeit összeszedje. Gáspár az ivóba szólott be, mire a jámbor képű emberek felkerekedtek.

Varju János a tornácon maradt egyedül és az asztalra könyökölt.

Ezenközben a Járavize felőli úton hosszú szekérsor érkezett a piacra. Amolyan keskeny, hosszú mokányszekerek, gyékénysátorral. Bizonyosan zsendelyt visznek Kolozsvárra és itt hálának, ahogy az szokás.

Úgy is történt; a szekérsor megállott, a lovakat kifogták, szénát vetettek eléjük. Volt talán tíz szekér is. A két szekérsor egymás mellett állott, csak éppen hogy a vári szekerek rúdja Jára felé, a mokány szekereké Lóna felé. A mokányok is tüzet raktak és a tűz köré telepedtek.

Varju János mellé egy bocskoros ember állott és csendesen köszönt:

- Itt vagyunk, uram.
- Idejibe érkeztetek.
- A katonák mennek.

Valóban, a róta nyeregben ült már, élükön a strázsamester. Aztán lassú lépésben elindultak Jára felé.

Varju János felkelt.

*

A kék darabontok sebesen ügettek, messze előttük maga Vallon Péter uram, a mezei hadak generálisa.

– Vajon hová ilyen mérgesen?

A lónai fogadónál „megállj”-t parancsolt az úr.

– Jöjjön ki a fogadós.

– Erre jöttek ma a vári szekerek?

– Erre uram, ma délután hét szekér.

– Katonák?

– Kopjások, egy strázsamesterrel.

– És innen merre fordultak?

– A szentlászlói útra, arra bé.

– Utánam, fiúk!

Sötét volt, hogy vágni lehetett.

– Ha valaki most belénk löne!

De azért csak baktattak tovább. Néha felnyikkant egy ló,

néha botlott valamelyik, olyankor csendesen káromkodott a katona. Hangosan nem mert, mert a generális meghallhatná.

Lónán újra megállottak egy világos ablakú ház előtt. Ott halottat virrasztottak.

– Mentek itt ma szekerek keresztül?

– Mentek, nagyuram.

– Merre?

– Csak a nagyúton.

– Előre, fiúk.

A generális most két legényt előreküldött portára. A csapat lépésben utánuk.

Feneshez járhattak már közel, amikor előttük láng lobbant fel, és nyomban reá dörrent egy puska.

– Megállj!

Vágtatva jött vissza az egyik porta.

– No, mi az?

– Az út mellől belénk löttek, Mihály lova ott maradt.

– Katonák?

– Nem láttam én senkit se. A bokrok közül löttek.

Vallon Péter úr meredten nézett a lobogó láng felé. Valami száraz sáte éghetett ott. De időnként mintha felsustorogna.

Ott valaki pizskálja a tüzet, vagy vet reá friss szárazságot.

A kékek állottak az úton egy csomóban. A generális gondolkozott. Aztán kiadta a rendelkezést:

– Hat legény sebesvágtatva előre, de nem egy csomóban, a többiek szorosán utánam. Közre kell kapjuk őket, sokan nem lehetnek.

Hat legény előrevágtatott; a többiek csendesebben utánuk.

Amikor az elsők az égő boglya világába értek, néhány lövés esett, és egy legény lefordult a lóról, a többi csak vágtatott tovább. De a generális kivonta a kardját és lovát arra fordította, amerről a lövések estek. Aztán hátrafordult, nyergében kicsit felemelkedett és elkurjantotta magát:

– Rajta, üsd, vágd! – és belevágta sarkantyúját lova oldalába.

Ez már tetszett a kékeknek is és kurjongatva sarkantyúzták a lovukat. Aztán: hajrá, üsd, vágd!

Valami feketéllett előttük, valami mozgott is.

Aztán hirtelen megtorpantak a lovak: előttük sűrű, alacsony, rakottás, bokros hely. Itt lovas nem mehet átál.

– Megállj.

A generális sípjába fújt, a legények gyülekeztek.

Valahonnét lövések dörrentek, és felhangzott a kiáltás:

– Rajta, üsd, vágd!

Ott verekedtek.

Némán néztek össze a katonák, és Vallon uram káromkodott.

– Vissza az útra.

Amikor kiértek az útra, közelebb hallatszott a verekedés zaja.

– Hajrá, fiúk!

De mintha elvágták volna, megszűnt a lárma, és velük szembe sötét lovasok jöttek vágatva az úton.

– Megállj, ki a kardot!

A szembejövők is megállottak!

– Mi vagyunk, ne vágjatok!

Kékek voltak. Azokból valók, akiket a generális előre küldött. De csak négyen.

– Hát a többi?

– Leverték őket.

– Kik te?

– Tudom én?

– Katonák?

– Nem tudom, de nem annak néztem őket. Valami parasztfélék. De lóháton és csákánnyal. Nem puskával.

– Sokan?

– Nem tudom. Talán vagy tízzel verekedtünk, de lehetnek százan is.

Vallon Péter csendesen káromkodott a foga közt és önkéntelenül morogta:

– Furcsállom. Csak ilyen sötétség ne volna – aztán hangosan szólt a katonáknak:

– Utánam, fiúk.

Lépésben indult elöl.

Jó darabon haladtak így csendes járással, némán, és előttük nagy homályosan már látszott Fenes, amikor az út mellett megint csak fellobbant a láng.

– Előre, legények, csak utánam szorosan – és vágatott sebesen a csapat.

Már ott voltak az égő kórécsmó iránt, és semmi sem történt. Vallon Péter uram már-már azt hitte, hogy beérnek baj nélkül a faluba, amikor lova felkapta a fejét, aztán ugrott egyet és összeomlott alatta. A nyomakodó lovasok közül, akik elől voltak, éppen úgy jártak. És nyomban lövések estek, és felhangzott a szilaj ordítás minden oldalról:

– Hajrá, üsd, vágd!

A sötét éjszakában kegyetlen tusakodás keletkezett. A megtorpant darabontok közé apró, bozontos lovakon fekete kucsmás lovasok furakodtak és csákánnyal vágtak belé a megzavarodott, összegabalyodott fejedelmi katonák sűrű csomójába. Egy perc alatt szertezavarták és leszorították őket az útról:

– Bethlen, Bethlen, üsd, vágd!

Lenn az út alatti réten azonban a katonák is összeszedték magukat és kardra kapva szembeszállottak a támadókkal, mire azok hirtelen összeverődtek és az úton vissza, Lóna felé vágtattak.

Alig lehettek öten-hatan.

– Utána!

A menekülők lekanyarodtak az útról a hegyek felé, nyomukban a katonák. Vad hajsza volt az a sötét éjszakában...

... Vallon Péter generális feltápáskodott a földről és kínjában elordította magát. A térde és a válla nyilallott kegyetlenül. Megtapogatta magát; nagyobb baja nem eshetett: állott. Csak szédült. Valaki nyöszörgött nem messze. Odafordult: egy csomóban ott fetrengett egy ló és alatta egy ember. Aztán felborult lészát és gerendákat látott az úton.

– A gazemberek. Elgáncsoltak.

Körülpillantott. Az út mellett még égett a meggyújtott kóré, de a tűz már összeomlott, és vastag, keserű füst terpeszkedett széjjel. Katona sehol a közelben, de messziről-messziről hallotta a szilaj ordítást:

– Utána, üsd, vágd!

Megfordult a falu felé. Arra imbolygó fényeket látott, melyek mozogtak, lobogtak, mint a lidércfények. És mintha közeledtek volna egy sorban errefelé.

Szekerek bizonyosan.

Síjába fűjt. Teljes erőből. Egyszer, kétszer, háromszor.

Aztán figyelt. Messziről mintha sípoltak volna vissza. Újra sípolt. Aztán leült az út szélére és fejét tenyerébe hajtotta.

Egyszer-egyszer felkapta fejét és körülnézett. A falu felől közeledtek a fénypontocskák, mintha szekérnyikorgást is hallana. Azok bizonyosan fáklyák a szekereken.

Egy katona léptetett hozzá, aztán másik kettő. Lihegtek és fűjtak a lovak.

– Jönnék a többiek is!

Leugráltak a lóról.

– Generális úr!

– Élek, nincs semmi bajom. Ezek a bitangok keresztülkertelték az utat. Adjatok lovat alám, azt hiszem, az enyém itt döglök, nézzetek utána.

Szállingóztak a többiek is egyenként, csoportosan.

– Fogtatok nyelvet?

– Nem értük bé őket.

– Ösmernek azok itt minden bokrot.

– Nem is voltak azok katonák...

– Ahol né, szekeresek...

Valóban szekeresek jöttek az úton, és a szekerek oldalán imbolyogtak füstölgő lánggal a szurokfáklyák. Zsendelyes mokányok voltak, akik a katonák láttára ijedten bújtak ki a gyékény alól és levett kucsmával állottak a lovak elé.

– Hej, emberek, ide a fáklyákkal és segitsetek.

A mokányok szó nélkül ugrottak elé és a fáklyák fényénél hamarosan eltakarítottak az útból döglött lovat, rönköt, lészát.

– Honnan jösztek?

– Járavizéről.

– Hová?

– Kolozsvárra, zsendellyel.

– Nem láttatok szekereket és katonákat?

– De igen. Hét vasas szekér áll Szentlászlón, a piacon. A kovácsok igazítják a tengelyeket. Katonák is...

Vallon Péter uram egészen felvidult és lóra szökött. Szinte nem is fájt már semmije.

– Van itt vagy két sebes katona, azt tegyétek a szekerekre. A lónai fogadónál rakjátok le őket. Utánam, legények!

Csendesen kocogva indultak a lovas katonák az úton. Fenes felé. Lóna felé pedig a zsendelyes szekerek indultak el,

nyikorgó, síró tengelyekkel. A fáklyák lobogtak, és az emberek behúzódtak a gyékénysátrak alá. A lovak maguktól is tudják az utat...

NYOLCADIK FEJEZET

A kolozsvári piacon a Báthori háztól a harmadik az Ebeni ház. Keskeny, kétablakos, emeletes épület, magas cserepes fedéllel. A kapu felett kőbe vágott címer, mint a többi házon is itt, ebben a sorban. Ezt a házat lakta az özvegy, született Basa Erzsébet, és ide telepedett be Basa Tamás úr unokájával harmadnapja már.

A Báthori házban nagy az élet, ott rezideál¹ Rákóczi György úr önnagysága, az ország egyetlen új ura, amióta Vársárhelyről megérkezett. Itt a familiája is: felesége és két fia. Azonkívül udvari pap, frájok², nemes úrfiak, szolgák, szolgálók, katonák; az új fejedelem új udvara.

Akik néhai való Bethlen Gábor udvarában voltak járatosak, azt mondják ugyan, hogy az új úrnál minden kicsit szegényes, kopottas. Magát Rákóczit sem nézné senki ország urának, ha nem tudná, hogy az. De Kassai uram is más, mint volt a szombatos Péchy Simon. Pedig hogy az csupán-csak tímárlegénységéből emelkedett ki, ennek meg az ükapja is nemesember volt.

De azért udvarlóban nincsen hiányosság.

Szép tavaszi napok, és az Ebeni ház ablakaiból látszik jól, amint érkeznek az urak, hogy Rákóczi kezébe személyesen adják a hűségesküt. Mint ahogy nemrégén tették öreg Bethlen István úréba.

Fehér fejű Basa Tamás úr naphosszat szemléli ezt a processziót³. Szüksége van arra, hogy lássa; szokás kell minden munkához.

Lám, a Béliékek mind eljöttek, pedig Sepsiszék messzi esik Kolozsvártól; Daczó Mojzes uram is. Ezek egész Háromszéket hozzák. Apaffy István is, lám Ebesfalváról, Küküllőből. Két Bánffy, egy Teleky, Kemény Mihály és János, – egész

¹ Rezideál – székel, udvart tart.

² Fráj – itt udvarhölgy.

³ Processzió – ünnepélyes felvonulás, búcsújárás, körmenet.

Kolozs, Középszolnok. Hunyadból Barcsai uram és a Kendeffyek.

Naphosszat nem mozdul el az ablakból a vén ember.

Aztán kisebbeknek, az apró uraknak se szeri, se száma. De azok szürkébben, csendesebben jönnek. Azoknak nem fénylik úgy az ábrázatjuk, de mintha szégyenlősebbek volnának. Van olyan is, hogy szinte lopva jön, mint a tolvaj, vagy mint akinek nem tiszta a lelkiösmérete.

De azért csak jönnek-jönnek. Erdélyország minden szegeletéből, mind többen, mindig többen.

Hogy híre futott szegény bolondos Zólyomi Dávid úr vasra verettetésének, már csomóstól jönnek: sietnek, egyik hamarabb akar húséget tenni, mint a másik. Tolakodnak már. Aki később jött, irigy szemmel nézi azokat, akik már itt vannak, vagy akik dolguk végeztivel már mennek is el innét.

– Vajon mit visznek haza a tarisznyában?

Hej, az az Ebeni-birtok ott a Mezőségen, Szovát mellett! Lelke a földnek. Vétek volna, ha az ártatlan árvától elmaradna – egy-két rongyos szóért.

Amit elébb-utóbb mégiscsak oda kell adni.

Az a kutya *nóta*. Ha az a szerencsétlen Miklós egy cseppkicsit okosabb lett volna, mint amilyen volt. Mint olyan sokan mások. Hogy az nem tudta olyan könnyen otthagyni a régi gazdát, amikor az új már birtokában ült. Pedig... inkább kifutott. Itthagytott mindent: asszonyt, gyermeket, vagyont. A bolond...

A többi bezzeg, lám itt tolong, tolakodik, ágál, kér és kap... Mert esküszik. Ahogy esküdön valaha Katharinának, aztán István úrnak. És ha a bolond Zólyominak, avagy szegény Székely Mojzesnek sikerült volna a dolga, akkor nekik... Persze hogy nekik is!

Öreg Basa Tamás úr nézi-nézi a piacot. És elgondolja, hogy mennyien járkalhatnak már eddig is a pataki úr nyakán, hogy azt a birtokot kikaparják maguknak. Egy kis húségesküvel. Talán már készül is a donációs, avagy zálogos levél Deákéknak. (Csak tegnap is látta Erzsi asszony Deák István uramat, akinek édesanyja Ebeni leány volt, a Miklós nagyanyja.)

Es hát mi lesz az árvával, aki pedig Ebeni szinte. Közel az a Báthori-ház ide. Alig húsztat kell lépni odáig kaputól kapuig. Egy kicsit instálni, egy kis húséget hazudni,

és rendbe jön minden. Ebeni Miklós, a rebellis, meghalt már, hát könnyen menne, így-így mondotta ezt el Gyerőffy uram. És ígérte, hogy szót emel ő is ott, ahol és amikor kell...

Délután hirtelen zápor hullott, jó meleg tavaszi áldás, és az öregúr hazagondolt; a földekre, a rétre, a zsendülő fűre és a rügöző fákra gondolt, – délután, mondom, a gyászos özvegy, a szép Erzsi asszony szólott az apjának:

– Mondja, édesapám, mit gondol, mi lesz velünk?

Nem felelt az öregúr, de leányát nézte.

– Mindenből kiforgatnak, meglássa, ha nem mozdul. Gondoltam is, ha édesapám nem teheti, élmények én. Veszem a karomra a kisfiamat és menyek a fejedelemhez.

Nézte leányát Basa Tamás. Ez volt a kisebbik gyerek, a kedvesebbik mindig. Most is fiatal, mint egy leány. És özvegy, és csak az apja állhat mellette; ő, az öreg ember.

– Holnap átbálgok a Báthori-házba – mondta csendesen.

– Látom, nem jó szívvel.

– Nehéz út... Tudom, nehéz lesz. Bethlen Gábor urunk nekem mindig jó emberem volt. Gyerekkorából ösmerem. De hát nem magamért teszem; az árva unokámért.

– Tegye meg, édesapám; az Isten megfizeti.

– Ez az! Erzsi. Az Isten. Éppen az Úristentől félek én. Ne emlegesd nekem az Úristent!

– Fele Erdély megtette már az utat. Ügyelem őket én is.

– De a másik fele nem. És szegény urad se tette volna meg. Miklós, az nem.

Erzsi nem merte tovább folytatni. De Basa Tamás úr – ahogyan mondotta – megtette másnap azt a kurta, nehéz utat.

Gyerőffy Mihály megtartotta ígéretét és együtt mentek a fejedelmi házba.

Korán volt még, de a váróházban sokan voltak. Gyerőffy uram az öregembert a fal mellé állított padra ültette. Annak szegelyében kapott még egy ülésnyi helyet Basa Tamás. Protektora aztán elment.

– Csak üljön kegyelmed itt, én Kassai urammal megbeszélem a dolgot, aztán majd reákerül a sor az úrhoz való bemenetelére.

A váróházban zibongott, mozgott a sok ember. Ma különösképpen nyughatatlan és hangos volt a ház, mint rajzás előtt

a méhkas. Az emberek széltiben beszéltek a gyalui dolgokat; az újonnan jöttek toldották a mesét tovább. Voltak, akik úgy tudtak, hogy a vár elpusztult tőből, mások csatáról, tudtak, amit éjszaka vívtak a Bethlen kopják a fejedelem darabontjaival.

Aztán nagy sietve szaladt át a váróházon Kassai uram, vele Vallon generális, utánuk nagy diskurzusban Gyerőffy úr és Sárossy uram. Az emberek hirtelen elhallgattak és utat nyitottak az uraknak.

Az audienciás ház ajtaját kinyitotta az ajtónálló. A fejedelem első tanácsosa valamit súgott a katona fülébe, aztán beléptek az urak, és az ajtó becsukódott mögöttük.

Utánuk aztán sokáig nem is nyílt ki, és senkit bé nem eresztettek rajta.

A váróházban az emberek összedugták a fejüket:

– Láttátok, hogy Vallon generális feje be van kötve? Láttátok, hogy milyen poros, mocskos?

Volt egy ember, valami járai bocskoros nemes lehetett, az furcsa és hihetetlen mesét tudott arról, hogy miért is volt az éjszaka tusakodás Lóna és Fenes között:

– Vári szekereken temérdek kincset vitetett el Gyaluból Bethlen Péter úr. A Zólyomi-harácsot. Aztán Vallon uram el akarta venni. De hogy semmit se kapott meg, bizonyosan igaz. Csupa üres szekereket. Láttam azokat a szentlászlói piacon. Ott voltak éccakára... Ott vannak most is. A generális káromkodott, mint a jégeső, és akasztófával fenyegette a szegénységet...

Az emberek gondolkoztak, és a szemek közé ráncok ültek.

– Meglássátok, háború lesz ebből. Belháború.

– A havas fegyverben áll, és a külső részek is. A török is...

– Talán már jönnek Kolozsvárra...

És tovább fűzték, fűzőgették a beszéd fonalát. Voltak, akik szép csendesen elsompolyogtak. Talán meggondolták és hazamentek...

Benn az audienciás házban Vallon generális referál. Az úr összegörnyedve ül székében. Kassai és a másik két úr az ablak mellett áll és hallgatja a katonát:

... A szekereket aztán megkaptuk ott, a szentlászlói piacon hiányosság nélkül, mind a hetet.

Rákóczi felnézett:

– Akkor jó. Megnézted, mi van benne?

– Nem volt azokban semmi, kegyelmes uram. Szemét benne, szemét körülöttük. Aztán se ló, se ember. Lélek se, kutya se.

Rákóczi felállott:

– Nem értem, generális!

– Én se, uram! – vont a vállát a katona. – Tudom azt: hét szekér indula tennap déltájt Gyaluból. Egyen-egyen négy lóval. Kopják előttük, kopják utánuk. A hét szekér meg is vagyon, de se katona, se ló, se kincs. Semmi. Hét üres szekér, mint a lyukas hordó, akiből kifolyt a bor. Érti a jó fene, aki megette!... De elrekkentették, az bizonyos...

Előlépett Kassai uram, halkan mondta:

– Bolond dolog!

Rákóczi rápillantott, orcája haragos:

– Csúfság!

Sárossy uram dörmögött:

– Furcsállom...

A fejedelem visszaült a székébe. A generális hátralépett és ahogy Kassai István mellette volt, odasúgott annak:

– Túljártak az úr eszén most, ha okos is...

Mire visszadörmögte a tanácsún

– Fogja meg a száját...

... Nyílt az audenciás ház ajtója, és Gyerőffy uram jött azon ki. Basa Tamáshoz ment:

– Csúnya dolgok estek az éccaka – mondotta.

Az öregember figyelmesen nézte nagyúri barátját:

– Talán ma rosszkor is jöttem...

De Gyerőffy közbevágot:

– Nem! Éppen ma jó időben jött. Most csak menjünk be, az úr fogadja, és igazságot kap bizonyosan. Rákóczi Györgynek esze van.

Így is történt aztán. Rendbe lett minden.

De aki azon a napon a Báthori házból kijött, mindnek ragyogott az orcája. Mondják, hogy soha, se azelőtt, se azóta a zsugori Rákóczi György olyan adakozó nem volt, mint éppen akkor az egyszer.

Furcsa, de így van. Nehéz az ilyet megérteni. Hogy éppen amikor megtudta, hogy amit már a magáénak tudott, a Zólyomi Dávid híres harácsát, úgymondva a zsebéből rekken-

tették ki, éppen akkor dobálja fűnek-fának, okkal, ok nélkül a hivatalt, birtokot, regálét⁴, vámot, szabadságot, pénzt...

Voltak azonban, akik messzibbre láttak és ezek megjegyezték maguknak, hogy Rákóczi György okos ember, okosabb, mint mindazok, akik vele eddig szembeállottak...

*

Kis Anna nagy karosszékben ült az ablak előtt és varrt, amikor nagyapja hazakerült jó délben.

- Megjárta, nagyapó?
- Meg, fiam. A fejedelemtől jövök.
- A pataki úrtól?
- Attól.

És miközben vetette le a nagy galléros mentét, még oda-dörmögte:

Erzsi megmaradhat a Miklós jussában; a fiskus⁵ kieresztette a birtokot. Reverzálist⁶ adtam.

Leült az öreg kegyetlenül fáradtan; és egymásra nézték. A leány szemében könnyek; isten tudja, mi járt az eszében. Az öreg elfordult, és szót se beszéltek erről többet.

Sok bolondsága is van némely embernek. Hogy lám, milyen kegyetlenül nehéz dolog az öreg Basa Tamásnak, ami annyi másnak olyan kicsiség, mint ahogy az ember avitt csizmája helyett újat húz a lábára.

Öste, vacsora után, hogy Erzsi fektetni vitte kisfiát, és ők ketten maradtak csak, kérdi kis Anna:

- Nagyapó! Mi lesz most már velünk, kettőnkkel?
- Miért kérded, fiam?
- Csak úgy, szeretném tudni. Nagyapó mit akar?
- Nem tudom.
- De mégis. Hazamegyünk, vagy se?
- Gondolom, jobb volna talán, ha maradnánk még.
- Nem akarna hazamenni?
- Talán te szeretnél?
- Nem, nem.
- Én sem. Haza most én sem.
- Ugye! Így gondoltam én is.

⁴Regálé – állami egyedárusítási jog, királyi haszonbér, jövedelem.

⁵Fiskus – állami kincstár.

⁶Reverzális – kötelezvény.

A másik szobából behallatszott az asszony dudorászása, ahogy a kisfiát álomba ringatta.

... Milyen furcsa. Az öreg hegyek, amik messziről, arról házul felől, idáig integetnek bé Kolozsvárra, mintha távolodnának. Mintha köd szállana fel a nyirkos völgyekből és lepné bé lassan-lassan a füves és erdős napsütötte oldalakat. Homályosodnak, tűnnek egymás után a völgyi faluk, a házak, a kertek, halványodik a ragyogó ég, megszürkülnek és elmaradnak a lóto-futó emberek, mintha árnyékai lennének az élőknek, és halkulnak az ösmerős hangok. Furcsa és nehéz dolog ez.

Pedig hiszen alighogy eljöttek hazulról.

Igaz, hogy közben történt annyi minden, hogy egy hosszú életre is elég volna talán. És közbeesett Szent György éjszakája.

*

Másnap a fejedelem egész háza népével és udvarával nagy hirtelenséggel elutazott Kolozsvárról Fehérvárra.

– Bethlen Péter uram tréfája elől futott meg – mondogatták a gonosz nyelvek –, itt Kolozsvárt igen közel tudta Gyalut, és az a Zólyomi-fészek erősen megfeküdte önagysága gyomrát.

Nem lehet tudni, hogy vajon azért ment-e el olyan hirtelen-váratlanul Rákóczi György, de ha ezért, hát akkor kár volt elfutnia. Mert egész Erdélyország tudta és kacagott már akkor Péter úr tréfáján. És tudta mindenki, hogy a fősvény Rákóczi mindent meg tudna bocsátani, még a Bethleneknek is, de azt, hogy a Zólyomi-kincset ily gonosz tréfával kihúzták az ő markából, azt nem bocsátja meg soha.

Mert hogy volt Gyaluban gyűjtött kincs, azt mindenki tudta, és sokan látták. Még öreg Bethlen István uram idejében kezdett gyűlni, de Zólyomi Dávid szaporította azt meg igazán. Volt ott ezüst vékaszámra, és rengeteg aranymarha, tallérok, dukátok, velencei és török arany és jó dufla magyar forint. Drága edények, láncok, csatok, gombok, gyöngyök. Sok zászlónak való mindenféle fegyver, jó, újfajta lövészerszámok, karabélyok, amiket csak egy esztendő óta hozatott Németalföldről a váradi kapitány. És minden, de minden éppen ott a Sas-toronyban volt, abban, amelyiket felvetett a puskapor.

Akik látták a szemükkel, azok beszéltek így, hát akik csak hallomásból tudtak róla és beszéltek innen-onnan a szálló hírek nyomán. Mert szállott-szállott a híre a gyalui dolgoknak, a nagy vasas szekereknek, amelyeken a kincset kihozták a várból. Kihozni kihozták, de azután eltűnt a kincs. Csudálatos és megfoghatatlan módon. Eltűnt a temérdek arany és ezüst, drága fegyverek, kardok, láncok, kösöntyűk, rubintos, türkizes, köves ötvösmunkák, török szőnyegek, napkeleti selymek; minden, de minden eltűnt. És Gyalu vára is majdhogy az égbe nem repült.

Hogyan, miképpen cselekedte ezt Péter úr, nem találta ki soha senki. Pedig a fejedelem tisztjei a várbeli és udvarbéli tiszteket és cselédeket sorban mind megnyaggatták. Nem akart tudni egyik sem semmiről: lehet is, hogy nem tudott. Akik a szekereket kísérték volt, azok talán többet tudtak volna mondani, de azokat nem lehetett elékapni.

Csak az bizonyos, hogy Péter úr tréfája sikerült. És szállott, szállott sebes szárnyon a hír mindenfelé, s szálltában egyre nőtt, növekedett. Egy hosszú, hosszú hétig, de talán több ideig is egész Erdély kacagta a pórul járt fősvény pataki urat, és példaszó lett szerte a respublikában, hogy amikor valakinek valami dolga nem sikerült, reá mondták egyszerre: „Úgy elkoppant tőle, mint Patak a gyalui kincstől.”

De talán a legtöbbet beszéltek az emberek a gyalui dologról Kalotaszegen. Kivált a kurtanemesek közt járta a sok csudálatos beszéd, és Valkai uram el is szólta magát egyszer:

– Ha önagysága a Pojánán kérdezősködnék, ott talán tudnának egyet-mást mondani, amit ő hallani szeretne, ha – akarnának beszélni.

Valkai uram ezt boros fővel mondotta és később le is tagadta. De sok embernek szeget ütött ez a beszéd a fejébe, mert Valkai uramat meggondolt embernek tudták.

No, Bethlen Péter hamarosan előkerült. Vajdahunyad várában beszélt is vele Bethlen János, aki egy kicsit rákócziánus is volt, kicsit bethleniánus is; hogy igazában hova húzott, azt talán ő maga sem tudta. (Voltak akkor többen is így Erdélyországban.)

Szóval Bethlen János Vajdahunyadon beszéd közben szóba hozta a kincset. Mire Péter így válaszolt:

– Mondd meg a pataki úrnak – úgyis tudom, ő küldött hozzám, hiába tagadod –, mondd meg, hogy hazudik.

Ami kevés ezüst, arany marhája volt Dávid sógornak, azt szekérre rakattam, ez igaz. De ha azt mondja Rákóczi, hogy a szekereken csak szemetet és üres ládákat, hordókat kapott, hát hazudik. Mert fél a vádolástól, fél, hogy reásütjük a zsebrátságot mi is, mint olyan sokan mások. Ott volt minden; megkapott ő mindent. A bástyatornyot pedig bizonyosan a részeg kékek gyújtották meg. Ott volt a puskapor. Igaz, volt ott néhány hordó óbor a katonák számára. Csak azt sajnálom, hogy Sárossy uram és a többiek élve maradtak, szegény vén Zámbo pedig belehalt... Ezt mondd el mind új gazdádnak, János, de úgy mondd, hogy hallja más is. Egész Erdély hallja, úgy mondd.

És bizony Bethlen János elmondott mindent éppen úgy, ahogy azt Péter úr neki mondta. Úgy elmondta, hogy az egész ország meghallotta azt.

Bethlen Péter sem várta meg azonban, hogy mit válaszol neki az ő izenetére a fejedelem, hanem feleségestől futtonfutott ki Magyarországra. Meg sem állott Huszt váráig.

KILENCEDIK FEJEZET

Öreg Basa Tamás amikor aláírta a reverzálist, és a fiskus kieresztette az Ebeni Miklós jussát az árváknak, azt hitte, hogy ő most szépen rendbe hozott mindent. Pedig hát még dehogyis volt az rendben.

Két birtok maradt Ebeni Miklós után; az egyik Dobokában, kicsi és rossz is, tizenkét jobbágyházzal, köves szántók, tarolt erdő, égett legelő. Alig hozott valamit. Ebeni azonban ragaszkodott hozzá. Anyjáról jussolta volt, és ott született, ott gyermekeskedett. A másik birtok a Mezőségen, Szovát mellett, drága jó földek, mint Kánaán, a réten derékig érő fű, sóskút; derék, jó épületek, harminc jobbágyház. De ennek a birtoknak nagy baja volt: az atyafi Deák fámiliának volt reá régi zálogjussa; még Báthori Gábor vajda idejében zálogolta el Ebeni István, a Miklós apja, és sohasem váltotta meg.

Amíg Bethlen Gábor parancsolt Erdélyben, addig Ebeni István, a fejedelem kedves, hú embere nem törődött a dologgal. Mikor Ebeni István meghalt, Miklós átvette a birtokot, de a terüt ő se fizette ki, és Deákék nem bolygatták a dol-

got. Aztán a világ fordult: új fejedelem jött, és Miklós rebellióba esett. A birtokot elfogta a fiskus, és most Deákék régi zálogjussuk fejében a fiskustól perelték a birtokot.

Aztán fordult megint: Ebeni Miklós árvája fejedelmi kegyelemből visszakapta a birtokot a fiskustól. Deákék is hirtelen észbe kaptak, és most már egyszerűen elfoglalták a birtokot.

Hiábavaló volt hát reverzális, kegyelem; az özvegy, mint az árva tutora¹, papíroson megkapta a birtokot, de igazában nem vehette birtokba. Perelni kellett érte, ki tudja, mi lesz a per vége? És a Deákoknak van is valamelyes igazságuk.

Öreg Basa Tamás atyafiságos osztályt ajánlott Deák Istvánnak, és az hamarosan el is fogadta az ajánlatot: jó lesz, osztódjék a birtok. Legyen a zálog fejében az övék háromból egy rész, két rész menjen vissza az Ebeni gyereknek.

Na, úgy látszott, hogy ez is hamar rendbe jön. Megegyezett a két öregúr abban, hogy legokosabb lesz, ha Basáék kimennek Szovátra – az atyafiakat úgyis illetet volna meglátogatni –, és ott helyben osztozzanak.

Tamás úr nem is halogatta a dolgot, összepakolta a fehérnépeket, a kis gyereket, és kikocsiztak Szovátra.

Deákék vendégei voltak. (Nem érdemes a puszta udvarházba költözni, ahol nincsen belső cselédség, és üres a kamara, pince.)

Deák István uram és a felesége, Ebeni Júlia kedves, mosolygós öreg emberkék voltak. Gyerekük sohasem volt, és gazdagoknak ösmerték őket. Nemigen jártak soha sehová, de a kapujuk örökké nyitva, és a ház tágas, így vendégből sohasem fogytak ki.

No a két kedves öregemberrel hamar megegyeztek az osztásban. Éppen pünkösdi hetében történt ez, és hogy Basáék készülődtek haza, hát erősen kérelték őket.

– Ne menjetek már. Legalább ünnepre maradjatok. Úgyse vár Kolozsváron senki, tudom.

Maradtak hát.

Ünnep első napján templomból jövet vendéget találtak a házban.

– Isten hozott, Sándor! – és összeölelkezett Deák István uram a vendéggel és megcsókolta.

¹ Tutor – gyám.

– Az öcsém ez – magyarázta. – Szegény meghalt bátyám édes fia. Birtokos itt Kajánban. Afféle betyártermészet: nem kell ennek se asszony, se tisztességes háztáj; csak csavargás, cimborák, agár, ló.

– Pista bátyámnak igaza is van, nem is. Kellene nekem rendes háztáj is, asszony is. Csakhogy még nem akadtam rá az igazira.

És kacagott nagyot, egészségeset. Magas, széles orcájú, barna szemű, vállas ember volt ez a Deák Sándor. Hangos beszédű, vidám ember. Amilyenek általában a mezőségi emberek. Szeretnek nagyokat inni, még nagyobbakat mondani és tele szájjal kacagni.

Vidám, napsugaras, gondtalan világ az ott a Mezőségen, amilyenről a kalotaszegi ember nem is álmodik. Itt nincsen kő, de barna és mély az áldott föld. Az emberek nem beszélnek gondról, munkáról, talán nem is tudják, hogy van az is a világon. És a nagy komoly hegyek nem terpeszkednek a falukig le sötét, titkos erdőikkel. Hosszabbak, itt a napok és melegebbek, és könnyű a járás a lapos dombok közt. A kurtanemesek is négy lovat fognak a könnyű kocsi elé.

Deák Sándor ott maradt vendégnek az ünnepek alatt.

Egy öste, vacsora után, szóba került az osztozkodás.

– No, mit szólnsz hozzá, Sándor?

A vidám arc elkomolyodott. Deák Sándor fejét rázta.

– Rosszul van, Pista bátyám. Látszik, vén ember már. És gyereke nincsen.

– Hát aztán, talán rosszul csináltam?

– Nagyon könnyen osztozott meg; pedig nem is lett volna muszáj.

– Szóval te nem osztoztál volna.

Deák Sándor végigpillantott a többiekén. Az öregek bosszús arcáról kis Anna ijedt tekintetére szállott a szeme, és végül Ebeniné haragosan villogó szemében akadt meg. Elmosolyodott.

– Talán osztoztam volna én is; de nem ilyen olcsón. Árát vettem volna a portékámnak. Bátyám ingyen adta. De bátyám vén ember és gyerek sincsen.

Hogy senki sem felelt, de nagy csend lett, hozzátette:

– Azért mondtam, amit mondtam, mert kérdezte, bátyám. Hogy őszintén beszéltem, nem hibám. De beszélhetünk egyébről.

Eltelt a pünkösöd, és Basáék búcsúzkodtak. Deák Sándor is készülődött:

– Egy az utunk Kájánig, elkísérem, ha megengedik.

Deák István gyengélkedett.

– Az ünnep ártott meg, azt hiszem. No, egy kis nyugalom majd rendbe hoz.

Megegyeztek abban, hogy az osztást protokollumba² foglal-
tatják, aztán egy-két hét múlva, ha Kolozsvárra bejön Deák
István uram is, tanúkkal együtt aláírják, megpecsételik, és
így örökre végét szakítják a régi zálogos bajnak.

Megelégedetten, vidáman indultak hát el Deák uram nagy
fedeles hintójában. Sándor lóháton kísérte őket Kájánig, de
ott se váltott el tőlük, hanem az apahidai hegyig táncoltatta
lovát a kocsi körül és kacagtatta a fehérnepeket, de talán ő
kacagott legnagyobbakat. Basa Tamás uram a kocsi szegleté-
ben szundikált...

– Igen, igen. A vén hegyek, a tar fejű havasok, amik
Kolozsvárig kéklenek, mintha tűnnének, foszladoznának.
Mintha messzebről integetnének. A hangjuk mind értetle-
nebb...

Öreg Basa Tamás egyszer vidám nótázásra ébredt ebéd
utáni álmából. Kíváncsian pillantott körül: az ablak nyitva,
és meleg, élő levegő áradt a szobába; kis Anna pedig az
ablaknál egy fátyolra varrja az aranyhímet és énekel. Vi-
dám virágéneket, amit jókedvű diákok és kóbor katonák
hordoznak az ország egyik szélétől a másikig.

– No, ezt se hallottam régen már.

Kis Anna elhallgatott, de mosolyogva.

– Megint a régi lettél, úgy látom.

A leánynak csillogtak a fogai. Az öregúr elmélázott:

– Ezt a nótát nem hallottam, amióta szegény nagyanyád
meghalt.

Kis Anna lehajtotta a fejét.

– Csak énekelj, kis fiam, csak dudorássz! – folytatta
az öreg –, annak örvendek én. Az már elmúlt; mi már le-
felé járunk, de tiéd az egész nagy élet. Neki lenyugodott a
napja, az enyém is nyugovóban, de a tiéd csak most kelt
fel. Énekelj csak, fiam.

Alig egy hét múlva bekopogtatott Deák Sándor, hogy Pista

² Protokollum – hivatalos írás, oklevél, jegyzőkönyv, jegyzék.

bátyja fekszik, beteg még mindig, hát ne várják egyelőre; ő meg ma benn járt a városban, gondolta, beszél.

Ott marasztották ebédre.

Ebédhez kis Anna külön gondosan öltözködött és hosszabban, mint ahogy szokott. Az özvegy alig ült az asztalhoz: hogy öneki dolga van a konyhán, azután meg a kisfiát alattatja...

Újra két hét eltelt, és egy reggel újra csak beállít Deák Sándor:

– Meghalt Pista bátyám...

Az osztályigazításból egyelőre semmi se lett. Hogy gyerek nélkül halt el az öregúr, Sándor öccsét tette örökösének. Az öregasszony nem számított, és reá bízta magát ebben a dologban. És Deák Sándor rögtön, mihelyest szóba került ez a dolog, kijelentette Basa Tamásnak:

– Amit Szováton mondtam, állom most is. Veszekedni ne veszekedjünk, de a birtokot nem adom kézből: Ebeniné asszonyom kiváltja a zálogot, ha van hozzávaló pénze, vagy új osztást csinálunk, vagy pedig – perelünk. Ahogy akarják.

Tamás úr elképedt, kis Anna ijedt, szomorú szemmel nézett nagyapjára; Erzszi szeme villant egyet. Együtt voltak mind, mikor Deák Sándor kimondta a verdiktet³. És az özvegy felelt meg neki:

– A per az enyém, igaz-é? No hát én mondom kegyelmednek: próbáljunk új osztályoskodást, de most már *mi ketten*.

És elkacagta magát.

A férfi is kacagott és a kezét nyújtotta.

– Rendben van, húgom. Itt a kezem: verekedjünk hát mi ketten a birtokon. Meglátjuk, ki nyeri a többet.

És aztán alig múlt el hét, hogy Deák Sándor ne tért volna bé Kolozsvárra az Ebeni házba: veszekedni, osztozkodni. A csendes Ebeni ház pedig zajosabb lett. A boltozatokba, a szűk udvarra, a homályos szobákba fiatal, harcos, vidám élet költözött.

Egy öste – kis Anna fáradt volt és korán lefeküdt, mert egész napon által nénjével a házsongárdi kertben szedték a meggyet – az öregúr beszélgetett leányával:

–Te, Erzszi! Mit gondolsz, mi lesz a vége ennek?

³ Verdikt – ítélet.

- Minek, édesapám?
- Ennek a birtokosztzkodásnak.
- Megmondhatom: az, ami minden háborúnak: békesség.
- Jól van, jól. De mikor?
- Nem adok néki egy esztendőt.
- És hogy gondolod a végít?
- Ahogy én akarom, édesapám, úgy!
- Gondolod?

– Bizonyos vagyok! – És felvetette a fejét délcegen az özvegy.

– Na, na. Én sokat aggályoskodom, töprengek miattatok. Kivált temiattad és a kisfiadért. Én megvagyok valahogy, amég élek. De Monostor kicsi birtok és gyenge; keveset hoz. Azon is osztotok, ketten a húgoddal. Szegénynek kevéske jut a szegénységből is. Aztán, hogy vén vagyok már, pusztul minden, a cselédek lopnak; az épületek is mind megrokkantak velem együtt, és én maholnap a földé vagyok... Mi lesz veletek?

– Hagyja csak, édesapám, ne töprenkedjék; minden rendbe jó. Én mondom. Monostor maradhat kis Annának egészen; abból nekem s a fiamnak semmi sem kell...

A nyáron a fehérnépek sokat járták a házsongárdi kertet. Meg a hójai erdőt és a Szent János kútját. Ez olyan régi jó kolozsvári szokás. Vasárnaponként, ha szép az idő, a szűk utcák keskeny mellű házaiból kiáramlik a nép, hogy egy kicsit megsüttesse magát a nappal. Ha vaj egy zápor mossa meg, az se baj. Asszonyok és férfiak, leányok és legények, egész családok öregestől, csecsemőstől indulnak meg vasárnap templomozás után kosarakkal, átalvetőkkel, gyalog és szekereken. És az öreg szőlőhegyek, a gyümölcsösök, a bükös, a tölgyes erdők és a virágos rétek megtelnek vidám zajjal, duzzadó élettel. Ott künn az erdőben, a kék mennybolt alatt, a párálló, életet nevelő, virágzó, gyümölcsöző, örökké termő, szülő anyaföldön őszintébb lesz minden ember. Ott lehet mondani olyat, ami a falak között tilos volna, ott közelebb vannak egymáshoz az emberek, őszintébbek, igazab-
bak.

Kis Anna Ebeni özvegyével járt ki a zöldbe, és sokszor látták társaságukban Deák Sándort, a széles, hatalmas, nagy bajuszú, piros, kacagó képű gavallért. Sokszor, majdnem mindig ott látták. De hát ez természetes; kis Anna ügyes,

szép leány, férjhez adó. Ha jár utána, jól teszi. És úgy játszik, jár utána erősen. Lám csak, ilyen munkaidőben, amikor a gazda alig alhatik, és a leghosszabb nap is kurta kinn a földeken, akkor itt lebzsel, forgolódik, haszontalankodik a leány körül. Az özvegyel meg háborúskodik. Minden alkalommal új tervvel jön. De a feles osztozásból nem enged. Már azt is felvetette, hogy minden nyilat vágjanak ketté, az udvart, kertet, épületeket is. Aztán kötötte magát az egészhez, ami a zálogpénzen felül van, azt ő kifizetné, megváltaná.

Shogyan sem tudtak megegyezni. Mert az özvegyet nem lehetett megijeszteni. Az verekedett, tusakodott, minden rögért, minden kis pénzérért.

Sokszor, amikor már-már megegyeztek, hirtelen egy ösvény avagy kerítés miatt megint előről kezdték. Mindig újból, letelejéről.

Kis Anna vidám volt, mint a napsugaras nyár maga. És nem nézett többé a napnyugati hegyek felé. Nem ügyelte, hogy vajon felleges-e az öreghavas hármás orma, aki pedig a monostori kapuból egészen jól látszik. Csak azt látta, hogy a korai őszibarack már zsendül, és a szőlő is már kapja a színét.

Mintha sohase lettek volna öreg, komoly hegyek; méltóságosak, titokzatosan mozdulatlanok. És mintha nem éltek volna a hegyek között sohasem emberek, kevés beszédűek, örökké komolyak, örökké tusakodók erdővel, hegyekkel, a nagy nehéz élettél, akik ritkán beszélnek vidám hiábavalóságokat, nem tudnak szépeket mondani és hamis, csiklandós dolgokat, amitől pirul a leányarc. Mintha sohasem lettek volna havas hegyek a világon.

De én tudom, hogy a hegyek vannak.

Az agg havasok élnek.

*

Ősz lett, és a házsongárdi kertekben szedték az almát meg a körtét és verték a diót. Ó, gyönyörűségesen szép őszidő. Soha-soha annyi színesség, olyan tarkaság, mint ilyenkor, amikor a falevél változtatja a színét, készülvén az örökkévaló elmúlásra. Lesz a zöldből aranyárga és lilaszínű levél, lesz karmazsinveres, és van, aki bársonybarna színűre vál-

tozik. Az eltakarított sarjú nyomában kinő a kökörcsin halvány ibolyaszínű virágja; a kalibákra, nyári mulatóházakra kapaszkodó vadszőlő bogyói sötétkékek, és a sövények fagyalbokrairól gazdagon csüngenek a fekete gerezdek. És ez a sok-sok szín nem kiabál, nem harsog, mint nyár elején a virágzás, de szelíden mosolyog, szépen egymáshoz simul, s egy kicsi-cseppet mintha bánatos volna az egész így együtt.

Mint a régi-régi nemes szőnyeg, akit Isztambul turbános agg török kalmárja terít le a vásáron és rákuperodva simogatja fehér szakállát, issza a jó illatú arabiai kávé, szíjjaszopogatja a vízpipáját. És szeme beleréved a mérhetetlen távolságba, az időtlen időbbe, talán a messze-távol napkeletre, ahol teveszór sátorok alatt fiatal leányok és fátyolos asszonyok szőtték-szövögették a mesevilágot valamikor a szőnyeg földjébe...

Szent Mihály-napi vásárkor éppen álló délben beállított az Ebeni házhoz Ambrus, a monostori udvarbíró.

Referált az öregúrnak az ottvaló dolgokról: Semmi különös újság. A marha a tarlón, a takarításnak vége: búza, árpa, zab a csűrben, a cséplést még nem kezdték. Takarmány asztagban. Őszi szántás rendben halad: már vagyon vetés is kevesecske.

Hogy mi újság? Nem sok. De igaz! Éppen hogy jött, halotta, valami gyalui emberek mondták, hogy ama Maksai László tiszt úr lett a porkoláb a várban. Katonák is jöttek újból Gyaluba. Mondják, hogy a havast sok mindenféle idegen ember járja. Igaz is. Súgnak-búgnak az emberek az egész havasalján, de kiváltképpen a hegyi falukon.

A Pojánán? Semmit sem tud. Az odavalókból már tavasz óta senkit se látott. Az emberek persze még mindig beszélnek az akkori dolgokat; a kincset, az arany marhákat emlegetik, akit, úgy beszélnek, elrekkentettek akkor a fejedelemtől. De hát ezek csak szóbeszéddek.

Így, lassú szóval beszélte Ambrus bá az otthonvaló dolgokat, és ahogy beszélt, mintha a hegyek, az elhagyott, megvénült hegyek beszélnének. A szél mintha zúgna az erdők között. Kis Anna kiment a konyhába és nem jött bé onnan.

Később Ambrus bá is kiment. Elköszönni a kisasszonytól, mert a vásáron akar még széjjelnézni egy cseppet. Aztán haza is indulna már.

- Ambrus bá, megkérem valamire.
- Parancsoljon, kis Annácska.
- Mondja csak, él-e még a varjúmadaram?
- Hogy él-é? Hát hogyan élne! Csak éppen hogy a kalickában gunnyaszt, hát rosszkedvű.
- Eresszék ki a kalickából.
- De elrepül akkor.
- Repüljön. Vigyék ki a kalickát az udvarra, aztán nyissák ki az ajtóját. Menjen, repüljön a madár, amerre akar.

*

Nénje délután hívta Annát: menjünk a vásárba. De kis Annának nem volt kedve. Az a fekete, komoly varjúmadár járt a fejében, egész délután és este is, még az ágyban is, hogy lefeküdt, az a fekete madár. És hallotta a Gáspár hangját, ahogy mondta:

– Vigyázz a varjúmra, kis Anna. Vigyázz!...

Ha egyszer a varjú nagy suhogva berepül a régi pitvarba, a régi gazdáihoz, vajon mi lesz abból? Vajon mit gondolnak akkor órára. Vajon este a tűz mellett, ha ülnek, és a fekete madár is ott gubbaszt majd pislogó szemmel, vajon akkor mit beszélgetnek együtt: Varju a varjúval.

Szinte-szinte bánta már, hogy visszaadta a szabadságát a fekete madárnak, akit valamikor úgy kért, úgy kívánt magának.

De akkor a hegyek töviben élt. Azóta pedig eljött onnan és – a hegyek ott maradtak.

*

... Karácsony havában, havason lucskos, hideg őstén, minden előrealó gondoskodás nélkül Monostorra, az öreg portára érkezett Basa Tamás kis Annával.

Ambrus, a bíró és Eszter, a felesége majd hanyatt estek ijedtükben, amikor a nagy fedeles hintóból csak kikökkent az öregúr és utána a leányka.

De hogy is lehet csak így hazapottyanni? Mert lám, a szobák hidegek, ridegek, puszták is, állott a levegőjük, hogy csak egy héten egyszer nyitottak ablakot, ajtót. Az ágynemű, mint a jég; nyirkos is bizonyosan. Vacsora sincs.

Bolond dolog ez erősen.

Sápítani, morogni, mentegetőzni nincsen idő. Az öregúr félbemaraszt minden előretörő szót:

– A gyermeket vidd magatokhoz, Eszter, amíg a szoba megmelegszik. Ambrus, te hozass be fát, rakass tüzet. Eszter lelkem, kis bort melegíts, jó fűszeresen, nádmézesen. Gyálázatosan megfáztunk. Aztán – tette hozzá – itt maradjunk; Kolozsvárra nem megyünk vissza. Na!

– Így történt, így!

Hogy mi volt az oka ennek a hirtelen hazafutásnak?

Szimplán csak annyi, hogy a kájáni Deák Sándor addig-addig tette a szépet Basa Annának, addig-addig csavarta szegény fejét, amíg – most két napja – hitestársul kérte Ebeni özvegyét, Basa Erzsit.

És ez nagyon jó is volt. Így nincs osztozkodás, nincs per. A birtok egy kézen marad!

Basa Tamás csak azon csudálkozott, hogy leányát nem lepte meg ez a dolog.

– Azt hiszem, így lesz a legjobb. Az árvának is lesz apja. Aztán Sándor idősebb is nálamnál, hát pászolunk. Van is valamije. A csavargásról, itálról majd leszokik.

Ki gondolt volna a kis leányra, amikor ilyen szerencsésen végződött az, amiért annyit aggódtak, fáradtak, futkostak, veszekedtek. Ki gondol a virággal, akit pünkösdi havában, amikor ünnepre készülöben egész pompáját kinyitja a világnak, alattomos hóharmat csíp halálra?

Ki gondol a kis, életterlen, gyenge virágra?

Azon az östén vacsorán maradt Basáéknál Deák Sándor. Kis Anna azt mondta, hogy fáradt, lefekszik. És senki sem gondolt arra, hogy miközben vidáman koccintottak hárman a dolog ilyen szerencsés végének, akkor a leánykát ágyában rázta a hideg, hogy vacogtak attól a fogai. És amikor a másik szobából hallotta a szélesen vidám, gondtalan kacagást, akkor ő csak azt érezte, hogy a hegyek, a zordon havasok fekete, zúgó erdőikkel jönnek, jönnek feléje, mind közelebb, fenyegetve, ijesztően, és nincsen erő, ami visszatarthatná őket. És nem bír mozdulni sem, amikor pedig futni, menekülni kellene. De reszketve, rettegve várja, mikor omlik rá az egész szörnyű havas.

És ha mozdulatlanul, némán is feküdt ott, de lelke sikoltozott és vergődött kétségbeesetten.

De erről nem tudott senki; erre nem gondolt senki. És ezt ne is tudja senki! Ezt nem szabad hogy tudja soha senki...

Másnap későn ébredt, sápadtan, kék karikás szemmel. Olyan gyenge volt, hogy ülni alig bírt.

– Gyermekek, te beteg vagy? – mondta ijedten nagyapja, és ágya szélére ült.

Az csak nézett reá nagy, tágra nyitott szemmel.

– Fáj valamid?

– Nem fáj semmim. Nem is vagyok beteg. Csak talán ez a hideg idő megártott.

Ó, be könnyen elhitte az öregember.

– Hála istennek. Csak nagyobb baj ne legyen.

És gondolta magában – ezek a leánygyermek fene kényesek. Egy szélfúvás, egy kis sárba járás, aztán mingyárt mintha a halál szele suhant volna el a fejük felett. Hanem hogy unokájára nézett, mégis nyugtalankodott.

– Maradj az ágyban ma. Mit főzessenek, kis madaram? Béküldjem nénédet?

– Nem, nem! Aludni akarok. Keveset aludtam az éjjel.

– Talán lármáztunk erősen?

– Lehet, hogy az is. Aludni fogok, ebédkor költsenek fel. Most semmit sem kérek.

Aztán el is aludt. Késő délután ébredt fel.

– Nem akartalak felébreszteni, olyan jól aludtál – mondta nagyapja.

Kis Anna felült ágyában. Aztán csak végigsimította kezével homlokát.

– Egyet szeretnék, nagyapó. Egyet kérek, nagyapám lelkem.

– Szólj, fiam. Ha tehetem, megkapod.

– Menjünk haza. Menjünk el innen, mi ketten.

Basa Tamás megijedt. Tán félrebeszél ez a leány? Talán mégis nagybeteg? Homlokára tette tenyerét.

– Hideg a homlokom, nincsen forró lázam. Tudom, mit beszélek. Eszemnél vagyok. Kérem, könyörgök, nagyapám, menjünk haza.

– Monostorra?

– Oda, oda. Induljunk még ma. Most rögtön. Édes jó nagyapám. Itt nem tudok. Nem bírom itt.

– Hiszen éppen te...

– Akkor úgy gondoltam. Ostoba voltam akkor. Ne kérdezzen.

– Hiszen én nem bánom. Ha Erzsi férjhez megyen, akkor úgy sincs ránk szüksége.

– Ugye, ugye. De ne várjunk. Erzsi néném úgyis maga igazgatja a dolgait. Neki nincs szüksége reánk. Menjünk.

Nem lehetett vele bírni, könyörgött, sírt a leány.

Nem mondta, miért; nem mondott semmit. De felkelt, felöltözött, pedig alig állott a lábán. Reszketett a teste, csillogott a szeme. Csak haza, haza. Ha másképpen nem lehet, gyalog megyén haza. Itt nem tud aludni sem.

És a következő éjszaka nem is feküdt le. Úgy virrasztotta átal az éjszakát egy karosszékben. Félt, félt az álmoktól, a hegyektől, mert tudta, érezte, hogy azok el fognak jönni, ahogy ő lehunyja a szemét.

Ezért akart ő a hegyekhez visszamenni.

Az öreg aggódott. Nem tudta, mit cselekedjék. Leányától kért tanácsot.

– Menjenek, édesapám – mondta Erzsi. – Látom én, muszáj. Nem tudom ugyan, miért, de meg kell tenni, hogy nagyobb baj ne legyen. A gyermek beteg, és úgy hiszem, ő tudja az orvosságát bajának. Csak ő. Én nem tudom.

Okos volt Ebeni özvegye, és asszony!

Hát elmentek. Haza. Egy havason lucskos, nyirkosán hideg napon. Karácsony havában.

... A hegyek vannak. Tudom én azt jól.

És a hegyekről jön a hideg, éles szél, aki olyan, mint az igaz beszéd. Lefagyasztja a korai virágot a fáról, és csak aki erős, aki idevaló, az marad meg utána. És onnan jó az eső is, aki megzöldíti a mezőt, aki a megfonnyadt virágot megfrissíti, aki a gyümölcsöt megduzzasztja. És onnan jó a jég is, aki a korai reménységet a sárba veri le. És onnan jó a hó is, aki betakar mindent, de mindent hófehér szemfedőjével.

A hegy félelmetes, a hegy titokzatos. A hegyekről nem jó megfelejtkezni. És haragszik a hegy azokra, akik hozzája hűtlenek, akik őt elhagyják.

A hegy keményen kegyetlen, a hegy kíméletlenül bosszúálló.

De én tudom, hogy a hegy igazságos!

TIZEDIK FEJEZET

A karácsonyi ünnepeken volt miről beszéljenek az emberek.

A bolond Varju Jankó fia feleségül vette Vitéz Ilonát, a kapusi molnár árváját.

Lám csak, ki gondolta volna ezt. De talán jól is járt vele. Igaz, hogy csak molnárléány, az is igaz, hogy sok mindenfélét beszéltek róluk.

De jó família, régi, nagy nemesek a Vitézek. Egy kicsit elestek, pedig igazság szerint elsőbbek, régebbiek, mint akár a Macskássyak, akár a Dózsák, akár a Szentpáliak, akik pedig mind uraknak tartják magukat, szavuk van a vármegyén és már-már a Kabosokkal, Mikolákkal, Gyerőffyekkel egyformáknak látszanak.

A pletyka pedig, hát pletyka. Vénasszonybeszéd. Irigység. Igaz, az anyja hibás volt; de mért bűnhődjék érte a lány?

Aztán vagyon is van ott: Ilona egyetlen gyermek, nem kell osztozkodni. A malom nem sokat teszen, de szép tag van hozzá, jó tag. Vajon a Pojánát adják-é el, avagy a malmot és a kapusi tagot?

Csak az nem szép dolog, hogy a lakodalomra alig hívtak valakit az atyafiságból. Igaz, hogy talán el se mentek volna; bár a gonoszok azt mondják, hogy de bizony, mindenki ott lett volna, csak hitták volna. A kapusi pap, aki eskette őket, beszélt, hogy Kapuson nem volt ugyan vendégség, de a Pojánán annál nagyobb. Tenger sok vendég volt ott. A pap nem ösmerte ugyan őket, de megvallja, hogy ügyes, derék, kemény vágású emberek voltak és szép asszonyok meg lányok bőséggel. Ott voltak Kalotáról a Botosok, Szentkirályról a Vajdák, Csúcsáról az Ijgyártók, aztán a Porkoláb meg Varga familiából néhányan, és még sokan, akiknek a nevét se tudta a pap. A közelebbi atyafiságból csak a vén Deritei András és Kémeri Balázs úr.

–Né te né, veszíték-é észbe, mind egy szálíg Bethleniánusok. Válogattak ám a bolond Varjuk.

Hej, de külön, a nagy színben mulatott még az igazi nagy sereg. Ott volt a fél havas: a régi Bethlen-gornyikok, híres vadászok, nagy puskások, nyilasok az egész havasból. Akikkel együtt kergették a Varjuk a farkast, együtt hallgatták

a szarvasbögést, együtt ölték a medvét meg a vaddisznót hosszú, nehéz esztendők óta már. És akikkel együtt ki tudja, mi mindent cselekedtek és mi mindent fognak cselekedni? Mert csudálatos népek ezek a Varjuk és csudálatos, ritka utakat járnak ők, de legtöbbszörre új utakat vágnak, és az ő útjaik nem könnyű utak.

De bizony igaz, hogy kemény, szilaj emberek, mint ahogy kemény és szilaj minden, ami a hegyekben, az erdők közt éli életét.

*

Egy napon – a tavasz már ott bujkált az öregedő tél nyomában – hóvirágbokrétát kapott kis Anna.

– Ki hozta?

– Egy ember.

– Ki küldte?

– A gyalui porkoláb.

A leányt kicsit bántotta a dolog, de kicsit jól is esett. A bokrétát pedig rózsás bokályba tette és friss vízzel öntözte meg.

– Köszönöm.

Később ibolyabokrétát küldött a porkoláb, meg kakasmandikót. Nyár elején gyöngyvirágot.

Egyszer – pünkösdi rózsát hozott az ember – kis Anna azt üzenté:

– Meg akarnám köszönni annak, aki küldi a virágot, csak nem tudom, hogyan.

Pünkösdi ünnepén aztán maga Maksai hozott bokrétát: csupa piros bazsarózsát.

Azután rendesen – mint régen – eljárógatott a házhoz. Egy kicsit megcsendesedett, kevesebbet beszélt, és halkabban, ritkábban kacagott.

– Megvénültem, kis leány.

Vasárnaponként néha a templomba is eljött. A kertben sokat járkáltak együtt és kinn a mezőn is. Esős időben a nagyszobában beszélgettek. Elbeszélte Maksai, hogyan van náluk otthon, Udvarhelyszéken, hogy gazdálkodnak, hogy élik életüket. Eljárt a vénember ügyes-bajos dolgaiban. Meg kellene javítani a pajtát; az ólak is roskadoznak, a kertben a vén fák helyett fiatalokat kell oltani.

– Sok dolog volna itt, tudom – bólogatott az öreg –, de én már vén vagyok. Nincsen ember a házban, nincsen parancsoló a birtokon. Minden pusztul. Én is lefelé haladok már. Már-már az aljára érkeztem. Húz a föld.

Eltelt a nyár, az ősz is. Megint csak tél lett.

Egyszer Valkai uram mesélte, hogy fiú született a Pojánán. Györgynek keresztelték.

Karácsonykor Maksai szép fehér agarat hozott ajándékba kis Annának.

A lány rémülten tiltakozott:

– Nem kell. Állat nem kell ajándékba. Babona ez!

És nem fogadta el az agarat. Pedig hibátlanul szép, szelíd állat volt.

– Ha már ajándékoz, maradjunk csak a virágnál.

Forgott, forgott az idő nagy egyformaságban. Ki a télből a tavaszra.

Húsvétkor feleségül kérte Maksai Basa Annát.

Egyszerűen, komolyan mondta:

– Légy a feleségem, kis leány.

Kis Anna nem futott el, ahogy az ilyenkor szokás, le se sütötte a szemét. Egy cseppet pirosabb lett az orcája csak.

Kicsit gondolkozott, de azt se sokat.

– Ha gondolja, hogy így jó lesz, én nem bánom.

*

Így lett porkolábné Basa Anna. És így lett a monostori Basa-birtokból Maksai-birtok.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Eltelt a nyár, és a csűrökben már pufogott a cséphadaró. A hegyek taréjára esténként ezüstös köd szállott, a nyirkos erdők pipáztak.

Aztán lehullott a hó, és fehér, vastag paplan alá bújt a nyugodni készülő Élet.

De akkor, amikor senki sem gondolt volna már reá, akkor mintha hirtelen megborzongott volna a világ.

Mint a lúdbőrözés, olyan ez. Sóhajt és sír valami, mint az orgona a zsoldár végén, amikor a templomozásnak vége: szól,

búg, jajgat és szárnyal. Lenn még senki sem kél fel, minden ember a helyén, nem is mozdul. Mégis a suttogás, csoszogás, készülődés mind erősebb, és fentről az orgona zúgó-zokogó hangja mind gyengébb, haldoklóbb.

Tudja mindenki, hogy a templomozásnak vége. Csudálatos az erősen, mikor időváltás készül. Először messziről hallatszik csak valami csendes morajlás, de köröskörül még minden mozdulatlan. Aztán mintha suttogni, készülődni kezdene minden, mintha reszketne, sóhajtoznék a föld és minden élő rajta. Pedig még mindig nem moccan semmi sem. Egyszerre azonban a hegyek taréján megmozdult az erdő, s mintha láthatatlan zuhatag omlott volna felülről reája, hullámozni, hajolni kezd minden fa, minden fűszál és a madarak ijedten bújnak a sűrűségbe.

Jön a szélvész, jön már; mit hoz vajon: esőt, avagy jeget, fagyot, avagy aszályt, áldást, avagy átkot? Vagy talán, ahogyan jött, el is megyén, és csak az ijedtséggel marad a föld?

Így volt akkor, tél elején. Még csak távolról morajlott, és megborzongott az egész kis Erdélyország. Még nem mozdult semmi, de – mozdulni fog bizonyára.

Valami készül: ezt érzi minden ember egyszerre. Suttogás, mozgolódás indul az emberek között. Itt is, ott is szó kél, beszéd támad és adódik tovább. Hírek jönnek, hírek mennek; ki tudja, hol támadtak, ki kérdi, ki adja gazdájukat? De szél fúvatlan nem fú. Sok szóbeszédből lassan-lassan teste nő a hírnek: öreg Bethlen István megmozdult, és Péter úr hattyús zászlók alá gyűjti a népet kinn a Nyírségen, a kanyargó Tisza mellékén...

Bizonyosat ugyan senki sem tud, de a szóbeszéd járja az országot egyik végétől a másikig. És Csíkban, Háromszéken furcsán villan össze a székelyek szeme; a kalotaszegi és szilágyi kurtanemesek a vásárokon lovat mustrálnak, hogy melyik milyen hátas volna; a kerített szász városok cívisei aggodalmasan számlálgatják a tallérokat: vaj' mennyit kell a ládából elékaparni? A büszke kulcsos városokban pedig és a fejedelmi udvarban az udvar árnyékába telepedettek fűrészszemmel vizsgálgatják egymást, hogy végezetül minden szem a fejedelemre forduljon.

Az udvar szeme pedig Isztambul felé néz most. Mert Erdély sorsa bizony nem öreg Bethlen Istvánon múlik, nem is Rákóczi Györgyön de Isztambulon. És az ítélőmester a por-

tai kapitai kurírjait lesi, meg a budai és temesvári kémek jelentéseit.

Egynéhány mágnás, aki eddig erősen pislogott Fehérvár felé, most hirtelen birtokára bújt és se jobbra, se balra nem akar látni.

Őnagysága pedig, mintha semmit sem tudna, avagy semmiről sem akarna tudni, Gyaluban vadászik.

– Az úr medvét akar löni – ez volt a parancs, és Kassai László, a porkoláb a pokolba kívánta az urat is, meg a havas valamennyi medvéjét. Hogyisne, a havas minden perccen lángot vethet, és az úr vadászik.

Rákóczi szenvedélyes vadász. Most is napok óta járja már a hegyeket pihenés nélkül, és nemigen bírja a versenyt vele senki a vendég urak közül.

A fejedelem pedig, mintha akarná, fárasztja ki az urakat és kacag, ha észreveszi, hogy naponként fogyatkozik az úri vadászok száma.

Egy hete elmúlt, hogy ok nélkül járja a havast: a medve, akit le akar teríteni, mindig kitört a hajtásból. Valami vén, kitanult kanbestia lehet. Kétszer sikerült beléje löniök, de vitte a golyót, és egy fejszés hajtó már meghalt a talpa alatt.

Aztán ellágyult az idő, nem lehetett járnai a hegyeket, szombat estére hazakerült a fejedelem. Estebédnél jókedvű volt és azt mondta:

– A medve mégis az enyém lesz.

Éjszaka azonban magához rendelte deákját és leveleket dik-tált neki Fehérvárra. Egyet a feleségének, aztán György úr-finak egyet és Kassai uramnak egyet, meg Nagy Pál uramnak, a gyalogok kapitányának is egyet. Még azon éjszaka lovas staféta vitte a leveleket.

Hétfőn, kedden lucskos, lágy idő járt, eső is esett; a fejedelem a várban maradt. Kedden este megérkeztek Kassai uram és György úrfi; velük együtt 40 talpas és 50 kopja.

Az urak, akiket vadászni hívott volt a fejedelem, összenéztek: mi lesz ebből?

A vacsorán az új vendégek is asztalhoz ültek.

– Nagyságod hívatott – mondatta Kassai uram –, de nem tudom, miért.

– Megírtam! Azt hiszem, megértette, ítélőmester uram.

– Megérteni megértettem; de nem hiszem.

– Nem hiszi?

– Honnan tudja nagyságod azt, amit én nem tudok, és amit a kapitihánk sem tud.

– Ne kérdezze ezt kegyelmed; de régi mondás, hogy zivatarban nem jó fa alá állani, mert ott üthet meg a mennykő. Egyébiránt, hiszen nem titok maholnap: a budai pasa parancsot kapott, hogy a boszniai hadakkal az öregúr mellé álljon. Az új fűvel kikél a háború bizonyosan.

Az urak némán néztek össze, csak Gyerőffy Mihály úr bólíntott komolyan.

Kassai uram Gyerőffyre pillantott, és a homlokába ránc vágódott.

– Kegyelmed is mindentudó talán, mint önagysága?

– Azt tudom, amit itt mindenki: a háború megvan, mihelyest a hó elmegy.

– Úgy látszik, kegyelmetek itt mindent bizonyosan tudnak már.

– Valamit mi is tudunk itt a havasok alatt. És szemünk is nagyon, hogy lásson.

– Mi a csudát látnak itt a farkasok és medvék között? Mutassák meg nekem is, hogy lássam.

Mérges volt már Kassai uram; de a fejedelemnek jókedve volt, és Gyerőffy uramat se könnyen lehetett kimozdítani a flegmájából.

– Mutathatok én, ha muszáj, ítélőmester uramnak olyat, ami mindennél nagyobb bizonyosság.

Azzal övébe nyúlt és egy marék pénzt vágott ki az asztalra, Kassai uram elé, hogy az szinte megijedt.

– Ihol, lássa kegyelmed!

Kassai István nézte a pénzt: kemény ezüsttallérok, vékony bányai pénzek és egy-két arany.

– Na?

– Hát ilyen pénzzel járnak most itt a havason. Katonazsold ám ez és nem Fehérvárról került ide.

– Hát? Nem értem, – pedig már kezdte érteni erősen. Az urak, ügyeltek ők is. A fejedelem szeme a vendégeken egyikről a másikra ugrált.

Csendesen szólalt meg Gyerőffy Mihály úr:

– No, ítélőmester uram, hiszi-e már, hogy kész a háború?

Kassai csak nézegette a pénzeket; tallért tallér után, márást márást után, utoljára az aranyakat.

– Magyar arany, török arany! Honnan került ide ez a pénz?

– Nem került az egy se. Itt van az régen. Csak most indul meg, hogy katonát szerezzen a hattyús lobogóknak. Sok van itt ebből még, úgy hiszem, talán sereget lehet vele állítani.

Erre a fejedelem is odafigyelt. Ez új volt neki is.

– Mit beszélsz, Mihály?

– Hogy ez a pénz a Zólyomi-kincsből való.

– A Zólyomi-kincsből való?

Gyerőffy Mihály úr egy cseppet megijedt attól, amit olyan bátran kimondott.

– Úgy beszélnek erre mifelénk.

Kassai nézett az urára; Rákóczi György szakállába könyökölt, és két apró szeme közé ránc szántódott. A fogát összeszorította, úgy szűrte a szót:

– Hát Bethlen Péter? Az mit vitt el innét akkor?

– Nem tudom. De úgy beszélnek, hogy a kincs a havasban maradt. Ki sem is mehetett innét. Itt van. És most megmozdult.

Senki se szólt, és mindenki tudni szeretett volna még többet, kérdezni azonban nem mert. De ott a vári nagy ebédlőházban megjelent a Zólyomi-kincs kísértene újra. A mesebeli kincs, aki egykor kiszökött a várból, hogy híre-nyoma nem maradt; emléke is csak két halott és egy összedőlt torony. Aztán csak elbújt. Talán itt a hegyek között. Hogy most, amikor a Bethleneknek szükségük van reá, megmozduljon és katonákat szerezzen, sereget állítson és lángba borítsa a Rákócziak reménységét.

A kincs...

Kassai uram összeszedte a pénzt és Gyerőffy Mihálynak visszaadta.

– Honnan szerezte ezt meg?

– Valami mokányoktól szedték el a szolgabírák.

– Ezt hát megtudtam volna. Nagyságod pedig mitévő léssen ezek után?

– Meg akarom lőni a medvémet. *Azért* jöttem ide.

*

Éjszaka havazni kezdett és másnap egész nap hullott és hullott még harmadnapon is vékonyan. Aztán elállott.

A fejedelem a havasba ment: medvét löni...

Szűz hóba nyomok nyomódnak bele: farkasnyom és róka-nyom meg medvényom is, aztán otromba emberi csizmanyomok és lónyomok is. Vékony csapások nőnek a nyomokból először, s mint pókhálósálak kötődnek, szövődnek összevissza, aztán szélesebb ösvények taposódnak ki, amiken aszszony és gyermek is eligazodik. És szánkanyomok, gyalog-és lószánkanyomok jönnek végezetül. Aki aztán vadászember, olvasni tud a nyomokból, mint iskolamester deákkönyvekből. Mindeneket kivallanak a nyomok annak, aki érti a nyelvüket.

Rákóczi György híres, jó vadász volt, úgy mondják. Napokon keresztül olvasta a hóba íródó nyomok betűit. Keresztül-kasul a havason. Mint a kerengő sasmadár, amikor keresi a prédáját, úgy kerengett, tekeredett az ő vadászó útja a hegyek között. Akik vele jártak, sokáig emlegették ezt az utat és olyankor káromkodtak.

Öreg Bánffy Farkas egyszer már nem is állotta:

– Már szeretném mégis tudni, mit akar nagyságod?

– Hát a medvét akarom!

– Dejszen már volt medve, kettő is!

– Csak nem az igazi! Én az igazit akarom!

Többet nem mondott, öreg Bánffy Farkas jó vadásznak tartotta magát, mégis megmondotta:

– No, nekem elég volt kettő is. Az egész vadászás elég volt nekem.

És otthagyta a társaságot, ment le Zentelkére. Az urakat is invitálta.

– Jó meleg borra, jó meleg házba, gyertek.

Voltak, akik vele mentek.

A fejedelem nem haragudott meg ezért.

– Ha az igazi medvét meglőttem, aztán átjöhetnek Gyáluba, urak. Torra. Majd üzenek.

Szép meleg volt, a hó megkásásodott, hogy nehéz járás esett benne. A lovak patkója közé beszorult és ragadott úgy, hogy az állatok minduntalan megcsúsztak. A fejedelem úgy rendelkezett, hogy a holmit a szolgák hátára tarisznyálják, a lovakat meg a faluban hagyták. Gyerőffy uram falujában voltak akkor, Dongón. Ettől a rendelkezéstől megint beteg lett néhány úri vadász és lemaradt. Csupáncsak a kalotaszegiek szégyellték otthagyni az urat.

Reggel volt, és szürkén felleges az égboltozat, amikor elindultak gyalog. A gornyikokat a fejedelem még az éjjel elküldte a hajtókkal. Ok még falatoztak egy kis hideg húst és meleg bort ittak. Aztán Rákóczi felállott és felvette a bélelt bekecset, a kucsmát fejébe nyomta, felkötötte derekára a bőrvet, akibe a vadászkést dugta, nyakába akasztotta a szíjait, akin a puskaportartó szaru meg a kulacs akaszkodott s a tarisznyáját, akiben az ételt meg többi vadászkésztséget tartotta, és vette a puskáját. Mindent magával szeretett hordani, szolgára csupán az ételneműt bízta. Neki elég volt egy kulacs és a tarisznyában egy kis étel.

– Mehetünk, urak.

Négyen állottak melléje készen: két Gyerőffy: Mihály és András, Valkai Józsi és Kabos Ferenc uramék.

– Hová indulunk?

– A Talharura – és az urak szeme közé nézett. – Úgy mondják, ott van az én medvéim!

– Úgylehet, ott! – mondotta Gyerőffy Mihály úr.

Kilépett a házból, az urak utána. Az udvaron puskás vadász. A fejedelem odaintette magához:

– Ambrus, te! Amit reád bízta, elvégezted?

– Az öste elment a levél, talán már kézben is van!

– Jó, egyéb újság nincsen?

– Nincsen!

– Akkor indulhatunk. Te Józsi, hallom, ott a Talharu környékén hajlékot is kaphatunk éccakára.

Valkai Józsi bólintott.

– Ott igen. A Pojánán, a bolond Varjuknál.

Akkor már a hegy oldalán taposták a kásás havat. Elöl a fiatal Valkai Józsiival a fejedelem, hátuk megett Kabos Ferenc úr, leghátul a két Gyerőffy: apa és fia, aztán a vadászlegény a kutyákkal.

Gyerőffy Andráska egyszer csak felmutatott a hegyoromra.

– Látja, édesapám, azt ott?

A hegyormon – élesen tisztán látszott – valami emberek magános fenyőszálat takarítottak kopaszra.

– Lármafa – mondta az öregebb Gyerőffy.

– Sokat láttam, amióta járunk.

Még nem volt dél, amikor elérték az utat, aki Marisel felel a hegyek taréján átaljőve halad lefelé Monostornak.

Amolyan erdei út csak, de jól lejárva. Egy szánka jött lefelé nagy sebesen, a lovak nyakán csengő.

A fejedelem már áthaladt az úton és lépkedett tovább az ösvényen, Gyerőffyék még az úton innét voltak, amikor a szánka elcsúszott mellettük. Hosszú, keskeny, karcsú szánka, és öt ember ült benne. Az egyik, amikor meglátta a vadászokat, kucsmájához nyúlt:

– Nem vadászidő ez, méltóságos uram. Fergeteg készül. A szánka sebesen elsuhant.

Gyerőffy Mihály valamit dörmögött a szakállába, aztán felnézett az égre. Vékony, élesen hasító szél fújt, és Szilágy felől fehérés, furcsa fellegek. Mintha apró tűhegyek csapód-nának az arcába és fűrnék magukat a bőr alá.

– Gyerünk, édesapám, öngyűlölet intett.

Valóban, a fejedelem állott és integetett hátra. Egy puskás gornyikkal beszélgetett.

– No – mondotta, amikor az urak mind ott voltak mellette –, ma talán mégis meglesz a medvém. Megkapták a lyukát.

– Abba bele is kell valakinek bújni – dörmögte Kabos úr.

– Bele fogunk bújni – mondotta Rákóczi.

– Talán éppen nagyságod? – szólt oda bosszúsan Gyerőffy Mihály.

Rákóczi ránézett:

– Ha kell, hát én – mondta aztán szelíden.

– Veszedelmes dolog, és nincs rá semmi szükség – replikázott vissza Gyerőffy –, régi vadász vagyok, tudom, hogy ilyen vén bolond kannal nem jó kikezdeni a magalyukában. De ahogy nagyságod parancsolja. Mi ott leszünk...

Még az ősszel, hogy a külső munka beállott, Varju János elment a Pojánáról és akkor érkezett haza, amikor a friss hó lehullott. És azóta megnépesedett vendéggel a Pojána, mint soha azelőtt. Mindenféle emberek jöttek ide, de a völgyek felől kevesebben mégis, mint felülről, a havasból. És hamarosan híre futott Kalotaszegen, hogy öreg Varju János kinn járt Magyarországon. Talán Ecseden, vagy másutt, de bizonyosan találkozott ott Péter úrfival, avagy magával az öregúrral. Persze senki semmi bizonyosat nem tudott. Csak talán akik ott jártak a Pojánán, hanem azok nemigen be-

szeltek erről, inkább egyébről. Furcsa dolgokról. Mint Vajda Péter uram is, a meregjói Vajdákból való:

– A háború megvan már, és a török az öregúr mellé állott. Olyan igaz ez, mint ahogy meghalunk mindnyájan. Mire a pást kizöldül, bejönnek a seregek, és az lesz boldog, aki hűséget tart a Bethlenekkel. Meglássátok.

Vajda Péter uram szavára nem indulhat ugyan az ember, de azért valamit kell hogy tudjon ő is, mert lám csak, mi történt a sokadalomkor a Cifra fogadóban; tudja az egész világ, mert sok ember látta. Úgy esett, hogy katonák mulattak ott és belekötöttek valami fejszés mócokba, akik csendesen iszogatták a pálinkát. A mócok túrtak egy darabig, de mikor az egyiket megütötték, az felkapta a fejszét és belevágta a katonába. Mire nagy verekedés lett. Két katonát agyonvertek, a többi elfutott. Mire a mócok utánuk kiabáltak:

– Ne fussatok, úgyis megkapunk majd Gyaluban. Ott fogtok lógni a kapu előtt.

Aztán fizettek a kocsmárosnak arannyal, lóra ültek és fel a havasba. Ezt sokan látták akkor, és bizonyos igazság, hogy ezek a havasiak nem mertek volna a katonára rossz szemmel se nézni, ha nem tudnának valamit. Aztán aranyuk honnan volt?

De bizonyos igaz az is, hogy lónak, marhának megnőtt az ára, s a gabonának még inkább.

Azt pedig minden valamirevaló elméjű ember tudhatja, hogy ez háborút jelent...

... Ebéd után a belső házban bor mellett ül Varju János a vendégeivel. Ketten vannak a vendégek, a két Botos, édesestvérek és közös földön gazdálkodnak Kalotán. Délire érkeztek és először is megették a délt, aztán csendes borozgatás közben elvégezték, amiért jöttek. Kevés szóval, csendes beszéddel, mert ezek a Botosok éppen híresek voltak a kevés beszédjükéről. Már éppen készülődtek volna haza, és egyikük kiment, hogy a szánkába foghasson. De visszatért nagy hamar.

– Nemigen mehetünk. Kegyetlen idő készül.

És valóban, künn már mérgesen kavarta a havat az északi szél.

– Jó annak, aki fedél alatt van, üljetek le és igyatok. Széjjelnézek egy cseppet az udvaron, aztán visszajövök én is.

A cselédházban lobogó tűz világánál egy ember szárított:

– Jó estét, domnu!

– Te vagy az, Styéfán? Mikor jöttél?

– Jó ideje már, de vendégeid voltak, nem akartam bemenni. Kutyának való idő.

– Az asszonnyal beszéltél-é?

– Nem még. De minden rendben van a malomban. Jéget vágunk. Hoztam lisztet, számba adtam Gáspár úrnak.

– Nekem nem hoztál valamit?

– De igen. Hajnalban, még sötét volt, egy ember mulatott a kocsmában. Részeg volt már, amikor odamentem. Juon volt, Juon lui Urszu, tudod, aki cselédnek állott az új úrhoz.

– Aki ott volt velünk Szentlászlónál?

– Az, éppen az. Beállott az új úrhoz és sok pénze van, iszik és fizet.

– Tovább.

– No, én is kértem egy pint pálinkát, aztán barátkoztam vele. Részeg volt és beszélt. Sokat beszélt, összevissza beszélt.

– Tovább.

– Sok ital lehetett már benne és rágta a belit, összebarátkoztunk. Kérdezte: hová megyek. Mondtam: viszek lisztet a Pojánába. Azt mondta: mondd meg az úrnak, hogy vigyázzon, baj lehet, mondd meg, hogy fusson és ne üljön otthon, a Pojána most nem jó hely, sokat tudnak az úrról.

– A bitang.

– Az a! Elmondta, hogy Dongóról küldték Gyaluba. A fejedelem ma a Talharu táján vadászik.

– Itt-é?

– Itt! Nem láttatok senkit?

– Nem!

– Pedig kétszer is megmondta Juon, hogy a Talharunál, medvére. Őtet Gyaluba küldték.

– Egyebet nem mondott?

– Nem. Aztán az ital levágta a földre. Én feltettem a szánkára és elhoztam egy darabon magunkkal. Mikor csendes helyre értünk, letettem a hóra, végigvertem tetőtől talpig a bottal. Csak nyögött. Aztán ott hagytam. Lehet, megdögölt, de ha él is, ott fog megfagyni.

Elgondolkozva jött a ház felé Varju János. Hirtelen szélroham vágott az arcába, a süvege messzire repült fejéről.

Dörögve omlott a hófergeteg le a hegyoldalon, mintha agyon akarná lapítani a Pojánát. A zivatar egész erővel kitört. Fehér sötétség borult mindenre. Varju János a süvegje után futott és a pajta tájékán meg is kapta. Ahogy felmarkolta a fal mellől, egy emberrel állott szemközt.

– Ki az?

– Maftyé vagyok. Jöttünk öten szánkával.

– El tudtatok jönni?

– Éppen csak beértünk. Dél tájban, ahogy jöttünk lefelé, a dongói úton Gyerőffy úrral találkoztunk. Vadászni mentek; többen is voltak. Errefelé tartottak az ösvényen. Nincsenek itt?

– Nem láttam őket. Aztán kik voltak még?

– Nem tudom. Talán Kabos úr is ott volt.

Varju János gondolkozott. Újabb szélroham vágott le.

– Eredj a cselédházba. Ott telepedjtek meg éccakára, úgy sem mehettek sehová ma. Vaszi majd megmutatja, hol kaptok szénát meg szalmát. A szánkáról leszedtetek?

– Le.

Bement a házba Varju János. Vendégei ittak az asztal mellett. Gáspár velük. Letelepedett az öreg is. Aztán a fiához fordult:

– Styéfánnal beszéltél?

– Beszéltem.

– Mit gondolsz?

– Azt tudom, hogy mind itt kanyarodnak, jó ideje már mind itt körülbe.

A házban sötét volt, csak a tűz világított, künn szürke hóvilág, és kavargott a hó. A szél hol nekiiramodott és végigszáguldott a völgyön, hol elállt, és olyankor süket csendesség volt; aztán újra nekiment a hegynek, erdőnek és vágott le a völgybe.

A négy ember elgondolkozva ülte körül az asztalt. Nemigen beszélgettek, de valami szorongásféle szállott rájuk. Furcsa érzés, ami nyomta, szorította a mellüket, a fejüket, kergette, forgatta összevissza a gondolatokat. Valamit kerestek, valami utat, valami világosságot, valami nyílt helyet, hogy eligazodhassanak, de mindenütt csak szürke zavarosságot, zezzugos nyomokat, megrontott csapásokat láttak, ami csak mind jobban-jobban összezavarta az eszüket. Néha egy-

másra pillantottak: hátha a másik? De minden arcon ugyanez a töprengő keresés.

Félni? Nem. Ezek az emberek nem szoktak félni. A havasi ember élete mindennapi tusakodás az életért és éjjelnappal minden dolgában ott tudja maga mellett a halált. De mint mikor a biztosnak tudott ösvényen egyszer csak ösmeretlen sűrűségben, csillag- és naptalan szürkéségben nem tudja, mitévő legyen, merre lépjen, és a bátorság nem segít semmit, akkor szállja meg a kemény embereket ilyen érzés.

Közben egészen éjszaka lett, és a menyecske világosságot hozott a házba. Az asztalra terítőt vetett és fakanalakat tett.

– Az emberek esznek-é? – kérdezte Varju János.

– Küldtem.

– Viszek bort nekik – mondotta Gáspár, és felkelt.

– Forraltan kell – szólt utána apja, és gondolt valamit, amitől a szorítása engedett volna.

Az asszony nagy tálban forró ételt hozott be, és Gáspár is visszajött.

– Csendesedik az idő.

Megint csak engedett a szorítás.

Kanalazták a jó párolgó levest és halászták a tálból a húsokat. Megmelegedtek az ételtől és az jólesett. Gáspár hirtelen letette a kanalat:

– Ha Almásig szabad volna bár az út! – mondotta.

Egyszerre tette le a kanalat, kést mindenik. Egyet gondoltak, Botos László mondotta:

– Bár Esztenáig lehetne eljutni.

Aztán tovább ettek. Lassan, elgondolkozva.

Gáspár megtörölte kését és tokjába tette vissza, ivott egy hosszú kortyot, aztán felállott.

– Meg kell hogy lássam az utat.

Kinn már egészen megcsendesedett az idő. Az égről csillagok villantak a száguldó fellegrongyok közül, lenn csak ritkán borzongott végig a szél. Gáspár a hótalpakat szíjazta csizmájára a tornácon, mellette Maftyé, a mariseli vén vadász ugyanezt cselekedte: csakhogy ő bocskor alá kötötte azokat. A menyecske szurokfáklyával világított.

Hirtelen felrettentek.

– Hallottad?

– Löttek!

Az udvarra mentek ki, a szabadba, ahonnan mindenfelé szabadon állottak. Szuroksötét éjszaka volt már, és csudálatosan méltóságos csend, amibe egyenletesen zúgott bele az erdő hangja. Hallgatóztak, magosra tartott orcával; meg se moccant egyik is.

– Ha! – Újra hangzott, most tisztán hallották a dörrenést és utána a visszhangot gyengén.

– A Talharu felől!

– Onnan, a völgy felőli részen.

– Vajon ki?

– Ott baj lehet.

– Lőjek vissza?

Gáspár a tornácról puskáját kapta elő és lőtt. Szinte jött reá válasz.

A házból kijöttek az emberek, a cselédházból is, pajtából is, aki csak ott volt. A kutyák csúful vonítani kezdettek.

– Mi ez?

– Lőttek.

– A Talharun lőttek.

– Valami baj lehet ott.

Gáspár a hótalpakat kezdte lecsatolni.

– Maftyé, szólj az embernek, és menjetek ti. Puskát vigyetek. Aztán ahogy lehet, küldj hírt, van-e út. A nagyútnál vigyázzatok; a Cifrát ügyeljétek. Gyorsan járj, az utat tudod.

Aztán apjához fordult:

– No, édesapám?

– Menjünk a házba. Emberek, fedél alá. Ha valakinek baja van, majd csak idetalál most már. A világ messzire látszik.

Az udvar kiürült és elcsendesedett, csak a kutyák vonítottak fel még egyszer-egyszer.

A pitvarban halk szóval beszéltek apa és fia. A kuckóban ült vénséges Iliá, a nézőember. Apró szemei úgy villantak elé, mint a fa odvából a reves fa.

– Gondolod, hogy a pataki úr?

– Csak azok lehetnek.

– Ide találnak.

– Nemsokára itt lesznek.

A földre pillantottak, majd Iliára néztek, akinek a két szeme hol az egyikre, hol a másikra ugrált.

– Mit gondolsz, Ilia?

– Ami útban van, félre kell tenni az útból.

– Igaz! – mondotta öreg Varju János, és eszibe jutottak ifjú Székely Mojzes és Prépostvári meg Ebeni uramék és még sokan.

– Úgy van! – bólintott Gáspár is, és a fejében jártak ifjú Bethlen István és Zólyomi Dávid uramék.

– El kell vinni mindent a házból – mondotta Varju János.

– De hová?

– Én tudom – dörmögte Ilia. – Ott senki sem kapja meg. Ahogy senki sem kapta meg aranycsináló nagyapád holmiját soha.

Ilia csendesesen dörmögött, de mintha villám csattant volna a két Varju előtt a földbe. Gáspár is hallotta ezt a históriát, de nem beszéltek ők erről soha. És most, íme, azt látta, hogy apja reszketni kezd, aztán csak eltakarja kezével az arcát. Mintha valami feketeség szállotta volna meg a szemét, elsötétült a világ előtte. Sokáig állott így szürke hajú Varju János, aztán csak megrázta magát. Kezét levette szeméről, és furcsa volt a hangja, amikor megszólalt:

– Nem hazudott! Hát mégsem hazudott!

Gáspár nem mert moccani sem.

A dragojászai nézőember törte meg a csendet.

– Megmutatom, és mindent oda lehet vinni.

– A lyukba?

– A lyukba.

– De hó van és nyoma lesz.

– Az az én dolgom. Hajnalra nem lesz nyoma semminek.

A juhokat megjártatom ott.

Varju János gondolkozott:

– Ketten végezzétek el. Ne tudja más. Én se. Megyek bé. Senki se tudja.

Varju János bement a első házba és leült a kemence mellé, a többiekhez. A Botosok csendesesen iddögáltak, nem zavarta őket. Két térdére támasztotta két könyökét, kezébe hajtotta fejét és nézte a földet.

Sokáig, sokáig ült ott így. Vendégei talán szólottak is hozzá, nem hallotta. Lehet, hogy azt hitték, elaludt, mert aztán csak egymásra köszöntötték a kupákat. A tűz lobogott és pattogott, máskülönben nyugodalmas csend volt.

Aztán ugatni kezdtek a kutyák dühösen, mint amikor idegent éreznek. Varju János felugrott és kiment a pitvarba. A tornácon valaki topogott erősen, az öreg kinyitotta az ajtót:

– No, ki az?

Egy ember lépett be; csupa hó és zuzmóra tetőtől talpig.

– Jó estét!

Levette a kucsmát fejről és a csizmájához csapogatta, aztán a bekecsset gombolta ki és megrázta.

– Adjon Isten! Tán csak nem Valkai Józsi úrfi?

– Éppen az.

– Jöjjön hát bé istálom. Megfázhatott. Az úrfi lövöldözött?

– Én. Eltévedtem. Ide igyekeztem, segítségért. Őnagysága ott szorult a Talharu túlsó oldalán, a szakadéknál. A hó befűtta az ösvényt.

– Rákóczi?

– A fejedelem!

– Rossz hely az ott. Ösmerem.

– Odakapott a hófergeteg. Ösvény nincsen. Segítség kell hamarosan. A lába is megcsikkant. – Aztán még hozzátette: – Kegyelmed a vári vadászok közé tartozik.

– Nem a! Csak voltam vadászmester az én jó uramnak, Bethlen István úrnak idejében. Akkor. Te, György – szolt oda az egyik Botosnak –, egy csepp bort melegítetek az úrfinak. Aztán a csizmát le kell vetni, kapcát megszáritani, a vizes holmit terítsétek ki. Üljön le, úrfi, a tűz mellé. – Aztán kinyitotta az ajtót és nagyot kurjantott:

– Hej, Vaszi, Juon, öltözzetek útra.

Ő maga is bekecsset vett, meg hótalpakat kötött fel.

polcról szurokfáklyákat vett elő és egyet meggyújtott a tűz nél. Egy ember dugta be a fejét az ajtón.

– Kötelet hozzatok, meg egy kézi szánkát is. Fejszéket. Na, mehetünk. Aztán csak igya meg a meleg bort, úrfi. Éjfélre talán itt leszünk.

... Éjfélre aztán meg is érkeztek. A pataki urat úgy emelték le ketten a gyalogszánkáról, ahol pokrócokkal letakarva egy saroglyán feküdt. Bevitték az első házba s egy nagy karosszékbe ültették. Próbálták az urak a csizmát lehúzni a lábáról, de bedagadt. Hát levágták a lábáról, a kapcát letekerték; kék volt a bokája és erősen puffadt. Az úr kínjá-

ban a nyelvét harapta. Az urak azután levetköztek, a láb-
belit lehúzták, szárítgatták magukat és melegedtek. Sokat
nem beszéltek, Gyeróffy uram mogorván morgott és szeme
néha lopva pillantott szerte a házban. A két Botos testvér
szinte észrevétlenül kiment volt a házból a pitvarba. Valkai
uram frissen bort melegített a tűznél. Egy cseléd fát hozott
be. A háziak közül senki.

A fejedelem Valkaihoz fordult:

– Gyaluból nincs hír? – kérdezte.

Az úrfi csudálkozva nézett urára.

– Semmi, felséges uram.

Rákóczi lehunyta szemét. Nagy kínjai lehetnek. Gyeróffy
uram odadörmögött a fiának:

– No, fiam! Önagysága belebújt a lyukba.

Kabos uram meghallhatott valamit, mert visszadörmögött:

– De mű is ám véle együtt benne vagyunk.

– Láttad, mi ember van itt?

– Van szemem.

Kinn Varju János Iliával beszélgetett:

– Készen vagytok?

– Nagyjából.

– No gyere, a pataki úrnak kend meg a lábát. Rossz
helyre lépett, megcsikkant.

Az urak ösmerték Iliát, hát így egyszeribe minden magya-
rázgatás nélkül nekifogott az öreg és jó félórát dolgozott a
lábán, hogy a fejedelem szeme sem látott már. A végén be-
pólyálta pálinkás ruhával. Aztán mikor készen volt, hirtelen
megkérdezte:

– Hát a medvét ki lötte meg, kegyelmes uram?

Rákóczinak be volt csukva a két szeme, de erre felrán-
totta.

– Mit beszélsz, vénember?

– Tudni szeretném, ki lötte meg. Derék lövés volt, a tü-
dejét összevissza tépte. A sügyin ment be a golyó.

A fejedelem a száját tátotta.

– Honnan tudod te ezt?

– Láttam. Csak azt nem tudom, ki tette azt a lövést.

– Én – mondta a fejedelem –, de a bitang elvitte.

– El-el, de nem messze. Már nyúzzák az udvaron az em-
berek.

Köszönt a vénember és kiment. Az urak összenéztek.

- Boszorkányfészek, ördögfióka.
- De hiszen a medve visszabújt a lyukába?
- Vissza az.
- És nem jött többet elé.
- Nem az.

Varju János jött bé és földre dobott egy medvebőrt. Még véres volt.

– Ehun a medve bőre. E volt az? Derék állat volt, tavaly tőlem kapott egy golyót, de elvitte.

Az urak körülállták a bőrt és vizsgálgatták. Kabos uram mutatta a fejedelemnek:

– Ehun a lyuk, friss lövés nyoma. Ez az.

– De hogy került ide? – mondta a fejedelem, és Varju Jánosra nézett, mire az vállat vont, de nem felelt.

Egymásra néztek az urak, és egy csepp aggályoskodás látszott a tekintetekben. De nem szóltak. Rákóczi Varju Jánost nézte meg jól.

– Neked van fiad, ugyé?

– Van.

– Zólyominak volt a deákja.

– Igaz.

– Hol van az most?

– Itthon az is.

Rákóczi nézte Varju Jánost, az meg vissza.

– Kapunk valami falnivalót? – kérdezte hirtelen.

– Hozzák is talán. Juhtokány csak.

– Jó lesz.

Varju János kiment. Őnagysága megcsóválta fejét:

– Nem értem, sehogy se értem. Az a Maksai se jött el. Nem értem.

Szótlanul ültek a késői evéshez és erősen ettek, még erősebben ittak az urak.

Evés után lefekvéshez készülődtek, és a házigazda pokrócokat meg sarjút hozatott bé a házba.

– Már csak így, méltóságos urak, nincsen jobb.

Az urak álmosak voltak, nem válaszoltak. A fejedelem mintha aludt is volna már a karosszékben, lába felpócolva a padon. De amikor Varju János kiment, magához szólította a Valkai fiút.

– Jóska fiam, a puskáink hol vannak? Nem láttad?

– Itt, nagyságos uram. A szegelyben, ott állanak sorban. Csak egy cseppet megáztak, holnap ki kell azokat takarítani jól, berozsdásodnak különben.

– Nem értem, nem értem – mormogta Rákóczi, és lehunyta szemét. – Aludj, Mihály, te is. Mindegy. Úgysem értem.

Az urak horkoltak. A fejedelem fel-felriadt, sajgott, nyilallott a lába, és ez a ház telides-teli érthetlenséggel. Még így nem volt soha. Furcsa hangokat hallott. Néha kutyák vonítottak, aztán emberi mozgásokat hallott, mintha a ház körül ropogna a hó, ahogy egy ember lépeget ott. Közben el-elszundított és megint fel-felriadt. Goromba, zörgő hangok ütődnek füléhez, káromkodások, dulakodás hangja; aztán mintha valaki ajtót nyitna. Beszédet hall egészen közel, fojtott, goromba beszédet.

– Ne lármázz, alusznak az urak.

– Mit csináljunk velük? Levágjuk őket?

– Üssétek le és kötözzétek össze őket, akasztani ráérünk majd. De addig ne legyen bajuk. Maftyé nem izent még?

Közben szunnyadt a fejedelem, aztán újra más hangok:

– Ilia! Az unokádat küldd ide!

– Mi a baj?

– Az asszonyhoz jöjjön.

– Baj van?

– Nem tudom, de jöjjön...

... Dühös kutyaugatás, sok kutya egyszerre ugatott. Valaki ajtót csattantott.

– Beszélj, Maftyé! Van-é utunk?

– Nincsen, uram... Tele a nagyút katonákkal...

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Délebéd idején homályosodott már az ég, és a kapusi völgy felől zúgott, jajgatott a szél. A falakon vigyázó őrkatonák fázósan húzódtak a bundába és irigyen gondoltak a kopjásokra, akik a belső vár meleg házában mulatoztak. A tizedesek mogorván járták a falakat, amikor a bejárások ideje volt és siettek vissza a vártaházba, folytatni a kockázást.

A nagy ebédlőházban ettek az urak. Nagy Pál uram, a kapitány, vastag hangon szitkozódott, valahányszor a füst kicsapott a tűzhelyről és rágta a szemüket. Kassai uram alig-alig felelgetett György úrfinak, ha az kérdezett valamit tőle. Csak a fiatal legénykék, az udvari nemes úrfiak vihogtak néha-néha össze valami éretlenségen. Az urak inasai titokban nagyokat ásítottak és olyankor ijedten kapták szájuk elé a kezüket.

A szél pedig mind dühösebben-dühösebben rohant neki a várnak, és az ablakok alatt a pádimentum kezdett telni olvadó hóval, ahogy a hasadásokon a finom hópor becsapódott.

Az urak fáztak, és Kassai uram, amikor egy szélrohamkor megborzongott, forró bort parancsolt.

Az ebédlőházba a porkoláb lépett bé. Egyenesen az ítélőmesterhez.

– Mi újság?

– Van is, nincsen is. Izenet semmi sem jött. A cirkálók, akiket széjjelküldöztem, semmit sem tudtak meg. De egy plájasz mondja, hogy ma hajnalban a kapusi fogadóban látott mulatni egy gornyikot, akit önagysága magával vitt volna.

– Amburust? – kérdezte György úrfi.

– Nem. Idevaló az. Gornyik csupán. Juonnak hívják.

– Elé kell keríteni azt az embert – parancsolta az ítélőmester.

– Azért jöttem éppen. A vári cirkálóból akarnék küldeni embereket; de akkor kérek a talpasokból pótlást az őrségbe. Kevés az emberem!

– Mitől félsz?

– Nem vagyok ijedős, de a hegyeken lármafákat állítanak az emberek.

– Vegyél, amennyi kell. Te tudod – mondta a kapitány.

Amikor a porkoláb kifelé ment már, Kassai uram utána-szólt:

– Nem láttam két napja a feleségedet.

– Beteg a gyermek, uram.

Valóban, a kisleányka beteg, erősen beteg. Köhög és fulladozik, a toroka bedagadt és sárgásfehér. Orcája piros, és amikor fulladozva kapkod a levegő után, olyan könnyörögve nézi az anyját, hogy annak a lelke szakad belé.

Kurta kis időre, ha nyugtot hagy neki a köhögés, elszunynyad. Nyitott szájjal, nehezen, hörögve, reszelve szedi és adja ki a lélegzetet, és kis keze úgy szorítja, akkor is szorítja az édesanyja kezét.

– Én édes Istenem, erősen sujtolsz engemet!

Aztán csak rakja a zakatoló kicsi mellre a melegvizes ruhát, akit a tudós asszony mondott neki.

Az ura néha benéz. Csak beáll az ajtó mellé, az ágyhoz közel sem lép (nyers hideg ne érje a kigyulladt beteget), ott álldogál egy ideig, néz meredten az ágyra, aztán csak elfordul és kimegy. Az ajtót csendesen teszi bé, ne csattanjon a kilincs. Aztán ki a falakra. Hadd fújja a szél, hadd csapja szembe az éles hótüket.

Az örök morgolódnak, amikor elmegy mellettük.

– Mint a bolond, úgy kereng. Nincsen jobb dolga, mint zavarni a szegény katonát. Ki látottilyent?

A toronyi góréban vén, sovány arcú katona tartja a vigyázást. Fázósan guborodik össze a condrában. Régi ember már, nehéz családú, sok cselédű.

Maksai megáll előtte:

– Hogy vagy, Minya?

– Csúf idő. Kutyának való idő.

– Rossz a kedved.

– Fáj a fejem; azután eszembe jut ilyenkor, ha elpatkolok, mi lesz avval a sok apró féreggel? Anyjuk sincsen!

Maksai nem felelt; sietve ment odább.

A vén katonát később felváltották és a pajtába parancsolták, a fejőstehenekhez.

A kaputorony vigyázója mintha szánkacsörgést hallott volna; kipillantott a tornácon, le az útra. Szembevágott a szél, gémberegett kezét szeme elé tartotta: valami mozgott ott lenn a felkavarodó hóban; az úton a vár felé kanyarodott valami alakatlan gomolyag. Az csörgött, és emberi hangokat is kapdosott a vigyázó füle.

– Hé-é-éj! Ki az ott lenn?

De azok vagy hallották, vagy nem, csak nagy sietve gomolyogtak felfelé a várúton. A kapu nyitva, azon bé. Bizonyosan a mi embereink, ki járna ilyenkor rossz szándékkal?

Szánka volt. Várbeli plájászok kísérték és egy fagyott embert emeltek le róla.

– Juon ez, Ursz Juon, a gornyk – magyarázták Maksainak az emberek. – Ott kaptuk a patak mellett. Valami kutya volt ott, az vonított. Behoztuk.

– Lehet, hogy él. Húzzátok le a gúnyát róla, aztán havat reá – mondta a vén katona. – A mejjit, meg a szivit. Csak keményen hóval, hóval!

A gornyk gyűszűjéből levél került elő a fejedelem keze vonásával, kicsi gyűrűpecsétjével, címezve „Kassai István uramnak, ítélőmester úrnak, Gyalu várában, cito, cito, citissime”,¹

A porkoláb maga vitte be a levelet.

Kassai úr a dátumot nézte:

Anno 1636, die. 13 mensis Februarii.

– Tegnap levél és sürgetős. Dongó faluból.

Olvasta a levelet; kicsit nehezen ment – a fejedelemnek rossz az írása és úgy látszik, sietett is. Jött sietve bé György úrfi a hírre, hogy levél jött.

Kassai sovány orcáján haragos ráncok.

– Mi hír?

Bosszúsán csapta a levelet az asztalhoz.

– Húsz katona azonnal készüljön fel a havasba. Parancs.

– Nem lehet – mondta Maksai.

Kassai uram reápillantott, és szemöldökei összeráncolódtak.

– Parancs. Húsz katona induljon, jó puskások. Valami Varju Jánost és fiát kell megfogni. Ónagysága a Talharunál várakozik. Nagy Pál uram jöjjön!

Hátravetette magát a karosszékben és felbámult a boltozatra. Maksai indult. György úrfi is utána:

– Megyek én is.

– Hová?

– Fel a havasba a katonákkal.

– Sehová nem megyen az úrfi. Nézze inkább, hogy a várban rend legyen. A porkoláb fog menni. Így parancsolta az úr.

Maksai megállott:

– Én-é?

– Parancs. Te ösmered az utakat.

¹ Cito, cito, citissime – a lehető leggyorsabban, szó szerint gyorsan, gyorsan, leggyorsabban.

Nagy Pál uram jött.

– Kapitány uram, adjon húsz jó talpast. Tüstént mennek a havasba.

A kapitány felrántotta a szemit:

– A havasba? Ebben az időben. Tán bolond vagyok!

Kassai uram is reá nézett, azután György úrfira.

Csendesen mondotta:

– Önegysága parancsa. Élet-halálról lehet szó.

Maksai kilépett az ajtón.

– Már a kisebbekre is sor kerül? – dörögött a kapitány az ítélmesternek.

– Nem a mi bajunk, őrizze kegyelmed a maga bőrit.

Az udvaron gyülekezett már a húsz talpas. Kemény székelgy fiúk, Gyergyóból, akik nem félik a hegyet és a zivatart. Egy hadnagy mustrálta őket.

Az ítélmester szobájába katona lépett be és a kapitánynak jelentett valamit halk szóval.

Aztán kiment, és Nagy Pál uram sötét képpel mondotta:

– Az a gornyik nem fagyott meg. Előbb főbe verték, azután dobták a hóba.

A két úr összenézett.

– Varju uram szembeszáll az országgal.

– A Bethleneknek volt embere, a fia Zólyomi Dávid deákja.

A kapitány rendelkezett:

– Négy szánkát elé, sietni! Hol a porkoláb?

Maksai öltözött az úthoz, de lassan készült el. A skeptárt² fordítva vette, mind kínlódott a gombokkal, amíg észrevette, hogy nem jól van. A bekecs fölé bőrvet kötött derekára, abba nagy pisztolyt dugott. Szeges végű botját keresgélte elé és a legnagyobb süveget. A csizmát egy legénnyel befagyúztatta.

Aztán csendesen benyitott a betegszobába. Kis Anna felkelt és eléje jött.

– Hová készül?

– A havasba. Hogy van a gyermek?

Kis Anna nem válaszolt, szája összeszorítva, szeme körül ráncok.

– Ne menjen el most.

² Skeptár – börmellény, a román pieptar-ból.

Mintha szívére kövek esnének.

– Parancs. Hogy van a gyermek?

– Félig az Istennél már.

– Kis Anna!

– László, keed egy étellel adósa az Úristennek. Vigyázzon, mert úgy lehet, az Úristen most akarja behajtani ezt az adóságot.

– Anna!

De az akkor már ment vissza az ágyhoz. Viaskodni egy parányi kis életért. Maksai lehajtotta a fejét. Aztán lassan megfordult és betette csendesén maga után az ajtót. Az asszony oda figyelt. Hallotta, hogy távolodnak a nagy, nehéz lépések.

Az udvaron szánkák állottak és keresték a várnagyot. Maksai fejébe villant:

– Oda kellene vágni mindent! Most nem mehet! Menjen más!

Megállott. Lenézett az udvarra. Kavargott a fejében sok-sok minden, nagy zavarosan. Hátha jó, hogy ő megy és nem más? Ha baj lesz, szólhat, talán inthet. Gyilkos nem lesz úgyse. Önagysága kedvéért se. Egy étellel tartozik, hátha fizethet...

Lekiáltott az udvarra:

– Hótalpakat minden katonának. Megyek már.

És határozottan, sebesen ment le a grádicson.

Az első szánkába ült, a gyeplőt kezébe vette, és csattant az ostor a bozontos mokánylovak hátán.

– Utánam szorosan!

Az urak az udvarról nézték, ahogy a szánkák kikanyarodtak a kapu alól, be a szemberohanó fergetegbe. Aztán lassan indultak a grádics felé, aki a lakóházba viszen.

A nagy ebédlőház ajtója előtt megállottak.

– Emlékszik a vásárhelyi gyűlésre, most három esztendeje, ítélőmester uram?

– Zólyomi Dávidra gondolsz?

– Arra, éppen arra. Oltalomlevéllel, magabiztosan jött az oda. Aztán most Fogarasban penészedik.

– Mért jutott eszedbe ez éppen most?

– Csak eszembe jutott, ha valaki bátor ember most megpróbálná ott fenn a havason...

– Megállj. Gyere bé a szobába. Így. Most mondd...

– Jó lovakkal, szánkán egy nap alatt Szatmárba lehet futni. Egy lélek nem állana keresztben.

– Gondolod, hogy volna bátorsága abban valakinek?

– Nem tudom, de lehetséges. Az öregúrnak nagy öröme lenne benne...

Hallgattak. Kassai uram furcsán nézett a kapitányra.

– Mit gondolsz tovább?

– A kopjákat mind lóra ültetem és a nagyúton rótánként küldöm egész Sebesig. A sebesiek Almásra üzenjenek.

– Igazad van.

TIZENHARMADIK FEJEZET

Őnagysága felriad álmából. Kinn nagy sürgölődő mozgás. Mintha derengene a hajnal is. A fejedelem Valkai Jóskát szólítja, csendesen költögeti.

– Jóska fiam, keltsd fel az urakat. És piszkáld meg a tüzet, hadd lássunk.

Álomtól ittasan, fájó szemmel ébrednek az urak és tapogatóznak a homályosságban.

Aztán, hogy fellobban a tüzláng, pislogó szemekkel kapkodják fel a gőzölgő, szagos gúnyákat. Gyerőffy uram a boroskantát kapja fel és húz felőle hosszút. Valkai Jóska és a fiatal Gyerőffy a puskákat takarítják, zsírozzák a tűz mellett.

Kabos uram a fejedelemhez fordul:

– Hogy szolgál az egészsége, nagyságos uram?

– Nemigen aludtam. Gyaluban szeretnék lenni. Nézz ki: milyen az idő?

Kabos úr kimegy, nemsokára visszajön nagy prűszkölve.

– Kemény hideg. Holdvilág süt, ropog a hó,

– Láttál valakit?

– Senkit az égvilágon. Alszik itt még minden.

– Nem értem, nem értem – motyog Rákóczi. Aztán öszszerázkódik és megsziessen: – Keressetek valakit, költsétek a gazdát! Fogasson, menni akarok.

Kinn élet támad. Nehéz lépések ropognak a hóban. Aztán lovak nyihognak, káromkodás is felharsan. A kutyáit ugatnak.

– Egy korty meleg bort adjatok! A legényeket! Ambrus jöjjön ide.

Nagy támolyogva áll elé a vadászlegény. Hólyagos a szeme, puffadt az orcája. Egy ember fogja.

– Mi van veled?

– Gyilkosok, kegyelmes uram, zshiványok, haramiák – rikoltja a legény. – Leütöttek.

– Mi az?

Styéfán szól, aki támogatja.

– Leitták magukat, aztán késre kaptak. Az úr azt mondta, üssük le őket. Úgy tettünk. Semmi bajuk nem lesz.

– Vidd ki!...

... Két szánka áll a ház elé. Egy harmadikat is fognak.

– Segítsetek.

Valkai József és Gyerőffy Andráska a fejedelemhez szöknek és hóna alá nyúlnak. A pitvarba éppen belépett Varju János.

– Készen a szánka.

A tornácon állanak már, és a hold hanyatlik lefelé. Az udvaron körül magas borona, a tetején tövis.

A behajtott kapunál egy ember bajoskodik.

A tornáról a fényes holdvilágnál messzire ellát a szem a völgybe. Rákóczi szeme a kapun túl, a csillogó fehér havon apró, fekete pontokat lát, hogy közelednek, másznak felfelé a domboldalon.

Az ember ott a kapunál is észrevehetett valamit, mert félbeszakítja munkáját és kiegyenesedik. Merőn néz lefelé ő is. Aztán kemény kiáltás harsan:

– Hej! Ki az?

És jön a válasz messziről:

– A fejedelem őnagysága nevében!...

Rákóczi szíve nagyot dobban.

Aztán közelebről hallatszik újra kiáltás:

– A kaput, héj!

De a kapunál álló ember félrehúzódik a sövény mellé. A holdfényben megcsillan a kezében tartott hosszú puska csöve.

Egy ember hangosan szól az udvaron:

– Katonák!

Varju János a tornásra lépett:

– Mi dolog ez, nagyságos uram?

De Rákóczi mintha észre sem vette volna. Nagyot kiáltott:

– Ide, Maksai, ide, katonák. Vágjátok bé a kaput!

Valahonnan éles hang süvített:

– A kutyákat, Györgye, a kutyákat!

Aztán lövés dörren, és a kapun túl valaki sikolt.

Varju János Rákóczi elé dobban:

– Mi dolog ez? – reszket a hangja, keze az övébe dugott kés markolatán. A fejedelem kezét önkéntelenül arca elé kapja. Így állanak egy szempillantásig.

Akkor Gyerőffy úr kettőjük közé ugrik és mellbe vágja Varjut:

– Szánkába az urat; üssétek le ezt a parasztot!

Ő maga hóna alá nyúl Rákóczinak és le a tornácon, bé a szánkóba. Aztán fel a bakra, és kezében a gyeplők.

Lent recsegve omlik be a kapu, és az udvarra sötét alakok ugrálnak be. Aztán felhallszik a szilaj kiáltás:

– Üsd, vágd, rajta!

A tornácon Valkai Józsi és a Gyerőffy úrfi rohannak öreg Varju Jánosra, kezükben a nehéz puskák.

– Hujj!... – és Varju János hanyatt bukik le a tornác grádicsán a hóba.

– Csapd a lovat! – és a szánka megsikamodik, ki a kapu felé.

A pajták mögül akkor ugató, fekete árnyékok száguldanak elő és rávetik magukat a kapuból előregomolyodó katonákra. Lövések is villannak és dörrennek és veszettül szilaj ordítózás. A szánka nagyot döccent és megállt; egyik ló elbukott.

– Ide, ide, katonák, itt a fejedelem!

A kapuból is, a hátsó udvarból is emberek igyekeznek a szánka felé. A másik szánka is az úrfiakkal és vadászokkal odaér.

– Hamar, fiúk, át kell emelni az urat.

Az urak a földön állanak és fedezik a fejedelmet.

– Ide, ide, katonák! Üsd, vágd!

Láng csap fel az udvar végén. Valaki üszköt vetett a lármafába, és a szurkos szalmán végigfut a láng a fenyőszál tetejébe. Veresen lobogó fényesség árad a vadul gomolygó udvaron szerte.

A pajták felől Gáspár kanyarodik elé futva, nyomában egymás mellett a két Botos testvér, kezükben puska. A Varju fiú széles, hosszú szablyát csóvál a feje felett és ordít:

– Jövök, apám, jövök!

A katonák előtt pedig nagy ugrásokkal töri magát előre egy:

– Borbás, Vince, fiaim utánam!

Veszett versenyfutás: ki ér hamarabb a szánkához? A katonák felfelé tartanak, Gáspár lefelé rohan.

– Jövök, apám, jövök!

A tornác mentén rohantában Gáspár megtorpan: a grádicson lefelé saroglyával jönnek nagy csendesen a vén Ilia és asszonyunokája.

– Mi az, Ilia?

– Csak lassan, Szavéta, csak lassan, ne félj! – mormogja a vénember. Majd Gáspár felé dörmög: – A feleségedet viszsziük. Vajúdik. Itt nem maradhat. Vissziük hozzám... Most emeld, Szavéta...

A fiú szemét egyszerre ellepi a vér. Nagyot szökik előre:

– Ebek, veszett ebek!

Aztán ott áll a szánka előtt. Rákóczi benne ül már, de közöttük Maksai, a várnagy.

– Fuss az utamból, hadnagy, most nem te kellesz!

Mellbe ragadja a lihegő, tátottszájú katonát és kardjával az odaugró Valkai Józsira sújt. Az úrfi puskáját tartja védelmezésül maga elé, a kard elcsúszik rajta és vállába vágódik. Eltántorodik a fiú, és Gáspár már újra emeli kardját.

Ekkor lőtt a két Botos, majdnem egyszerre. Kabos úr elbukik, és egy vári vadász. A fejedelem védelem nélkül, a kard felemelve. Maga elé emeli kardját.

Akkor kapja ki Maksai övéből a pisztolyt és Gáspár arcába süti.

Ekkor már katonák is érkeznek oda és emelik a porkolábot. A két Botos a tornácba cipeli Varju Jánost; aztán újra töltik a puskát.

Egy pillanatig nyugalom. A katonák a várnagy körül, aki egy kulacsból pálinkát iszik. A szánka rohanva siklik a kapu felé, ahol leütötték az utolsó kutyát. Az udvar egyébképpen üres egészen.

A kapu előtt a lovak megtorpannak: két vonagló test hanykolódik a hóban: a szánka megáll. Gyerőffy Mihály úr leugrik és káromkodik szörnyen.

Rákóczi kérdi:

– Hogy vagytok, urak?

– Azt hiszem, meglőtték egy cseppet – mordult Kabos úr –, de a keresztfiamat nem hagyom ott.

Kiugrik a szánkából; utána Gyerőffy Andráska.

Apja a lovakkal bajoskodik és rászól a fiára.

– Rántsd el azt a dögöt a ló elől.

Egy katona feküdt ott, halott már és meredt. Egy másik még kaparja a havat kínjában és nyöszörög.

A fiú félrehúzza először az élőt; csak úgy a csizmájánál fogja meg és szánkáztatja el. Aztán a halottat. A hóban kard fekszik, azt kezébe kapja.

Az épületek felől lövések roppannak. Innen is, onnan is lángok csapnak fel és hunynak el a ház mellett, a pajták táján, a cselédház sarkainál.

– Nézd csak, nem futnak széjjel – morogja a fejedelem –, csatát kezdenek.

Új lövések, és Rákóczi kucsmája a hóba repül.

– Fel a szánkába! Csapd a lovat, Mihály!

Gyerőffy Andriska kardot csóválva rohan el a katonák felé. A szánka elindul. A fejedelem hátrafordulva nézi a csatát. Hajnalodik.

Mire a patakhöz érnek, látja, hogy emberek futnak ki a kapun, az udvaron pedig egyre-másra dörren a lövés. A futók közül egyik felordít és felkarikázik.

Az udvaron emberek rohannak a ház felé, és hallik a veszett ordítás:

–Üsd, vágd!

Megrohanják a házat.

Lövések. És a rohanók közül ketten buknak arca.

– Hogy lőnek a bitangok!

Megint csak lövések, és a rohanók megtorpannak, majd megfordulnak.

– Szaladnak, Mihály, a katonák szaladnak!

Gyerőffy uram meg sem fordul, úgy dörmögi vissza:

– A medve visszaütött.

Eberek ugranak a palánkon keresztül és a körül állingáló nyírfák mögé szaladnak. Az udvarról utánuk nyomulnak mások. Lövések dörrennek a fák mögül, és az üldözők megállanak, majd a palánk mögé húzódnak vissza.

A fejedelem szánkája a szoros úthoz ér. Gyerőffy Mihály újra a lovak közé vág, és a lovak vágatva fordulnak be a patak szorosába.

... Azon az éjszakán az Ilia hurubájában fiat szült Vitéz Ilona. A fülébe lövések dörrenése nyilallt és az egymást halálra kereső emberek ordítása... Gáspár akkor már halott volt...

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

Gyalu váráig egy vágatással repült a szánka, és a fejedelem egész úton szót se szólt.

A váruvaron Kassai uram, Nagy Pál uram meg György úrfi várták. Amikor kiemelték a szánkából, mondotta a kapitánynak:

– Te, Pál! Minden katonával tüstént mész a havasba. A Pojánába. Vigyázz, ne késlekedj!

Hogy észre vette az urak arcán az elképedést, hozzátette:

– Jól értsd meg, kapitány: minden katonát mondtam. Az egész őrséget viszed tüstént!

Kassai uramhoz fordult aztán:

– A szolgabíró a gyalui nemeseket szólítsa. Ide jöjjenek mind a várba, fegyveresen.

Egyebet nem mondott. Felvitték szobájába, levetkőztették, lefektették, a lábát megkengették.

– Aludni akarok – mondta aztán. – Ha valaki jön a havasból, hírt adjatok. Ítélmester uram, adj kezemmel, pecsétemmel levelet Kolozsvárra, a vári katonákból, a németekből cito citissime indítsanak szánkán ide vaj száz muskétást; lovaslegény vigye a levelet.

Az urak széjjelmentek. Kassai uram Gyerőffy Mihállyal.

– Mi történhetett? Mi a baj?

– Az úr bebújt a medve lyukába, ennyi! – dörmögte Gyerőffy uram, és várta a meleg bort, akit parancsolt. – Aztán – tette hozzá – a medve majd ottkapta...

Ebédidő tájékán a fejedelem magához parancsolta Kassai uramat:

– Nem jöttek meg Kolozsvárról a katonák?

– Nem még!

Levelet íratott Patakra az úr, Bodor Benedek úrnak, az udvari tisztartónak: „Tekegyelmed pedig azért három hor-

dócska és egy ládácska aranyakat Kerekes Pálnak, megbízott udvari szolgáltnak odaadni ne késlekedjék...”

A háború kész immáron. Itt is van már.

Alkonyattájt szánkókon megérkeztek a német muskétások Kolozsvárról és felváltották a nemeseket, akik a falakon az őrséget állották. Estére három szánkó érkezett a havasról. Az egyikén Kabos uram, Gyerőffy Andráska meg a sebesült Valkai Józsi, a másik kettőn vadászok és sebes katonák. A porkoláb is, Maksai László is velük.

Kabos uram referált önanagyságának:

– Mire Nagy Pál uram megérkezett, egy lélek se volt már ott. Elrepültek, vagy mi a csuda. Nem láthattuk, hol illantak el. Mi az erdőbe húzódtunk. A katonákkal összeke-restünk mindent, de egy élő lelket sem találtunk. Csak egy hurubában egy asszonyt, ama Varju Gáspár feleségét újszülött fiával, meg azt a vén javasembert. Aztán a ház megett egy friss sírdombot. Mást nem...

Rákóczi elgondolkozva hallgatta:

– Hát a házban semmit se kaptatok?

– Semmit. Semmit.

– A ház alatt?

Kabos uram értetlenül bámult.

– No, ne nézz úgy rám. Tudod, mit beszélnek az emberek.

– A Zólyomi-harácsról?

– Arról, arról – integetett a fejedelem.

– Semmi ott nincsen, nagyságos uram. Semmi. Aztán, ha lett volna is! Minden leégett. Minden ott. Nagy Pál uram is jön a katonákkal...

... Maksai László, a porkoláb, szállására igyekezett. Nyomta a rettentő fáradtság, és úgy félt, úgy félt. Az ajtót csendesen benyitotta és az első házon keresztül lábujjhegyen igyekezett a betegszoba ajtójához. Mint a tolvaj. Nem nyitott bé, de fülét az ajtóhoz szorította. Akarta hallani a beteg gyermek fűrészelő lélegzését, fullasztó köhögését. Azt akarta hallani. Odatapasztotta a fülét, de semmit sem hallott. Alud-nék tán a gyermek, elmúlt róla a betegség?

De a szívébe beledobbant, hogy a térde összeroskadt alatta: Miért nem hall semmit? Miért nem?

Aztán csak lenyomta a kilincset és belépett. Az ajtót behajtott maga megett és megállott a fal mellett.

Úgy volt minden, mint a tennap. Éppen úgy. A szoba belső végén, a fal mellett az ágy. És mellette kis Anna a széken. Az ágyában a gyermek. Ott. Most is. Betakarva.

Az asszony felpillantott. Aztán csak intett a fejével az urának.

Maksai közelebb lépett: az asszony felállott.

Kezével mutatott az ágyra:

– Meghalt...

... Maksai László és felesége azon az éjszakán ott hagyták Gyalu várát és vitték a halott gyermeket Monostorra...

Másnap reggel együtt frustukoltak az urak, és a fejedelem is lebecsegett közójük. Nem sokat beszéltek, mert önagsága homloka nagyon ráncos volt. Nagy Pál uram is, hogy éjszaka lejött a havasból, velük volt és mondotta aztán:

– Ezt a havast ki kellene füstölni, azt tartom. Az a vén rebellis, Varju János nem halt meg, és úgy látszik, itt mindenki Bethleniánus zsvány. Eccer csak Gyalut is megrohanják...

Rákóczi elgondolkozott. De aztán csak legyintett a kezével:

– Nem adok erre a havasra egy szál katonát is. Akit adtam is, sajnálom lelkemből. Bizony mondom kegyelmeteknek, nem itt vagon rebellio, hanem Ecseden. Az én medvém ott húzódott a lyukába, de fogadom, kipiszkálom onnan, és nem várom, amíg ő jön ide. Huszt várán kezdjük a vadászt...

... Frustuk után elutazott Rákóczi Fehérvárra...

A szolgabírák katonákkal bejárták a havasi falvakat. Akinél fegyvert találtak parasztnál, azt vasra verték. Két embert felakasztottak, mert gyanúsak voltak abban, hogy ott voltak a pojánai harcon. De egyéb nem történt. A rebellisek nem kerültek elé, nem is tudták meg, kik lehettek. A kalotaszegi urak, akik megösmehették őket, nem akartak tudni és emlékezni semmire. Varju Jánosnak is nyoma veszett.

De csodálatos históriája nőtt ki Kalotaszegen és a havason a pojánai harcnak, akit a Varjuk magával a fejedelemmel vívtak. Maga Rákóczi is majd otthagya a fogát, csak éppen hogy elfuthatott. De mi lesz, ha magával öreg Bethlen Istvánval akad össze a pataki úr, ráadásul még a törökkel, ha már a Pojánáról is megfutamodott...?

A hír szállott, szállott. És nőttön-nőtt, csudálatosabb és csudálatosabb lett. És találgatták, hová lett Varju János, hol

járhat, mit csinálhat. Mert hogy egyszer csak visszajön, az bizonyos igaz.

Történt pedig ez pontosan 1635 esztendőben, böjtelő hava tizenötöd napján. Kemény, hosszú tél volt az, de a gabonák jól teleltek.

A háború is kinőtt a zöldellő füvel együtt. De a pataki úr maradt felül, és őszre békesség volt már.

Erdély nem szenvedett semmit, egy szablyát is itt benn nem vontak ki, egy puskát is el nem sütöttek. És máskülönb is áldott jó, kövér esztendő volt az...

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Gyerőmonostoron meghalt istenes Mike Menyhárd uram. Vén ember volt, özvegy már régen és gyermektelen. Magánakvaló, mogorva, szakállas ember volt, akire azért ragasztották volt az „istenes” nevet, mert az Uristenen kívül senkivel sem barátkozott. Igaz, hogy nem is volt idevaló, hanem valamerre Kolozsvár felé, talán szucsáki, vagy még messzebb vidéki, a felesége sem erre való volt, a birtokot örökvásár útján szerezte Veres Gergelytől, aki meg a felesége révén Farnason jussolt. Fukar, garast a fogához verő ember volt, nem ivott, nem költött, még az ételre is sajnálta a pénzt. Nem szerették az emberek, de ő ezzel nem törődött. Csupáncsak a templommal törődött. Szép, erős hangja volt, különb, mint a papé, avagy a kántoré, és nem volt tele a templom, ha az ő hangja abból egyszer-egyszer hibázott. Köszvényes volt jó ideje már és a házból, kertből alig-alig mozdult ki máshová, mint ünnepen és vasárnap a templomba. Ősztől kezdve onnan is elmaradt. Megdagadtak a lábai, és a vénember ágynak esett.

A pap meglátogatta beteg hívét, és hogy a dagadás nem múlt, sőt inkább nőtt-növekedett, a pap hetenként legalább egyszer ott volt a Mike portán és ott töltötte sokszor a hosszú teli östéket. Elmondogatta neki a híreket, amiket ő is halott, és igyekezett a vénembertől megtudni azt, ami őt érdekelte. Őt pedig módfelett érdekelte volna tudni, hogy istenes Mike Menyhárd uram kinek testálja az ő világi vagyonykáját. Azon nem kételkedett, hogy nem lévén gyereke, de buzgó

ember lévén, valami kegyes célokra hagyományozza mindenét, de az már kedvére való lett volna, ha abból minél több esnék éppen a papi sallárium¹ nevelésére. Mert hogy nemsokáig húzza már az öreg, az holtbizonyos, mire a dagadás a szívére megyén, vége lesz.

Így a pap.

A tél már vége felé járogatott, és Mike Menyhárd uram csak mind erősebben puffadt. Egy lucskos östén – a hó olvadt már, a szél is fúj, a szürke fellegekből havas eső omlott – kérdi nagy váratlanul a beteg ember a papot:

– Nem tudod, öcsém, mi lett Varjúékkal itt fenn a Pojánán?

A pap megütődött, mert az öreg világi dolgokról nem szokott kérdezősködni, de azért felelt:

– Azok bizony elpusztultak innen.

– El-é?

– Nem tud semmit, bátyám, arról, ami most két eszten-deje történt?

– Hallottam valamit. Gáspár meghalt.

– Meg az. Meglőtték a fejedelem katonái.

– De János, az apja?

– Azt nem látta azóta senki.

Menyhárd úr elgondolkozott.

– Pulyák maradtak-é?

– Kettővel maradt az özvegy.

– És azokkal mi lett?

– Úgy gondolom, Kapusra húzódott az asszony. Ott valami malmuk van. A Pojánán leégett minden. Ott semmi sem maradt. Az asszony is nagybeteg volt, akkor éccaka szülte a kisebbik fiát.

– Úgy, úgy. Ösmertem volt ennek a Jánosnak az apját. Valkón volt birtokos, de bolond volt. És préda ember. Nem teljes eszű ember volt... Haszontalan.

A pap elmondta Basa Tamás úrnak, hogy a vénember esze a Varjúknál járkal.

Basa Tamás figyelemmel hallgatta:

– Halódik már Menyhárd, úgy látszik. Vitéz Ilona anyjával egytestvér volt az öreg.

¹ Papi sallárium – papi járandóság.

– Akiről annyit beszéltek egy időben? – kérdezte a pap nyugtalanul.

– Avval. Éppen azért különböztek úgy meg. Menyhárd megtagadta a hűgát és megtiltotta, hogy emlegesse is a nevét valaki neki.

A pap megnyugodott egy cseppet, még szorgalmasabban látogatta a beteget ezután, és célozgatott arra, hogy jó volna testamentumot csinálni, mert az Úristen így-úgy.

– Nem felejtkezem el semmiről. Eljön az ideje, és akkor amim van, olyan kézbe fog jutni, hogy emiatt nem fogok az én Istenem ítélőszéke elé állani érdemtelenül.

A pap egészen megnyugodott és várt türelmesen.

Egyszer aztán a vénember sürgetően hívatta a papot és Basa Tamás urat, az eklézsia főkurátorát.

– Az időm eljött, testálni szeretnék. Te, pap, írd, ahogy mondom. Egészen kurtán csak, cifrázkodás nélkül:

... „Én, Mike Menyhárd, senkinek semmivel adósa nem vagyok”...

... „Valamennyi készpénzem vagyon, abból száz tallér legyen a vén Ambrus Katóé, aki betegségemben hűségesen ápolt, az övé legyen minden tyúk, csirke, liba, két bárányozó juh, akit ő választ és egy borjas tehén”...

... „Minden birtokot, telket, házat, marhákat, lovakat, juhokat, szekereket, szerszámokat és minden a házban, telken található holmikat testálom arra, aki nálamnál, vén bűnös embernél többet ér, mert többet szenvedett, többet próbáltatott, az én húgom leányára, Vitéz Ilonára, Varju Gáspár özvegyére”...

A pap keze reszketett, ahogy írta, és Basa Tamás uram száját tátotta nagy csodálkozásában.

Az öreg behunyta szemét, a pap leírt mindent.

– Menyhárd bátyám, hát a szent eklézsia?

A beteg felnyitotta szemét és a papra nézett:

– Arról sohasem felejtkeztem el, amíg éltem. Írd pap: ... „Vagyon még készpénzül a lakatos ládában ötvenöt arany florenusom. Abból öt aranyat testálok a papnak temetésre, a többit...”

Akadozott és halkult a hangja, a pap segíteni akart:

– A nemes és szent eklézsiára, írhatom?

Haragosan néztek a beteg szemek.

– Nem. De az árvákra. Varju Gáspár árváira. Így akarom, és így akarja az Úristen is. Ámen...

A pap még írta, de Mike Menyhárd közben meghalt. Amikor a halottas háztól együtt elmentek, pap és főkúrator, Basa Tamás úr nem állotta meg, hogy ne mondja:

– Sohase hittem volna, hogy ez a vén bagoly ilyen becsületes ember legyen.

A pap nem mondta, de gondolta magában, hogy ilyen huncut képmutatóval sem volt neki még dolga életében. Egész hosszú télen átál mennyi idejét ellopta a vén gazember...

*

Telt-telegetett az idő. Egyik esztendő a másik után múlt, és lassan-lassan elfelejtettek az emberek sok mindent. A Pojána szinte olyan néptelen lett, mint egykor, régen, mielőtt Varju János odaépítette volna a házát. Csak éppen az Ilia hurubája állott a Talharu alatt, a kert megett szoroson, és a nagy fenyő alatt meredezett egy kereszt. Az udvart belepte a csalán és a papsajt meg a moha. Itt fenn, a havason sokkal hamarabb rothad és romlik minden, hogy a levegő párásabb, de aztán elhalt életek felett hamarabb és kövérebben sarjad az új. A fundamentum köveit és a faloldalakat iszalag lepte be sűrűn, és málnabokor meg páfrány. Igen jó búvóhely ez most rókának és vadmacskának.

Csak Ilia, a vén nézőember nem hagyta el a Pojánát. Télire se húzódott be a faluba, amikor a turmát lehajtották.

Egyszermondotta az özvegy, amikor bárányválasztáskor fenn járt a juhoknál:

- Lejöhetnél Kapusra, ott jobb dolgod lenne, mint itt.
- Nem megyek innét én már sehová.
- Nyugodalom kellene a vénembernek.
- Ennél nagyobb nem. Ez az én helyem.

Ilona nem bolygatta tovább. Elég gondja volt úgyis. A gazdaságot nem bírta úgy, mint ezelőtt. A malom is gondot adott. Nem asszonynak való az. A fogadott molnár lopott is, meg nem is értett hozzá. Az örökség, ama Mike Menyhárd-féle, nagy szerencse volt ugyan, de szaporította a gondot, mert Kapusról nem lehet Monostorra gazdálkodni. Az árendás csalta, lopta, minden romlott, pusztult, fogyott.

Aztán egyszer valaki kérte tőle a malmot. Jó árat ígért. Az özvegy addig-addig gondolkozott, számolgatott, hogy a

végén kezébe vágott a vevőnek; eladta a malmot és az egész kapusi jussát.

Így történt, hogy egy tavaszon Varju Gáspár özvegye beköltözött két gyermekével Monostorra, a Mike portára. A nagyobb fiú akkor hatesztendő volt, a kisebb négy.

Egyszer őszt táján, amikor a búzát már hazatakarították, östefelé a Mike portára beállított egy ember. Az udvaron béresasszonyok kendert tiloltak, és a csendes levegőben, a nyugovóra készülő nap fényében csillogva szálldogált a pöszlék. Erősen meleg volt, és kenderszagú minden. Egy gyermek is álldogált ott és kenderkócból ostort próbált fenni. Az ember vén volt már, fején süveg, a haja lenyírva, hosszú bajusza lógott és belekeveredett szürke szakállába. Kantárszáron lovat vezetett, a nyeregről hátul kurta puska lógott egyoldalon. Az ember is, a ló is izzadt volt és poros.

– Itt lakik-é Varju Gáspár özvegye, Vitéz Ilona? – kérdezte.

– Itt az – és a tiloló asszonyok keze megállott egy percre –, benn van a házban.

– Vigyetek a lovat a pajtába – mondotta az ember és a kantárszárat odaadta egyik asszonynak. Ő maga ment a házba.

Az asszony estebédet készített tűzhelynél, a szoknyáját fogta egy gyerek. Az öregember eléje állott.

– Jó estét, Ilona!

Az csak megnézte.

– Apámuram!

Nézték egymást, az öreg aztán megfogta az asszony két vállát és csendesen magához vonta. Szót nem beszéltek, és nem is sírt egyik sem. Majd leült az öreg a tűzhely szélére. Ilona csak állott előtte.

– Benéztem – szólalt meg Varju János. – Hallottam, hogy ide húzódtatok. Aztán látni akartalak.

– Hát csak mégis él – mondta az asszony –, senki nem tudott semmit. Most már itt marad, ugye?

– Egy percig csak, fiam. Valamit falok, látom, éppen csinálod is az ételt. Aztán a gyerekek... hogy lássam őket. A kicsit nem is láttam még... A Pojánán jártam már...

Úgy is volt. A menyé marasztalta, de a vénember nem maradt.

Másnap tudta egész Monostor és aztán az egész Kalotaszeg, hogy az öreg Varju János itt járt, megnézte az unokáit, volt a Pojánán is. Aztán elment megint. Honnan jött, hová ment, a jó Isten tudja.

Maksai László mondotta apósának, Basa Tamás úrnak az újságot.

– Annának szólottál-é már?

– Én nem! De tudja bizonyosan. Az egész falu tudja.

Kis Anna azon az östén nem evett együtt a férfiakkal.

Csak feladta szó nélkül a vacsorát, de le nem ült. Az ura nézte, de nem szólt. Az asszony arca kemény, mintha kőből vágták volna ki, szája összeszorítva, alig látszott az ajaka. Basa Tamás uram szeme hol egyikre, hol másikra ugrott. Szót nem beszélt egyikük se.

Maksai hamarosan felkelt az asztaltól és kiment az udvarra. Másnapra a cséplést akarta kezdeni, a csűr padlóját takarították az emberek, seperték, öntözték és polyvával hintették meg leseperték. A tapasztást is pótolni kellett imitt-amott.

Azon a télen kis Annának leánykája született. Katának keresztelték.

TIZENHATODIK FEJEZET

Az idő kereke csak forog-forog. Emberek hálnak, és emberek születnek, a cintermekben elkorhadnak a régi fejfák, és kidúlnak, de helyettük újak ültetődnek a földbe, és valahány új fejfát farag a faragó ember, annyi cseppnyi bölcsőt is hímez veres tulipánttal meg bazsarózsával, új anyák szíve örömére. A gyermekek pedig megnőnek, és az Úristennek örök életet nevelő keze arcukra írja és szívökbe rója a szülők megfrissült arcát és vérenek melegét.

Monostoron oskola van. Addig-addig tusakodtak az emberek, amég csak megcsinálták közös akarással. Gyerőffy Mihály uram, a nagyúr is segített, és az erdőből fát, a faluban fundust ajándékozott oskola használatára és mester tartására földet. A nemesek is, azok is adtak búza- és zabkommenciót, mézet és makkoltatást, legelőjusst és szénaporciót; a jobbágság munkát, új verejtéket.

És a monostori iskola megtelt gyermekkel. Kicsikkel, nagyokkal, leányokkal, fiúkkal, jobbággal, nemessel. Bocskorosokkal és csizmásokkal. A valkói gyermekeket is elhozták tél felé, hogy bár egy-két hónapig tanuljanak betűt. Hoztak érte a mesternek fát szánkával és szalonnát karácsony táján.

Amikor beállott az ősz, a gyermekek reggelenként táblájukkal oskolába mentek és déli harangozáskor jöttek haza nagy éhesen. A Maksai leányka akkor hétesztendős volt, de ő csak a kerítés megül nézte a gyermekeket. Nap nap után elnézegette őket. Meg szeretete volna kérdezni, hová mennek és honnan jönnek olyan csomósan, lármázva hazafelé, de nem merte, hát hallgatott.

Egyszer aztán megkérdezte édesanyját:

– Hová mind mennek a gyermekek reggel és jönnek déli harangszókor, meg délután is mennek. Hová, édesanyám?

– Az oskolába, fiam.

– Mi az az iskola?

– Az oskolában tanulnak a gyermekek.

– Mit tanulnak?

– Olvasni, írni.

– Tudom már. Aztán sokan járnak oda gyermekek?

– Sokan.

– Mind gyermekek?

– Mind.

A gyermek hallgatott egy darabig, aztán csak tovább kérdezte:

– Hát én mikor megyek a többi gyermekkel az oskolába?

Az anyja reánézett:

– Kicsi vagy még te oda.

– Hát ha megnövök, én is mehetek oda?

Az asszony főzött és alig ügyelt a gyermekre, aki ott ténfergett körülötte és mind csak kérdezett. Nem látta, hogy az milyen aggodalmasan néz reá nagy kék szemével. És nem látta azt se, hogy amikor kérdéseire kurtán odamondta, hogy „nem”, hogyan teltek meg hirtelen a kék szemek könnyekkel. Az asszony nem látta és csak jó idő múlva hallotta, hogy a gyermek a kuckóban összeguborodott és sírt, sírt.

– Miért sírsz, kis Katka? – és ölbe kapta.

De az nem szólt, csak peregtek a nagy könnycseppek a szeméből végig az orcáján.

Aztán elcsendesedett és az oskoláról többet nem beszélt

anyjának. De egyszer, amikor a nagyszobában félhomály volt már, és benn ült fehér hajú bapó, kinn pedig éppen nagy zívajjal szaladtak a gyermekek hazafelé a templomdomb felől, ahol az iskola is állott, odament az öregemberhez.

– Bapó édes, kérdeznék valamit.

– Mit, bogaram?

– Mondja, bapóm édes, mért nem mehetek én is iskolába a többi gyermekekkel, ha megnövök?

– Már mért ne mehetnél te is?

– Édesanyám mondta, hogy nem.

– Édesanyád?

– Ő.

– Aztán szeretnél menni te is oda?

– Szeretnék. Ott annyi, de annyi gyermek van.

– Nem jobb neked itthon?

– Nem, édes bapóm. Itt senki sincsen.

– Hát édesanyád? Apád?

– Az más; azok nem gyermekek. Nekem nincsen senkim...

Ekkor észrevette a gyermek, hogy az ajtó nyitva van, és ott áll az apja. Elhallgatott és megint nem beszélt többet az iskoláról. Ebben a házban különben is keveset beszéltek. Nagyon csendes ház volt, még a cselédek is mintha csendesebbek volnának itt, mint másutt. Végezte mindenki a dolgát és mintha a máséval nem is törődött volna.

*

Télen, amikor a külső munka leállt és lehullott a hó, kis Katát elővette az anyja, hogy megtanítsa a betűkre. Először csak ónnal írták a betűket papírosra, és a kisgyermek hamar tanult. Mikor már tudott néhány szót is leírni, akkor írónádat és tentát kapott, és anyja mondotta neki a szót, és a gyermek silabizálta sorban a betűt, és róttá, róttá nagy figyelemmel. Persze sok baja volt a tentával és sok baja az írónáddal, akit minduntalan faragni kellett.

Egy napon, vasárnap délután volt, és csúnya, hófúvásos nap. Künn semmit sem lehetett csinálni, és ünnepi ebéd után mind benn ültek a nagy házban. A szülők az asztal mellett, a vénember szundított a karosszékekben, a gyermek tett-vett, járkált ide-oda. Unta magát. Aztán csak előkaparászta az író-

szereit, az ábécéskönyvét, tentát, írónádat. Hogy ő ír. De a nádak nem voltak kihegyezve jól, percegetek és akadoztak, ha nyomta őket. A papiros sem volt megléniázva. Szóval nem megy az segítség nélkül.

A gyermek anyjára nézett, az ott font az asztal véginél, és a szeme ki tudja, hol járt, aztán apjára.

– Édesapám, tud-e léniázni?

– Talán tudok.

– Hát akkor léniázzon nekem – és odatolta eléje a papirost, léniát és ónt.

Maksai László léniázott. Amikor egy lappal elkészült, visszaadta a leánykának.

Akkor már az asszony is nézte őket. Meredt szemmel, szája félig nyitva.

Igen ám, de az írónád sem jó.

– Édesapámnak van ugye éles kése?

Ó, igen, volt.

– Vághatna nekem pennát.

Maksai új hegyet vágott a pennára. Gondosan, szépen, nagy igyekezettel. Hogy készen volt, kis Kata kipróbálta: meg volt elégedve.

– Jól van, édesapám még jobban tudja, mint édesanyám. Igen, de tud-e édesapám nekem elémondani, hogy én írjam aztán le.

– Tudok, fiam.

– Jó, akkor majd én írom.

Az asszony már nem font. Az orsót az ölibe tette és a szemét le nem vette róluk; hol a gyermeket, hol az urát nézte. Azok nem ügyeltek reá. Künn zúgott a szél, és az ablakon a hólyagok pattogtak.

Az írás pedig sehogy sem akart menni. A betűk, mire a papirosra kerültek, átváltoztak. A „z” betűből „g” betű lett, az „n” betűnek még egy szára nőtt: a kislány mérgeződött.

– Írhatna egy sort nekem, én utánaírnám. Úgy könnyebb.

Az apja mintha mosolygott, volna. Elvette a gyermektől a papirost, a pennát és írt.

Ekkor az asszony hirtelen felállott, az orsó leesett a földre. Az ura és a gyermek odanéztek.

– Mi az?

A vénember motyogott a karosszékből:

– Húsz esztendeje annak már. Éppen ilyen idő volt. És te akkora lehettél, mint ez a gyermek. Emlékszel-é, kis Anna?...

De az asszony már nem volt a szobában. A guzsaly ott maradt árván, az orsó a földön. Maksai csodálkozva nézgetett körül.

– Mi történt vajon itt? Eredj, Katka, nézz utána, mi van anyáddal?

A kislány kiment, de nemsokára visszajött.

– Édesanyám a kisszobába ment, de az ajtót bezárta. Nem mehettem bé...

A tanításnak vége lett. Egészen vége. Mikor a kisleány másnap este hozta a holmit, anyja rászólt:

– Tedd el, fiam! Nem tanulunk többet. Majd az oskolában!

Így került a kis Maksai Katka az oskolába, a sok-sok gyermek közé, ahol megtanult szívből, boldogan kacagni.

*

Karácsonyra nagy tél lett; szép, havas, száraz idő. És az ünnepek alatt az erdő alatti nagy dombon gyűltek össze a gyermekek szánkázni. Amióta oskola volt a faluban, a gyermekek összeszoktak jobban, mint azelőtt, és oskolán kívül is összegyülekeztek együtt játszani. Volt a faluban két nagyobb fiú, akik Kolozsvárt jártak a kollégiumba és onnan sok új játékot hoztak haza, amit a kisebbek hűségesen megtanultak, így a szánkázásnak azt az újabb multságát, hogy hosszú, keskeny szánkókat eszkábáltak össze, és ketten-hárman is felültek egyre-egyre, úgy ereszkedtek le a hosszú domboldalon. Nagy multság ez, és érteni kell hozzá. Aki ügyesebb, annak a szánkája is jobban szaladt, és ritkábban borult fel.

Azon a télen Varju Gyurkának volt a legjobb szánkája, azt irigyelte minden gyerek. És boldog volt, akinek megengedte, hogy vele szánkázhassák. De nem engedte, legfeljebb Budai Erzsinek vagy az úrfinak, Kabos Istvánnak. De ha hárman együtt ültek reá, közbül a leány, az volt csak az igazi. A kis Varju Jankónak ügyetlen szánkája volt, vastag talpú, nem csúszott jól. Két ember alig fért reá, mert kurta volt a talpa. Ilyen volt a legtöbb gyermeké. A leányokat a fiúk szánkáztatták, legtöbbször öccse vagy bátyja volt szánka-

birtokos, aztán az atyafiságból is kitelt egy-egy leánynak mindig egy-egy fiú.

A kis Maksai Katka is kijárt a domboldalra nézni a mulatságot. Neki azonban nem volt szánkája és semmiféle fiú atyafia nem volt. Aztán kicsi is volt, véznácska és hasznavehetetlen. Persze, szeretett volna ő is szánkázni, de kérni nem mert senkit, hogy felvegye. Igaz, hogy így is nagy multság volt az neki, nézni, hogy jönnek lefelé rohanva-repülve a szánkák egymás után a jól kisikamított, lejárt havon. Rajtuk a gyermekek egyedül, vagy egymásba fogózva többen. És az a vidám csatára, kacagás, ha egy-egy szánka feldőlt, és a társaság kipenderült, az volt ám csak a nagy cécó. Egy-egy kis ember el is sírta magát, egy-két nagyobb fiú össze is pofzkodott. Az mind-mind vidám dolog volt. együtt és élet, nagy, szép élet.

Történt, hogy a kis Varju Jankót, ahogy a maga kis ügyetlen szánkájával lefelé csúszott, utolérte a nagy hosszú szánka, akin bátyja, Budai Erzsí és Kabos Pista ültek. Azok kiabáltak, hogy félre, de Jankó hiába kapálta a havat lábaival, nem tudott kitérni. A nagy szánka reáment az övére, mind kiborultak a hóba. A gyermekek kacagtak, Varju Gyurka mérges volt. Szégyellte magát, mert ő vezette a szánkat. Mérgesen ugrott fel a hóból, oda az öccséhez:

– Miért nem tértél ki, öcskös?

– Nem tudtam; miért nem tértél ki te?

Bátyja felemelte a kezét.

– Ne bánts, Gyurka – de már akkor a másik megütötte, arcul vágta, hogy visszafordult a hóba.

A kis Maksai Katka éppen ott állingált és látta:

– Jaj!

A kisfiú felkelt a hóból, a szája véres volt; Gyurka még ott állott.

– Megállj, Gyurka! Megmondom édesanyámnak – sírt a gyerek. A másik vállat vont.

– Mondjad, nem bánom, mért állottál az utamba. – És ment a szánkájához.

A szánkázás tovább folyt, csak a kis Jankó állott ott félen és véres szájjal nézegette összetört szánkáját. Már nem sírt.

A kis Katka megszólalt:

– Ha megmondod, meg fogják verni Gyurkát?

Jankó ránézett.

– Meg! Nagyon megverik. De nem mondom meg.

– Miért nem?

– Mert akkor mindig fel fog düteni és meg is ver megint.

Mást csinálok.

A kisleány érdeklődött.

– Mit?

– Ha nagy leszek, meg fogom verni Gyurkát, úgy, hogy megsántuljon.

– Igazán?

– Igazán. Elhiheted nekem, megteszem.

– Katkának tetszett a dolog.

– Töröld meg a szádat, véres.

– Nincsen mivel, a bekecsemet nem vérezem össze, mert új. Majd otthon megmosom a számat Styefánnál. Édesanyám ne lássa meg.

A kisfiú nézegette összetörött szánkáját.

– Semmit sem ér ez már – és mérgesen odavágta a kitört talpat.

– Nem lehet megcsinálni?

– Meg lehetne, de várj csak. Másikat csinálok. Jobb lesz, mint a Gyurkáé. – Egészen felvidult a gyerek: – Meglátod, Katka, holnapután készen lesz. Aztán gyere ki. Téged is feleresztelek, szánkózhatsz velem.

– Igazán? – és a gyermek tapsolt.

– De ne szólj senkinek. Meglátod. Megkérem Styefánt, aztán olyan szánkám lesz, hogy senkinek se lesz olyan. De senkinek se adom.

– De engem megszánkáztatsz, ugye?

– Téged igen. Csak téged. Mert te nem kacagtál ki.

A kis Jankó most már fűgén összeszedte az összetört szánkát és hazament. A cselédházban, Styefánnál, a félszeműnél megmosdott és nem szólt semmit. Bátyja pedig várta volna az árulkodást és elkészült az anyai verésre. Hogy semmi sem történt, valami megbánást érzett, és másnap, amikor szánkájával indult, odaszólt öccsének:

– Jankó, nem jössz?

– Nem megyek ma.

– Gyere, aztán szánkázhatsz velem.

– Nem megyek.

A kis ember nem ment szánkázni. De egész napon átal

a félszemű Styefánnal fúrtak-faragtak a cselédházban, Styefán bácsi pedig, mint afféle havasi ember, a fához értett; különösen a szánkacsináláshoz, úgy látszik. És a kis ember is biztatta:

– Styefán bácsi, úgy csússzék, mint a madár, ne legyen ilyen szánka több.

– Nem lesz ilyen több, meglátod.

Hát szánka is lett abból. Keskeny, hosszú bükkfatalpa, somfából a lába, nyírfából az eplénye, az ülése gyalult fenyődeszka. És végül, amivel az egésztest megkoronázta, megvasalta a talpat. Honnan kerítette Styefán a vasat, nem lehet tudni, de a fő, hogy volt: vékony, keskeny vastalpat kapott a szánka.

Őstére készen is lett, de Gyurkának akkor sem mutatta. Majd holnap...

Másnap vasárnap volt. Ragyogó idő. Ilyenkor délután még többen voltak a faluvégi domboldalon a szánkázók. És eljött, hogyne jött volna el kis Katka. Jankó már ott volt, de nem szánkázott még. Félt, hátha nem lesz sikere. Ahogy azonban meglátta a kisleányt, büszkén hozzákiáltott:

– No, Katka. Jöhetsz velem.

És elindultak fel a dombon, az erdő alá, ahonnan indították a szánkákat. Ott megállottak.

– Ülünk fel – indítványozta a leányka.

– Várj. Előbb menjenek Gyurkáék, utol akarom őket érni.

És így lett.

Gyurka jött a szánkájával, az úrfi is ott volt, és maguk közé vettek egy leányt, az úrfi hűgát most. Budai Erzsébet csak nézte messziről.

– Na most.

Jankó felült, és Katka megéje, ahogy látta azt a nagyobaktól.

–Jól fogózz belém és a lábadat tartsd magasra.

Megindultak, és a szánka nem vallott szégyent. A vas mégiscsak vas: mint a nyíl, siklott a síkos havon a keskeny talp, mintha a havat nem is érintette volna. Katka sikított.

– Ne sikíts a fülembé, fogózz jól, vigyázz!

A nagy szánkát érték már, és Jankó élesen kiáltott:

– Térj ki, Gyurka!

Persze hogy azért Jankó tért ki, de jólesett, hogy kiálthatta. És hangosan kacagott, amikor szánkája elsiklott a bátyjéé mellett. Megérte a tegnapelőtti verést. Kis Katka meg boldog volt, olyan boldog, hogy szinte mind csak kacagni szeretett volna.

Aztán felhúzták a szánkát ketten, futva fel a hegynek és lecsúsztak megint és megint. A szánka mind jobban, jobban szolgálta kis gazdáit. És mindenki irigyelte őket. Mindenki. Ők pedig senkit, senkit.

Az úton alul, Vásárhely felől lovas szánka jött nagy vidám csörgéssel. Maksai ült benne a feleségével. Valami keresztelőben voltak, onnan jöttek.

A gyerekek szánkázó dombjánál lassította, aztán megállította a lovakat Maksai:

– Kis Katkát hazavihetnök már.

– Hol van? Látja-é?

– Ahol fenn, éppen indul a szánkácskájuk. Vajon kivel barátkozik?

Az asszony odanézett, azután csak vissza az urára; nem szólt. Maksai mondotta csendesen:

– Ha jól látom, a Varju gyerek az. Az a. A kisebbik.

Katka is meglátta a szüleit és még büszkébben suhant le a szánkán az aljba. Ott elbúcsúzott Jankótól.

– Megyek haza, ott vár édesanyám. Holnap is eljössz, Jankó?

– Eljövök délután.

– Jó. Én is eljövök.

Jankó álldogált egy percre, aztán fogta a kötelet és indult fel a hegyre. A gyerekek körülvették.

– Vigyél engem, Jankó, engedj engem, Jankó.

Odajött Kabos Eszti is és Kabos Pista is.

– Jankó, add a szánkádat eccerre, próbáljuk meg mi is. Jankó csak állott és kacagott, de a kötél az ő kezében.

Tetszett neki, hogy az úrfi kéri, aki pedig a kollégiumba jár és azonkívül is nagyúr az apja.

– Igazán adjam?

– Add már, ne kéresd magad.

Jankó nyújtotta a kötelet. Akkor bátyját, Gyurkát pillantotta meg:

– Gyurkának nem adom, az ne szánkázzék az én szánkámon. Csak úgy adom.

Gyurka mérges lett.

– Nagy számár vagy, Jankó, tőlem egy pofot kaptál, mert feldűtöttél, Katkával pedig szánkázol, pedig annak az apja megölte a mi édesapánkat. Hát csak szánkázz vele.

Jankó kilencesztendős volt akkor és sok mindent megértett. Ebbe a mondásba belefehéredett.

– Hazudsz!

Gyurka vállát húzogatta.

– Kérdezd meg akárkitől, kérdezd meg édesanyánktól.

A gyereknek elszorult a szíve, és a szeme szertejárt az odagyűlt gyermekeken. Aztán hirtelen gondolt egyet.

– Nem adom senkinek, megyek haza!

Édesanyjától nem kérdezett semmit, de Styefán bát kikérdezte. És Styefán, a félszemű vén gornyik elmesélte a csatát, akit a Varjuk vívtak meg a fejedelem öngagságával.

Másnap Katka hiába várta Jankót. Az nem volt a szánkázók között. És harmadnap sem. Többet sohasem. A szánkája sem került elé, pedig Gyurka kérte és kereste is. Kis Maksai Katka sem szánkázott többet a dombon, elmaradt ebből a játékból.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Öreg Varju János minden esztendőben egyszer csak előkerült valahonnan. Látták az emberek kinn a Pojánán is, benn Monostoron is. Beszélgetett a menyivel, megnézte unokáit, aztán csak eltűnt megint.

– A bolond Varju számba veszi a gazdaságát – mondogatták az emberek, és tovább nem, törődtek vele.

A menyé mindig kérlelte: maradna itt náluk, ne járja a világot, itt a sok munka, ha azt akar: ne dolgozzék másnak. De a vénember a fejét rázta:

– Nem ülök, fiam, hiába is beszélsz. Az én időm még nem jött el. Majd egyszer.

És lóra ült és ment. Akkor már tudták az emberek, hogy Ecseden él öreg Bethlen István uram szolgálatában. Onnan jár marhákkal fel a bécsi köre, meg Budára, Temesvárra. Sok pénzt csinál a vénember, maga is köpeckedik. Szíjas ember, az bizonyos igaz.

Ősz eleje, és szép napos, száraz idő; a Pojána színes, amint a vénülő szépasszony gúnyája. A juhok kolompja messzemessze hangzik ilyenkor, és éjszaka szinte csurog a harmat.

Alkonyati idő, és Ilia ül a hurubája előtt. Tüzet rak, készül az estebédhez, a száraz fenyőágot összerakja, meggyújtja, aztán amikor a tűz fellángol, halakat vészen elé és takarítja. Szép, friss pisztrángok, a patakban sok van. A juhokat az esztinába¹ most terelik a csoringok és a kutyák; bégetés, kiabálás, kolompszó, ugatás visszhangzik a Pojánan, aztán elcsendesül minden.

A tűz leégett, és Ilia rostot állít a parázs fölé, arra rakja a halakat.

Hirtelen dühödten felugatnak a kutyák és kirohannak az esztinából. A felső völgy torkából emberek jönnek: kettő elől, egy hátul; aki hátul jön, két kutyát tart szíjpórázon. Ilia a szeme elé kapja a kezét: kik lehetnek?

– Hidd vissza a kutyákat – hangzik a kiáltás.

– Kik vagytok? – kérdi vissza a vénember.

– Vadászok Gyaluból, ne félj. Hídd a kutyákat.

Ilia szól a csoringoknak, azok botokkal rohannak ki és füttyel, kiabálással nehezen visszaterelik azokat a kalyibához.

Az idegenek odaérkeznek. Egyikük szakállas, vékonyképű ember, a másik fiatal; a harmadik a kutyákkal hátul marad: az szolgál.

Köszönnek. Ilia visszaköszön, de meg se mozdul, a halak szépen pirulnak már.

– Üljetek le a tűz mellé, aztán a halak már sülnek, egyetek.

Az öregebbik azonnal letelepedett. Fáradtnak látszott, erősen fáradtnak. A fiatalabb valamivel hátrább ült le.

– Kösd egy fához a kutyákat, aztán add a kulacsomat, Ambrus – szólalt meg az idősebbik. – Fázom.

A tűz az arcára sütött, Ilia figyelmesen nézte.

– Beteg vagy, nagyságos uram!

– Honnan tudod, hogy ki vagyok? – És reánézett a vénemberre.

Ilia nem felelt a kérdésre, de továbbfűzte a maga beszédét:

¹ Esztina: (esztena, a román stîna-ból) a juhok éjjeli szállása.

– Beteg vagy, mondom. Erősen beteg. Menj bé a házba, az éccaka itt kinn nem neked való.

– Ki vagy, vénember?

– Pakulár vagyok.

– Hát engem honnan ösmersz?

– Tudom, hogy te vagy, uram, a fejedelem most.

Rákóczit rázta a hideg, halálosan fáradt volt, a feje fájts és zúgott, de a vénember beszédét nem hagyta szó nélkül.

– Miért most?

– Mert tegnap Betlehem Gábor volt a fejedelem, holnap, úgylehet, ez a fiatal úr lesz.

Az ember, akit Ambrusnak szólítottak, hozta a kulacsot és nyújtotta urának. Valamit mondott is neki halkán. Aztán tömött tarisznyákat tett a fiatalabb elé. Az kinyitotta és kenyeret vett ki, abból vágott és kínálta vele a fejedelmet.

– Nem eszem, György, émelyeg a gyomrom, egyél csak. És Iliához fordult:

– Azt mondja az én szolgám, hogy Ilia a te neved és nézőember vagy, afféle boszorkánymester.

– Igaz, a nevem Ilia, de boszorkány nem vagyok, ösmerem a füvek erejrit, az igaz, ösmerek sok betegséget és orvosságát tudom sok bajnak. Gyógyítok embert, állatot, és az emberek szeméből sokat meglátok. Te, uram, beteg vagy, nagy beteg vagy, azt látom.

– De azt mondja a szolgám, hogy te múltakat látsz és jövendőt nézel.

– Igen. Látom az elmúltakat és nézem azokból az eljövendőket. Ez igaz. De uram, mondom, kelj fel innen, a harmat már rajtunk ül, és feküdj a házba. Az tiszta, senki abban nem szokott lenni, csak az én uram néha-néha, ha itt jár. Friss széna van ott és vadonatúj gyapjúpokróc kettő. Gyere utánam.

Ilia felkelt és a fejedelem szó nélkül utána. Bementek a hurubába, és a vénembernek igaza volt. A pitvaron túl volt annak még egy kis benyílója, abban tűzhely, és a szegetben friss széna-fekvőhely, letakarva csikos gyapjúpokróccal.

– Itt feküdj le, uram, a szolgád tüzet fog rakni, én meg készítek neked italt éccakára, amitől izzadni fogsz. Aztán parancsold meg szolgádnak, hogy menjen és hozzon szeke-ret. Te nem mehetsz a magad lábán el innen.

Tűz lobogott a tűzhelyen nemsokára, és Ilia egy kicsi üstben a tűz felett vizet melegített.

A fejedelem végignyúlott a szénán és a pokrócokat magára húzta. De a fogai összeverődtek.

Egy idő múlva megszólalt:

– Mondd, vénember, honnan ösmertél meg engem?

– Láttalak, uram, ezelőtt tizenkét esztendővel itt.

– Úgy, igaz. Az urad, hallom, él; miért nem építette fel a házat újra?

– Az uramnak nem volt reá szüksége. Kinek építette volna? A fia meghalt. Akkor a katonák meglőtték.

Egy ideig hallgattak, az üstben fortyogott a víz.

A vénember egy ládikóból, aki a falhoz volt építve, faskátulyát vett elé, és abból valamit betöltött az üstbe. Meg megkeverte. Furcsa, jószagú füst csapott széjjel a kamrában, és nagy gőz.

Rákóczi felkönyökölt és nézte a vénembert. Az ott kuporodott az üst előtt és egyet-egyét kavart. A haja, mint a csillogó ezüst, orcája a lobogó tűzvilágnál, mint a tűzben égő réz. Az üst fortyogott, rotyogott, a nézőember motyogott, morgott. A fejedelem fejében furcsán, zavarosan táncoltak, tolakodtak régi gondolatok. Mintha kérdezte volna:

– Te, vénember! Mi lett a Zólyomi-harúccsal, tudod-é? Imbolygott, csóválódott az öreg fej az imbolygó fényben és motyogott a vén fogatlan száj. Talán mondta is:

– A kincs megvan.

– A kincs!

– Az itt! Nem nyúlt hozzá senki!

– Az a Varju János se?

– Az se. Senki. Ami ide egyszer bekerült, az innen ki nem megyén.

– Bolondság!

– Nem szoktam hazudni. De tudok sok mindent.

Rákóczi fogai összevacogtak. Furcsákat látott a szeme. És a kamara mintha mozdulna, imbolyogna az is. A vénember pedig növekedik. Hirtelen ott látja orcáját maga előtt. Nyeles fapohár a kezében.

– Orvosság! Meg kell inni. Vigyázz, forró.

És nyújtja a poharat feléje.

A fejedelem hirtelen megrezzent:

– Megmérgezel, vén kuruzsló!

– Ha félsz, öntsd ki. Nekem mindegy.

Rákóczi fogta a fapohár nyelét. A vénember akkor már visszament a tűzhelyhez.

A beteg ember gondolkozni próbál, de a feje zúg, a szeme furcsákat lát, aztán csak a szájához emeli a poharat és lassú kortyokban kiissza az italt. Mintha hallaná:

– Most csak feküdj le és takarózz be jól. Aludj.

Valaki kiveszi kezéből a poharat, aztán felhúzza reá a pokrócot. Egészen az álláig. Szemei nem látnak már, de jó meleg járja át a testét.

– A fiam jöjjön bé – motyogja.

De nem látja a fiát, el is felejtí, hogy hívta. Hanem látja a kincset helyette, ott van előtte a híres, a csodálatos Zólyomi-harács. Hordókban és ládákban és csillogó garmadákban. A vén nézőember pedig ül az egésznek a tetejiben. Ül, és a lábai túrnak a temérdek drágaságban. És mondja:

– Látod, itt van. Az egész. Nem hazudtam.

Ő meg próbál, erőlködik, hogy odaférjen a halomhoz, a kezével bele akar markolni, amire az öreg csak kacag:

– Nem lehet. Ez nem lesz a tiéd!

Rettentő dühösség szállja meg, és kiabál:

– Katonák! Katonák! György!

Mire a kincs hirtelen eltűnt.

– Be kell takarni – hallja aztán a vénember dörmögő szavát. A tüzet is látja egy szempillantásig és a fiú hangját is hallja:

– Aludjék, édesapám. Nyugodjék. Semmi baj!

Aztán ismét másokat lát: Varju Jánost és fiát, meg a régi pojánai házat, és az emberek hozzák a medvebőrt:

– Hogy került ide a medve?

Aztán lövöldözést hall és vad kiabálást, Gáspárt látja, ahogy kardjával belevág a Valkai gyerekbe és emeli a kardot reá. És ő kiabálja a katonáknak:

– Ott a préda, fogjátok meg, mindjárt elfut.

Mire a vén Ilia hangját hallja:

– Úgyse kapod meg. Azt senki sem kapja meg. De egyszer, ha szükség lesz reá, előkerül.

Aztán a fiát hallja:

– Úgyesen fogjátok. Én majd a fejnél. Csak lassan, lassan.

Mintha hűvös szél érné orcáját. Egy pillanatig látja szemébe kacagni a holdvilágot.

– Beteg, nagyon beteg – hallja, aztán hirtelen mintha valami rázná, rázná, rázná...

*

Azon az őszön meghalt öreg Rákóczi György.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Egyszer öreg Varju János azzal érkezett menyéhez, hogy ő már most itt marad.

– Az én időm eljött. Dolgom lesz itthon. A Pojánát rendbe kell hozzam.

Egy embert is hozott magával, valami tatár rab lehetett, ki tudja, hol ragadt Varju Jánoshoz.

– Styefánnak is szoltam, jön ő is velem, te pedig helyette fogadj más szolgát, fiam. A fiúkkal hogy vagy?

– Nem vagyok egészen rendben. Gyurkát szerettem volna itthon tartani, de azt beszerezte a Kabos János fia, Pista, Kémeri János úrhoz inasnak, vagy deáknak.

– Középlakra?

– Oda! Jó hely, sokat lát, tanul ott, bár egy cseppet nyughatatlan, nagyralátó emberek.

– Hát Jankó?

– Az a Pojánán van most. Avval se vagyok kisegítve. Jó fiú, de egy kicsit magánakvaló. Sokszor azt sem tudom, hol van, ha itthon van is, napokig a hangját alig hallom. Nincsen kivel beszéljek egy szót is. Pedig dolgozik keményen. Hanem ha reájön, akkor mintha nem is volna az az ember, aki rendesen.

– A faluban mi újság?

– Tavaly meghalt öreg Basa Tamás úr. Nagy, szép temetése volt, az urak mind eljöttek a környékből.

Varju János nem szolt, csak a földet nézte egy darabig.

– Na!

Pünkösd hava volt, és a tavaszi munkák mindenütt rendben. Az ígás ökrök, lovak pihenőben. Azokat el lehetett vinni a Pojánába.

– Két fiú, két birtok – mondotta az öregember –, Gyurka maholnap asszonyt hozhat...

És Varju János kihurcolkodott a Pojánára.

*

Aratás után volt a Budai Erzszi jegyváltása Kis Péterrel, egy bikali fiúval. Az öreg Budai Ferenc úrnak egyetlen leánya volt Erzszi, és nagyra tartották magukat, hát nagy dáridót csaptak, sok embert összehívtak. Varju Gyurka is eljött Középlakról, és Jankó is elment édesanyjával együtt. Eljöttek Maksaiék is és elhozták Katkát, aki konfirmálása óta akkor volt először táncban. Odamenet úgy esett, hogy Maksaiék az udvaron állottak még, a tornác előtt, s beszélgettek a házbelleikkel, amikor az özvegyasszony két fiával a kapun belépett. Budai Ferencné vette őket észre.

– Nézz oda, eljött Vitéz Ilona is. Eddig sehová se járt.

– Két nagy fia van, van kivel – jegyezte meg Budai Ferenc uram, és eléjük indult. Maksaiék csak állottak, az ember a feleségét nézte. Anna asszony nézte az özvegyet. A szája reszketett.

– Szép, délceg asszony az most is – mondotta Budainé –, sok kérője volt, ma is tudok két ügyes özvegy embert, aki szívesen elvinné, ha menne. Tudja a Jézus, miért nem akar senkivel szóba állni.

Veres József és a felesége is odakerült. Maksai az emberrel elegyedett szóba, hogy Farnason mi újság és effélék, Veresné pedig – idevaló leány volt –, hogy Maksainé nem szólt, felel Budainénak.

– Nem csodálkozom, édes néném, Vitéz Ilonán. Olyan embert, mint az ura volt, úgysem kapna többet. Olyan nem akad második Kalotaszögén. Igazam van? Aki magával a fejedelemmel is szembeállott. Ha akkor az a bolond golyó meg nem öli...

– Menjünk bé talán – szólt hirtelen Basa Anna, és ment is már. A két másik asszony szeme összevágott.

Budai Ferenc uram ezalatt Varjuékat köszöntötte nagy örömmel. És hogy öreg Varju János uram miért nem jött el. Erősen várta ő is, de mindenki szeretné látni már.

– Azt üzeni apámuram, hogy ha a kézfogóra nem is jöhetett el, de a lakodalomra bizonyosan eljő. Sok, erősen sok a munka.

– Igaz, hogy építi a Pojánát megint?

– Igaz.

Nagy evés és ivás volt, csupa nagy dáridó. Délben ültek le, és voltak, akik másnap reggel is az asztalnál ültek még. Valaki, aki éppen érkezett, megkérdezte a házigazdát.

– Vitéz Ilonát az imént láttam itt, tán az öreg Varju is eljött?

– Nem. De ígérte a lakodalomra. Az öreg építi a Pojánát.

– Hány esztendőös lehet? – kérdezte Mikola úr.

– Hetven, gondolom, megvan – mondotta Deritei András, a vénebbik.

– Nem lehet annyi! – mondotta a fiatalabb emberek közül valaki –, csak most kedden láttam Hunyadon. Nincs az hetven.

– Pedig van – mondotta Budai Ferenc –, hiszen csak annak, hogy innen elkerült, húsz esztendeje.

Aztán sokáig nem beszéltek másról, mint a Varjukról. Az ide felvalók, kivált az öregebbek, sokat tudtak róluk mondani, a messzebb valók pedig nem akartak kifogyni a kérdeznivalóból.

Szóba került a mesébe való kincs históriája is, meg a nagy harc a Pojánán, akiről annyian, annyi mindenféleképpen beszéltek akkor is. De beszélnek most is még.

– Mert nem ok nélkül került az öreg fejedelem a Pojánára, keresett az ott valamit!

– Igazság. Gyerőffy uram is ilyenformán mesélte. Vadásztak, igaz, de nem a medve volt a fő. Aztán a katonák mit kerestek a havason? Azokat odaparancsolta valaki. Éppen oda.

– A Varjuk bethleniánusok voltak.

– Így igaz – mordult közbe öreg Deritei András –, ki volt az csinálva. Így volt-é? – fordult Maksaihoz –, te akkor porkoláb voltál a várban.

Maksai eddig szót se szólt ezekhez a beszédekhez. De most bólintott.

– Igaz! – többet nem mondott.

Mire az emberek tovább bontogatták a régi, elmúlt idők összegubancolt fonalát.

Ez is tudott valamit, az is hallott, összeadták, keverték, zavarták, tisztálták. Aztán még visszább mentek a múltba, Varju Jankó apjához, a vidám Varju Miklóshoz is, meg an-

nak az apjához, az aranycsináló Varjuhoz, aki valamikor még ifjú János vajda idejében professzor volt és boszorkányságért tömlöcöt ült. Aztán vissza Varju Jánoshoz, aki hetvenesztendős fővel most új házat épít fenn a havason.

– Más emberek, mint mink.

– Bolond emberek.

– Más emberek. Mük itt élünk, azt se tudjuk, miért. Dolgozunk, túrjuk a földet, házasodunk, gyereket nevelünk, eszünk-iszunk, aztán meghalunk. Mint a barmok. A sorsunkat nem mü csináljuk, meg se próbáljuk. Azok mindig törik valamibe a fejüket. Mindég akarnak valamit. Mü járt utat járunk, azok törik a maguk külön útját.

– De a vége csak egy!

– Ez is igazság, a vége csak hat sing a föld alatt. Igyunk, urak!

Egyikük köszönti is már a bort:

Ökör iszik kelve,
Ember barátságért,
Jó bor e' gazda,
Jó szőlő hozta.
Az Úristen áldja.
Aki ezt kapálta.
Aki ezt hozatta,
Aki ezt megissza.
Vivát sincera sincerorum sinceritas.¹

És összeütik az urak a kupákat:

– Vivát!

Künn a tágas csűrben szól a hegedű, és ropog a tánc. A fiatalság nem okoskodik, de éli az életet. Ki ahogy tudja. A legényfiúk kapják, szorítják és forgatják a leányokat.

– Katka nem fordulnál egyet?

És Katka fordul. Könnyű, vékony gyerek, szőke hajú, kék szemű, és hosszú, barna a szempillája.

Tánc közben kinn, a csűrös kertben szembekerül Varju Jankóval.

– Te Jankó, nem táncolsz?

– Nemigen tudok, de azért táncoltam.

¹ Vivát sincera sincerorum sinceritas – éljen az őszinték őszinte őszintesége.

– Velem még nem.

A fiú elveresedett.

– Ez igaz, veled nem táncoltam.

– Nem is akartál, Jankó. Mondd meg igazán, nem is akartál.

A fiú hirtelen válaszolt:

– Akartam volna, de nem lehetett. Mindég másokkal táncoltál.

Hazudott, de gondolta, így jobb és hamar hozzátette:

– Fogok veled is táncolni, Katka. Szeretnék...

Megpillantotta az édesanyját, az jött feléje.

– Míngyárt Katka, de az édesanyám jön.

– Jó, várlak Jankó.

– Nem-é Maksai Katka volt ez a kislány?

– De az, édesanyám.

– Ügyes gyermek – és utánapillantott.

– Parancsol édesanyám?

– Csak mondani akarom, hazamegyek. Vár már bizonyosan nagyapátok.

– Hazakísérem anyámat.

Mentek hazafelé, és Jankó elnézte édesanyját, milyen délcég, szép asszony. És özvegy húsz esztendő óta és dolgozik, dolgozik örökké. Senkije nincsen. Senkije a világon.

Öreg Varju János valóban megérkezett már. Szekerén jött, mint minden vasárnap, hogy tisztát vigyen és ételt egy hétre.

– Még ma visszamegyek – mondotta menyének. – Holnap korán állítják a fedelet, és valami léceket csináltattam, az is kellene egyúttal.

Ilona asszony a házba ment, hogy ünnepi gúnyját letegye. Jankó készült vissza a táncba. De elébb még bement a pajtába. Meg akarta nézni nagyapja lovait. Nemrégén vette őket az öreg, és fiatalok voltak, jóvérű apró állatok. Eddig csak hátasul használódtak.

Mire a pajtából visszajött, édesanyja már szedte össze a szükséges holmit. Jankó nézegette nagyapját, aki a tornácon ült ingujjban és törölgette homlokáról az izzadságot. Tiszta hófehér haja volt akkor Varju Jánosnak.

Ha ő most odamenne és azt mondaná neki: nagyapám, én megyek vissza a táncba mulatni és táncolni egy leánnyal, akinek az édesapja az én apámat megölte; vajon mit gondolna a vén ember?

De mit is gondolt az az ostoba kis Katka?

Jankó nem ment vissza a multságba, de levetette ő is az ünneplőt és ment édesanyjának segíteni a kenyereket és a sajtot meg a szalonnát a szekérre rakni.

– Megyek nagyapámmal a Pojánára...

A következő vasárnapon úrvacsoraosztás volt újbúzára. Ilyenkor minden épkézláb ember elmegy a templomba. És az úrasztala felé a fiatalok odaakasztják a búzakoszorút. Nagy sokadalom gyűlt össze a cinteremben már első harangozásra.

Jankó a nevét hallja. Odafordult, hát kis Katka szólongatta. Szülei az ösmerősökkel elegyedtek beszélgetésbe, és a leányka egy vadalmafa alatt állott egyedül. A fiú elveresedett.

– Jankó! Én úrvacsorát veszek ma, de nagyon haragudtam reád, hogy úgy megcsaltál a múlt vasárnap.

– Bocsáss meg, Katka, de...

– Tudom már. Neveletlen voltam és ostoba. Akkor még nem tudtam, amit most tudok: te nem táncolhatsz velem.

– Katka!

– Nem, nem. Megkérdeztem édesapámat, és ő elmondta nekem. De azért ne haragudj reám, én nem tudtam. Mikor kicsik voltunk, azért nem jöttél el szánkázni. Most már azt is tudom, pedig akkor sokat sírtam. És nem szánkáztam többet soha.

– Én sem, Katka.

– Katka, Katka – hangzott Basa Anna hangja. – Hol vagy?

– No, Jankó, add a kezed, hogy nem haragszol.

Elfutott. Jankó utánanézett és érezte, hogy dühös. Nem tudta miért, de keserű méreg szorította a torkát. Körülnézett. Az emberek mentek befelé a templomba. Ment ő is a legényekkel fel a karba.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

Budai Ferencék erősen készültek a lakodalomra. Úgy szerették volna, hogy azt megemlegessék Kalotaszegen. No, hát meg is emlegették, de ezt Budai Ferenc úr, aki sokat tartott

a maga házatája jó hírére és szeretete a hosszú és bőséges vendégségeket, nem éppen köszönte meg a jó sorsnak.

A lakodalom napját erősen nagy meggondolással karácsony havának közepére határozták. És az atyafiság meg az ösmérsők erősen készültek arra a napra. De minden számítást egy csapással keresztülvágott a fejedelem szava, amely az egész országot fegyveres mustrára parancsolta újesztendő napjára Máramarosba. A parancs az egész nemességre szólott kivétel nélkül. A vármegyék ispánjai minden nemesi házra reáüldték a parancsot.

Tizenkét esztendő óta, öreg Rákóczi György urunknak a császár elleni háborúja óta ez nem történt meg. Mi a csoda ütött az úrba, hogy most, télvíz idején Lengyelországra viszi egész Erdélyt?

Az ilyen idő nem éppen lakodalmos idő. Összegyültek azért elég szép számmal, de a hosszú lakodalmazásból kurta-furcsa lett. A vigasságot megölte a jövő háború aggodalma. A fiatal urak keményen ittak, de nem volt kedvük táncolni. Inkább régi harcos nótákat kezdtek énekelni. Valahonnét kóbor muzsikás is került, és egyszerre csak felzendült a régen hallott nóta:

Zöldítsed, Úristen, hamar az erdőket,
Hogy próbálhassuk meg éles fegyverünket.
Ellenségünkre is bátran mikor jutunk,
Pogány ellenséggel bátran megütközünk.

A fiatalok jó része most hallotta a nótát először, de a török síp búsan riadó hangja megborzongatta vérüket; a vénebb emberek szívét pedig, akik valamikor talán tábortűz mellett kinn a Morván, vagy felső-magyarországi diadalmos csaták pihenőjén tanulták volt, valami furcsa fájás szorította össze. Némelyik lehajtotta fejét, másik elnézett messze, mintha a régi múltba akarna visszalátni, és egyszerre csak belezümmögtek rezes hangon:

Adjad, Úristen, hogy lengyel fejekkel
Ékesíthessük meg az mi fejeinket!¹

És amikor utolsót rikkantott a síp, a daliás, nagy bajuszú Nagy György úr felugrott és elkiáltotta magát:

¹ XVII. századból való katonanének; lényegtelenül módosítva.

– Vivát Georgius Rákóczi, a mi győzelmes fejedelmünk!
És fenékgig itta ki kupáját.

A fiatalabbak mind felugráltak és utánakiáltották, az ifjú legények betolakodtak a házba, és kardok zörrentek meg. A muzsikás süvegébe repült a poltura.

De az öregek közül sokan ülve maradtak, és előttük a telt kupák érintetlenül. Öreg Varju János pedig leszidta a sípost.

– Beste rókája. Esztendő múlva más nótát tanulsz te is. Én mondom nektek, emberek, nem ez a mi háborúnk. Ez a pataki uraké. Szűk nekik már ez a mi egy országunk, lenygel korona kellene György úrnak, de nem Báthori István ez, és abból se lett semmi jó nekünk, hanem rossz annál több. Te muzsikás, tudod-é a Zólyomi Dávid uram énekét?

A muzsikás tudta. A régi emberek összenéztek. Ez valamikor híres, dugott nóta volt. Aki énekelte, könnyen vasat raktak reá. A sípos azonban már sirattatta az énekes énekelte:

Vásárhely várába, hogy bementem vala,
Nem sokadmagammal, csak századmagammal,
Erdély fejedelme híva vendégségbe,
Egy cseppet se késtem, csakhamar elmentem.
A város kapuján, hogy menni akartam
Igen kezdték vágni s népem kardra hányni,
Mi dolog Istenem, hogy vágják népemet...
Ne lássam már többet én feleségemet?
Ne lássam már többet szép gyermekeimet?...

– Másképpen szól ez, ugye? – dörmögte a vénember, és az emberek furcsán nézegették egymást. A síp úgy sírt, úgy jajgatott, mint az őszi szél, vagy az éjjeli halálmadár.

Toldalagi Mihály fogja két kezemet,
Székely katonája kötözi testemet;
Mi dolog vitézek, hogy engem kötöztek,
Talán nem vétettem én soha tinéktek.
Szép Erdélyországban volt énnékem hírem:

Vitézek virága vala az én nevem
Hűséges inasom, jó Varju Gáspárom
Ugorj a lovadra, fuss Gyalu várába,
Mondd meg: rabbá tettek, térgyig vasba tettek.
Rákóczi szavára tömlecebe vetettek.

Mindnek szeme a fehér hajú emberre villant. Varju János lassan végigsimította szakállát, és kék szeme végigkutatta az embereket, A lelkükbe, a szívükbe nézett bele. Hang se rez-zent, moccanni sem mert senki, csak a lélegzete lett szorosabb az embereknek. Az asszonyok sápadtan nézték egymást, Basa Anna feje szédült, azt hitte, összeesik. A vénember mindent látott.

Üssétek a dobot a piac közepén,
Fújjátok a sípot a torony tetején.
Hírrel hirdessétek Rákóczi gazságát,
Zólyomi Dávidnak szerencsétlen sorsát.
Mert az fejedelem eladott engemet,
Mert júdás barátim eladtak engemet.
Kincses Rákóczi György, Erdély fejedelme.
Legyen a lelkednek örökkön gyötrelme.
Ezerhatszáz után harmincharmadikban
Írtam ez verseket Fogaras várában...

– Igyatok, urak és hát kiáltsátok: Életünket Rákócziért? Egy hang sem hallszott. Megcsendesedtek az emberek, és szorongó érzés szállott sok szívbe.

Varju János felállott és magához kiáltotta a muzsikást:

– Látod, most igazat énekeltél és semmit sem kapsz. De mindig ilyen volt az élet. Hanem ennek nem te vagy az oka.

És egy ezüst kettős tallért vetett a kopott énekesnek.

– Hazudj tovább nekik. – Ivott az öregember.

Budai Ferenc úr mérges volt, hogy a kedv így megromlott és éppen Varju Jánosra volt mérges.

– János bátyám unokájának is menni kell.

Összeráncolta szemöldökét az öreg:

– Gyurkát adom, mert muszáj, de Jankó itt marad. Mi majd esztendőre ilyenkor állunk fegyverbe. Vagy még hamarabb. Addig is jó lesz, ha a cintermek kőpalánkját rendbe hozzátok és az árkokat frissen hányjátok. Én mondom...

... Újesztendőre Visken állott mustrára Erdélyország egész serege: a fogadott hadak, az őrség jó része, a székelyek, a felkelt nemesség: tizennyolcezer lovas kopja, ötezer talpas, ezenkívül hatezer havasalföldi és húszezer kozák.

És mikor a fejedelem végiglovagolt a seregek előtt, lelkesen harsant fel a kiáltás:

– Vivát Georgius Rákóczi, princeps Transilvaniae.²

A kardok kirepültek, a zászlók meghajoltak, a lovak kapáltak, a talpasok elsütötték puskájukat.

Szép, enyhe idő volt, hó alig, az is olvadt a melegen sütő napon.

Írtunk akkoron 1657-et.

HUSZADIK FEJEZET

Jöttek a hírek:

A sereg böjtmás hava vége felé Krakkóba bevonult. A svékus¹ király főhadával egyesült a fejedelem, és együtt kergetik a lengyelt; Brzest vára kapitulált...

Kaszálás idején, igaz, valami kósza hírek is terjedtek, hogy a részekre valami lengyel hadak törtek; rabolnak, égetnek, dúlnak szörnyű módon. A gubernátor² Szamosfalvára hirtelen közfelkelést hirdetett. De mire a nemesség összegyülekezett volna, kivilágosodott, hogy aki Beregre, Szatmárra tört, nem volt rendes had, csupán csak dülő-fosztogató csőcseléknép, aki prédálta ugyan a fejedelem jószágait, de mihelyst ezt elvégezte, el is takarodott. A Szamosfalvára se-reglett nemesek hazaoszlottak azzal a hírrel, hogy a fejedelem a Visztulán átkelt, és Varsava kapitulált. Hódolt egész Lengyelország.

Mind csupa-csupa jó hír. Dicsősége ifjú Rákóczi Györgynek.

De aratás után szökött katonák kerültek haza a seregtől, és amit azok beszéltek, attól megbódult az ország egyik végétől a másikig.

És reá egy bizonyosság; a fejedelem Ecsedre érkezett, nagybetegen.

Mi ez? Hát a sereg?

Az lassabban jó-jődögél, de a békesség, az megvan. Bizonyosan megvan.

² Vivát Georgius Rákóczi princeps Transilvaniae – Éljen Rákóczi György, Erdély fejedelme.

¹Svékus – svéd.

²Gubernátor: kormányzó; a fejedelem távollétében helyettese; akkor Barcsai Ákos.

A lengyel korona nélkül, igaz. De hát ez nem az ország baja. A békesség a fő. És a sereg, aki hazajön. Csak már jönne. Az emberek. Az ifjú legények, a reszpublika színe-java. Jönnek. Bizonyosan jönnek.

Aztán telt az idő, egy hét, két hét. Semmi még. A seregek nyoma sem. A fejedelem Ecseden. És nyughatatlan, hi-deglelés beszédek az emberek száján. Előbb csendesen, hal-kan, aztán hangosabban, mind hangosabban. Ijesztő, hihetetlen beszédek.

Végezetül a rettentő igazság: Erdélynek nincsen serege már, a tatár kán a hadat elfogta és Krímiába hurcolta...

És a fejedelem Ecseden ül és hallgat...

Rákóczi tudja ezt és nem mer Erdélybe jönni.

Mi lesz? Atyaúristen, mi lesz?

A tatár! Emberek, a tatár! Jön!

Ilyen bódulásra nem emlékeztek az emberek. Belső had immár nem volt az országban Báthori Gábor vajda ideje óta. A tatár jön. Bizonyosan jön, és íme, „Erdély tiszta a főrendektől és hadaktól, és mindenfelé csak a sok sírás, jajgatás és átkozódás”.

Végre-végre, a fejedelem Deésre országgyűlést hirdetett.

*

Valahol valaki elindította:

Akinek valakije a haddal ment el, ott legyen Deésen, országgyűlésen. Az egész község legyen ott, ne csak a főrend.

Valaki valahol elindította ezt a szót. Talán csak elgondolta, ki sem mondta. De elindult, széjjelfutott a szó, és az egész ország készülődött.

– Jöhetnél te is – mondotta Kabos úr Varju Jánosnak.

– Mehetek.

Szentmihály havának első napján népesedni kezdett Deés városa. Jött a község, az egész ország. Szekereken és lóháton, sokan asszonyostól, és sokan csupán az asszonyok, ahol az ember haddal ment volt el.

A városban nem fértek volna, de nem is próbálkoztak. Az idő még meleg volt, és kinn a Szamos partján nagy a térség. Ott gyülekeztek.

Most még csendes, szomorúságban égő szemű tábor.

Rákóczi pedig hirtelen gondolt egyet és a gyűlést Szamos-

újvárra parancsolta. Ő maga Ecsedről egyenesen odajött és a várba szállott.

– Önegysága fél – suttogták az emberek, és sötét volt az arcuk.

Kolozsvár felől meg Külső-Szolnok felől német dragonyosok meg bihari hajdúk gyülekeztek Újvárba.

– Önegysága fél...

A vári őrseget kicserélték, és a király földjéről való katonákat hozott helyettük ama pápista Rákóczi László, a fejedelem atyafia.

De a Deésre gyülekező község hirtelen felkerekedett és Szamosújvár alá költözött. S nőtt, növekedett napról napra, óráról órára.

Legtöbben környékbeliek voltak. De jöttek székelyek és küllőbeliek, mezőségiak és hunyadiak, belső-erdélyiek és szatmárbeliek.

Az országgyűlés nem a hirdetett napon kezdődött, mert a szállásokat a rendeknek nem tudták nagy hirtelen előteremteni. De a városban nem volt arravaló ház sem, akiben a gyűlés elférhetett volna.

A gubernátor, Barcsai Ákos uram, aggályoskodott is emiatt, Rákóczi György azonban kurtán végzett:

– A várba pedig nem eresztek senkit is. Ha az isten megbolondítja őket, még rablókul reánk támadnak.

Barcsai úr jámbor ember volt, de nem állhatta szó nélkül.

– Nagyságod igen bárány lett azóta, hogy Lengyelben járt.

A beteg fejedelem sötét orcával nézett első tanácsosára.

– Hallgass, Ákos, még azt hiszem el, te is ellenem vagy.

– Az ország mellett vagyok, uram és hiszem, ott a helye nagyságodnak is.

Rákóczi nyelt egyet, de nem replikázott. Aztán csendesen mondotta.

– A városban legyen a gyűlés, de közel a várhoz.

Barcsai meghajtotta a fejét. Még azon az östén jelentette:

– Van a várnak egy nagy csüre, ha abban gyűlne a rend?... Az idő jó...

... Bánom is én...

Másnapra meghirdették a gyűlés kezdetét.

Azon az éjszakán zajos volt a város. Minden szállás, minden bormérő-ház tele emberrel. Aztán bánat ide, avagy oda, sikoltott a török síp, sírt a hegedű, nyekegett a duda, és ittas emberek összeölelkezve danolták véges-végig az utcákat. Kinn a Szamos partján pedig nagy tüzek gyúltak ki és lobogtak éjszakán átal.

A fejedelem nem tudott aludni. Minduntalan kikelt ágyából, ahol ruhástól fetrengett. Kínoztta a főfájás, és ment ki a levegőre. A várfalakon bódorgott; hallgatta a városból felhangzó vadlármat és nézte a vörösen lobogó tüzeket.

Ott a falakon találkozott unokaöccsével, a pápista Lászlóval, aki a fogadott németek kapitánya volt.

– Mit csinálsz itt, öccse?

– Őrséget vizitálok, aztán meg hallgatom ezt a hadilármat ott lenn. Hát nagyságod?

– Nem tudok aludni, hasad el a fejem. Te László, mit gondolsz, mi lesz holnap?

– Nem gondolok veled.

Nézték ketten a várost és a tüzeket.

Jött Barcsai Ákos.

– Hallottam szavát nagyságodnak itt. A városban voltam és kinn a Szamos-parti táborban.

– Mit akar az a csőcselék? – kérdezte Rákóczi László. Barcsai Ákos uram szelíd képű, szép szál ember volt.

Mondják, hogy román származás, Hunyad megyei; a hangja is szelíden csendes, amikor mondotta:

– Az apák fiaikat, az asszonyok urukat, a gyermekek apjukat. Az erdélyi fiak az országukat.

A fejedelem sötéten nézett a virrasztó városra.

– A rendek dolga az.

– Azért jöttek a rendekhez és nagyságodhoz. Kérni jöttek.

– Haddal?

– Nem. A had Krímiában van, az nincsen itt. Erdély üres, tudja jól nagyságod, és most minden vérontás nélkül az prédálja, aki akarja. A városban sokat beszélnek arról, hogy jön a tatár.

– Hát még miket beszélnek?

– Ha tudni akarja nagyságod, azt is, hogy miket irkáltak a szászok, azt is, hogy miket üzen a porta.

– Azt is?

Elhallgattak. A fejedelem gondolkozott, aztán hirtelen felkapta fejét.

– Megyek, jó éccakát, Ákos. Holnap majd meglátjuk. László öcsém, veled még beszédem van. Lehet, hogy itt valaki főz valamit, de majd teszünk róla, hogy meg is egye a főztjét...

Kinn a nemesek táborában nagy az élet. Az egyvidékiek összehúzódtak, szekereiket egymáshoz tolták, mint sokadalomkor szokták a vásárosok. A szekerek háta megett a lovak, előttük égett a tűz, és akörül heverték az emberek. Az asszonyok a sátoros szekerekben. Ahonnan csupa lóháton jöttek, azok vezetékén hozták a sátort és ételt; most a sátor felütve, a lovak kinn a víz partján békóban legeltek, az emberek tűz körül itt is és pirították a szalonnát. A szilágyságiak, marosmentiek hoztak bort is, a székelyek, kalotaszegiek, mezőségiak a városi bormérő-házakból szereztek maguknak. Sokan benéztek a városba és ott a vármegyebeli követeikkel együtt töltötték az időt.

Nagy vásártartó hely volt ez a város mindig, a piac tele bormérő-házakkal. De soha annyi nép meg nem szállotta, mint ezen az éjszakán. A „Csillag”-ban székelyek: Mikók, Mikek, Béliak, a szomszéd „Császár”-ban is székelyek, de csikiak és gyergyóiak: Lázár uram a prézes¹ a kisebb nemesek között, de gyűltek oda egyszerű zekés lófők is, akiknek a ditrói Puskás Istók a szószólójuk. A „Bárány” belső termében Kolozs megyei urak, akikhez szamosmentiek is csatlakoztak: Kemények, Bánffyok, egy Macskást, Gyerőffy István uram, a bethlehemi Bethlenekből három is. A külső ivóban kalotaszegi és belsőszolnoki nemesek mulattak. Azoknak énekelte éppen egy hegedűs az új nótát.

Menj el, édes szógám,
Tekénts meg szép hazám,
Akarja tatár Kám:
Csak hozz választ hozzám.

Mondd meg szép Erdélynek,
Búban borult népnek,
Fő-fővármegyéknek,
Az székely községnek...

¹ Prézes – előljáró.

– Lám-lám, a jó szász uraimat nem is emlegeti, azok nem adták egy fiukat is – dörmögte Veress Mózses uram, a farnasi.

Ha kérdik, mint vagyunk?
Mondd meg, rabok vagyunk.
Térgyig vasba járunk,
És csak sarcoltatunk.

A belső szobában az urak elhallgatnak.

– Hallod-é, hallod, mit gajdol a rongyos? – mordult fel Gálfi János uram.

– Hadd el, János, az igazat mondja csak – mondja Bánffy Ferenc.

Kezeink bilincsben,
Tömlöc fenekében,
Vagyunk nagy inségben.
Tatárok kezében.

Kemény János urunk
Ország hűségére
Egyaránt közli vélünk
Az rabságnak terhit.

– Nyisd ki, öcsém, azt az ajtót, hadd halljuk jobban azt a nótát mű is – mondja a vén Kemény György.

Tizennyolcezeren
Vagyunk nagy inségben,
Tatárok kezekben
Szörnyű inségekben.

Nyolcszázat hajtottak
A Vörös-tengerre,
Mint ártatlanokat
Az veszedelemre.

Kérjük szép Rákóczit,
Mint kedves urunkat:
Szánja meg gyermekink,
Özvegy feleségink.

Bízunk az Istenben,
Hogy szép jövődőben
Kiszabadít minket;
Könyörül népein.

– Ezt mondjátok meg holnap a fejedelemnek magának.
Éppen csak így – kiáltja az urak felé Kabos úr.

– Ezt, ezt, éppen így, igaza van Kabos Mihálynak.

– Azért jöttünk, hogy ez megmondódjék – mondja a harmadik. – De tudni akarjuk, mit mond arra György fejedelem.

– De bé is megyünk az ország házába azért a szóért – mordul belé egy rekedt hang.

Az urak ott benn hallgatnak. Mert ha igaz is az emberek szava, de semmi embereknek nem volna ehhez szavuk...

Tatár udvarába,
Hideg cellájába,
Sötét kamarába
Tartnak nagy rabságba.

Elváltozott színünk,
Elhervadott orcánk,
Béesett két szemünk,
Mint az írott képnek...

A nóta elhalt, az emberek se szóltak. Nagy csend volt. És kintről, a piacról nagy, nehéz dobogás hallatszott, mint mikor sok ember egyszerre lép. Deritei Feri kinyitja az ajtót:

– Puskás németek.

Az emberek összenéztek. És a kardok itt-ott megzörren-tek...

*

Másnap Barcsai Ákos locumtenens², mint prezidens³, megnyitotta az országgyűlést a csűrben. Csendes szókkal, nem sokat cifrázta a beszédet. Elmondotta a protestáns svékussal való szövetséget, a kozák hetmánnal való kötést, a moldovai és oláh vajdákkal való egyetértést, a lengyel urak hí-

² Locumtenens – helytartó.

³ Prezidens – elnök.

vását, a hadjáratot. Elmondotta, hogy a svékus nem tartotta a szövetséget, a lengyel urak hűtlenül megszegették adott szavukat, a kozákok meg éppen csak telirabolták magukat és a tatárok kézibe adták a sereget.

„A nemzet színe-virága Krímiába hurcoltatott, pogányok rabjául, a porta pedig, hogy szerencsétlenül sikerült a hadjárat, büntetni akarja az ártatlan Erdélyt. Itt vannak a rendek, tanácskozás és határozás céljából. Jól megfontolandó, mit fognak tenni, mert ettől függ sok ezer szerencsétlen ember és egy ország sorsa.”

Mély csendben, méltóságos komolysággal hallgatták a rendek a gubernátor szavait, és mikor befejezte, a csend szinte ijesztő lett.

Rákóczi görnyedten ült karosszékében; maga elé meredt, de időközönként nyugtalanul futott vizsgálódó szeme kereken a csűrben.

Senki sem szólalt fel, de minden szem a fejedelemre szegeződött. Tőle várták a választ, a vigasztalást és a tanácsot. Rákóczi érezte, hogy most őrajta a sor, és megszólalt:

– Szerencsétlenség történt, mit gaz árulás okozott. Senki ezért nem bűnös. Ti urak, tudjátok legjobban, hogy jót akarunk, hitünkért, mint atyáink, fegyvert fogtunk. Segedelmünket kérték, kötelességünknek tartottuk segítséget vinni. Ami történt, történt, ami volt, elmúlt. Azon nem segíthetek sem én, sem senki más. Ha belátok az emberek szívébe, megláttam volna az álnokságot, de oda csak a mindenható Úristen láthat. Ő adjon segédelmet és jóakaratot nekünk, hogy jövendőnkőről tanácskozzunk.

A fejedelem elhallgatott, de egy vivát el nem hangzott. Konokul hallgattak az emberek.

A gyülekezet közül akkor felállott nagy szakállú Vas Ádám, és mély hangja, mintha a földből jött volna:

– Meghallgattuk a gubernátor prezidens urat, meghallgattuk önagságát, Erdély fejedelmét, és válaszunk nincsen az ő beszédükre. Mi ma csak sírni tudunk, de nem tanácsolni, mi ma csupán gyászolni tudunk, nem gondolkozni. Mi tanácsot és segédelmet a fejedelemtől várunk csupán, mert rajta kívül senki sem tanácsolhat. Itt ma nem egy ország rendei ülnek, de apák, fiak, bátyák, öccsök, barátok, rokonok, felebarátok, a megárvult, gyászba borult Erdély fiai ülnek. Érezzük a szerencsétlenséget, amilyen még nem érte

ezt az országot soha, érezzük az eltapodtatást, érezzük a gyászt, érezzük a fájdalmat és érezzük a veszedelmet, ami megmaradt kicsiny hazánkat fenyegeti. De érezzük azt is, hogy ezen a mi fejedelmünk tudna segíteni csupán. Nem mondjuk, hogyan, nem tudjuk, mint, az eszünk most nincsen nyugalomban, de kérünk, instálunk alázatosan, megtörve, gyászosan, sírva, megsebezve...

A szónok megállott, mert az ajtó nyílt, és rajta keresztül furcsán szokatlan sereg vonult be a tanácskozházba. Hosszú sorban fekete gyászruhába öltözött asszonyok és lányok. Némán, lassan, lehajtott fejjel lépkedtek a fejedelmi szék felé. A rendek mint egy ember állottak fel:

– Mi lesz itt még ma, Úristen!

Az asszonyok eleje Rákóczi előtt állott, az ajtón mind jöttek a párok. A fejedelem is felállott.

– Mi ez itt, asszonyok? Ez az ország tanácskozháza. Egyik asszony ekkor megszólalt, Veér Ádámné volt, akinek fia és veje ment el a haddal.

– Ide jöttünk, nagyságos uram, nem tévesztettük meg. Nagyságodhoz jöttünk, hogy az ország színe előtt kérjük, mentse meg a fiainkat, férjünket, Erdély virágjait, jövődönket, mindenünket...

És zokogni kezdett az öregasszony és térdre bukott.

És vele esett térdre az egész asszonygyülekezet és vele zokogott, és a nagy szakállú férfiak, a kardos, sastollas emberek is velük sírtak.

Nagy halottat temettek, de még remélték a feltámadást.

A fejedelem csak állott, csak nézett, és reszketett a hangja és akadozott:

– Mit tehetek én, mit tehet egy ember...

Senki se vette észre, hogy a gyűlésterembe az asszonyok nyomában férfiak is jöttek be. Nyugtalan szemű, poros csizmája emberek. Csak akkor figyeltek fel, amikor egyikük most erős hangon megszólalt:

– Mindent tehetsz, nagyságos uram. Csak nyisd meg a pataki és munkácsi kincsházadat, és rendben minden.

– Úgy van! Ezt kell tennie! Óérette volt a háború, nem Erdélyért. Ő váltsa ki a rabokat. Teheti.

A fejedelem odanézett, ahonnan a hang jött:

– Kik ezek itt?

Rédei Ferenc úr állott mellette, odasúgta:

– Ez az ország, nagyságos uram!

És mintha csak a visszhangja volna, csattant fel a szé-
kely Mikó Ferenc szava:

– Amit a gyászoló anyák és feleségek kérnek, azt kérjük
mi a rendek, a három nemzet, mind az egész ország. Erre
várunk feleletet.

A fejedelem homloka ráncokba húzódott. A háta megett
állott öccse, László, arra pillantott vissza, aztán bajuszán
simított végig.

– Kincsházam üres, a sok háború az utolsó pénzemet
elvitte, aki még vagyoni, az is Lengyelbe kerül sarc fejében.
Tudjátok. Én nemhogy nem tudom kiváltani a rabokat, de
még segítséget sem tudok adni az országnak a kiváltáshoz.
Semmim sincsen. Elhiggyétek...

Az elszörnyedés felzúgott. Senki sem hitte, amit Rákóczi
mondott. És egy pillanatig még szólni sem tudott senki.

Elsőnek az asszonyok közül Veér Ádámné tért észhez. Fel-
állott és megfordult:

– Álljatok fel, asszonyok, ne sírjatok ez ember előtt. Ne
kérjetek ez nagyságos úrtól. Az ítéletet megmondotta, gye-
rünk apellátára⁴.

És indult is ki; utána az asszonyok mind-mind.

A betolakodott emberek azonban ott maradtak, sőt, hogy
az asszonyok után hely ürült, újak nyomakodtak bé és toltak
az előttük valókat előbbre.

Rákóczi László intett, és testőrző darabontok hosszú dár-
dákkal léptek eléjük:

– Akinek itt helye nincsen, kifelé!

A sokaság megtorpant a dárdahegyek előtt és összesűrű-
södött. Éles hang süvített a darabontok felé:

– Katonáknak nincs itten helye, nekünk van!

A darabontok előreléptek egyet, a dárdahegyek az elől
állók testét szinte érték.

– Ki innét, emberek!

A sokaság hátrariadt, a hátul állók kezdtek az ajtón átal
kisirülni, de voltak, akik nem mozdultak, hanem égő szem-
mel néztek szembe a fegyverekkel.

A darabontok hadnagya nem tudta, mit csináljon, és szeme
a fejedelmen.

⁴ Apelláta: fellebbezés.

Rákóczi György összeszorított ajakkal, sötéten nézett széjjel a rendeken; de azok ültek helyükön mozdulatlanul. Rákóczi László kiáltott:

– Rajta, Kapi fiam! Hajtsd már ezt a csürhét!... –
Összefont karral állott a kapitány.

Vad mozgás, aztán egy hang csattan fel:

– Csürhe vagy magad, császár zsoldosa!

És egy kard villan és süvít a levegőben. Rákóczi László lebukik, a kard a feje fölött zúg el, nekivág egy oszlopnak és két darabban hull a földre. A fejedelem mellett.

Rákóczi György felugrik. És a rendek is mind felugrálnak.

– Fogjátok meg ez embert!

A darabontok a dárdákkal az emberek közé rontanak. A tanácsurak háta megett ajtó nyílik, és azon hajdúk nyomulnak a terembe, karddal a markukban.

A sokaság most már menekül kifelé. Néhányan jajgatnak.

De a teremből kitakarodtak.

Az ajtónál még egy kis dulakodás folyik. Egy darabont keziből kirántják a dárdát és a nyaka közé ütnek vele úgy, hogy a katona véresen esik össze. Hajdú legények ugranak oda és káromkodva vágnak kardjukkal az emberek közé.

Aztán az ajtó becsapódik, és a teremben csend lesz.

Rákóczi György valamit súg öccse fülébe, aztán szeme sötéten jár kereken a gyülekezeten. Fejébe nyomja a süveget, sarkon fordul és kimegy a tanácskozásházból... Vele megyen Rákóczi László, Gyulai Ferenc és még néhányan. De ott marad a gubernátor és a rendek mind.

A gyűlés megkezdődik.

Az urak nem sokadoznak és nem szónokolnak. A fejedelem nem vállalja a rabokat, az bizonyos igaz. A portát se fogja vállalni pénz dolgával. Követet választottak tehát, aki ország képében a tatár kánhoz menjen, más követet, ki ugyancsak ország képében a portára induljon. Amíg ezek visszajönnek, nincs mit tölteni az időt. Menjen haza a rend, és szedje össze mindenki, amiye csak van, rabváltságra.

Evvel ment széjjel a gyűlés még azon a napon.

Másnap reggelre megürült a város, és a nemesek táborának helyét csak a sok fekete folt mutatta a Szamos-parton, ahol előttevaló éjszaka a tüzek égtek.

Egy hónap múlva Rákóczi György letette a fejedelmi süveget, és a rendek az öreg Rédei Ferenc urat választották meg Erdély urává...

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

Öreg Varju Jánost az atyafiak szekér derekában hozták haza Szamosujvárról. Nehéz ütést kapott a gyomrára dárda nyéllal. Monostoron, a menyé házánál, hogy megérkeztek, leszedték és saroglyán vitték a házba bé. Nagyon odavolt az öreg, orcája fekete a kintől.

Első szava az volt:

– Hol van Jankó?

– A Pojánán.

– Hívasd. Nincsen sok időm...

Aztán két napig nem volt eszinel, csak nyöszörgött, nyöngött.

Vitéz Ilona hívatta a fiát és Iliát.

A nézőember sokáig nézte gazdáját, de csak a fejét lógatta.

– Az Isten!

Valami italt kotyvasztott, hogy az a kínokat szünteti. És hogy nem szabad mozgatni a beteg embert.

Harmadnapra mintha jobban érezte volna magát a vénember. A szeme sem volt olyan zavaros, mint eddig.

– Mi hír Gyurkáról? – kérdezte.

– Semmi, semmi.

– Hát itthon?

– Semmi.

Vizet kért az öreg, vizet, vizet, aztán elszunnyadt. Östefelé megbredt és suttogó hangon beszélni kezdett. Az özvegy ott ült az asztalnál, Jankó is, Ilia az ágy lábánál kucorodott.

– Siessetek, Jankó, siessetek. Árkokat kell vonni, palánkot állítani. Az utat bevágni a szűkülésnél. Értettétek? Én tudom, hogy kell. Nehéz idők jönnek. És a Pojána többet ér mindennél... Karácsonyig pénzt csináljatok. Gyurka sarcára.

– Honnan?

– A Pojánán van elég. Ne féljeteK, van elég. Mindenre telik. Innom adj, Ilia... El ne adjátok a Pojánát. Le ne húzódjatok a völgyekbe. Ott fenn a helyünk. Nekünk ott fenn. Mi a bolond Varjuk voltunk és azok leszünk. Mindég azok... Jankó fiam, gyere csak ide. Éppen hozzám, közel hozzám... Apádra ütsz. Az kemény ember volt. Vele csinaltam a Pojánát. Ahogy a hó elmegy, hányasd ki a sáncoKát, a palánknak való karókat még az őszön szerezd meg, hegyeztesd. Adj innom, Ilia...

De nem tudott már inni.

– Még nem! Nem!

Küzködött, tusakodott erősen. Ilona a fia kezét fogta, szorította. Aztán újra csak megnyugodott, megcsendesedett a beteg. Suttogó hangja beszélt tovább.

– Az öreg vasas ládában megkapod az égett könyvet. A nagyapámé volt... Abba belé van írva, csak el kell olvasni. Ilia is tudja a helyét. Sokat tusakodtunk azért, nagyapám azért pusztult el, apád is. De megőriztük, megvan. A Pojánán. Ott, a Talharu alatt, a forrás... ősmereD te is. Ilia megmutatja, ha szükség lesz reá...

Kezével a levegőbe kapkodott.

– ...Bolond Varjuk voltunk... Gáspár, hallod-e? Hal-lod?... A Pojánát nem adom, nem adom...

Egy napig kínlódott még az öregember, aztán meghalt. A halottat a Pojánára vitték fel, ott temették el a fia mellé, a fenyő alá.

És folyt, folydogált az élet tovább...

*

A temetés után Jankó és édesanyja néhány napig a Pojánán maradtak. És esténként, hogy egyedül ültek a tűz mellett, sok mindenen elgondolkoztak. Ilona csendes szóval mesélte Jankónak a múlt időket. Az urának és apósának furcsa életéből való furcsa és titokzatos dolgokat, amiket sok ember nem értett meg akkor és ma sem ért meg. Beszélt a kincsről, amiről régi emberek még ma is mesélgetnek, és amiben sokan hisznek, de amit soha senki talán nem is látott. A hegyek között sok ilyen mese kering öröktől óta és fog is mindig keringeni... Minden mese végén eszébe jutottak a fiúnak a halódó vénember zavaros, értelmetlen utolsó szavai.

– A karókat az őszön megszerzem, meghegyeztetem, a sáncot tavaszkor hányatom, a palánkot állítom – mondotta Jankó anyjának.

– Tedd, fiaim, tedd. Nagypád furcsa ember volt, de sokat tudott, sokat látott.

– De hát az a kincs?

Előkereste a vasas ládából az égett könyvet, öreg, bőrbé bekötött jószág lehetett az, a bőr megperzselve, leégve, a lapok széle is perzselte. Aztán ... olvasni nem tudta. Lapozta egyenként, végig... sehol. Idegen, furcsa ákombákomok. Itt-ott a lapszéleken néhány magyar szó is, talán. De semmi értelme annak sem, a széle a könyvnek elégett...

Jankó csak forgatta a könyvet. A gyertya furcsán imbolygott, a fiú szeme égett, és kezét könyökére támasztotta.

Édesanyja szólott reá.

– Feküdj már, Jankó.

– Hát édesanyám?

– Nem vagyok álmos.

Sokáig ültek így ezeken az östéken, bé a hosszú éjszakába anya és fia.

Karácsony táján jött az üzenet Kémeriéktől, hogy a Gyurka váltságába küldjenek ezer tallért. Annyit írt érette a tatár. És hogy a Kémeri úr sarcát úgyis küldik Jászvásárra bízott emberrel, hát egy költséggel a Gyurkái is mehetne. Csak siessenek a pénzzel...

Nem volt akkor kétszáz tallér érőnél több a háznál.

Jankó az édesanyjával nagy, nehéz tanácsot tartott. Szamba vettek mindent, amiből pénzt lehetett hirtelen teremteni: állatot, gabonát, gyapjút, szőttest, összeturkálták a monostori portát és a Pojánát, összeszedték azt a kevés ezüst- és aranyholmit: gombot, násfát, láncot, a fegyvereket, kardokat, miegymást, aki pénzt ért. De ezer tallér nagy pénz. És Varju János, szegény, mindent beleölt a Pojánába.

Ilona asszony készülődött.

– Így nem lesz együtt a pénz soha. Megyek, összeteremtem.

– Mit akar, anyám?

– Zálogba adom a birtokot.

Jankó szomorúan nézett anyjára.

– Monostort – mondta Vitéz Ilona.

– Ne kísérem anyámat?

– Maradj itthon.

Jankó lehajtotta fejét. A szánka állott az ajtó előtt. Anyja az ajtónak.

– Megyek a Pojánára – kapta fel a fejét a fiú.

A fiú másnap kiment a Pojánára, Iliát nem kapta ott, valami emberekkel elment Dongóra, beteget gyógyítani. Nagy hó volt, és Jankó hótalpakat kötött csizmájára, puskát a vállára, kurta baltát a derékövébe, és ki a Talharu sziklái közé.

Hogy is mondta csak nagyapó?

A forrásnál.

A forrás mindjárt a hegy lábánál folyt ki a sziklából. Amolyan bővizű forrás volt, amilyen itt sok van. Ömlött ki a hegyből, egy nagy szakadásos lyukból. Jankó oda ment. És keresni kezdett. Nem tudta mit, de kereste. Valamit, ami titok volt neki, amiről nagyapja halálos ágyán beszélt.

Tágas, barlangszerű lyukból ömlött ki a víz és zuhogott le a sziklák aljába. Gyermekkorában sokszor gondolkozott Jankó azon, hogyan lehetne abba a lyukba bebújni, mert kíváncsi volt, honnan jön a víz ide ki. Ott benn ki tudja, mi van? De nem tudott bebújni a sebes vízben a kis lyukon.

Most itt állott és nézte a vizet, megint és megint csak azon gondolkozott, hogy miképpen tudna ő a lyukba bejutni. Ott benn bizonyosan nagy barlang van. Bizonyosan, mint ahogy a Talharu tele van titokzatos, sötét és mély lyukakkal.

De hiába nézelődött, hiába vizsgálódott, körös-körül, felül, oldalt, sehol semmi. Csak kőszikla, csúszós, havas hasadék és törpe fenyőfa.

Hanem hát sok forrás van még a Talharun. És lyuk, akit bizonyosan mind a víz csinált időtlen idők óta.

Este pedig gyertyafénynél újra csak elővette az égett könyvet és lapozgatta, forgatta.

Egy helyütt, az utolsó lapok egyik szélén számot látott: 1626.

De mellette kiégett a papiros és alatta is.

Vajon mi lehetett oda írva?

Hat napig járta a Talharut reggeltől estig, és késő éjjelekig nézegette a könyvet.

Hetednapon este, mikor hazakerült, a pitvarban Iliát találta.

– Mit kerestél a Talharun, Jankó?

– A forrást kerestem, akibe be lehet menni.

Ilia figyelmesen nézte a fiút.

– Te is, mint régen dédapád. De ő megkapta és aztán meghalt.

– A kincset?

– Azt nem, de az utat hozzá.

Jankó leült. A lába reszketett.

– Ilia! Mondd igazán: igaz-e a kincs?

A nézőember bólintott.

– Igaz! A kincs itt van a Pojánán.

– Tudod, hogy hol?

– Tudom!

Jankó nem mert többet kérdezni, Ilia se szólt. Később mondta a fiú:

– Ezer tallért kell fizessünk a tatárnak Gyurkáért. Anyám elindult, hogy megkerítse a pénzt. Zálogba kínálja érte a birtokot.

Ilia hallgatta a beszédet és pislogott. Aztán csak kérdezte:

– Vajon kap-é pénzt anyád?

– Nem tudom.

A nézőember később kiment, hogy ő lefekszik. Amikor jó éjszakát kívánt, azt mondta:

– Holnap elviszlek a kincshez. Nem hiszem, hogy anyád pénzt kerít. Nehéz dolog ma...

Szép, holdvilágos éjszaka volt, és Jankó furcsákat álmodott. Egyszer felriadt, mintha kiáltást hallott volna. De alighanem csak álom volt az is.

Szürkülődéskor mozgolódásra és hangokra ébredt. Felugrott és magára rántott harisnyát, csizmát, bekecset. Kinn az udvaron Styefán állingált néhány béressel.

Styefán mondta:

– Az éjjel meghalt Ilia. Ott künn kószált a Talharun, a forrás felett és bizonyosan megcsúszott, leesett. Kitört a nyaka.

Jankó rohant a forráshoz. A hó összetaposva. Jobbra-balra vizsgálódott, és bal felől valóban nyomot látott felfelé a sziklaoldalon. Bocskornyom, az Iliáé lehetett. Fel a nyomon. A forrás lyuka fölé. Itt összevissza volt hányva a hó, valamit kereshetett az öreg ember. De mit?

Aztán semmi, semmi több.

Megcsúszott, leesett, nyakát törte.

... És a kincs eltűnt...

Ha ugyan volt valaha. Csak a mese beszélt róla, meg a halódó ember zavaros beszéde, és a nézőember, aki most már halott.

És mégis. Mit keresett a vénember ott a sziklák között?

*

Egy hétig járta Vitéz Ilona az atyafiságot és embereket, akiknél gondolta, hogy a pénzt megkaphatja. De akkor nehéz dolog volt ez. Sok embernek volt összecsínálni valója, és az özvegy dolgavégezetlen érkezett Monostorra szombat este.

Egyedül ült asztalhoz, előtte az étel érintetlenül, amikor benyitották az ajtót. A kutyaugatást nem hallotta.

– Jó estét, Ilon.

Maksai volt.

Az asszony bólintott. Szólani nem tudott. Maksai leült a padra a fal mellett.

– Nem gondolod, mért jöttem?

Az asszony nem gondolta. Maksaiéktól soha senki a házuknál nem járt.

– Te pénz után futkostál?

– A fiam váltságára...

– Tudom. Ezer tallér. Nagy pénz. Összekeverted?

– Nem.

– Nehéz. Akiknél te jártál, azok is mind váltsággra gyűjtenek; csak arra.

Az asszony bólintott.

– Még a fukari, embernyúzó Bogdán sem adott?

– Az sem.

– Az magának váltja ki a rabokat. Jobbágyot vált, nem szabad embert. Az urak is sokan váltanak így ma... Olesó portéka most az ember és jó portéka...

Az asszony nem felelt.

– Aztán most mit csinálsz?

– Tovább megyek kérni, muszáj kapjak. A birtokot zálogba adom érette.

– Tudom. És ha megint nem kapsz?

– Kell! Gyorsan kell! Nem késhetek vele.

Hallgattak, nagy, nehéz hallgatással. Az ember kezdte aztán:

– Nálunk nem voltál, Ilon!

– Nem, nem!

Maksai megpiszkálta a tüzet és nem kérdezte, hogy miért. Olyan nehéz dolgok ezek.

Hirtelen felállott és szinte jajgatott a hangja.

– Hát éppen olyan átok van mirajtunk?

Mintha megjáért volna saját hangjától. Az asszony nagy szemekkel nézte. Bekecse alá nyúlt és tömött zacskót vett elő, az asztalhoz lépett, oda letette.

– Nem, nem!

– Ne szólj – keményen hangzott a szó –, várj!

Visszaült a tűzhely mellett a padkára.

– A zacskóban ezer tallér van, ezüstben, aranyban, pontosan kiszámolva az utolsó polturáig. Azt neked hoztam kölcsön, fiad váltságára. Várj csak, ne szólj még, amíg el nem mondtam mindent. Emlékszel, Ilon, huszonnégy esztendővel ezelőtt történt. Ne szólj, tudom, emlékszel. Én is. Szép kis leánykánk volt. Első gyermek. Vári porkoláb voltam, fiatal, lehettem volna várnagy nemsokára. Szerettek. Akkor jött le az úr vadászni. Az öreg Rákóczi György. Tudom jól, mit vadászott. A kisleány beteg volt. A torka, szegénynek a torka. Aztán jött a parancs. Őnagysága küldte írásban, hozzá még későn érkezett. Kassai uram szájából kaptam: katonákkal menjek a Pojánára, el kell fogni a két Varjut, a Pojánát keresztülkutatni, a föld alá is beásni, ha kell... A Zólyomi-harácsot kereste az úr. Nem mentem szívesen, de parancs parancs. És gondoltam azt is, hátha még jobb, ha én megyek. Tudom, mit akarsz, várj. Én akkor már tartoztam Gáspárnak egy étellel. Ezt te nem is tudod talán. Egy étellel tartoztam neki és az én feleségemnek. Ezt az adósságomat szerettem volna visszafizetni. Mert tudtam, hogy élet-halálról lesz szó. Én tudtam... Várj csak... Bemegyek Annához, ott volt a gyerekecskénél. Bemegyek és mondom neki: megyek a katonákkal a Pojánába. Úgy fájt a lelkem, de úgy fájt akkor. Anna mondta: Ne menjen – így mondta, sohasem felejttem el –, ne menjen; ölni, vágni küldik oda, gyilkolni; ne menjen most, lám, a gyermek itt tusakodik a halállal... Ó, hogy fájt a lelkem, Ilona! De elmentem. Hogy fizessem az adósságot...

– ... Aztán fordítva történt. Nem lehetett visszacsinálni. Egyszerre értünk a fejedelemhez. Leestem a földre. A Valkai fiút leütötte már, a sor őnagyságára került. Akkor lőt-

tem. Katona voltam. Esküt tettem az én uramnak. Hát muszáj volt, hogy lőjek... talán-talán jobb lett volna, ha nem lővök. Nem tudom ma sem...

– Mi huszonöten voltunk, ők nyolcan. Mégis kivertek elsőbben. Csak délután, hogy jöttek friss katonák, futottak el. Egyet se kaphattunk kézbe. Aztán felvertük a házat; semmi sehol, a trágyadombot, pajtákat, csűrűt, ólakat, a földet is megpiszkáltuk. Semmi, de semmi. Aztán felperzseltünk mindent: ez volt a parancs. Csak az Ilia hurubája maradt meg a Pojánából...

– És amikor hazamentem, halott volt a gyermek. Életért élet. Igazság, de nehéz azért, nagyon nehéz.

– ... Aztán megszületett ez a másik. Most ez beteg. Sorvad, eszi a forróság. Félek, hogy gyenge lángocskája csak kilobban.

Maksai elhallgatott és újra piszkálni kezdte a tüzet.

– No, most szólj, Ilona, kell-e ez a pénz neked, csak kölcsön, avagy visszavigyem?

Az asszony reszketett. De csak reátette kezét a zacskóra.

– Csináljuk meg az írást. A birtokot zálogul adom.

– Inkább interest fizess utána; nem akarom, hogy tudják a népek, hogy én adtam pénzt. Senki se tudja, a fiaid se.

– Jó így is. De lekötöm a birtokot. Így nyugodtabb a lelkem...

Másnap, még nem virradt meg, Jankó érkezett. Hozott néhány bőrt, hogy viszi a szücszhöz, Hunyadra.

Anyjának csak annyit mondott:

– Ilia meghalt.

Édesanyja nézte-nézte a fiát, aztán mondta:

– Együtt mehetünk Hunyadra; viszem a pénzt Bikálra.

– Kapott, édesanyám?

– Együtt van az ezer tallér.

– Honnan?

– Ne firtasd. Könnyű pénz. Nem kellett zálog, csak interestes.

Együtt mentek a kurta szánkán, Jankó hajtotta a lovakat.

Hunyadon leadták a bőrt, aztán tovább Bikálra. Ott Veress Józsefékhez tértek be, az asszony révén atyafiság. Jankó ott várta meg anyját, amíg az a pénzt átvitte Kémériékhez.

– Éppen idején hoztad – mondotta az asszony –, három nap múlva viszik, össze tudtad keríteni?

– Volt.

– Persze. Telik a kincsből. Kár, hogy a tatár familia szerint becsült, nem vagyon szerint.

Vitéz Ilona erre nem válaszolt.

Veress Józseféknél megebédeltek, és az asszony ebéd alatt szóba hozta Maksaiékat.

– Te bizonyosan jobban ösmered őket, Ilon, miféle emberek azok?

– Nem járunk egymáshoz. De rendes, csendes ház. Gazdagok, az bizonyos. Gyűjt ott mindenki.

– És csak az az egy leánya van?

– Csak. Az is beteg most. Hallom.

– Azért kérdem, mert a fiam erősen jár a leány után. Most is bizonyosan ott csavarog, mert már reggel ellovagolt.

Jankó letette a kést, az asszony folytatta.

– Nem bánom, ha elveszi. Máshonnan is csak jót hallottam róluk. Az öreg Basa Tamás urat ösmertem leánykoromban. Már egyszer meg kell nézzem azt a háztáját. Az én fiam is egyetlen.

Az öreg Veress József kevés szavú ember volt, de a bort szerette, összekoccantotta csuprát a Jankóéval.

– Mit bámulsz úgy, öcsém, ígyál!

És Jankó kiitta fenéig a bort.

*

Hazajövet Vitéz Ilona sehogy se tudta szóra bírni a fiát. Minden beszédre kurta választ kapott, vagy semmit.

Ki tudja, hol jár az esze a fiúnak – gondolta az asszony, és később már ő sem beszélt. De néha-néha lopva figyelte fia arcát.

Alkonyat táján értek haza, és Vitéz Ilonának eszébe jutott, hogy egy asszonynak, akinek tiszta kenderfonalat adott ki szőni, mára kellett volna elhoznia a végeket. A cselédet kérdezte:

– Nem volt itt Korpos Ferikóéktól senki?

– Nem.

– A vénasszony?

– Senki a világon.

– Utána kell hogy nézzek. Kimegyek, fiam, a faluba, vacsorára itthon leszek. Szólj, hogy vágják le a tarka kakast. Azt az őszi keltetésből valót. Kisó tudja. És tépjék meg szépen, tisztára. Ha hazajövök, eligazítom a többit. Forró víz legyen...

Szép, tiszta, holdvilágos, havas este volt. Szinte nappal. Az út a Basa porta előtt vezetett. Az utca felőli házban világ égett. Ahogy a kapu előtt elhaladt, a fényes holdvilágnál Maksait pillantotta meg az udvaron. Hajadonfővel állott és nézett a ház felé. Ahogy a hóban a csikorgó lépéseket meghallotta, arra fordult.

– Jó estét!

– Te vagy az, Ilon? Jó estét.

– Hogy van a gyermek?

– Nem tudom. Nem merek bemenni. Anna ma nem mozdult ki tőle. Nem merek...

Az asszony csak állott. Aztán egyszerre reátette kezét a fordítóra és benyitott.

– Megnézném.

Maksai ment előtte. Fel a tornácra, be a pitvarba, ahol a tűz égett. Itt megállott.

– Tovább nem merek – suttogta. – Oda bemenni félek. Az ajtó nem volt egészen becsukva, és ők állottak a sötét pitvarban. Az ajtónyíláson keresztül hosszú, vékony fénykerítés osztotta ketté a pitvart.

Bentről halk, csukló sírás hallatszott.

Aztán hirtelen megszűnt a sírás, mintha elvágták volna, és egy rekedtes, szomorúan komoly gyerekhang szólalt meg.

– Láttam, hogy sír, hiába titkolja. Egy idő óta ravasz vagyok. Miért sírt, talán hogy én meg fogok halni? Az nekem jó lesz. És maguknak is, úgy hiszem. Nincs sok értelme, hogy éljek. Mi sok örömöm volt nekem? Ez a ház olyan, mint a templom; szomorú és hideg. Kacag itt valaha valaki, énekel-e itt valaki, sír-e itt valaki?... Amíg szegény bapó élt, volt kivel beszéljek bár, azóta az sincs. Itt csak dolgoznak és hallgatnak. Rakják élire a pénzt. Kinek? Nekem? Nekem nem kell... Mondja, édesanyám, mikor ölelt engem meg? Irigyeltem a szegény éhes, piszkos zsellérgyerekeket, mert azokat az anyjuk ölelte, csókolta, énekre tanította. Ó, azok boldogok... Most meg még hoztak egy legényt is ne-

kem. Gazdag, ugyé? Én is gazdag vagyok... De én meghalok, aztán maguk mind még gazdagabbak lesznek...

– ... Mondok valamit, édesanyám. Ne búsuljon. Látom, búsul. Pedig így jobb lesz. Engem senki sem szeretett, talán csak szegény jó bapóm... Hiába rázza a fejét, én azt jobban tudom. A gyerekek sem szerettek soha. Egyszer, kicsi voltam még, egy kisfiú megszánkázott. Másnap már nem jött el, hogy megszánkázasson. Nem tudom miért, de sokat sírtam... Egyszer táncban egy legény megígérte, hogy táncolni fog velem. Aztán elment és sohasem táncoltatott meg...

– ... Hogy szíves-örömet táncolnak velem mások? De azok nekem nem kellene. Akiket anyámék akarnak, azok nekem nem kellene... Legjobb lesz mégis így, hogy meghalok...

– Ne sírjon azért. Nem nagy dolog az. Én nem félek... Irtózatos. Vitéz Ilonának a szíve vert, és a lába reszketett.

És olyan boldog és olyan büszke volt mégis. Ránézett az emberre. Láta a tűz fényénél, hogy a nagy ember szeméből egyik könny a másik után pereg le orcáján. Le sem törüli.

Az első házban most csend volt. Ilona előrelépett, megfogta a kilincset és belépett a szobába.

– Jó estét – és ment az ágy felé.

Mint aki kísértetet lát, olyan lett egyszerre az a kettő. Katka az ágyban ült, sovány, csupa csont és bőr, orcája láng, szeme csillog, betegen, furcsán; az asszony felállott és fogózott az ágy fájába, orcája, mint a zsoboki alabástromkő.

Egy percig, és Vitéz Ilona lassú lépésekkel csak ott volt az ágy előtt.

– Hallottam, a gyermek nagybeteg. Bejöttem egy percre.

– Te! Vitéz Ilon! Mit akarsz? Úristen!...

Anna nyögött. Rettenetes félelem szállotta meg. Ha Ilona meg nem fogja, ott esik le.

– Menj a levegőre, Anna. Meggyengültél – mondta halkan. – Te is beteg leszel, ha ugyan már nem vagy az.

Ilona magas volt és széles vállú, majd egy fél fejjel hosszabb, mint Basa Anna. Orcája teli és piros a hidegben járkálástól. Erős volt és kemény, mint az élet maga. A gyermek az ágyban akkor már feküdt, a paplant magára húzta, fel az álláig, és csak a szeme élt. Nézte, várta, mi lesz. És gondolta, hogy ez talán már kezdete az újnak, amit várt. Egy cseppet félt még, de már nem volt megijedve.

Édesanyja lassan kifelé ment. A másik asszony kísérte.

– Levegő kell neked és ennek a gyermeknek is. Itt nincsen levegő. Bűdösség van. Az az ajtó legyen végre nyitva, aztán a külsőt is egy cseppet nyissátok meg. Itt az egészséges is megbetegszik.

Az ajtót végre kinyitotta. Maksai nem volt már ott.

Megállottak. Nézték egymást. Basa Anna halkán, hogy ne hallja senki, kérdezte:

– Hallottad beszélni?

A vendég bólintott. Aztán visszament az ágyhoz és leült a székre az ágy mellé.

A gyermek fel akart ülni.

– Maradj csak, fiam, ne takarózz ki, várj, a fejedre is tegyek egy kendőt. Jön a hideg kintről.

Katka hát meg se moccant.

Ilona asszony a kezét a gyermek homlokára tette, aztán megfogta az egyik kezét, aki a paplan alól kicsüngött.

A keze hűvös volt, és a gyermeknek ez jólesett.

– Mid fáj?

– Nekem semmim most. A fejem fájt sokat. Mintha hasították volna, de már nem fáj. Fáradt vagyok csak. Erősen fáradt.

– És ahelyett, hogy aludnál, bolondokat beszélsz.

Jó hangosan beszélt Ilona, ahogy szokott.

A gyermek még pirosabb lett.

– Aztán mit kapsz enni?

– Nem kell étel.

– Mit iszol?

– Vízet. Egyéb nem kell.

Az asszony kikiáltott:

– Te, Anna, ott vagy?

– Itt.

– Van felfőtt tej a háznál?

– Van.

– Melegíts egy csuprocskával, a gyermeknek tej kell.

– Nekem nem kell.

– Dehogynem, Katka. Meg fogod inni, ha muszáj!

Katka szemei még nagyobbra nyílottak.

– Muszáj? – ezt a hangot ő még nem ösmerte.

– Muszáj bizony. Most is, ezután is.

– Így volt ez maguknál is?

– Így, fiam. Szerettem volna látni, hogy az én fiam, ha én egyszer azt mondtam: így!, ne úgy tette volna.

– Megverte volna?

– Meg is vertem. Elhiheted.

– Engem sohase vertek meg.

– Elég baj az, fiam. Akkor tudom, nem beszéltél volna annyi ostobaságot, mint akit az elébb hallottam.

– Hát az ostobaság volt?

– De olyan csúnya dolog volt, Katka, hogy jó lesz, ha elfelejted.

– És nem volt az mind színigaz?

– De olyan igaz volt, hogy ha anyád volnék, és te nem volnál beteg, úgy megvernék érte, mint a zsákot.

A gyermek elgondolkozott, de a gorombaság nem bántotta. Olyan nyugodt, komoly hangon mondotta ezt az a nagy asszony és olyan szelíden nézett rá közben. Lehunyta a szemét...

Anna behozta a tejet.

– Alszik?

Letette a tejet a polcra az ágy mellé és csendesen kiment. A gyermek felnyitotta a szemét.

– Én látok akkor is, ha behunyom a szemem. Láttam anyámat most is.

– Behozta a tejet, amit te megiszol, most mindjárt!

És odatartotta a csuprot.

– Mind?

– Egy cseppig. Muszáj!

És a kis leány megitta a tejet.

– Látod, nem nagy dolog. Egy csepp vizet ne igyál ezután. Csak tejet. Megígéred?

– Nem bánom.

– Hát azt is megígéred, hogy nem beszélsz ostobaságot?

– Mért ostobaság az?

– Mert látod, megölnöd vele anyádat – ezt már halkan mondotta.

– Igazán?

– Fiam, ha te meghalnál, anyád utánad pusztulna, és talán apád is.

– Igazán?

– Katka, Katka, nem ösmered te a szüleidet, én mondom.

A gyermek mozgolódott, valami nagy-nagy változást érzett.

Hirtelen megeredtek a könnyei.

– Mért nem vert meg soha-soha engem anyám? Miért?
Ilona önkéntelenül elmosolyodott:

– Ó, te féleszű gyermek.

De az csak zokogott:

– Mert akkor tudnám, hogy szerettek. Akit szeretnek, azt megverik. Most már tudom.

Aztán szép csendesesen sírdogált még.

Ilona felállott.

– Megyen már?

– Megyek, fiam. Láttalak. Tejet igyál, fiam, megígérted.
Aztán meggyógyulsz. No, isten áldjon.

Katka nem eresztette el a kezit.

– Valamit szeretnék még mondani.

– Mit?

– Azt a hosszú legényt ne hozzák ide nekem többet.

– Melyiket?

– Azt a Veress fiút.

– Te, az gazdag fiú és első família.

– Hát amért gazdag, muszáj hogy ide járjon?

– Nem, fiam, ez igaz.

– Hát a pénzzel mindent meg lehet venni?

– Majdnem mindent.

– Engem is?

– Bolond vagy. Ki az ördög árul téged?

A leány nem felelt.

– Mondd, Katka, mért gondolod, hogy apád, anyád rossz emberek?

– Nem, nem!

– De gondolod, és nincsen igazad. Én mondom.
Katka elgondolkozott. Az asszony búcsúzkodott:

– Te, leány, ha azt a Veress fiút nem akarod semmiképpen, hát mondd meg szemibe, hogy kár neki itt ténferegni. Ezt mondd neki.

Kinn elbúcsúzott a háziaktól és sietett haza egyenesen.

Mikor Basa Anna bement leányához, az már aludt. Szépen, nyugodtan; szeme könnyes volt, de mintha mosolyogna álmában.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Boldogasszony havának közepére az új fejedelem gyűlést hirdetett Medgyesre.

De oláhkarácsonykor Bánffy uram maga szájával mondotta Zentelkén vendégeinek:

– Átkozott magyar hazafia az, ki Rákóczi György kegyelmes urunk mellől eláll. Ha Rédei uram, csak hogy megkapja a botot és süveget, odaígérte Jenőt, olyan szép vágházat a kontyosnak, mi nem adjuk, inkább készek vagyunk feleségünket, gyermekünket egy halomba vágatni!

És a rettentő kemény télben Várad felől hadak érkeztek az országba: hajdúk és huszárok, német gyalogosok és puskás plájászok, lovak és szánkák nagy sietve: Rákóczi-lobogók alatt. Végül megérkezett maga Rákóczi György úr is és Gyalu várába szállott. Innen írt a vármegyéknek és a nagyobb nemeseknek, hogy Medgyesre ugyan ne igyekezzenek, de hagyják Rédeit és álljanak vissza hozzá.

Úgy történt aztán, hogy a gyűlésre kevesen mentek el valóban. Mire Barcsai Ákos uram levelet írt az ország nevében Rákóczinak, kemény, nagy levelet:

„Ha a háládatosságnak csak mi kicsiny szikrája is volna Nagyságodban, akkor boldoggá tenné ezt a szerencsétlen országot. Mert noha nem a haza szülte, de annyi emberkorig oltalomnak inkább, mintsem romlásvárásnak segítsége alatt nevelte és annyi javaival, melyet gyermekségitől fogva tett, tartotta. Emlékezzék istenesen, mennyi jót tett a haza Nagyságoddal, atyjával, és azonfelül is mutassa meg, noha másunnan származott is közünkbe, nem háládatlan szegény hazánkhöz.”

Rákóczi erre úgy válaszolt, hogy hadait elindítá Medgyes felé.

A rendek még egy levelet küldöttek Rákóczinak, hogy visszafordítsák:

„Kérjük, ne szaporítsa szenvedéseinket, hiszen máris hazánknak színe-java a lengyelországi, minden ok nélkül suscipiált expedíciótul¹ fogvást ki pogányság közt, ki másutt keserves rabságot szenved. Azóta pedig rajtunk a hatalmas

¹ Suscipiált expedíció: indított hadjárat.

szultán szeme, és ha Nagyságod nem bocsátja el hadait és inkább akarna személyesen megmaradni fejedelmünknek, bizony az szegény hazát és mindnyájunkat elveszejti vele. Mindezekon Nagyságodnak szíve meg nem esvén, inkább akarja rajtunk öt-hat hónapig uralkodni, mintsem a maga méltóságában kisebbséget szenvedni. Az Istenre kérjük Nagyságodat, engedjen minket a magunk sorsára, hiszen nem mi szakadtunk el Nagyságodtól. A Nagyságod elviselhetetlen ígája alatt mégis nyögtünk volna, csak a porta engedte volna... Hiszen mi sem vagyunk barmok, hogy csak vonjuk az ígát, nyögjünk a verés alatt. Fel kell serkennünk valaha. Nagyságod által kényszerítettén, részét ki kell mondanunk az igazságnak. Adja ki Erdély várait, mert a porta követeli ezt tőlünk, menjen hadaival magyarországi váraiba, mert hiszen Magyarországon kétannyija maradt úgyis, melyet Erdély által szerzett... Mert ugyanis merje Nagyságod mondani, hogy valaha Erdély nélkül Munkácsnak, Tokajnak, Regécnek, Ecsednek uraságát obtineálhatta² volna... Már negyedik íztől fogván nevelvén és hizlalván a szegény haza Nagyságtokat, mindannyi sok javavétel után is átoknál, szitoknál egyebet nem hall, romlásra való igyekezethél különbet nem experiál³...Még egyszer kérjük, könyörgünk Nagyságodnak, szűnjön meg ingerelni a portát... Ím, az Úristen az ő híveinek mind sóhajtásaikat megszámlálta és könnyhullatásaikat tömlőjébe szedte; bizony bosszút áll Nagyságodon, ha nem akarna szánni...⁴

A levelet Bánffy Diénes uram váltott lovakon vitte Gyáluba, Rákóczi elolvasta, és sötétveres lett az orcája:

– Tudod-e, Diénes, mit ír ez levélben Rédei uram nekem?

– Ösmerem a levelet. Az ország levele az. És én várom itt Nagyságod válaszlevelét.

Rákóczi felállott. Voltak ott urak is, kiváltképpen bihariak és szatmáriak. Azok is felállottak mind:

– Mondd meg, öcsém, annak az országnak ott Medgyesen, hogy engemet Isten úgy segéljen, nem gondolok vele,

²Obtineál: megszerez.

³Experiál: tapasztal.

⁴A fenti levél nem kitalálás, hanem valóban az egykorú levelekből másoltatott le.

ha Erdély pusztán marad is, mégsem hagyom becsületemet. Ha én nem bírom, más is ne bírassa.⁵

Nehéz szó volt, az urak összenéztek, Bánffy Diénes állott, mint akit villám szele ért. Az úr szemei ügyelték az embe-
reket. Nagy játékot játszott: a kocka egyik felén Erdély, a
másikon az ő feje. És ő elvetette a kockát: melyik lap kerül
felül?

Bánffy Diénes ország követe aztán szólott:

– Ezt a választ nem viszem Medgyesre.

Rákóczi elsápadt. Gyulai Ferenc úr, a váradi kapitány
morgott valamit.

Bánffy meghajtotta térdét a fejedelem előtt.

– De megyek Nagyságoddal Medgyesre igazságot tenni...

Bánffy György úr elkiáltotta magát:

– Vivát princeps!

Rákóczi nagyot lélegzett; a kockán most az ő feje került
fejül, Erdély alul maradt. Megölelte Diénest:

– Együtt megyünk Medgyesre, így lesz. Holnap indulunk
mind országgyűlésbe.

Csupán Gyerőffy uram dörmögött elégületlenül és nem
ivott a többiekkel. Ahogy tehetette, elsűritett Gyaluból:

– De oda én nem megyek, ahol kard a vox⁶.

És hazament Vásárhelyre.

Még abban a hónapban jött a vármegyékhez az üzenet,
hogy Rédei Ferenc úr letette a botot és süveget, az ország
újra Rákóczit ültette a fejedelmi székbe és a portától való
elszakadást törvénybe foglalta.

Ilyen bolondul felfordult módon kezdődött ez az esztendő.

*

Tavaszi elején megérkezett Kabos uram fia, István és Varju
Gyurka a tatár rabságból. Meghitványodott mindkét fiú, de
egyéb bajuk nem lett. Sokat beszéltek a rabságról, elmon-
dották, ki halt meg, ki maradt meg, már akit ők tudtak.
De azt is mondták, hogy a tatár készülődik Erdélybe. Min-
den percen felülhet, és akkor aztán vége ennek az üres or-
szágnak.

⁵Ez a kijelentés is, egykorú feljegyzések szerint, így hangzott el.

⁶Vox: szavazat, vélemény. Szó szerinti fordítása: szó.

Pedig az ország még üresebb is lett. Szentiván hava elején a fejedelem ismét Gyaluban termett.

Vele jöttek ide Haller Gábor, Bethlen János, Bánffy Diénes, Gaudi András, Gyulai Ferenc uraimék és még többen úri főrendek és nemesurak, a környékbeli nemesekből Kornis úr Fenesről, Valkai úr Valkóról. Néhány napig mulatott Gyaluban. Azalatt az országban levő minden hadai ide gyülekeztek mindenfelől, a városokból, várakból is felesen, és innen indítá ki őket Váraddá. Haller Gábor úr bölcs ember létére nem állotta meg, hogy ne tegyen szót ezért a fejedelemnek.

– Nagyságod minden hadat, ím, kiharancsol Erdélyből most, amikor a tatár Moldovában vagyon, és Szejdi pasa Temesváron gyűjti a hadat, hogy szegény hazánkat kétfelől összeszorítsák. Bölcsőbb volna a részekből minden hadat, hajdúságot ide begyűjteni és a föld népét fegyverbe vonni. Bizony mondom, ha ezt próbálná nagyságod, két hét alatt százezernyi lenne a tábora.

Mire Rákóczi ezt mondta:

– Engem elhagyott az ország, mint hűtlen cselédet. Ti is, jó urak. Most meg azt akarnátok, hogy hadaimmal elsőbben titeket és az országot tartsam meg, ezalatt a pasa elveheti Jenőt, Váradot és porrá égetheti a Hajdúságot, ahonnan katonát is várok. Hát adtatok ti nekem csak egy katonát is? Hát most elsőbben a magamét és azokat védelmezem meg, akik hűséggel voltak mindig. Ti is velem jösztek. Azután visszajövök Erdélybe veletek együtt és a kinnvaló feles katonákkal együtt, és számolok a tatárral és a tatárnál is rosszabb magyarokkal. Addig lássa Erdély, nélkülem mit cselekedhetik maga védelmezésére.

Másnap reggel elindult ő is. Nem a seregek útján, de az erdőkön keresztül, vadászva az urakkal. Mikor Belényes felé értek, az urak erősen könyörögni kezdtek, engedné őket haza, de a fejedelem megintette és azonkívül őriztetni is kezdette őket. Csak kevésnek sikerült elmaradni tőle.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

A Varju fiúk megosztotak. Gyurka házasodni készült, a Kabos leányt, Esztit kérte meg, a lakodalmat aratás utánra tűzték ki. Az osztzkodás könnyen ment: Jankó a Pojánát vállalta. Gyurka kacagott:

– Bolond vagy, öccse, hogy olyan könnyen adod, de ha te azt vállalod, én vállalom Monostort.

Anyjuk közbeszólott:

– Válságodra ezer tallért vettem kölcsön. Ez Monostort terheli.

– Tudom! De ennek felét vállalja apósom. Csak tudni szeretném, ki adta a pénzt?

Az asszony zavarba jött.

– Ha megmondanám, se lenne kevesebb. Fizesd az interest pontosan, az a te dolgod. Nekem fizesd.

– Rendben van, anyám. – És Gyurka többet nem törődött a dologgal.

Aztán a két testvér nem sokat látta egymást. Jankó a Pojánán élt, Gyurka Monostoron tusakodott a földdel. Édesanyjuk is inkább lenn a faluban.

Ha szóba hozták Jankót az atyafiak, Gyurka volt az, aki legnagyobbat kacagott:

– Az öcsém? Az egy cseppet bolond. Építi ma is a Pojánáját. Sáncoltat, sövényt, palánkot húzat, udvart kerít. Még kőből is raknak ott kerítést.

– Nem is olyan bolond az – dörmögte Deritei Mójzes uram. – Emlékszem jól, amikor nagyapád mondotta nekünk: aztán a templomkerítést megrakjátok, körülötte sáncot ássatok. És mi nem csináltunk semmit.

– Hát már te is károgsz, Mózsi bátyám? – mondta Kabos Ferenc uram. – Mit ér a kerítés? Ha eljő a tatár, amit nem hiszek, akkor akár van, akár nincsen, ha meg nem jó, akkor minek?

De Deritei Mójzes uram jó embere volt az öreg Varjunak.

– Hiába kárpálsz, én mondom, János bátyámnak igaza volt sok dolgában.

Jankó a tél óta nagyon megváltozott. Azelőtt se volt olyan, mint a legtöbb maga korabeli legény, de azóta szinte

nem is látták az emberek. Elhúzódott a havasba, és ott csinált, amit csinált. Egy héten ha egyszer lejött Monostorra, tisztát venni. Volt hét, hogy egyszer se jött le. Anyja nem merte szóvá tenni, mert ösmerte a fiát; ha akarta volna, úgylis elmondta volna az anyjának. De valahányszor hazajött, jó ételeket főzött neki. Egyszer felment a Pojánára is. A fia nem volt akkor ott. Styefán, aki most már egészen odaköltözött, azt mondotta, hogy a tatárral vadászni ment az úrfi. Úgy szokott. Napokig bújja az erdőt avval a görbe szemű emberrel.

– Éppen mint az apja. Világra mint az. Mint az apja!

Vitéz Ilona elgondolkozott és ahogy maga elé képzelte fiát, sovány orcájával, összeborzongott; úgy van, Styefánnak igazsága van: mint az apja. Olyan kevés beszédű is, maga útját járó. Vitéz Ilona orcáján könnyek peregtek végig. Letörülte őket.

Két napot ült a Pojánán. Takarított, rendbe szedett mindent, aztán visszaszánkózott Monostorra.

Mikor Jankó vasárnapra hazajött, nem kérdezte anyját, hogy az mért volt kinn a Pojánán. Erről nem beszéltek soha.

Aztán hogy Gyurka hazajött és osztottak, egészen kihúzódott a magáéba. Anyja sokat gondolkozott a kisebbik fián. Mi lesz, mi lesz vele? És elhatározta: ahogy Gyurka elhozza a feleségit, ő Jankóhoz húzódik.

... Húsvét volt és vasárnap reggel. Vitéz Ilona a ház előtti kis kertben virágot szedett. Szerette az asztalon a virágot; a templomban is az énekeskönyvhöz pászol egy-egy szál virág.

Egyszerre ott állott előtte Maksai Katka. Kicsit haloványan, kicsit vékonyan, de vidám kék szeme kacagott, és friss volt, mint a harmatos ibolya.

– Nézz oda, kisleány, hát meggyógyultál?

– Meg, édes néném!

– Aztán egészen megegyeszedésednél?

Katka elpirult.

– Meg. Nincsen semmi bajom.

– Talán bizony hozzám jöttél?

– Ilon nénémhez. Első utam az utcára ki. Gondoltam, templom előtt eljövök ide.

– Tartoztál vele. Én voltam nálad.

– Azért. Nem szeretnék éppen Ilona nénémnek adósa maradni.

– Gyere bé hát – és az asszony indult a ház felé.

– Nem bé a házba.

– Nincs itthon senki.

– Van itt egy kis pad, itt jobb. Olyan sokáig nem voltam kinn a házból.

Leültek, és Ilona asszony nézte a leányt, hogy az belepirult.

– Megsoványodtam, ugye – feltúrta a karján az inget. – Lássa, milyen vékony a karom, csak éppen a csont és a bőr.

Az asszony végigsimított a sovány karocskán, de nem szólt. Katkát bántotta a hallgatás. Aztán hirtelen kérdezte az asszony:

– Te, Katka, te, beszélj igazat; mit csináltál avval a Veress fiúval? Rég nem láttam errefelé.

– Elkergettem. Kiadtam az útját. Azt beszélik, hogy azóta iszik és verekedik.

– Még ember lesz belőle.

Katka kacagott.

– Úgy látom, nem búsulsz utána. Mit szólt hozzá anyád?

– Eccer kérdezte: vajon miért nem jön többet ide az a legény? Mire én azt mondtam, hogy nem fog az többet erre járni. Erre anyám nem mondott semmit.

Eberek mentek az utcán és nagy csodálkozással beköszöntek.

– Milyen szép dufla ibolyái vannak Ilona nénémnek!

– Vannak. De egyéb sincs most, hanem pünkösdre kinyílnak a bazsarózsák, aztán a rózsák és a mályvarózsák. Akkor láss te kertet.

– Eljövök talán. Szabad egy ibolyát letépni?

– Többet is, gyermek. Van ennek szaga is.

Az út felől lódobogás hallatszott. Az asszony felpillantott.

– Jankó jön – mondotta.

Katka szedte a virágot, most hirtelen felállott.

– Megyek.

Piros volt, mint a láng. Ilona asszony megcsókolta.

– Viseld jól magad, Katka, gyere el eccer-eccer, ha nem unod. Olyan egyedül vagyok.

A lány kisurrant a kisajtón, éppen, amikor a kapun befordult a lovas.

Jankó a templomba kísérte édesanyját. A templom előtt már ott voltak Maksaiék és beszélgettek az emberekkel. Katka a lányok közé keveredett, és persze ott forgolódtak a legények is. Aztán úgy fordult, hogy Jankó Katkával került össze.

– Tőled bátran meghalhattam volna, te ugyan nem törödsz velem. Talán nem is tudod, hogy beteg voltam.

– Tudom, Katka. Örvendek, hogy egészséges vagy.

A leány észrevette, hogy a fiú szeme a kezén. A Katka kezében pedig a zsoldároscopy és kis csokor ibolya.

– Mit nézed úgy a kezemet? Hogy sovány?

– Nem. Azt az ibolyát néztem. Azt tudtam, hogy ilyen ibolya csak az anyám kis kertjében van.

– Miért ne lehetne másnak is. Ahonnét anyádnak van, onnan nekem is lehet – kacagott a leány, és dobogott a szíve.

Jankó elgondolkozott.

– Lehet, lehet. De nem ebből a faluból.

A pap bement a templomba, és az emberek is mind utána.

Húvös tavasz volt, és ezt az emberek szerették. Akkor lesz termés. Jankó a Pojánát építette még mindig. Ahogy nagyapja hagyta: sáncokat vetett, palánkot állított, sövényt fonatott hegyes karók közé duflán, a közit rakatta földdel, kővel. A régi szántót a patak mellett még az ősön feltörette, ott szépen zöldült a zab és az árpa. Lovakat nevelt. A tatár értett ahhoz, valamikor csikós volt a nagy füves pusztán a Volga mellett.

*

Nyár elején Jankó tatár szolgájával együtt útra indult. Moldovába készült, lovakat vásárolni, jó hegyi török lovat. Hallotta volt, hogy apjának, nagyapjának milyen lovai voltak, és ő is ilyenekre vágyott. Gyerőffy úr számára is kellett ott vásárolnia.

Kaszálásra, ha nem jönne haza, Styefán tudja, mit csináljon, de ha lehet, hazajön.

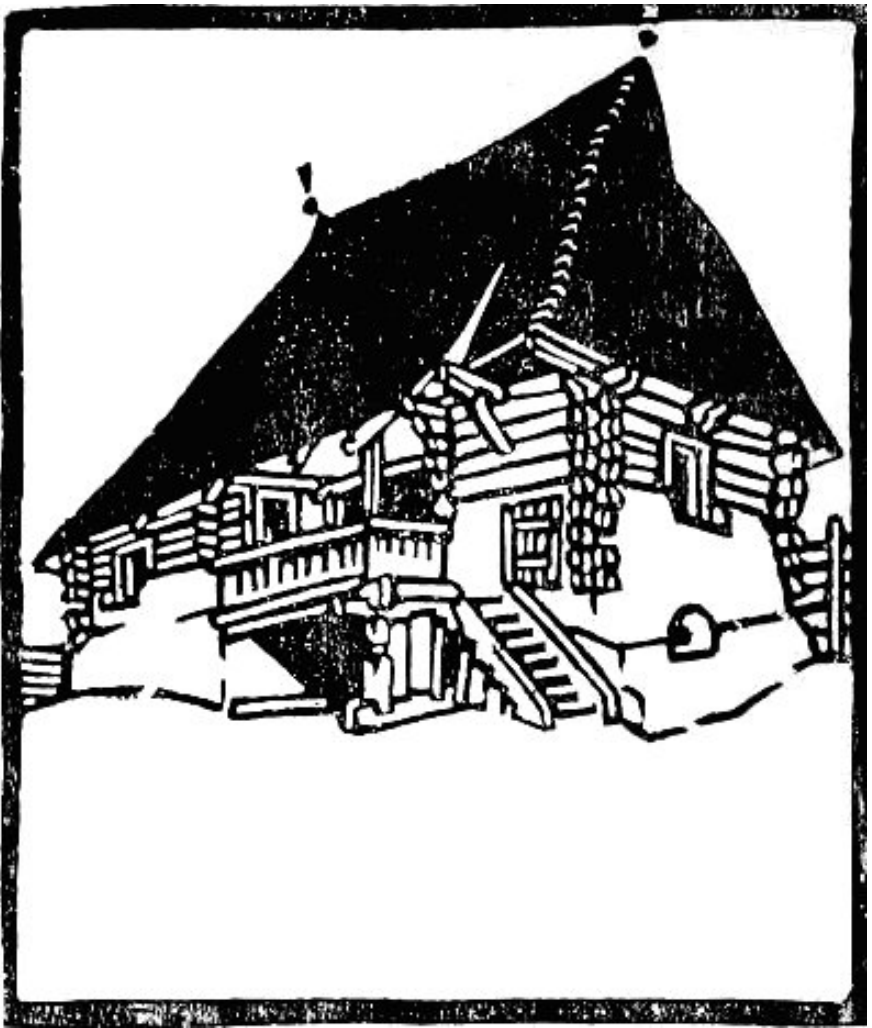
Gyurka kérdezte:

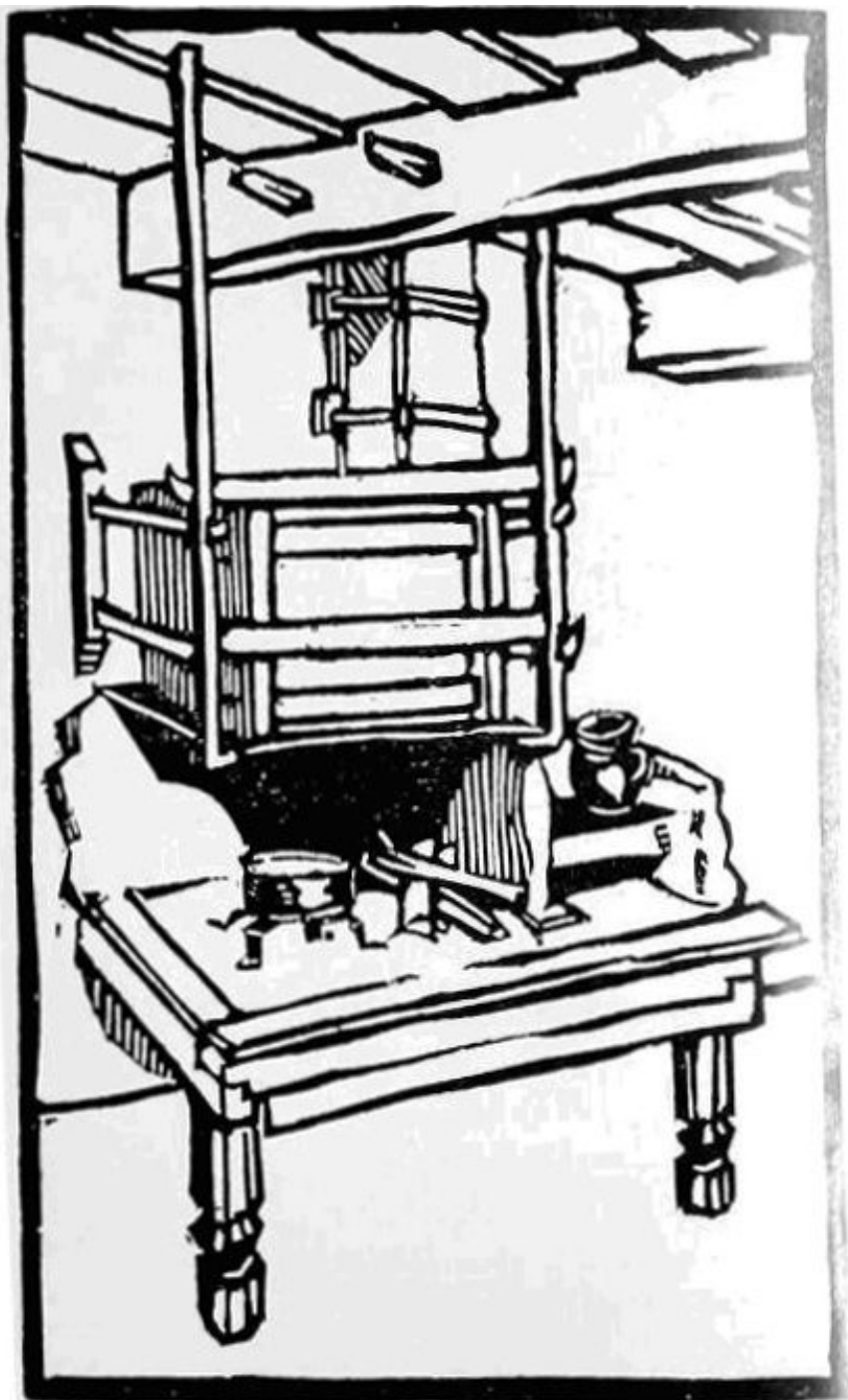
– Te, aztán van-é sok pénzed?

– Van, amennyi kell.

– Tán bizony megkaptad a Pojánán a kincset?

Jankó komolyan felelt:

– Aki keresi, az megkaphatja.

Gyurka nem tudta, mit higgyen, mit nem. Jankó szavából semmit sem tudott olvasni...

*

Az emberek az őszi gabonát learatták szépen, és a hordás kezdődött, amikor a fejedelem magyarországi győzelmeinek híre jött. Széltében-hosszában beszéltek és minden csínját-bínját tudták a lippai harcnak. Hogy a budai pasát egyszerűen megtámadta, beszorította a hódoltsági gránicon túlra, és ott harcoltak meg. Három pasával állottak szemben. A magyarokat, fogadott katonákat a váradi kapitány és Barkóczy István uram, a hajdúkat Szuhai Mátyás és Keresztes András kapitányok vezették, a pattantyúsokat Gaudi András ezereskapitány.

De az emberek még nem is örvendhették ki magukat igazában, amikor híre jött, hogy Rákóczy hadával együtt retirál Várad felé; a török utána...

A tavaszi gabonát kezdték aratni, és a Gyurka lakodalma Kabosékkal egyértelemmel aratás utánra határozódott. Mind a két ház készülődött erősen. Jankó még nem volt otthon. Tikkadt meleg napok voltak és olyanféle érzés az emberekben, mint amikor hídon járnak, és a híd mozog alattuk. Érti azt néha állat és ember, és azt nem lehet magyarázni. Voltak, akik esténként kimentek a dombokra és néztek Kolozsvár vagy Hunyad felé. Senki sem mondotta, de reszketett mindenki, mikor látja az eget veresedni valamerről.

Beszéltek, hogy emberek járnak a havason s Rákóczy szavával hirdetik: mindenki örökös nemességet kap, aki katonának áll hozzá, és mondják, hogy a Vlegyászán túl leteszik a kaszát és az erdővágó baltát a mokányok, és otthagyják a juhot, marhát a pásztorok, és mennek seregestől Váradra katonának. Egy ember látta maga két tulajdon szemével, hogy Vajda László uram Újfaluban egy ilyen kóborlót elfogatott és felakasztatott. És egyszer csak a monostori presbitérium gondolt egyet és elrendelte a templom javítását és a két bejáró kapuhoz két tornácos bástyatorony rakását. A nagytorony tornácát pedig vigyázó járja egész éjszakán átal köröskörül.

A nagy munkaidőben szinte-szinte megállott a munka, anélkül hogy valami is történt volna még. Kabos uram azon a

tavaszon kezdett csúrt rakatni kőből, most tették volna a fedelet reá valami bedecsi emberek. De csak félbenhagyták és hazamentek, hogy ők most egy percig hazulról el nem maradnak, ki tudja, mi történik egyik napról a másikra.

Egy éjszaka aztán lovas emberek kanyarodtak bé a faluba, valami hárman. Lovakat hajtottak és betértek a Varjuék portájára. Jankó érkezett meg a tatár szolgájával és egy hajtóval. A cselédek felzörgették, aztán Jankó a házba igyekezett. De ébren volt már Gyurka és ott állott a tornácon. A hátsó házban, ahol édesanyjuk hált, világosság gyült ki.

A fiúk kezét fogtak és bementek. A pitvarban akkor már égett a világosság, és anyjuk tüzet rakott. Amikor fiát meglátta, csak elsírta magát:

– Mi lett veled, Jankó?

A fiú akkor már ült a padkán. Borotvátlan, tuskés orcával, haja csapzott, arca izzadságos por, gúnyája szennyes. Egy ital vizet kért, de amikor a korsót szájához emelte, reszketett a keze.

– Egy futással jöttünk Moldovától – kezdte rekedt hangon –, a Barca ég, benn a tatár.

– Úristen!

– Holnapután, úgylehet, Kolozsvárt lesznek – folytatta a fiú. – Adjon ételt, italt két emberemnek, édesanyám. Gyurka, adj a lovaimnak szénát, hogy itathassunk.

– Úristen, mi lesz?

Az udvaron akkor már nagy tűz égett, és a két ember mellette feküdt. Körülöttük a cselédek.

És a falu megmozdult.

Mint a tűzláng, futott a híre, hogy Varju Jankó hazaérkezett, és a tatár Erdélyben van immár. Ég a Barca, és jönnek, mint a tenger, hogy eltemessék az országot. A házak megvilágosodtak, és emberek, asszonyok futottak elé, mint a bolondok. Sötét éjszaka vad élet támadt. A kutyák úgy vonítottak, mintha éreznék a halált.

Jankó levetkőzött, megmosta magát és tisztát vett. Aztán falt valamit. És közben itta a vizet. Akkor már megtelt a ház emberekkel, a tornác is, az udvaron ott volt az egész falu.

Evés közben Jankó mondta:

– Moldovában jártunk, de akkor már nyüzsgött ott minden. Girai kán maga volt ott minden ő tatárjával. Vele ko-

zákok is felesen. Moldovában a vajda állott hozzá a kurtányokkal. Onnan Havasalföldre ment le a had. Én igyekeztem vissza Tölgyesnél Gyergyóba. Ott már futottak az emberek. Olcsón kaptam a lovakat, az emberek a hegyekbe vették magukat. Jöttem Háromszéknek lefelé. Szentgyörgyre már nem mertem benézni, mert azt mondták, a tatár már benn van. A hegyeken átal igyekeztem a lovakkal hazafelé. Akkor a Hargitáról már látszott, hogy a Barca ég. Udvarhelyt a királybíró fegyverbe szólította a székelyeket, de késő volt már, mihelyst a hadak meglátták az égést, hazafutottak.

– Egész Erdély futva fut... Az urak tele szekérral, marhával; katonával nem találkoztam sehol. A faluk ürülnek. A hegyekbe fut mindenki...

Az urak az asztalra könyökölve hallgatták. Amikor Jankó elhallgatott, hang nem hangzott. Olyan volt a csend, mint halottas kriptában. A pitvarban asszonyok szorongtak. Az asztalon a gyertya sárga lángja imbolygott és sercegett. Az emberek egymás képébe bámultak nagyra nyílt, rémült szemmel, aztán lehajtották a fejüket.

Budai uram szólalt meg elsőül:

– Úristen, mi lesz velünk?

Egy ember, aki eddig a fal mellett állott, odajött Jankóhoz. Maksai volt.

– Mit gondolsz te, öcsém?

– Holnap hajnalban elküldök hat lovat Vásárhelyre Győrffy uramnak, azt neki szereztem. Aztán felmegyek a Pojánára. Én ott maradok. Édesanyámat viszem magammal.

– Neked van Pojánád, igazad van. De nekünk nincsen. Kabos uram mondta:

– Az asszonyokat Gyaluba küldhetjük az ezüst, arany marhákkal. Avagy Almás várába.

– Az állatokat a havasba hajthatjuk – mondotta valaki.

– A fölös gabonát elássuk.

– Hát a faluval mi lesz? – kérdezte Maksai.

Mire senki nem válaszolt.

*

Az emberek aztán hazamentek, és a falu elcsendesedett. Amolyan lázas, hideglelés álomba merült, hogy néha-néha fel-felnyögött belé. És első pirkadásra talpon volt ismét.

Jankó aludt, mint a darab fa; mire felébredt, nyüzsgött, mozgott már az ijedt, zürzavaros élet.

Senki a földekre ki nem ment ma; minek hordani, minek? De kavargott, zúgott és összevissza mozgott benn minden, mint a méhkas, ha hangyák támadják meg.

És szekér szekér után indult kifelé. Erre is, arra is, összevissza.

Jankó elsötöl lovait mustrálta.

– Lásd-e, Gyurka, milyen lovakat hoztam. Érdemes megnézni. Jó moldovai fajta. Nézd, milyen vastag nyaka és széles szügye van annak a ménnek. És a lába! Ettől szülehetnek csikók!

De Gyurkának nem volt kedve lovat látni.

– Bánja a jó fene a lovakat most. Inkább azt mondd meg, vállalod-e az én állataimat? Hogy küldenem fel hozzád.

– Miért ne, Gyurka? Küldjed csak, elfér az enyimekkel. Hát te mit akarsz? Itt maradsz-é?

– Nem tudom. Mennék Kabosékkal. Legalább elkísérném őket.

– Hová?

– Gyaluba. Ők indulnak is délfelé.

– Ha kíséred, elvihetnéd a lovakat Vásárhelyre.

– Elvihetem.

Délfelé mind csendesebb, csendesebb lett a falu.

Ebédre Jankó egyedül evett édesanyjával.

– Úgy látom, megszökött a falu fele.

– Meg. Az urak mind.

– Mire baj lesz, nem lesz itt, csak a szegénység.

– A gabonát elküldtem, a szekér készen van.

Az ajtókat elrekesztették. Jankó még a láncos kutyát is a szekérhez kötötte és édesanyját felültette. A béreseknek szólt még:

– A jobb szénából minél többet rakjatok fel, aztán gyertek ti is. Ne sajnáld az állatot. Még ma fordulni kell.

Aztán kezébe vette a gyeplőt.

*

A Pojánán nagy élet volt. Deritéről a Deriteiek ide húzódtak fel minden állattal, cselédekkel; Erdősfalváról és Becsedről az Ijgyártók, Pányikról a Nemesek. Mind afféle

apró kisnemesek, akikkel még az öreg Varju János tartotta a barátságot. Nagy vadászok, jó puskások. A nagyobb nemesek persze a várakba, városokba húzódtak be, csak a marháikat küldték fel a havasi legelőkre. A falukon csak a szegénység maradt.

Mire beállott az este, napkelet felől mintha új, vörös nap akarna kelni: ott már tűz van. És mind sűrűbben és sűrűbben jött a völgyekből fel a hegyekbe ember és állat. De most már a kicsi semmi emberek. Apró kócos tehénkéikkel, gyalogosan és kicsi kerekű nyikorgó szekerekkel, rongyos gyerekekkel.

És kelet felől mind szélesebben, mind világosabban vereslett az ég.

– Fehérvár elpusztult – hozták a hírt –, Torda ég! Torockót porig tették, meggyújtották, az embereket elhurcolták, az öregeket leölték. Hajnal felé egy lovas róta vágatott Gyalu felől az országúton ki a Körös torka felé. A falukon végigkiabálták:

– Kolozsvárt a tatár, fussatok, emberek!

Hajnalban Varju Jankó lovat nyergelt.

– Hová?

– Megyek le Monostorra. Lássam, ki, mi van még ott?

– Veled megyek – mondogatta Ijgyártó Jánoska.

De Jankó a fejét rázta.

– Csak a tatár jó velem. Ti maradjatok csak itt. Tartsátok rendben a népet. A Talharura vigyázót állítsatok a lármafához.

Monostoron egy lélek nem sok, annyit sem látott az utcán. De atemplomból orgona búgott ki. Jankó a cinterembe ment, a nyitott ajtóhoz állott; az egész falu a templomban szorongott, és soha ilyen harsogón nem zúgott az ének.

Aztán kijöttek a népek, és Jankó Maksai Katkát pillantotta meg. Beledobbant valami a szívébe.

– Te itt, Katka?

– Hát te?

– Azt hittem, Gyaluba futottatok ti is.

– Nem – és mosolygott a leány –, anyám nem akart Gyaluba menni.

– Apád hol van?

– Kiment Erdőfalva felé.

Jankó a tatárral sebesen Erdőfalvára lovagolt. A falu üres volt már, itt-ott mintha embereket látott volna lappangani, de lehet, hogy csalódott. A falu végén, az út szélén ott ült a porban a kuka. A falu bolondja, nyomorék, féleszű ember.

– Nem láttad Maksai urat?

A kuka vigyorgott:

– Tudod, hogy most én vagyok itt az úr a faluban? Nekem hagyták a falut. Az emberek a Kerekdombra mentek. Oda! Az egész falu, az egész. – És röhögött a kuka.

A Kerekdomb a falu felett van, onnan ellát a szem a nagyútra. Maksai ott volt vagy tíz legénnyel. És az egész falu is ott.

Mikor Jankó odaért, Maksai kezét fogott vele, aztán szó nélkül mutatott lefelé.

A nagyúton, Kolozsvár felől lovas csapat léptetett.

Jankó szeme elé kapta tenyerét és merően nézte a lovasokat. Azok lépésben jöttek, lehettek ötven-hatvanan.

A tatár furakodott oda:

– Tatárok, az arany hadból – mondotta.

Némán nézték az emberek a csapatot. Hátról, arra Gyalu felé szürkésen füstös az égboltozat. A nap nem tud átalútni rajta. A nagyút puszta véges-végig, csak az a csapat katona rajta. Az is a Cifra fogadónál megáll és bemegy az udvarra.

Maksai Jankóhoz fordul:

– Voltál a faluban?

– Onnat jövök.

– A fele nép megszökött.

Pálincás butykost vett elé és megkínálta Jankót. Aztán embereinek szólt:

– Egyetek. Tüzet gyújtani nem szabad.

Faltak ők is egy kis szalonnát. Beszélni nem volt kedve senkinek. A lovak legeltek nyugodtan. Szép csendes idő volt, nem is túlságosan meleg. Az ég nagyon befellegzett, nem is volt az felleg, csak inkább mint egy fátyol. Egyszer-egyszer mintha füstszagot éreztek volna.

Evés után Maksai egy legényt küldött Monostorra. Hogy a tatárok immár a nagyúton vannak, de egyéb baj nincs. Ügyeljenek mindenre.

– Lármafát állítsatok a templom elé is.

A tatár jött Jankóhoz és kezével Gyalu felé mutatott. Nagy porfellegben sötét alakok kanyarodtak ki az útra.

– A had!

A Cifra fogadóból előjöttek az emberek és haladtak tovább. Aztán egyszerre füst és lángok csaptak fel a fogadóból. Lassan-lassan az egész tatárhad kiterjedt a maga ijesztő sokaságában. Lovas róták egyre-másra, közben szekerek meg-rakva magasan fel. Megint lovasok, megint szekerek. Tisztán lehetett látni őket. Az út mellett, a gyepen marhacsordákat és szekereket hajtottak és emberek, összeszíjazott emberek és asszonyok egész csordákkal. Mint a barmokat, hajtották őket kopjás lovasok.

Nőtt, nőtt a had és terpeszkedett végig az úton és az út mellett. Már a Cifra fogadónál volt az eleje és még mind jött hátul. Egész a Kerekdomb tetejéig hallatszott a zúgásuk.

És ők nézték, nézték; a szemüket le nem vették róluk. Némán, szó nélkül, dermedten, csak a szíve dobogott az embereknek.

A lovak legeltek nyugodtan.

Az eleje már eltűnt a körösfői hajlásnál, de még mind jöttek újabb és újabb csapatok, szekerek, marhacsordák, juhnyájak, ménesek, embercsordák; megint lovasok... Megfájdult a szem és a szív. Úgy elfáradtak, úgy elfáradtak a nézésibe.

Dél is elmúlt, és még mindig jöttek. És Maksaiék még mindig állottak a domb tetején kóválygó fejjel, száraz torokkal. Mintha meg lettek volna babonázva.

A lovak kezdtek nyugtalankodni.

– Szomjasok. Itatni kell.

– Hevedereket megszorítani, zabolát szájba. Megyünk. Egy pillantást vetettek még a nagyútra. Ott is mintha kezdenének letelepedni a hadak. Széjjelebb terpeszkedtek. A lovasok egy része előrevágtatott, más része, a hátul jövő, a gyepre tért ki. Aztán tüzek lobbantak fel a mezőn, és füst szállott az ég felé.

– Tábort vernek.

Egy ember a dombon maradt vigyázónak, ők meg kantárszáron vezetve a lovakat, a faluba ereszkedtek. A pataknál itattak. Aztán tovább az úton felfelé.

A patakon átalvezető híd be volt már vágva, azt megkerülték. Itt is maradt egy lovas ember. Maksai meghagyta,

hogy a fűzfabokrok közé húzódjék, onnan jól láthatja a falut és a hidat.

Monostorra értek, és ott Jankó elbúcsúzott Maksaitól.

– Hazamegyek.

*

Östére vigyázó jött a faluba, hogy a tatárok felkerekedtek és mennek tovább.

Talán elmúlik rólunk a veszedelem.

Az emberek valamennyire megnyugodtak, és estére ki-ki nyugodtabb léptekkel tért pihenőre.

Éjfél után – a fogyó holdvilág udvarosan kelt fel akkor éppen –, vágatva jön egy ember, és ordít végig a falun:

– Talpra emberek, itt vannak.

A toronyi őr kezdi félreverní a nagyharangot. Maksai rohan ki az utcára; a lovas ember akkor fordult arrafelé.

– Megállj már. Ki vagy?

– Márton vagyok. – A hídnál hagyott vigyázó volt.

– Erdőfalváról jössz?

– Onnan. Ott vannak. Égetik a falut.

Kemény hang dörög:

– A templomba, héj! Ne ordítsatok, szaporán. A tehenedet hadd sorsára. És ne állj útba.

– Jól van, András! – Maksai megösmerte a bíró hangját. Egy félóra alatt csend lett. Mindenki a templomban volt.

Benn az öregek, asszonyok, gyermekek, a cinteremben az emberek. A puskások a torony tornácokban, a kőpalánk belső járójában fejszések, lándzsások. Némelyiknek kardja is akadt; volt, aki valami öreg buzogányt próbálgatott.

Derengeni kezdett Erdőfalva felől.

– Ég a falu! – ordították egymásnak az emberek. – Most már mü kerülünk sorra. – A pap ott járkált közöttük. Imádkozni kezdett, sokan vele imádkoztak.

Éjféle egy óra. A hajnal már nem lehet messze.

Maksai jött le a toronyból, a bírónak szólott:

– Ambrus, itt vannak! A lármafát gyújtsd meg, látni akarok!

Aztán körüljárt a kerítés mentén. Mindenütt csendesen oda-szólt:

– Itt vannak. Ne féljeteK.

A lármafa fellobbant a templom előtt, és hirtelen nagy világosság támadt.

Az utcából egy lovas ember jött vágatva. Utána még kettő, három, tíz, húsz...

Az első megrántotta a gyeplőt, megállott, a többi is. A templomra mutogattak. Jól lehetett őket látni: kozákok voltak.

Aztán egyikük két tenyeréből tölcserént csinált szája elé.

– Héj emberek, ott a templomban! – Magyarul kiáltott.

– Senki ne feleljen – suttozta Maksai.

Hogy válasz nem jött, az ember megint kiáltott:

– Adjátok ki, amit oda rekkentettetek, akkor békességgel elmegyünk.

– Szót se válaszolni! – dörmögte Maksai megint.

Most már dühödten kiáltott a kozák:

– No, majd válaszoltok ti mingyárt!

Parancsok hangzottak, majd kiáltozás, káromkodás. Aztán lovasok vágattak elé. Az egyik lóhoz hozzákötözve egy visító asszony.

– A vén Korposné – dörmögték az emberek.

Egyik ház előtt öreg bükkfa állott, ahhoz hurcolták az asszonyt. Egyik kozák kötelet vetett át a fa ágán, egy másik hurkot vetett az öregasszony nyakába. Az asszony térdre bukott, sírt, rimánkodott, ordított és átkozódott. Aztán imádkozott.

A templombeliek csak azt látták, hogy a kötelet húzni kezdik, és az asszony tépett ruhával ott lóg, hintál a fán. Még egyet-egyét vonaglott.

És a kozák aztán odakiáltott a templom felé:

– Mind így jártok, ha nem adjátok ki a holmitokat!

Ekkor egy lövés dörrent a templom felől, és az, aki kiáltott, lefordult a lóról. Aztán még egy lövés és egész sortűz.

A csoport egyszerre szétrebbent, ki gyalog, ki lovon. Egy perc alatt üres volt a templom dombja. Csak a vénasszony fekete alakja imbolygott a faágon. Messziről azonban nagy zsvíaj, káromkodás és jajgatás hallatszott.

Hajnalig nem lesz velük bajunk – gondolá Maksai.

Valóban, a falu nagy része elcsendesedett; de a Kabos kúria felől világosság támadt és lárma.

Felment a toronyba, onnan beláthatta az egész falut.

A Kabos udvaron tűz égett, körülötte emberek nyüzsögtek. Aztán a kertben is tűz gyúlt ki, először egy, aztán több is. Összesen tíz nagy tüzet számolt Maksai. Több nem gyúlt ki.

Lejött a toronyból és egy legényét szólította elé.

– Te Pista, mennyi idő alatt tudnál a Pojánára futni?

– Másfél óra kellene.

– Két jó ökrömet kapod meg, ha Varju Jankóék hajnal előtt itt lesznek. Van itt három ló, egyet vigyél magaddal. Ha döglik is, nem baj. Mondd, hogy legfeljebb száz-százötven kozák van a faluban.

A legény elment, és Maksai szólt az embereknek:

– Rakjatok tüzet, mert hideg lesz. – Aztán visszament a toronyba.

A hold nem látszott, sűrű fellegek vonták be az eget szél-tiben. Szuroksötétség, csak a tüzek égtek nagy hosszú lánggal; szikra szél sem fűjt. A tüzek körül sötét alakok mozgottak. Aztán szomorú nóta hangzott fel és tamburaszó. Olyan furcsán hangzott ez a nóta most.

A Pojána felé vezető út a Kabos portával ellenkező irányban van, Maksai arrafelé ügyelt.

Vajon a kozákok állítottak-é vigyázókat?

A nóta halkán, szelíden szűrődött fel hozzá és olyan csodálatosan nagy békeséges éjszaka volt ez. De a bükkfán ott lógott a vénasszony!

A nagy csendességbe hirtelen belenyilallott egy éles kiáltás. Aztán szilaj káromkodás és újra egy sikoltás.

A nóta megszakadt, és szerteszakadt a csend.

A Kabos porta tüzei körül alakok ugráltak fel, futkostak összevissza. Aztán lovak nyerítettek, fegyver csörgött, vezényszavak hangzottak fel.

Maksai szíve összeszorult.

Lassan elhalkult a zajgás. És újra csend, és újra felhangzott a tamburapengés, és egy másik hang másik szomorú nóta fogott.

– Uram Isten, légy kegyelmes!

A tamburaszót szilaj ének váltotta fel. Vad kurjantások, aztán nagy zaj, mely később mindjobban halkult, míg végre titokzatos csend borult mindenre, hogy nem hallatszott más, mint néha-néha hol itt, hol ott egy-egy strázsa kiáltása.

És valahol sírt egy bagoly...

Az idő telt azért, és napkeleten haloványodni kezdett a sötétség. Meleg volt, fullasztó meleg.

Valaki megrázta Maksai vállát.

A bíró volt.

– Mozognak.

Maksai megrázta magát. Elszundított, úgy látszik. Felállt és széjjelnézett, káprázott a szeme és fájt. Kicsit alhatott, mert alig szürküldött még. De a templomdomb alján, a házak között mozgás. Aztán itt is, ott is katonák bukkantak elé, kerülnek a templom felé.

– Fel kell költeni az embereket.

– Felköltöttem már őket.

Mukkanás nélkül, lélegzetvisszafojtva állottak és kuporodtak az emberek, mindenki a maga helyén.

Tompa dobszó dübörgött, és három oldalról ordítás riadt a csendbe, és három oldalról rohanva rohantak elő a házak köziből veres csalmájú emberek. Ketten-ketten lajtorjákat, szekéroidalakat cipeltek, kardjuk a foguk közt. A kertek mögül süvöltő nyílzápor szállott a templomra.

Mikor a domb közepe tájára értek a rohanók, megdörrentek a toronytornácon a fegyverek. Két-három ember elbukott; a lajtorját azért felkapták az utánuk rohanók és tovább.

Aztán még egy sortűz, és a kozákok a falaknál voltak. A magukkal hozott szekéroidalakkal a sáncot hidalták át, aztán a lajtorjákat a falnak támasztották. És már másztak is fel rajta.

Ambrus, a bíró a fal tetején állott akkor, két kezében csóvált egy nehéz buzogányt.

A fal peremén veres csalmák bukkantak fel, alattuk széles arcok, keresztben a foguk közt a kard.

– Üsd, vágd!

Ambrus buzogánya egész erővel zuhant egy ilyen arcba, mire az hanyatt-homlok omlott le az utána kapaszkodóra. Halálos tusakodás kezdődött. Az emberek ütöttek, vágtak, haraptak, egymás torkát fogták és ordítottak.

Egy nyíl Ambrus mellébe fűrődött, a szép nagy ember hátrazuhan; be a cinterem sírjai közé.

Az egyik kaput fejszéssel verték.

– A köveket, emberek.

Már azelőtt odakészítették a sírokból kiszedett hosszú, széles sírköveket, azokat most ráfordították a kapura. Aztán még raktak követ azok elé is.

Az egyik oldalon sikerült két kozáknak átugrani a falon. Nyomukban már jött két másik is. Egy fehér bajuszú vénember, Boldizsár Márton, akinek fegyvere hosszú lándzsa volt, a maga helyéről a falon odaugrott, magasra emelte a lándzsarudat, és amikor a két újonnan felnyomuló kozák a falra akart lépni, teljes erejével reájuk sújtott, mindkettő hanyatt esett vissza. Szegény Boldizsár Márton is utánuk, le az árokba.

A két másik kozákot aztán az udvaron leverték az emberek.

A roham nem sikerült. A kozákok véres fejjel, ki épen, ki sebesülten, visszaáradtak a dombról a házak közé.

Benn a cinteremben szedték össze a holtakat az emberek. A sebeket asszonyok mosták és kötözték.

– Megapadtunk – mondotta Maksai. – Két ember meghalt, három nem sokáig húzza. A többi szusszanjon. Igyatok pálinkát. Aztán csak a falakra megint. Aligha még egyszer meg nem próbálják.

Valóban, kinn megint mozgolódás, de most csak a napkeleti oldalon, ahol a domb nem erősen meredékes. Az árok is itt már kitömődött: lajtorjával, oldalakkal és halottakkal.

A tompa dobszó megint felhangzott és az ordítás is.

És már rohantak is újra a csalmás emberek, öten is fogtak egy lajtorját és mint a szélvész futottak felfelé. És a házak közül mind újabb csoportok tolakodtak elő és fel a dombra.

A monostoriak puskái megszólaltak.

Maksai hangja átsüvített minden zajon.

– Üsd, vágd! Jön a segítség, emberek. Ne féljete!

A falakról az emberek a havas felé pillantottak. A füves oldalon sebesen vágatva jött egy lovas. Utána kettő, azután három és még jöttek.

Maksai leugrott a falról és a kapu alól hanyta el a követ.

– Üsd, vágd!

A létrák sűrű egysorban már a falon támaszkodtak, és a kozákok vadul ugráltak fel rajtuk.

– Üsd, vágd! Jézus, Jézus!

Éles sípolások, kiáltozás.

A létrák egy pillanat alatt leürültek. Valahonnan messziről kiáltozás, ordítás.

– Üsd, vágd!

Maksai ordít.

– Lefelé, emberek, a kapuhoz!

Mint az örült, dobálja a köveket.

Emberök ugranak hozzá és segítenek.

– Ki a kaput – és emelik is már a keresztrudakat ki a falból.

– A legények jöjjenek velem. Az öregek a falon maradjanak.

Aztán rohan. Utána nyolc-tíz legény.

– Üsd, vágd!

Mint a vadak, rohannak lefelé a dombon, ahonnan a kiáltozás hallatszik. A Kabos ház felé. Messziről látják még, ahogy néhány ember beszalad az utcába.

– Üsd, vágd!

Egy udvarból kozákok ugranak ki, éppen előttük.

– Üsd, vágd! Hozzá, hozzá! – és a kozákokat már maguk alá is gázolták. A szájuk tajtékzott, a szemüket vér futotta el. Ölni, ölni, rohanni. Ütni, vágni.

A Kabos ház nincsen már messze, látszik a kertje. Emberek tolonganak ki és be. Egy csoport lovas ember jön feléjük, kezükben égő szurokfáklya. Az egyik szalmás ház ereszéhez tartja a fáklyát, a száraz szalma fellobban.

– A mi házunk – ordítja Ágoston Mártonka, és mint a kecske, nagyokat ugrálva szökik előre, kezében hosszú rúd. A lovasok vágatni kezdenek.

– Bé a kertbe, emberek! – ordít Maksai, és beugrik egy udvarra. Puskája töltve, kézben. A lovasok ott vannak már, az emberek jobbra-balra az udvarokban.

Ágoston Marci rúdja sújt, a kozák felordít. Aztán mind a ketten a földre buknak.

Maksai lő; egy ló lovasával együtt borul le. A kozákok megzavarodnak. Hátuk megül jön a kiáltás.

– Hozzá, hozzá! – Maksai az Ijgyártó fiúkat megösméri és kiugrik a kiskapun az utcára.

– Üsd, vág! Előre, emberek!

És puskáját csövinél fogva megcsóválja. Egy lófejet lát, teljes erővel odasújt a nehéz puskaagy; a fülébe beleordít

valami, nem hallja, csak rohan tovább és a háta megett hallja:

– Üsd, vágd!

Emberei ott futnak mellette, és nyerítve kacag az egyik:

– Fut a kozák.

A Kabos kúriához érnek, be akar fordulni a kapun, de füstszag éri az orrát. Megáll.

Most tér magához. A Kabos ház ég, boglyák égnek a kertben, a pajta ég, a csűr ég. És lélek sehol,

– Ég a falu.

Valahol erős ordítások és nagy zaj. Megfordul.

Vissza, a templom felé!

Újból rohannak végig az utcán a templomig, de már a falu másik oldaláról hallatszik a lárma. Csak tovább.

Egy keresztutcából csattogó zaj, vagy húsz ló robogott kifelé lovas nélkül. Fejük magasra emelve, hátuk megett két lovas hozák. Korbáccsal és kiabálással hajtották a lovakat.

– Eléljük.

Befordultak a keskeny utcába, és az emberek két leveles kaput hirtelen kifordítottak; keresztbe az útra és szembe ordítottak a lovakkal. Az állatok megtorpantak, aztán jobbra-balra bé az udvarokba. A két hozák megfordult és elszaladt. Maksai befordult az egyik udvarra. A lovak nyergelve, kantározva, a szár a kapához kötve.

Egyiknek elkapta a gyepplőjét és már nyeregben is ült.

– Tovább!

Két legénye nemsokára mellette. Hárman nyargaltak ki az útra, ki a faluból. Ott még ordítanak; ott verekednek, kinn a mezőn.

Világosság van már, és jól látja, ahogy egy menekülő csoport után lovasok vágatnak.

Fut a kozák.

– Üsd, vágd!

A nyeregapához akasztva a szíjkorbács; kézbe kapja és ráhúz a lóra.

– Hozzá, hozzá!

Lova jó, beéri a vágatókat. Megösméri őket, a Vajdák és a Deritei fiú, meg két legény.

Az előttük rohanók felkapnak az útra, ők is. Még több ösmerős. Varju Jankó is ott van. A tatár szolga vigyorgó po-

fáját is látja, aztán akiket még nem is ösmert. Jól látja a menekülő kozákokat is. És látszik már Valkó.

A falu végén beérik a kozákokat. Azok megfordulnak.

Egymásba keverednek. Maksai feje zúg, szeme nem lát már, hull, hull...

*

Csendesen, fáradtan léptetnek hazafelé. A lovasok után egy szekér, benne fekszik a sebesült Maksai szénán. Előttük az égő falu. A valkóiak szaladva jönnek oltani segíteni.

Aztán a falu mellett haladnak el. Varju Jankó lóról száll és bemegy a faluba. A templomhoz. A domb alatt égő házak, az emberek a templomot oltalmazzák a tűztől.

– Hol vannak az asszonyok?

– Elindultak mind a Pojánába. A lovakat is összekötötték, a kozák szekereket is oda indították.

– Hát a mi házunk?

– Ott nincsen még baj, de az alvég porig ég.

A pap jött a templomból ki.

– No, tiszteletes uram, mi rendben vagyunk. Ezekkel elvégeztük.

– Embereket küldtem ki a Kerekdombra, vigyázni a nagyutat. De a rabok azt mondták, hogy a had végén voltak.

– Mondották nekem is.

Jankó elbúcsúzott.

*

A patak torkában az út bevágva, azon szekérrel nem mehetnek. Csak az ösvényen. Pokrócokból függő ágyat készítenek és két ló közé szíjazzák. Abba fektetik Maksai Lászlót. Aztán fel a hegynek.

Az emberek gyalog mennek. A hegy tetején beérik az asszonyokat. Azok ott letelepedtek és várták őket.

Deritei Mózsai mondja Basa Annának:

– Anna, az urad sebesült. Itt hozzák a lovakkal.

Az asszony arca megrándul:

– Meghalt?

– Nem; de nem tud magáról.

Az asszony feláll és az urához megy. Ránéz. Elsápad.

– Hamar, hamar. Menjünk.

És ő megyen a lovak után; szorosán az ura fejénél.

Katka nem meri az apját megnézni, sírni sem mer, csak nézi az anyját.

Az erdőhöz érnek. Itt meg kell állni, mert a két ló nem mehet be a sebesült emberrel. Rudakat vágnak és arra kötözik fel a pokrócot. Arra fektetik Maksait. Az asszony a fejét fogja. Négy ember vállra kapja a rudakat és indulnak.

Aztán kinyílik a Pojána. A világos völgy, hátul a kopasz hegy: a Talharu. És az alatt a porta.

Az ágyat felvetik hirtelen, és Maksait levetkeztetik. Kopjaszűrés a gyomrán. Talán bele is tört a vas. Csak kimosni és bekötni. Aztán be az ágyba.

Az asszony oda ül az ágy fejéhez és nézi, nézi, az ura vértelen orcáját.

Ott hagyják őket kettőjüket egyedül. Künn a tornácban kérdi Ilona asszony Deritei Mózsit:

– Vajon megél?

– Úgy gondolom, még ma vége.

Vitéz Ilonának olyan nehéz lesz ettől a szótól a szíve.

...Jó időre nyitja ki a szemét Maksai László.

–Vizet.

Iszik. Az asszony tartja a csuprot a szájához.

– Te vagy itt, Anna?

– Én. Fáj-é?

– Nem tudom. Add a kezed.

Lehunyja a szemét. Az asszony érzi, hogy szorítja a kezit.

– Nem volt így jó, ahogy volt – kezdi egyszerre.

– Nem, nem.

– De most már rendben lesz minden.

Basa Anna nem tud felelni. Egymásra néznek aztán.

– Hol van Katka?

– Kinn.

–Úgy gondolom, nem tudom, talán jó volna Jankó, Varju Jankó. Gondolom...

– Istenem!

– Szóltál, Anna? Tudom, te is Gáspárt szeretted. Jól tudom. De azért én nem akartam. Én nem vagyok gyilkos. Hidd el, segíteni akartam rajta. Tartoztam vele. *Most* el-hiheted nekem. Az Isten úgy adjon nekem irgalmat.

– Hiszem, László, hiszem!

És megszorította az ura kezét.

– Így jó. Anna, látod, így már jó...

Behunyta a szemét és mosolygott.

Az asszony némán ült és mozdulatlanul.

– Hol vagyok? – szólt hirtelen a beteg, és szeme körüljárt.

– A Pojánán.

Merőn nézett feleségére az ember:

– Az Isten!

Aztán nagyon halkán mondotta:

– Kérd meg őket, hogy itt temessenek Gáspár mellé. Azt hiszem, nem tagadják meg. Hídd bé Ilonát. És Katkát is szeretném látni.

Bejöttek.

– Te, Ilon, aztán azt az írást rég elégettem. Senki soha meg ne tudja. Így akarom. Senki!

– Katka! Ne sírj, fiam! Aztán szeresd anyádat. Édes fiam, te.

Az asszony érezte, hogy erősen megszorítja a kezét, aztán mind gyengül, gyengül a szorítása. A szeme pedig, amelyik az övét nézte, egyszer csak mintha valahová messze látna. Hátrapillantott; mintha valaki állana a háta megett.

Pedig csak a halál volt ott, aki akkor nézett szembe Mak-sai Lászlóval...

*

Harmadnapon eltemették.

A temetésre sokan jöttek. Egész Monostor ott volt. Az urak is most már, hogy Gyaluból hazakerültek. Valkóiak is voltak sokan. És havasi emberek, akik hallották a hírét a monostori csatának.

Oda temették a nagy fenyőfa alá. Gáspár mellé és az öreg Varju János mellé. És a nyitott sírba, miután a pap elmondta a búcsúztatót, beelőttek mind, akik azon az éjszakán mellette tusakodtak. És az emberek, a férfiember az azt mondogatták, hogy így ez nagyon jól van; Maksai László vitéz ember volt, illik, hogy itt nyugodjék...

Szép, napsugaras idő volt, a két asszony ott üldögél a gyepen, a nagy fenyő alatt. A keresztre egy faragó ember rója az új halott nevét. A többinek utána. A két asszony hallgatva ül és mindkettő sok mindenfélén gondolkozik. Az úton lefelé állatokat hajtanak, és szekerek haladnak. És emberek, asszonyok meg gyermekek. Vidáman mind. Mennek hazafelé

a havasból. A Pojána kiürült, és csak a régi gazdák vannak itt és Basa Anna a leányával, ők is készülnek haza, a házat fel kell építeni valamennyire a télig, meg a pajtákat, csűrőket rendbe hozni. De még a keresztre reá kell íratni az új nevet.

Alattuk a rét le a patakig és az útig. És a réten két ember jön felfelé. Egy fiú meg egy leány. Egymás mellett. Lassan. A leány néha le-lehajol és virágot tép le. Gyenge lilaszínű őszi kökörösint. Aztán jönnek tovább. Egymás mellett.

– Látod azokat? – kérdi az egyik asszony a másikat.

– Látom.

– Gondolom, jól van ez így! – Ezt Vitéz Ilona mondja.

– Én is így gondolom. Az uram is így szerette volna. Az Úristen is így akarta.

Ilona feláll. A faragó ember készen volt. Anna a kereszthez megy és olvassa:

Varju Gáspár, Anno 1636, II. 15.

Varju János, Anno 1657. IX. 20.

Akkor elhomályosodik a szeme, nem tudja tovább.

Így Vitéz Ilona olvassa le:

Maksai László, Anno 1658. IX. 1.

*

Erdélyország fejedelme akkor már Barcsai Ákos uram volt. És más esztendőre, pünkösöd havában utolsó csatáját vívta meg ifjú Rákóczi György Gyalu vára alatt a fejedelmi süvegért. Sebet vett ott és Váradon meghalt.

A havas

Vidám és fiatal volt ez a havas ezer és ezer esztendő óta. Kifogyhatatlan volt és jóságos. Így tudta ezt minden: emberek és állatok, vizek és mezőségek és a véghetetlen, nagyságos erdőségek: a nyírfaerdők és bükkösök az aljban, a fenyvesek fenn a hegyen és a fenyőnél is feljebb az ormokon a görcsös ágú, kesernyés gyantás gyümölcsű gyalogfenyő-rengetegek. A medve nem győzte legelni a málnát és áfonyát, a farkas nem tudta kipusztítani a nyulat és őzet, a barna barátkeselyű lomhára hizott, zsírosra a fenyőrigó meg a siketfajd, és kövér pizstrángot halászott a róka. Zsendüléstől hóhullásig sűrű fűben legelt a juh meg a marha és a ló, s télire annyit kaszálhatott az ember, amennyit csak bírt a dereka. Vidámak és bőségesek voltak a vizek, akik itt születtek és innen futottak le a messze világba, ahol az emberek verejtékezve túrják és kínozzák ezt az öreg földet.

Vidám és mindig fiatal volt az ezeresztendős nagy ösvény, aki a rekiceli völgy végéből kanyarodik fel a hegygerincre és mindenütt a füves, zöld gerincen, magasabban minden erdőnél és minden gyalogfenyőnél kígyózik csúcstól csúcsig, nyeregtől nyeregig, Stîna de Valéig és onnan végig a Bihari-hegyháton a Găina-tetőig. Ezeresztendős ez az ösvény, akit emberek bocskora és lovak patája taposott ki, és aki mégis puha és sima maradt, mint a téli medvebunda. Hatalmas és szép ösvény ez, a leghatalmasabb ezen a mi havasunkon, anyja minden többi ösvényeknek, akik belőle kiszakadva jobbra és balra vezetnek le a völgyekbe, ahol már emberek élnek és ahol utak vannak. Keskeny, játékos, fiatalosan soványkás völgyi utak, amik a harsogó zöld vizek mentén kígyóznak a messze lenn való városok felé.

Időtlen idők óta egyformán élő volt az erdő. És nagy volt, temérdek nagy. Egyetlen volt a rengeteg a Jára vizétől a bihari Budurászáig és szakadatlan volt a Sebes-Köröstől a Fehér-Körösig. Végtelennek és örökkévalónak tudta mindenki a fenyvest, kiapadhatatlannak, halhatatlannak.

Mert mindig több, mérhetetlenül több volt, mint amennyi kellett belőle az egykor itt való életnek.

Hogy a régi időkben ki gazdáé volt ez az irdatlan nagy havas, nem tudom. De azt igen, hogy apám ifjúkorában a Fekete-Köröstől a Dregánig és a Crăciunig meg Călineasaig a váradi román püspöké volt. Onnantól a Vurvurás-tetőig, le Rekicelig és a Béles torkáig s fel a víz mellett Tyikáig és az Apa Caldă mentén a forrásig a gróf Bánffy-komposzessz-szorátusé. A Meleg-Szamos és Béles menti havas a valkói nemes közbirtokos atyafiságé volt, a Jára és Aranyos-vidéki rész az Andrássy grófoké. És ami temérdek havas ezenkívül Gyalutól Abrudig és a Vulkánon túl is a Fehér-Körösig terpeszkedett, az mind-mind a fiskusé volt. Ezeké az öt gazdáké volt több mint félmillió holdon minden hegy és völgy, minden erdő, legelő és kaszáló, minden víz és minden kőszikla, övék volt minden falu és minden lunka és minden ember is az övék: férfi, asszony, gyermek és fehér hajú görbe vénség is.

Az öt nagygazdákon kívül tudomásom szerint volt ugyan még – beékelve a valkói nemes atyafiak és Bánffy-komposzesszorátusé közé – valamelyes erdőrészecskéje a gyermónostori Kemény és Kabos nemzetségeknek is. De ezek kicsi maradék foltocskák voltak, mint hangyatúrások a réten.

Tudták ezt az itt való emberek, ámbár nemigen értették. Mert gazdáikat ők a régi időkben soha itt fenn nem látták, s az úrszolgálatot a havasi ember nem ösmerte. Nem robotolt kaszálással, szántással vagy aratással, nem adott urának kilencedet, csak juhötvenedet. Ha az uraság ridegállatot hajtott fel nyári tartásra, azt megőrizte a magáéval együtt; ha úgy parancsolták: faluszámába behordott valamennyi tüzelőfát Belényesre, Abrudra, Kolozsvárra, Tordára, s erdőhasználat és fűrészvám fejében faragott fát és deszkát is beadott. Beadta, mert volt miből bőséggel, az öt világi gazdáknak.

De benn a rengeteg havasban az egyetlen igazi gazda az Úristen volt, s egyedül ő tartotta számon a havasi ember dolgát. Ezért az élete szabad volt, és a fa meg a fű csak az ő számára jelentette az életet. És ez így is volt rendjén. A tágas, verőfényes lunkák arra valók, hogy az emberek nyáron reájuk hajtsák a juhot, a marhát és a lovat, és nyár végén annyi fűvet kaszáljanak, amennyi a hosszú télire elegendő.

A fenyőfa arra való, hogy ősszel és tél elején kiválogassák a szálakat, amelyeket levágjanak, megtakarítsanak és gerendát faragjanak, kártyus- és cseberdongát meg zsendelyt hasítsanak belőle, vagy leusztassák a vízfűrészig, hogy deszka vágódjék belőle. A gyertyán arra való, hogy nyerget, a bükk hogy szuszénkot eszkábáljanak a fájából, disznót hizlaljanak a makkjával és annyi ölet vágjanak le tüzelőnek, akiből egy kis tehénre való pénzt csinálhassanak a kolozsvári, tordai vagy fehérvári vásárokon.

A havasi ember vagyona a fa és a fű, és ez a mindennapi kenyere. Kifogyhatatlan vagyon és örökkévaló kenyér volt ez valamikor.

*

Ebben a nagy változatlanságban akkor mozdult valami új, amikor a törvény a jobbágyemberből szabad embert csinált; és az urakéból kihalózták a községek és az emberek földjét. Mérnökök jöttek fel akkor a havasba meg zsandárok és fiskálisok; dombokat halmoztak itt is, ott is, és kidobolták, hogy íme, ezek határhalmok, ami ezeken belül a faluk felé esik, az az embereké, ami pedig azokon túl, az az uradalmaiké, s ott az urak engedelmé nélkül senki emberfiának fát kidönteni, legeltetni, kaszálni nem szabad, mert az lopás vagy prévarikálás, ami pedig büntetés terhe alatt: tilos.

Az emberek csudálkoztak, de nem hangoskodtak, mert féltek a zsandároktól.

Aztán elment a havasból a sok idegen ember, a zsandárok is elmentek, és az emberek megnyugodtak. A változás pedig csak annyi lett, hogy az uradalmi határdombokon belül itt is, ott is egy-egy ház épült, és abba puskás gornyik költözött, akinek tarisznyaszíján nagy fényes rézmonéta csillogott. Dolguk pedig az volt, hogy járják a hegyeket, erdőket és akit a tilosban falopáson vagy legeltetésen rajtakapnak, zálogolják és jelentsék a szolgabíráknak...

Nagy változás volt ez, de az emberek megszokták és végül is csak kacagtak. Mert a havas mérhetetlenül nagy, megfért rajta a gornyik is, az emberek is úgy, hogy nem akadtak egymás útjába.

Nem, nem. A határhalmok és gornyikok még igazi változást nem hoztak a havasba.

De nem is sok idő múlva ezután azt a hírt hozták a Magyarországból hazatérő csebresek, hogy Várad felől, a Körös völgyében, Csúcsa felé csudálatos út készül: VASÚT...

Más esztendőben aztán megtoldották a mesét, hogy lám, már Hunyadig csillog az új út vastalpú kígyója. És azután esztendőről esztendőre tovább épült a vasút Kolozsvárig, Tövisig és onnan is tovább, ki tudja, meddig. Talán ki Romániáig is.

Nem kicsi dolog a vasút sem, emberek, de nagyobb ennél, hogy egyszerre a vasúttal, aki valahol ott lenn, a havasalján kanyarog, íme, csak új, nagy fűrészek is épültek Kelecelen, Járavizén, Hidegszamoson, Topánfalván. S ezeket már nem a víz hajtotta, hanem tüzesgép, és ezek a fűrészek csudálatosak voltak; némelyik meg is gyalulta a deszkát.

Ez már igazán nagy dolog volt, mert nagyot változtatott az életen. De nem hozott bajt, inkább jót. Mert az új fűrészek temérdek fát emésztettek, és a fát emberek döntötték ki, a rönköt a vízig emberek vontatták, csúsztatták, a vizeken emberek úsztatták a fűrészig, ott is emberek dolgozták fel a gépekkel, és a gerendát, deszkát, lécet emberek fuvarozták a vasúthoz.

Sok-sok ember kapott munkát a fűrészektől, és a fűrészek jól fizettek.

A fűrészek idővel mind több és több erdőt emésztettek el, és az erdővágó balta mind feljebb és feljebb ette bele magát a havasba. És új utak és új fűrészek is épültek benn a hegyek között. Lám, a Sebes vize mentén felépült Szerinden a fűrész, és füstöl a hosszú vaskémény a gyurkuciai határon, a Belles torkában is, és úszik a rönk az Alunon hóolvadáskor és az őszi esővel. És a havas szívében csattog már a balta ősztől tavaszig.

De úszik a rönk a Dregánon és a Jádon is le a Körösbe, és úszik az Aranyoson le Topánfalvára, és amennyi víz van a havason, azon tavasszal mindenütt indul a rönk a nagy fűrészekhez.

Jól van ez így – gondolták az emberek, és igazuk volt. Mert ahogy az erdővágó balta és a fűrész mind beljebb és beljebb ette magát a havasba, és mind több és több gatter hasította sívítva a gerendát, deszkát és lécet, annál több pénz került a havasi ember markába, amit helyben ügyesen el is

költhetett a fűrészek boltjában mindenféle portékára és a kocsmákban pálinkára, amitől vidáman dalol az ember, és gyönyörűség az élete.

Jól van ez így – gondolták az emberek, és nem vették észre, hogy a havas, ez az ezer és ezer esztendő óta egyformán fiatal havas, lám: idősödik. Régi ifjú vidámsága, mosolygós orcája megkomolyodik, zsugorodik rajta a régi élet és kopik: soványabb a fű, a vizek apadnak, és források szikkadnak el, de szaporodik az omlás meg a vízmosás, és a lesuvadt föld alól mind sűrűbben üti ki magát a kopasz kőszikla, mint dögből a csont, ha a keselyű lerágta róla a húst.

Jól van ez így – gondolták magukban az emberek, és pálinkától homályos szemük csak akkor vette észre a bajt, amikor egyszerre csak eljött ide fel és befészkelte magát a havasba is a vénülő, letarolt, megkopasztott földek iszonyú kórsága: a sárga orcájú gyilkos szárazság.

*

Ebben az időtájban ért véget a százesztendőös határper a Bánffy-komposszesztorátus és a váradi román püspökség havasi uradalma között. A törvény a püspökségnek adott igazat. Nem bizonyos, hogy mert ott volt az igazság, hanem mert a püspök fiskálisai jobban szolgálták gazdájukat, mint a grófokéi.

Megtörtént tehát, hogy egyik napról a másikra néhány ezer hold a havas szívében gazdát cserélt. Mire a grófi főerdész kapta a parancsot, hogy készítse el a havasuradalom új mapáját, hanyassa fel az új határhalmokat és a többi szomszéd felé is újjtassa a régieket és sűríttesse és számozassa újra. A prévarikálók számára pedig ezentúl nincsen kegyelem.

Húszesztendőös voltam akkor, és műegyetemi hallgató. S Gergely bácsikám révén, aki régi erdőgondozója volt az uradalomnak, a főerdész engem is beállított a nyári vakációm idejére a már vége felé járó terepmunkához segítségnek.

Augusztusban történt, a hónap vége felé. Egy erdővéddel és a térképpel az uradalomnak a valkói nemesek havasával érintkező határvonalát jártam be. Számba vettem és a térképen azonosítottam a megújított régi és az újonnan csinált halmokat, és a

halmok közepébe ásott sasfákra reáfestettem az új térképi felvételek számait. Így érkeztünk egy délután a Marsoaja nagy lunkájára, ahol a nyáron megújított három határhalom sasfáját kellett megszámoznom. Az erdőszélen kellett lenniök. Az elsőnek az ösvény mellett, tőle fél kilométerre a másodiknak, onnan 300 méterre a harmadiknak. Sorba vettük őket. S lám, a halmok széjjel voltak hányva, a sasok sehol... Egy-másra bámultunk szóltanul.

Fullasztóan meleg, napos délután volt. Levél se rezdült, s mi csak állottunk az erdőszélen. Mellettünk, az árnyékban nyugodtan legelésztek a lovak, és én törültem a szemembe csorgó izzadságot. Nem beszélt egyikünk sem, s abban a nagy, reánk boruló, mozdulatlan csendességben a fülemben valahonnan messziről halk kolompszó mászott be.

Hallod?

Hallom... Ott legeltetnek...

Gondolod?

– Jó a fülemben, úrfi. Csorda legel ott, valahol lenn az aljban.

(A gornyik régi ember volt, gyermekkorra óta járta a havast az uradalom szolgálatában.)

– S mit gondolsz, Mitru, kik lehetnek?

Azt már nem tudom... De megnézhetem. – S már emelte is ki a nyakából a tarisznyát (szíján a rézmonétával) és letette a fűre.

Itt megvárhatnál, úrfi – mondta –, én majd megtudok mindent.

S ment is már.

Megeresztettem a lovak haslóját és kivettem szájukból a zablát, hogy könnyebben falhassanak. Aztán letelepedtem az árnyékba és cigarettát sodortam.

*

A második cigarettát szívtam, amikor a gornyik vissza-került.

Na, mi az, Mitru?

Albakiak... A községi ridegcsordával...

Bolond dolog...

A gornyik felvette a földről és nyakába kanyarította a tarisznyáját (a hanyatló napban megcsillant a sárgaréz mo-

néta), aztán cigarettát sodort, reágyújtott és mélyen leszívta a füstöt. Csak azután kezdte:

Ezt raportálni kell Gál úrnak... S az úrfi még ma a Kucsulátra érhet...

Helyes – bólintottam, mert Gál úr az én Gergely bácsikám volt. – És te?

Még széjjelnézek másfelé is itt körül.

Más csordákra is gondolsz?

A községi legelőkön egy szál fű sincsen már. Szárazság van, úrfi.

Igaz!... De holnap reggel azért Tyikán legyél...

*

Meghajtottam a kicsi lovat, és még derengett, amikor Zmidánál átláboltam a patakot. De sűrű volt a sötétség, amikor a kucsuláti tisztásra megérkeztem. A fiatal hold sarlója udvaros homályban pislogott, s a nagy erdészház ablakából lámpafény sárgállott ki az éjszakába. A kutyák ugattak, és a házból a tornácra ember jött ki.

– Ki az?

Megösmertem a hangot:

Jó estét, Gergely bácsi.

Te vagy az, fiam? Hogy kerülsz ide? Na, gyere be, s most ne bajoskodj a lóval, majd eligazítják azt... Hej, Vaszi!...

*

... Az asztalnál az erdészgyakornok ült, előtte jegyzőkönyvek számokkal. Barna, jóképű fiú volt, még egészen fiatal, csak az ősszel került volt ide, egyenesen Selmecről. Martin Ferencnek hívták.

Fáradt voltam, leültem az asztal mellé. Ételt hoztak s elem tettek. Gergely bácsikám állott és pipázott.

– Egyél – mondotta és mást nem szólt s nem is kérdezett semmit.

Éhes voltam, hát ettem. Forró teát is hoztak: megittam.

– No, most beszélj!

Referáltam: a határhalmok a Marsoaján kidöntve, és az aljban, Călineasa iránt, legel az albaki csorda...

A gyakornok öklével az asztalra csapott.

– Bitangok.

Gergely bácsi megnyomogatta ujjával pipájában a dohányt, pöfékelt néhányat, aztán csendesen csak ennyit mondott:

– Szárazság van, fiatalúr...

*

Alig pitymallott, már nyeregben ültünk öten: a bácsikám, a gyakornok, két erdővéd és én. Tyikán frustukoltunk, és közben Togya Mitru, a gornyik referált:

– Másik csordát is láttam. Nagy csordát. S ez a scărișoaraiaké, a Piatra Roșu iránt lefelé. S a csordával emberek. Sok ember is...

Frustuk után hatunkkal kapaszkodtak fel a lovak a Dealu Calului hátára, és délfelé meghallottuk a kolompszót arról a tájról, ahonnan tegnap is hallatszott. Itt a lovakat megbékoztuk és gyalog ereszkedtünk le a fák között. S amikor az erdő szélén kipillantottunk, alattunk a Marsoaja térs térszélén ott legelt a csorda. Körülötte néhány pásztor megcsoring, és a csordán felül, a domboldalon, öreg fenyő árnyékában is emberek álldogáltak egy csomóban s mozdulatlanul, széjjel vetett lábakkal, hosszú botokra könyökölve. Valahányan a fűben is heverték.

Hirtelen négy-öt hosszú szőrű, lompos kuvasz pattant fel a fűből és nyargalt felénk üvöltő ugatással. Mire az emberek felénk fordultak, s a fűben heverők is feltápaszkodtak.

– Mintha vártak volna minket – mondta Gergely bácsikám. Aztán reám pillantott: – Itt maradjatok.

Ketten a gyakornokkal indultak az emberekhez, akik meg sem moccantak, csak állottak a botra támaszkodva, karjukra akasztva hosszú nyelvű balta.

Mit beszéltek: nem hallottam, de láttam, hogy a gyakornok hirtelen emeli a puskát, és tusával mellbe vágja az egyik embert. Az megtántorodik, és ugrik is már két ember, és nincsen puska a gyakornok kezében.

Egy szempillantásig mintha megdermedt volna minden. Aztán látom, hogy a bácsikám húzza a gyakornokot visszafelé. Hátrálnak, és a gyakornok kezében revolver. S az emberek most megint csak moccanás nélkül velük szemben...

... Némán ereszkedtünk le Tyika felé. A gyakornok messze előttünk, és hallom Gergely bácsi hangját:

– Ebből pedig baj lesz...

Jól elmúlt dél, mire visszaérkeztünk Tyikára.

Ott én elsőben a lovam után néztem (ezt a munkát én vállaltam magamra, és szívesen végeztem, mert szerettem a lovat): lenyergeltem, lekantároztam és istenesen lecsutakoltam, aztán megbékózva kicsaptam a többihez a patak menti kövér gyepre. Utána még megmosakodtam derékig a patakban és csak ezután mentem be a házba.

Benn az asztal terítve, az étel is rajta. Az asztal mellett a gyakornok, de csak ült, nem evett. Bácsikám állott a szoba közepén, és két levelet adott Mitru gornyik kezébe.

– Ezt a nagyobbikat Hunyadon a főerdész úr kezébe adod, senki másnak; ezt a kisebbet a zsandároknak. Amit kérdez tőled a főerdész úr vagy a zsandár, arra megfelelsz értelmesen. És most siess és ne kíméld a lovat.

A gornyik tarisznyájába süllyesztette a leveleket és ment. Bácsikám leült az asztal mellé.

– Mi is megszolgáltuk talán a mai ebédünket – mondotta, és asztalkendője végét gondosan gyűrögette a gallérja mögé...

... Ebéd után fogtam a pokrócomat, lementem a víz mellé, és ott leheveredtem a gyepen. Még hallottam egy ideig, ahogy a legelő lovak tépték és harsogtatták a füvet...

*

A nap lement már, és a fiatal hold szelíden-sárgán bámult le az égről, amikor álmomból furcsán fájdalmas bűgő-zengő hang serkentett fel: a tulnyiknak, a hosszú fenyőfakürtnek a hangja. Élesen hasított és kristálytisztán áradt széjjel a mozdulatlan estéli levegőben a különös melódia. Mindig ugyanaz. Komolyan mély, zengő-zúgó hangon kezdte, aztán hirtelen magasra ugrott fel, és szilajon-élesen cifrázta-trillázta a levegőbe a maga riadóját, hogy a végén szelíden bűgő, halkuló sóhajtásban enyésszen el. S ha elhallgatott az egyik, valahol másutt mint a visszhang szólalt meg a másik, ugyanazzal a melódiával. Utána a harmadik, és szállott-szállott a tulnyikhang lunkáról lunkára, a völgyből felkúszott a hegygerincre, és csúcsról csúcsra szökött át, amíg el nem halt a messzeségben. Hogy aztán újból kezdje, s talán éppen itt a tyikai oldalban.

A tulnyik a havasi ember drót nélküli távírója.

... A harmat lehullott, megfáztam. Fogtam a pokrócot és bementem a házba.

*

Másnap későn ébredtem és nagy mozgásra. Az udvaron lovak és a tornácon zsandárok frustukoltak. Megmosdottam és sietve faltam. Gergely bácsi parancsoló hangját hallom:

– Lovat nyergelj! Nekem és magadnak is.

Mire a lovakat a ház elé vezettem, üres volt a tornác is, udvar is, és gyakornok, zsandárok és kerülők éppen befordultak az Apa Caldă menti út kanyarodójánál.

Már a nyeregben ültünk, amikor bácsikám mondta: – A főerdész elé megyünk. – És vesszőjével reávert a ló farára.

Egy futással értünk fel a Ciclul hátára, és nyeregből szállottunk egy magános, terebélyes öregfenyő alatt, ott, ahol az ösvény kapaszkodik fel Gyurkuca felől.

– Arról kell érkezzenek. Addig leheverhetünk itt.

Az idő délfelé járt, a nap élesen tűzött. Az égen barna barátkecskészerű keringett kifeszített, mozdulatlan szárnyakkal, és valahonnan messziről furcsán szomorú, elnyújtott, ritmikusan ismétlődő vonító hangok, mint siratóének jajgatása:

– Ha – uuu – ah ... Ha – uuu – ah...

Valahol húzzák a rönköt a csatornához.

*

Arra riadtam fel, hogy a lovam vidáman, élesen felnyerített.

Lovasok kapaszkodtak felfelé az ösvényen. Libasorban, ahogy az már itt szokás. Hatan voltak, és megösmertem az elsőt, széles szűgyű s szürke kancáján: a főerdészt. Utána sötét ruhás kakastollasok, vállukon keresztben a karabély: zsandárok. S az utolsót is megösmertem: a mi tyikai gornyikunkat.

Nyeregbe ültünk és csatlakoztunk. Gergely bácsi halkán referált a főerdésznek, de csak annak a válaszát hallottam meg:

– Hiba történt, Gál. A gyerek még zöld, de azt mégis tudnia kellett volna, hogy itt a községi legelőket leperzselte a szárazság.

Bácsikám nem válaszolt, és a lovak szaporán kocogtak a hegygerincen. Innen a szem messze ellátott, de sehol egy lélek, semmi mozgás, semmi hang. Csak mozdulatlan, forró levegő, a távoli hegyek; párásak, élük beleolvad az égbe, mintha fátyol borult volna rájuk. S a hátamon végigcsorog az izzadság.

Ritkás erdőbe lovagolunk be, az erdőn túl a Marsoaja nagy, virágos lunkája a határdombokig. Szorosan egymás mögött haladunk most, legelől Gergely bácsikám, s néha a földre mutat le.

Friss ganéj és friss nyomok.

Aztán hirtelen megrántja a szárat.

Csend!...

Moccanás nélkül állanak a lovacsák, és tisztán, élesen hallatszák a kolompszó. Állandóan, szinte ritmikusan.

– Nem legeltetnek. Terelnek.

Most hirtelen messziről is fülbe hasító, élesen trillázó sípszó: zsandársíp. S mély, döngő kutyaugatás. Sok kutyaé.

– Megcsípték őket.

A zsandárörmester szájába veszi a rézsípot és belefúj. A lovak felhorkannak. S mint visszhang, felel a messzeségből a másik zsandársíp.

– Előre!

A félhomály ritkul, az erdő szélére értünk, s már lenni is a nyeregéből. Kikémlelünk a fák közül.

Alattunk a lunka teknőjében sűrű, tömött rendben halad a csorda. Hajtók terelik és kutyák meg csoringok hajkurásszák az elmaradókat s a kitörni próbálkozókat. S a csorda éle a lunka kijáró szorosához közeledik.

Halk parancsszó, és a zsandárok feltűzik a karabélyokra a hosszú hegyes szuronyt, s aztán súlyban a fegyverrel kilépnek a fák alól.

– Sztáj! – süvít a kemény zsandárparancs, s utána mint pont a mondat végén, csattan egy rövid, éles puskalövés.

S hallom azonnal a választ a túlsó messzeségből, mint a visszhangot:

– Sztáj! – S utána a csattanást is.

S hogy arrafelé pillantok, lám, ott is, a Marsoaja túlsó peremén is zsandárok lépnek ki az erdőből, súlyban a szu-

ronyos karabéllyal, s a gornyikok meg a gyakornok, ama Martin Ferenc.

A teknő mélyén pedig mintha most megdermedt volna az élet és megsiketült volna a hang. Mert áll már ott a csorda, állanak körülötte a hajtók és csoringok, s külön a csorda mögött egy csomóban állanak a condrás emberek és a területtel megrakott szamar. S hang nélkül, behúzott farokkal el-suvadtak valamerre a lompos, vad csordakutyák is.

Csak a kakastollas, nagy sötét zsandárlegények ereszkednek kemény, ütemes lépésekkel itt is, túlfelől is a lunka pereméről le, a csorda felé.

– Mehetünk mi is – hallom a főerdészt, és kilépünk a fák alól mi is és megyünk némán a zsandárok nyomában.

Most hirtelen elhomályosodik az ég, a hanyatló nap elé napnyugat felől fekete fellegek gomolyognak. A forró levegő sűrű és fullasztó. Erősen sötétedik.

... Aztán váratlanul:

Hosszú, éles, vijjogó kiáltás, mint a hasító kés.

Állok. És áll a főerdész, és áll Gergely bácsikám. S állanak előttünk a zsandárok is. S amott túl is, homályosan látom csak, de állanak ott is a zsandárok és gornyikok, és a gyakornok is áll.

De a lunka felső peremén a fekete erdőből emberek ugrálnak ki, és furcsán szökdösve nyomakodnak lefelé az oldalakon. S nyomukban is emberek, sokan és mind többen és szilajabban és sebesebben; a nyakukba vetett condra rán-gatózva libben jobbra-balra minden ugráló lépésüknél.

– Sztáj!

De a zsandárok állanak és mi; azok ott mintha még nagyobbakat szöknének. És az erdőből még egyre jönnek és jönnek és nyargalnak a többi nyomában. És lám, most meg-mozdult a csorda...

Kurta vezényszó, és hallom a kemény, kettős csattanásokat: a zsandárok élesre töltenek. Kezemben a revolver, és hüvelykujjam a biztosító gombot nyitja.

Kemény, kegyetlen roppanás: ott túl tüzeltek a zsandárok, s egy pillantásig mintha megtorpant volna az emberek futása. Éles, ijesztő kiáltás, s lám, újra meglódtak. Tömörülnek, majd kettéválnak: egyik részük a túlfelőli zsandárok

felé, másik részük egyenesen felénk nyomakodik. S lenn a csorda megy, halad sebesen, mind sebesebben, az eleje már a lunka kijáró szorosában van.

Még egy kiáltás, megint roppannak a fegyverek itt is, túl is. Aztán egy erős, komoly dörrenés. Utána még egy és még...

A főerdész mellett állok. Alig látok már, pedig meresztem a szememet. Valaki aztán nagyot ránt rajtam, és már hason is fekszem, arcom a fűben, és a fületem szagatják az éles csattanások.

Sokára emelem fel a fejemet egy kicsit és körülpillantok, és lám, a sűrűsödő sötétségben szemem hiába keresi a csordát, az már nincsen a lunkán, s még a hangját sem hallom. De előttem messze emberek mozognak – bár inkább csak érzem, mint látom őket. És élesen csattan ott egy-egy lövés, s tompán dörren reá a válasz is. De mind messzibbről és mind halkabban...

S ekkor ebbe a sötétbe boruló éjszakába egyszerre csak vakító-cikázó villámlás és szívet dobbantó, reccsenő csattanás hasított bele, s a nyomában reánk zuhant vaksötétségben megdermedt minden élet és megnémult minden hang. És nem mozdult semmi. És puská sem szólt, sem csattanó Kropacsek, sem döngő parasztpuska. És a szemem sem látott már semmit...

Aztán suhanó széllel lekoppantak az első súlyos esőcseppek és most hallom a zsandársíp éles, hívó szavát, s nyomban utána Gergely bácsikám hangját is:

– Vissza, emberek! Itt a zivatar ...

... Mert az ember perlekedésébe beleszólt az ég...

*

A lovacsák nyugodtan legelésztek az erdőszélen. Gyenge lámpás világánál egyik társuk vállát kötözték a zsandárok.

Aztán kantárszáron a lovakkal botorkáltunk, csúszkáltunk egymás nyomában Tyika felé. A nyakunkba zuhogva ömlött a hideg havasi zápor.

*

Másnap délután ismét fenn voltunk a Marsoaján. A főerdésszel, Gergely bácsikámmal és a gyakornokkal együtt én

is. A gornyikok a kidöntött határsasfákat állították vissza, és én reájuk festettem a térkép számait. Tíz zsandár strázsálta a munkát.

És ahol a nagy hegyi ösvény az erdőbe kanyarodik, bocskoros, condrás emberek dolgoztak. Körülöttük sűrű tömegben az erdő szélső fái alatt nagy néma sokaság; emberek, asszonyok és gyermekek. Nézték a dolgozókat, akik lyukat csákányoztak a kő között. Nézték, ahogy aztán más emberek hosszú, nagy keresztet állítottak a lyukba, s a tövét kövekkel ékelték és földdel bedöngölték. Akkor az emberek és asszonyok és a gyermekek mind megmozdultak. Köveket hoztak és körülhalmozták a keresztet. Némán, szóbeszéd nélkül. Aztán elmentek, be az erdőbe. És csak onnan az erdőből és nagy későre hallottam hosszú, elnyújtott asszonyi jajgatást, ami lassanként elhalt.

Odamentem az új kereszthez. Simára bárdolt fájában durva véséssel két kereszt. Az egyik alatt egy név: „Mátis George”, a másik alatt is egy név: „Nyág Nyikoláe” És alattuk az írás:

„Au murit pentru libertatea pădurilor.”

Megfordultam: zsandárok állottak mögöttem, mozdulatlanul, lábhoz tett fegyverrel.

*

Régen történt ez, még a század legelején. Azóta sok idő telt el. Nagyot fordult a világ körülöttünk, és merőben megváltozott sok minden a havasban is. Mert a havas, ez a mi havasunk itt, már nem az egykori uraságoké. A bihari részek nem uralják a váradi püspököt, s Aranyosban csak emléke maradt az Andrássy grófoknak, és szél járja az Urmánzi kastélyt ott a Béles torkában. Nincsenek urasági vadaskertek és pisztrángos tavak Járavizén és a Kucsuláton, és nincsenek címeres határhalmok a Marsoaja nagy lun-káján.

És eltűnt a kereszt is, akire valamikor reárótták az emberek, hogy Mátis George és Nyág Nyicoláe meghaltak ott az erdők szabadságáért.

Arra a keresztre nincsen már szükség, mert a nagy pernek immár vége van: szabad a havas.

... De!... jó lesz vigyázni reá, emberek.

Hogy ne pusztuljon róla tovább az erdő, ne apadjanak el a vizek, ne szikkadjanak ki a virágos kaszálók, ne kopaszodjanak meg a bársonyos, fűszeres legelők. Hogy gyógyulhasson meg a havas. Legyen újra fiatal és vidám és hatalmas a havas. Ez a mi szépséges, drága havasunk.

1930

Budai Nagy Antal históriája

Kisregény

A nagyszombati csata elveszett. Menthetetlenül. Hiába vezérelte a királyi hadat az erdélyi vajdának, ama híres Stibor úrnak édes fia, az „árvákat”¹ pedig csupán a kis Prokop. Hiába voltak a vajdafia seregében páncélos lovagok, jóvérű paripák meg kiválasztott, felhizlalt legények, kipróbált, nemes úri tisztok, akiknek még a dédapja sem csinált mást, mint kardot, csákányt forgatott, láncsát tört meg nyilazott, a kis Prokop pedig maga is csak amolyan faluról került vezér, katonái meg sült parasztok és mesterlegények.

Hiába lőtték az ágyúk a parasztok szekértáborát, hiába az íjászok, és hiábavaló volt a gyalogláncsások rohama. A páncélos huszárok véresen torpantak vissza a vérrel szakított résnél, ahol vasinges parasztokkal találták magukat szemben, akiknek hosszú nyelű láncos buzogánya ellen páncél és sisak és pajzs meg mellvért nem védelmezett sem embert, sem lovat.

Amikor pedig a hiábavaló rohamokban megfáradtak a királyi hadak, akkor megindultak a vasas szekerek széles sorban. Lassan indultak, de egyre sebesebben a dombon lefelé; majd megnyíltak kétfelé, és – vége volt a harcnak: Stiboric úrfi hadinépe futott Pozsony felé a cifra zászlókkal, a hátukba vetett pajzs alá húzott fejekkel. Az „árvák” láncinges, szekercés huszárai szinte a Dunáig vágták, csépeltek, zúzták a futókat, és nem kegyelmeztek senkinek. Pedig az „árvák” félannyian sem voltak, mint a királyi had... Történt pedig a nagyszombati futás az Úr születésének 1430-ik esztendejében, pünkösöd táján.

Estére csend lett a csatatéren. A királyi táborhelyen a cseh parasztok rendezkedtek be, szokásuk szerint: összeláncolt sze-

¹ „Árvák”: így nevezte el magát a huszita kelyhesek radikális, harcos része, mely a katolikus egyházzal való minden egyezkedést elutasított magától, – azután, hogy zseniális hadvezérük, a híres félszemű Ziska János elesett.

kereiket táboruk köré állították. A csendes, meleg nagy éjszakában messziről olyan volt a tábor, mint vigadóra kivilágított város: a szekérfalon belül hatalmas tüzek lobogtak és vörösre festették a fekete eget. A szekérgyűrűn kívül néma árnyékok mozogtak: az éjjeli vigyázók. A szekerek közül kivillanó tűzfényben néha meg-megcsillant hosszú nyelvű szekercéjük fényes éle.

Éjfél után két lovas ember hagyta el a tábort, és csendesen poroszkálva haladt a Dudvág vize menti úton a Duna felé. Egymás megett baktattak a lovak, és a lovasok bóbiskoltak a nyeregben. Az út jó volt, keményre taposva: itt vonult fel a királyi sereg és egy hete eső nem esett.

Keleten pirkadt a hajnal, amikor az elől haladó ló felhorkant, felkapta a fejét és megállott, és megállott az utána kullogó is. Mire a nyeregben ülő emberek megébredtek. Körülpillantottak. Előttük kanyargott a folyóvíz a síkságon, jobb kézről az alvó, lapos föld: kaszálók és szántók; a fiatal gabona a hideg, súlyos harmat alatt kicsit meghajtott fejjel; messze valami falu, a falu megett hegyek. Balkézt a szakadékos vízpart, fűz- és nyárbozóttal benőve, lejjebb a nád- és buzogányos sással a vízig. A lovak errefele fűjtak, ott valami van, farkas vagy ember.

A szakadás aljáról gyenge hangon kiáltott valaki:

– Héjj, jó emberek!

Az első lovas a bő köpönyege alól már előrántott kurta, egyenes tórt visszadugta.

– Ki vagy?

– Ne kérdezz, de segíts, ha istened van. Adj innom és húzz ki a sárból.

Az első lovas hátraszólt, mire a másik nyeregből ugrott. Köpenyét ledobta és a szakadáshoz indult. Kezében kurta, egyenes kard, amit a szakadás szélén a foga közé fogott. Aztán eltűnt, és csak a csörtetés hallatszott egy ideig. Végül a kiáltása:

– Katona.

A nyeregben ülő lovas visszakiáltott:

– Ha a király seregéből való: szúrd le. Eggyel kevesebb lesz.

Iszen sebes. Elvéرزik, ha itt marad.

Akkor hadd ott s gyere.

Az idegen gyenge hangja mordult:

– Ebek vagytok, pajtás, azt látom, de bár itass meg, s aztán hátha ember kerül errefelé.

Úgy látszik, ihatott, mert később megint megszólalt:

– Az Isten fizesse meg, s ha talákoztok emberekkel, igazítsátok ide.

Ismét csörtetés, majd az ember felbukkant a mart szélén. Szótlanul ment lovához és nyakába kerítette a földre dobott köpönyeget. A mart alól megint kiabált a sebesült katona:

– Aztán ha itt pusztulok, tudjátok, hogy a kolozsmonostori apát úr zászlója hadnagyának, Vajdaházi Nagy Pálnak halála szárad a lelketeken.

Az ember, akinek a lába már a kengyelben volt, hogy a nyeregbe ugorják, erre kivette a lábát a kengyelből és megállott a ló mellett.

– Mit sokadozol, Anti? – mordult a nyeregben ülő. Bajuszos-szakállas, sötét arcú ember volt ez.

A másik, fiatal, alig-bajuszos hosszú legény, szó nélkül vezette lovát az útról a parthoz és kötötte a gyeplőszárat egy fűzfához. Onnan szólt vissza:

– Megsegítem.

– Megbolondultál?

– Megsegítem, atyám, mert most tudom, ki ez az ember.

– A sátán katonája: hóhérok pribékje.

– Gyermekkorom óta ösmerem, s megsegítem.

– Nem időzhetünk itt sokat, tudhatod.

– Tudom, atyám. Tekegyelmed csak induljon.

S ereszkedett le a szakadásba.

A másik haragosan kiáltott utána:

– De hát ki az az ember?

– Hallottad, atyám. S nekem atyámfia.

– Az isten áldjon hát, Budai Nagy Anti.

Csizmája sarkát mérgesen vágta a ló oldalába.

A felkelő nap első sugarai akkor omlottak reá a földre.

*

Kaszálás derekán, alkonyattájt érkezett haza Nagy Antal, aki immár négy hosszú esztendeje hogy elment úgy a faluból, hogy hírét se hallották. Amikor porosan, izzadtan belovagolt a faluba, senki meg nem ösmerte, aki utánanézett.

Az apai porta udvarán, a tornác előtt nyeregből szállott és belépett a homályosodó pitvarba. A tűzhelyen égett a tűz, és

öregasszony fordult a belépő felé, amikor a lépéseket meghallotta. S kicsit ijedt orcával meredt a képébe.

Nagy Antal pedig halkán mondotta, tikkadt hangon:

– Édesanyám!...

A küszöbön ült s nézte a sötétedő estében a régi udvart, ahol most is olyan volt minden, mint négy esztendeje, amikor utoljára kiment belőle. Anyja a pitvarban, a tűzhely mellett s onnan beszélt kifelé:

– Apád, szegény, most a tél végén halt meg. Kolozsvárról jövet hófúvásba került; egész éccaka küszködött, hogy hazaérjen. Annak lett a betege, s három nap alatt vége volt.

– János bátyám?

– Ketten vagyunk most itthon. Nem házasodott meg, pedig megvolna az ideje. Jó gyermek. Dolgos és józan. Az.

– A gazdaság?

– Nem panaszolok. Nekünk se rosszabb, mint a többinek. Sokat tusakodunk, s mégsem gyarapodik a magunkfajta rongyos kurtanemes. Ez az apátok birtoka is, lám, alig tarthat el minket. A szucsáki jussomból pótolunk, hogy takaríthassunk is valamit.

Sötét estére érkeztek meg a béresek a kaszálásból, és velük az idősebbik fiú, a gazda. A két testvér megölelte egymást.

– No, Anti, megelégedtél a barangolással?

– Meg, János. Elég volt. Itthon maradok.

... Estebéd után mind kiültek a tornác grádicsára. Meleg, nyári éccaka volt, és a kaszálókról az éjjeli szellő idehozta a fonnyadó fű savanykás-fűszeres szagát. Az itthonvalók szerettek volna hallani egyet-mást Antiról is: hol, merre járt, mit művelt azóta, hogy siheder korában egy napon csak elindult Kolozsvárra és négy esztendeje nem jött haza. De Antinak nem volt beszélő kedve.

– Majd eccer talán elmesélek mindent...

Később a falubeli atyafiakból is befordultak a portára egy páran, hogy híre ment, hogy hazajött, íme, Nagy György uram kisebbik fia.

Mesélj hát valamit nekünk, Anti.

Majd eccer talán mesélek. Megfáradtam egy cseppet. Bólintottak az emberek. Mert igaz is, megfáradhatott.

De azért nem mozdultak, csak támaszkodtak a tornáchoz és kuporogtak a földön. Később valaki mégis megkérdezte:

- Honnét jöttél éppen most?
- Pozsonyból.
- Messze van.

Aztán egyik is, másik is megmozdult. – Búcsúzott és ment haza. Pirkadáskor már húzni kell a kaszát, mert a harmatban vág jól...

Nagy Antal is beállott a munkába másnap. És bátyjával meg a béresekkal tusakodott a szénával, az aratással, a hordással, ősszel a csépléssel, ugarolással. A határból és a faluból nem mozdult ki. Vasárnapon néha valamelyik szomszéd portára benézett, eldiskurált az atyafiakkal. Ha kérték, mesélt is. Messzevaló idegen országokról és temérdek nagy városokról, tornyos, bástyás kővárakról. Folyóvizekről és tengerekről, amiknek nincsen vége sehol talán, és amiken vitorlás meg evezős hajók úsznak, úgy, mint a libák. Mesélt a császárról is és más királyokról, hadvezérekről és fényes, páncélos seregekről. Fegyverekről beszélt, amilyenek errefelé nincsenek, és az új lövészerszámról, amit ágyúnak hívnak. Beszélt táborozásokról és csatákról, amiknek itt hírit se hallották.

De magáról csak ennyit mondott:

– Két esztendeig a császárral jártam a világot. A Rajna vizétől Lengyelországig és az Északi-tenger partjától, ahol a rozs alig érik be, a déli, meleg tenger partjáig, ahol soha tél nincsen, és kétszer érik egy esztendőben a citrom...

Ősz végén János bátyjával átlovagok Szucsákra, ahol anyjának kéttelknyi öröksége volt. Azt akarta látni. Hazamenet megbeszélte a bátyjával, hogy megkülönböznek. Antal vállalná a szucsáki anyait, Jánosé maradna a hazai apai. Az állatokat megosztják felesbe, és Antal még pénzt kapna.

Otthon aztán megegyeztek pontosan és békességesen. A szucsáki roskadozó portát közösen hozták rendbe, és karácsony előtt már a maga tűzhelyénél melegedett Budai Nagy Antal. Az udvarban egy zsellér is lakott, annak a felesége főzött és mosott reá.

Tavasza felé ellovagolt Szilágyba, és mire a szántást kezdeni lehetett, jobbágyot ültetett a gazdaságba. A jobbágyot valahonnan a Szamos mellől költöztette ide; deresedő fejű, hosszú, lógó bajuszú, mogorva képű ember volt, s egyik lábára biccentett egy kicsit. Román volt, s Mártonnak hívták.

A gazdaságba keményen belefeküdt, és a régi szucsákiakkal is jól megért. Nem dicsekedett, de izzadott, mint a többi, és amikor munkára ment a földekre, bocskort húzott a lábára, mint a többi. Az atyafiák hamarosan szívlelték:

– Iszen nem akar más lenni ez az Anti, mint mink...

*

Eltelt a tavasz, elfelejtődött a nagy nyári munka, és az őszi takarodásnak is vége lett. S a kolozsvári szüreti vásár után való héten, egy szombat este János bátyja érkezett a szucsáki portára.

– Adsz-é szállást, öccse, reggelig?

– Miért ne adnék.

– S holnap benézhetnék együtt a Bese Tamás udvarára.

– Mi dolgod van ott?

– Van egy eladó csitkója, akit alkudtam a vásáron, de nem egyezhettünk meg. Láttam, hazahozta. Szeretném, ha te is megnéznéd, a lóhoz többet tudsz bizonyosan, mint én.

– Kancacsikó az. Sárga, ösmerem.

– Kedvem volna hozzá. Nincsen jó hátaslovam. Eljöhetnél.

– Nem voltam még a házánál.

– Pedig atyánkfiai a Besék is.

– De nem bocskorosok, mint mink. Hanem az eladó portékát megnézhetem a kedvedért én is közelről.

*

A csikó a lovakkal együtt a kertben legelt, és Bese Tamás uram a béresnek szolt, hogy hozza az udvarra. Nagy Antal is a béressel ment. S utánuk a házból a Bese leány is:

– Nekem inkább megáll, mint annak a mutujnak.

A csikó a lánynak megállott; a béres a kötőféket a fejébe tehette. Antal kérdezte:

– Volt-é már nyereg alá törve?

– Engem is megtúr a hátán, ne féljen.

– Pedig féltem – mosolygott Antal. – De ha téged megtúr, talán engem se vét le.

Kivette a fékszárát a béres kezéből.

– Táguljatok.

De a leányka megfogta a karját.

– Megálljon egy percig.

– Mit akarsz?

– Keed veszi meg a csitkót?

– Nem. Csak próbálni akarom. Bátyám alkussza.

– Az az ember ott, aki apámurammal áll az udvaron?

– Az.

– Nem annak való portéka – s a lány elfintorította az orcáját.

Antal kacagott.

– Legényember az, te, s a maga gazdája.

– Mégis ló való neki, nem csitkó – mondta mérgesen a leány. Hirtelen megfordult, és elment vissza a házba.

Antal utánanézett, aztán felvetette magát a csikó hátára.

Az udvaron megfuttatták. Aztán még megnézték előlről, hátulról, oldal felől, végigtapogatták a lábát, s fel is emelgették.

Végül öccséhez fordult János, mire Anti csak ennyit mondott:

– Ló lesz ebből, ha megkapja a gazdáját.

De Bese Tamás nem engedett egy dénárt sem az árából, és Nagy János is megkötötte magát. Nem csináltak vásárt. Amikor búcsúzkodtak, Antihoz somfordált a Bese lány:

– Azt mondom én keednek, Antal, hogy ha most meg nem vette, soha az övé nem lesz ez a csitkó. Meglássá.

S az orcája diadalmas volt.

– Mérges boszorkány vagy te, Kisó, nehéz sorsa lesz az uradnak.

– Embere válogatja – s hetykén, emelt fejvel ugrált fel a tornácra.

*

Karácsony havában, ünnep előtt való héten, úgy behavazta a falut a hó, hogy a házból alig lehetett kimozdulni. Nagy Antal szánkát faragott a színben, és Márton, a jobbágy segített neki. Aztán kiderült az idő, és fagyott. A talpak készen voltak, az oszlopok és az eplények is meg a heveder is. A pajta előtt állították össze a részeket, és siettek, mert csípte a hideg a kezüket. Az idő délfelé járt, mikor a kutyák dühös ugatással rohantak a kapunak.

– Nézd meg, Márton, ki jár ott?

Márton nemsokára kétlovas szánkót hajtott a pajta elé:

– Vendégek. János bátyád és egy idegen ember. Olyan papformájú. Beküldtem őket a házba.

A vendégek a tűzhelynél melegedtek. Nagy János a bajuszáról törölgette a zúzmarát:

– Köszönd meg, Anti, hogy ilyen időben elhoztam a vendégedet.

De Nagy Antal csak állott az ajtóban és nézte a másik embert: magas, csontos volt az, szakállas képű és komoly, kemény nézésű, fekete gúnyájú. Nagy Antalnak eszébe villant a nagyszombati harc és az az éccaka, amikor a táborból hazafelé lovagolt – evvel az emberrel.

– Te vagy az, atyám?

– Én. Hozzád jöttem.

Nagy Antal még most sem mozdult az ajtóból. Csak akkor riadt fel, amikor bátyja megszólalt:

– No, öcsém, egy kis meleg bor jól fogna most.

– Igazad van, János. Hozott isten nálam, és telepedjetelek le, melegedjetelek. Ecceribe lesz étel is, ital is.

Ettek és ittak. A tűz lobogott, és a házban jó meleg volt.

Antal aztán megkérdezte:

– Mi járatban, atyám?

– A király megbékélt az utraquistákkal², és a zsinat megengedte nekik a kelyhet.

– Ezért jöttél, hogy ezt megtudjam?

– Hogy ezt tudjad és ezt cselekedjed. Add ide a tarisznyámat.

Tarisznyája a bő gallérköponnyeggel együtt a ládán feküdt, és Nagy Antal odavitte a vendégének, aki a tarisznyából fekete bőrbe kötött vastag könyvet vett ki. Maga elé tette az asztalra, kinyitotta és lapozott benne. Aztán nyitva odatolta Nagy Antal elé:

– Olvasd.

Az sokáig tétován nézegette a fekete betűsorokat ott, ahol a vendége mutatta. Orcája megsápadt, keze reszketett. János bátyja kissé ijedten, kimeresztett szemekkel nézegette hol öccsét, hol a komoly orcájú papi embert, hol a könyvet.

² Utraquisták – kelyhesek, a huszitizmuson belüli egyik mérsékeltbb irányzat hívei, akik az egyházi hierarchia és a papságnak Rómától való függése ellen küzdöttek.

A vendég pedig csak ült mozdulatlanul, és szigorú szeme Nagy Antalt vizsgálta.

– Olvasd, Antal, halljuk mi is.

S Nagy Antal olvasta.

„Akkor az időben eljőve Keresztelő János, ki prédikála vala Júdeának pusztájában.”

„És azt mondja vala: Térjete meg, mert elkövetkezett a mennyeknek országa.”

„Mert ez amaz, akiről szólott Esaiás próféta, ezt mondván: Kiáltó szó vagyon a pusztában, készítsétek meg az Úrnak útját, és egyengessétek meg az ő ösvényeit...”

„...Immár pedig a fejsze a fáknak gyökerekre vettetett. Minden fa azért, valamely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik...”

Nagy Antal elhallgatott, és becsukta a könyvet. A vendég pedig ezt mondta:

– Íme, az idő eljött a vetésre, és a föld is elkészült, hogy méhébe vegye a jó magot. De kevés még a magvető.

– Ezért jöttél ide, atyám?

– Ezért, fiam. Hogy megkeressem a munkásokat, akik kimennek a szántóföldre és elvetik idejében a magot, akiből az élet búzája fog kikelni.

Elhallgatott, és Antal gondolkozva nézte a hólyagos ablakot, ahol már homályosodott a téli nappal világossága.

Bátyja akkor fölállott ültéből és keze fejével izzadságot török le homlokáról. Melege volt. Aztán rámutatott az asztalon fekvő fekete könyvre és halkán mondta:

– Miféle írás ez?

A fekete ruhás ember megfogta a könyvet két kézzel, fel-emelte és újra letette az asztalra:

– Ez, öcsém, a mi urunknak Jézusnak testamentuma.

– De hiszen magyarul szólott?!

– Magyarul. Krisztus urunk parancsa szerint, aki meghalt és harmadnapon feltámadott. „És amikor a tizenegy tanítványok együtt ülének, megjelenteté magát, és monda nékik: Elmenvén mind e széles világra, tanítsatok minden népeket, hogy megtartsák mindazokat, amiket én parancsoltam nektek.” És azután, hogy mennybe emeltetek, „pünkösöd napon látának a tanítványok tüzes nyelveket, és üle minde-nikre azok közül. Megtelének pedig mindnyájan szentlélek-

kel, és kezdenek szólani más nyelveken, amint a szentlélek ád vala nékik szólniok...”

Nagy János vette a kucsmáját.

– Megyek a pajtába, megnézem a lovakat...

Megitatta a zsellérral a lovakat, aztán friss almot vetett éccakára alájuk, és hogy a pajtából kijött, nem ment mindjárt a házba vissza, de az udvaron járkált ide-oda a ropogó havon. Az égen már szikráztak a csillagok, és az orcáját hasogatta a fagyos hideg. Megborzongott, megállott s aztán hirtelen bement a házba.

A két ember ott ült még az asztal mellett, de a könyv már nem volt előttük. A tűzhely lángja felett az odaforgatott üstben étel rotyogott, és a zselléraszony a padkán kuporodva deszkalapítón hagymát aprított.

A vendégek ott maradtak éccakára, és amikor bundába takarózva a tűz körül leheveredtek, a papi ember mondotta:

– Reggel Kolozsvárra indulok.

– Elkísérlek, atyám.

Elcsendesedtek. De amikor a tűz lohadni kezdett, Nagy János felserkent. Megrakta a parazsat és a tűzhelypadkára ült s nézte, hogy lobban fel pattogva, ropogva a hasított, félig nyers tölgyfa. Sokáig ült így és későre feküdt vissza öccse mellé...

Hajnalban ő volt az első, aki megébredt. Felszította a tüzet s ment ki a lovakhoz.

Nemsokára utánajött öccse is a pajtába. Megetették az állatokat, frissen almoztak, azután csutakoltak. Antal egy tekenőben zabot hozott bé.

– Te, Anti, az éjjel kicsit aludtam.

– Pedig lett volna idő.

– Gondolkoztam.

– A Bese uram sárga csikóján?

János fogta a lovak sörényét:

– Rólad gondolkoztam.

Anti odaöntötte a zabot a lovak elé és nem szólt. Bátyja folytatta:

– Hol tanultad az olvasást?

– Jártomban-keltemben.

– Mire kellett az neked? És miért nem lettél akkor pap avagy deák? Miért jöttél haza parasztnak?

– Hát még miket gondoltál?

– Azon a másikon. Azon a papon is járt az eszem. Meg az ő könyvén, kiről azt mondotta, hogy az a szent evangélium. Azt én nem hihetem.

– Pedig az szent igaz, János.

– Lehet. De akkor nem rendes dolog az, hogy azt te olvassad, aki nem vagy pap, és magyarul, ahogy a papoktól én nem hallottam. Nehéz dolog ez, Anti. És én nem tudom, hogy ez mire lehet jó. De úgy gondolom, mégse rendes dolog ez, Anti...

Megitatták a lovakat és együtt mentek vissza a házba. János nem beszélt tovább, és öccse elgondolkozva nézett maga elé: ennek a Jánosnak az jár az eszében, hogy ez nehéz dolog, és talán igaza is van. Nehéz dolog ez, és nem rendes. Talán nem...

Amikor a frustukhoz ültek le, János megkérdezte:

– Gyalog indultok?

– Lóháton megfáznánk.

– Tudod mit? Menjetek az én szánkámmal. Délig visszajöhetsz. Én átalnézek Bese Tamásékhoz.

Anti felkacagott:

– Az a csikó megfeküdte a hasadat.

– Szeretném, ha megkapnám.

– No, jól van. Visszajövet oda térek be én is.

*

Ragyogóan szép idő volt, és jó szánút. A nap alig haladta meg a delet. Anti megjárta Kolozsvárt és befordult a Bese portára.

A kutya ugatására a házból Bese Anna dugta ki a fejét. Anti vetette a lovakra a pokrócot.

– Tám ki se fog?

– Ebbe János bátyám parancsol, övé a fogat.

– Akkor kifoghat. Még nem alkudtak meg – kacagott a leányka.

– Nem-é?

– Nem is fognak.

– Pedig azt hittem, János most már nem alkuszik.

– Ő nem is. De apámuram felhágta a csitkó árát.

– Hallj oda, s mért?

– Én akartam. Hogy a bátyja ne adhassa meg.

– Te akartad?

– Én. S most ezen veszekednek. De vásár ma nem lesz. Együtt léptek be a házba, és Anti köszöntötte a napot...

– Na, János, köthetem a csikót a szánka farához? Bese Tamás kacagott, és János sötéten nézett öccsére. Anti aztán a tűzhely padkájára ült, hogy a keze megfázott. Anna is a tűz mellé, a kispadra, és kézbe vette a falhoz támasztott guzsalyat. Az anyja is ott mellette, és az is font. Anti a két kezét melengette a tűznél, az ujja hegye fájt, mintha ki akarna hasadni.

Arra eszmélt, hogy senki a házban nem beszél, és érezte, hogy a mellette fonogató leány szeme őt nézi. Odafordult és látta a reá bámuló, tágra nyílt kék gyermekszemeket. Egy szempillantásig nézték így egymást. Aztán a lány szeme a guzsalyhoz fordult: a fogával szét kellett bontsa a megcsomósodott gyapjút.

A gazda törte meg a csendet:

– Ha megmelegedtel, ülj ide. Jól fog esni egy csupor bor meg egy falás étel.

– Biz az jól; még nem ettem ma délt.

De amikor éhesen falta a hideg húst és a kenyeret, megint érezte a reá szegezett szemeket. És Bese Tamás kérdezte:

– Ki az a pap, aki vendéged volt?

– Pap. Csak pap. Újlakon, valahol a Szerémségben. Bálint a neve.

– Messze van az ide.

– Messze. Túl a Dunán is.

Bese Tamás ivott egy kortyot.

– S olyan messziről jött ide?

– Dolga van itt Erdélyben. Sokfelé.

– S könyvet hozott magával. Bibliát.

Nagy Antal bólintott. Az evést elvégezte, lerázta kezéről a morzsákat és a boroscsupor után nyúlt.

– Azt. A Jézus Újtestamentumát.

– Magyar bibliát.

– Azt.

Bese Tamás gyermekkorában két iskolát tanult a monostori barátoknál. S valamikor a vajda zászlójával Ausztriát és Morvát száguldotta, meg Bosznaországot. Vármegyei urakkal meg kolozsvári kalmárokkal is barátkozott.

– Hol ösmerted meg ezt a Bálint papot?

– Prágában.

– Kelyhes-é?

– Krisztus urunknak testamentuma szerint való igaz papja.

Bese Tamás szeme közé ráncok futottak, és nehezen dobta ki a nehéz szót:

– Eretnek kelyhes.

Ütött a szó, mint a bunkó, és a házban hideg, ijedt csend lett.

Nagy Antal sorban pillantott mindenkire, és az emberek szembemeredtek vele, de nem nyúltak a boroscsuporhoz, és az asszonyok szeme is rajta, de nem fontak. Szó nélkül, ösz-szeszorított szájjal felállott, és amíg az ajtón kiment, a szemek kísérték, s amikor hamarosan megint belépett az ajtón, a szemek beléfogózkodtak megint.

Nagy Antal kezében fekete, bőrkötésű, vastag könyv: azt tette maga elé az asztalra, amikor leült a helyére. A könyvet kinyitotta, keresgélt benne. S olvasta:

„És akképpen cselekedének a tanítványok, amint megparancsolta vala nékik Jézus; és megkészíték a húsvéti bárányt.”

„És amikor eljött vala az idő, letelepedék, és a tizenkét apostolok övele egyetemben...”

„És monda nékik: Nagy kívánsággal kívántam a húsvéti bárányt megenni veletek, minekelőtte én szenvednék.”

„Mert mondom néktek: Én többé abban nem eszem, míg- len beteljesedik az Istennek országában.”

„És minekutána a kenyeret vette volna, és mikor hálákat adott volna, megszegé és adá néki, mondván: Ez az én tes- tem, mely tiérettetek adatik: ezt míveljétek az én emlékeze- temre.”

„Hasonlóképpen a pohárt is, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz új Testamentum az én vérem- ben, mely tiérettetek kiontatik...”

Nagy Antal becsapta a könyvet:

– Meg vagyon pedig ez írva szent Lukács apostolnak evangéliumában, a 22-ik kápitulum tizennégytől húszig való verseiben.

Az asztal szegletén volt a kenyér, abból egy falatot letört és befalta. És kiitta reá maradék borát.

S a nehéz, nagy csendben valaki halkan, fájdalmasan felzokogott.

Nagy Antal pedig felállott és odaszólt bátyjának:

– Sötétedik, lám; ideje indulnunk...

*

Ünnepre elkészült Nagy Antal szánkója. Keskeny talpú, egy lóhoz való, együléses szánkácska, szalmafonásos kassal. A szántalpak orra magas és visszahajló, a végük szinte özszeér. Ezt a két véget vadkörtefa fej fogta össze, amire hosszú, görbe csőrű madárfejet faragott ki. Az oszlopokat, lábakat, eplényvégeket cifrákra megfaragta Márton, és kézvonóval a szánka minden fáját lesimította. Amikor ünnep első napjára Budára szánkózott vele, bátyja körülnézte, és azt mondta:

– A szánkád ügyes, de ló kéne hozzá.

– A Beséék csikója kívánkozik belé.

János öccsére nézett komoly arccal:

– Tám reátetted az eszedet?

– Volna kedvem hozzá, mert neked, látom, nem éri meg az árát.

De bátyja hangja rideg lett és kemény:

– Én vagyok alkuba!

Mire Anti egy kicsit elcsudálkozott, de aztán megvonta a vállát:

– Jól van hát, János. Mondom neked, nem veszem meg a csikót...

Az estét együtt eltöltötték, de virrasztani nem volt kedvük; korán lefeküdtek. És Anti másnap reggel már készülődött.

– Azt hittem, az ünnepet nálunk töltöd el – mondta bátyja.

– Máshová ígérkeztem.

Elbúcsúzott. Anyja nem mert szólni, bátyja se tartóztatta.

*

Hosszú és kemény volt a tél abban az esztendőben. Böjtmás haváig hol havazott, hol keményen fagyott. Farsangvasárnapra fordult csak az idő: szombat éccaka meleg szél indult napnyugat felől, és reggelre csepegett az eresz. A hó megkásásodott.

Délben Nagy János Szucsákra érkezett és az öccsét kereste. A portaudvaron a zsellér rakta le a fát a szánkáról, és káromkodott, hogy rossz az út. Hogy hol a gazdája? Nem tudja. Azt se, mikor jó haza. És morgott még valamit az olyan gazdáról, aki mindig csavarog.

János már fordulni akart, de csak leszállt a nyeregből. Átballagott Bese Tamáshoz.

– Öcsémet kerestem, de nincsen otthon.

– Mi se láttuk egész télen.

Leültették s kínálták étellel, itallal. Beszélgettek. Főképpen a közeledő tavaszról s a tavaszi munkákról, amik a hosszú tél után egyszerre szakadnak az ember nyakába, hogy nehezen fogja győzni. A vásár is itt van, lám, arra is készíteni kellene az állatot meg egyéb eladnivalót. Aztán elbúcsúzott Nagy János.

– Sietek, anyánk nagybeteg. Azért jöttem öcsémért, látni szeretné. – Gondolkozott. – S nem járt itt?

– Karácsony előttől óta nem. Akkor együtt voltatok.

Nagy János visszament öccse portájára, a zsellérnek meghagyta, hogyha hazajön a gazdája, Budára küldje. Édesanyja nagybeteg.

*

Egy hét múlva érkezett Anti haza Budára. Édesanyja el volt már temetve, bátyja megmutatta a sírját.

Este a tűz mellett üldögéltek. Antal megsoványodva, nyúzott képpel, megroskadtan, fáradtan. De nem volt álmos, és szeme nézése konokul kemény. A gazdaságról kérdezősködött. Bátyja vállat vont:

– Ideje volna a szántásnak, de még sáros a föld. Elké-sünk a vetéssel. Úgyse tudom, hogy leszek most tovább. Na-gyon egyedül maradtam...

Anti bólintott. Bátyja nagy testű, széles ember volt; lassú, nehézkes mozgású. Az esze is kicsit lassan mozduló.

– Hibázni fog az öregasszony – folytatta –; tudod, Öccse, sokat igazított, a portára nem volt gondom. Hibázni fog, tudom...

Anti nézte a tüzet és piszkálta a parazsat.

– Házasodj meg, János – mondta egyszerre, mire bátyja szinte ijedten nézett reá.

– Csúfolkodsz?

De Antal arca komoly maradt.

– Jóból mondom, elhidd, János. Neked szükséged van asszonyra. Neked.

– Hát te? Te se igyekszel, látom. Vagy talán leány után járkáltál egész télen?

– Az én dolgom más. Arról ne beszéljünk.

*

A tavasz későn köszöntött be, de akkor egyszerre úgy kivirult, hogy az emberek szinte megszakadtak a munkában.

Nagy Antal, hogy az ekét beleakasztotta a földbe, nem mozdult hazulról. Hétköznapon keményen dolgozott kinn a földeken, s ha esős időben ott nem lehetett, akkor otthon a portán. A pajtát toldotta és az udvarból kifutót rekesztett a borjúknak. Vasárnap délután elnézett egyszer-kétszer valamelyik atyafi-portára, és ott elbeszélgetett. De ezt igazán szörnyen unta, és inkább már hajnalban ellovagolt valamerre és csak késő estére került haza.

Az emberek csodálkoztak és eleinte beszéltek is róla. Voltak, akik úgy vélték, hogy fehérnép lehet a dologban, és voltak, akik már találgattak. De lassanként megszokták Nagy Antalt úgy, amilyen volt, és nem törődtek vele különösebben. De ha néha közjük elegyedett, örvendeztek néki. Úgy érezték, hogy Budai Nagy Antal más, mint ők. Ha bocskort húz is a munkában, mégis inkább fel van öltözve, mint ők. Nem különb náluknál, de más.

Vetés után a berki kaszálókat kellett takarítani, és Nagy Anti töviset is vágatott és hordatott; a sövény kerítést tetejezte. A pajtatoldással se lett készen, mire reászakadt a legnagyobb munka, a kaszálás. A réteken megérett a fű, sűrű lett és majd combig érő. A kaszálás kezdésitől őszig nincsen megállás Kalotaszegen.

Nyár derekán az erdő alatti lankás oldal fűvét végezte Nagy Antal három kaszással. Uzsonnaidő volt, és az emberek megfáradtak. Behúzódtak hát az erdő alá és leheveredtek az árnyékba. Anti a tegnapi kaszálás helyén a szénarendeket nézte meg: megszikkadtak jól; holnap, harmatfelszáradás után forgatni lehet, estére fiókba szedni. Az égre is felpillantott: a nap lángolón sütött, és egyetlen felhőcske sehol, szél egy szikra se: holnap jó idő lesz. Nagy Anti elégedetten számolgatta, hogy másnapra hány fehérnépet hoz-

zon forgatni és gereblyézni. S eszébe jutott, hogy most az ideje a keserűgombának; benézhetne az erdőbe, egy tarisznyára valót szedhetne.

Ballagott a domboldalon felfelé, aztán hirtelen megtorpant: az erdőből Bese Anna lépett ki. És jött egyenesen feléje. Mezítláb volt, a muszuj hajtása égőpiros, fehér inge vakított, és azon a piros vállfű, mint a vér. Feje körül, a haja szélibe csillogó aranykarikát ragasztott a délutáni nap. Kosárral a karján fürgén jött a száradó rendek között és amikor a legény előtt megállott, köszöntötte:

– Jó munkálkodást. Megláttam az erdőből.

– Gombát szedtél? S nem féltél egyedül?

– Mások is voltak, de otthagytam őket, hogy megláttam keedet.

– Velem akartál találkozni, te leány?

– Magával éppen. Mondani akartam valamit.

– Nekem, te?

Bese Anna lesütötte a fejét és nem szólt.

– No, beszélj hát.

– Lássa, már nem is tudom, hogy mondjam-e?

– Akartad.

Közben elindultak. Lefelé a dombon. Lassan lépegettek egymás mellett, és a leány a földet nézte. Anti néha reá pillantott.

– A kaszálást eltalálta – mondta Anna.

– Ezt el szerencsésen. Holnap forgathatunk.

– A mienk megázott. A szénafű.

Mind lassabban lépegetett és ahol a rendeknek vége volt, megállott a leány. Nézte a földet most is és úgy mondta:

– Azt akartam megmondani, hogy férjhez kérnek.

Nagy Anti kicsit meglepődött és figyelmesen nézte meg a leányt: ezt férjhez kérték! Sze gyermek.

– Jó tréfa – és elmosolyodott, de a lány nem nézett reá.

– Rossz tréfa ez, hallja, mert maga is tudott erről. Antal nagy szemeket meresztett:

– Én-e? Én tudtam volna? – És a fejét rázta. – Régen játszottam játékot gyermekkel.

A leány zavarodottan pillantott fel, de a szeme nyugtalanul járt ide-oda.

– Nem tudta! Azt mondja, hogy nem tudta? Nem lehet, hogy ne tudta volna.

– Honnét tudhattam volna? Se te, se apád nem mondtátok.

– De hiszen a bátyja...

– Meghökken, mert Antal orcája elkomolyodott:

– János?

– Az. Vasárnap. Most vasárnap.

– Itt volt?

– Nem. Szószólót küldött.

– S téged feleségül kért?

– Feleségül. – A leány piros volt már. – Nem tudta? Keed nem tudta ezt?

Antal nem felelt. Nézte az előtte álló leányt, mintha most látná először. Az ő bátyja, ezt a gyermeket? De gyermek-é? Sze nem is gyermek, lám.

– S apád mit mondott?

– Azt mondta: ráérünk még.

– Ráérték. Mit gondolsz?

– Én ráérek, tudom.

– Nem azt kérdelem. De mennél-e szívesen János bátyám után, ha apád adna?

Bese Anna a leány szemébe nézett és hirtelen mondta:

– Nem.

Aztán búcsúzott és elindult. Nagy Antal nézte, ahogy ment lefelé a domboldalon, délcegen, fiatalon, egyenes derékkal, csak a feje kicsit meghajtvva.

Aztán arra fordult, ahol a kaszásai pihentek. S megindult szép csendesen feléjük...

*

Egy késő őszi vasárnapon reggel a kurátor, Vas György üzent Nagy Antalnak, hogy nagyításé után mindenképpen jöjjön hozzá: a monostori perjelnek, Márton atyának szava lesz hozzá.

Nagy Antal hát elment, és ahogy az elsőházba lépett, úgy látta, hogy itt éppen csak őrá vártak.

Az asztal fejénél ült a szürke szakállas, fehér fejű, száraz, madárorcájú, horgas orrú főúr, a perjel, az asztal másik oldalán Jakab fráter, a kövér prédikáló barát. A fal menti lócán a kurátor és még két presbiter; közülük az egyik Bese Tamás.

Nagy Antal a perjel elé lépett és levette kucsmáját.

– Hívtátál, tisztelendő főuram, itt vagyok.

És megállott abban a helyben.

A perjel megnézte, aztán az emberekhez fordult:

– Ez-é ama Budai Nagy Antal?

A presbiterek bólintottak és meredten ültek a helyükön, mentéjükbe húzott fejfel.

– Budai Nagy Antal, azért hívtalak ide, hogy kérdezzek tőled és feleletet kapjak. Fogsz-é felelni őszintén a kérdéseimre?

Nagy Antal körülnézett.

– Törvényszék-é ez itt? Mert akkor nem felelek.

S ezzel a tűzhely melletti lócához ment és leült. Senki se moccant, s a perjel mondta:

– Nem törvényszék, fiam. De eklézsia. És ha a pap kérdez, a keresztény ember kötelessége felelni. Kérdezz hát: fogsz-é felelni?

Nagy Antal gondolkozott egy cseppet:

– Kérdezz hát, főtisztelendő atyám.

– Jól van, ezt vártam. Tehát kérdezem tőled, Budai Nagy Antal, ösmersz-é Bálint nevű papot?

– Ösmerek, ha ugyan amaz újlaki Bálint atyát gondolod.

– Éppen azt. Tehát tudod-é, hogy ez a Bálint pap, társával, Tamás pappal együtt az eretnység bűnében találtatott és a szent inkvizíció³ törvényszéke elé idéztetett?

Nagy Antal felszökött ültéből:

– Megölték őket? – kiáltott, és orcája megsápadt.

A perjel folytatta:

– Nem. Még nem. Idejében megugrottak...

Nagy Antal leült a helyére.

– Igaz-é – folytatta a perjel –, hogy ez a Bálint pap a múlt esztendőben megkeresett téged itt, Szucsákon?

– Igaz! Délajt érkezett és másnap Kolozsvárra ment.

– Honnan ösmered te őtet?

– Prágából. Prédikált a király magyar katonáinak. Én akkor katona voltam.

A perjel bólintott:

³ Inkvizíció – a római katolikus egyház különleges, kegyetlenségéről híres törvényszéke az „eretnekek” ellen.

– Igaz-é, fiam, hogy amikor ama Bálint nálad járt, egy könyvet hagyott neked, akiről azt mondják, hogy az a szent biblia, és az a könyv magyarul van írva?

– Igaz. Az a könyv a Krisztus urunk Újtestámentuma.

– Honnét tudod te azt?

– Olvastam azt a könyvet.

A perjel szemöldökei összébb húzódtak, és szeme megvilant. Hangja csattant, amikor szólott:

– Tudod-é, hogy ez eretnecség?

– Nem tudhattam.

– Te nem vagy papi ember, és a szent bibliát csupán felszentelt pap olvashatja és magyarázhatja. De a biblia deákul van írva.

Nagy Antal elmosolyodott.

– Főtisztelendő atyám. Krisztus urunk zsidó volt, és zsidóul szólott és tanított. És az evangélistáknál sehol sem olvastam azt a parancsot, hogy csak papi ember olvashatja a bibliát, és hogy a biblia deákul kell írva legyen, akit nem ért meg az ember.

A perjel keze az asztalon ökölbe szorult, és kicsit meg is emelte, mintha le akarna ütni vele. De aztán csak szertenyilottak az ujjai, két kezét a mellén összekulcsolta és nagyon csendesesen, nagyon komoly hangon mondotta:

– Ímé, az orvosság, mely gyógyít, ha hozzáértő nyújtja, de kontár kezekbe ha kerül, gyilkos mérég lesz abból. Halljad hát, Budai Nagy Antal, amit neked most jóakarattal mondok: igen sokat kószálsz te itt mindenfelé, és olyan helyeken is látnak, ahol nem kellett volna hogy lássanak. Tehát ne kószálj te sokat, és ne elegyedj dolgokba, amit nem bíztak reád azok, akiknek arra az Úristentől hatalom adott. Neked megmondom, mert tanult ember vagy és világot járt ember, aki megérted: a püspök úr a Szentatyától és Zsigmond királyunktól a szent inkvizíciót kérte Erdélyre a kelyhes eretnecség elpusztítására. És bizony mondom, ki fogja vágni a mérges kelést a jó orvos éles késsel, hogy sajogni, fájni fog a seb, és vér fog csorogni abból, de mérges kelevény nem fogja bántani az anyaszentegyház örökkévaló testét. Neked pedig parancsolom, Budai Nagy Antal, hogy ezt a bibliának mondott könyvedet add elé nekem.

– Mit akarsz vele tenni?

– Elküldöm a püspök úrnak, hogy égesse el.

Nagy Antal gondolkozott. Aztán felállott:

– Jól van. Legyen úgy, ahogy parancsolod, főtisztelendő atyám. A könyvet elküldöm, és megégethetitek azt, ami benne gyarló embertől való papiros és ténta. De bizony mondom, hogy ami abban Krisztus urunk igazsága, azt sem a püspök úr, de a római pápa öszentsége sem tudja elpusztítani.

Nehéz lépésekkel az asztalhoz ment és megállott szemben a perjellel, aki meghökkenve bámult reá.

– Kérdeztél tőlem, főtisztelendő uram, és én feleltem reá; parancsoltál, és én engedelmeskedtem. De most én is kérdezek egyet tőled: tudod-é, hogy a csehországi keresztényeknek a zsinat, aki a szentatyának is parancsol, megengedte a szent úrvacsorát két szín alatt, ahogy azt Krisztus urunk rendelte, és a cseh biblia olvasását? Zsigmond királyunk pedig esküvel fogadta, hogy nem háborítja meg hitükben az utraquistákat? Tudod-e ezeket, főuram? S igaz-é ez?

– A fehér hajú barát bólintott:

– Tudom, és igaz.

– Ha pedig ez igaz, kérdem tőled, aki papi ember vagy, szentatyám, és igaz ember, vajon Krisztus urunk parancsa-é, hogy az egyik népnek szabadságot adjon zsinat, pápa és király abban, amiért egy másik népet a zsinat, a pápa és a király inkvizíció törvényszéke elé állít és máglyára megkerékre küld?

Nagy Antal nézte a horgas orrú, vén barátot, és amikor az nem felelt neki, folytatta:

– Van az apátságnak egy hadnagya, nekem atyámfia anyám után. Vajdaházi Nagy Pál a neve. Jó katona, sokat verekedett a vajda zászlójában a cseh földön. Ez a hadnagy olvasni nem tud, oskolát nem tanult, de bizonyosan megfelelne arra, hogy miért van ez így. És azt mondaná, hogy a cseh kelyheseknek igazságuk van zsinatnál, pápánál és királynál, mert a kardjuk erősebb a pápa és a király kardjánál. De a magyar kelyhesnek nincs igaza, mert még semmi fegyvere. Ezt tudja Vajdaházi Nagy Pál atyámfia is, akit négy esztendeig sokszor kergettek meg a cseh paraszthadak.

Elhallgatott, és a házban megmeredt a csend a nehéz szóktól. Az emberek mozdulás nélkül gubbasztottak a lócán, és mozdulás nélkül ült a két barát az asztal mellett, mint két fekete bálvány.

– A könyvet tüstént küldöm, főtisztelendő atyám – mondta Nagy Antal egészen csendes hangon, és búcsúzott.

Amikor az ajtót nyitotta volna, Bese Tamás reászólt:

– Aztán, te Anti, délebedre hozzánk gyere. Többen leszünk nálunk az atyafiságból, és szeretném, ha te is köztünk lennél.

*

Tél elején híre járt, hogy püspöki katonák a szentkirályi plébánost rabul kísérték be Kolozsvárra.

Azóta se jött vissza a falujába.

Boldogasszony havában pedig Nagy Jánosnak beszélte Vajdaházi Nagy Pál hadnagy, hogy az apátúr parancsára karácsony éjszakáján a türei pusztá malmot kerítették be katonái, és ott egy gyülekezetre való embert leptek meg, ahogy a csehek szokása szerint ünnepelték Krisztus urunk születését, és valami papi ember két szín alatt osztotta nekik az Úr vacsoráját. Az emberek környékbeli pórok voltak, vegyesen magyarok és románok, de nemes is akadt köztük egy a somtelki Kardosokból.

Szucsákon az öccse házában beszélte ezt János. Látni jött öccsét, mondotta délben, amikor érkezett, de délután, amikor kifogyott az újságokból, Anti megkérdezte:

– És most azt is mondd el, János, miért jöttél igazában? Mert tudom, nem azért, hogy ezeket nekem elmeséld, sem hogy engem lássál.

János megzavarodott, és megmondta:

– Házasodni akarnék.

– Az a te dolgod.

– Igaz, de az úgy illik, hogy te kérd meg a leányt nekem.

– Én-é?

– Te. Apánk nem él, s te édes egy testvérem vagy. S a leány szucsáki.

– A Bese Tamás Annája.

– János felkapta fejét:

– Honnét tudod?

– Iszen a nyáron is kéretted.

– Bese Tamás mondotta?

– Nem. Kis Annától tudom.

– Úgy! Hát ő elmondta neked?

Nyelt egyet és nem folytatta. Hallgattak hát, és János rosszkedvűnek látszott. Megitta borát és készülődni kezdett, öccse akkor azt kérdezte:

– Akarod, hogy én kérjem meg neked Bese Annát?

– Már nem akarom.

– Miért?

– Jóban vagy Bese Tamással, és talán a leányt is kedveled.

– Evvel nem gondoltam. Tudhatod, hogy a csikót se csaptam le a kezdről. Ott van most is.

– Tudom. A leányé. Vele kapja, aki a leányt viszi.

Antal kacagott.

– Lám, csak okos ember vagy te, János bátyám. Ingyen jutsz csitkóhoz is a végin. De nem baj. Ha akarod, mégis megkérném neked Annát.

– Ne kérd, mondom. Ne elegyedj bele. Majd csak eligazítom én egyedül is.

– Így is jó...

Egy hét múlva megtudta Antal Bese Annától, hogy János öreg Nagy Györgyöt, apjuk bátyját küldte kérőbe hozzájuk. De apja annak is csak azt mondta, hogy várhatnak még, nem sietős néki, hogy beköthesse a leánya fejét.

– Hát te se sietsz?

– Nem én. Várom még.

– Kire-mire?

– A tizenhat évet húsvétkor töltöm csak.

... Budai Nagy Antal Kolozsvárra ment a tavaszi nagyvásárra. Nem volt ugyan semmi eladója, sem vásárolni valója, de a papok kiprédikálták, hogy vásár napján Kolozsváron eretnekegetés lesz. Sokan mentek akkor, hogy ezt lássák, és az idő is szép volt, az utak szikkadtak.

A Magyar-kapun túl, a Szamos és a nagyút közötti térségen, az Akasztó-dombon volt a vesztőhely, és hajnalban már állott a máglya; melléje támasztva a hóhér lajtorjája. Hosszú nyelű alabárdos városi darabontok állották körül a dombot, és időnként elzavarták a betolakodó hóstáti gyermekeket és rosszképű csavargókat.

Frustuk után a városból polgár népek kezdtek szállingózni és vásáros emberek is, jobbrészt falusi parasztok. Egy bormérő két szamar terület hozta csapos börtömlőit, és abból csuporral mérte a bort. Jó vásárt remélt, mert meleg nap

ígérkezett. Két péklegény nagy kosarakban fonott kalácskákat és friss cipókat árult.

Mind nagyobb csoportokban jöttek és gyülekeztek az emberek. A városiak a vesztőhely közelébe furakodtak, kivált az asszonyok és gyermekek; vidámak voltak és lármásak, kíváncsiak, és nyughatatlanul mozgolódtak. A szász polgárok gyűlöltek a kelyheseket, akik húsz év óta nem túrték meg a cseh vásárokon az idegen német kalmárt és a saját németjeiket is zaklatták és károsították, mert azok a császárhoz húztak meg a pápához. Türelmetlen örömmel várták hát az eretnekegetést.

De a falusi népek csendesek voltak és nem tolakodtak előre. Faluként verődtek össze csoportokban, és hosszú botjukra támaszkodva, türelmesen, mozdulatlanul várakoztak. Halk szóval beszélgettek egymás között, de voltak, akik sötét orcával és megnémult mozdulatlanságban bámultak maguk elé.

Frustuk ideje jól elmúlt már, amikor a sokaság megzúdult: a város felől sihederek rohantak lélekszakadva, és élesen kiabáltak:

– Jönnék.

Vállukra vetett alabárdal darabontok bukkantak ki a kapu alól, és széles sorokban jöttek a vesztőhely felé. Meggettük a városbíró a centumpátterek⁴ közt. Azután papok. Majd pedig fekete ember, fejére húzott csuklyával; maga előtt temérdek egyenes pallost tartott két kezében. Azután a megkötözött elítélteket vezették derekukra hurkolt kötélén a pribékek. Az elítéltek hárman voltak: szakállas ember az első, földig érő fehér ingben, fején bolond-koronával, a második kettő pór, maga gúnyájában, hajadonfővel és mezítláb, hosszú hajukban beletűzött tyúktollak.

A menet végén még egy szakasz alabárdos darabont.

A tolakodó sokaság közt káromkodva tágítottak utat a katonák a városi uraknak és papoknak. De a halálra menő rabokkal nem törődtek. Azokat a tömeg kövel dobálhatta s göröngyökkel meg ocsmány szavakkal. Voltak, akik bottal ütöttek rájuk, és egy kovácslegényt, aki hosszú nyelvű kalapácsot csóvált a feje felett, hogy leüssön vele, az egyik pribék vágta ökölrel arcba úgy, hogy menten elöntötte a vér.

⁴ Centumpátterek: a száztagú választott városi tanácsosok elnevezése.

A katonák röhögtek, az emberek hátrább húzódtak és a pribékeket kezdték szidni meg a darabontokat.

A menet az Akasztó-dombra ért és a katonakordon megett elhelyezkedett. Külön csomóban a városbírótság, és külön csomóban a papok; a püspökiek között néhány barna ferences barát, kicsit távolabb tőlük fekete monostori benecések. Az elítélteket a pribékek a bitófa alá állították.

Vajdaházi Nagy Pál, az apátsági hadnagy kinyújtott karja a papok sötét csoportjára mutatott:

– Látod azt a ferencset ott az esperes mellett?

– Azt a csupasz képű szelíd nézésűt?

– Azt. Jól nézd meg, Anti. Jakab atyának hívják. Az a főinkvizitor, akit a püspök kért a királytól a kelyhesek ellen. Az mondta ki a halált ezekre.

– Le kell ütni a veszett ebet, hogy ne marhasson – mondta Budai Nagy Antal.

– Ne kiabálj, öcsém, még meghallják ezek a szászok. Látod, hogy ugatnak örömben. És a kelyhesek közt is akad besúgó, tudom.

Hirtelen megcsendesedett a zaj. A vesztőhelyen a tanács deákja hangosan olvasni kezdett egy hártýáról: elősorolta az elítéltek bűnét, amit reájuk bizonyított, lelkiismeretes vizsgálat után, a szent inkvizíció, és amit a bűnösök is bevalóttak a vallatás során. Ezért halálra ítéltettek, és pedig az eretnek pap máglyára, a parasztok nyársra. A bíróság tehát átadja a testüket a hóhérnak, lelküket a sátánnak.

A pribékek a fehér inges, szakállas embert felhurcolták a létrán a máglyára és odakötötték az oszlophoz. A kalotaszegiek közül, akik akkor ott voltak, sokan megismerték a szentkirályi plébánost, akit az ősszel hurcoltak el parókiájáról a katonák. Egy barát is felment vele a máglyára, valamit beszélt hozzá és kicsi, fekete keresztet nyújtott feléje. De a halálra menendő nem ügyelt a barátira, hanem az égre nézett, és a szája hangtalanul mozgott. Aztán a barát lejött a lajtorján, amit egy hóhérlegény elvett a helyéről és az akasztófaoszlophoz támasztott. A többi pribék a máglyát körülrakta szalmával, belé a hóhér négy szegleten tüzet vett. A szalma nyirkos volt, és sűrű piszkosfehér füstje beborította a máglyát és az oszlophoz kötözött embert. Egy idő múlva bekapott a tűz a száraz fába; hosszú nyelvű lán-

gok csaptak fel, és a füst eloszlott. De akkor az oszlophoz kötözött ember feje a mellére csüngött már: elájult.

Szívet szorító félelmetes csend volt; a lángoló, száraz fa ropogása és pattogása messzire elhallatszott.

Aztán a két parasztra került a sor. Ordítottak, magyarul az egyik, románul a másik. Hánykolódtak és dulakodtak, ahogy a pribékek hurcolták őket. És amikor ütötték őket, haraptak.

Aztán egy rettenetes sikoltás, és még egy.

Beültettek őket a nyársba...

Voltak az emberek közt, akik megsápadtak, és voltak, kik behunyták a szemüket és bedugták a fülüket. Voltak, akik sikoltottak, és voltak, akik összeestek, mintha bunkóval fejbe ütötték volna őket. De ilyenek kevesen voltak.

A legtöbben szájtátva, mohó kíváncsisággal, kidülledt szemmel nézték azt, ami történt, még lábujjhegyre is állottak. És jóllakottan indultak vissza a városba, amikor vége volt az embervesztésnek. Hadonászva, kiabálva beszéltek és kacarásztak; meg voltak elégedve a mulatsággal.

Szó nélkül ballagott egymás mellett Vajdaházi Pál és Budai Antal a városkapuig. Ott egy perccig megállottak, mert nagy volt a tolongás, és a hadnagy mondta:

– Pedig se lopók nem voltak, se gyilkosok.

És Anti mondta:

– Nem felejtsem el ezt soha, sem papoknak, sem szászoknak.

A keze egy cseppet reszketett, és a homloka izzadt. Messziről kínos vonítás hallatszott és hörögés. A karóba húzott pórok tusakodtak a halállal.

*

Sötét éjszaka nagy kutyaugatásra ébredt Nagy Anti. Felugrott a hárságyról és kitekintett az udvarra: ló állott ott, és ember szállott a nyeregből. A kutyák veszettül, hörögve ugattak és ugrásra lapultak. Anti csizmát rántott, és halkán kérdezte:

– Ki az?

– Hajtsd el a kutyákat. Megriasztják a falut.

Nagy Anti az ember mellett volt már és a képébe nézett. Megismerte: Kardos János volt, Somtelkéről.

– Gyere a házba.

Forgácsot vetett a parázsra, hogy a tűz fellobogott. Deres hajú Kardos János pedig beszélte:

– Tegnap egy papi ember jött a faluba. Katonákkal. Embereket fogtak meg; a fiamat is. Ösmered. A fiam azt mondta, ha baj lesz, ide jöjjenek. Itt vagyok hát.

– A katonák hol vannak most?

– A faluban, nálunk. Ott éccakáznak.

– Sokan?

– Lehetnek tízen-tizenketten. Egy kornétással.

– Látott valaki itt a faluban?

– Én nem láttam senkit; se világot sehol.

– Itt várj reám, amíg jövök ... – és kiment.

Félóra se telt, visszajött.

– Mehetünk.

A szegletből kardot vett elé és felkötötte. Vendégének csákányt nyomott a markába: lehet, szükség lesz reá.

Az udvaron három megnyergelt lovat tartott Márton, a jobbágy. Szó nélkül felültek és sarkukat a ló oldalába nyomták.

*

Másnap délelőtt katonák érkeztek Szucsákra. A katonák apátsági huszárok voltak, és előttük Vajdaházi Pál lovagolt; mellette barna csuhás barát. A huszárok után parasztszekér, a kasban, szalmán két katona feküdt. Két nyerges ló baktatott a szekér után, kötőfékjük a saroglyához kötve. Nagy Anti portája előtt megállította lovát a hadnagy, és mondta:

– Ez az.

Nyeregből szállott, és utána a pap is. A hadnagy még három huszárját is lóról parancsolta, a többi a szekérral továbbindult Kolozsvár felé.

Bementek az udvarra. Ott Márton rakta a trágyát a szekérré. Amikor észrevette az udvarra fordulókat, a villát a ganéjba szúrta és eléjük ment. Sapkája a markában.

– Hol a gazdád, Márton? – szólította meg a hadnagy.

– A tagban, uram! Ugarol.

A hadnagy valamit sűgött a mellette álló barátnak, mire az haragosan felelt vissza:

– Hazudhatik, látni akarom.

– Ha parancsolod, szentatyám, érte mehetek – mondta jámboran a pór.

– Te itt maradsz, valamelyik huszár menjen.

– Magam megyek érte – mondta a hadnagy.

A kapu előtt akkor már emberek gyülekeztek össze és bámészkodtak az udvarra bé.

Márton egy gyermeknek magyarázta meg az utat, amíg a hadnagy lóra ült; a gyerek aztán a ló előtt futott.

A barát a tornácba ment és a szalmalócára ült. Odaintette a jobbágyot is:

– Tegnap hol volt a gazdád?

– Tegnap is a tagban ugarolt. Reggeltől estig.

– Hány lova van?

– Négy van, meg két csitkó.

– Hol vannak a lovak?

– A legelőn. Hol lennének? – És Márton kicsit megcsóválta a fejét.

A katonák megeresztették a lovak haslóját és letelepedtek a füves udvaron. Márton egy huszárral szénát tépett a kazalból és a lovakhoz hozta.

– Vegyétek ki a zabolát a szájukból, falhassanak az állatok. Honnan jöttök?

– Somtelekről, a rossz egye meg – felelte mogorván a huszár.

– S a gazdámval mi bajotok?

– Tudja a bánat. De egy falás kenyeret hozhatnál, halod – s a nyeregtarisznyából szalonnát vett elé...

A hadnagy jött, és vele Nagy Antal. Bocskorban, vászonban, és arcán gyöngyözött a veríték. Bosszús orcával egyenesen a tornácba lépett a barát elé.

– Hívattál a vajda úr szavával. Itt vagyok.

A barát mozdulatlan arca mintha megvonaglott volna. Szó nélkül nézte a bocskoros embert tetőtől talpig, aztán a tornácba lépő hadnagyra pillantott, és úgy tetszett neki, mintha az mosolygott volna.

– Az a paraszt igazat mondott, atyám.

A barát összevonta szemöldökét és lassan felállott.

– Nem tudom, hogy csináltad, Nagy Antal. Talán az ördög volt a cimborád az éccaka, de most megmenekültél. Mehetünk.

Az udvarra ment és a lovát parancsolta. Nagy Antal a hadnagyhoz fordult és hangosan mondta:

– Vajon az apátúr zászlóját katonák szolgálják-e vagy pribékek?

Mire Nagy Pál Antalhoz fordult és nagyon csendesesen azt mondta:

– Ne ugrálj, Anti! Az éccaka ketten is megösmertek. Az egyik meghalt, a másik hallgat. Hát, csak azért mondom.

A porta előtt az utca tele volt néppel, amikor a huszárok onnan kilovagoltak. Asszonyok és gyermekek voltak ott, de emberek is állingáltak hátul, és voltak köztük, akik hosszú nyelű baltára támaszkodtak. De a mezőről még most is jöttek a falu felé, futva is, és azok mind férfiak voltak.

A barát odaszólt a hadnagynak, és komoly volt az arca:

– Mégis bizonyos, hogy ez az ember Somtelekén volt az éjjel. Meg kellett volna fogassam.

Nagy Pál erősen megnézte a barátot, aztán a fejével a körülöttük tolongó emberek felé biccentett:

– Ha az arkangyalokkal parancsolhatsz, atyám, akkor megfoghattad volna Budai Nagy Antalt. De nem láttad a baltát az emberek kezében?

– Parasztok.

A hadnagy mérges lett.

– Rossz a szemed, barát; nemes ember ez mind, és majd mind atyámfia. És csak egy ujjal nyúltunk volna Nagy Antihoz, bizony nem szuszognék én most itt; de fogadom, te se imádkoznál többet...

Hogy a katonák eltisztultak, az emberek az utcáról a portára nyomakodtak.

– Mi volt ez, mi baja volt a barátnak veled?

Anti elgondolkozva még mindig a katonák után bámult, csak akkor felelt, amikor Bese Tamást pillantotta meg maga előtt:

– Tegnap eretnekeket fogdostatott a barát Somtelekén. Aztán az éccaka valakik kiszabadították a rabokat és kettőt a katonákból leütöttek.

– De veled mi a bajuk?

– Azt hiszik, én voltam a rabok szabadítója.

– Bolond ez a pap?

Nagy Anti a vállát vonogatta, de nem szólt.

Az emberek lassanként kitakarodtak az udvarról. Csak Bese Tamás állott még ott elgondolkozva.

– Jó futás ide Somtelke – dörmögte, amikor az utolsó ember is elbúcsúzott.

– Lehet két mérföld is.

– Jó lóval másfél óra, vissza éppen annyi. Éjféltajt erősen ugattak a kutyák ezen a tájékon... – Egy kicsit elmosolyodott és a legény szeme közé nézett, aztán lassan megfordult: – Isten áldjon, Anti...

*

Őszi takarodásig Nagy Antal nem mozdult a faluból. Hajnaltól estig dolgozott nap nap után. Vasárnaponként rendszeren Besékhez ment: Bese Annát írni-olvasni tanította. Ősz felé már diktálhatott neki. Szép türelmesen mondotta előtte a szókat, és a leány szép türelmesen róttá írónáddal a betűket a papirosra:

„Kezdetben vala amaz ige és az ige vala az Istennél, és az ige Isten vala...”

Az embereknek van szemük, és a legények nem legyeskedtek Bese Anna körül. Nagy Antal komoly ember volt, és soha úgy nem beszélt a leányhoz, ahogy legények szoktak leányokhoz, de a leány mégis örvendett, amikor hozzájuk jött. Egyszer aztán megtörtént – ősz felé volt már, és a Bese kertben szedték az almát –, hogy Nagy Antal azt mondta:

– Ha valaha megházasodom, téged elvinnélek. De vajon eljönnél-é utánam?

A leány kicsit megpirult, de tiszta szemmel nézett a legény arcába:

– Maga után el.

– Látod, már azért a csikóért is érdemes volna, hogy elvegyelek, amit veled kapnék.

Bese Anna kacagott:

– Ugye, hogy érdemes lenne. Azért a csikóért.

*

Ősz végén a papok kiprédikálták minden templomban, hogy a tizedet ezután nem természetben szedik, hanem pénzü, ahogy a piacon jár. De hozzátették azt is, hogy a tizedesek csak új pénzt vesznek el, régi pénzben hát senki sem fizethet. Hogy pedig mindenkinek ideje legyen a pénzt összeszedni, a tizedet Boldogasszony havában kezdik szedni...

Mintha ököllel ütöttek volna a szívére, amikor ezt Nagy Antal meghallotta:

– Irgalmas Isten, mi leszen most?

Két napig járta a hegyeket és az erdőket, és két napig nem beszélt emberrel. Két nap és két hosszú-hosszú őszi éccakán nem hunyta le a szemét és alig falt valamit. Csak tépte és szaggatta magát és nem mert a faluba menni, nem akart embert látni és perelt, perelt az Úristennel. És harmadnapon, amikor hajnal felé éhesen és holtra fáradtan hazalopózott, hogy egyék valamit és pihenjen, a tűzhelyen égett a tűz, és a tüzet egy ember piszkálta.

De amikor ezt az embert Nagy Antal meglátta, akkor tudta már, hogy mi leszen:

– Bálint atya!...

Meghajtotta a fejét mélyen, és nagyon nyomorult féregnek érezte magát.

– Eljöttem, hogy beszéljünk, fiam – szólt a vendég csendes, komoly hangon –, mert az idő beteljesedett. A gabona érik, és az aratóknak idejére készen kell lenniök, hogy arathassanak. Utána akarsz-e nézni, hogy elegendő aratómunkásod legyen, akiknek sarlójuk meg legyen élesítve?

Nagy Antal minden erejével azt akarta mondani: nem, atyám, nem akarok. De amikor megszólalt, azt mondotta:

– Akarok, atyám.

És akkor megijedt, mert a hang, aki a szájából kijött, egészen idegen hang volt. Reszketett félelmében.

– A te száddal a mi urunk Jézus Krisztus szólott – mondotta Bálint atya, és figyelmes, csillogó szemekkel nézte Nagy Antalt –, aki ezt monda magáról tanítványainak az evangélista tanúsága szerint:

„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békeséget bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet, hanem fegyvert.”

„Mert jöttem, hogy ezt cselekedjem, hogy a fiú az ő atyjának ellensége legyen, a leányzó az ő anyjának és a menyé az ő napjának.”

„És hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe...”

– Ez a Jézus parancsolta nékem, hogy hozzád eljőjtek, és Ő parancsolja néked, hogy cselekedj az ő munkáját...

*

Másnap útnak indította Mártont, a jobbágyot Nagy Antal. Aztán lóra ült maga is.

Útja Bese Tamásék portája előtt vitt el – a leány az udvaron állott, a majorságnak ételt szórt, és amikor Antit megpillantotta, mosolygott:

– Hová készül?

– Egy kis dolgom van, kislány. Egy ideig nem leszek itthon.

– Mikor jön haza?

– Nem tudom még, de ha addig nem, karácsonykor itt leszek nálatok. Hát jó kalácsot süss.

A ló felágaskodott, mert az ostorral végigvágott a fején...

*

És másnap és harmadnap és azután is nap nap után innen is, onnan is elindult egy-egy ember azon az őszutolján. Ki lovon, ki gyalog, csizmában az egyik, és báránybőr mentében, bocskorban a másik és daróccondrában. Voltak, akik északnak mentek Szilágy felé meg ki a nyírre, és voltak, akik napkeletnek mentek a Maros felé és a Küküllő felé, és olyanok is voltak, akik napnyugatnak mentek Bihar felé. Senki sem vette számba akkor ezeket az egyes vándorokat, akik nem vittek magukkal se pénzt, se portékát, se fegyvert; akik csak amolyan egyszerű vándorok voltak, amilyenek minden úton, minden időben kóborolnak, de kivált ősz végén és tél elején.

Csak azok, akikhez küldve voltak.

*

Karácsony szombatján estére a nagy asztalt terítette meg Bese Anna az elsőházban, és a tartóban két viaszgyertyát gyújtott meg. Az asztalon a nagy kalács még meleg, a cserépfazék tele újbórral. Lobogva ég a tűzhelyen a tűz, és a padkán, a lángtól félrehúzva, melegen áll az étel a fazékban. A kicsi asszony, Bese Tamás ijedt arcú felesége, minden percben megkérdi:

– Ne tálaljak vajon? Sze ideje volna...

Mire Bese Tamás nem felel, csak nézi a tüzet, és mintha hallgatóznék. A leány apját nézi és halkán mondja:

– Várhatunk még, édesanyám.

Egyszer aztán elkezdtek ugatni a kutyák, és valaki topog a tornácon. Bese Tamás felkapja a fejét:

– Tálalhatsz már. Ideje.

Frissen mosdottan, tiszta gúnyában és mosolyogva köszöntötte az ünnepet a ház népeire Nagy Antal. És mosolyogtak a háziak is. De egyszeriben azt is meglátták, hogy Nagy Antal megvénült. Orcája barázdás, bőre cserepes, szinte sötét-fakó. Szeme mélyen ül a koponyájában, és a száját szigorúan fogja össze.

De a friss kalácsot úgy falta, mint a farkas, és Bese Anna úgy érezte, mintha simogatnák. A házigazda borral kínálta és megjegyezte:

– Hitvány bőrben vagy, Anti.

– A télen felhízhatok, semmi dolgom. Hát itt mi újság?

– Zúg a szegénység a püspökre.

– Mindenütt zúg.

– Az urak is haragusznak. Nekik is baj a püspök parancsa.

– Segíthetnének rajta, ha akarnák.

– Hogyan?

– A püspöknél nagyobb úr a vajda.

– A vajda egy követ fúj vele, úgy mondják.

– A vajdánál nagyobb úr a király.

– Messze van.

Később azt kérdezte Anti:

– Hát ama márkai Jakab atya szorgalmatoskodik-e még?

– Nem győzi a munkát már. A múlt héten pribékjeivel a meghalt daróci pap sírját bontatta fel. A csontokat kidobták belőle és elégették. A nép majdnem nekiment a katonának. De azóta Vajdaházi Nagy Pál nem kíséri a ferences barátokat ilyen útra.

– Ő volt ott?

– Ő. De hogy hazament, lecsapta az apátúr elé a kardját, és azt mondta, hogy ő katonának szegődött, nem hóhér pribékjének, sem holtak háborítójának.

– És az apátúr?

– Vasra akarta veretni. De Márton atya, a perjel megbékítette. A monostor pedig nem ád azóta katonát Jakab páternek.

*

Boldogasszony havában megindultak a püspöki tizedesek papi tizedet szedni a falukra. A parancsolat szerint új pénz-

ben követelték az adót, de a pórnép – nem fizetett. Sehol, és csökönyösen. Ahol erővel próbálkoztak a tizedesek, szembe is szállottak, és volt, ahol kikergették őket a faluból. A jobbágyos földesurak a vállukat vonogatták.

– Katonákat küldjön a püspök és hóhért is velük, ha vérit akarja a pórnak – mondogatták.

És a püspök valóban katonákat adott a tizedesek mellé.

Így már inkább ment: katonával nem jó tréfálni, mert az hamar üt. Egypár embert megverték, néhányat leütöttek. Volt, akit vasra vertek és elhurcoltak: ki tudja hová? És elhajtották a tehenét és a lovát, ha nem fizetett: majd kiválsz jó, új pénzzel, bitang, ha látni akarod! Így ment ez böjtelő havában.

Eljött böjtmás hava, és elment a hó. Az erdő alján az avar alól kidugta fejét az ibolya, és a somfa kivirágzott a vágásokban.

Akkor történt, ilyen szép, zsendülő tavaszi napon. A tizedsedők Vajdaházán jártak, és otthon volt éppen Nagy Pál is, a hadnagy. Két jobbágya volt neki is, és amikor a tizedesek azoknak a tehenét hajtották el, Nagy Pál közbelépett. Először szép szóval, aztán gorombasággal. A vége az lett, hogy Nagy Pál úr ütött, s az örmény tizedes véresen bukott a sárba. Az emberek látták a vért, és megdühödtek, az egész falu egyszerre fejszére, botra kapott. A katonából egyet levertek, a többi véresen futott el. A tizedest addig rugdosták, amíg meghalt. Akkor fogták és kinn a hátrában egy árokba vetették.

És azután egész nap zúgott és zajlott a falu, mintha megbolondult volna. Az emberek rótták az utcát csoportosan. És ittak meg kurjongattak.

De östére kijózanodtak és megijedtek. Néhányan Nagy Pálhoz futottak el: Mi lesz most? A hadnagy éppen lóra ült:

– Lássátok, én is futok. Fussatok ti is a hegyekbe, amíg elfelejtődik egy kicsit a dolog. Mert csúnya vége lesz a mai táncnak.

Vajdaházi Nagy Pál hadnagy egy futással Szucsáig futott. Egyenesen Nagy Antihoz.

– No, öcsém, itt a kardom, egyebem nincsen mától kezdve. Ha tudsz vele valamit kezdeni; te okosabb ember vagy nálamnál.

És elmondotta, mi történt.

Mire Nagy Anti csak ennyit mondott:

– Hát akkor vond ki a kardodat, mert én is kivonom az enyémet ezen a szent percen.

*

És aznap éjszaka a Bátor-hegy ormán tűzvilág lobbant fel és lángolt, lobogott egész hajnalig. Valaki meglátta, mire megbolydult az egész falu egyszerre. Voltak, akik kifutottak a csillagos éjszakában a határra, és azok azzal a hírral jöttek vissza, hogy körös-körül a hegyeken mindenütt tüzek égnek, ameddig a szem ellát. S ebből megtudták, hogy immár egész Erdélyországban lobognak a tűzlángok, és kinn Biharban is, meg a Nyírségen is.

Most már megnyugodtak és hazamentek. De otthon a parasztok előhúzták az eldugott kaszát, akit már rég kiegyenesítettek és a hosszú nyelű baltákat meg az ólommal beöntött fejű tölgyfa botokat. És sok hétszilvafás nemes lerúgta bocskorát. Csizmát húzott és kardot kötött az oldalára. A vállára kopját vetett meg íjat és nyíltartó puzdrát. És nyergelte a lovat.

Még nem pitymallott, amikor megindult a falu. A gyalogjárók előtt Márton, a jobbágy, a lovasok előtt Vajdaházi Nagy Pál. A parancsot Budai Nagy Antal adta: se jobbra, se balra, egyenesen a hegyek között Désnek, a Szamos mellé.

Budai Nagy Antal utánuk nézett. Aztán leült a tornác-küszöbre. Fáradt volt, irtózatosan fáradt. Gondolkozni szeretett volna, de semmi az eszébe nem jutott, csak fáradtságot érzett és végtelen nagy gomolygó sötétséget, amibe hiába akart belelátni. Körülötte a falun ijedt csend, és a Bátor-hegyen a hamvadó, halványuló tűzvilág. Keleten pirkadt a hajnal.

Aztán látta, hogy a nap felkél, és a lármatűz kialszik. S tudta, hogy ebben a pillanatban mindenütt Erdélyországban kél az új nap, és kialusznak a lármatűzek. De helyettük elkezd folyni a vér. Előbb a papok vére, azután az urak vére, azután a katonák vére és végül a parasztok vére. S a kialudt lármatűzek helyett más éccakán új tüzek vereslenek: lángolni fognak parókiák és templomok és monostorok és kastélyok, városok és várak. És neki bele kell gázolni ebbe a vérbe és ebbe a tűzbe azokkal, akiket abba előre-küldött.

Olyan irtózatosan megfáradt ebbe a gondolatba.

A nap ragyogott, és a szellő a tavaszi föld erjedő, savanykás szagát csapta az orrába. Az istállóban megbódult egy tehén, és felvihogott egy ló. Az udvaron nagy, süvítő rajokban rebbentek fel a verebek, amikor a macska közibük ugrott, és a ház fedelén nagy lármával csipogtak és csevegtek. De kinn a napos hegyoldalon egyetlen eke se szánt, és a faluban semmi emberi lárma. A munka meghalt a faluban.

– Irgalmas Isten!

Megrázta magát Nagy Antal, és felállott. Támolygott, mint a beteg. Reszketett.

Kibandukolt az utcára. Egy lelket se látott. A kapuzábéhoz támaszkodott és úgy maradt mozdulatlanul. Várt. Szeme néha a hegyek felé révedt, és egyre türelmetlenebbül várt. Várnia kellett, és ez olyan nehéz volt most, hogy a lélegzete elakadt. Úgy érezte, hogy kibírhatatlan, hogy össze fog roppanni belé, mint az igában megszakadó állat. És a falu körülötte mintha meghalt volna. Orcája hamuszínűre változott, és hideg verejték gyöngyözött le a homlokára.

A nap, mint máskor is, méltóságos egyformasággal csúszott mind feljebb és feljebb az égboltozaton.

Megrezzent, mintha ütés érte volna, és a hegyek felé pillantott, ahol lovas emberek ereszkedtek le a falu felé. Libasorban jöttek, és sokan, mind többen. S ahogy szaporodtak és közeledtek, úgy éledt meg Nagy Antal. Hosszú, éles kurjantás úgy vágott beléje, mint az ostorcsapás, és Nagy Antal kiegyenesedett.

Aztán ott állott előtte Kardos Jákob, a somteleki hosszú hajú román, lóháton, kacagó orcával. Fején fekete bárányszőrű süveg, hátán panyókára vetett condra, oldalán kard, és a nyeregre akasztva csákány. És megette tolongtak a havas-aljiak, bozontos, mokány lovakon, szürkén, vidáman, fegyveresen. Lehetek talán kétszázan is. És Kardos Jákob mondta:

– Ahogy ígértem, itt vagyunk, Antal. S megyünk utánad.

Nagy Antal lóra ült és kiugratott az utcára. Ott megrántotta a kantárszárat és körülpillantott. S lám, az utca teli néppel: asszonyokkal és gyermekekkel és emberekkel is. A szeme Bese Annán állott meg, de mintha a leány elérhetetlen messze lett volna most tőle: egy régi-régi emlékezés csupán.

Lova ugrálni kezdett alatta, mire sarkát belevágta az oldalába és elrikkantotta magát:

– Utánam az Úristen nevében.

... Egy hét múlva Alparét falu mellett a Bábolnai-hegyen negyvenezer ember táborozott. Negyvenezer pór és bocskoros nemes, akinek Budai Nagy Antal parancsolt, meg Vajdaházi Nagy Pál, Kardos Jákob és Márton, a jobbágy.

*

Sietni, sietni. Éjjel-nappal. Mert nyergeket a vajda, és kibontva a püspöki zászló. Kötik az urak a kardot, és véres kard hívja fegyverbe a székely huszárokat és láncsás talpasokat.

Sietni, sietni. Éjjel-nappal. A tábort keríteni láncos szeke-
rekkel és sáncot hányni körül. Lisztet fuvarozni, és marhát
összeterelni. Páncélt és bőrgúnyát, kardot és láncsát, szekercét
és nyilat szerezni a katonáknak. Nyerget és kantárt a lovaknak.
És láncsás századokat formálni, meg alabárdos, páncélos csapatokat;
és huszárokat; megtanítani a pórokat íjjal löni, karddal vágni,
láncsával szűrni, buzogánnyal ütni. A gyáva parasztból katonát
csinálni, a jámbor emberből embergyilkost.

Sietni, sietni. Éjjel-nappal. Mert lám, gyülekeznek már a katonák
Kolozsváron. Ott a vajda: Csáki István uram a seregével már; ott a püspök:
Lépes György uram, a maga zászlójával, és a Marosnál vannak már
Tamási Henrik úr és a Kusalyi Jaks úr mérges székelyei.

Egy nyári reggelen aztán megpillantották a pórok a Szamos
mellett a vajda seregét: hatezeröttszáz katonát.

És megdöbbsentek.

Reszkettek félelmükben a parasztok, és sírtak, mint a gyermekek.
Vinyogtak, mint a kutya, akire korbács vár. És elfelejtették,
hogy a kezükben fegyver van, akivel ölni lehet.

S amikor kiválasztottak ötöt maguk közül, akik kegyelmet
könyörögni menjenek a vajdához, akkor Budai Antal azt hitte,
hogy vége mindennek.

Ötön mentek el délben a vajda táborába, és egy ember
jött vissza belőlük östére. Hátán bőrszak, és abban négy véres fej.

A könyörgő pórok feje.

Másnap a vajda kürtöt fúvatott, zászlót bontatott, és serege reázúdult a bábolnai táborra.

De nem volt már akkor gyáva paraszt, nem reszketett ott már senki, és nem sírt, nem vinnyogott. De fegyvert szorongatott minden ököl, és csattogtatta a fogát, mint a veszett farkas.

És hiába lötték az ágyúk a parasztok szekérvárát, hiába az íjászok, és hiábavaló volt a gyalog láncsások rohama, és a páncélra, nehéz huszárok is véresen torpantak vissza a vérrel nyitott résnél, ahol vasinges parasztokkal találták magukat szemben, akiknek hosszú nyelű láncos buzogánya ellen páncél és sisak nem védelmezett meg sem embert, sem lovat.

Amikor pedig megfáradtak a rohamokban a vajda katonái, akkor megindultak a vasas szekerek széles sorban. Lassan indultak, és egyre sebesebben a hegyoldalon lefelé. Majd megnyíltak kétfelé – és vége volt a harcnak: a vajda serege megfordult. Vitézei a hátukba vetett hosszú pajzs alá húzott fejfel futottak, és a pajzsokat Vajdaházi Nagy Pál hadnagy kurtanemesei döngették.

A parasztok ész nélkül, vértől ittasan, vak mámorral üvöltötték diadalukat a szürkületbe.

Budai Nagy Antal kürtöseinek megparancsolta, hogy fújják a gyülekező jelét...

Másnap Nagy Antal várta a vajdasereg új támadását. De ahelyett három tiszt érkezett a táborba: a vajda traktálni akar a pórok vezéreivel...

*

Szent Jakab havának elején a kolozsvári monostorban, az apátsági konventben kezdték meg a traktát. Ott voltak egyrészről a vajda, a püspök, a székely ispán, a szász gróf, másrészről Budai Nagy Antal, Újlaki Bálint pap és Márton, a jobbágy.

Bálint pap írásba foglalta a pórok akaratát: a tizedet folyó pénzben fizeti a nép ezután, a kilencedet nem vállalják sehogya, a jobbágy szabadon költözködhessenek, minden vagyonáról szabadon rendelkezessék, utána az ura ne örökölhessen. Az inkvizíció tilos, és a kehely használata megadatik.

Az urak a fogukat csikorgatták, és a püspök felugrott:

– Parasztokkal traktálok, de eretnekekkel nem.

Erre az urak is felkeltek: legyen inkább harc. Csak a vajda maradt ülve a helyén, pedig a leggőgösebb ő volt köztük.

– Ebből pedig egy jöttát sem engedhetünk, urak – mondta Bálint atya.

A vajda most felállott, de csak ezt mondta:

– Aludjunk erre egyet.

Odament Nagy Antalhoz. Szó nélkül nézte egy ideig, aztán azt kérdezte:

– Hol tanultad a seregvezetést?

Nagy Antal mosolygott.

– Voltam a Ziska katonája nagyuram, és a Prokopé. Ott lehetett tanulni.

– Kár érted. – Megmozdult, mintha menni akarna, de aztán meggondolta magát: – Holnap alá fogjuk írni a punktumokat. Beszélj a papoddal: a kelyhet el kell hagynotok most, de azt a Jakab atyát én is utálok, az menni fog innen. És a püspök nem fogja a kelyhet meglátni papjaitok kezében, ha ti nem bolygatjátok az ő papjait.

Budai Nagy Antal gondolkozott:

– Lehet. De akkor a pórok megtarthatják fegyvereiket és minden esztendőben táborba gyülekezhetnek.

– És te az én zászlómba állasz.

– Erre aludjunk egyet, nagyuram.

*

Másnap, a hónap hatodnapján elfogadták és aláírták a punktumokat. A vajda az ország nevében, az ispán a székelek nevében, a szász gróf a szászok nevében, a püspök az egyház nevében. A másik oldalon Nagy Antal a hétszilvafások nevében, Bálint atya az újhítűek nevében és Márton a pórok nevében.

Nagy Antal a búcsúzásakor azt mondta a vajdának:

– Nem állok a zászlódnál, nagyuram.

– Kár. Ez az egyetlen utad lehetett volna még, amit én kínálok.

Nagy Anti mosolygott.

– Másik utam is van, nagyuram, és azt százezer pór csinálja nekem.

– Rosszul tudod, Nagy Antal. Az a te utad, bizony mondom, nem oda vezet, ahová te gondolod, de ahová én tudom: a vesztőhelyre.

Anti elsápadt és öntudatlanul kapott a kardjához. A vajda ezt már nem látta, mert sietve ment ki.

– Ugat az eb, ha fogát kiverték – dörmögte Antal, de sápadt maradt az orcája.

... Kolozsmonostorról a vajda Kápolnára sietett. Erdély három törvényes nemzete megkötötte a fegyveres szövetséget egymással: mindenki más ellen...

A pórok nagyon megalázták az urakat, és a szégyent csak vér törölhette le...

*

Ősszel megújult a harc, és megint a parasztok győztek.

De aztán nem bírták szusszal. Hiábavaló volt minden igyekezete a vezéreknek. Hiába magyarázták szép szóval és káromkodással: mintha a lélegzete fogyott volna el a pórnak. Szökdösni kezdtek, és rabolni kezdtek, meg gyújtogatni és gyilkolni. Ész nélkül, mint az állatok.

Egy utolsó nagy nekiugrással a télen Enyedtől Kolozsvárig futott és a várost elfoglalta Nagy Antal serege.

– Legalább ezeknek a szászoknak fizethetek azért az eretnekégetésért – mondotta a vezér Nagy Pálnak.

De ez volt az utolsó győzelem. A vajda serege a várost úgy ölelte körül, hogy se ki, se bé.

Karácsony havában már éheztek, és újesztendőre nem volt a városban egy falat ennivaló. Az emberek szökdösni kezdtek: a vajda táborában volt bőven étel és a dezertálókat örömmel látták: kegyelmet kaptak.

Nagy Antal nap nap után nyugtalanul járta a falakat és bástyákat, ahonnan láthatta a vajda seregét. Keresett egy lyukat, ahol kicsúszhassék köztük. Éjjel és nappal járták a cirkálók a város környékét. De a várost körülgyűrűző sereg napról napra tömöttödték. És a vajda nem aludt.

Egy östefeleg magánosan baktatott szállása felé Nagy Antal, amikor egyszerre nagy csomó katonával találta magát szemben, akik elállották az útját.

– Mit akartok? – riadt fel, és szemükbe nézett.

Szatmár megyeiek voltak, tagbaszakadt, nagy alföldi emberek. Egy pillanatig mintha tétováztak volna, de aztán az egyik előreugrott. Nagy Antal kardot rántott.

– Le a karddal, vezér. Úgyis hiába – s ráugrott, belé a Nagy Antal kinyújtott kardjába.

– Vissza, bitangok – ordította el magát Antal, és véres társukat közéjük dobva, a katonák közé vágott, mint az istennyila.

Egy pillanatig megzavarodtak, és Nagy Antal beugorhatott egy kapun, amit maga megett becsapott, és a záró vasrudat hirtelen keresztülvetette.

A künnszorultak ordítottak dühükben és a kapunak estek. Aztán az utcába lovas patrul kanyarodott be, mely körülfogta őket és kopját szegezett nekik, összekötözték őket, és Nagy Antal kijött a házból.

Az elfogottak kivallották, hogy megbíztatták őket, adják ki a vajdának a vezért élve vagy halva, akkor kegyelmet kapnak és szabadon elvonulást.

Így vagyunk hát!

Nem gondolkozott már, de másnap fényes nappal megfúvatta a kürtöket, kitört a monostori kapun és egész seregével nekiment a vajda páncélosainak. A parasztok behunyták a szemüket, előrefeszítették a kaszát és a láncsát, és ordítottak félelmükben és éhségükben.

Félórát se tartott a csata, és pozdorjává törtek a parasztok. Az a kevés, aki tudott, a hegyekbe futott és rettegve bújt meg a csikorgó hidegben az árkok alján és az erdőkben. Reggelre százával kapták meg a megfagyott parasztkat a környéket beszáguldozó huszárok. De sokat a farkasok már kikezdték volt.

Vajdaházi Nagy Pált, Kardos Jákobot és Mártont, hat hadnagyársukkal, élve fogták el. A vajda karóba húzatta őket.

De Budai Nagy Antal nem került elő sem élve, sem holtan. Voltak, akik látták, ahogy egy huszárcsákány ütésétől lefordult a lóról. A vajda kerestette a csata után a holtak között, de nem találták. A lovak bizonyosan összetaposták a fejét...

Az országépítő

Részlet

MÁSODIK KÖNYV

MÁSODIK FEJEZET

A tél korán beköszöntött, és a vastag, fehér, fagyos hó betakarta a hegyeket, völgyeket, az erdőket és mezőségeket, be az ingoványos tóságokat és a folyóvizeket, betakarta a kövér legelőtérségeket és be a kietlen, szikes pusztaságot és betakarta az emberek és állatok szállásait. Nincsenek utak és ösvények, nincsenek kertek és sáncok, és megszántott földek sincsenek; minden, de minden eltűnt a fehér, fagyos hótakaró alatt, és minden egyforma lett, ami különböző volt egymástól, és betakarózott, megbújt a fehér hótakaró alatt minden, ami emberi élet és ember munkája. S mintha elaludt volna a gond és a reménykedés, és elaludt volna a harag és gyűlölködés, meg a tusakodás is az irgalmatlanul végtelen, halottas, hideg, kegyetlenül szépséges fehér hó alatt.

De lám, a hóba hamarosan mindenféle nyomok íródnak. Apró, gyenge kis madárnyomocskák és egérnyomok meg mókusnyomok. Azután nyúlnyomok, rókanyomok és farkasnyomok, azután bocskornyomok és lónyomok meg szánkanyomok. És a nyomokból ösvények lesznek, kanyargó végtelenül hosszú barázdák mindenfelé, és utak is szélesednek ki belőlük itt-ott.

Az ösvényeken és az utakon emberek baktatnak nagy néha. Jönnek és mennek. Gyalogosan, bottal a kézben, de még inkább lóháton. Ha süt a nap, és nem fújja a havat a szél, vagy csendes, tiszta, holdvilágos éjszakákon, amikor ropog a hó és csikorog és sziporkázva csillog; jönnek-mennek a magános vándorok, és a tanyákon, szállásokon meg-megpihennek. A házbeliék között melegednek a tűznél és elbeszélgetnek egymással egy falás étel és egy korty ital mellett, akit jó szívvel ad a gazda az utasembernek, aki meg cserében mesélni tud sok mindenfélét, amiről azután beszélgetni és gondolkozni lehet a hóba betemetett embereknek.

Szállástól szállásig, egyik tanyától a másikig kanyarognak az ösvények és utak keresztül-kasul, völgyből fel a hegyre,

átal a befagyott vizeken és bé a véghetetlen rónaságba. Nem kezdődnek sehol, és végük sehol nincsen. És az ösvényeken és utakon együtt az emberekkel és állatokkal baktatnak a hírek. Jönnek északról és délről, napkeletről és napnyugatról és lépegetnek, futnak, szállanak tanyáról tanyára, szállásról szállásra, északnak és délnek, napkeletnek és napnyugatnak. Útközben egymás megett és egymás mellett mennek-jönnek a hírek, megelőzik egymást néha, avagy még útközben összekeverednek egymással, és két hírből egy lesz, avagy fordítva, egyetlen hír kétfelé válik és lesz belőle több. De útközben néha összezsugorodik a hír, avagy megnövekedik, kihízik félelmesen nagyra, és így megyén tovább, mind tovább, ki tudja, meddig?

Ebben az esztendőben sok hír járta a maga téli útját a hóba taposott ösvényeken és utakon. És az emberek is nagyobb kívánsággal várták és mesélték tovább azokat, mint máskor. Mert lám, az új hadnagyról, Gézafia Istvánról senki sem tudja, mit akar, de minden ember érzi, hogy mást, mint akármelyik elődje. Hiszen a régi nevét is elcserélte idegen névvel és idegen Istenhez imádkozik, akit német papok idegen földről hoztak az országba, és akihez ez ideig csak rabok imádkoztak. És beszélük, asszonyt is idegen országból hoz magának, nem jó neki senki az idevaló nemzetből valók közül.

Ezzel a hírrel teleltek be az emberek.

És most a hóba vágott ösvényeken új hírek jönnek és mennek a kietlen fagyban, a végtelen, halott föld felett. És odaülnek a hírek a téli, füstös sátrakban és kalyibákban tűz körül gunnyasztó emberek közé, hogy felmelegedve és jólakva tovább vándoroljanak új tanyákra, új tüzek és más emberek közé. Aba hadnagy, a kabar vezír is újhitű lett fias-tul. Az esztergomi új kőházban csuhás papok keresztelték meg, és Abafia Sámuel elkapta feleségül a Nagyúr testvérhúgát. Azóta a kabar urak tar koponyájára nyakra-főre csorgatják a papok a szentelt vizet. Aba úr parancsolta ezt így, hogy fia sógora lett ország hadnagyának.

S beszélte, mesélte a hír, hogy a magyar vezír váraiba gyűlön gyűl a had. Német katonák és csehek meg morvák, akiket zsoldon fogadott az Úr. Lovas katonák, de gyalog láncsások is, meg nyilasok. Nyüzsögnek immár Pozsony várában és Győrvárban, meg Esztergomban és Fehérváron. De

arról is tudnak az emberek, hogy a Nagyúr a hansági bese-nyőket, meg a mosonyi avar kopjákat a napnyugati gyepűtől a veszprémi tanyákra rendelte és parancsolójuk ott Dobokafia Csanád. És helyettük tiszai és dunai vitézeket rendelt a német gyepűhöz.

Azután más dolgokat is tudnak az emberek. Télfordulás-kor arról beszélnek, hogy Boleszló herceg az új isten papjait megölette cseh földön; aki meg nem halt, elfutott, és ezeket István úr befogadta az országba, mert így parancsolta a német császár.

... Lassankint vénült a tél. A hó megkásásodott, és a lapos helyeken megcsillantak a tócsák. A verőfényes oldalakon barna foltokban ütközött ki a föld és sok helyütt kihajtották a disznót, a juhok meg elkezdtek bárányozni. Nehéz lett a járás a vizes hóban és a ragadós sárban és lám, mégis megszaporodtak a járókelők az ösvényeken és utakon. A tanyák, meg szállások körül mozdulni kezd az új, tavaszi élet. S hogy a költöző vadliba hangja is kiabált éjszakánként a magas égről, az emberek is egyszerre hangosabbak lettek és szaporább mozgásúak.

De most a tanyákra és szállásokra érkező vándorlók közé hangos beszédű, nagyszájú emberek keveredtek mind gyakrabban. Szidták az új hadnagyot, aki gyalázatosan eladta magát a németnek és a papoknak, és rabságra parancsolja mind a magyar nemzetségeket. Ezért gyűjti a német hadakat be az országba, velük rakja meg a várakat, és német urakat állít eléjük parancsolónak. S lám, megvette a kabarokat is, és bolondítja a Huba nemzetségeket. Most pedig Koppány úr tartományára vetette szemét, mert Vérbulcsú unokája nem akarja fejét a német járomba hajtani, akibe a papok csalogtják a bolond embert. De kiüzte a somogyi tartományból mind az idegeneket és bizony zászlót bontat, ha megzöldül a pást, és kihajt Árpád földjéről minden idebitangolt idegent. Meglássátok, emberek... Meglássátok...

Csak takarodjék a hó, és zsendüljön a pást...

És sok helyütt bólogattak fejükkel komolyan az ilyen beszédekre az emberek. Mert aki eladja magát és nemzetét idegen szolgaságba, az nem lehet igaz ember sehogy. És lehet, hogy valójában Koppány urat is illetné a hadnagyi bot inkább, mint Gézafia Istvánt. No, urak dolga ez, és majd meglássuk. Hanem a marha már erősen bög a pajtákon

és a leveles színek alatt; azt már jó volna kiereszteni, hogy bár megjárja magát, és adná a jóatya, hogy serkedjen a pást...

*

Esztergom várában az új isten kőtemploma készen lett karácsonyra. De a görög kőművesmestereket ott marasztalta az úr: szűk immár a palota, ha német hercegasszony jó ide új asszonynak; toldani kell hozzája, és ezt már kőfundamentumra, kőből való alsó házakkal, mint erdőelvi Fehérvárában, így azután egész télen kopácsolták, faragták a követ a mesterek. És ácsok is dolgoztak egész télen a gerendákon, félfákon, oszlopokon; asztalosok ablaktáblákon, ajtószárnyakon; lakatosok kilincseken, karikákon, fordítókon. Géza úr betegen is siettette a munkát, és a nagyasszony is hajtotta őket.

Csak István, az új hadnagy nemigen állott a munka után. Ténferegve járt-kelt a várban, szűk szóval beszélt, ha éppen kellett, avagy Vecelin úrral és Deodát úrral mustrálta a katonákat, akik érkeztek mindenfelől. De inkább csak ügyelte, hogy Vecelin úr Csanáddal hogyan szedi őket rendbesorba, a különvalókat elválasztják, az egymáshoz valókat meg együvé terelik. Vecelin is inkább Géza úrral beszélgette meg ügyes-bajos dolgait és tanakodott a beteg emberrel inkább, mint az új hadnaggal.

Újesztendő havában tíz német barát érkezett Esztergomba. Csehországból, a breunovi kolostorból kergették ki őket a cseh urak. Adalbert püspök tanítványai voltak, akik pogányokat téríteni és tanítani mentek volt nemrégén Csehországba, de ott hamarosan megunták az új isten papjait. Géza úr és István is szívesen fogadták és marasztalták őket. Itt a templom: imádkozhatnak, keresztelhetnek.

Böjtelő havában Csanád urat István apja tanácsára, Veszprém várába küldte: jó lesz, ha a szemét nyitva tartja Somogy és Zala felé.

Böjtmás havában Henrik herceg hírül adta, hogy bajor Gizella útra kelt Regensburgból új hazája felé. S Pázmán úr, meg Bikács ispán tüstént indultak István úr jegybéli mátkája elé a német határra, Passau várába. Sereggel mentek, minden testőrző vári kopját magukkal vittek, s lovászokat meg szolgáló rabokat is fölösen. Velük ment a frissen érke-

zett papok közül Anasztázius is, kérő násznagynak öreg Csák úr, vőfélyeknek a talián Deodát és a délceg Szalók nembeli Sebus úrfi.

A tavasz akkor már erősen tusakodott a vénülő téllel, és a várbeli gyermekek az erdőből hóvirágot hoztak be. A nap vidáman sütött, és a hófoltokból mindenütt hangosan csörgedezett az olvadás. A Duna vize sárgán hömpölygött, hullámos hátán nagy jéglapok úszkáltak. A kompnál dolgoztak a révészek; ha indul a hegyekből az olvadás, nehogy elvigye a töltést.

István a vízitoronyból sokáig nézett a tovavonuló lakodalmas sereg után és azután szerte a kora tavaszi zsendülésbe. A víz menti szél erjedő földszagot legyezett orcájába, és a mezőre kicsapott juhnyájak felől ide hallatszott a fiatal bárányok vidáman szomorú bégetése.

S azon a napon érkezett Csanád úr üzenete:

A zalai tartomány zúg, mint rajzásra készülő méhköpű. Mindenfelé emberek járnak és hergelik a népeket az új hit ellen és az idegenek ellen és a nemzet új hadnagya ellen, aki törvény ellenére ül a magyar nemzetségek nyakán és eladta az országot a németnek és a papoknak. A nép nyughatatlan és nyilat tollaz, kardot köszörül, nyerget, kantárt javít és élesíti a kopjvasat Zalában, Somogyban, de úgy hallik, a Botond törzs tartományában is. Új fűre, úgy mondják, kisarjad a háború...

Hogy megtudta Géza úr is a hírt, azt mondotta Istvánnak:

– Vártam. Ezt vártam. De nem hittem, hogy ilyen sietősen érik a Koppány vetése...

Elgondolkozott és később még azt mondta:

– De talán így jobb. Talán így...

Többet nem mondott, és István is hallgatott. A szeme belémeredt a levegőbe és azon vette észre magát, hogy nem Koppányon jár az esze. De azon, hogy milyen vidáman indultak el a mai zsendülő tavaszi napon a leánykérők a messze Passaubá. S azt sem tudta, hogyan csúszott ki a száján a kérdés:

– Vajon mikor térnek meg bajor földről Pázmán comes meg az udvarispán?

Géza pillantása élesen, kutatva vizsgálja fiát. De István szeme kalandozik, ki tudja, hol?

– Miért kérdezted?

István összekapta magát és apjára nézett.

– Azt akarom: siessenek.

– Nem jó az út még most. De egy holdfordulásra itthon lehetnek.

– Nagy idő az. Sok. Igen sok.

– Ha nem időznek, hamarabb is lehet.

– Ne időzzenek...

István indult kifelé:

– Napnyugtára Vecelin úrral visszajövök.

És ment ki sietve.

Géza úr kicsit csudálkozva nézett utána...

*

Géza, a halállal viaskodó nagyúr, a nyugovó ágyon fekszik, feje magasra felpárnázva. A nagyasszony az ágy fejénél párnás kisszékén. Az ágy lábánál magas hátú faragott székben István; ültében szembe láthatta apját éppen. A fal menti padon Radla apátúr, előtte az asztalon ténta, penna és papíros. S a baráttal szemben Vecelin comes.

A házban borzongató hideg, égett olaj füstjének émelygő szaga, és nehéz csend. Az emberek mozdulás nélkül ültek, fagyúval bekenet bundákban, összegubbaszkodva.

– Koppány erős. Tudom – mondotta Géza úr. – És ha melléje áll a Botond törzs, erősebb, mint mink.

Így mondotta Géza, és a többi hallgatva nézte a beteg nagyurat. Sokára dörmögte Vecelin úr:

– Láttam a somogyiakat futni...

De Géza úr legyintett kezével:

Nem prédára szomjas most a horka, de a hadnagyi botra. Bizony nem a gyepűt akarja tágítani, de az országot akarja. Tőlünk akarja elvenni az országot és tőletek, Vecelin, a németektől és a papoktól...

Országostul kell reá menni. Mind a többi nemzetségeket zászló alá szólítani.

De Géza úr megint csak legyintett:

– Német vagy, Vecelin. Idegen vagy. Nem ösmered a nemzetségeket. Húsz esztendeig tiportam, fojtottam a paraszat, aki talán most veti fel a lángot, hogy porrá égessen mindent, amit építettem. Ezt a tüzet oltani nem segít nekünk senki más nemzetség. S ha el nem oltjuk, bizony benne égünk. A turulos lobogót ma nem én emelem, István sem

emelheti már, hanem Koppány. Jó, ha a nemzetségek csak lesik, ki zászlója hull a sárba. Jó, ha nem vet lángot az ő vérük is. Lásd, ezért erősebb Koppány és Bács hadnagy, ha nem is számosabb a népe a miénknél. Nagy számadás lesz ez, mert nem Somogy avagy Zala kél hadra most csupán. De mind a régi magyar nemzetségek hánykolódnak a német gyeptől a Tiszáig és a Köröstől fel a lengyel gyeptűig. Ma még csak rángatják a féket, akit a fejükbe vetetem. De ha mi vesszük ki a fejükből, elsőben minket tipornak meg, tudom. A féket nem szabad meglazítani, de még keményebben kell fogni, hogy érezzék a szorítást.

– S hát a kabarok?

– Most azok se. A hadnagyok most cserélték fel régi hitüket német hitre... Elég, ha azokra nem mi vigyázunk... Elég az is...

Hallgattak, és István fázva borzongott a bundában.

Egészen halkán szólalt meg Sarolt:

– Ha Gyula hadat küldene Botond tartományára...

Igen, igen. Erdőelvi Gyula vajda. Ajtony úr ha keresztülépne a Tiszán, akkor nem mozdulhatna Bács hadnagy. Géza úr szeme Istvánon, kutatva, nyughatatlanul, amíg csak találkozott kettőjük pillantása: apáé és fiáé. Keményen, szúrósan, lobogva, égetve. Sokáig, hogy már fájt.

Azután István megrázta magát és felállott. Szeme között az egyenes, mély barázda. Szája összeszorítva. Állott és nézte apját. S mint éles kard, vágott a szava:

– Nem!

Géza, a beteg nagyúr, lehunyta szemét, de orcája megenyhült:

– Te mondád, hadnagy.

És mintha mosolygott volna a szája:

– Végeztünk, urak...

*

Csanád a keze alá adott hansági besenyő zászlót Fehérvárába telepítette, az avarokat Veszprémbe. S a gyeptűközön nap nap után száguldottak a vigyázó kopjak.

Szentgyörgy hava első hetében egyik fürkészője a tihani palánknál zalai kopjakat látott, mire Csanád egy fél zászlóval maga indult széjjelnézni a Balaton partján.

A nap sütött, és meleg tavaszi szél szárogatta az utat és csalta a földből a fűvet az avar alól. A vízparti vén fűzfák megfiatalodtak, és a nád között hangoskodott az élet. De a bakonyi erdőkben még kopaszon és feketén meredeztek a tölgyek.

Magasan járt a nap, és a lovak szőre ragyogott az izzadságtól, mikor az elöl száguldó fürkészők az első embert meglátták. Közel a vízparthoz, egy dombocskán lovas embert. Mozdulatlanul állott, feléjük fordulva, s nem mozdult akkor sem, mikor a három legény vágatva repült feléje. Csak mikor már a dombocska alatt lassították a lovakat és a pályát kapdosták elé, akkor emelte fel kezét:

– Megállj!

A parancsoló hangra a legények önkénytelenül megrántották a gyeplőt és szemügyre vették a lovast, aki mozdulatlanul állott akkor is előttük. Felemelt kezében buzogány, barna süvegén elöl aranyos forgó: főember jele.

A távolban hátul előbukkant a had. A lovas ember arra mutatott:

– Jelentsétek uratoknak, hogy beszédem van vele.

A három legény közül egyik megfordította a lovát és elvágatott. A másik kettő azonban ott maradt. A dombon álló ember leeresztette buzogányos kezét.

A had a domb alá érkezett. És a domb tetején Csanád meglepetten rántotta meg lovát. Vele szemben Koppány horka. Fürkésző szemmel nézték egymást szó nélkül, és Csanád agyán hirtelen átsuhant valami. Keze önkénytelenül övéhez kapott, mire Koppány úr megszólalt:

– Nézz oda – és kezével a háta mögé intett.

Csanád arra nézett. A dombról messzire ellátott a tó felé.

Látta a nádas, fűzfás partot, a vízbe nyúló erdős félszigetet. És a palánkot is látta. És a palánk előtti térségen, alig egy nyíllövésre a dombtól, hosszú sorban lovas sereg. Lehetett kétannyi, mint az övé. Szeme Koppányra ugrott vissza, és kezét önkénytelenül homlokához emelte:

– Üdvözöllek, hadnagy.

– Veled van beszédem, Csanád. Parancsold vissza a legényeket. Leülhetünk.

Leszállott lováról és lekuporodott a tavalyi száraz fűbe. Szembe vele Csanád. S vizsgálgatták egymást. Azután a hadnagy kezdte:

– Tudod a törvényt. Taksonyfia Géza után Taksonyfia Mihály minden törzsek hadnagya. S hogy ő nem vállalta: engem illet a vezéri bot. Árpádfia Tarhos maradékát, nem pedig ezt a Vajkot, aki Istvánnak hívhatja magát. Hiába emeltek pajzsra az ősszel féltükben a hadnagyok, Vérbulcsú és Botond törzse nem tartotta a pajzsot, és bizony mondom, kiverem kezéből a botot, aki nem illeti. Tudhatod, erősebb vagyok, mert nem kelnek fegyverre mellette a törzsek ellenem. Istvánt csak német ebjei segítik, és a keresztre feszített új isten gyáva csuhásai hiába imádkoznak érette.

A hadnagy elhallgatott, és Csanád megkérdezte:

– Miért mondd ezt nekem?

– A csuhásokat bizony keresztre feszítettem, a felhizlalt német urakat kitakarítottam az országból ijástól-fíastól, és aki magyar Vajkkal együtt el nem futhat, bizony fejüket kopjavégre szúratom.

– Miért mondd ezt nekem, hadnagy?

– Mit ígért neked István, ha hűségiben maradsz? Ispán-ságot nem adott, aranymarhával a német katonát tömi, földdel, rabbal a földönfutó német urakat, akit grófoknak hívtok.

Koppány szép lassan felállott és amíg megszorította a ló hevederét, azt mondta:

– Gondolkozz, Csanád. Szép, tágas tartományban jobb parancsoló úrnak lenni, mint engedelmes szolgának. Gondolkozz. Ezt akartam megmondani neked...

Nyeregbe ült Koppány úr, és Csanád csak állott a lóva mellett. A hadnagy homlokához emelte jobb kezét, azután megfordította lovát. S még egyszer visszafordult:

– Ahol jöttetek, ott mehettek visszafelé is. Most még szabad arra az út...

Azután sarkantyút adott lovának.

*

A várdomb verőfényes oldalán a sánc menti kökénybokrok virágba borultak, és az erdei tölgyfákon kiduzzadtak a rügyek. És a cinegék mintha örömben eszüket vesztették volna. A vízparti legelőn a csikók bolondul versenyt nyargaltak, és a bogos lábú bornyúk egy helyben táncoltak és magasra szöktek, mintha a bőrükből akartak volna kiugrani.

Egy hét óta gyűltön-gyűl a had az esztergomi táborba. A vár tövében táboroznak a fogadott katonák: páncélos, nehéz

német lovasok, meg bőrvértés morva és cseh lándzsások, akiknek kerek nemezsüvege acélpántokkal van abroncsolva, és háromszegletes fapajzsuk a földtől vállig érő. Mellettük a rendes vári katonaság, amennyit csak veszedelem nélkül el lehetett hozni a várakból.

A vízparti legelőn ütötték fel sátrukat a hadnagyi zászló alá gyülekező Árpád törzsbeli nemzetségi seregek, és megint külön sátorozik az uradalmi tanyákról összeharagított fegyveres nép: Géza úr csikósai, gulyásai, vadászai és egyéb szolgáló rendek sokasága. Szép sereg, jó lovakkal, rendes fegyverrel és hadigunyával. De együtt alig nyolc zászlónyi. S ha megérkezik Tatáról Tibold úr páncélos zászlója, meg az alsó Duna mellékéről a Tormás, Tevel, Tarhos, Bikács meg a Vajta nemzetségek kopjái, akkor is alig lesz több tíz zászlónál a magyar vezér hada. A nemzetségekkel együtt táboroznak az idetelepedett idegenek zászlói: Vecelin és Hunt comes fazéksisakos svábjai, Altmann úr thüringiai lándzsásai, nürnbergi Herman, Wolfer és Konrád comesek íjasai, apuliai Olivér és Deodát grófok itáliai páncélosai, Gottfried és Poth urak bajorjai.

Azután megérkezik egy este Tibold úr üzenete: a horka népei beütöttek a Kemenesaljára és dúlják a Marcal vize menti tanyákat. Égetnek, prédálnak, gulyát, ménest hajtanak, ha ki németet megfoghatnak, rabságra vetik, az új hitű papokat akasztják, ölik. S a Lél nemzetségek szállásait nagyszájú somogyiak járják: Koppány úr szavával hadba hívják a magyar népet a németek és papok ellen, ő hát nem Esztergomba, de a Rábaközbe indítaná hadinépét.

Vecelin úr csúful káromkodott németül:

– Jó fél zászlója van, az hibázni fog nekünk. Bár az íjait adta volna a gyáva fanbergi.

Másnap hajnalra kétfelől is jött új izenet: az alsó Duna mentéről Vajta nembeli Vid úr hozta az egyiket: az ottani hadat ne várja István, mert az már tülekedik a Botond nemzetségekkel. Hát csak nélkülük igazítsa dolgát a vezír...

Vecelin úr most nem káromkodott, csak dörmögött és hosszú kardja markolatát szorongatta két kézzel, ahogy reá támaszkodott.

A másik hírhozó mosonyi avar főlegény volt, a comes ismerte:

– No, Kartal fiam, mi jót küld Csanád hadnagy?

A katona jelentette: a zalai gyepű mentén mindenütt be-
ütött Koppány úr dúló, fosztogató népe. A dúlok után a Ba-
laton partján szép lassan rendes haddal nyomakodik előre a
horka maga. Csanád Veszprém várához vonta minden ha-
dát. S aki nép nem futott a Bakonyba, azt a várba menekít-
tette. Ménest, gulyát a vár megé és onnan hajtják a Sád
mentén Fehérvárra. „Kérde Csanád hadnagy az én számmal:
jön-e hamar az esztergomi sereg, mert ha nem jő, ő félreáll
az útból, nehogy közrekapják a zalaiak és a somogyiak a
veszprémi térségen.”

– Jól van; eridj és egyél, igyál. Azután adass friss lovat
magadnak és a legényeknek. Mész vissza tüstént.

A palota tornácán állottak Istvánnal, és Vecelin úr so-
káiig simogatta szakállát elgondolkozva:

– Ez hát megvan, uram. A láng fellobbant mindenütt.
Koppány úr érti a mesterséget.

István nézte a szakállas, szürke, nagy németet:

– Mit gondolsz, Vecelin?

Az apró világoskék szemek reá pislogtak:

– Sok mindenre.

– Mit csinálhatunk?

Vecelin úr mérgesen kacagott:

– Te, uram, nem tudom. Bajor Gizella minden percen
itt lehet.

István homlokán a ránc mélyebbre vágódott. Süvegét hátra-
tolta és végigsimította homlokát. Mintha kergetni akart
volna valamit, ami oda, a koponyájába, befurakodott:

– A haddal törődj. Te vagy a vezér. A haddal mi lesz,
Vecelin úr, azt akarom tudni.

Halkan beszélt, kicsit rekedtes hangon, de a szó éles volt,
hogy a lovag sűrű, szürke szemöldöke csudálkozva futott ma-
gasra. S csak ennyit mondott:

– Gyerünk Géza úrhoz.

*

A beteg ember hunyt szemmel hallgatta a híreket. Azután
megkérdezte:

– Mit cselekszel hát?

– Indítanám a hadat tüstént Fehérvárra.

– Tibold katonái nélkül?

Vecelin megütődött:

Hallottad, mit üzent. Koppány hada és a Lél törzs közé áll.

Koppány Veszprém előtt van, oda parancsold Tiboldot, István.

– S a nemzetségek?

– Üzenj nekik, hogy ne álljanak csatát, csak kapdossák Bácsot. Ott a Balaton s Duna között játszodhatnak vele.

A toronyi ór kürtje riadt künn. István felkapta fejét.

Vajon ki jöhet? – gondolta, de Vecelin szólott:

– Indítom hát a nemzetségi zászlókat, aki itt van. Délben a derékhadat, utánuk az uradalmi kopjákat a szekerekkel. És velük a vágómarhát meg a poggyászhordó lovakat.

– S István?

Vecelin huzakodva felelt:

– Úgy volt, hogy marad itt.

Géza a fiára nézett:

– Hát te? Mit gondolsz?

– Még nem tudom.

Egymásra néztek hárman. Az ajtó függönye meglebbent, és Sarolt suhant be rajta nesztelenül. Megállott, senki nem vette észre.

Géza kérdezte, és keze markolta a paplant:

– Talán félsz, István?

– Nem! De tudom, hogy Vecelin fél. S ha én is ott lennék, még jobban félne.

Vecelin úr bólintott:

– Úgy van. Utamban lenne. Jobb volna, ha maradna. Az ajtónálló lépett be és jelentette:

– Bikács úr megérkezett.

István felugrott, és orcája most halottsápadt. Szájából dadogva tolakodik a szó:

– Még nem tudom. Még nem...

S Bikács úr a homlokához emelte jobb kezét István előtt:

– Uram, bajorországi Gizella hercegnő hajója delelőre a révnél lesz ...

*

A vár piacán nyeregben ülnek a láncinges testőrző legények. Hegyes fehér süvegükön arany félhold, derekukon a kardtartó szíja csillogó rézpikkelyekkel kirakva, lábukon hegyes orrú sárga bőrcsizma. A lovak szőre ragyog, és nyereg-

szerszámon, kantáron csörög-zörög az apró, láncra akasztott sok ezüst cifraság. A hosszú kopják háromszegletű veres lobogóját pattogatja a tavaszi szellő.

A palotatornácon az urak gyülekeznek. Ott van bő selyemben, sárga, nyestprémes kaftánban Bikács úr, az öreg udvarispán, talpig vasban Vecelin úr és a comesek, hadi bőrgunyában Vid ispán meg a hadnagyi zászló alá gyűlt Árpád nemzetségi urak, élükön Kurszánfia Solt ispán, s megint csak vasíngben, magyar sisakkal fején a testőrzők hadnagya: Pósa várnagy. Külön barna csomóban Adalbert püspök idefutott papjai, élükön a préposttal. A prépost kezében hosszú nyelű fekete kereszt.

Azután a palota tornácre nyíló ajtójából kilép István, kézen fogva vezeti anyját, erdőelvi Saroltot. S utánuk hajadonfővel Radla, a barát.

Az urak némán köszönnek. A lovászok hozzák a lovakat.

István nyeregbe segíti anyját s maga is nyeregbe ül. És lóra ül Radla apátúr is.

Ebben a percben a déli kaputorony felől néhány lovas kanyarodik a piacra. Apró, bozontos lovakon szürke darócos, fekete báránybőr kucsmás emberek. Kopójukon fehér lófarakas lobogó. Az urak nagy zajjal akkor szállnak nyeregbe, és az idegen lovasok elé későn ugratott a várnagy, hogy elterelje őket a piacról. Akkor már István előtt állanak. És István int a várnagynak:

– Hagyd, Pósa, Ősmerem az embert. No, Gyóka, mit üzen a vajda?

Az idegen lovasok valóban az erdőelvi vajda avar kopjásai, élükön Gyóka vezír, a kalotaszegi szállás ura. S Gyóka jobb kezét süvegéhez emeli:

– Köszöntelek, nagyúr, s köszöntelek, nagyasszonyom. Üzeni a vajda, hogy Fehérvártól megindult a négy hajó só, meg az arany és az ezüst is rudakban. Mire szekereid a révnél lesznek, a hajók is ott. S én most az áráért jöttem. A rabokért és a lovakért. Végeztem.

István nézte az embert, amíg beszélt. Tömött, zömök ember, barna képű, vékony fekete bajsza lelógott, szeme keskeny vágású, orra tömpe. Szava recsegő, és a sok fényes urat maga körül mintha észre se vette volna. A szeme Istvánon, hol meg Sarolton. István anyjára nézett, aztán halk szóval mondta:

– Jól van, Gyóka. Megértettem a vajda szavát.

A várnagyhoz fordult, aki mérgesen táncoltatta lovát a kopott erdőelvi kopják mellett:

– Pósa, gondod legyen Gyóka vezírré. A lovaknak abrakot, az embereknek ételt-italt. De még lesz szóm hozzád, Gyóka. Még ma.

Elköszönt, s Gyóka is fordította lovát. S a várnagynak odaszólt:

– Tudom a járást itt. Az őszön itt jártam az én urammal.

István érezte, hogy a vér fejébe ömlik és onnan le a szívére. Egy pillanatra lehunyta szemét. Azután sarkantyút adott lovának:

– Gyerünk, anyám.

*

A révház mellett, a parton állottak szép rendben, és mozdulás nélkül nézték a vizet. A vízen jött a hajó sebesen lefelé. Tíz evező hajtotta, farában sátoros fedél alól a vízre nagy veres szőnyeg borult ki, a vége úszott a hajó után. A sátorház tetején a kormányos. A hajó eleje felé magas árbocrúd, lekötve négy kötéllel. És az árboc végén lobogó, a lobogóra ágaskodó oroszlán írva.

A hajóról kürtző búgott fel, a révtől visszatükköltek. S a hajó most nekifordult a révnek. Az evezőket behúzták, s a hajó orrából kötelet dobtak a partra; a révészlegények a köteleket vastag, parti sasokhoz tekerték. Mire a hajó a víz sodrával szép szelíden odasimult a töltés megett a révparthoz.

A révészlegények széles pallókat dobtak szép rendben a hajó és a part közé.

A pallóval éppen szemben István, mellette egyfelől Sarolt, másfelől Radla pap. Lóháton, mozdulás nélkül. Azután egy oldalon a bencés barátok, a hosszú nyelvű fekete kereszttel gyalog, más oldalon az urak lóháton, és nagy karéjban, hadrendbe sorakozva a láncinges testőrző kopják.

Egyetlen ember szállt a nyeregből, és az Bikács ispán volt. Gyalog állott a palló végére.

A hajó farában mozgolódás. S egy hosszú, vasinges, kardos vitéz magasodik ki a sátor alól. A vitéz égszínkép bársonyruhás asszonyt emel a pallóra, utána fekete apácát. Az-

után ő is keresztüllépi a hajókorlátot, és hárman megindulnak a pallón a part felé.

Ekkor száll nyeregből István és segít anyjának is nyeregből szállani. És nyeregből száll Radla is, meg az urak is mind, és István köré sorakoznak.

S jönnek hárman a pallón a part felé: közbül az égszínkék ruhás asszony. Magas és délceg és erős: fejről fehér fátyol hull le orcájára. Derekán aranyos öv. Mellette egyfelől a vasba öltözött vitéz, másfelől a fekete apáca.

Bikács udvarispán mélyen hajlik meg előttük.

Az asszony a pallóról lelép a gyepre és megáll. Bikács úr kiegyenesedik. István egy lépést lép előre. Orcája, mint a kő, de szeme lángolón néz az asszonyra, aki előtte áll.

Az udvarispán szól:

– Köszöntelek, hercegnő, bajorországi Gizella, Árpád nemzetségéből való István úrnak földjén, aki a magyar nemzetségek parancsoló hadnagya. Az én uram és mostantól kezdve a Te urad. Üdvözlégy, úrasszonyom.

Akkor a vasinges vitéz lép elő egy lépést István felé:

– Az én uram, Bajorország ura, Henrikus herceg képében üdvözöllek én, Landhuti Hermán úr Téged, a magyarok herceget. S az én uram parancsából íme elhoztam számodra a Te jegyes mátkádat, úrnőmet, Gizella hercegnőt. Fogadd szeretettel, hogy boldog legyen új hazájában, ahova szeretetet és boldogságot hoz Neked és országodnak.

A vitéz meghajolt. István halkán mondta:

– Köszönöm.

Akkor a páncélos vitéz az asszonyhoz fordult:

– Ímé, hercegnő, a Te urad.

Az asszony akkor hátravetette fátyolát az orcájáról:

– Köszöntelek, uram.

Bajorországi Gizella!

Ott állott István előtt, teljes magasságában, sugáron, mint a fenyőszál, keményen és délceg erőben.

Szép, szőke leány. Hiba nélkül való szép, szőke leány. Fehér bőré, egyenes orrú, telt, duzzadt piros ajkú, kerek állú, és a nagy szeme kék. Kék, mint fagyos, hideg téli ég... S a szó tisztán és hideg nyugalommal, rezdülés nélkül gördül a szájából, de visszhangtalanul enyészik el, mint havas téli pusztába kiáltott szó.

Moccanás nélkül nézett István ebbe a két égszínkék szembe, és a két kék szem nyugodt komolysággal, rebbenés nélkül nézett vissza reá. Azután könnyedén homlokához emelte jobb kezét:

– Üdvözöllek, Gizella hercegnő. Köszönöm, hogy eljöttél és hiszem, az Isten akarta ezt így; legyen meg az ő akaratára...

Sápadtan sárga az István orcája, és mintha kőből volna faragva. Azután halkan teszi hozzá:

– Ez itt az én anyám.

S nézi, ahogy édesanyja Gizellához lép és megöleli és megcsókolja mind a két orcáját...

*

Lovat vezetnek elő asszonyi nyereggel. Szó nélkül lép Gizellához és nyeregbe segíti. Azután anyjának akarna segíteni, de az akkor már lóháton ül, és fátyol az arcán. Lovára vetette magát ő is:

– Lóra, ti urak.

És mennek az úton visszafelé a várba. Egy róta testőrző után most ők hárman elől: két fátyolos asszony között István úr.

Utánuk Hermán comest fogja közre Vecelin úr és Radla apát. Azután a többiek, és végül megint csak testőrző kopják.

Ők hárman ott elől hallgatnak. És István nem látja az út mellé hadrendbe állított sereget, egy oldalon a páncélos lovasokat és gyalog lándzsásokat meg íjasokat, más oldalon a nemzetségi lovas kopjákat. Nem látja a kirántott kardokat és az égre felmeredő kopjákat. Nem hallja a pajzsok dönghetését, a német katonák döngő riadását és a magyarok retentő háromszoros hujjogását. A ragyogó ég megsötétül előtte. És egy pillanatra a sötétségből fekete bajuszos, szakállas, fehér, komoly arcból két szomorú szem tekint reá. És feltartott kézből felmered három ujj...

Tompa dübörgésre riad fel: a kapun robognak be, és szeme megkápázik. Azután látja a jól ismert várat, az utcákat és a palota előtti piacot.

Leszáll a lóról, lesegíti menyasszonyát, azután anyját. Felkíséri őket a tornácra és ott megáll. Búcsúzik.

– Anyám vendége leszel egy ideig, ő gondoskodni fog rólad...

... Vecelin úr lép hozzá:

Uram, az előhad elindult, tudod, még a reggel. A derék had tüstént indul, s én velük. Mit parancsolsz?

Páncélt adass nekem. Megyek a derékhaddal én is.

*

Mikor már nyeregben ült, Pósa várnagyot magához intette.

– Azután annak az erdőelvi Gyóka vezírnek azt parancsolom, hogy veled jöjjön. Ha kapálózik, kössétek lovához.

HARMADIK FEJEZET

Koppány úr derék serege betört a veszprémi tartományba, s nem állott vele szemben senki fegyveresen. Csanád úr zászlói visszahúzódtak a fehérvári síkra, s az esztergomi sereg nincsen még sehol.

Koppány úr lassan nyomult előre. Várta Bács hadnagyot, aki hírül adta, hogy jön a Duna felől, de aki nem érkezett idején. És a Zalaváron gyülekező zászlók jó része is hiányzott még. Veszprémet nem támadta meg, nem akart vele időt tölteni, mert várostromra nem készült. De tábort verekett a vár alatt és várt. Portyázói szerteömlöttek a Bakony alján és dúltak, égettek.

Két napig tétlenkedett itt a horka, és akkor megtudta, hogy István serege Fehérvárra érkezett. Szép rendben. Bács hadnagyról semmi híre még, és Zalavárról most indultak el a zászlók. Azonnal a táborba parancsolta a szerteszéledt portyákat és magát Bogát urat indította, hogy keresse meg Bácsot: tüstént repüljenek a haddal a Balatonhoz.

A horka káromkodott türelmetlen dühében és Kál urat küldte portyára Fehérvár felé két zászlóval.

Másnap éppen délebedre kapja Kál úr üzenetét, hogy az esztergomi sereg a Sád vize mentén sebesen jó Veszprém felé. S István úr maga személyében a sereggel lovagol.

Koppány riadót fűvatott:

– Bontass tábort, Tárkány.

Tárkány, a muramenti nemzetségek hadnagya elrikkantotta magát:

– Eléjük megyünk, vezér?
– Nem. Visszavonulunk. Kál úr fedezze a hátunkat. Koppány úr a lovát parancsolta...

*

Jó délután az esztergomi had közel járt Veszprémhez, amikor a hírmondók jelentették Vecelinnek, hogy a horka tábornok szedetett és elvonult Zala felé. A vár környéke felégetve, dülva, megrabolva, de egyetlen somogyi vagy zalai kopja sehol.

Vecelin úr csóválta a fejét:

– Éccakára hát Veszprémbe hálunk.

A sereg a horka elhagyott táborhelyén pihent meg éccakára. Vecelin a szekereket a tábor köré vonatta s egész éjjel szüntelen járatta és váltogatta a vigyázókat a tábor körül, de semmi sem történt.

Másnap hajnalban megindította a sereget Koppány úr nyomában. Az előhad élén ő maga a testőrökkel, s vele István.

Ember, állat sehol, a hadak útjából minden elfutott, vagy megbújt. A nap melegen tűzött, és a tóparti vizes rétek tele sárga gólyahírral, mintha zöld szőnyeget arannyal hintettek volna meg. S a virágok között egy-egy tarkán ragyogó pillangó is libegett már.

Kenese táján érték el a Balatont. Néhány nádból rakott halászkunyhó állt itt a parti füzek alatt. Vecelin úr megállította legényeit, és néhány testőröz megkutatta a kunyhókat és egy darabon a partot: hátha nyelvet foghatnak. Addig a lovak és emberek szusszanjanak az árnyékban.

A fürkészők egyenként tértek vissza és jelentették, hogy a kunyhók üresek, még szerszám, edény avagy hálófoslány sincsen ott, és a víz mentén se ember, se állat. A parton korhadt, lyukas ladik, meg egy nyárfán akasztott ember.

– Miféle?

– Papformájú. Hosszú, fekete a gúnyája, ő maga szakállas. Búbja kopaszra beretvált.

A legény jól látott: ezüst nyárfa vastag alsó ágán újhitű pap lógott. Nemrégén akaszthatták, mert még nem kezdték ki a varjak.

István komoran nézte. S rendelkezett:

–Vágjátok le.

Amíg egy legény levágta az embert, a testőrök odagyültek, és egyikük azt mondta:

– Ösmerem. A mi papunk volt.

István ránézett a testőrzöre:

– Hová való vagy?

– A bakonybéli majorban kanász az apám.

– Temessétek el. A mi papunk volt hát.

Vecelinhez fordult:

– Karón száradjon a gyilkos. Úgy akarom.

Vecelin úr megvakarta fejét. Azután főlegényt küldött a deréksereghez.

– Csanád úr két zászlójával szállja meg a kenesi hegyet és tartsa nyitva a szemét Somogy felé.

Nyeregbe parancsolta a legényeket:

– Előre.

Vágtatva indultak meg a Koppány serege nyomán kitaposott úton, de hamarosan lassítottak, mert a látóhatáron itt is, ott is, előttük és jobb kézre a domboldalakon kopják hegye villant, majd lovasok bukkantak fel és száguldoztak körülöttük, mint cikázó fecskék, meg eltűntek ismét. Néha az első és oldalt járó portyákhoz egészen közel vágattak és nyilat lőttek reájuk, de amikor azok is az új után kapdostak, már fordultak. Csalogatták őket, játszottak velük, és három legényt, aki túl messzire merészelt kergetni őket, hirtelen mindenfelől megrohantak és levágtak. Kopja hegyire szúrt véres fejükkel azután körülszáguldozták az előhadat.

Jó dél volt, amikor a fürkészők jelentették, hogy a tihanyi palánknál hadrendbe sorakozva áll a horka serege.

Vecelin úr megállította az előhadat. A portyákat megerősítette és a főserceghez parancsot küldött: „Megálljanak. A lovasok nyeregből szálljanak, egyék-igyék mindenki, a lovakat lenyergeljék, etessenek, itassanak. De a had legyen készen minden percen a felülésre.”

Az előhadat is nyeregből szállította, de a legények kantárszárral a kézben faljanak a tarisnyából. S maradjanak a zászlók hadrendben.

Azután Kurszánfia Solt úrra bízta az előhadat:

– Ha mozdul a horka, vedd fel a harcot és húzódj lassan visszafelé.

S Istvánnal visszalovagolt a főserceghez. Csak a testőrök kísérték őket.

*

Vecelin úr megpihent a táborban. Csak úgy páncélosán dőlt le a földre terített vastag pokrócra:

– Nem hiszem, hogy hosszú nyugodalmunk lesz – mondta Istvánnak, akivel megosztotta sátrát. – Jó lesz valamit falni is.

Már hajlott a nap lefelé, amikor Solt úr üzenté, hogy Koppány megrohanta az előhadat.

Vecelin úr felállott és kinyújtózkodott.

– Friss lovakat hozzatok.

Szeme végigfutott a körülötte álló urakon, akik parancsot vártak.

Az öreg vezér Vid ispánnal három nemzetségi zászlót küldött a dombok alá jobb felé, két zászló várkatonát Pósa várnaggyal bal felé, és középre Pázmán urat rendelte a páncélosokkal. Pázmán úr mögé a láncinges testőröket és az esztergomi vári kopjákat tartaléknak. A gyalog láncsások és íjasok a szekereket őrizték.

Azután Istvánnal és Hermán lovaggal egy dombocskára lovagolt. Onnan a had felett elláthatott messze, mindenfelé.

S lám, a tó és a hegyek közötti térségen kocogva jó már az előhad, szép rendben, szakaszokban. Hátuk megett porfelleg, melyből ha a szellő meglebbentette, előre-hátra mozgó, meg-megtorpanó, kanyarodó és visszacsapódó, kitáguló, majd összehúzódó sötét foltok bukkantak elő.

És kibontakozik a messzeségből a horka derékserege is: tömött zászlók egymás után. S mind jönnek, jönnek. Amíg csak a szem ellát, mind jönnek, nyomulnak közelebb, közelebb. És hátul még mindig jönnek.

S íme, egyszerre megbomlik a sereg eleje, mintha megzavarodott volna. Hátról vágatva kanyarodnak az első sorok mellé, jobbra és balra új lovas sorok, kiszélesedik az első vonal, betölti a szűk térséget. Azután az egész előrelendül, elébb lassan, majd sebesen, mind sebesebben. Látszik, ahogy a lovasok feje egyszerre eltűnik, és száll a kilőtt nyíl, mint sűrű szúnyograj, és előremerednek a kopják.

Solt úr is visszafordult most. István füle hallja a vad hujjogatót, és az első sorok csattanva robbannak össze. Por-

felleg homályosítja el őket, majd visszafutó lovasok válnak ki a porból, aztán többen, sokan: az első szétrebbent sorok. S új sorok vágtatnak szembe egymással, és Koppány előhadának bal szárnya ölelésre kanyarodik.

A tülök hangja visszavonulóra szólít, s Solt úr zászlói kicsit összezavarodva vágtatnak visszafelé. Nyomukban a horakai sereg, szélesen, hömpölygő vágtatással, mint vihartól korbácsolt tarajos, dübörgő, süvöltő, ordító hullámmás...

István kitágult szemmel, félig nyitott szájjal néz. Vecelin úr jobbra vet egy pillantást, majd balra. A szárnyak helyükön, középen mozdulatlanul a páncélosok, égnek meredő nehéz lándzsájukkal.

Két főlegény vágtat a vezéri dombról jobbra és balra.

Vecelin úr szeme megint előrenéz: a futó előhad már a sereg előtt egy nyíllövésre. Ott kettéválik s két oszlopban repülve közeledik. És mint a nyíl furakodik be a páncélosok és szárnyak közötti részbe. S ott áll már Solt úr is a dombon. Lova tajtékos és reszket a lába. Solt orcája izzadt és poros.

– Hátra! Szusszanjatok...

Int, és felbúg a kürt. Egyszer jobb felé, azután bal felé. A két szárny első sorai megmozdulnak, előre.

Fület tépő szilaj ordítás, azután csattanó puffanás. István szeme megkáprázik, szíve kegyetlenül veri a mellét, a toroka meg elszorul, pedig kiáltani szeretne ő is, nagyot...

... Vecelin élesen kemény parancsoló hangja hasít lüktető fejébe:

– Pósa, a zászlóddal vágtass jobbra... Pázmán, induljatok, harapj a hasába. A gyalog láncsások előre...

Azután jobbról növekedő lárma és kegyetlen, vijjogó ordítás:

– Hiiiijj, Bulcsú!

S íme, a jobb szárny keresztültörve, szerteszagatva, a nemzetségi zászlók sora megbontva tusakodik és fut szerteszéjjel. És tömötten, mint gátat tört árvíz, omlik be a réseken a horka serege:

– Hiiiiijj, Bulcsú! Hiiiiijj...

De szembe velük rendes, ép sorokban, előrefeszített kopjával vágtat az esztergomi katonák zászlója. István megismeri őket. S hátulról, futva jönnek, vállukra vetett láncsával a páncélos cseh gyalogosok...

... A jobb szárnyon visszanyomták a somogyiakat. Középen és a bal szárnyon megállították a rohamot. A horka lovas turmái szélesebben futnak hátra.

De a futót nem kergeti senki: Vecelin úr takarodót fúvat:

– A szekereket és marhát indítsd Kenese felé.

István orcája lángol. Hangja rekedtes. Alig lehet érteni:

– Hát megfutunk, Vecelin?

Mire az öreg vezér nyugodtan válaszol:

– Itt félek.

István megnézi az öreg vezért, és Vecelin úr simít egyet szakállán. Aztán egy főlegénynek szól:

– Solt úr menjen egy zászlóval a szekerekhez, az íjasok ide a láncsák megé. Pázmán úr meg az íjasok megé...

Koppány hadnagy második rohamra küldte seregét, de az esztergomi had szárnyai akkorra már összehúzódtak, és a könnyűlovasok páncélos, sisakos gyalogokkal vágatnak szembe, akiknek temérdek, vassal borított pajzsa mögül hosszú, nehéz láncsák merednek elé. Erről az ércfalról visszapattan a kilőtt könnyű nyíl, de a lovasok első sora összeomlik, amikor a pajzsok mögül kilőtt félöles, szakállas, nehéz nyilak befúrják magukat lóba és emberbe. A második sort a láncsák nyársalják fel, és a harmadik megtorpan, amikor a gyalogosok megnyíló és visszahúzódó rendjei közül tömött sorokban zúdul rájuk dörögve Pázmán úr nehézlovassága. És kétfelől mint zúgó szélvész száguldanak előre nagy karéjban a nagyúr hadviselt vári kopjái. A somogyiaknak megint fordulniok kellett...

A sereg zöme szép lassan megkezdte a visszavonulást. A nemzetségi kopjak is összeszedték és kifújták magukat, s Vecelin visszaparancsolta a vári katonákat, és helyettük őket küldte a sereg végére utóhadnak. Akkor már a morva és a cseh gyalogok is vállukra vetett láncsával és hátukon pajzsral talpaltak visszafelé. Megettük a német lovasság...

Vecelin úr kulacsal kínálta Istvánt:

– Igyál, nagyúr, erre az ijedtségre.

– Nem kell! Hol állunk meg?

– Talán Fehérváron.

István ránézett Vecelinre, de nem szólt semmit. A nap lebukott a bakonyi hegyek megett...

Csanád a kenesei domb napkeleti füves lankáján táborozott le. A lovakat lenyergelték és kipányválták. Helyenként már buja volt a gyepek, és az állatok tele szájjal harapták. Portyákat indított, akik megszállják a Sárpatok gázlóit.

Vigyázókat küldött a napnyugati oldalra is, hogy szemmel tartsák a tó partját és a veszprémi térséget. Azután, hogy a nap erősen tűzött, árnyékos helyet keresett magának.

A domb tetejét ritkás erdő borította, az öreg tölgyek között egy-egy nyárfa már kibontotta lombját. A fák alatt téli száraz lomb és tavalyi fű; ott heveredett le. A tábor messze alatta; a legények a fűben heverésztek, itt-ott apró tüzek körül kuporodtak. A fák között egy-egy kicsi madár pityeggett, néha harkály kopogott valamelyik tölgyfán, hogy messze visszhangzott pergő dobolása. Csanád elszunnyadt.

Arra ébredt, hogy valaki áll előtte és nézi. Kürt beke volt, a besenyő zászló hadnagya. Nem messze tőle egy legény összerakott faágak alá füstölgő, száraz főcsutakot dugdosott. Csanád felült és felpillantott a napra: még messze a dél.

– A tó mellett portyáztam – mondta a besenyő. Csanád felállott. A besenyő folytatta:

– Egy emberrel beszéltem ott, a somogyi parton.

– Mi jót hallottál tőle?

A beke csak állott és nézte, hogy lobbant fel a tűz. Hosszú ember volt, majd akkora, mint Csanád és vállas is. Apró szemű, sárga orcájú és fekete bajuszú. Süvegje alól, kétoldalt a füle mellett, fényes, fekete, befont haja meredten lógott vállára. A besenyő szeme a tűzről Csanádra fordult és lassú szóval mondta:

– Azt kérdezte az az ember, vajon meggondolta-e Csanád úr jól, be áldott tartomány a Rábaköze?

– Ezt kérdezte?

Csanád keze önkénytelenül az övébe dugott kés nyelére tévedt. A kést kihúzta tokjából és megnézte; egy ujjával végig is pengette az élét: derék, hosszú, hegyes kés volt, azután csak visszadugta megint a tokjába. A besenyő moccanás nélkül állott előtte.

Csanád hirtelen reánézett:

– Tudod-é, miért kérdezte azt az az ember? Most Kürt beke keze téved a kése nyelére:

– Tudom.

– S mit gondoltál, mi választ adhatnék?

– Azt, hogy kár az a szép tartomány annak a szakállas németnek.

– Mégis az övé.

– De úgylehet, nem sokáig parancsol ott.

A tűz lángolt már, és Csanád melléje kuporodott.

– Leülhetünk.

A legény egy nyaláb száraz ágat hozott és letette a tűz mellé a földre, arra reászólt:

– Szalonnát hozz és kenyeret, meg bort.

S egy ággal piszkálta a tüzet:

– Mi bajod neked Vecelin úrral?

A besenyő ült mellette, maga alá húzott lábakkal, keze az ölében, szeme összehúzva, és bámulta a tüzet:

– Csak azt tudom, hogy mink hóban-fagyban portyázzuk örökké a német gyepűt. Télen-nyáron tülekedünk a bajor katonákkal, ázunk-fázunk, szomjazunk-éhezünk, és ládd-é, a jó legelőkbe a nagyúr ezeket az idefutott németeket ülteti, s a mi állatunk sátéra és a kopaszra szorul. Őket hizlalja az ország, és mi soványodunk. Ők parancsolnak, s nekik szolgál a besenyő, de maholnap mind a magyar is. A nagyúr hadának is nem István a hadnagya, hanem az a német. Igaz-é?...

Csanád piszkálta a tüzet és nem mert felelni a besenyőnek, aki mozdulatlan sárga orcájával, csendes hangon nehéz szókat szólott:

– Igazság ez, te is tudod, uram. És ezek a német urak most még a nyakunkra ültetik a papjaikat is. Olyanok vagyunk már, mint a paripa, akinek gúzsba kötötték a lábát. Legelhetünk, ahol ők engedik, de egy gyalog bojtár is féket vethet a fejünkbe immár, ha akarja...

Megint hallgattak. A besenyő kihúzta a késit és egy szép egyenes mogyorófaágból szalonnasütő nyársat faragott.

– Géza úrnak még csak a lábát kötötték gúzsba, de István úr fejére is féket tettek és szájába zabolát. S arra térítik, amerre akarják. Nem-é Vecelin úr parancsol neked is, uram? Pedig te Árpád vére vagy, igaz-é?

Csanád feje akaratlanul bólintott.

– Ugye? S nem-e az az igaz ember, aki ki akarja pusztítani a német urat és német papot mind ebből az országból? Mert nem a gyepűn túl való német a mi ellenségünk, hanem aki itt bent uraskodik rajtunk.

A nyárs készen volt, és a besenyő beszúrta a tűz mellé a földbe a nyelit.

– Úgy gondolom, uram, üzenhetnél valamit annak az embernek.

– Hát nem ment el?

– Ott lenn vár a vízparton.

Csanád felállott. Néhány lépést előrelépett és nézett lefelé, végig a lankán, ahol most legényei táboroztak. Állott s nézett, s azután megfordult és visszajött a tűzhöz:

– Meggondoltam. Rábaköze szép tartomány. Ha gazdátlan volna, vállalnám. Vagy akár a tatai uradalmat.

Mintha nyilat löttek volna beléje, ugrott föl a besenyő:

– Ha te is akarod, uram, gazdátlan lesz egyik is, másik is, meg minden föld, akiben német az úr ma még.

A besenyő ment is már lefelé a dombon. Csanád utána-nézett és látta, ahogy lóra kap és elvágtat.

Csanád állott a tűz mellett és nézett utána...

A legény szalonnát és kenyeret hozott, meg egy tömlő bort. Csanád a szalonnából jó darabot levágott, nyársra húzta, a tűzből félrekaparta az égő ágakat és az izzó parázs felett pirítani kezdte...

*

Naplementekor Vecelin üzenetét kapta Csanád, hogy a sereg visszavonul, de ő ne mozduljon a dombról és csak ügyeltessen tovább is Somogy felé. Az üzenethozó esztergomi legény volt, Csanád ösmerte, a keze alatt szolgált, és tőle megtudott mindent.

– Itt maradsz nálam.

Lóra ült és a domb gerincén átlovagolt a napnyugati oldalra, ahonnét ellátott a veszprémi térségre és a Sád völgyébe.

Akkor már jöttek a málhás szekerek és a poggyászhordó meg nyílhordó lovak meg az előhad. Csendesen, libasorban; Az idő csendes volt és barna, nehéz fellegek sűrűsödtek az égen. A levegő fullasztó. Hátul, messze a dombok alatt megpillantotta a fősereget is.

Azután egészen besötétedett lent a völgyben, és nem látott semmit.

Később csendesen és vékonyan elkezdett szitálni az eső. Csanád elrendelte, hogy a zászlók húzódjanak az erdőbe.

Tüzet gyújtani nem szabad és mindenki minden percen ké-
szen legyen nyergelni. A hadnagyok zászlójuknál maradja-
nak.

*

Az utóhad közel járt Keneséhez, amikor Vecelin út Csa-
nád üzenetét kapta, hogy a Botond törzsi had Földvárnál
átúszta a Dunát és a Sád vize felé igyekszik.

Vecelin úr káromkodott:

– Ha tudtam volna, hogy a horkának csak fél keze van!
Elgondolkozott a szakállas vezér, majd hirtelen az elő-
hadhoz küldte Tibold urat: álljon meg a Sád vize előtt, az
útnál, aki Veszprémet köti össze Fehérvárral. A szekereket
a Balaton felé félkörben állítsák és azokat szállja meg a
gyaloghad, a víz mellé a lovasok táborozzanak.

Amikor Tibold úr elvágatott, azt mondta:

– Hajnalban csatát állunk.

Vaksötét volt már akkor...

*

Éjfél lehetett, amikor Csanádot azzal a hírrel költötték
fel, hogy Bács hadnagy serege átgázolta a Sád vizét is és
nyomakodik Kenese felé.

Csanád kiugrott sátrából; zuhogott az eső, mintha cseb-
rekből öntötték volna:

– No, nem lesz könnyű útja, hacsak nem réce.

Arra gondolt, hogy meg kellene jelenteni a hírt István
úr seregének, de azután mást gondolt és nem küldött sen-
kit, visszabújt sátrába...

Hajnal felé megcsendesedett az eső, és a napnyugati égen
felragyogott egy-egy csillag: jó idő lesz reggelre.

Csanád a besenyő bekét hívatta:

– Bizott embert küldj a horkához: támadjon tüstént,
amíg az esztergomi sereg benne van a varsában.

A besenyő apró szeme csillogott:

– Magam mennék. Nem bízhatom másra.

– Lehet. Siess vissza...

Csanád elgondolkozva nézegetett az éjszakába. Lenn, mesz-
sze jobb kéz felől csillogtak az esztergomi tábor tüzei: apró,
sűrű fénybogarak; bal kézről, közelebb a tó mellett lobog-
tak szerteszórva Koppány seregének tüzei.

Az eső egészen elállott, s mintha halványodnának a csillagok. Csanád megrázta magát: borzongott. Közeledik a hajnal.

Hirtelen felköltötte a sátra ponyvája alá húzódott vári kopját:

– Lóra ülsz és repülsz a táborba. István úrnak üzenem: tüstént álljon csatát, mert ha késik, Bács úr a hátába kap a seregnek. Ne sajnáld a lovat.

A legény elszáguldott, és Csanád úr a zászlókat keltette fel: mire megvilágosodik, hadrendben álljon a sereg. Azután lóra ült ő maga is és megkereste Alap urat, az avar vezírt:

– A besenyő beke Koppány úr táborába lovagolt. Az avar Csanádra nézett.

– Te küldted?

– Nem! De neked parancsolom: egy rótával indulj azonnal a horka táborra felé, és ha jó vissza a beke, állj az útjába és kerítsd be.

– Behozzam?

– Nem. Lógjon.

– Értem...

Az avar ellovagolt.

A táborban nagy sürgés-forgás, mozgolódás. A legények jó része már fegyverben, a lovakat itatták az erdei érnél s szerszámozták, nyergelték. Gyorsan, az állandó gyakorlat nyugalomával. Ezek a határszéli katonák örökösen hadban állottak és kevés szóból értettek; nem sokat beszéltek s ok nélkül egy lépést sem tettek ilyenkor. Mindenük helyt volt, kéznél, rendben. Nem kellett őket hajkurászni, igazítani, és már gyülekeztek is a turmák a főlegények körül az erdő alatt. Csanád előrelvagolt, ahonnan messze láthatott.

S lám, az esztergomi tábor szekérkaréja mögül róta róta után kanyarodik elé jobbról és balról és vonul előre a mezőn és rendezkedik. A sereg kiterpeszkedik egész szélességében a síkon. Megösméri a zászlókat: középen a páncélos lovas sereg, sok apró zászlócskában, égnek meredő nehéz, hosszú, csillogó láncsákkal; jobbról, messze a hegy alatt a nemzetségi kopják, balról az uradalmak fegyveres népe meg a várostartományok katonái. A közép megett a láncinges testőrök, s hátul, a szekerek előtt a gyalog láncsások és morva íjasok.

És itt, éppen alatta, íme, szintén áll a horkai sereg hadrendben, a három széles szárnyal szemben kétoldalt két keskeny és hosszú szárny, de középen félelmetesen nagy a had. És a két szárnyról száguldó porták indulnak is már az esztergomi sereg felé. Azután nyilaznak, és mire onnan is előrepülnek a lovasok, megfordulnak, futnak, nyilaznak és újra megfordulnak. Kergetőznek, játszanak, és mind többen és többen vannak a két sereg között, mind erősebb és eresebb csapatok törnek egymásra és futamodnak meg, és amikor egyik helyről a másikra vágatnak, egy-két ló marad el vagy vágat gazdátlanul ki a tusakodásból. És egyszerre megmozdul az esztergomi sereg egész jobb szárnya és vágatva veti magát előre. A lovasok a ló nyakára hajolnak, és már elővették az íjat, és szinte hallik, hogy süvöltenek a nyílvevők. S már kapják is a kopját kézbe az első sorok és feszítik előre.

Velük szemben akkor mozdul az első sor és utána a második, harmadik és a többi. Azután ide hallik a roppanás, ahogy egymáshoz csapódnak.

Csanád hátranéz, ott áll a ritkás fák alatt a két zászló: elől széles sorokban a lófarkú kopjás avarok, hátrább a rojtos kopjalobogós besenyők. Hadrendben, mozdulatlanul. Minden turma előtt főlegények vont karddal.

Megint visszafordul, és lám, az esztergomiak jobb szárnya fut. Szélesebesen, és utánuk lovaik nyakára hajolva az üldözők. Azután a futók egyszerre elkanyarodnak, és az üldözőkre, mint a fergeteg, csap reá a láncinges testőrök zászlója. Mire a somogyiak megtorpannak, azután a testőrök nyomása alatt lassan hátraszorulnak, bomlanak, szakadoznak.

Most mozdul meg a horka seregének dereka, és a tartalékból balra kanyarodik egy zászló, megállítani a bal szárnyat. De megindul az esztergomi sereg bal szárnya, és utána megindul a középen a páncélos lovas sereg. A nap süttött már, és Csanádnak az járt a fejében: vajon miért nem jön már Alap vezír? De mozdulatlanul ült a lován. Csak a szeme járt nyughatatlanul keresve, kutatva, és a füle hallgatódzott.

Besenyő portya ugratott hozzá izzadt lovon:

– Bács úr seregét kétórányira láttam. Pihent a sereg és etetett, itatott.

– Csanád bólíntott:

– Állj a sorba.

A két sereg dereka éppen összerobbant. A horka bal szárnya a testőrököt állította meg, a jobb szárny erősen ingadozott, hullámozott ide-oda, előre-hátra, de mintha mégis nyomták volna a várkatonák.

És vágatva érzik újabb meg újabb róta az ingadozók segítségére:

– Hát nem fogy ki a horka serege sohasem?

Észre se vette, és ott állott mellette az avar hadnagy. A puha, mohás fűben nem hallotta a lódobogást.

– Rendszerben van, uram.

– Megfogtad?

– Meghalt...

Némán állottak egymás mellett, és szemük a harcoló seregeken:

Az esztergomiak két szárnya benyomva. A testőrök még dulakodnak, de egyes csapatokban csak, rendjük összetörve. A vári katonák rendszerben hátrálnak és elő-előtörnek. De hátrálnak és húzzák maguk után a középet is. És a szekerektől indulnak jobbra és balra a gyalog láncsások a két szárny felé. Csanád tudja, hogy ez az utolsó tartalék. Az íjasok most már nem számítanak.

– Indulunk. A besenyők kerüljenek előre. Én állok eléjük, te gyere utánuk szorosán.

Öklében a buzogány, és sarkát a ló oldalába nyomta. Azután hallotta a háta mögé sorakozó lovak dobogását. Visszafordult: mögötte a besenyő zászló. Buzogányával előre-mutatott:

– Utánam, legények.

Még látta, hogy a két szárny megállott, de Koppány úr derékhada a középet benyomta és mint az ék fűrődött a páncélos lovasság közé.

A domb aljába értek. Csanád felállott nyergében és elrikkantotta magát:

– Legények, hujjá-hiijj!

És ostorával teljes erővel rávágott lovára.

Egy rettenetes vijjogó ordítás volt a visszhang a háta megett.

– Hiiiiijj!

És a két zászló, mint a fergeteg, tombolva, ordítva, előre-szegzett kopjával vetette magát a horkai sereg jobb szárnyának oldalába. Az íjat elő se vették.

S ez a két pihent, friss zászló, a nyugati gyepű örökké tülekedő, harcra fegyelmezett zászlója, eldöntötte a csata sorsát: a horka jobb szárnyát az első roham elsodorta, szét-szórta, mint szél a polyvát, és Csanád már Koppány derék-hadának oldalába harapta be magát. Legényei hideg nyugalommal dolgoztak most már a csákánnyal és dákossal, mert a hansági besenyőnek és mosonyi avarnak mestersége a harc, és a vérszag nem részegíti, de józanítja...

*

Koppány úr utolsó tartalékával a derékhad megett állott és egy dombról intézte a csatát. Amikor Csanád két zászlója lezúdult a hegyről és egy rohamra elseperte jobb szárnyát, elsötétedett a szeme, és minden vére a fejébe futott. A fogát csikorgatta:

– Megcsalt – és a besenyő bekére gondolt. Azután a csákányt lekasztotta a nyeregkápáról és megcsóválta:

– Utánam.

S a halálos elszánás nyugalmával vetette magát a derék-had középebe. Nem igyekezett elhárítani Csanád oldalrohamát, nem próbálta meg a visszavonulást; tudta, hogy az már késő. És harcoló derékhada sietve nyitott utat Bulcsú maradékának, amikor csákányát csóválva közéjük ugrott, mellette hűséges emberei, mögötte a szilaj somogyi had válogatott zászlója.

... Ha keresztültörné ez a roham a páncélosok vasfalát, még talán fordulna minden...

Ott, a páncélos sorok közepén nagy fehér lobogó. Benne vérpiros mezőben három fekete oroszlán.

S csákányát csóválva veszett ugrásokkal szinte dobta néhez ménjét a vasfalba:

– Hiiiijj!

S a hosszú német pallosok csapása alatt lóról leforduló fekete legények, mielőtt meghaltak, késeikkel vágták el a bozontos csüdű német lovak lábainait.

A páncélosok megrettentek. A vasfalak egymás után szakadtak be, s a szakadáson, mint ék, fűrődik be a horka.

Csak azt a zászlót látja. Ott kell legyen István is.

– Hiiiijj, Somogy! Hiiiijj, Bulcsú népe!

Újabb emberfal hasad meg. És a zászló előtt már csupán egy sor páncélos lovas. Csak egyetlenegy sor már. Tízet se kell ugorjon a ló előre.

– Hiiiijj, Bulcsú népe!

S akkor Koppány jobb oldalán lefordul lováról Kál hadnagy, és valaki ordít:

– Koppány, héj!

A horka odapillant. Csanád, és nyomában a besenyők! Csanád kezében szeges buzogány. A horka megrándul, szemét elönti a vér, sarkantyúját mélyen vágja lova oldalába, s a ló nyikkanva szökik előre. Megcsóválja csákányát:

– Hiiiijj!

Vágtatva dübörögnek feléje a fazéksisakos svábok, mélyen a ló nyakára hajtott fejjel és előreszegezett hosszú láncsákkal; az élen szakállas Vecelin és bajor Hermán lovag fogják közre Gézafia Istvánt.

S szeme nem lát, és szájából üvöltő ordítás szakad ki. Csákánya a feje felett, és a lova előreszökik.

S akkor Koppányra teljes erővel csap le Vecelin úr hosszú, kétélű német pallosa.

A harcnak vége...

NEGYEDIK FEJEZET

Egy órával később Bács úr futó katonáktól tudta meg a harc végét és hogy Koppány elesett. Fordult és futott vissza a Duna felé.

Vecelin pedig előhozatta a pihent vezetékllovakat és egy szusszanás után indította az üldöző zászlókat a futók nyomán Zalába, Somogyba és Botond tartományába.

Ahol nem hódolnak: égesetek, akasszatok, kegyelmet nem adtok – parancsolta István úr. És thüringiai Altmann úr Zalavárra és nürnbergi Hermán Somogyvárra indultak páncélos zászlókkal, hogy a nagyúr birtokába vegyék a várakat és a Koppány, Kál és Bogát nemzetségek uradalmait.

Bács tartományára Csanád menjen – parancsolta tovább István.

De Csanád fejét csákánnyal verte bé egy somogyi legény,

hát helyette Csákfia Farkas meg Kurszánfia Solt ispán indultak a nemzetségi zászlókkal...

– Azután István úr tábornok szedetett és délután Fehérvárra indította a megmaradt sereget. Fáradtan lovagolt a sereg élén az urak között és az úton egyetlenegyszer szólott csak:

– Mondottam: karón száradjon a gyilkos. És a törvény parancsolja: a lázadó teste négyfelé vágassék! Úgy legyen!

Az urak nem értették, de Vecelin úr megértette:

– Te parancsolsz, nagyúr!

Fehérvárról Pósa várnagyot Esztergomba küldte a győzelem hírével és hogy ő is jön, mielőbb az üldözésből visszaszállingóznak a zászlók. Készüljön minden lakodalomra.

*

Másnap hajnalban Fehérvár piacán vérpadot ácsoltak a vári ácsok. És reggel István úr a piacra parancsolta a tiszteket és minden katonát és összedoboltatta a vár szolgáló népét meg a rabokat. Maga az urakkal a palotásház tornácáról nézte és hallgatta, ahogy a várbíró hangos szóval kiáltotta a sokaságnak:

– Törvény parancsolja: a lázadó teste négyfelé vágassék!

A hóhér pedig minden népek szeme láttára pallosával négyfelé vágta Tar Szerénd fiának, Koppány horkának halott testét.

És a várbíró akkor megint kiáltotta a sokaságnak:

– István úr parancsa: a gyilkos teste karón száradjon el. Egyik része Veszprém, más része Győr, harmad része Esztergom, feje pedig erdőelvi Fehérvárának kaputornyán karóra szúrassék. Minden népek okulására.

A hóhér négy bőrsákot vett elé és mindegyik zsákba egy-egy darabját gyömösölte Koppány úr testének. De amikor utolsónak a fejét vette fel, az kiesett kezéből és legurult a vérpadról a piac földjére és tovagurult a palotásház tornáca elé.

S akkor a tornác könyöklőjén kihajolt Thüningiából való Wolfer comes és reaköpött Koppány fejére.

S látták ezt mind az urak és látták a katonák, és a vári népek sokasága mind látta ezt. Nagy, kegyetlen csend támadt, és sok embernek megsápadt az orcája. S nem volt egy moccanás sem seholy, és egyetlen hang nem hallatszott, még csak egy sóhajtás sem.

De akkor az urak közül bekötött fejű ember lépett elé, és a bekötött fejű ember Dobokafia Csanád úr volt. Wolfer comes elébe lépett, és döngött csizmája alatt a tornác deszkapallója. Megállott előtte és nézte egy szempillantásig a thüringiai, aki szembefordult véle. Azután azt mondta:

– Akinek fejére reáköptél, német, az Vérbulcsú horkának maradéka, akit a ti uratok féltiben királynak tisztelt, és maradéka Árpádfia Tarhosnak. És nekem atyámfia ez ember, és atyjafia István úrnak. Ezért eb vagy te, Wolfer.

És csizmájával hasba rúgta a thüringiai, hogy az átalasett a tornáckönyöklőn és elnyúlt a piac földjén, Koppány úr odagurult feje mellett éppen.

És látta ezt is a sokaság, látták a rabok és vári népek és a katonák is, és látták mind az urak, és látta István úr maga is. És mindenki meghallotta a szókat, amiket Csanád mondott. Mert csend volt, és nem volt egy moccanás sem.

Csanád úr pedig, akinek be volt kötve a feje, megfordult. S az urak mind némán adtak neki utat, hogy közöttük elhaladt és ment megállás nélkül a katonák házába, ahol szállása volt...

S akkor István úr is megfordult és szóköszönés nélkül ment bé a palotába. Az urak zavarodottan néztek utána, de nem mozdult senki...

*

... István Gyókát hívatta, az erdőelvi vajda bízott emberét:

A harcon ott voltál, láttad.

Megnyerted a harcon az országot, nagyúr.

– Csak a felét, még csak a felét, Gyóka... Köszönts a vajdát és mondj el neki mindent, amit láttál. Akit ígértem: lovat s rabot, megkapod a számtartó ispántól. Ajándékba adom, jó szívvel a vajdának. Érted? Nem a só árában, se az arany és ezüst árában. Ajándékul. S a só a szegedi révénél legyen, odaküldök érte idejében. S viszed Koppány úr fejét: száradjon karóhegyen a fehérvári kaputornyon. Így mondd a vajdának: aki lázad a magyar nagyúr ellen, karon szárad az, és varjú vájja ki a szemét annak... Köszöntöm atyámfiát.

Délebedre gyülekeztek az urak a palotásházban és várták István urat. A németek egymás közt sugdosódtak, dörmögtek, és haragos volt a képük. És nem volt közöttük Wolfer comes, a thüringiai.

Azután bejött István és leült az asztal fejéhez. Melléje jobb kézről Vecelin úr ült és bal kézről bajor Hermán lovag. És Csanád az asztal végére ült éppen, és melléje Alap, a mosonyi avar zászló hadnagya.

A német uraknak orcája haragos volt, és hogy ettek és ittak, sem vidámodtak fel, de még szinte sötétebben néztek maguk elé. István jól látta ezt, és pillantása sokszor kereste Csanádot, de hallgatott. Amikor vége felé jártak az ebédnek, Vecelin úrhoz fordult:

– Az Úristen akaratából nagy győzelmet vettünk tegnap, és a mai nap a pihenés és diadal napja, mégis a ti orcátok nem vidám, de haragos. Mondd, Vecelin, mi oka ennek?

Mintha várta volna mindenki a kérdést, a szemek Vecelin úrra fordultak. S Vecelin azonnal válaszolt:

– Úgy van, uram. A győzelmet megadta az Úr és a mi kardunk. A pogány lázadó halott, és te, uram, most valóban ura vagy ennek az országnak. De ma cudarul bántak Wolfer comesszel, aki éretted harcolt. Te is láttad, mi is mind, uram, és látták a népek és katonák is. És szégyenben maradt Wolfer és szégyenben mi urak mind, mert a cudarság mind ez ideig megtorlás nélkül maradt, és a megalázott comes nincsen közöttünk most. Nem lehet jókedvünk, amíg igazságot nem kapunk. Uram, te osztod az igazságot.

István szürke szeme villog. A szava éles, de nyugodtan komoly:

– Tudom: Wolfer kardja jó, bátor kard és jól szolgálta urát tegnap. De él, semmi baja. És nem baj az sem, hogy nincsen itt közöttetek most az én asztalomnál. Mert Wolfer úr elfelejtette, hogy vendége a magyar vezírnek. Csanád meg elfelejtette, hogy az igazságot én osztom a hadnagyok akaratával, nem ő. De az én szemem mást keres itt hiába, s kérдем tőletek, urak, mért hibázik az asztaltól besenyő Kurt beke. A halottak közt nem lelték, a sebesek közt sincsen. Feleljetek, ki tud róla? És te felelj mind előtt, Csanád.

Az utolsó szó élesen csattant István szájából, s az úr szürke szeme Csanádon. S Csanád egy szóval felelte:

– Felakasztattam.

A kupa felborult István előtt, ahogy felugrott székéről, és felugrott Vecelin úr is, és riadtan meredtek a szemek be-kötött fejű Csanádra, aki visszaneézett rájuk, és szájából vicsorogtak a fogak. S a döbönt csendben megbólintotta fejét:

– Úgy van. Felakasztattam, mert igazat mondott és nekem jót akart.

– Csanád! – István hangja fenyegetett. Vecelin pedig leült és azt mondta:

– Ittas bolond!

István is leült és ennyit szólt még:

– Beszélj!

Csanád kiitta borát:

– Bolond, ugye! Ittas, ugye! Igazad van, Vecelin. Mert bolond és ittas, aki a bizonyos jót elszalasztja, amikor márkában van. S parancsolod, uram, hogy beszéljek? Jó, te parancsolsz. Hát a besenyő tegnapelőtt azt mondotta; ezeké a jöttment németeké maholnap mind a kövér legelő, és a mi állatunk kiszorul a sátéra és a kopaszra. Mi vérezünk és éhezünk és fázunk és izzadunk, ők meg híznak és uraskodnak rajtunk. És azt is mondotta a besenyő: nem az a német a mi ellenségünk, aki a gypűn túl van, de az, aki itt bent a mi nyakunkra ült már. Ilyeneket mondott a besenyő, és nem-é te parancsoltál neki is, német Vecelin, és nem-é a tiéd a legjobb föld ott a Rábaközén? De halld tovább, uram, és te is, Vecelin. A besenyővel üzent Koppány úr nékem. Azt üzente: gondoljam meg, nem-é szép tartomány a Vecelin úré, mert bizony mondja, hogy gazdátlan lesz az, és ha akarom, az enyém. Hát, nagyúr, ezért akasztattam fel Kurt bekét, a besenyő zászló hadnagyát. De ha nem lettem volna bolond, és élne a besenyő, bizony mondom, ő ülne itt ma velem és Koppány úrral egy asztalnál, de egyetlen német sem ülne itt, se jókedvűen, se haragosan. És nem ülnél itt te sem, Gézafia István. Hát ezért halt meg a besenyő, és most mondd, német Vecelin, még egyszer a szemembe, hogy ittas bolond vagyok.

S Csanád felállott, kezében borral teli kupa. A házban csend, az orcák haloványak, és mindenki ötet nézi, riadt szemmel, aki ott áll az asztal végén, sárgán, sápadtan, és

homlokáról a kötés alól orcájára lassan fekete vér szivárog. Csanád felemeli a kupát:

– Iszom a győzelemre, akit az Úr adott...

Megtántorodott és az ajtóra meredt:

– Mi az?

Az ajtóban állott az esztergomi udvarispán, öreg Bikács úr. Sárosan és mocskosan, hajadonfővel, és szürke haja csapzott és izzadt, orcája, mint a fal.

– Mi az? – és mindenki az udvarispánt nézte. – Mi az?

Az pedig halk szóval jelentette, s a hangja reszketett:

– Taksonyfia Géza úr halott...

*

Az esztergomi palota kis hálózásában volt kiterítve a halott nagyúr.

Sarolt virrasztotta.

És virrasztotta Radla apátúr is, amióta csak az úr meghalt. Ült a nehéz tölgyfa széken és hallgatott és imádkozott némán.

És egyszer bejött bajor Gizella is; letérdelt az ágy elé és imádkozott. Azután kiment. És bejöttek a vári tisztek és mindenféle rendben való vári népek is. Megnézték a halott embert és mentek. Szó nélkül, némán, ahogy jöttek. Néme-lyikük keresztet is vetett.

És eljöttek a görög kőművesek is, akik a templomot építették volt; keresztet vetettek és elmentek. És végül eljött Anasztázus püspök is, minden papjaival, és ők is keresztet vetettek, imádságot mondtak és elmentek.

Csak Sarolt maradt ott és Radla apátúr. Ők ketten nem mozdultak.

A nagy palotásház pedig éjjel-nappal nyitva, és az asztal terítve.

S aki jött halottat látni, az ott áldomást evett és ivott. A kupák mindig tele voltak borral, és nem fogyott el a búzakalács, meg a hús és a szalonna, a sajt és a túró. Aki nem volt éhes és szomjas, az is evett egy falatot a kalácsból és ivott egy korty bort. Aki éhes volt, jóllakhatott, és aki az italt szerette, megittasodhatott. És a szegény nép batyuba rakta az ételt és korsócskában vitte haza a bort...

De Sarolt és a barát nem mozdultak a holt ember mellől.

S ott voltak a halott mellett akkor is, amikor sötét éccaká István jött bé a halottas házba. Csak úgy sárosan, porosán, ahogy a lóról leszállott, és vele jött Vecelin úr meg bekötött fejű Csanád.

Némán köszöntek.

És Radla úr szó nélkül bólintott.

Sarolt felállott:

– Látod... Meghalt...

István odalépett az ágyhoz és hosszasan nézte a halottat. Szót se szólt. Könnyet se ejtett. Csak nézte, nézte.

Sarolt pedig megint csak lekuporodott a párnás kisszékre, a nagyúr ágya mellett. Halkan, száraz szóval mondta:

– Hogy híre jött a harcnak és hogy Koppány meghalt, még élt. Még megértette a szót, de már nem beszélt. Azután meghalt... Éjfél táján... A kakasok kukorékolnak... És itt volt Radla... Ő fogta le a szemét...

István megfordult. Anyját nézte, akinek a szeme száraz volt most. Száraz, mint a kiszikkadt forrás...

S akkor odaléptek a halottas ágyhoz Vecelin úr meg Csanád. És Vecelin úr letérdelt az ágy elé, két kezét összetette és imádkozott. Csanád úr pedig lehajolt ura kezéhez, aki a takarón nyugodott, és megcsókolta. És senki egy szót nem beszélt többet, és olyan súlyos volt a csendesség, hogy mindnek vállát megrokkantotta és fejét meghajtotta...

Azután István megrázta magát. Kiegyenesedett és körülpillantott a házban. S intett az apátúrnak:

– Hívd a püspököt.

És Vecelinhez fordult:

– Szólítsd bajor Gizellát.

És Csanádnak szólt:

– Az udvarispán jöjjön. Mind jöttek a palotásházba. Holnap temetünk...

... S jött az udvarispán, jött Anasztázus püspök, és jött bajor Gizella is a palotásházba. S az asztalfőre István ült, melléje Sarolt.

– Üljetek le – szólott az úr –, üljetek le. Tegnap nagy győzelem hírért küldöttem Géza úrnak, és a parancsot, hogy készüljön minden lakodalomra. És most hívatlak, hogy táncskozzunk a nagyúr temetésiről.

–Te parancsolsz – mondta vén Bikács udvarispán.

Mind bólintottak komolyan, és István sorba nézett mindenkit:

– Kérдем hát, ti mondjátok: hogy illik temetni ország urát?

Vén Bikács úr megrázta fejét:

– Én azt nem tudhatom, uram. Láttam temetni Taksony urat, és az nagyságos temetés volt ott a Duna mellett, a Csepeli-szigetnél. Ott volt a nemzetségek jó része, és fegyveresen, lóháton a had. De akkor más hiten voltunk. Akkor a táltosok temettek, akiket elűztél, és ma, gondolom, a papok temetnek, akiket befogadtál a táltosok helyébe. Én nem tudhatom hát. Őket kérdezd.

És Vecelin úr szólott:

– A németek császáriját a legnagyobb templomban rava-talozzák fel az oltár előtt. És az egész templomot fekete posztóval borítják, s éjjel-nappal égnek a gyertyák. A rava-talt páncélos urak strázsáljak: hercegek és grófok és bárók és lovagok felváltva, és a templomba viszik minden országok és tartományok és városok címereit, és kitűzik a zászlókat, amiket csatákon nyert a császár. És felváltva éjjel-nappal imádkoznak minden oltárnál a papok. A temetéskor pedig ott vannak az országok minden rendei: az érsekek és püspökök, a főurak és nemesek, a városok küldöttei és a céhek, meg a földművesek és pásztornépek. És a papok énekelik a halottaséneket, amikor a koporsót leeresztik a templom kriptájába. És minden templomok minden harangjai megkondulnak akkor. Így temetik a császárt és ilyenformán a kisebb urakat is, a hercegeket, grófokat...

István hallgatta Vecelin urat moccanás nélkül, figyelme-sen és azt mondta:

– Így temessétek el a magyarok urát!

De Anasztázius püspök csendesesen ingatta fejét jobbra-balra:

– Nem lehet, nagyúr!

– Miért? Itt a templom, akit ő épített, és illik, hogy annak kriptájába ő kerüljön elsőnek.

– Mégsem lehet.

– S itt vagy te, aki idefutottál, és ő adott neked hajlékot és ellátást és püspökséget, és itt van a többi pap mind, aki az ő kenyérére ette és az ő kegyelméből szolgálhatja az Urístenet.

– Mégsem lehet.

– És a templomban a ravatalát strázsálhatja mind a német comes, akinek ő adott földet és kincseket, és teleakasztjuk a templomot zászlókkal, akiket diadalmas csatákon nyert ő és az elődök. Tudhassátok, urak: van ott itáliai zászló és görög zászló és fölösen német zászló...

– Mégsem lehet, nagyúr!

– Miért nem, püspök?

– Mert Géza urat nem temetheti el keresztény pap, és testét nem fogadhatja be megszentelt keresztény templom...

István úr orcája megsötétedett, és a hangja felcsattant:

– Ki tilthatja azt, ha én parancsolom?

Anasztázius felállott:

– Én, uram! Én, a földönfutó koldus, aki Géza úr kegyelméből kaptam fedelet és élelmet és püspökséget. Én tiltom meg neked, hogy a templomban ravataloztasd és kriptájába temettesd Géza urat, aki, tudhatod, nagyúr, pogány volt...

Istvánnak mind a két ökle az asztalon. Nézte a püspököt. Azután anyjához fordult és tikkadt hangon kérdezte:

– Tudtad-é ezt, anyám?

– Tudtam, fiam.

– S túrted? E Csehországból kivetett kóborló koldusnak túrted? Engedelmeskedtél neki te, erdőelvi Sarolt?

– Túrtem. És engedelmeskedtem.

– Hagytad, hogy megharapjon ez eb, akit hizlaltál? És nem korbácsoltad meg?

Fenyegető volt a hang, mint a ragadozó vad mordulása, mielőtt prédájára ugrik. Aggódó szemek néztek reá és leselkedők és haragos szemek is. De Sarolt hangja erős volt most, amikor fiának felelt, és a szeme szigorú:

– Hagytam. És nem korbácsoltam. Teéretted hagytam, István, tudhatod. Mindent csak teéretted...

Mozdulatlan csend. István szeme sorba járta a reá meredő arcokat és megállott bajor Gizellánál. Sokáig nézte a szép, okos fejét és a hidegen sugárzó kék szemeket. Azután Csánádnak szólt, és a hangja fáradt:

– Tölts bort. Megszomjaztam.

Kiitta a kupát fenéig és megrázkódott. És már hidegen kemény volt az orcája és szegletes, és a szava is hideg és kemény:

– Jól van, anyám. Te akartad így ezt is. S bajor Gizellához fordult:

– Hercegnő! Egy hét múlva megtartjuk a lakodalmat. Úgy készülj. Hallod, Vecelin és te is, püspök úr. Anyám, egy hét múlva.

– És a nagyúr temetése? – kérdezte Radla.

– Mi gondod azzal néked, barát? Tudhatod: pogány volt...

*

Géza úr halott testét még azon az éccakán szekéren indították Pest alá, a Dunához. Eltemették apja mellé, régi magyar szokás szerint, mint Taksony urat egykoron. Bikács ispán tudta, hogyan; ő ott volt azon a temetésen is. A halottat elkísérte Sarolt és elkísérte utolsó útjára Vecelin úr is, meg Csanád a besenyő zászlóval. És elkísérte Radla apát-úr is.

És más senki.

*

Esztergomban minden a lakodalomra készült már akkor a nagyúr parancsából; másra nem volt gondja senkinek.

S egy hét múlva megvolt a lakodalom. A templomban Anasztázius püspök úr kötötte össze Gézafia István úr kezét bajorországi Gizella hercegnő kezével, aki Ottó császárnak atyjafia. S a harang zúgott-zengett a toronyban, és a papok és klerikusok énekeltek. És a lovagok kivonták kardjukat, és a vár piacán ünneplőbe öltözött sokaság közé két marékkal szórták az apró ezüst pénzt a számtartó ispán tisztjei...

A lakodalom után Sarolt elbúcsúzott fiától és menyétől. Géza úr még életében nekiadta volt a csepeli majort, oda-költözött most az özvegy. Ott közelebb lehet halott urához is...

És elbúcsúzott István úrtól Csanád.

– Te is itthagysz? Éppen te?

– Megyek, uram. Jobb lesz így. Itt más világ kezdődik most, hogy Géza úr meghalt. Nem nekem való világ. Tudhatod. Most nem nekem való...

– S hová áll az eszed? Hová készülsz?

– Ajtony úr régen csalogat a serege élire.

István elmosolyodott, azután csak megölelte Csanádot, és kicsit keserű volt a szava, amikor mondta:

– Igazad lehet. Menj. A te nyakadban nincsen járom. Szabad vagy. De azért én sem felejték, Csanád, Tudd meg: én hűséges vagyok hozzád, amég csak élek, mert te is hűséges vagy hozzám, tudom. Hát csak menj...

*

... De amikor Gyóka vezír beszámolt a vajdának erdőelvi Fehérváron az ő útjáról és odagurította a bőrszákból Koppány úr fejét, a vajda orcája megsötétedett. Sokáig nézte a horka piszkos, véres, rothadó fejét, azután mondta:

– Tedd vissza a zsákba. És temettesd el szépen valahol a víz mellett. Mélyre ássad, ne csúfolhassa meg valami kóbor eb. Vitéz ember volt, csatában esett el.

1934

Budai Nagy Antal

Színjáték

SZEMÉLYEK

BUDAI NAGY ANTAL

BUDAI NAGY JÁNOS, Antal bátyja

ÖZV. BUDAINÉ, MÁRIA, Antal édesanyja

BESE TAMÁS, szucsáki köznemes

BESE TAMÁSNÉ

BESE ANNA

VAJDAHÁZI PÁL, apátsági hadnagy

ÚJLAKI BÁLINT, kelyhes pap

MÁRTON, zsellér

KARDOS JÁKOB, somteleki bocskoros nemes

KOLOZSMONOSTORI BENCÉS APÁT

LÉPES GYÖRGY, erdélyi püspök

CSÁKI ISTVÁN, erdélyi vajda

TAMÁSI HENRIK, székely ispán

GOTFRID, szebeni szász gróf

GYERŐFI MIHÁLY, kolozsi ispán

KOLDULÓ FERENCES BARÁT

SZILÁGYI ANDRÁS, kelyhes tiszt

SZOLGABÍRÓ

FALUSBÍRÓ

LUKÁCS, bencés barát

Parasztok, katonák, szolgák, barátok, gyermekek stb.

ELŐJÁTÉK

SZÍN: Kalotaszeg Szucsák falujában Budai János portájának udvara. Baloldalt elől magas, szalmafedeles, öreg ház, eresztornáccal, bejárat előtt egy lépcsővel. Jobb oldalon elől favágótönk, mellette ölnyi felvágott tűzifa, jobbról nagy ágrakás vége. Hátrébb és közép felé kútgárgya, mellette itatóvályú. Színpad fenekén végig kerítés; közbül nyitott leveleskapu. Sövény mögött utca; látszhatik esetleg valahol messze egy ház is. Háttér tipikusan kalotaszegi dombos vidék.

IDŐ: 1435, aratás és hordás ideje, tehát nyár dereka. Derült idő. Esti szürkülődés, mely belenyúlik az éjszakába. Szinte telihold.

(A színen kolduló burát és Istók zsellér.)

KOLDULÓ BARÁT *(durva, csontos arc: torzonborz szakáll, bajusz és haj. Fedetlen, tonzúrás fej, foltos, szakadozott, poros barna csuha, derekán kötél. Lábán fapapucs. Kezében fekete kenyérdúc. Az itatóvályú jobb szélén ül, vályúhoz támasztva botja, előtte a földön átalvetője. Csuhája ujjával néha törüli piszkos arcának izzadságát.)*
A nagyszombati futás után találkoztak. Úgy mondotta.

ISTÓK ZSELLÉR *(szürke bajuszú, borostás állú vénember. Ráncos orcája semmit sem fejez ki, mint vén parasztoké. Lábán bocskor; térdén alig alul érő kendervászon gatyá; kurta derekú, borjúsájú ing. Vedlett báránybőr sapka; hosszú szürke haj. A favágótönknél áll; bal kezében hosszú bükkfaág a tönkre lapítva, jobbján fejsze. Nem dolgozik, beszélget a baráttal.)*

A hadnagy mondotta? Pál hadnagy?

KOLDULÓ BARÁT

Az. Maga szájával mondotta.

BUDAINÉ *(magas, csontos, sovány, betegesen sárga orcájú. Egyszerű ruha, nehéz szöttes szoknya, sötét posztó mellrevaló, fehér ing, munkakötény, fekete papucs. Fe-*

jén özvegyi főköttő. A pitvarban főz, a sötét pitvarból a nyitott tűzhely tüze kivilágít a nyitott ajtón keresztül. Kiszól a pitvarból)

Te, Istók.

ISTÓK ZSELLÉR *(felriad, elkapja szemét a barátról, és a pitvar felé szól)*

Hallom.

BUDAINÉ

Egy öllel hozz hamar az ágból. *(Kilép az eresz nyílásába s ott megáll. Meglátja a barátot.)*

Dicsértessék...

KOLDULÓ BARÁT

Mindörökké...

(Közben Istók zsellér letette a fejszét és zsordát, ölbe vészen egy csomó ágfát, és viszi a házba.)

BUDAINÉ *(nézi a barátot)*

Nem ösmerlek. Itt nem láttalak máig...

KOLDULÓ BARÁT

Életemben most járok itt először.

BUDAINÉ

Melyik monostorban vagy barát? S honnan jössz?

KOLDULÓ BARÁT

A pécsi monostorból, s az messze van, künn Magyarországon... De most csak innen jövök a kolozsiból...

BUDAINÉ

Sokat kószálsz, barát. Valami híred van-é?

ISTÓK ZSELLÉR *(a tornácra lép fel éppen, visszaszól)*

Hírt tud Antiról. *(Eltűnik a pitvarban.)*

BUDAINÉ *(megmozdul, kihúzza magát)*

Antiról, te barát? *(Felindultan, sietve jön az udvarra ki, közben beszél.)* A fiamról? *(Barát mellett megáll. Megtántorodik, mintha össze akarna esni s a kút gárgyájába kapaszkodik. Egyik keze markolja a gárgya szélét, másikat szívére szorítja.)*

KOLDULÓ BARÁT *(felpillant az asszonyra, azután nyugodtanbólint)*

Budai Nagy Antalról. Nem tévesztek. *(Lesüti fejét, nézi a kezében tartott fekete kenyérdúcot, tör belőle s morog.)*

BUDAINÉ (*meredten nézi a barátot, nyitott szájjal erősen piheg, majd fulladt hangon*)

Láttad, barát? S mondd, él-é?

KOLDULÓ BARÁT (*nyugodtan*)

Nem láttam. Én nem. Hanem a kolozsi monostorban beszéltem a hadnaggyal.

BUDAINÉ

Pál hadnaggyal?

KOLDULÓ BARÁT (*bólint*)

Avval. Az látta s beszélt vele

BUDAINÉ (*megkönnyebbülten*)

Látta s beszélt vele. Úgy. (Megmozdul, de aztán mégis helyén marad, megtámaszkodva a kúthoz.) Mikor és hol?

KOLDULÓ BARÁT (*lassan, lomhán mondja*)

Künn Magyarországon... A nagyszombati futáskor, csata után; akkor, pünkösd táján találkoztak. A hadnagy mesélte.

BUDAINÉ (*alig hallja a barát beszédét. Maga elé bámul s beszél halkán suttogva*)

Él, hát csak él... Én édes Jézusom... (Keresztet vet, aztán rápillant a baráttra, ki most a kemény kenyeret rágja s majszolja.) S nem üzent valamit?

KOLDULÓ BARÁT (*csak majszolja a kenyeret felelés nélkül. Nem néz az asszonyra, s mintha nem is hallotta volna a kérdést.*)

BUDAINÉ (*kicsit türelmetlenül s haragosan*)

Ne majszolj most, barát, hanem szólj. Üzent-é a fiam haza?

KOLDULÓ BARÁT (*felnéz az asszonyra, ravaszul pislog*)

Velem nem üzent. De én tudom...

ISTÓK ZSELLÉR (*pitvar nyílásából kikiált*)

Fő az étel, s ki is futott...

BUDAINÉ (*hirtelen odafordul, türelmetlenül*)

Húzd el a tűzről. (*Vissza a barátához.*) Mit tudsz?

KOLDULÓ BARÁT

Hogy Budai Antal hazajő.

ISTÓK ZSELLÉR (*jön ki az udvarra*)

Az ételt elhúztam s a tűzre is vetettem. (*Ballag vissza a favágótőkéhez.*)

KOLDULÓ BARÁT

Úgy-úgy. Minden percben várhatod.

BUDAINÉ *(elgondolkozva nézi a barátot, kemény orcája megenyhül, szinte szép, s a hangja is lágy)*

Ebnek való a kenyered, nem embernek. Az enyém tegnap sült. S szalonna is akad melléje. *(Megindul lassan, elgondolkozva a ház felé. Félúton megáll, visszanez, azután továbbindul s eltűnik a házban.)*

ISTÓK ZSELLÉR *(a farakásból zsordát húz ki, ráteszi a tönkre, s emeli a fejszét, de aztán leereszti)*

Anti is ott volt a harcon, Pál hadnaggyal?

KOLDULÓ BARÁT

Nem tudhatom. Csak azt, hogy találkoztak a nagy-szombati csata után, hogy a királyi had megfutott...

ISTÓK ZSELLÉR *(meglepetten, szinte ijedten)*

Megfutott? Azt mondd, megfutott. Igaz lehet-e ez?

KOLDULÓ BARÁT *(bólint)*

Mondom, s igaz. A királyi had megfutott. Vezérestől, mindenestől. Pedig a kelyhesek félannyian sem voltak.

ISTÓK ZSELLÉR

Így mesélik, így. Hogy a katonákat megtiporták a semmi, hitvány parasztok. Ezt nem hihetem. *(Óvatosan körülnéz, aztán halkán, de élesen.)* Sokat beszélnek mostanában... Hogy Krisztus urunk elfordította orcáját urakról és papokról, és a szegénység mellé állott. S ezért nem bírhatnak velük urak...

KOLDULÓ BARÁT

Se urak, se császár... így van...

BUDAINÉ *(kiált a pitvarból)*

Te barát, gyere az iszákoddal.

(Kolduló barát szó nélkül veszi iszákját s megyén a házba.)

ISTÓK ZSELLÉR *(aprítani kezdi a fát, s közben, vénemberek szokása szerint, tovább mondja)*

Nem bír vélek király. A semmi pórokkal... Héjj!
(Nagyokat üt fejszéjével a zsordára, azután elhallgat, mert az úton emberek jönnek és asszonyok a mezőről sarlóval, kaszával, gereblyével. Beköszönnek. A paraszt visszaköszön. Két asszony s egy ember fordul az udvarra, később két legény és két leány. Sorban köszönnek, leteszik a sarlót, villát, gereblyét, légelyt; leteleped-

nek a földre, néhányan az itatóvályú szélére. Fáradtak, nem beszélnek. Egy asszony a pitvarba megy be.)

BUDAI JÁNOS *(hátról, bal felől jön. Vászonnadrág, ing és kurta csizma, könnyű posztósüveg, kezében bot. Széles, nagy ember, lógó szőke bajusz, semmitmondó arc. Hiú, fősvény, józan és módos, a gazdaságon és pénzen kívül semmi sem érdekli. Ballagva, fáradtan jön, a kiskapunál megáll, benéz az udvarra, s bekiált)*

Istók te, mit tudsz, vásárra mentek ma Bese Tamásék?

ISTÓK ZSELLÉR

Arattak. A délt Kisanna vitte a tagba, abból tudom.

BUDAI JÁNOS

S hazakerültek-é már?

ISTÓK ZSELLÉR

Itt nem haladtak el.

EGY KISFIÚ *(bal felől jön az utcán)*

A dombról láttam a nemzetes urat az imént.

BUDAI JÁNOS

Messze?

KISFIÚ

Csak itt a pataknál. *(Kisfiú el jobbra.)*

(A házból jó kifelé a kolduló barát, hátán az iszák tömött. Az emberek halkán köszönnek: „Dicsértes-sék...”, de nem állanak fel, akik ülnek. A barát visszaköszön, leteszi a kút mellett az iszákot, és halkán beszélgetnek. A pitvarból a barát után Budainé jön ki.)

BUDAINÉ *(megáll az eresznyílásban)*

Marci te, s Jákob, vigyétek az ételt. *(Két legény kél fel s megy be a házba Budainé után.)*

EGY ASSZONY *(jön ki a házból, kenyeret és fakanalakat hoz. Az asszony keresztülmegy a színen jobbra, és az emberek előtt elhaladtában odaszól nekik)*

Jöhetnek.

(Az emberek feltápáskodnak és indulnak utána, a barátal együtt.)

EGY HANG *(menet közben)*

Rakjunk tüzet?

MÁS HANG

Holdvilág lesz.

(A pitvarból jön ki a két legény; kétfülű nagy cserépkondért hoz, s viszi jobbra ki, közben)

BUDAINÉ *(kijött az eresznyílásból s Budai János felé szól, aki a kapuban áll)*

Az étel kész, János.

BUDAI JÁNOS *(bal felé az utcán végignéz)*

Megvárnám Bese Tamásékat, jönnek már. *(Visszafor-
dul.)* Egy barátot láttam az imént itt. A házból jött ki.

BUDAINÉ

Kóborló barát volt. Hírt hozott öcsédről.

BUDAI JÁNOS *(meglepetten, de nem túlságos örömmel)*

Antiról?... *(Gúnyosan.)* A tekergőről?... S vajon jót
avagy rosszat?

BUDAINÉ

Jó haza.

BUDAI JÁNOS

Haza... Úgylehet megéhezett, s hazajő... Na.
*(Elfordul bátra, bal felé, ahonnan Bese Tamás és Bese
Anna jönnek most, és a nyitott kapuban megállnak,
úgy, hogy Kisanna kerül a kapuzábéhoz bal felől s ne-
kitámaszkodik annak, s profilban látszik, szemben Bu-
dai Jánossal, aki félig háttal áll a nézőtérnek.)*

BESE TAMÁS

Jó estét, János. Pár szóm volna veled.

*(Bese Tamás zömök, kerek arcú, jóképű, régi nemzetség-
ből való kurtanemes, vászonruha, csizma, vászonsüveg.
Egy kezében bot, másban egy marék búzakalász. Bese
Anna viselete archaizált kalotaszegi nyári mezei vise-
let, nagykarimás szalmakalap, egy karján ételhordó sza-
tyor, benne mezei virág és röstölő meg fakanalak, más
karján mellrevaló.)*

BUDAI JÁNOS

Adjon isten Tamás bátyámnak is. Anélkül is megállí-
tottam volna. Látom, nem ment vásárra ma.

BESE TAMÁS

Akartam pedig. De a búza itthon fogott.

BUDAI JÁNOS

Az a csikó hát itthon maradt.

BESE ANNA

Az itthon. S ha keed nem bánja, én se, elhiheti.

BUDAI JÁNOS *(Annához)*

Ebben egyezünk. S gondolom, most már mégis az enyém
lesz.

BESE ANNA

A keedé? Az én csikóm azé lesz, ki árát adja. (*Elfordul s beköszön Budainénak, aki a tornácajtó előtt a padkán ül.*) Jó estét, Mári néném. Alig láthattam meg. (*Beindul az udvaron a ház felé.*)

BUDAINÉ (*nem mozdul, úgy köszön vissza szórakozottan*)

Jó estét, fiam.

(*Közben besötétedett, majd derengeni kezd a holdvilág, mely balról jobbra süt és árnyékban hagyja a ház előtti teret.*)

BUDAI JÁNOS (*Bese Tamáshoz*)

Nem alkuszom tovább s megadom az árát, akit kért.

BESE ANNA (*mentiben megáll, és hátraszól*)

Egy jó hónapja már annak, s a csikó nőtt azóta. (*Továbbmegy, a tornácnál megáll, a mellrevalót az oszlopba ütött faszegre akasztja, leül az eresz előtti kispadra s a szotyrot maga mellé teszi a földre.*)

BESE TAMÁS (*kacag*)

Igaz. Nőtt ám. A leánynak igaza van.

BUDAI JÁNOS (*dühös*)

Tizennégyet mondott a múltkor, s azt megadom most.

BESE ANNA

A tizennégy tizenhatra szökött azóta.

BUDAI JÁNOS (*kicsit gorombán*)

Apáddal beszélek, s ne mind üsd abba az orrodát...

A tizennégyet adom, s kezet erre, Tamás bátyám.

(*Nyújtja kezét, mint vásáron szokás.*)

BESE TAMÁS (*fáj neki a leányához intézett nyers beszéd*)

Hallottad, a csikó Kisannáé. Ő szabja árát.

BESE ANNA (*a goromba szóra már vette volt szatyrát, de mellrevalóját nem akasztja le a szegről. Feláll, és futólag köszön csak*) Jó éccakát. (*Indul a kapu felé, menés közben, apja szavai után.*) Tizenhat.

BUDAI JÁNOS

Bolond az is, aki megadja.

BESE ANNA (*a kapuhoz ért és Jánossal szembenéz*)

Legyen keed okos, és ne adja. (*Elfordul Jánostól, kilép a kapun, apjához.*) Édesanyám rég várhat már. Szóljon a fogatok dolgában, s menjünk.

BESE TAMÁS

Igaz. (*Budaihoz.*) Arattatsz-é holnap, vagy hordasz?

BUDAI JÁNOS

Egész héten csak aratunk.

BESE TAMÁS

Akkor két napra ideadhatnád a két fogatodat. Hordáskor szívesen megsegítlek.

BUDAI JÁNOS

Nekem meg aratóm nincsen elég, s a faluban hiába ke-restettem. A részesei nem jöhetnének hozzám? Két pár is elférne a héten.

BESE TAMÁS

Ma vállalják, tőlem viheted. De szólj: kaphatom a fogatokat?

BUDAI JÁNOS

Viheti. De bérest adjon melléjük. S hordáskor aztán...
(Közben lassan kifelé, jobbra indulnak és az utolsó szóknál eltűnnek. A színpadon csak Budainé marad, ki mozdulatlanul ül a küszöbön. Szünet.)
(Azután jobbról, de a színpadon kívülről az arató emberek kimentek volt, tehát a csűröskertből, hangos beszéd hallatszik, paposán szónokló.)

KOLDULÓ BARÁT HANGJA

... Így történt, mondom. A cseh pórok az országban vannak immár. S jönnek a kelyhes hadak Krisztus nevével. A vajda és a királyi sereg pedig futton-fut előt-tük... Így igaz, meghiggyétek...

DURVA PARASZTHANG

Vigyázz a nyelvedre, barát!

(Csend.)

(A szín jobb oldaláról, az utcáról sietve jön vissza Kisanna. Befordul a kapun, és jön a ház felé. Budainé feláll.)

BUDAINÉ

Mi baj, fiam?

BESE ANNA

A mellrevalómat itt felejtettem. *(Leakasztja az oszlop faszegjéről.)* Megvan, s mehetek is. Csendes nyugodalmat kívánok.

BUDAINÉ

Adjon isten neked is, fiam, s szólj Jánosnak, siessen haza, az étel mind elfő...

BESE ANNA *(összehajtja a mellrevalót és karjára akasztja)*

Ne féljen, szólok, s nem tartóztatom.

(Indul, lép néhányat, de hirtelen megáll. Jobbról, hátulról lódobogás, aztán kurta, katonás, parancsoló szók, de ember még nem látszik.)

BUDAI ANTAL HANGJA

A lovakat ide beviszed. Lenyergelsz, lekantározol. Pokróc hátukon maradjon, s jártathass. *(Lépések jobbról: egy ember jó. A holdvilág a jobbról jövőt szembesüti. Egyenesen a háznak tart. Ahogy Kisanna mellett, aki árnyékban áll, elhaladna, a leány eléje áll. Budai Antal megáll, szembenéznek. Budai nem ösméri meg a leányt.)*

BUDAI ANTAL

Miért állasz utamba, leány?

BESE ANNA *(kicsit félreáll, s fordul úgy, hogy a hold az arcába süt)*

Nem ösmert meg, Anti. *(Készül továbbmenni.)*

BUDAI ANTAL

Te? Ki vagy te? *(Egészen közel lép a leányhoz és kezével maga felé fordítja az arcát. Aztán elereszti s visszalép egyet; halkán mondja.)* Kisanna.

BESE ANNA

Az. S alig ösmert meg, lám.

BUDAI ANTAL *(maga elé, elgondolkozva)*

Öt esztendeje... *(Ránéz a leányra.)* Te akkor gyermek voltál!...

BESE ANNA

Tízestendő. *(Mosolyog.)* S azóta megnőttem.

BUDAI ANTAL

Piros ruháskád volt, emlékszem. A szemed kék...

BESE ANNA

Emlékszik... *(Elkomolyodik.)* De nem ösmert meg egyszerre.

BUDAI ANTAL

A szemem nem, de a fülem a hangodat igen... S megnőttél, gyermek.

BESE ANNA

Tizenötöt töltöttem húsvétkor...

BUDAI ANTAL

Eladó vagy s ügylehet, mátkás.

BESE ANNA (*felcsattan*)

Nem igaz. Ezt keed ne mondja nekem. (*Elfordul.*) Jó éccakát. (Sebesen megy el, ki a kapun, s jobbra.)

BUDAI ANTAL (*néz utána mosolyogva, aztán fordul, a ház felé megy. Fellép az eresz grádicsára, megáll és szó nélkül bámul be a világos pitvarba. Most meglátszik, hogy magas, száraz ember, csontos arcú, kis, lefelé konyuló, tatáros, sötét bajusszal. Ruhája viseltes katonaruha, poros, szakadozott, derekán öv, arról kurta torszerű kardocska lóg. Kurta szárú csizmáján sarkantyú, fején könnyű posztósüveg, forgóval stb. Halkan beszél a pitvarba*)

Jó estét...

BUDAINÉ (*kiszól a pitvarból*)

Ki az? (*Kijön, és szemé elé kapja kezét.*) Ki van itt?

BUDAI ANTAL

Édesanyám.

BUDAINÉ (*egyet lép fia felé, aztán csak odatámaszkodik az ereszoszlophoz úgy, hogy fél kezével fogja az oszlopot, mással szívéhez kap*)

Anti! Édes fiam, Anti! (*Megtántorodik.*) Jézusom, segíts! (*Elesne, ha fia oda nem ugrik és átöleli.*)

BUDAI ANTAL

Mi baj, édesanyám? Megijesztettem?...

BUDAINÉ (*magához tér, tört, halk hangon*)

Nem, fiam. Jaj, nem. Hiszen vártalak, s tudtam, hogy jössz. És semmi bajom már, Anti. Csak a szívem, az eccer-eccer megáll. De most már minden jól van, s hála a jó Atyának, hazajöttél, fiam...

BUDAI ANTAL

Haza, édesanyám, lássa.

BUDAINÉ (*kibontakozik az ölelésből, s végignézi fiát*)

Messziről jöttél, gondolom...

BUDAI ANTAL

Tíz napja jövök.

BUDAINÉ

Úgy-úgy. Megfáradtál s megéheztél. Megyek is, Anti s mingyárt...

(*Bemegy a házba. Antal utána. A színpad egy pillanattig üres.*)

KOLDULÓ BARÁT HANGJA

...Krisztus szavával szólott amaz ember, s monda: nincsen gazdag és nincsen szegény. Nincsen nagyúr és nincsen pór. De egyforma gyermekei vagyunk mi mind az Atyának. És lám, ezért a szaváért a főpapok és papfejedelmek tűzhalálra adták Husz János mestert, mint Krisztus urunkat a zsidó főpapok és papi fejedelmek. *(Elhalkul a hang, s egy pillanatig ijesztő némaság. Majd a házból kilép Budai Antal, leül a tornácpadkára. Anyja még benn van a pitvarban, s onnan beszél ki.)*

BUDAINÉ

Apád, szegény, most a tél végén halt meg...

BUDAI ANTAL

Vajdaházi Pál mondotta.

BUDAINÉ

Vásárról jött, egyedül s ittasan. A szánkából kifordult, s úgy ásták ki reggel a hóból. Holtan. *(Az utolsó szóknál az asszony is kinn áll az eresznyílásban, az oszlopnak támaszkodva.)* Az Úristen így végezte róla.

BUDAI ANTAL

Őróla így, s rólam, hogy hazajöhöttem... S János bátyám?

BUDAINÉ

Vele maradtam. Ketten vagyunk most itt.

BUDAI ANTAL

A gazdaság?

BUDAINÉ

Nekünk se rosszabb, mint a többinek. Az ilyen kurta-nemes nem úr szolgája, de maga koldusa. Két jobbágyunknál most sincsen több, s a többi munka a miénk. János jó dolgú. S bírja... De én nehezen bírom már... S nem hiszem, sokáig ...

BUDAI ANTAL

Megházasodhatna bátyám.

BUDAINÉ

Az ideje megvolna, én biztatom. Leány is volna hozzávaló.

BUDAI ANTAL

Ki leánya? Idevalóé?

BUDAINÉ

Csak ide a szomszédba. A Bese leány.

BUDAI ANTAL *(ültében egyszerre kiegyenesedik, fejét felkapja, s kis szünet után, kicsit tikkadtan)*

Bese Annát mondja édesanyám? Kisannát?

BUDAINÉ

Azt, fiam, azt. Emlékszel reá bizonyosan.

BUDAI ANTAL *(kezével megsimítja homlokát, halkan, inkább magának)* Emlékszem... Gondolja, édesanyám, Kisanna szívesen menne bátyám után, s adnák is szívesen?

BUDAINÉ *(elcsudálkozva)*

Emberben különbet nem kap itt, s tudd meg, Bese Tamás után első gazda János bátyád.

BUDAI ANTAL

Így van hát. S úgylehet, jól is van így...

BUDAINÉ

Ha Isten akarja, akkor jól van... De jön is bátyád, és én menyek. *(Eltűnik a pitvarban.)*

(Budai János jön jobbról, mire Antal feláll; a két fiú szemben áll egymással. Egy percig szó nélkül, élesen nézik egymást, aztán kezet fognak.)

BUDAI JÁNOS

Jó estét, Anti. *(Aztán kicsit fölényesen.)* Hát csak megelégedtél a kóborlással.

BUDAI ANTAL

Öt esztendeje, hogy elmentem... Elég idő... *(Budai János áll szó nélkül. Hallgatnak. A pitvarból jön ki Budainé, kezében deszkalapítón palacsinta, más kezében csupor bor.)*

BUDAINÉ

Palacsintát hoztam. S egy korty bort...

BUDAI JÁNOS *(a kantát kiveszi anyja kezéből, kilöcscent egy cseppet belőle a földre)*

Hozott az Úristen haza, Anti.

(Iszik, aztán a kantát öccsének nyújtja. Vészen egy palacsintát a lapítóról, tép belőle, s eszik.)

BUDAI ANTAL *(a nyújtott kantát bátyjára köszönti)*

Egészségedre, János.

(Iszik, ő is veszen palacsintát. Aztán leül megint a padkára. Bátyja melléje telepedik. Anyjuk a kiürült lapítóval visszamegy a házba. A kantát maguk közé teszik.)

BUDAI JÁNOS (*nézi, vizsgálja öccsét, a viseltes, rongyos gúnyát*)

Nagy útról jöhetsz, s messziről.

BUDAI ANTAL

Prága városából... s az túl van Magyarországon...

BUDAI JÁNOS

Öt esztendeje, hogy elmentél. Négy, hogy híredet se hallottuk. Hol kóboroltál, mit cselekedtél ennyi időben, én azt nem kérdezem tőled. Hanem azt megmondhatnád most, miért futottál úgy el akkor, hogy senkitől el se búcsúztál.

BUDAI ANTAL

Apánk tudta, gondolom. Édesanyánk bizonyosan. Úgy-lehet, csak te nem, János.

BUDAINÉ (*megint kijön, lapítón új palacsintát hoz s leteszi kettejük közé. Aztán az oszlophoz támaszkodik*)

Én tudtam, igaz. S azt is, hogy nem jössz haza többet...

BUDAI JÁNOS

De lám, hazajött mégis.

BUDAI ANTAL

Két hónapja mondotta nékem Vajdaházi Pál, hogy apánk meghalt... Erre jöttem haza.

BUDAI JÁNOS (*meghökken*)

Erre a hírre? Hogy apánk meghalt? Hát igazán azért futottál világgá akkor? Hogy megütött? Azért, Anti?

BUDAI ANTAL

Egyszer ütött meg életemben apám! Egyetlenegyszer, s akkor nem volt igazsága.

BUDAI JÁNOS

Nem volt igaza apámnak?

BUDAI ANTAL (*nagyon komolyan s lassan*)

Nem volt, s az én kezemben kés volt akkor...

BUDAINÉ (*halkan felkiált*)

Irgalmas Isten...

BUDAI ANTAL

A késtől ijedtem meg, János. Attól futottam el... (*Szünet.*) S csak most jöhettek haza, hogy apánk meghalt... Érted most már?

BUDAI JÁNOS

Bolond dolog... (*Kis szünet, s más hangon.*) S most mit akarsz?

BUDAI ANTAL

Itthon maradok.

BUDAI JÁNOS

Itthon. (*Látszik, hogy gondban van; veszi a kantát és iszik. Aztán feláll, lép egyet, meg vissza, s megáll öccse előtt.*)

Osztozkodni akarsz?

BUDAI ANTAL (*nyugodtan*)

Jussom van.

BUDAI JÁNOS

Van. Apánk s anyánk után való. Amit azon felül én szereztem, az az enyém.

BUDAI ANTAL

Ami a tiéd, az nem kell. S apáméból sem kell. De az édesanyámé egésziben az enyém lehet.

BUDAINÉ

A külső majd annyi, mint az apátoké. Hanem igaz: a belső romlott. Házat, pajtát újból kell rakni.

BUDAI ANTAL

Mégis azt venném magamnak.

BUDAI JÁNOS

S én pótoljak? Azt akarod, ugye, hogy pótoljak?

BUDAI ANTAL

Szegény ember vagy-é? Adósságod van?

BUDAI JÁNOS

Szegény? S adós?... Én?... Apánk jó gazda volt, de én szereztem ahhoz, amit kezemhez vettem.

BUDAI ANTAL

Akkor pótolsz, János. Segítesz építeni a belsőt, állatot adsz a pajtába, s gabonát, takarmányt. Felit annak, aki volt, amikor elmentem. Az jussom.

BUDAI JÁNOS (*iszik*)

Erősen tudod a jussodat...

BUDAI ANTAL

Tudom. S annál többet nem akarok... Hanem télire meglegyen a pajta s ház. És édesanyámat akkor innen elviszem.

BUDAI JÁNOS

Édesanyánkat? (*Határozottan.*) Azt nem... A belső meglesz, állat is benne. Gabonát, takarmányt újig valót adok. De édesanyámat nem adom.

BUDAI ANTAL *(erősödő hangon, kicsit keserűen)*

Eleget szolgálta apánkat, s téged is. De elég volt. Abból a robotból elég. Édesanyánkat megette.

BUDAI JÁNOS *(zavartan)*

Beteg lenne?... Nem lehet... Én anyám nélkül mit tehessek?...

BUDAI ANTAL

Szerezz a dologra ifjú asszonyt ide. Valami erős béresnét.

BUDAINÉ *(halkan beleszól)*

Házasodj meg, fiam. Az időd megvan.

BUDAI JÁNOS *(felpillant anyjára, s látszik, hogy tőle várja a szót)*

Talán azt is tudná, kit hozzak?

BUDAINÉ

Tudnám. A Bese leányt... Kisanna fiatal, szép s jó leány. Gazdag is... Hozzád való.

BUDAI JÁNOS *(úgy teszen, mintha erősen gondolkozna)*

Négy jobbágy, nagy belső, jó tag. Mit gondolsz, Anti?...

BUDAI ANTAL *(bátyjára néz, aztán vállát vonja)*

Te dolgozol.

BUDAI JÁNOS *(töpreng)*

Újlesztendőre elhozhatnám. Addig dolog lesz a portádon. De akkor lehet... (Antihoz.) S te, Anti, lennél a szószólóm Bese Tamásnál?

BUDAI ANTAL *(csudálkozva, sőt megrettenve)*

Én?... Kisannát én kérjem meg... neked?

BUDAI JÁNOS

Édes testvéröcsém vagy.

BUDAI ANTAL

Igazad van, vállalom. És akkor elviszem innen édesanyámat. *(Elhallgatnak. Valahonnan halk énekszó hallik, egy-egy messze kolomp is. A hold magasan jár, hideg, ezüstös fényesség. Aztán)*

BUDAI JÁNOS *(feláll)*

Megnézem az állatokat... Szolgád az az ember, akitel jöttél?

BUDAI ANTAL

Márton a neve. Katona volt az is, s egy esztendeje szolgál. Szamos-menti ember és hűsége.

(Budai János bólint, kimegy, az ének elhalkul, helyette hallik)

KOLDULÓ BARÁT HANGJA

... Krisztus urunk az ő tanítványait parasztok rendjéből választotta, s nem urak rendjéből. S az egyház a pórok és szegények egyháza volt akkor. S lám, ma az egyházában urak uralkodnak, és a szegénységet a püspökök és főpapok nyúzzák, és nyakába nehéz jármot vetettek...

(A beszéd elhalkul.)

BUDAI ANTAL *(a beszéd alatt feláll, feszülten figyel, s közben meg-megnyílik szája s végül mondja)*

Ki az? Ki beszél ott? Úristen, ki beszél itt?

(Lassan indul kifelé, jobbra.)

BUDAINÉ

Egy kolduló barát csak.

BUDAI ANTAL *(megáll)*

Itt? Már itt is? Mindenütt?

KOLDULÓ BARÁT HANGJA

... De amiképpen annak idején megmondatott és beteljesedett, úgy most is megmondatik és beteljesedik bizonyára, hogy eljött az időknék teljessége. S halljátok meg, emberek; immár a fejsze a fáknak gyökereire vettetett. Minden fa azért, mely jó gyümölcsöket nem terem, kivágattatik és a tűzre vettetik...

BUDAI ANTAL

Ki ez a barát? Honnan került ide? S éppen ma.

BUDAINÉ

Jött. S jó hírt hozott, hogy hazajössz. S igazat szólott a barát.

(Bemegy a házba, s ugyanakkor jobb felől jön a kolduló barát, s megáll a kút mellett. Batyuja a hátán, kezében botja.)

BUDAI ANTAL

Ki vagy te?

KOLDULÓ BARÁT

Láthatod: kóborló barát. S hallottad: kiáltó szó... Téged kereslek, Budai Nagy Antal.

BUDAI ANTAL

Engem keresel? Ittas vagy, barát!

KOLDULÓ BARÁT

Bálint pap küldött hozzád.

BUDAI ANTAL *(megdöbbenve)*

Bálint pap? Tudod-é, kit mondottál? *(Fenyegetően.)*

Vigyázz nyelvedre!

KOLDULÓ BARÁT

Újlaki Bálint pap küldött a mi Urunk Jézus Krisztus nevével hozzád, Budai Nagy Antalhoz. Elhiszed-é ezt nekem?

BUDAI ANTAL *(kicsit meghajtja fejét, csendes, megadó hangon)*

Elhiszem. S mit üzen nekem Bálint atya?

KOLDULÓ BARÁT *(tarisznyájából nem túl nagy, fekete bőrtáblába kötött könyvet vészen elé)*

Azt mondotta: Add e könyvet Budai Nagy Antal kezébe... Íme, vedd. *(Budai Antal vonakodva veszi át.)*

S tovább azt hagyta: Mondd meg Budai Antalnak, hogy ő tőlem elment, és én nem tarthattam vissza. De ez a könyv Jézus Krisztus parancsolata, akitől nem futhat el. *(Megfordul, s szó nélkül megy a kapu felé.)*

BUDAI ANTAL *(kezében a könyv, s nézi meredten)*

A testamentum... *(Felretten, s kiált a barát után, aki éppen fordul ki a kapun.)* Megállj, barát!... Vedd vissza!... Megállj!...

KOLDULÓ BARÁT *(megy az utcán, nem fordul meg, csak visszakiált)* Nem vagyok barát. Csak kiáltó szó voltam... *(Eltűnik.)*

BUDAINÉ *(jön ki a házból)*

Anti, mi baj?... Anti...

BUDAI ANTAL *(néz a barát után, kezében a könyv, s mintha nem is anyjának felelne)*

Elfutottam, s lám, nem futhattam el... Elért s parancsol nekem.

BUDAINÉ

Nem értem, fiam! Ki parancsolhat neked? Az a koldus barát? Budai Antalnak csak az Úristen parancsolhat.

BUDAI ANTAL *(hirtelen anyjára néz)*

A mindenható és mindentudó nagy Úristen. Az! Az parancsolhat velem, édesanyám...

(Függöny)

ELSŐ FELVONÁS

SZÍN: Bese Tamás házának első szobája. Hátul, a meszelt fal jobb oldalán vaspántos, reteszes ajtó. Ajtótól balra fogas, alatta keskeny láda. Tovább balra kicsi ablak. Bal hátsó szegletben nyitott tűzhely füstfogóval, padkával. Bal oldali falnál, tűzhelypadka folytatásában ülőpad, hozzátámasztva két guzsaly, pad felett tálca, kanalakkal, tányérokkal. Pad előtt pitvarba nyíló ajtó. Jobb oldali fal mentén hátul pad, felette csíkos rúd-tartó. Szoba közepén hosszú asztal, két végénél és megette tanulatlan székek. Asztal felett mestergerendáról lelógó négyágú fagyertyatartó. Asztalon cserépkanta és néhány pohár.

IDŐ: 1436. Tél, vízkereszt táján. Ebéd után, később alkonyodás, végül este.

BESE TAMÁS *(kb. 45–50 éves, rövid, durva csizma, szürke posztóharisnya, gallértalan, borjúsájú kendering. Széles bőrtüsző, báránybőr (oldalgombos) styeptár. Hosszú bajusz, borotvált áll, hátul egyenesre nyírt, szürkülő hosszú haj. – Áll az asztal mellett, figyel: Kinn dobolás.)*
Hallod-é, Marci, dobolnak. Ugorj s hallgasd meg, mit dobolnak megint.

SZOLGA *(vénember. Bocskor, vedlett, foltos darócharisnya. Derékszíjjal átkötött ócska condra. Fején báránybőr sapka. Kemence mellett térdelve hosszúra vágott ágfát rakogat. Most feláll)*

Bizonyosan megint csak nekünk. *(Cammogva megy ki hátsó ajtón.)*

BESE TAMÁSNÉ *(apróka, kövéres asszony, sötét, nehéz szoknya. Viselő konyhakötény. Hosszú sötétposztó mellrevaló. Fején főkötő, lekötve sötét kendővel, mely álla alatt megcsavarva hátul van megkötve. Kezében törleruha és edény. Jön be pitvar felőli ajtón)*
Hallja, Tamás, megint dobolnak.

BESE TAMÁS

A rossz egye meg. Még ilyen télben sem nyughatnak. *(Künn dobszó elhallgat, és a dobos kiabálva szól, de nem lehet érteni, csak a nyújtott kiáltás elejét.)*

DOBOS HANGJA

Halljátok meg, emberek, héjj... A szolgabíró parancsolja...

(Elhal a hang.)

BESE TAMÁS *(bort tölt ezalatt a kantából a csuporba és iszik)*

Így-így. A szolgabíró parancsolja... A császárnak kell Csehország, s itt dobolják: ennyi és ennyi katona. Az apátúr rakatja a monostort: ennyi és ennyi robot s fuvar. A püspök hatlovas hintót csináltat: fizesd a décimát új girában. A város épül: fizess több hídvámot, vásárpénzt, kapuvámot a szásznak. S ha lenyúzzák a parasztot, hogy kapja meg a földesúr a magáét? *(Megint iszik, leül.)*

BESE TAMÁSNÉ

Mikorra mondották az urak, hogy jönnek?

BESE TAMÁS

Annyit üzent Kabos Feri hogy délután.

BESE TAMÁSNÉ

Bolond napnak készül ez a mai. *(Kimegy a pitvarba.)*
(Szolga jó bé, fát is hoz, szó nélkül megy a tűzhelyhez.)

BESE TAMÁS

Bolond nap. *(Szolgához.)* Hát mit doboltak?

SZOLGA

Tudtam, hogy nekünk. A szegénységnek, nem az uraknak.

BESE TAMÁS

A décimát?

SZOLGA

Azt. A papokét. Hogy aki új pénzben nem fizeti hamarosan, megnyúzzák.

BESE TAMÁS

Hát fizessétek új girában.

SZOLGA

Éppen kétannyi, mint a régi pénz. S honnan vegyünk vajon? *(Lerakta mind a fát, feláll s közelebb lép Bese Tamáshoz.)* Azt beszélük, nagyuram, hogy nincs ehhez jussa a püspöknek...

BESE TAMÁS

Bolond! Deresre kerülhetsz... Mást nem doboltak?

SZOLGA (*sunyin lehajtja fejét és az ajtó felé húzódik*)

Valaki idegent is doboltak, hogy nem látták-é a faluban? (*A kilincset fogja már, de visszaszól.*) Nem lesz itt fizetés, uram, nincsen itt most pénz, se új, se régi. Az emberek azt beszélnek, nem a király tudtával van ez. De nem szóltam semmit. (*Kimegy a hátsó ajtón.*) (*Beszéd közben pitvarból Kisanna jött be. Piros csizmácska, muszuly, munkakötény. Feje fedetlen, haja koszorúban. A kemence melletti padlábából mellrevalót s tiszta kötényt vészen ki, a kötényt kicseréli, a mellrevalót felveszi.*)

BESE TAMÁS (*bort tölt, iszik*)

Az idő is megbolondult.

BESE ANNA

Fúj a szél, s vékony hó hull. (*Leül a tűz mellé, veszi az egyik guzsalyt, és fonni kezd.*)

BESE TAMÁS

Édesanyád mit pizmog mindig?

BESE ANNA

A szövőasszonyokat igazítja, de jó is már. (*A pitvarajtó nyílik.*)

BESE TAMÁSNÉ (*a küszöbön áll s visszaszól*)

Mi az? Jó valaki? Szánkával-é?

ASSZONYI HANG A PITVARBÓL

Csak gyalogosan, s a szomszédból.

(*Bese Anna megáll egy percre a fonással, de nem szól. Bese Tamásné belép az ajtón, beteszi maga után, leül leánya mellé, és kezébe veszi a másik guzsalyt.*)

BESE TAMÁS

Jöjjön csak, hadd jöjjön. A várásban lassan telik az idő.

(*Kint topogás, mint aki veri le a havat magáról. Nyílik az ajtó, s belép Budai János.*)

BUDAI JÁNOS (*csizma, darócnadrág, zsinóros, kivarrt, menteszerű condra, báránybőr sapka, kampós bot*)

Szerencsés jó napot... Harapós idő. (*Leveszi a sapkát s lomhán körülnéz. Szeme Kisannán marad. Mind viszszaaközönnek.*)

BESE TAMÁS

Hozott isten, János. Gyere beljebb s ülj le nálunk.

BUDAI JÁNOS (*condrát, sapkát, botot a padra veti le; az asztalhoz jó, és jobb végén leül*)

Öcsémnél jártam az alvégen. De nincs honn, s látom, itt sincs.

BESE TAMÁS

Nem láttuk két hete Antit. Azelőtt se sokat. Töltök egy csepp újbort.

BUDAI JÁNOS

Hagyja! Nem iszom... Anti sokat tekereg egy idő óta. Tegnap beszéltem vele, s ma hajnalban Kolozsvárra szánkázott.

BESE TAMÁS

Kolozsvárra?... Mi dologban?... Vásár nincsen.

BUDAI JÁNOS

Valami vendége volt s azt vitte bé. De ígérte, hogy délire hazajő és itt eligazítja dolgomat.

BESE TAMÁS

A te dolgodat?... Anti? ... És itt?... *(Tölt magának.)*

BUDAI JÁNOS

Az enyémet... Gondoltam, jobb, ha ő igazítja. Megkértem, s vállalta. De nem jött, lám...

BESE ANNA *(kötekedve)*

S így keed kell igazítsa a maga dolgát.

BUDAI JÁNOS

Eltaláltad, Kisanna. S éppen ezért jöttem most ide, mert ki tudja, meddig szánkáztatja Anti a vendégit.

BESE TAMÁS

Ki volt a vendége?

BUDAI JÁNOS

Nem ösmerem. Idegen ember. Papformájú, s szakállas.

BESE TAMÁS

Valamit mintha doboltak volna idegen emberről. *(Meg-issza borát s dörmög.)* Bolond nap. Tudod-é, hogy ide várom a szolgabíró s az apáturat?

BUDAI JÁNOS

A décima dolgában, lehet. Hallottam a dobolást.

BESE TAMÁS

Ősz óta mind dobolják, s a papok többet prédikálnak az új pénzről, mint Krisztus urunkról. A szegénység meg leszokik a templomról és zúg a falukon papokra s püspökre. Jó ez?

BUDAI JÁNOS

Zúg az mindég. Most papokra s püspökre. S a végén csak fizet, mert muszáj neki.

BESE TAMÁS

Úgylehet, igazad van. Nem mi bajunk ez, de püspöké s vajdáé... Most hát arról szólj, mit velem akartál igazítani.

BESE ANNA

Bizonyosan a csikó dolgát. Pedig azt Anti se. Igazíthatta volna el keednek.

BUDAI JÁNOS

S ha megadnám, amit kértél? S jó pénzben?

BESE ANNA

Akkor se. Sehogy se. Nem eladó már.

BUDAI JÁNOS

Nem?

BESE ANNA

Éppen keednek nem. Mert keed okos ember. Ez a csikó pedig bolond embernek való. Keed csak megbánná, hogy kidobta a pénzét. S most megyek dolgomra. *(Felkél, a guzsalyt a falhoz támasztja, s kimegy.)*

BESE TAMÁS *(kacag)*

Ennek a bolondos leánynak egy csepp igazsága van. *(Budaihoz.)* Hát csakugyan a csikóért jöttél?

BUDAI JÁNOS

Anti szószólónak jött volna, ha jött volna. Kisannáért.

BESE TAMÁS NÉ

Jézusom... Leánykérőbe...

BESE TAMÁS

Ne szólj s ne jajgass, Erzse.

BUDAI JÁNOS

Édesanyámat ősszel temettük, az Isten nyugtassa, s amíg élt, nemigen gondoltam a házassággal, de most aztán sehogy sincsen jól nálam.

BESE TAMÁS

Bizony oda asszony kell, dolgos, erős asszony. Nehéz háztáj a tiétek. S erre a kisleányra gondoltatok?

BESE TAMÁS NÉ

A mi Kisannánkra, istenem...

BESE TAMÁS

Hallgass már, Erzse, hadd mondhassa János.

BUDAI JÁNOS

Én éppen erre az egyetlenegyre. S ha hozzám adnák, megbecsülném, ösmernek: iszákos, verekedő nem vagyok. Adósságom nincsen, hanem valamennyi pénzem. Antival osztottunk: az apai egészen az enyém, s azt megsaporítottam.

BESE TAMÁS *(nézi Budait nagyon komolyan, tölt a kantából, iszik)*

Na, Erzse, most szólj.

BESE TAMASNÉ *(ijedten)*

Én? Hogy én szóljak? Hogy azt a gyermeket? Ehhez én nem szólhatok.

BESE TAMÁS

Látod, Erzse, ezért mondtam, ehhez ne beszélj... Aztán, te János, ösméred-é ezt a leányt? Tudod-é, hogy ez nincsen nehéz munkába törve? Nálunk szolgáló végzi a nehéz asszonymunkát. Ez a leányka vékony csontú, gyenge madárka, s olyan bolondos is, mint a kicsi daloló madárka.

BUDAI JÁNOS

Mit akar a madárral meg a dalolással? Mert én azt nem értem.

BESE TAMÁS

Nem, János, nem. Ezt te nem értheted, mert te józan ember vagy és okos, ahogy Kisanna megmondotta. De mondd, tud-é erről a leány? Szólottál-é neki valamikor is erről?

BUDAI JÁNOS

Én soha egy szót se. S miért is szólottam volna?

BESE TAMÁS

Csak úgy gondoltam. Hiszen szomszédok vagyunk. Mikor gyermekek voltatok, sokat voltatok együtt.

BESE TAMASNÉ

Szeretett veletek játszani... Amikor Anti világgá ment, megsiratta... Egy hétig mindig siratta...

BUDAI JÁNOS

Megsiratta... Úgy.

BESE TAMÁS *(kicsit elmosolyodik, motyog)*

Beszélj csak, beszélj, okos asszony, te.

BUDAI JÁNOS (*elgondolkozik, majd feláll s odaáll Bese Tamás elé*)

Régen volt, eltelt. Ma ember vagyok, magam gazdája, egyedül vagyok s társat keresek. Kisannát választottam. Kérem: adják-é?

BESE TAMÁS (*nagyon komolyan*)

Ez tiszta beszéd, s egyenes. És tisztesség nekünk, mert első gazda vagy közöttünk. Olvasatlanul reád bízom mindenemet, amim van. De a leányom dolga nemcsak az enyém, s ha reád merném is bízni, az nem elég.

BUDAI JÁNOS

Nekem elég. Mert ki parancsol Bese Tamás úron kívül a Bese portán?

BESE TAMÁS

Bizony mondom, amég élek, én parancsolok itt, János. De Kisanna dolgában nem akarok parancsolni.

BUDAI JÁNOS

A Budai portán édesapám parancsolt mindenkinek, amég élt, s hogy meghalt, én parancsolok.

BESE TAMÁS

Látom, nem értettél meg, János. Hát akkor csak ülj le, s hadd mondok el, amit akarok. (*Budai leül, Bese Tamás tölt, s iszik.*) Édesapád, az én jó komám, derék ember volt, megbecsülte mindenki... De kemény ember is volt. Tudott parancsolni... és hirtelen ütött. Emlékszem, te sok verést kaptál tőle.

BUDAI JÁNOS

Hogy fáj: elfelejtettem. De tudom, használt.

BESE TAMÁS

Neked használt... A legtöbb csikót veréssel kell betörni, de van, akit nem szabad megütni. Antit csak egyetlenegyszer ütötte meg édesapád. Igaz-é?

BUDAI JÁNOS

Igaz... S akkor elment.

BESE TAMÁS

Azért ment el, éppen csak azért. Na látod. Hát én nem akarok úgy járni, mint apátok.

BUDAI JÁNOS

Nem értem kegyelmedet.

BESE TAMÁS

Az se baj. De én úgy gondolom, a mi Kisannánk nem neked való asszony.

BESE TAMÁSNE (aggódva hallgatta a beszédet, többször közbe is akart volna szólni, de nem mert. Most mégis szól)

Tamás, Tamás. Honnan tudja? Honnan?

BESE TAMÁS (meglepődik és meghökken; elgondolkozik, végül felderül orcája, és mosolyogva nézi Budait, aki meredten, sértődötten néz vele szembe)

Jó. Lehet az asszonynak is igaza.

SZOLGA (bedugja fejét hátsó ajtón)

A monostorbeli hadnagy van itt, vele katonák.

BESE TAMÁSNE (felugrik)

Jaj, istenem, futok már. (Megy ki a pitvarba.)

BESE TAMÁS

Ugorj, Marci, a lovakat a színbe kössétek, réti szénát vessetek nekik.

(Szolga megy. Bese Tamás Budai Jánoshoz lép, aki sapkáját s botját kezébe vette.)

Utolsó szóm pedig ez: ha Kisannánk a maga akaratából elmegy utánad, én adom akkor. Érted: ha ő is akarja.

BUDAI JÁNOS

Jó. (Leteszi sapkáját s botját oda vissza, ahol voltak, s leül maga is.) Még ma megkérdeszem ötöt. (Hátsó ajtó nyílik, jő be Vajdaházi Pál, a kolozsi monostor zászlós hadnagya.)

VAJDAHÁZI PÁL (30–35 éves forma magas, csontos katonára. Egykorú huszárvisélet: sárga csizma, vastag bőrnadrág, posztó ujjas, felette sodronyong. Álló gallérú, vastag posztómente, kétoldalt derékig hasítva, báránnyal szegve s bélelve. Dereán bőrvöv, vállon át is, s ezen baloldalt hosszú, egyenes kard. Tatáros kucsma, elöl aranyos védőforgó. Kezében korbács.)

Jó estét, nagyuram s neked is, János. Be jó meleg is van itt.

(Lehúzza kétujjú posztókesztyűjét.)

BESE TAMÁS

Hozott isten. (A pitvarajtóból mosolyogva suhan be Kisanna, s megy a tűzhelyhez, kezében háromlábú cserépedényben bor lefedve. Teszi a parázs mellé. Bese Tamás

Kisannához.) Melegedjék hamar az a bor. (*Hadnagyhoz.)* Bontsd ki magadat s telepedj a tűz mellé. A többi urak jönnek-é?

VAJDAHÁZI PÁL (*kardját, mentéjét letette s felakasztotta*) Jó estét, Annácska. (*Leül a tűz mellé, ahonnan a fonók keltek volt fel.*) Az urak: urak, a katona kuvasz kutya. Azok szánkán s bundában, pokróccal takarózva, de én lóháton a legényekkel. Ebben az időben három mérföldet. (*Kisannához.)* Te leány, be megnőttél, mióta nem, láttalak. Itt az ideje, hogy feleségül kérjelek...

BESE ANNA

Honnan jönnek?

VAJDAHÁZI PÁL

Darócról.

BESE TAMÁS

Mi dolgotok volt éppen ott?

VAJDAHÁZI PÁL

Piszkos munka. Papot vittünk a plébániára, s rabokat hoztunk.

BESE TAMÁS

Az öreg plébános visszakerült hát?

VAJDAHÁZI PÁL

Új papot vittünk. De a paraszt az új pátert nem akarja vállalni. Egy kis dulakodás volt, aztán a szájásokat leütöttük s rabul hoztuk.

BESE TAMÁS

Szerették az öreg Máté atyát. Vajon mi van vele?

VAJDAHÁZI PÁL

Tömlöcben ül Kolozsváron, s vasban, ha él.

BESE TAMÁSNE (*időközben bejött*)

Ha még él? Mért ne élne?

VAJDAHÁZI PÁL

Rossz világ jár most az újhítűekre. A talián barát, akit a püspök kért a királytól, tűzzel és karóval hadakozik a kelyhes ellen.

BESE TAMÁS

Máté atya igaz papja volt Krisztusnak. Különb, mint a legtöbb.

BESE TAMÁSNÉ

A szegénytől nem vette el a dézsmát, az éhesnek, ételt

adott, a betegnek gyógyulást vitt, az árvának gyámoltást. Ki volt az a gyalázatos, aki megvádolta?

VAJDAHÁZI PÁL

Vállalta a kelyhességet ő maga...

(Állanak és ülnek némán, megrettenve, megzavarodva. Budai János meredten nézi Kisannát. Kinn szánkacsörgés, majd hangos beszéd, kiabálás.)

VAJDAHÁZI PÁL

Itt a szánka az urakkal. *(Feláll, indulni készül.)*

BESE TAMÁS

Maradj csak s melegedj. *(Hátsó középajtón ki.)*

BESE TAMASNÉ *(Kisannának)*

Gyere, fiam. *(Indul a pitvar felé.)*

BESE ANNA *(Vajdaházihoz)*

Azt tudtam, kegyelmed katona.

VAJDAHÁZI PÁL

Én is azt máig, Kisanna...

BESE ANNA *(indul anyja után, visszaszól)*

Pedig a katona nem pribék. *(Kimegy az ajtón, s beteszi maga után.)*

(Katona jön be a hátulsó ajtón, tiszteleg Vajdaházinak.)

VAJDAHÁZI PÁL

Megkaptátok?

KATONA

Nincsen ott senki. Egy vigyázó maradt a háznál.

VAJDAHÁZI PÁL

Jó. Mehetsz.

(Katona el.)

VAJDAHÁZI PÁL *(Budai János elé áll)*

Hol van az öcséd?

BUDAI JÁNOS

Kolozsvárra ment. Ide vártam délire már.

VAJDAHÁZI PÁL

Éppen ide. Hogy a szél fújna el...

(Ajtó nyílik, belépnek bundában: apát, szolgabíró, Lukács bencés barát, Bese Tamás; a szobában levők köszönnek: Dicsértessék...)

APÁT *(kicsi, száraz ember, ritkás szürke bajuszú és szakállú. Báránybőr sapkáját leveszi, tonzúra. Körülnéz)*

Mindörökké...

LUKÁCS BARÁT (*Vajdaházihoz*)

Budai Antal megvan-é?

VAJDAHÁZI PÁL

Nincsen a faluban.

(*A bundákat vetik. Bese Tamás segít apátnak. Vajdaházi Lukácsnak, szolgabíró egyedül veti.*)

LUKÁCS BARÁT

Úgy. (*Budai János felé int fejével, aki áll gyámoltalanul.*) Ki ez ember?

VAJDAHÁZI PÁL

Budai Antal testvérbátyja ez: János.

(*A bundákat felakasztják a fogasra s leteszik az ajtó melletti ládára.*)

BESE TAMÁS (*hellyel kínálja a vendégeket*)

Ide, főtisztelendő atyám. Ülj le, Feri. (*Kisanna jön, csupokat teszen az asztalra, a tűzhelyről veszi a lábast és bort tölt a csupokba. Apát leül az asztal belső bal szélén, szemben a nézőtérrel, apát mellé jobb kézről, az asztal keskeny oldalára Lukács barát, ki jegyzőkönyvet fog vezetni, tehát pergamentekercs, írószerrek vannak vele. Apát mellé bal kézről Bese Tamás, asztal jobb végén szolgabíró.*) No, ezt a kis meleg italt használjátok egészséggel. (*Kóstolgatnak, Vajdaházi visszatelepszik a kemence melletti padra. Melléje ül most Budai János. Kisanna meleg bort hoz Vajdaházinak.*) (*Ajtón condrás, bocskoros ember jó bé: a falusbíró.*)

VAJDAHÁZI PÁL

Szolgabíró uram, itt a bíró.

BÍRÓ (*nagy báránybőr sapkáját két kezével fogja s alázatosan áll az ajtó mellett. Középkorú s okos képű*)

Dicsértessék a Jézus.

APÁT

Mindörökké.

SZOLGABÍRÓ

Te bíró. Miért nem fizetik itt a népek a püspök decimáját?

BÍRÓ (*aggodalmasan s ravaszkodva pislog*)

Fizetnének, hogyne, jó uram. Ahogy eddig is: gabonában, takarmányban, bornyúban... ahogy régen és mindig. De honnan vegyen a pór pénzt, uram? S a tizedes pénzt követel, és azt is csak újat.

SZOLGABÍRÓ

A nagygazdák se fizetnek. Mért? Azoknak van, s kell legyen.

BÍRÓ

Fizetnék régi pénzben. De a tizedes két régi girát számít egy újba. Így meg senki sem akarhat fizetni.

SZOLGABÍRÓ

Hát nem doboltattad, hogy a püspök úr décimáját új girában kell fizetni parancsolat szerint?

BÍRÓ

Ősz óta úgy doboltatom. De azt mondják, nem törvény ez, s a kegyelmes püspök nem parancsolhat zsi-ványságot, hanem a tized-árendás.

SZOLGABÍRÓ

Fogd meg a szád, paraszt. Mikor járt itt a tizedes?

BÍRÓ

Utoljára karácsonyi ünnepek alatt. Akkor kihajtották az emberek, s azt mondotta, hogy nem is jó többet, csak katonával.

SZOLGABÍRÓ

Úgy. Hát akkor doboltasd ki, hogy aki pedig nem fizet, botot kap. S addig kapja, amég mégis fizet. Majd lesz új pénzetek, meglásd. *(Bíró arca változatlan, tartása is. Nem felel, de vállán ránt egyet.)*

SZOLGABÍRÓ

Nyisd ki a szád: megértettél?

BÍRÓ

Nemzetes uram, a bírságot megfizetem, de könyörgöm, tehessem le a bíróságot ezen a percen.

SZOLGABÍRÓ *(meglepetten, a többiek is felfigyelnek)*

Mit mondottál? Nem értetted a parancsot?

BÍRÓ

Megértettem jól, nagyuram. De ha én ezt kidoboltatom, és a tizedes azután jó a katonákkal és botoztatni kezd, engem agyonvernek itt. S új pénzben mégsem fizet itt senki. Tudom, s megmondom.

SZOLGABÍRÓ

Ki jobbágya vagy?

BÍRÓ

Az apátságé, nemzetes uram.

SZOLGABÍRÓ (*apáthoz*)

Akkor a gazdáé a szó. Én itt elvégeztem.

APÁT (*csendesen, komolyan*)

A szolgabíró a vajda úr szavával parancsol, s te bíró vagy. S lehetséges, hogy a tizedes és a katonák megtiporják a falut, téged az emberek agyonvernek. De bizonyos, ha nem doboltatsz, a monostor darabontjai húzzák le a bőrödet. Megértetted ezt, bíró?

BÍRÓ

Meg, szentatyám, s legyen Isten akaratja. (*Készülődik.*)

SZOLGABÍRÓ (*feláll*)

Ne siess még. Itthon voltál tennap s ma?

BÍRÓ

Parancs volt: legyek itthon.

SZOLGABÍRÓ

Járt-é a faluban idegen ember tennap vagy ma?

BÍRÓ (*óvatosan s ravaszul körülpillant, s csak azután felel*)

Nem láttam senki idegent.

SZOLGABÍRÓ

Ravasz parasztja. Azt kérdem: járt-é idegen, s nem azt, hogy te láttál-é vagy se. Felelj, s ne vakarózzál.

BÍRÓ

Igazat mondok, s erre akár meg is esküszöm. Nem tudok s nem láttam tennap s ma olyan embert a faluban, akit ne ösmerjek.

SZOLGABÍRÓ (*gondolkozva nézi bírót, majd vállat von*)

Mehetsz, s magadra vigyázz.

BÍRÓ

Csendes jó estét adjon isten. (*Kimegy.*)

SZOLGABÍRÓ (*leül*)

Valami bújt ezekbe a népekbe. Valami bolond bogár.

APÁT

S a bogarat márkai Jakab páter kínpaddal és máglyával, püspök dufla décimával akarná kiverni a paraszt fejéből. Az pedig fejünkhöz vágja Krisztus urunk evangéliumát, s ebbe mi fejünk törhetik be... Bolond ember vet paraszat száraz avarba, mert meggyulladhat az erdő...

VAJDAHÁZI PÁL

Tizenkilenc esztendeje lángol Csehország, és a tüzet

nem olthatta el se császár, se pápa... Szememmel lát-
tam, s tudom... (*Barát apát füléhez hajolva súg va-
lamit és Budai Jánosra mutat.*)

SZOLGABÍRÓ

A parazsat el kell tiporni.

APÁT (*Budai Jánosra néz, aztán szolgabírónak*)

Okosság, – ha még nem késő.

VAJDAHÁZI PÁL (*Budaihoz, dörögve*)

Féket tégy nyelvedre most.

APÁT (*Budai Jánoshoz*)

Budai Péter János fia vagy-é?

BUDAI JÁNOS (*feláll, előrelép*)

Az vagyok, atyám.

APÁT

A te öcséd-é Budai Antal?

BUDAI JÁNOS

Édes öcsém.

APÁT

Az kóborolt esztendőig a világban szerte?

BUDAI JÁNOS

Öt esztendeig, s a múlt nyáron került haza.

APÁT

Mit tudsz, merre tekergett Antal öcséd az idegenben,
s mit csinált öt esztendeig

BUDAI JÁNOS

Nekem nem mondotta.

VAJDAHÁZI PÁL

Mikor hazulról elbujdosott, katonának állott Stibor
vajda zászlójába. A király hadával sokat jártuk együtt
Morvát és Csehországot.

APÁT

Katona volt hát, s Csehországot is járta. (*Elgondolko-
zik, majd hirtelen Vajdaházihoz.*) Kerestetted?

VAJDAHÁZI PÁL (*feláll*)

Otthon nincsen. Katonát hagytam házánál.

(*Hátulsó ajtó nyílik, és katona jön.*)

KATONA (*tiszteleg, aztán Vajdaházihoz*)

Itt vagyok a türei rabokkal, nagyuram.

VAJDAHÁZI PÁL

Mind a kettővel?

KATONA

A bíróval s kántorral. De harmadikat is hoztunk, valami barátot. Vigyük őket tovább?

APÁT

Várjatok. (*Feláll.*) Barátot mondottál? Azt látni, akarom, s beszélni vele.

KATONA

Ide hozzam?

APÁT

Egyedül akarok vele beszélni. (*Vajdaházihoz.*) A rabokat indítsd Kolozsvárra. (*Szolgabíróhoz.*) Te velük mész s átadod őket a városi porkolábnak. (*Vajdaházihoz.*) Te két legénnyel velem maradsz itt. (*Lukács barátához.*) Te is, Lukács testvérem. S a barát-rab is marad. (*Szolgabíró öltözik, katonával elköszönnek s mennek. Apát Bese Tamáshoz.*) Van-é valami házad, ahol a rab barátal beszélhetek egyedül?

BESE TAMÁS

Van, szentatyám. A hátulsó házból ki lehet takarítani a fonóasszonyokat, oda lehet a barátot vinni.

APÁT

Mehetünk akkor. (*Indul, mind felállanak. Apát előre-megy pitvarajtó felé, utána Lukács meg Bese Tamás. De ez utóbbi Budai János mellett, aki condráját veszi fel, megtorpan.*)

BESE TAMÁS

Te is készülsz?

BUDAI JÁNOS

Csak a rabokat nézem meg az udvaron. De visszajövök. Kisannával még ma beszédem van, tudhatja.

BESE TAMÁS

Igaz. (*Megy apát után sietve, és kinn a pitvarban hallik a hangja, amint feleségének mondja.*) Teríthettek aztán, Erzse...

VAJDAHÁZI PÁL (*a hátulsó ajtónál áll felöltözve, és be-várja Budait. Csak ketten vannak már a szobában*) Mondottam: szódra vigyázzál. Okos ember ilyenkor keveset tud. (*Kilépnek az ajtón, s azt maguk megett behúzzák. A színpad egy pillanatig üres. Aztán a pitvarajtón Beséné jön be asztalterítővel. Az asztalhoz megy, leveszi a boroscsuprokat s kantát, és megteríti*

az asztalt a frissen vasalt, fehér gyolcsterítővel. Kinn lábdobogás, lódobogás, fegyverzaj, vezényszavak. Pitvarból Kisanna jön be.)

BESE TAMASNÉ

Gyere, fiam, segíts. Kistálakat s kanalakat tegyél.

BESE ANNA (nem felel. Tűzhelyhez megy, forgácsot gyűjt, s jön.)

BESE TAMASNÉ

Hallod, mint mondtam? (Kenyeret, kenyérvágó kést teszen az asztal közepére.) Apáddal öten lesznek, gondolom.

(Kisanna az égő forgáccsal a gyertyatartó gyertyáit gyűjtja meg.)

BESE ANNA

Sötét van, s világot gyűjtök. (Megáll, hallgatja a távolodó külső zajt.) Mennek már... kötéllel kötötték őket egymáshoz... Véresek voltak, és egyik a hóban feküdt. Azt korbáccsal verték fel. S azt mondtotta akkor – hallottam –, azt mondtotta: verjen meg a Jézus. Ezt mondtotta, s más semmit...

BESE TAMASNÉ (leánya kezébe törlőruhát nyom)

Itt a ruha, rakd fel az edényeket és kanalakat, én futok ki. (Kimegy. Kisanna egyedül marad, tányérokat vészen le a polcra és fakanalakat, megtörli és rakja fel az asztalra. A hátulsó ajtón halkán benyit Budai Antal. Megáll, körülnéz, aztán előrelép, mire Kisanna megrettenve fordul feléje.)

BUDAI ANTAL (térdig érő vastag suba, vállán tarisznya, kezén két ujjú kesztyű, ami zsinóron nyakában lóg. Mosolyog)

Jó munkálkodást, kisleány. Megijedtél?

BESE ANNA

Nem vártam. S ma itt bolond nap van: katonák, papok s rabok szállása vagyunk.

BUDAI ANTAL

Tamás bátyámat kerestem volna, de nem látom. S hol hát az a sok ember?

BESE ANNA

Most ment el egy rakás katona, velük rabok. S most vallat egy barát-rabot a hátulsó házban az apátúr. Talán kelyhes. Most azokat vadásszák. Aztán itt van Pál

hadnagy s egy barát még. *(Közelebb lép Budai Antalhoz.)* És itt van a keed bátyja is...

BUDAI ANTAL

János?

BESE ANNA

Elvégezte édesapámmal, amit keedre bízott volt, de keed elkéste.

BUDAI ANTAL

Aztán mit végzett?

BESE ANNA *(nézi szemben Budai Antalt komolyan, aztán halkan mondja, s a hangja reszket)*

Feleségül kért engemet.

BUDAI ANTAL *(komolyan)*

És megkapott?

BESE ANNA

Édesapám azt mondotta neki: ha én is akarom, odaád. *(Elhallgat, aztán szemrehányóan.)* De mondja Anti, volt lelke, hogy ezt vállalta? Mondja, hogy volt lelke? *(Szeme megtelik könnyekkel.)*

BUDAI ANTAL

Te leány, nem értelek. *(Zavartan.)* Te sírsz? Hogy én hogy vállaltam? Miért?

BESE ANNA

Vállalta, hogy engem Jánosnak feleségül kér. Ezt vállalta. S lett volna szíve, hogy ezt tegye. Hogy engem Jánosnak alkudjon...

BUDAI ANTAL

Gyermek, bolondokat beszélsz. Hiszen én jót akartam neked is, neki is. János rendes ember, józan munkás, gyűjtő. Tíz faluban párja nincsen...

BESE ANNA *(keserűen)*

Dicsérik, csak dicsérik, ösmerem én is, kicsi korom óta. Miért dicsérik hát nekem?

BUDAI ANTAL

Mit tehetek én mást? Azt tudtam: így lesz jó. Neked... Mert tudhatod, téged mindig kedveltelek.

BESE ANNA *(könnyei folynak végig arcán, de némán sír, s csak a fejét rázza)*

Nem, Anti, nem. Amég kisgyermek voltam, csak addig kedvelt. Amég jó voltam játéokra. De megnöttem, s már nem lehet velem játszani. Most már nem kedvel, tudom.

Mert különben nem lett volna lelke, hogy vállalja ezt...

BUDAI ANTAL *(meglepetten nézi a leányt, s kicsit megdöbben, s mind közelebb hajol hozzá. Megfogja a csuklóját)*

Te. Hallgass, te leány. S ne szólj. Nem tudod, mit beszélsz s hova taszítod az én eszemet, pedig én nem tehetek semmit az én akaratommal. Életemmel nem én parancsolok, és sorsomat nem tudom... Azért most csak azt mondd, mit feleltél Jánosnak te.

BESE ANNA *(Anti különös beszédjétől megrettenve)*
Még nem kérdezett engemet.

BUDAI ANTAL

És ha megkérdez? Akkor mit felelsz, Kisanna?

BESE ANNA

Megmondom *(egymás szemébe néznek)*, megmondom neki, hogy... várjon. Várjon még. Majd tavaszkor... Mit gondol, jó lesz így?... Majd akkor felelek neki. Addig nem... Nem akarok s nem tudok... Nem tudok...

BUDAI ANTAL *(jobb kezét a leány fejére teszi, mire Kisanna fejét meghajítja és sír hang nélkül, de teste rázkódik belé. Anti csendesen simogatja haját)*
Azt mondd neki, s így jó lesz. Kicsi Annácska, te. De az a fennvaló Úristen tudja, hogy én jót akartam neked. Most is és mindig. Mindig csak jót. De így jó lesz. Vártok. Majd az idő. Talán. *(Leveszi kezét a leány fejéről és hátralép.)* S én most megyek. Áldjon meg téged a kegyelmes Isten... *(Nem vették észre, hogy az utolsó szók alatt a hátulsó ajtó csendesen megnyílt, és belépett azon Budai János. Megáll most, nézi őket. Mikor Anti megfordul, szemben állanak. Pillanatnyi csend.)*

BUDAI JÁNOS

Te vagy az, Anti?... És Kisanna, lám, sír... *(Egyikről a másikra néz, értetlenül. Kisanna megtörli szemét.)*

BUDAI ANTAL

Most érkeztem, s elvégeztem, ami elmaradt a te dolgokban. Annácska azt mondja, hogy majd tavaszkor. Akkor kérdezheted, s felelni fog... Addig várhass.

BUDAI JÁNOS

Úgy. Ezt mondotta. Hogy várjak. Jó... Akkor most mehetek.

BUDAI ANTAL

Mehetek én is.

(Hátulsó ajtón Bese Tamás úr és Vajdaházi jönnek be. Meglepetten állanak meg.)

VAJDAHÁZI PÁL *(Budai Antalhoz, bosszúsan)*

Ha már késtél, elkéshettél volna egészen.

BESE TAMÁS *(Budai Antalhoz)*

Kolozsvárt voltál, hallom.

(Pitvar felől benyit szobába apát, megette Lukács páter rab baráttal. Lukács kezében íróhártya s írószerek, övében tentatartótok. Apát előrejön, a más kettő megáll az ajtón belül. Rab barát őszes, szakállas, aszkétaképű, kemény nézésű, tonzúrás.)

BUDAI ANTAL

Ott. S itt is elvégeztem dolgomat.

APÁT *(hallotta a Bese Tamás utolsó szavait. Budai Jánostól kérdi meg, Antalra mutatva)*

Ez itt a te öcséd?

BUDAI JÁNOS

Ez. S én mehetek, atyám?

APÁT

Te el. *(Antalhoz.)* Budai Antal, te maradj még egy kurta szóra. *(Megfordul Lukács és rab barát felé.)* Gyere, Lukács testvérem, s mellém ülsz. *(Rabhoz.)* Lénárd, te ott maradj. *(Gondolkozik.)* S leülhetsz, ha megfáradtál. *(Rab barát állva marad, falhoz támaszkodik, két keze összedugva kámzsában, mozdulatlan, csak szeme villog. Budai Antal süvegét, tarisznyáját és subáját felakasztja a fogásra, s leül a jobb oldali padra.)*

BESE TAMÁS *(Budai Jánoshoz)*

Beszéltél a leánnyal?

BUDAI JÁNOS

Majd a tavasszal beszélék vele. Dicsértessék, s jó éccakát kívánok.

BESE TAMÁS *(megzavarodva, de meg is nyugodva)*

Jó, jó...

(Leülnek: Kisanna a tűzhely melletti kispadra. Bal asz-

talszélre (profil) Lukács, mellette, nézőtérrel szemben apát; aztán Bese Tamás; jobb asztalszélre – ahol a szolgabíró volt – Vajdaházi Pál. Bejön Beséné is, kezében fatálcán fazékkal. Urára néz, mire az int, és az asszony kimegy.)

APÁT

Tehát ez-é ama Budai Nagy Antal?

(Mind bólintanak.)

Budai Antal, megmarasztaltalak itt, hogy kérdezzek tőled és feleletet kapjak. Felelsz-é őszinte szókkal kérdéseimre?

BUDAI ANTAL *(éles hangon)*

Törvényszék ez itt, főtisztelendő uram?

APÁT *(elgondolkozva nézi Antalt)*

Ha az atya az ő fiát kérdezi, törvényszék-é az?

BUDAI ANTAL *(nehézkösen feláll a padról, látszik, hogy halálosan fáradt. Előremegy az asztalhoz, fél kezével reátámaszkodik, kicsit rekedtes hangon)*

Megfáradtam kicsit, szentatyám. De kérdezz hát.

APÁT

Vártam ezt tőled, Budai Antal, s kérdezem egyszer: ösmersz-é Bálint nevű papot?

BUDAI ANTAL

Egyet ösmerek. Ha ugyan amaz újlaki Bálint atyát gondolod.

APÁT

Azt. Honnan ösmered őtet?

BUDAI ANTAL

Prágából. Prédikált a király magyar katonáinak. Én akkor katona voltam ott.

VAJDAHÁZI PÁL

Én is ott voltam, s ösmerem azt a papot.

APÁT *(bólint)*

Igaz-é, hogy ez a Bálint pap többször megkeresett téged itt a faluban?

BUDAI ANTAL

Kétszer.

APÁT

Tudod-é, hogy ama Bálint a hérézis bűnében találtatott, és a szent inkvizíció parancsa, hogy ezért megfogattas-

sék és törvénykező szék elé állíttassák. És azok is, akik a herétikusokkal barátságban találtak.

BUDAI ANTAL

Tudtam, szentatyám, hogy megfáradott volt, és én felelet adtam neki, éhes és szomjas volt, és én ételt és italt adtam neki. Segedelmet kért tőlem, és én megsegítettem. Tehettem-é mást?

APÁT

Kérdezem másodszor: adott avagy küldött-é neked egy könyvet ama Bálint pap?

BUDAI ANTAL

Az én házamban semmiféle könyv nincsen.

APÁT

Házadat és egész portádat megforgathatom!

BUDAI ANTAL *(rideg-gőgösen)*

Nemes portára fegyveresen és erővel törni ország törvénye tiltja... De ám tedd meg, főuram!...

APÁT

Tudod-é, Budai Nagy Antal, hogy a püspök úr királyunktól Transzilvániára is kérte az inkvizíciót, és ferences Jakab páter immár itt is van, hogy kigyomlázza az úr Jézus Krisztus erdélyi kertjéből a burjánt és tövisét, és kivágja testéből a mérges kelevényeket. És bizony mondom, ki fogja gyomlálni a burjánt és tövisét a búzaföldről, és ki fogja vágni éles késsel és ki fogja égetni tüzes vassal a mérges kelevényeket. Jól eszedbe vedd ezeket, Budai Nagy Antal. És most kérdem harmadikul: mi dologban voltál ma Kolozsváron s kivel?

BUDAI ANTAL *(nem felel azonnal, néz maga elé, aztán halkán, később erősödő hangon)*

Kolozsváron voltam ma, s két szememmel láttam, ahogy máglyatűzön égett halálra Máté pap, aki igaz ember volt. S láttam, ahogy mellette a pribékek nyársba ültettek két szegény pórt. Ott láttam Jakab pátert is, s megnéztem jól. S ott volt püspök képében a főesperes, vajda képében a kolozsi ispán. És minden városbeli céhek, és mind a polgárok. Láttam ezt mind, és hallottam, ahogy üvöltöttek a gyönyörűségtől, s megjegyeztem magamnak...

BESE TAMÁS

Ott voltál és láttad?

APÁT *(keze az asztalra pattan, s ujjai lassan ökölbe szorúlnak, hangja nyers, kemény)*
Megégették!... Tűzzel!... Mátét!... Az én testvére-
met az Úrban... Nem lehet!...

BUDAI ANTAL

Így volt, s mondom: az akasztófa-dombon... Ahogy
a zsványokat, gyilkosokat avagy vérfertőzőket...

RAB BARÁT *(érdes, mély hangon)*

Az igazságos Isten kegyelmes lesz az igaznak, de irgal-
matlan a gonoszoknak. Ámen...

APÁT *(reánéz rab barátira, de nem szól. Öklei lassan szét-
nyílnak, és visszadugja kezét a kámzsa ujjába. Hangja
most tompán fakó)*

Kelyhes volt... Meg kellett halnia...

BUDAI ANTAL

Kelyhes. Igaz. Vallotta, tudom... De hallottam, főtisz-
telendő atyám, hogy a zsinat, aki a pápának is paran-
csol, megengedte a cseh népeknek az úri szent vacsorát
két szín alatt, ahogy azt Krisztus urunk rendelte, és a
biblia olvasását a maguk nyelvén. És a mi Zsigmond
királyunk szent esküvéssel fogadta, hogy nem háborítja
hitükben a kelyheseket. Hallottam, s igaz-é ez, avagy
hazugság?

APÁT

Tudom, s igaz.

BUDAI ANTAL

A törvény, aki kétféle mértékkel mér, nem Krisztusé.
De az ítélet, aki Máté papot és a két pórt halálra adta
ma, Pilátus ítélete volt... Ezt hiszem s tudom,
atyám...

BESE TAMÁS

Anti! Vigyázz, Anti!

BUDAI ANTAL

Én láttam ma halálra menni Máté papot, s ő akkor is
Krisztusához imádkozott. Én láttam, s látta az én erős,
bosszúálló és igaz Istenem is... *(Megtántorodik, meg-
sápad, szék után tapogat. Leül asztal jobb oldali szélén,
Vajdaházi mellé. Nagy, nehéz csend, senki nem moc-
can. Azután halkán, mentegetőzve.)* Megszédültem egy
cseppet. Az éjjel nem alhattam, tegnap óta egy falatot

nem ettem. És ma láttam... *(Kezével végigsimít homlokán, aztán két kezét az asztalra támasztja.)*

VAJDAHÁZI PÁL *(felugrik, kantából bort tölt csuporba és Budai Antal elé teszi az asztalra)*

Igyál.

BESE TAMÁS *(kenyeret s kését tolja Budaihoz közelebb)*
Falj egy falatot. *(Budai Antal nyúl a kés után, de megszólal)*

APÁT *(sovány arca, mint a kő)*

Budai Antal, ha van magyar bibliád, azt add elé most.

BUDAI ANTAL *(felretten, vadul)*

Mit akarsz vele?

APÁT

Ha nálad kapják, te a halálé vagy. S én azt olvasni akarom és megőrizni.

BUDAI ANTAL *(nézi kicsit előrehajolva apátot, aztán)*
Jó. *(Feláll, kicsit tántorog, aztán fordul és a fogashoz megy, ahol tarisznyája lóg. A tarisznyából fekete bőrbe kötött, nemigen nagy könyvet vészen ki, azt az asztalhoz hozza apát és Bese Tamás közé; a könyvet két kezével markolva maga elé teszi az asztalra, s leül. Valaki a kenyeret és borospoharat eléje tolja, Kisanna közben észrevétlenül az asztalhoz jön s ott apja jobb oldalára, tehát Budai Antal baljára kerül, de apjához közelebb. Mind némán figyelik Budai Antal minden mozdulatát.)* Itt van.

APÁT

Ez-é az a könyv? *(Utánanyúl.)*

BUDAI ANTAL *(reáteszi mindkét kezét a könyvre)*

Krisztus urunk testamentuma ez. Várj. *(Kinyitja a könyvet s lapozni kezd benne. Megkapja a helyet. A könyvbe néz, ujjával mutatja a sort, s olvas lassan, akadozva; az olvasás alatt olyanok az asztalnál ülők, mint egy artisztikus úri szent vacsorakép.)* „És amikor eljött vala az idő, letelepedék Jézus és a tizenkét apostolok övele egyetemben...” „És monda nekik: nagy kívánsággal kívántam a húsvéti bárányt megenni veletek, minekelőtte én szenvednék.”

„És minekutána a kenyeret vette volna, megszegé és adá nekik, mondván: Ez az én testem, mely tiérettetek adatik, ezt míveljétek az én emlékezetemre.”

„Hasonlóképpen a pohárt is, mondván: E pohár amaz új Testamentum az én véremben, mely tiérettetek kiontatik...”

(Felnéz a könyvből.)

Meg vagyon pedig ez írva szent Lukács evangéliumában, huszonkettedik kapitulum tizenötötől húszig való verseiben.

(A kenyérből egy falásnyit letör és befalja. Aztán veszi a csuprot és egy korty bort iszik reá. Aztán becsukja a könyvet, és az apátnak tolja, aki szemben ül vele.)

Íme, itt van. S az én életem az Úristen kezében, ő tegyen vele, amit akar.

(Rettentő csend. Kisanna hangosan felzokog.)

APÁT *(a könyvet két kezével fogja s markolja; Lukács baráthoz kemény, szinte fenyegető hangon)* Lukács testvérem, tépd el azt a hártját és vesd a tűzbe. *(Feláll, rab baráthoz.)* Az Úrnak útjait senki ember szeme nem láthatja. Az én kezem tiszta maradjon és lelkem a te véredtől. *(Vajdaházihoz.)* Hadnagy, fogass, itt semmi dolgunk. S a mindeneket tudó Isten irgalma legyen velünk...

(Függöny)

MÁSODIK FELVONÁS

SZÍN: Budai Antal portája. Jobboldalt lakóház, nyitott tornáccal körös-körül, magas szalmafedél, alacsony eresz. A ház egyetlen helyiség, mellette csak kamra még. Színpad bal oldalán, elég elől, terebélyes tölgyfa, alatta faragórönk, ami egyben ülőhely is. Hátrább a pajta vége látszik, egy ablakkal előre. A kerítetlen udvar hátul emelkedő füves dombba megyén át, mely felfelé s jobb felé erdőbe olvad, a bal oldal felé legelőbe. Még hátrébb egymásra tornyosuló hegyek. Tornácerendába dugva két kasza és fagereblye. Tornác hátsó részében hárságy, előtte ajtó a házba, kicsi ablak elől. Házaajtó nyitva. Egészben kopár, üres és szegényes udvar mégis.

IDŐ: 1437, tavaszi szántás és vetés ideje, kb. április, s alkonyodás.

(Márton zsellér a rönknél áll. Bal kezében tinzsulának való nyírfarúd, azt támasztja a tönkhöz és a fejszével hántja, faragja, takarítja. Aztán balról nyikorgó hang, és Budai Antal csáogatja az ökröket.)

BUDAI ANTAL HANGJA

Márton.

MÁRTON *(megáll a munkában)*

Hallom.

BUDAI ANTAL HANGJA

Hogy került a pajtába a Bese Tamás csikója?

MÁRTON *(a rudat a vállára veszi és fejszével együtt a pajtához viszi, s ott a fejszét és rudat a pajtához támasztja)*

Hogy hazaérkeztem, itt a kertben kaptam. S befogtam, mert összejárt mindent... Senki eddig nem kereste.

BUDAI ANTAL *(előjön s megáll. Kurta szárú, könnyű, oldalt fűzős bakancs-csizma; világos, vékony posztóharisnya, rövid derekú, borjúszájú, gallértalan vászoning; feltúrt karimájú nyári süveg)*

Vissza kell vinni a gazdájához.

MÁRTON

Zálog nélkül?

BUDAI ANTAL

Reggel visszaviszed... S most fogjál ki s etess.

MÁRTON

Szántunk holnap? *(Megy kifelé.)*

BUDAI ANTAL

A verőfényen már nem lehet, a még eső nem jó.

MÁRTON *(visszakiált balról, de már nem látszik)*

Aztán a tűzhelyen van parázs, csak fel kell szítani. *(Budai Antal a ház felé indul, de megáll, mert hátulról Bese Anna jön be az udvarra. Papucs, muszuly, kendering, fején hátrakötött kendő, kötény. Kezében röstölő fedéllel. Lassan jó, egyenesen Budainak, aki a ház előtt áll. Előtte megáll.)*

BUDAI ANTAL *(elmosolyodik)*

Hát téged mi szél fújt errefelé?

BESE ANNA (*zavarban van, magyaráz*)

A juhoknál voltam, a kosár itt az erdő alatt. (*Mutat hátra s fel.*) Onnan jöttem le.

BUDAI ANTAL

Éppen ide hozzám?

BESE ANNA

A csikóm megszökött a kertből, s a pakulár errefelé látta nemrég. Kérdezni jöttem: tudnak-e valamit róla?

BUDAI ANTAL

Egy sárga kancacsikó ma itt nálunk garázdálkodott, s Márton befogta. Az a pajtában van, s úgy néztem: éppen ez a tiéd.

BESE ANNA

Az orcátlan. Ide került éppen... De jó, hogy megvan, és itt...

BUDAI ANTAL

Nem kereste még senki.

BESE ANNA

Othon nem tudják, hogy elveszett. S én nem szóltam... De most már mehetek... A csikóért küldök valakit. (*Indulna, de csak áll tovább habozva.*)

BUDAI ANTAL (*a ház tornácoszlopának támaszkodik háttal*)

Aztán ezért jöttél bé ide hozzám?... Csak ezt a csavargó csikót kerested itt nálam?

BESE ANNA (*nem felel egyenesen*)

A juhkosártól láttam keedet, ahogy jött az ekével erre hazafelé.

BUDAI ANTAL (*kiegyenesedik s előrehajol*)

Velem akartál beszélni?... S a csikóról?

BESE ANNA (*halkan, lesütött fejjel*)

Nem arról. Másról... S most nem tudom, szóljak-e?

BUDAI ANTAL

Inkább szólj. (*Leül a tornác előtti padra.*) Én várhatok.

MÁRTON

Uram! Várnak reánk. Menni kéne, uram.

BESE ANNA (*kicsit vár, aztán egyszerre*)

Tegnap megint férjhez kértek. (*Most ránéz Budaira.*)

BUDAI ANTAL (*kicsit meghökkenve*)

János bátyám?

BESE ANNA

Ő.

BUDAI ANTAL

Nálatok járt?

BESE ANNA

Nem. Szószólót küldött... Keed nem tudta ezt?

BUDAI ANTAL

Rég láttam bátyámat, s erről a tél óta nem beszélt sem ő, sem én.

BESE ANNA

Keed hát nem tudta?

(Szünet. Budai Antal hallgat s nézi a leányt, aki áll előtte lehajtott fejjel. Márton jön a pajta felől.)

MÁRTON

Mindjárt felkél a hold... *(Megyén a házba.)*

(Senki nem felel. Kisanna kicsit hátrahúzódik s a tölgyfához támaszkodik. A sötétedő alkonyatban alig látszik, csak az arca és az inge világít. Mosolyog most. Aztán a házból a nyitott ajtón keresztül egyszerre tűzvilág dereng ki és Kisannát szembe világítja, de nem erősen.)

BUDAI ANTAL

S apád?

BESE ANNA

Tőlem kérdezte, mit szóljon.

BUDAI ANTAL

S te?

BESE ANNA

Azt mondtam: várjon holnapig... Egy napot várjon még... S ma egész nap jártam s gondolkoztam. Csak jártam s gondolkoztam.

BUDAI ANTAL

Gondolkoztál, Kisanna.

BESE ANNA

Egész nap... S ahogy megláttam keedet, lejöttem a hegyről, s itt vagyok...

BUDAI ANTAL

Itt vagy... S mit akarsz tőlem?

BESE ANNA *(megzavarodva)*

Nem tudom. Most már nem tudom... De az én dolgomban senki sem tud engem eligazítani, lássa. A szülőim reám hagyják. Testvérem nincsen. Pajtásom nincs-

en. Egyedül vagyok, Anti, merő egyedül. Egy leánynak nehéz így. Nem lehet így, Anti... Ezért jöttem ide.

BUDAI ANTAL

Én tanácsoljak neked?

BESE ANNA (*oda se figyel már, csak mondja*)

Mit mondjak holnap a szószólónak? Odaígérkezzem-é Jánosnak, vagy nem?

BUDAI ANTAL (*feláll, s indulna a tölgyfa felé, de aztán a tornác mentén előrejön, megfordul s meggy visszafelé. Nézi a földet makacsul, s nem szól.*)

BESE ANNA (*szemével kíséri Antit jártában*)

Olyan nehéz erre felelni, Anti? Mondja: igen, vagy mondja: nem. Olyan nehéz ez?

BUDAI ANTAL (*megáll, szemben Kisannával, a tölgyfa alatt ő is*)

Mit tudhatod te azt, hogy nekem ez könnyű vagy nehéz? Mit tudod te az én dolgomat? Hiszen még én sem tudom az én utamat. Én csak egyet tudok, Kisanna: ha valaha megházasodhatnám, téged vennék el. Ezt az egyet tudom.

BESE ANNA

Anti... Elvenne engemet. Anti... (*Szünet.*) Hát akkor jól van... Minden jól van akkor...

BUDAI ANTAL

S eljőnnél utánam?

BESE ANNA (*egyszerűen*)

Keed után el. (*Egy árnyékot vészen észre, aki jön a ház mellett.*) Jaj... Valaki jön...

(*Időközben egészen beesteledett, csak a hegy felett, balról piroslik az ég. Jobb felől, hátulról, a házeresz mellett fekete férfi lépeget lassan a tornác mentén, puhán, hangtalanul... Budai Antal hirtelen megfordul, s szemben áll Bálint pappal.*)

BÁLINT PAP

Eljöttem, Antal. Mert beteljesedett az idő.

BUDAI ANTAL (*megösméri most*)

Te vagy az, atyám? Nem vártalak mára.

BÁLINT PAP

Ma éccaka gyülekezés van a puszta malomban.

BUDAI ANTAL

Tudom. De tégedet oda nem vártunk.

BÁLINT PAP

Utamat megjártam már, és tudom, hogy immár az idő beteljesedett, és a fejsze a fáknak gyökerekre vettetett.

BESE ANNA

Ki ez ember, Anti?

BUDAI ANTAL (*kissé bosszúsan*)

Sokat hallottam már ezt a szót töletek, s e kiáltást. De a szó süketen hangzik el, s a kiáltást nem fogadják meg a hegyek Transzilvániában, hanem visszadobják.

BÁLINT PAP

Jöttem, hogy elmondjam, amit megláttam. Mert megjártam ezt a földet a moldovai hegyekig és a Meszesen túl a Tiszáig. S láttam, hogy mindenütt immár megérett a gabona, és az aratómunkások elkészültek az aratásra.

BUDAI ANTAL (*gúnyos és keserű is*)

Álmokat láttál, atyám. S boldog lehetsz, hogy meg tudtad látni az érett gabonát, aki sehol nincsen. De én tudom: a tél alig múlt el rólunk, s tavaszunk száraz, szikkadt tavasz. Sovány, köves földünkből kipattan az eke. Erdély ez, atyám, meddő hegyek és nyomorodott lelkek tartománya. Imádkozni és átkozódni tud itt mindenki, de hinni gyáva. Szeretjük Jézust, de Husz János a cseheknek halt meg, nem Transzilvániának. Csuda kellene, hogy valaki Erdélyben arassa le az Úr megérett gabonaföldjét. De csudák itt nem történnek...

BÁLINT PAP

Tamás vagy, Budai Antal. Hogy az Úr Jézus meghalt, elhiszed; de nem tudod hinni, hogy halottaiból érettünk feltámadott. Láttam a népet, s tudom, hogy gyáva és kishitű. De rongyos és éheznek és beteg. Vonja az igát és túri az ostort. A püspök új dézsmáját katonával és bottal és deressel hajtják a pogány árendások, és a hizott papok kilopják a szegénység lelkéből az igazi Jézust. Láttam ezt, és prédikáltam nekik a Megváltót, aki mezítláb járó paraszt volt, és az apostolok is parasztok. Prédikáltam nekik az evangéliumot, akit Krisztus a szegényeknek is szerzett és hirdetett, mondván: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak a földre, hanem fegyvert...”

BUDAI ANTAL

Ezt is hallottam, elégszer már.

BÁLINT PAP

Akkor azt is halld meg, hogy jól megszurkozva állanak a dombok tetején a lármafák, és a kaszák egyenesek... A sereg megvan, Anti, és várja a vezért, aki eléje áll.

BUDAI ANTAL

Úgy. Várja a sereg a vezért. S ki lesz vajon az a bolond, aki eléje áll egy rabló és égető, éhes és vak csúrhének? Csúrhének, amelyik vinnyogva kushad, ha egy rossz szolgabíró egyet vakkant, s amelyik első szóra eladja vezérét, ha a nyársat és kereket kalodával és korbáccsal cserélheti fel. Ki lenne ilyen eszeveszett bolond, mondd, atyám?

BÁLINT PAP (*nézi szembe Budait*)

Ez ember te leszel, Budai Nagy Antal...

(*Szünet, azután.*)

BESE ANNA (*kiáltva*)

Hazugság! Mondja neki, Anti, mondja a képibe, hogy átkozott hazugság. (*Előrelép, megfogja Antal kezét, aki megdöbbenve áll. Márton a házból kijött s a tornácon áll, Bálint pap háta megett.*)

BUDAI ANTAL (*haragosan*)

Eszeveszett bolond nem vagyok.

BESE ANNA (*Bálinthoz*)

Hallottad? S nézd, én fogom az ő kezét, és én azt nem eresztem el. (*Egészen Bálint elé lép.*) Hallottad, és most menj, és ezt vidd hírül annak, aki küldött, akárki legyen az...

MÁRTON (*jön le a tornácról, megy keresztül az udvaron az istálló felé. Amikor a többiekhez ér, pillanatra megáll. Budaihoz*) Az idő múlik, uram, s várnak reánk ... Nyergelnek. (*Kimegy a színről az istállónál.*)

BÁLINT PAP (*Kisannához*)

Te fogod az egyik kezét, és tudom, szereted ez embert. S én nem fogom a másik kezét... De ha szemével fogja látni és kezével tapintani a sebeket, akkor hinni fogja, hogy az Úr feltámadott, és el fog hagyni mindent, és tégedet is, és engedelmes lesz az ő Urának, aki engem ideküldött.

BESE ANNA (*kiáltva*)

Hazudik! Jaj nekem, istenem... Hazudik... (*Belekapaszkodik Budai Antalba, aki fél kezével átöleli*)

BUDAI ANTAL (*hangja kemény, gőgös és durva*)

Elég volt, és hallgass. Ha éhes vagy, enned adok. Ha szomjas vagy, megitatlak. Ha megfáradtál, nálam megnyughass. De hiábavaló dolgot ne szólj, és ha tüzzel akarsz játszódni, ám tedd, de én nem segítek abban, hogy házamat meggyújtsd, s én benne égjek. Tehát elég volt a szóból... Hanem... csudát tégy! S akkor hiszek neked...

MÁRTON (*jön elé, és Budaihoz*)

Nyergeltem, uram, s mehetünk.

BUDAI ANTAL

Nem megyek, Márton.

BÁLINT PAP

Nem jössz? Te? Nem?

MÁRTON (*mogorván, haragos hangon*)

A malomba, uram. Tudhatod, a gorbói ócska malomba kell menjünk...

BUDAI ANTAL

Hallottad: nem megyek veletek. Hanem ti menjetek. (*Szünet, aztán.*)

MÁRTON (*Bálint paphoz*)

Menjünk hát, atyám. Várnak ott reánk már... (*Fordul és megyen.*)

BÁLINT PAP (*elgondolkozva, de nem haragosan nézi Budait, aki Kisanna vállát most is öleli*)

Én hiszek Őbenne, Budai Antal, s bizony megteszi az Úr a csudát... (*Fordul ő is, és megy.*)

BUDAI ANTAL

Csudát Transzilvániában, s akkor engedelmes leszek neked. Békesség veled, atyám.

(*A színen Budai és Kisanna maradnak. Budai néz az eltávozottak után. Künn távolodó lódobogás és csend.*)

BESE ANNA (*halkan*)

Elmentek, Anti... S így jó...

BUDAI ANTAL

Elmentek... Nélkülem mentek el... (*Hirtelen szembe fordul Kisannával s a két vállát fogja.*) De te itt vagy, s azért nem mentem velük... (*Magához vonja*)

a leányt, aki engedelmesen simul hozzá. Felnéz, mire Budai megcsókolja. Egészen kurta szünet. Aztán Budai kiegyenesedik, az ölelésnek vége.) De a csikód ma már nem kerül haza.

BESE ANNA

Nem baj... Maradhat itt... Hanem késő az idő, és én mehetek is. (*Lassan fordul és indulna.*)

BUDAI ANTAL (*indul a leánnyal*)

Elkísérlek, Kisanna. (*Mennek lassan kifelé, útközben.*)
Aztán mit mondasz holnap a szószólónak?

BESE ANNA

Most már tudom, bizza csak reám. (*Kimennek.*)
(*A színpad egészen elsötétedik. Messziről különböző helyekről kutyák ugatnak egyet-egyed. Nagyon messziről szelíd kolompszó is hallik. Végül csend...*)

VÁLTOZÁS

Ugyanaz a díszlet. Vaksötét éjszaka, felleget, borult ég, némaság. Aztán hátul, de a legtávolabbi hegyek előtt és balról a fellegekre rőtörös, égésből származó világoosság dereng fel, mely mindjobban erősödik időközben. Valahol egy kutya panaszosan felvonít, mire itt is, ott is vonítani kezdenek a falusi kutyák. A tornác hárságyán Budai Antal alszik.

(*Az udvari kutya keservesen felvonít, mire az istállóból kis szolgagyerek jön ki az udvarra gatyában, ingben, mezítláb, álmosan, borzosan. Az udvar közepére jön, körülnéz és észreveszi s nézi az erősödő vörös fényességet. Aztán fut a tornáchoz, és költögeti gazdáját.*)

SZOLGAGYEREK

Nagyuram... Keljen hamar, nagyuram.

BUDAI ANTAL (*ingben, de nadrágban, pokróc alatt aludt volt. Felül hirtelen, s mint a falusi ember vagy katona, egyszerre éber*) Te vagy az, Gyuri?... Mi baj?

SZOLGAGYEREK

Keljen s nézze... Vonítanak a kutyák, s valami ég.

BUDAI ANTAL (*rántja a csizmát, fejébe nyomja a sapkát s már lenn is van az udvaron*)

Hol, te. Ki ég?

SZOLGAGYEREK (*kinn van már megint az udvar közepén, mutatja az eget*) Ott, lássa. A hegy megett. S itt van Ferenc bátyám is...

(*Hátul, bal felől a kerítéstelen udvarra ember jön be, az is csak ingujjban, gatyában, bocskorban, sapkában. Karján hosszú nyelű fejsze.*)

BUDAI ANTAL (*szomszédjához, Ferenchez, a bíróhoz*)
Téged is felköltöttek?

BÍRÓ

Az állatok után néztem volt, s megláttam a veresedő eget... Nagy tűz lehet ott...

BUDAI ANTAL

Tűz... Az ... Nagy tűz. S vajon hol?

BÍRÓ

Gorbó iránt. A Ropó-tetőn innen bizonyosan.

BUDAI ANTAL

Ház ott nincsen.

(*Időközben hátulról a pakulár jött be. Tipikus alak, bundás. Áll, botjára támasztva állát.*)

PAKULÁR

A Nyíres-tetőről jól látszik: az ócska malom ég...

BUDAI ANTAL (*megdöbbenve*)

A gorbói öregmalom... Hallod, Ferenc?

(*Megint ember érkezett közben. Utasember, condrával, tarisznyával vállán. Megáll ez is, hallotta a pakulár szavát.*)

UTASEMBER

Nádasról jövök. A nagyútban egy róta huszárral találkoztam, Kolozsvár felől jöttek s igyekeztek Gorbó felé...

BÍRÓ

Megyek s megtudom.

(*Indul, de hirtelen megáll, mert balról a kutya vadul, hörögve felugat. Dobogás is hallik, s valaki a kutyára szól.*)

MÁRTON

Csiba, Bundás, te.

(*A kutya azonnal elhallgat s barátságosan szűkül. Mind arrafelé néznek.*)

BUDAI ANTAL

Márton...

MÁRTON *(belép a színre, utána Kardos Jákob, fiatal, som-
teleki román kurtanemes, amolyan bocskoros. Csapzot-
tak, porosak, ruhájuk szakadt. Jákob feje bekötte piz-
kos tarka ronggyal, alóla aludt vér fekete pizka az
orcáján. Ekkor a színpadot annyira meg kell világítani
s úgy, hogy az alakokat lássa jól a néző és a játékot,
ellenben maradjon meg a sötét éjszaka benyomása és a
fekete égre verődő tűzfény)*

Én vagyok, uram, s velem Jákob.

BUDAI ANTAL *(nézi Mártont, azután Jákobot, végül
Mártonhoz)*

Szólj.

MÁRTON *(a vörös égre mutat)*

Látod?... *(Lezökken a rönkre kimerülten, mellette Já-
kob hosszú nyelvű csákányra támaszkodik.)* Onnan jö-
vünk.

BUDAI ANTAL *(leült a tornác előtti kispadra)*

A malom?

MÁRTON

Az, uram... Ránk gyűjtötták...

BUDAI ANTAL

Tovább.

MÁRTON *(nyugodtabban)*

Huszonhatan voltunk ott Kolozsból, Szilágyból, Dobo-
káról. Mind eljött, nem hibázott senki – csak te, uram.

S elhozták a prágai punktumokat leírva, hogy vigyük
s küldjük szerte az országban... De te nem voltál ott.

S körülfogták a malmot.

BUDAI ANTAL

Kifélék?

KARDOS JÁKOB

Monostori huszárok.

BUDAI ANTAL

Pál hadnaggyal?

KARDOS JÁKOB

A hadnagy nem szolgálja már a monostort.

BUDAI ANTAL

Hát ki mást?

KARDOS JÁKOB

Senkit... Nem katona... Hazament...

BUDAI ANTAL

Nem katona hát... Hazament... *(Lesüti fejét, elgondolkozik. Csend. Azután.)*

BÍRÓ

Valakinek eljárhatott a szája.

MÁRTON

A kőpad hamar beszélteti az embert, s az újvári plébános egy hete már tömlőben...

BUDAI ANTAL *(ideges, de parancsol magának)*

Szólj tovább... Szólj csak...

MÁRTON

Tüzet vetettek a nádfedélbe. Kírontottunk... Néhányat leütöttek, a többit megfógták... Jákobnál csákány volt, nálam kés. Két huszárlovát elkaptunk... így elfuthattunk ketten...

(Budai Antal lehajtja fejét. Majd felemeli, és nézi a tüzet, mely már halványodni kezd. Márton mozdulatlanul ül a rönkön. Jákob, bíró állanak. Háttérben más kettő is áll. Csend. Aztán Márton halkán, lassan mondja.)

MÁRTON

Akik elsőek voltak a gyülekezetben, azok most már rabok. S vallatni fogja őket a ferences... Azután a kőpad – S beszélni fognak... Vallani... Katonák mennek reá városokra, falukra, az egész országra... Nem a pórra, nem. Azt megbotozzák majd, s tovább robotolhat. A parasztot az úri rend megoltalmazza... De megvadásszák a papokat s nemeseket... Ha idejönnek, nem engem keresnek elsőben, de tégedet, uram.

BUDAI ANTAL *(az utolsó szavakra elkapja tekintetét a tűzről és Mártonra szegezi; halkán, tagoltan suttogja)*

„Titeket a bírák székek előtt vádolni fognak, és az ő gyülekezetükben titeket megostoroznak...”

MÁRTON

Ha bevárod, amíg reád jönnek a katonák, uram, akkor elvesztél... De három napok alatt Moldovába futhat a jó ló. S ott se vajda, se püspök, se pápa nem parancsol.

BUDAI ANTAL *(hallgat, majd hirtelen)*

Velem jönnél?

MÁRTON *(feláll, keményen, sőt durván)*

Nem.

BUDAI ANTAL *(komolyan, szemrehányóan)*

„Aki megtartja az ő életét, elveszti azt”... Ezt mondtad szemembe, Márton?

MÁRTON

Az Úr Jézus mondja szemedbe, uram.

BUDAI ANTAL *(megint nézi a tüzet; feláll, s elgondolkozva, halkán)* Az Úr Jézus... Az... *(Mártonhoz lép.)* S fussak Moldovába?... *(Kardos Jákobhoz fordul.)* A te falud Somteleke. Mondd, Jákob, mért futottál te most ide hozzám?

KARDOS JÁKOB

Mikor a tető már lángolt, Bálint pap mondotta nekem: Budai Antalhoz fuss, és tedd azontúl, amit ő parancsol neked.

BUDAI ANTAL *(megfordul s lehajtott fejjel a tornác elejéig megy s onnan vissza; Márton előtt megáll; határozottan)* Nem futok Moldovába... *(Megint megfordul, lép néhányat, azután vissza; parancsoló hangon.)* Hány huszárt számoltál?

MÁRTON *(kihúzza magát, s mereven, mintha katona volna s tisztje előtt állana)*

Tíz lehetett, uram. S a rabokkal a Kabos-tanyán éjjeleznek...

(Közben innen is, onnan is emberek szállingóztak az udvarra, alig észrevehetően, hang és zaj nélkül, s most a háttérben állingálnak s némán imbolyognak. Érezni lehet, hogy izgalom, izgatottság, várakozás van a faluban és mindenütt. A nézőtérről azok látszanak csak jól, akik egyenként is szerepelnek, s azok is fontosságuk rendje szerint.)

BUDAI ANTAL *(a néma figyelemmel s most mozdulatlanul álló emberekhez)*

Fegyvert kell vonnunk ezen a percen, s készen vagytok-é, emberek?

BÍRÓ *(meg sem moccan, mikor szól)*

Mind a kaszák egyenesek.

JOB B HÁTUL DURVA HANG

Mind a fejszék élesek.

BAL HÁTUL MÉLY HANG

Kézügyben minden csákány s kard.

ÉLES HANG VALAHONNAN

Készen minden ember, Budai Nagy Antal.

BUDAI ANTAL *(kicsit hallgat, töpreng, azután bíróhoz, aki mozdulatlanul s egyenesen áll előtte, parancsolva)*
Tíz lovas legénnyel éjfélig a Nyíres-tetőn légy. Az embereknél csákány és kés. Én ott leszek, s ne várják sokat. *(Bíró el szó nélkül.)*

BUDAI ANTAL *(Jákobhoz)*

Friss lovat nyergelsz, s nyargalsz tüstént a Havasaljára. Holnap délig kétszáz lóval várlak Nádasra. Mentedben a Bátor-hegyen tüzet adj a lármafának. S most menj. *(Jákob szó nélkül tiszteleg, s el.)*

BUDAI ANTAL *(az emberekhez)*

A harangot meghúzzátok. Minden ember tarisznyáljon, fegyvert fogjon és ide gyülekezzék. Siessetek. Parancsolótok: Márton. *(Az emberek eltűnnek.)*

BUDAI ANTAL *(Mártonhoz)*

Lovat nyergelj nekem most.

MÁRTON

Friss lovunk nincsen itthon, aki a miénk. De azt az idegen sárgát, akit ma befogtam, megnyergelhetem...

BUDAI ANTAL *(reábámul Mártonra, és suttogva, magának mondja)* A Bese Anna csikója... *(Összeszedi magát; hangosan rendelkezik.)*

Igazad van, nyergeld azt meg nekem...

MÁRTON

Meglesz, uram. *(Fordul, s indulna.)*

BUDAI ANTAL *(utánaszól)*

S most aztán siessünk, Márton. Éjjel-nappal. Mert lám: megtette az Úr a csodát, és tudom: kötik az urak a kardot. Nyergeltet a vajda, kibontva a püspöki zászló, s véres nyárs hívja fegyverbe a székely kopjákat. Siess hát.

MÁRTON

Értem, uram! *(Sietve el a pajta felé, és ki.)*

BUDAI ANTAL *(egyedül marad a színen, mely egészen elsötétedik most. Fejét meghajtvá, alázatosan)*

Legyen meg a te akaratod, Uram, itt ezen a földön.

(Hallik és sejtjük, hogy bemegy a házba.)

(A színpad vaksötét. Kis csend után dobogás, ahogy puha talajon lovak dobognak, és kengyel, lószerszám csörgése.)

A hátsó színfalra festett első hegygerincen éles kicsi fény gyullad ki, mely gyorsan s egyenesen lobog fel az égre: ott szurkos lármafa lobbant fel. Vadul kondul meg egy félrevert harang, s egy ordító hang riad.)

Fegyverre, emberek ...

(Azután távolabbról.)

Fegyverre...

(Közben a távolabbi hegyéleken is, itt is, ott is tüzek villannak fel, de gyengébbek, mint az első... És távolabbi harangok is szólnak... Aztán hátulról emberek jönnek dobogva, de szó nélkül, vállukon egyenes kaszák, hosszú nyelű balták, nyársak, csákányok stb. Mind többen és többen, de egyenként nem is látszanak. A lárma azután elhalkul, csak a harang kong. Az emberek mozdulatlanul, egy tömegben állanak.)

(Budai Antal a házból most kijön és a tornácon áll: katonaruhában, oldalán kard. A reflektor reávilágít. A sötétben álló tömegből előlép Márton, oldalán pallas. A tornác elé áll.)

MÁRTON

Mind együtt vagyunk, s készen.

BUDAI ANTAL *(lelép a tornácról és kardot ránt)*

Akkor hát az Úristen nevében ...

(Függöny)

HARMADIK FELVONÁS

SZÍN: Kolozsmonostori apátság egyik terme. Román vagy kora-gót stílus, hátul egy lépcsőfokkal magasított keresztfolyosó, melyet az első résztől 2 vagy 3 ívnyílású árkád választ el. Folyosó hátfalán, oszlopközben ablakfülke, köpaddal és keskeny ablakkal. Keresztfolyosó bal felé nyitva halad tovább, jobb felé ajtóval záródik el, mely azonban nem látható. Elöl: középen, színpadnyílással párhuzamosan, hosszú, nehéz tölgyfa asztal. Bal falnál baldachinos elnöki emelvény, középen magasabb, kétoldalt alacsonyabb hátú karosszékek. Középasztal mellett támlátlan székek. Jobb fal mellett, hátul, a szegletben írópólc. Árkádfal közepén, a falon nagy, fekete

Kereszt. Jobb oldali falon közepén fülkében ablak. Ablaktól előbbre, fal mentén kőpad. Terem fölött sötét famennyezet. A terem benyomása rideg, aszkétikus. Asztalon vasgyertyatartó, vaskalamáris, nádtollak (nem lúdtollak).

IDŐ: 1437. Szent Jakab hava: nyár. Délelőtt és dél.

(Mikor a függöny felmegy, a teremben vannak Csáki István erdélyi vajda, Lépes György püspök, Gyerőfi Mihály kolozsi ispán, Tamási Henrik székely ispán, Gotfrid szász gróf, szebeni királybíró. Hátról a keresztfolyosó jobb végén, ajtó előtt apátsági darabont, aki azonban csak diszkréten látszik. Vajda az asztal mögött, szemben a színpaddal áll, s jálkál; püspök az asztal bal végén szemben a színpaddal ül; Gotfrid az asztal innenső oldalán; kissé távolabb az asztaltól székely ispán; az asztal túlsó oldalán kolozsi ispán; ülnek, állnak.)

VAJDA *(járkál kicsit idegesen s közben meg-megáll)*

Reggel óta beszélünk, az idő elmúlt, és semmit sem végezhetünk. Mindjárt dél, és a parasztek hamar időn itt lehetnek...

PÜSPÖK *(epésen közbeszól)*

Kullancs a parasztek, megteszi s eljő, ha híttad, vajda uram.

VAJDA

Akarnám is, hogy jöjjenek...

PÜSPÖK

Megalázkodni akarsz? Megalázni magadat, engemet és mindünket? Egész országunkat, uram?

VAJDA *(gúnyosan)*

Alázatosaké a mennyeknek országa... Lám, mire jó ez a kelyhes eretnecség, szentatyám. Kár, hogy nem tölled, de tőlük tanulom a szentírást. Mert ők aztán megtanítottak az alázatosságra. Beverték a fejünkbe bottal, baltával, kaszával: kushadjakok, urak... Megtanulhattátok ezt a leckét ti is, mert én nagyon megtanultam. *(Leül. Csend.)* Na, mit szóltok? Ki mit tud adni? Pénzt, fegyvert, katonát?... Még most sem adtok? *(Gotfrid felé fordul.)* Mi az, Gotfrid?

GOTFRID

Szómat megmondottam, kegyelmes vajda, ötezer tallért

és háromszáz páncélos katonát szólottam. Többet nem adnak száz székek.

VAJDA

Kevés. (*Feláll.*)

GOTFRID

De ezt is országos veszedelemre csupán.

VAJDA (*sétál megint*)

Az megvolna, jóuram... Az ugyan megvan.

GOTFRID

S kéthavi hópénzt... Nem többet.

TAMÁSI HENRIK

Szegény székely meg négyezer kopját adhasson, aki nyolcezer ló...

VAJDA

Kevés!

TAMÁSI HENRIK

Kevés négyezer kopja? De ha azokat kiharancsolja földünkön nagyságod, szántatlan s vetetlen marad fele határ, bitangolhat marhánk, s pogány tatárság rabul viheti az egész nemzetet... Ti szászok bizton ülhetek kerített várositokban, zabálhattok, bőföghettek s nyugton alhattok. Asszonytokat, gyermeketeket, összekapart kincseteket fegyveres céhek éjjel-nappal megőrzik. De mi vajda uram szavára adhassuk négyezer kopjánkat, aki székely nemzet minden hada s fegyvere. S vajda uram, lám, ezt is keveselli.

GOTFRID (*székely ispánhoz*)

Dicsekszel, Henrik uram, négyezer kopjával. Mondanál csak ezret, s kopja volna az, nem pedig székely. Nagyot szólattok, hogy négyezer kopja, de vajda uram tudja: nagyobb szó a miénk: háromszáz páncélos darabont, kéthavi hópénz és ötezer tallér.

GYERŐFI MIHÁLY (*haragosan*)

Hencegő koldus a székely, fukar uzsorás a szász. Vajda uram bolond, hogy alkuszik veletek. Parancsolj székelynek: adj több katonát, szorítsd a szászt: több tallért adj. Egyik ad katonát, másik aranyat s tallért.

GOTFRID

S vármegyék vajon mit adnak?

GYERŐFI MIHÁLY

Mi, vármegye, nem szájalunk s nem fősvénykedünk: de

dézma, kapuforint, bandériális huszár tőlünk telik. Ha jó bé török had, köpik jobb felé székely székekre, csak suvad el sietve kerített szász városok alatt s omlik a Maros térségire, Szamos völgyire. Ki áll elébe? Ki akasztja? Csak mindég a vármegyék. S ha király üzen: marha kell, katona kell, székely csak vonszva vállát, szász csak röhög markába. De mindig csak mi, vármegyék... Mit alkuszik ezekkel nagyságod?

TAMÁSI HENRIK

Csendesebben, Mihály uram. Nem mi jobbágyunk támadt fel... Püspök úrral hadakozzál, ne szegény székely nemzettel. Ti megyei urak veszitek pórtól a robotot s nónát, király véssen kapuforintot, katonát, püspök urunk veszi a décimát, s együtt adjátok a szegénységnek a kalodát, botot s tömleceket. S most lám, ha egyszer a paraszt belékapott lábatokba, kivel megtiportátok, akkor ti bajotok az, nem miénk, székelyeké. Ti házatok ég, s nem mi gyújtottuk meg. Ha pörköltök, ám oltsátok ti, s állítson püspök uram két bandériumot amaz egy helyett, kivel köteles.

PÜSPÖK *(meredten hátravetve ül székén előbbi beszédek alatt. Egy keze asztalon, más csupasz állán simít végig s le a mellén, s megáll a keresztnél, aki aranyláncan csüng nyakában, s azt szorítja meg. Szeme között kicsi ráncok, merőn nézi székely ispánt, szája szóra akarna nyilni többször, de csak hallgat. Aztán vajdára pillant, aki sétál, meg-megáll, s ilyenkor éberén figyel az embereket.)*

Királyunk kapott-e hírt, Csáki István?

VAJDA

A császár Prágában barátkozik kelyhes urakkal és papokkal. Üzente: főztünet együk meg mi. Neki sem pénze, sem katonája. De baja sok...

PÜSPÖK *(fejét lehajítja, merőn nézi az asztalra tett kezén a gyűrűt)*

S magyarországi hadak?... Lőrinc nádor tudja-e mi szorultságunkat?

VAJDA

Ej, azok vigadnak nagy győzelmükben, kit törökön vettek. Máig isszák torát. S fejük nem fáj érettünk.

PÜSPÖK

Akkor pedig e tüzet aligha olthassuk meg mi magunk.

VAJDA

Pedig bizonyosan elolthassuk. De nem szentelt vízzel, sem Jakab páter hóhéraival, püspök uram, sem fősvénykedéssel s egymást rágással, ti székelyek s szászok. Nem ad székely több kopját országnak, majd ad téli szállást Kardos Jákob bocskoros kopjainak. Nem adtok több tallért, szász uramék, majd adtok aranyat s gabonát Budai Antal jámbor kelyhes hadának...

GOTFRID

Ötezer tallért mondtam s háromszáz darabontot meg kéthavi hópénzt. Adjuk ez országnak, kit jórészt mi tartunk. Nem szájjal, de pénzzel, nem jobbágy robotjával s dézsmájával, de magunk munkájával. Irigylitek, hogy gyarapodunk? Ország felezi le azt.

VAJDA *(jó ideje türelemmel hallgatja a beszédeket, most asztalhoz lép, s két kezét reá teszi)*

Elég volt, urak. Ki cselekedte a bajt, ne most keressétek, se azt, kit ér hamarabb. Lám, a szegénység egyszerre hogy ugrott talpra. Egy éccaka lángba borult Kalotaszeg, Szilágy, Nyírség, Szamos-mente, Mezőség s bé a Küküllőig Torda és Fejér. Mozog a kelyhes, vicsorgatja fogát székely székekre is, a szász földre is. S azok nem alkudtak, hogy ennyi s ennyi katona, ló és hópénz. S nem kérdik: meddig tart a hadjárás. De mind hadba állottak s mindent megszereztek. *(Leül, elgondolkozik, s más hangon.)* Henrik, te ott voltál velem Bábólnán most pünkösdben. Mi hadunk hatezeröttszáz régi katona, abból másfélezer páncélos huszár. Velünk szemben csupa sült paraszt. Rühes eb, éhes, rongyos, kaszás, semmi pór. Röhögtek a huszárok. Röhögtek a láncsás talpasok. S röhögve lötték az íjászok a tüzes nyilat a szekerekre, akiket a parasztok táboruk köré kerítettek, így volt-é, Henrik?

TAMÁSI HENRIK

Így. Éppen így. Nem felejttem soha, ezt nem.

VAJDA *(folytatja, mesélő, emlékező hangon, elmerülve)*

De lám, a szekereket nem gyújtotta meg a tüzes nyíl, s a láncsás talpasok megtorpantak a dombon, mert a szekerek előtt sánc volt, és hegyes karót és láncsát dőfték

a huszárlovak szügyibe, és a püspöki darabontokat fejszés parasztok verték agyon. S akkor már nem röhögött senki, s az én orcámon csorgott a hideg verejték... S aztán megmozdult a szekérkerítés s elkezdett omlani lefelé a dombon. A nehéz, vasas szekerek egymás végében, ló nélkül, csattogva, csörögve, reá a hadra, gyalogra, huszárra, mindenre. S a szekerek megett a pórok. Mint a veszett farkasok... Aztán fordultain, s futottam. A sereggel együtt. Táborunk ottmaradt, s ötszáz katonám. A székelyeket nem is láttam többet. Gondolom, Henrik, hazáig meg nem állottatok...

TAMÁSI HENRIK *(mogorván)*

Akkor azt se felejtse nagyságod, hogy vagy háromszáz katonád a kelyhesekhez állott. S az egy is székely nem volt.

VAJDA

Jó, hogy csak háromszáz... Jó, hogy a többi is nem mind. Hiszen a mi katonánk is csak semmi paraszt s koldus nemes, mint azok. Csak tudnám, hogyan tudták azt megtenni. Valaki tanult katonájuk van bizonyosan... Ki tudja, s ki ösmeri?

KATONA *(jön a keresztfolyosó jobb vége felől előre és az ív alatt megáll; vajdának jelenti)*

Jönnek, nagyuram.

VAJDA *(feláll székéről és megy hátra a keresztfolyosóra, az ablakon kitekint)*

Lám, eljöttek.

PÜSPÖK

Mondottam. Híttad őket, a tűzre való eretneket s koszos pórt.

VAJDA

Ne felejtse: zsinat és császár traktál cseh kelyhessel s paraszttal. S te csak püspök vagy. *(Kinéz az ablakon.)*

Míntha nem is parasztok volnának, de katonák s urak.

(Bal hátulról apát jő be, vele Lukács, íróhártyával. Mindenki feláll. Vajda és apát előrejönnek.)

APÁT

Itt vannak, s kezdődik.

VAJDA

Láttam őket, s tíz lovat számláltam.

APÁT *(a baldachin alá ül le, középen, melléje ül balkézről püspök. Vajda áll még)*

Jól számláltál.

VAJDA

Ki ösmeri közöttetek vezérüket? Ki az a Budai Nagy Antal?

APÁT

Egytelkes kurtanemes. S katona volt.

VAJDA

Hol szolgált?

APÁT

Tudom, a király zászlójában is.

VAJDA

Ott nem tanulhatta, amit tud.

(Hátul nehéz lépések, s bejönnek jobbról Budai Antal, újlaki Bálint pap, Márton zsellér. Porosak, izzadtak, lovagoltak. Megállanak a jobb oldali ív alatt.)

BÁLINT PAP

Dicsértessék a Jézus Krisztus... *(Két társa némán süvegéhez emeli kezét.)*

APÁT *(hangosan)*

Mindörökké...

(Pillanatnyi szünet, mialatt vajda apát mellé jobbra leül, s a többi úr is.)

Vártunk titeket, lépjetez beljebb.

BUDAI ANTAL *(egy pillanatig vizsgálódva nézi végig az urakat sorban, aztán határozottan megindul az asztal szabad jobb vége felé, és ott, szemben apáttal megáll. Két társa melléje sorakozik. Budai Antal végül apátra szegi szemét, s a többit mintha nem is látná)*

A vajda úr ma traktára hívott ide. Üzentem: délire itt leszek. S még nincsen dél. Itt-é a vajda úr?

VAJDA

Ország vajdája én vagyok, traktára én hívtalak, Budai Nagy Antal. Itt velem püspök úr, vármegyék, székelység, szászok. Az ország.

BUDAI ANTAL *(állva hallgatta vajdát, most leül. Két társa melléje telepedik jobbról, balról)*

Messze útról jöttünk, uraim, s megfáradtunk. *(Vajdához.)* Beszélhetünk, s szódat akarjuk hallani, nagyuram.

BUDAI ANTAL

Békességet én is, és mindenki. Fegyvert azért fogtunk, hogy azt cselekedjük.

BÁLINT PAP

S építjük meg Krisztus evangéliuma szerint, amit nem mi rontottunk el.

BUDAI ANTAL

S hogy gondolja, nagyuram, a békességet?

VAJDA

Békesség csak így lehet: fegyvert leteszitek, minden lopott holmit kiadtok. A pór visszatér urához. Tűszokat adtok. S én ígérem, senkinek haja szála nem görbül...

BUDAI ANTAL (*kis szünet után*)

Így-így... Hát így gondoljátok a békességet, urak. És azután marad minden a régiben, ugye?

VAJDA

Nincsen tovább. Senkit rebellióért nem bántok. A nemest nem hívom törvénybe. Egy korbácsot nem kap a paraszt. Pecsétemmel s nevemmel adom... De nincsen tovább...

BUDAI ANTAL

A kelyhes hitűekről megfélemedztél, uram. Azok szabadságáról.

VAJDA

Püspök dolga, nem enyém.

PÜSPÖK

Nincsen tovább.

BUDAI ANTAL

Utolsó szód ez, nagyuram? Bábolna után alig két héttel rossz tréfa ez. De lásd. (*Bólint paphoz.*) Kell-e ez a békesség kelyheseknek? (*Mártonhoz.*) S kell-e a pórnak? Szóljatok.

BÁLINT PAP (*feláll*)

Vajda úr mondotta s e pápista püspök: nincsen tovább. Gondolom, mehetünk innen most.

MÁRTON (*feláll*)

Bolond, ki fegyvert kezéből adja.

BUDAI ANTAL

Hallod, nagyságos uraim? Ím, a kelyhes mondja és a

pór: aki békességet szóltál, csúfság az, vajda uram, s most egyszer erősebbek vagyunk, mint ti... Békességet akartam, minden embernek békességit Krisztus parancsa szerint, de nektek nem az kell. Ám legyen, s ti lássátok...

VAJDA (közbevág hirtelen)

Harcot akarsz? Rebelliót? Felborítani az országot? Törvényt és rendet tűzre vetni? Ezt akarod?

BUDAI ANTAL

Cselekedni akarom a békességet és betölteni a törvényt. S ezért most elmegyek. *(Feláll.)*

VAJDA *(kis szünet. Szembenéznek egymással Budaival, aztán nagyon komolyan, minden szót megnyomva)*
Én úgy végeztem, hogy itt maradj, s most innen nem mehetsz.

BUDAI ANTAL *(nincsen nagyon meglepetve, mintha el lett volna effélére készülve. De szeme közé ránc fut, és hangja éles)*

Úgy végezted? Lám. S az oltalomlevél? Neveddel s pecséteddel? S nem mehetünk? *(Összehajtott hárttyát vésszen elé övéből s kiteríti maga elé az asztalra.)*

(Most kintről, elég messziről még, bűgő tülökhang halatszik. Márton felkapja fejét s figyel. Bálint pap pedig csendesen, nyugodtan a jobb oldali ablakhoz áll. Az ablak nyitva.)

APÁT

Szódra vigyázz, vajda uram. Aki traktára jött a monostor falai közé, mindig békességgel jöhetett ide és mehetett innen. S te pecsétedet adtad erre, s nevedet...

VAJDA

Mondják, ama Husz Jánosnak is oltalomlevelet adott a császár... De én nem bántalak, ha békességemet elveszed...

MÁRTON *(Budaihoz halkán)*

Pál hadnagy.

BUDAI ANTAL *(bólint, aztán hideg csúfolódással)*

Hédervári Kont bolond volt. Husz János mester szent, és Zsigmond királyunk hatalmas császár... De te, uram, csak kicsi Erdélyországnak vajdája vagy, s én számoltam veled. *(Feláll, veszi az oltalomlevelet, kettéhasítja és visszadobja az asztalra.)* Békességed nem kell,

s te nem állhatsz az én utamba, ha el akarok menni.

(*Hirtelen megfordul.*) Mehetünk innen, Márton. (*Indul*)

VAJDA (*megdöbbenve ugrik fel helyéről*)

Eszeveszett. (*Kiált.*) Katonák. Héjj. (*Hátulról, jobbról katona jó sietve s keresztfolyosó első íve alatt megáll. Hátul még látszanak a katonák.*)

KATONA

Parancsolj, nagyuram.

BUDAI ANTAL (*megáll. Márton szintén. Budai megfordul, s vajdához, fojtott hangon*)

Katonákat állatsz utamba?

APÁT (*ültéből feláll, s nagyon komolyan*)

Vigyázz, jól, vajda, mit cselekszel most...

(*Vajda pillanatig habozni látszik.*)

PÜSPÖK (*megvetően*)

Eretnekek s lázadók ezek.

VAJDA (*katonához, Budaira mutatva*)

Ezek innen el nem mehetnek.

KATONA

Értem, uram. (*Kardot von s hátraszól.*) Szablyát, legények.

(*Karddal kezében az oszlopközben megáll, három legény háta megé sorakozik.*)

BUDAI ANTAL (*sötéten*)

Kardot vonatsz reám?...

(*Bálint az ablaknál karjával kifelé integet.*)

VAJDA

Mondottam, Budai Antal: nem bántalak, ha békességet elveszed.

BUDAI ANTAL

Nem tudod, mit beszélsz, de ám lásd.

(*Visszajön s jobb fal menti padra leül. A kardját térdén keresztbe teszi. Márton is hátralép, pallosát vonja, és szétvetett lábakkal, hogy a katonákat és az asztalnál ülőket is lássa, pallosára támaszkodva megáll.*)

VAJDA (*egy lép szoba közepe felé*)

Nem kell a békességem neked?...

(*E pillanatban kinn, egészen közelről riad meg a tülök, aztán két-három kemény döngetés, és ordító kiáltások. Majd éles, trillázó sípszó, és hirtelen néma csend. Benn minden egy helyen megmered.*)

VAJDA

Mi ez? (*Budaira néz.*)

BUDAI ANTAL (*hüvelybe dugja kardját*)

Megkéstél, vajda.

(*Rettentő robbanásszerű csattanás kívül, aztán recsegés és zuhanás. Csend, aztán diadalmas üvöltés, ordítás és dulakodás, majd rohanás zaja.*)

Üsd! Vágd! Jézus! Jézus!

(*Márton áll, meztelen pallosára támaszkodva, mint pakulár, s vigyorg. Az urak mind állanak már.*)

MÁRTON (*katonához, akik tanácstalanul s riadtan állanak*)

Halljátok, zsoldosok?

(*Barátok suhannak elé réműlt arccal hátul, jobb felől, és jönnek előre.*)

EGY BARÁT (*ijedt képpel apához*)

A pórok, atyám, berontották a kaput. (*Lukács a hátsó ablakhoz megy.*)

PÜSPÖK (*keresztjét szorongatja, s feje lecsuklik, székébe roskad*)

A pórok...

VAJDA (*Budait nézi most is*)

Te dolgozol ez, Budai Antal?

BUDAI ANTAL (*kezét mellén összefonja, kényelmesen a falnak dőlve ül a padon, s ahogy mondja, mosolyogni látszik*)

Sok katonádat láttam az udvaron ma, s ide parancsoltam két zászlót én is... S gondolom, most mehetnék, és senki utamat nem állana.

(*Kinn üvöltő diadalordítás, és a rohanó dübörgés erősödik.*)

LUKÁCS BARÁT (*az ablakból*)

Leverték a huszárokat, s jönnek.

PÜSPÖK (*motyog*)

A pórok...

VAJDA (*urakhoz*)

Vonhassuk a kardot, urak. (*Vonja kardját, s maga elé az asztalra teszi.*)

TAMÁSI HENRIK (*Gyerőfihez*)

Gondolom, e szegény püspök décimájáért ma meghalunk.

(Vonja kardját, s Gyerőfi is szó nélkül; Gotfrid magába roskadva áll.)

(A dübörgés és lárma az ajtóhoz érkezik. Majd egy kemény tárgyjal nagyot ütnek az ajtóra kívülről.)

(Halálos csend a teremben, és semmi moccanás.)

APÁT *(hideg, szenvedélytől ment, kemény baráthangon)*

Aki fegyvert von, fegyver által vész. *(Leül a baldachin alatt.)*

VAJDA *(kardját hüvelyébe dugja)*

Igazad van. *(Leül apát mellé, s jórészt a többi is helyére ül, Tamási áll.)*

(Most egyetlen hatalmas ütésre bezuhan az ajtó, és kezében karddal beugrik Vajdaházi Pál. Az eléje álló katonák között széjjelüt, előrejön és a keresztfolyosó jobb nyílásában megáll. Bálint atya most már előrefordul jobb ablaknyílásban.)

(A betört ajtón át ordítva, káromkodva nyomulnak be a fegyveres pórok: karddal, csákánnyal, fejszével stb., némelyiken sisak, katonamente, süveg, bőrv, kenderkötél, sarkantyús csizma, bocskor. A katonákat perc alatt leverik, és megtöltik a keresztfolyosót Vajdaházi háta mögött. Bálint pap előrejön s Vajdaházi mellé áll.)

VAJDAHÁZI PÁL *(apához, kiáltva)*

Hol a vezér, szentatyám?... S kik ez urak itt?

(Megpillantja a vajdát.) Csáki vajda...

BÁLINT PAP *(előrelép és mutat)*

S a pápás püspök is.

PARASZTHANG HÁTULRÓL ORDÍTVA

Vesszenek...

HANGOK ÖSSZEVISSZA

Üsd le a décimást... Véres vajda... Vágjuk, pajtás...

(Előrelendülnek emelt fegyverekkel.)

BUDAI ANTAL *(most előrejön. Kezében vezéri buzogánya magasra emelve, és hangja sivít)*

Megállj!

VAJDAHÁZI PÁL *(meglepetve áll s fordul a hang felé)*

A vezér.

HANGOK

A vezér...

(Csend lesz benn, s a külső lárma is megszűnik.)

BUDAI ANTAL

Senkihez egy ujjal ne érjeteK. Vissza, s ki innen.

(Az emberek felmordulnak, de aztán lassan, később gyorsabban fordulnak s a keresztfolyosóra húzódnak.)

BUDAI ANTAL *(Vajdaházihoz)*

Idejében jöttetek, Pál... S mi újság?

VAJDAHÁZI PÁL

Minden rendben. Mi a parancs?

BUDAI ANTAL

Tábort künn a mezőn üssetek. Ide bé őrséget állass. Ki embered bitangol és latorkodik, korbácsot adass annak.

Ezt parancsolom, s menj.

VAJDAHÁZI PÁL *(fordul)*

Ki innen mindenki. S fúvass gyülekezőt, György.

(Megy ő is ki, és az emberek röhögve, beszélgetve előtte, csak három kelyhes katona marad hátul, vont fegyverrel, őrségül.)

BUDAI ANTAL *(néz utánuk, aztán fordul, lassan az asztalhoz megy, a végénél megáll. Bálint és Márton mellette. Budai szó nélkül mustrálja az urakat, s végül vajdára szegezi szemét)*

Mondottam: számoltam veled, uram. S most nem tudom... *(Elhallgat.)*

VAJDA *(közömbösen vonja a vállát)*

Tehetsz most, amit akarsz.

(Künn felharsan a gyülekező tülökhang.)

BUDAI ANTAL *(elgondolkozva hallgatja, aztán)*

Tudom, uram. Amit akarok, azt tehetem veletek. Mindent. *(Erősödő hangon, s kitörve.)* Most rabbá tehetlek mindeteket, ti urak. S ha akarom, itt megtiporhatlak s levágathatlak. Ezt a fészket itt széjjelrúghatom s porrá tehetem. S ha akarom, most itt vajdát tehetek ez országnak és e pápás püspök helyett Krisztus igaz papját püspökül. Markomban vagytok, urak. Ebben az én markomban. S mint harapófogót szoríthatom össze markomat, ha akarom. *(Kiabál már, és összeszorított két ökle az asztalon.)* Megtehetem, mert kezemben a fegyver, és kezemben ez ország, és titeket az én kezembe adott az én igazságos, erős Úristenem...

MÁRTON *(mogorva gyűlölettel)*

Ezt parancsold, uram, s meglesz.

VAJDA (*Mártonra néz, aztán hidegen*)

Ám cselekedd. De hiszed-é, hogy igaz békesség lenne az és okosság?

BUDAI ANTAL (*elgondolkozva*)

Ha hinném azt, cselekedném is bizonyára. Hanem, vajda uram, megpróbálom itt s most cselekedni az igaz békességet, s lássam, akarjátok-é azt ti is?

VAJDA (*hidegen*)

Nem tudom, mi a te békességed.

BUDAI ANTAL

Megtudod... Bálint, olvasd. (*Leül.*)

BÁLINT PAP (*tekercset vészen elé s olvas*)

A pór ne adjon nónát, a décimát a régi rend szerint adja, s nem új pénzben. A háromesztendős hátralékot engedje el a püspök.

PÜSPÖK (*belemordul*)

Esze ment a pórnak.

BÁLINT PAP (*felfigyel*)

Szólott valaki?

VAJDA (*püspökhöz, halkán*)

Ne szólj most. (*Bálinthoz hangosan.*) Folytasd csak.

BÁLINT PAP (*tovább olvas*)

A pór szabadon költözhessek, s ura abban erővel ne tartóztassa. Testálhasson a pór magáéről szabadon, mint régen, s azt ne másíthassa földesura, se vármegye. Jobbágy után földesura ne örökölhessen semmit... (*Megáll az olvasásban.*)

GOTFRID (*oldalba üti Gyerőfit*)

Ne szíjd fogadat, Mihály. Tudom: régi királyok törvénye ez, csak ti megfelejtettétek...

GYERŐFI MIHÁLY

Emlékeztet most ez ember itt, lám.

TAMÁSI HENRIK

S két zászló kopja ott kinn.

VAJDA

Folytasd, ha van még.

BÁLINT PAP

A kelyhességnek szabadsága legyen Erdélyországban, mint azt a cseheknek adta Zsigmond király. Az inkvizíció tilalmas legyen, és márkai Jakab páter az országból kiűzessék. (*Megáll.*)

PÜSPÖK *(feláll székéből)*

Pórokkal traktálok, de hérétikusokkal nem. (Megy balra, hátra kifelé.)

VAJDA *(megvonja vállát, s inkább magának morogja)*

Te főzted ezt, s nyelni fogod, tudom.

MÁRTON *(vigyorog)*

Tövisnél kaszás parasztok gyülekeznek, s Fehérvárra készülnek püspöklátni, úgy tudom.

(Tamási ispán most szó nélkül megy püspök után.)

VAJDA *(Bálinthoz)*

Van még?

BÁLINT PÁP *(leteszi kezéből az írást)*

Elvégeztem. De abból, kit olvastam, egy jottát is nem alkuszunk.

VAJDA *(gondolkozva mered maga elé)*

Egy jottát se... Nehéz szó... *(Hallgat egy percig, aztán Budaihoz.)* Nehéz a békességed, Budai Antal...

Én azt egyedül, ha akarnám se adhatom vagy vehetem el... Ország dolga az, nemcsak enyém...

BUDAI ANTAL

Tanácsot ülni akarsz az urakkal? S magatok közt külön?

VAJDA

Nem tehetek mást.

BUDAI ANTAL *(elmosolyodik)*

Látom, jól meg kell rágjátok... De nekünk van időnk ma.

MÁRTON

Mehetnénk mi is addig, gondolom.

BUDAI ANTAL

A táborba. Igazad van.

(Feláll, süvegéhez emeli kezét s indul Mártonnal és Bálinttal. A többiek is felállanak szó nélkül, és mennek hátra kifelé.)

VAJDA *(legkésőbb áll fel, Budai után néz, majd hirtelen utánaszól)*

Megállj, Budai Antal. *(Budai megáll.)* Egy szóra, uram. *(Budai visszafordul; vajda hozzálép. A többi úr már eltűnt hátul balra. Márton és Bálint jobboldalt a keresztfolyosó végénél az ajtó előtt vannak, onnan vissza-*

néznek, s aztán kimennek az ajtón.)

Kérdeznék, hol tanultad a seregvezetést?

BUDAI ANTAL

Mert nem vagyok nagyúr, csudálkozik nagyságod? Katona voltam a király seregében. Amolyan zsoldos.

VAJDA *(közbevág türelmetlenül)*

Hallottam, de nem ezt kértem, hanem hol tanultad ezt a hadvezetést?

BUDAI ANTAL

Ezt? *(Mosolyog.)* Voltam félszemű Ziska katonája is, azután Prokop páter seregében zászlót vezettem. *(Közben jő Ferenc, s vele Bese Anna. Megállnak a keresztfolyosón.)*

FERENC *(mutatja a leánynak Budait, aki félig háttal áll feléjük, halkan)*

Ott van. S vele az ország vajdája...

VAJDA *(bólint)*

Zászlót vezettél hát a fapapucsos páter seregében...

Ha én ezt tudom...

EGY BARÁT *(jön be bal hátulról. Vajdához)*

Várják nagyságodat az urak tanácsába...

VAJDA

Megyek. *(Bólint, barát kimegy.)* Megtanácskozzuk a békeséget... *(Könnyedén süvegéhez emeli kezét, fordul s kimegy.)*

BUDAI ANTAL *(szintén fordul, s megpillantja Bese Annát, mire meglepetten megáll. Anna megmozdul, lelép a lépcsőn s megint megáll. Ferenc ablakfülkébe hátramegy s ott leül. Budai Kisannához megy, pillanatig csend és mozdulatlanság.)*

BESE ANNA *(halkan)*

Eljöttem, Anti.

BUDAI ANTAL

Kisanna.

BESE ANNA

Nem várt engemet, s talán bolondság is volt... Most már tudom én is: bolondot tettem... De akkor öste csak elment, s a csikómat is elvitte. És nem jött vissza többet.

BUDAI ANTAL *(kínlódva, zavartan)*

Nem. Azóta nem... S a csikód Bábolnánál elpusztult,

vissza se adhatom már... Istenem, s még mi volt azóta minden...

BESE ANNA (*halkan, fáradtan*)

Tűz, pusztulás, halál volt... S egyéb semmi... Semmi...

BUDAI ANTAL (összeszedi magát)

Hogy kerülsz ide?

BESE ANNA

Tegnap katonák jártak a faluban. Kérdeztem keedet, Anti. Mindég, mindenkitől kérdeztem. Mondták: ma itt lesz. S így én eljöttem.

BUDAI ANTAL (*nézi a leányt*)

Orcád sárga, s szomorú a szemed. Megfáradhattál, ülj le... S szólj, Kisanna, mi a baj otthon?

(*Leül; a leány melléje.*)

BESE ANNA

Egy éccaka megdúltak és meggyújtottak. Leégtünk. A fél falu is, még a nyáron. Fedél nélkül maradtunk, és édesanyám meghalt. Az állatokat is elhajtották, s kenyér nélkül maradtunk. S ma két hete édesapám is meghalt...

BUDAI ANTAL

Meghalt...

BESE ANNA

Sokan haltak meg mostanában, s elszéledtek, Anti... Tűz, gyilkolás, kóborlás mindenfelé. Égnek a faluk, és a hegyek lángolnak. Senki nem dolgozik. S nem dalol senki. Még a madár sem. Csak fegyver mindenütt, s kóborló népek... S keed hívta hadba a pórt, tudom... S elment velük. Kóborolt és égetett, akasztatott és hadakozott. És rólunk elfelejtkezett. S ezért van minden, minden. Ezért ver az Isten minket és engemet, látja...

BUDAI ANTAL

Nehéz szók ezek, kedves... Ha tudnád te, milyen nehéz szókat hullattál most az én utamba...

BESE ANNA (*nem figyel, csak néz maga elé, és mondja*)

Két hete készülődök. Minek maradjak ott? Egyedül s árván a pusztá, égett portán. S reszketek, mikor a harangot félreverik. Pedig sokszor félreverik mostanában, Anti... S jönnek-mennek a népek... János is szólott

megint. Megint, megint feleségül akar... és haragos, és ő mondotta, hogy mindennek úgyis vége nemsokára, és keednek is vége... és ez iszonyatos, Anti.

BUDAI ANTAL (*nézi a reszkető leányt*)

Ne reszkess... Csak ne reszkess úgy, kedves.

BESE ANNA

Megmondották, hogy ma itt van, és eljöttem. Egyedül jöttem, Anti, keresztül a hegyeken s erdön ide jöttem.

BUDAI ANTAL

Ide. Énhozzám, Kisanna.

BESE ANNA

Ide. Hogy lássam, és szóljak, és kérdezzem, mi lesz? Anti, mi lesz? Csak tovább is ez, ami most van? Tűz és kóborlás, és égetés és gyilkolás lesz? Ez lesz? Ez hát ama jobb, akiért imádkoztunk a Krisztushoz? Ezt parancsolja az ő evangéliuma, hogy legyen? Ezt prédikálja az a rettentő ember, akit egyszer láttam?... Ezt cselekszi keed, Anti?

BUDAI ANTAL (*simogatja a leány fejét*)

Annácska, hiszen én nem ezt akarom. Én békességet akarok, és jóságot az embereknek. Ezt akarom én, és ezt cselekszem...

BESE ANNA

Békességet? – Volt. Jóságot? – Volt. S cselekszi a vérontást, gyűlölséget, fegyvert, tüzet, és én ezt egyedül nem bírom... Ezért jöttem el hazulról.

BUDAI ANTAL

S most mit akarsz tőlem?

BESE ANNA

Csak látni akartam, Anti... Most megláttam, s tudom, hogy keed... nagy úr. Parancsol életnek és halálnak, és megtiporhatja a nagyokat, traktál vajdával, püspökkel s urakkal. Itt láttam. S most még tovább. Csak tovább s mind messzebbre tőlem, s visszafelé nem lehet keednek többet. Ezt most tudom, és ezért búcsúzom. (Feláll.)

BUDAI ANTAL (*feláll ő is*)

Jó. Menj. De ne haza. Nem oda, hanem Kolozsvárra. Bízott embert adok melléd, s az elviszen az óvári klastromba, az irgalmas apácákhoz. S egy hét múlva ez országban békesség lesz, és az emberek nem kóborolnak

többet, de aratni fognak és kaszálni. Egy hét múlva. Akkor én eljövök éretted. S akkor te fogd meg ezt az én kezemet, és vigyél haza engemet.

BESE ANNA (*mosolyog, de szeméből hull a könny*)

Haza. Azt mondja, hogy haza, és én hiszem, hogy akarja. (*Elkomolyodva.*) De ha mégse, ha nem jönne érettem, ha nem jöhetne. Akkor mi lesz, Anti?

BUDAI ANTAL

Akkor... tudd meg, Kisanna,... akkor az Isten irgalmazzon neked s nekem... Most menj. S Ferenczel megvárjatok. Hamar jövök én is.

(*Balról jön vajda, és sietve megy Budaihoz. Kisanna és Ferenc jobbra kimennek.*)

VAJDA (*Budaihoz*)

Veled akarnék szólni, még a többiek nincsenek itt.

BUDAI ANTAL

Lehet már, uram.

(*Vajda áll Budaival szemben, aztán lassan az asztal felé lépegetnek, meg-megállva s beszélgetve. A későbbiek alatt püspök jön be apáttal, leülnek, aztán a többi úr is bejön, s halkán beszélgetve leülnek. Lukács páter az írópolc elé áll, a behozott íróhártyát maga elé teríti, s írónádat vésszen elé, hegyezi stb.*)

VAJDA (*hangosan*)

Elvégeztük. A békesség kell az országnak és minden népeknek. A punktumokat vállaljuk, s megíratam azokat.

BUDAI ANTAL

Ahogy Bálint pap olvasta?

VAJDA

Jórészt. A pórok megkapják, ami régi királyok törvénye szerint nekik jár, s ők is avval tartoznak szolgálni, nem többel. Az elmúlt décimát ne fizessék meg. A sereget hazaküldöd, mindenki hazamegy.

(*A terem közepén állanak most*)

BUDAI ANTAL

De Bábólna mi táborunk marad, s abban őrség.

VAJDA (*bólint*)

Lehet...

APÁT (*közbeavág; s Lukács páterhez*)

Írd ezt hozzá, Lukács. (*Lukács páter írja.*)

VAJDA *(folytatva)*

Azt a márkai Jakabot én is utálom, s indítom tüstént Erdélyből. Az inkvizíciót is vele a pokolba. *(Kis szünet, vajda szemé ravaszul pislog.)* De a kelyhet ne erőltetések most... prédikátoraitok békességben s szabadon lehetnek, és a püspök nem fogja kezükben látni a kelyhet, ha ti se bolygatjátok az ő papjait...

BUDAI ANTAL *(elgondolkozva nézi vajdát)*

Nehéz. S e püspökben nem bízom... De jó. *(Ránt egyet a vállán.)* Meglesz, ha a pór megtarthatja fegyverét, s minden esztendőben táborba szállhasson.

VAJDA *(mérgesen kacag, aztán legyint)*

A gabona érik, maholnap be kell takarítani. *(Bálint.)* Vállalom ezt is, írjad ezt is, páter. *(Páter írja.)*

BUDAI ANTAL *(kicsit elmosolyodik)*

Gondolom, készen vagyunk. Most hát én is elmehetek, mert várnak reám. De hamar jövök is vissza a társaimmal.

(Megy jobbra ki. Vajda elgondolkozva néz utána, aztán az asztal végéhez megy s ott megáll. Ekkor Budai már nincsen a teremben. Az urak előrejönnek és a régi rendben leülnek.)

VAJDA

A traktát elvégeztem. Megírtuk a punktumokat, pecsétünket s nevünket adjuk, és a békesség megvan.

PÜSPÖK

Békesség?... Országunk megalázása, fejünk porba hajtása koszos paraszt előtt, és szentegyházunk gyalázata: ez a te békességed. Pecsétemet s nevemet adjam erre én, urak, nemzetek s te, Csáki István, ország vajdája?

VAJDA *(nagyon komolyan)*

Te mondod, s én tudom: gyalázatos e békesség... De nagy kockajáték ez, urak, megtudjátok. Fejünk rajta és országunk. Első játékot e paraszt nyerte, s az Bábolna volt. Második játék ez volt: Kolozsmonostor, s itt nyerte e kurtanemes a békességet... De én is nyertem itt; az időt... *(Szünet, majd sötéten, fenyegetően.)* De azután Kápolnára hívlak országostul, s ott nem fősvénykedtek s nem alkudoztok, de megadjátok nekem, ami szükséges

a hadra... Harmadik játékot én akarom nyerni, és az lesz az utolsó...

(Budai Antal jön vissza. Vajda hirtelen elhallgat, feléje fordul s pár lépést eléje teszi.)

VAJDA

Egyet akarnék még. *(Budai elutasító mozdulatot teszi.)*

Nem punktumokhoz. Én magam szeretnék valamit tőled.

BUDAI ANTAL

Szólj, uram.

VAJDA

Ha a békességet elvégeztük, te az én zászlómhöz szegődj.

BUDAI ANTAL

Mit akarsz, nagyságos uram?

VAJDA

Vajdai zászlót adok parancsod alá, Budai Nagy Antal.

BUDAI ANTAL *(fagyosan)*

Nem kell. Zászlód nem kell, és senki zászlója nem kell.

VAJDA *(végigméri Budait; s őszintén)*

Kár. Akartam volna pedig. *(Gondolkozva.)* S ez lett volna az egyetlen út, aki számodra nyitva van.

BUDAI ANTAL

Volna másik utam is, elhidd. Akit százezer pór s kelyhes katona csinálna nekem, ha én azt úgy akarnám.

VAJDA

De azt az utat ne kívánd magadnak, Nagy Antal. Mert bizony mondom, az nem oda viszen, ahová te gondolod, hanem ahová én tudom: *(keményen szembenéz)* a vesztőhelyre.

BUDAI ANTAL *(megsápad, keze kardjára fut. Jönnek hátulról Bálint pap és Márton, jönnek az asztalhoz. Budai rájuk néz, s visszatolja kardját. Aztán)*

Uram! Írjuk alá a punktumokat.

(Fordul, s indul az asztal jobb végéhez, s ott régebbi helyére ül. Melléje Márton és Bálint. Vajda és a többi is a régi helyére ül, csak Tamási áll. Lukács páter a békesség megírt punktumait magában foglaló iratot az asztalhoz hozza s leteszi az asztal bal végén; meggyújtja a gyertyát. Aztán apát felé fordul, s meghajtja magát. Kis szünet.)

APÁT

Elsőül te add nevedet: Stefanus Csáki, vojvoda Transsylvaniae... *(Vajda feláll székeből, lassan az asztalhoz megy, irónádat vészen kezébe, mártja a téntába. Pillanatig mozdulatlanul nézi az iratot, aztán hirtelen elhatározással aláírja nevét. Lukács viaszrudat tart a gyertyához, és viaszt csepegtet az írásra, miközben vajda lehúzza gyűrűjét s a viaszra nyomja. Aztán lassan megfordul és lehajtott fejjel helyére ül vissza. Lukács porzót hint az aláírásra.)*

APÁT

Másodikul te írod: Georgius, episcopus Transsylvaniaensis. *(Püspök lassan feláll és jön az asztal felé...)*

(Függöny közben lassan lemegy.)

NEGYEDIK FELVONÁS

SZÍN: A kolozsvári óvári városháza emeleti szobája. Boltozott mennyezet, hátfalon nagy ablakfülke keskeny ablaknyílással, körülökéssel a fülkében. Bal falon hátul félkörű nyílás az előtérbe. Előtte, fal mellett erősen vasalt láda. Jobb falon hátul szegletben tűzhely, füstfogóval. Előtte ajtó szomszéd szobába. Szoba közepén kicsi, nehéz, gótikus asztal, mellette kartalan kecskelábú ülökék. Asztal megett, tűzhely előtt nagy karosszék. Asztalon fedeles ónkupa, két pohár és vasgyertyatartó.

IDŐ: 1437. december 31. Szilveszter. Kegyetlenül hideg idő, mely estére hófúvásos viharra változik. Késő délután. Félhomály, a tűzhely vöröses fénye világít.

(Mikor a függöny felmegy, a szobában Vajdaházi hadnagy van egyedül. Ül az ablakfülkében, szemben a hátulsó nyílással. Szemben lévő padon hosszú kardja, tokban. A szobában csend. Aztán elől jobbról nyílik az ajtó hangtalanul, s a szobába lép Bese Anna, Budai Antal felesége.)

BESE ANNA *(feje fátyolkendőbe kötve, ruhája középkori nemes-polgár asszonyos viselet: combközépig érő, róka-prémes, magas állógallérú fekete kabát, hosszú, kerek*

szoknya, lábán papucs. Előrejön, az asztal mellett megáll)

Kegyelmed az, Pál hadnagy?

VAJDAHÁZI PÁL *(felriad, felugrik, kardját kapja. Aztán megnyugszik s visszaül. Restelkedve)*

Csak én. Mit akarsz?

BESE ANNA

Az uram reggel ment el. Délre nem jött haza. Mit tud róla?

VAJDAHÁZI PÁL

Csak ezt én is. Nem jött még vissza, s nem üzent.

BESE ANNA

Rég nem imádkoztam templomban, Pál. Úgy szeretnék templomba menni.

VAJDAHÁZI PÁL *(feláll)*

Nem mehetsz. Ki a házból nem eresztelek, Anti megtiltotta.

BESE ANNA

De mért?... Mondja, Pál, mért vagyok rab?

VAJDAHÁZI PÁL

Egy hete kergettük ki a városból az asszonyokat. Mind.

Egy sincsen több. Azért.

BESE ANNA

Nem tudtam. S azokat mért kergették ki?

VAJDAHÁZI PÁL

Hogy ne egyenek. S te maradtál itt egyedül.

BESE ANNA

S igaz, én eszem. Ezért nem mehetek hát ki a házból?

VAJDAHÁZI PÁL

Ezért, Anna. Ne lássanak az emberek. A katonák...

Az éhesek... Nem jó, ha látnak...

BESE ANNA *(elgondolkozik)*

Szeretném, ha nem volnék már itt. Anti azt ígérte, hogy még ebben az esztendőben itt hagyjuk ezt a várost.

S holnap újesztendő... Pál, mondja, baj van? Mondja, nagy a baj?...

VAJDAHÁZI PÁL

Ne kérdezz engemet, Anna. De az uradat. Én katona vagyok, s ő a vezér. Ő tudhatja csak, s az Isten...

BESE ANNA

Az Úristen?... Pál... akkor nagy a baj. *(Halkan.)*

Akkor a halál kóborol itt...

(Csend, majd künn közeledő lépések. Vajdaházi a bal hátsó nyílás elé áll.)

VAJDAHÁZI PÁL

Valaki jő, s te menj most.

BESE ANNA (indul, de az ajtónál megáll)

Mint a rab.

VAJDAHÁZI PÁL (türelmetlenül)

Siess, Anna.

BESE ANNA

Igen, igen. Mint az elítélt rab. (Kimegy az ajtón.)

(A bal hátsó nyíláson ekkor már bejött Kardos Jákob. Fején kötés, arca piszkos, véresen mocskos, beesett. Lábbával topog, mert fázik, és jobbra jön, a tűzhely elé áll. Mogorva.)

VAJDAHÁZI PÁL (áll Jákob előtt, s két kézzel támaszkodik a kardjára)

Késetetek, Jákob. Mi újság?

KARDOS JÁKOB

Szorul a hurok, hadnagy. Fulladunk. Szamosfalváig se juthattam, s hat kopjámat vágták le... Kajántó felől is be vagyunk zárva szorosan.

VAJDAHÁZI PÁL

Mártonról van-é híred?

KARDOS JÁKOB (halkan)

Márton a vajda rabja...

VAJDAHÁZI PÁL (rémülten kiált)

Hazudsz... Hogy Márton?...

KARDOS JÁKOB

Ne ordíts. Senki nem tudja még talán. És ne is tudja, amég a vezér nem.

VAJDAHÁZI PÁL (kezével fogja száját; fojtott hangon)

Te honnan tudod?

KARDOS JÁKOB (bekötött fejére mutat)

Karddal kaptam, látod? Vajdai huszár volt, leütöttem. Az mondotta. S azt is, hogy bolond vagyok. Ha átalmennék, kegyelmet kapnék. Erre kettéhasítottam a fejét, hogy ne szólhasson többet. Mert jöttek a legényeim, s meghallhatták...

VAJDAHÁZI PÁL

Antit nem láttad?

KARDOS JÁKOB

A klostrom-bástyánál mustrál. Mondotta: itt várjam meg...

(Vészen egy széket s a tűzhely mellé ül. Közben künn megint lépések, s az ajtón katona jön be. Ez Szilágyi András, a szilágysági pórok tisztje.)

SZILÁGYI ANDRÁS

A vezért keresem. *(Hangja durva, ő maga nehézfejű kurtanemes.)*

VAJDAHÁZI PÁL

Nincsen itt, láthatod.

KARDOS JÁKOB

A klostrom tájékán van, ha még el nem ment.

SZILÁGYI ANDRÁS

Mert az embereim éhesek.

VAJDAHÁZI PÁL

Osztottunk a reggel kenyeret.

SZILÁGYI ANDRÁS

Félnapra valót. Már három napja csak ennyit.

VAJDAHÁZI PÁL

Másnak se többet, a szilágyi embernek sincsen két hasa.

SZILÁGYI ANDRÁS

De az korog. S fegyver van a kézben.

VAJDAHÁZI PÁL

Fegyvert ne emlegessetek. S dolog nincsen.

SZILÁGYI ANDRÁS

Mért nincsen? Mért? Ezt kérdem: ebben az üres piszkos fészekben mért ülünk?

KARDOS JÁKOB

Repülj ki belőle, bolond, ha tudsz.

SZILÁGYI ANDRÁS *(kezd mérges lenni)*

Fegyverünk van, s Enyedről is kirepültünk. Egy roháással kettéharaptuk a vajdai sereget. Most meg itt ülünk. Egy falás kenyereünk nincsen vacsorára, s a vezér csak ül, s traktál a vajdával... *(Kis szünet, de senki nem akar neki felelni.)* Biztattak, karácsonyra jön Márton a szabadító sereggel. De úgy lehet, ez csak hazugság volt.

VAJDAHÁZI PÁL *(élesen)*

Kiről mondod, hogy hazudik?

KARDOS JÁKOB

S ki mondja?

SZILÁGYI ANDRÁS

Mondják. S nem igaz? Katonák beszélnek, kelyhes keresztények.

KARDOS JÁKOB

Nem ember az, de baromállat. S korbács való nektek, nem szó. Nyakatokba iga. Az.

SZILÁGYI ANDRÁS *(erősen dühös)*

Fogd a szád. Éhes a katona, s lát és hall. És meg van fogva. Ebben az egérfogóban, akibe beléhoztátok, ti s a vezér. Nem repülhetünk ki? Mért jöttünk akkor ide bé? Ki akarta? S mért ültünk itt, amíg bezártak, hogy nem moccanhatunk s itt dögölhetünk. De a vezér csak traktál s alkuszik. Az asszonyokat kihajtotta, mert fogytán a kenyér, de mindenki tudja: egy asszony itt van még. S igazság ez?...

KARDOS JÁKOB *(felugrik, s közbe akar ütni).*

VAJDAHÁZI PÁL *(Jákobhoz)*

Shót se szólj s ne moccanj. Hadd mondja ez okos ember, mert ő tudja.

SZILÁGYI ANDRÁS

Mindenki tudja, s én is. De most már elég. Nem kell seregünknek trakta, se alkuvás, se békesség. Se vajdával, se urakkal, se papokkal...

VAJDAHÁZI PÁL *(gúnyosan)*

Úgy, úgy. Harc kell nektek, zsákmány és minden. De ha három nap nem telik bendőtök pukkadásig, összedugjátok a fejeteket, s vinnyogtok, köpdöstök s bűdösítetek, mint megszorult görény. Emberek vagytok-é? Kelyhesek s katonák, avagy koszos ebek?

SZILÁGYI ANDRÁS *(ordítva)*

Ebek? Te mondod, hogy ebek? De a mi bőrünkre megy a játék, amit ti játszottok? Vigyázzatok! A fegyver a mi kezünkben. S ha dögölni kell, velünk kell dögöljete ti is, s nem menekedik mi bőrünk árán senki. A vezér se, a felesége se...

(Vajdaházi és Jákob szó nélkül ugranak hozzá.)

KARDOS JÁKOB

Üsd le, hadnagy.

(Vajdaházi akkor már szó nélkül Szilágyi arcába ütött)

öklével. Szilágyi felordít, s hátratántorodik az ablak-szeglethez. Az ajtó nyílik, s belépnek rajta Budai Antal és apát. Meghökkenve állanak meg. Pillanatnyi csend. Szilágyi áll összegörnyedve s nekitámaszkodva az ablak sarkának, két keze véres arcára szorítva. Kinn szélsivítés, és egy ajtó dörren.)

BUDAI ANTAL (lép egyet előre, felcsattanó hangon)

Mi ez itt, Pál?

(Vajdaházi ökle lehanyatlik. Jákob félig kihúzott kardját hüvelyébe tolja. Kis csend.)

BUDAI ANTAL

Feleljetek. (Szeme egyikről a másikra ugrik.)

Ittasok vagytok?

VAJDAHÁZI PÁL (csendesesen)

Ugatott s harapott az eb, s szájon vágtam.

BUDAI ANTAL (nagyon megviselt képű. Katonásan öltözve, kard. Apáthoz)

Üljön le, szentatyám. Abba a nagy székbe ott a tűzhely mellett. (Apát szó nélkül előrejön s leül a karosszékre. Vajdaházihoz.) Vessétek ki e dögöt. (Elfordul, s szemben áll Jákobbal. Vajdaházi kitámogatja Szilágyit.)

KARDOS JÁKOB (hozzáhajol Budaihoz, súgva)

Uram, Mártont megfogták.

BUDAI ANTAL (meredten néz, aztán lehajtja fejét; halkan)

Tudhattam volna... (Jákob vállára teszi kezét, és szemébe néz.) Egyik kezünk leszakadt, Jákob. Vigyázzunk, nehogy idő előtt tudja s lássa ezt valaki. (Elgondolkodik.) De ma holdtölte, s talán fordul az idő... Hóban s szélben semmit nem ér a ló s a páncélos és íjas... Ezt tanul meg, Jákob... S vajon él-é?

KARDOS JÁKOB

Nem tudhatom. (Szünet.) Parancsolsz még valamit, uram?

BUDAI ANTAL

Most menj. (Jákob kimegy, Budai utána szól.) Senki ide nem jöhet. (Budai forgácsot vészen a tűzhelyről és meggyújtja a gyertyatartóban a gyertyákat. Aztán leül apáttal szemben az asztal mellé; a nézőtérről mindketten profilban látszanak. Apáthoz.)

Most egyedül vagyunk, szentatyám, és senki nem háborít... Nem vártalak. A vajda küldött?

APÁT

Én akartam jönni. S itt vagyok most vajda szavával és püspök tudtával.

BUDAI ANTAL

Mit kívánsz tőlem?

APÁT

A békességet, Budai Antal.

BUDAI ANTAL

Jakab-napkor megtettük. Én tartottam, s mi mind tartottuk, de vajda felborította, tudhatod.

APÁT

Tudom. S mégis akarnám.

BUDAI ANTAL

Tegnapelőtt vajda szólított minket: adjuk kezünkől a fegyvert s a rab papokat, és ő kegyelmet ad nekünk.

APÁT

Te azt üzented vissza, hogy a fegyvert nem adod, s a kegyelem nem kell. Rosszul tetted.

BUDAI ANTAL

Nem hiszek a vajdának, s nem hiszek püspöknek.

APÁT

Fogóban vagytok, s abból utatok kifelé nincsen.

BUDAI ANTAL

Enyeden is így tudta vajda, de lám, baj nélkül kijöttünk, s megvehettük Kolozsvárt. Igaz-é?

APÁT

Megvettétek. De most a vajda láncot vont körétek, s nem jöhettek ki. A vajda várhat, van ideje, de ha kenyereitek elfogy, a fegyver kihull kezetekből. Akkor pedig a vajdánál nincs kegyelem és irgalom számotokra. S én azt nem akarnám...

BUDAI ANTAL (*keserű gúnnyal*)

Jó a szíved, atyám, ha megsajnálod az eretnek kelyhest s a rebellis pórt.

APÁT (*ridegen*)

Se egyet, se másat nem szánom. Aki az egyház törvényét s ország rendjét rontja s borítja, azt én nem sajnálhatom, mert a rendet s törvényt szolgálom.

BUDAI ANTAL

Egyház törvénye s ország rendje nem Krisztustól való, hanem papok s urak épített erős vára az, akiben benne

ülnek, és akibe bé nem eresztik a tenger sok szegény népet, hanem fegyverrel és korbácsi uralkodnak rajta. Ezt a fegyvert és korbácsot kell kivenni papok és urak kezéből, és ama rend és törvény várát kell lerontani, akkor igazság lesz, és egy lesz a rendje és törvénye minden embernek. Ezért vettem kezembe fegyvert.

APÁT

Egyház törvénye és ország rendje kemény kőszikla. Aki bolond fejjel vakon szalad neki, betöri fejét s megnyomorodik. Ezért akarnám, hogy okosak legyetek most, mert tudom, hogy a halálé vagytok különben.

BUDAI ANTAL

Úgy lesz, ahogy az Úristen akarja. Mindenütt a világon eretnekeket égetnek és rebelleseket nyársalnak, de a tűz és vér a földet trágyázza, hogy kikelhessenek abból új eretnokségek és rebelliók.

APÁT (*elgondolkozva*)

A püspök és vajda ezt nem tudják, és titeket mind vesztőhelyre adnak s halálra. Ezt nem akarnám, de hogy meghajtsátok fejeteket rend és törvény előtt.

BUDAI ANTAL

Megüzentem: vigye hadait a vajda innen, mi meg kiadjuk a papokat, kiket rabul tartunk, s mi akkor álljuk a békességet, kit Jakab-napkor kötöttünk.

APÁT

Mondhattad ezt akkor, Budai Antal, amikor vártad kelyhes Márton szabadító seregét. De tudd meg: Márton s vele két tiszted a vajda rabjai.

BUDAI ANTAL

Tudtam ezt. De mondd, atyám, él-é még Márton?

APÁT

Rab. És most vajda utolsó szavát mondom, s utoljára: lerakjátok a fegyvert, a rab papokat kiadjátok. Akkor a pór mind hazamehet békességgel. De tisztjeitek az országban nem maradhatnak, s rabul adjátok ama Bálint nevű papot. S te vajda hadához állasz, és zászlót ad neked...

BUDAI ANTAL

Úgy. (*Szembenéz apáttal.*) Bálint papot rabul adjam papok prédájára, s magam zászlót vállaljak vajda seregében. Ha én ezt a zsványságot mind akarnám tenni

és tehetném, hiszed-é, atyám, hogy vajda s püspök ezt a kötést tisztességgel tartanák?

APÁT *(nem néz Budai szemébe)*

Mit tehetsz, Budai Antal? Vajda ittszorított, s minde-
teknek az Isten irgalmazzon.

BUDAI ANTAL

Tudom ezt, de mást is tudok, mert katona vagyok, és vajda is tudja ezt. Lásd, mostanig száraz, csendes tél volt, hó sehol egy szikra sem. Hanem ma, úgylehet, fűjás lesz s temérdek hó. Az pedig a mi barátunk, nem a vajdáé.

(Nyílik az ajtó, s belép Vajdaházi.)

BUDAI ANTAL *(feláll; Vajdaházihoz)*

Mit zavarasz? Mondottam: senki ide nem léphet.

VAJDAHÁZI PÁL

Bálint pap akar szólni veled.

(Bálint belép és néhány lépés után megáll. Vajdaházi a tűzhely mellett benn marad.)

BUDAI ANTAL

Mit akarsz, atyám? Láthatod, beszédem van itt, és sietős.

BÁLINT PAP *(apátra néz)*

Az emberek éhesek, és Szilágyi Andrásnak orcájába vert hadnagyod, amért ezt megmondotta. Te meg az utcára vetted a házból. Rendben van-é ez, Anti?

BUDAI ANTAL *(elcsudálkozva)*

Reám panaszolsz, atyám, s Vajdaházi Pálra?

BÁLINT PAP

Három hete kushadunk itt, s fulladunk. Semmit nem teszel, és semmit nem tudunk. Igaz-é?

BUDAI ANTAL *(támadó haraggal)*

Számon kérsz? Engemet?

BÁLINT PAP

Tégedet, Budai Antal. *(Apátra mutat.)* Azt mondták nekem: megint traktálsz a hazudó vajdával s nyúzó püspökkel. Nem hittem. S most lám, itt e pap. S ketten beszéltek s traktáltok titkosan, és örözteted ajtódat, hogy senki lábát be ne tegye ide. Ki bőrire traktálsz? Senki nem tudja.

BUDAI ANTAL *(felcsattan)*

Pap vagy, de nyelvedre féket tégy. S most elég volt.

BÁLINT PAP

Még csak egyet. Karácsony óta várjuk Mártont a szabadítással. Úgy mondtad, akkor itt lesz. De mai napig sem jött, és senki nem tudja, mért. Úgylehet, te tudod, de te nem szólasz, hanem titkosan alkudol. Hát tudd meg, Budai Antal, a várásból elég volt, és nem lesz alkuvás, és nem lesz békesség. Megmondottam. *(Fordul és indul.)*

BUDAI ANTAL *(kiált)*

Megállj! *(Hozzáugrik, megfordítja maga felé, s fojtott hangon.)* Eszeveszett vagy, s mérget köptél reám. Mert te harcot akarsz, de én békességet. Egyszer már megtiltottam, hogy piszkáld a tudatlan embereket. De te nem vagy katona, és nem tudod, mi az engedelmesség hadjárásban. Most hát még egyszer megmondom: a hadparancsolója én vagyok és senki más. Ti akartátok, nem én. Aki nem engedelmeskedik parancsomnak, megbüntettem, de aki rebelliót teszen, hitemre mondom, fejét karóba szúratom. S most menj, és cselekedjél, ahogy akarsz. *(Megfordul hirtelen, és helyére megy, Bálint pap lassan kimegy.)*

VAJDAHÁZI PÁL *(a pap után néz, azután Budaihoz)*

Ne menjek utána?

BUDAI ANTAL

Mért?

VAJDAHÁZI PÁL

Nagy bolondot teszen ez még ma bizonyosan.

BUDAI ANTAL

Hagyd.

(Vajdaházi vállat von, s kimegy.)

BUDAI ANTAL *(végigsimít homlokán, aztán apáthoz; előbb kicsit rekedten, később rendes hangján)*

Hallottad, Bálint pap harcot akar, én békességet. De vajdának s püspöknek nem hiszek, és sorsomat Isten kegyelmére bízom.

APÁT

Utolsó szód ez? Lásd, gyalázatos haláltól akartalak megmenteni tégedet és keserű élettől e szerencsétlen pórt, s te nem fogadod el?

BUDAI ANTAL

Ha akarja az életemet az én Jézusom, megtartja azt, s ha nem akarja, te azt meg nem tarthatod akkor. Ezért a békességről ne beszéljünk, hanem a rabokról.

APÁT

Hét rabotokról tudok. Papokról...

BUDAI ANTAL

Jól tudod, atyám. S mind adom őket Mártonért és két paraszt katonámért. Jó lesz így?

APÁT

Jó. S mikor?

BUDAI ANTAL

Holnap hajnalban küldjétek a rabokat a Vízi-kapuhoz. Ha addig baja lesz Mártonnak, a cserepapok meghalnak.

APÁT

Úgy legyen. S gondolom, végeztünk, s mehetek.
(*Feláll.*)

BUDAI ANTAL (*kicsit habozik, zavarban van*)

Még nem. Várj, atyám. Valamit akarnék és kérnék tőled.

VAJDAHÁZI PÁL (*sisakkal fején, karddal kezében belép*)

A nyírségiek és szilágyiak fegyverben állanak és gyülekeznek. Vihetem az alabárdosokat?

BUDAI ANTAL

Mit akarsz?

VAJDAHÁZI PÁL

Széjjelütök közöttük.

BUDAI ANTAL

Küldd Jákobot reájuk, te pedig a tiszteket idehíjjad. Mind s tüstént jöjjenek, s aztán az egész had fegyveresen. Mustra lesz és kenyérosztás.

VAJDAHÁZI PÁL

Kenyérosztás?

BUDAI ANTAL

Jól értetted... Hull még a hó?

VAJDAHÁZI PÁL

Sűrűn, s nagy széjjel. (*Kimegy.*)

(*Néhány pillanatig csend van benn, de kívülről dobszó pereg és nyújtott kiáltás*)

Fegyverbe... fegyverbe...

(*Aztán csendesedő dobszó és lárma, futó lépések... A jobb oldali ajtón kijön Bese Anna. Egészen csendesesen, s nem veszik észre, mert a külső lármára úgyelnek. Anna*

pár percig áll, aztán az asztal felé lép. Most Budai meghallja ezt a lépést, s odafordul.)

BUDAI ANTAL

Anna.

BESE ANNA *(kicsit ijedten)*

Egész nap vártam, s nem jött. Hallottam, itt van, s azt tudtam, már egyedül.

APÁT

Bese Tamás leánya? *(Anna apáthoz megy és kezét csókol.)*

BUDAI ANTAL

Árvája. Az. S az én feleségem. S róla akarok veled szólni.

APÁT

A feleséged? *(Anna fejére teszi kezét, s egészen halkán.)* Szegény asszony.

BUDAI ANTAL *(apáthoz):*

Jó ember vagy, atyám. Ezért kérek tőled, s talán megteszed.

(Anna leül egy székre az ura mellé.)

APÁT

Bolondul hoztad ide ez asszonyt, Budai Antal.

BUDAI ANTAL

Nem hoztam. Itt volt jó embereknél, mikor a várost megvettük, s itt marasztottam. Hová mehetett volna akkor az én feleségem, s kire bízhattam volna? És atyám, teherben van ez asszony.

APÁT

Szegény árva.

BUDAI ANTAL

Velem mi lesz, nem búsulok azon. De ez asszonyért félek. Ezért megkérlek, ezt az én feleségemet innen kivigyed, ha most elmész, és ne tudja vajda és senki, hogy ő az én feleségem. Most ne tudja. S azután megoltalmazd, amég érette megyek, ha az Isten úgy akarja. Megteszed-é ezt nekem, atyám?

APÁT

Neked nem tehetem. De megteszem ez asszonynak, s a gyermekért, aki tőle születni fog. *(Kisannához.)* Eljössz velem, leányom, és én megoltalmazlak.

BESE ANNA

Kell ezt? Azt hittem, békesség lesz már.

BUDAI ANTAL

Bizonyosan az lesz nemsokára. De most elküldelek, Kisanna.

BESE ANNA

S megint harc lesz és kóborlás és tűz és vér és gyilkolás? S én félek és reszketek, és soha ennek vége nem lesz már.

APÁT

Bizony mondom, hamar vége lesz.

BUDAI ANTAL *(feláll és felesége fejét simogatja)*

Szépen készülj, Annácska, öltözz jó melegen, és a gúnyádat szedd össze. Meg a pénzt, akit neked őrzésre adtam. S ne félj. Az apátúr megoltalmaz, tudom. Amég éretted jövök.

BESE ANNA *(felnéz)*

Értem jó hamar, Anti? Megígéri, hogy békesség lesz, s értem jó?

BUDAI ANTAL

Én akarom, és az Isten bizonyára akarja a békességet.

(Kintről rohanó, nehéz lépések dobogása.)

S most menj és siess, Kisanna.

(Anna megy lehajtott fejjel. Mikor az ajtóhoz ér, bal ívnyílásból emberek tódulnak be. Némelyikük kezében kivont kard, másnak csákány. Elöl hatalmas, nagy ember. Vad dühös arcok, vegyes ruhák. A hátsó sarokból előkerül Bálint pap, előrejön, s baloldalt megáll. Anna első jobb ajtón ki.)

BUDAI ANTAL *(álltában kihúzza magát, parancsoló vezénylő hangon)*

Megállj!

(Az emberek önkéntelenül, egyszerre megtorpannak, hirtelen csend és mozdulatlanság.)

(Budai Antal áll egy helyben, kézzel az asztalra támaszkodva. Halkabban, de élesen.)

Mi az? Betörtetek?... Ide berontottatok?... Ki hívott?... S fegyverben... *(Lép egyet előre.)* Le azt a kardot... Ki parancsolt ide?...

(Senki sem felel, de a kardok s fegyverek lassan a föld felé hajolnak s eltűnnek, s a szemek is a földre szege-

zódnek.) Senki sem szól?... Te se, György?... Hallgatsz, Mihály?... (Szeme az oldalt álló Bálinton állapodik meg.)

Bálint pap, te sem?...

(Szembenéznek, mozdulás nincs. A tömegben keresztül most Vajdaházi tör be, széjjeltaszítva az embereket. Kezébe vont kard. Megáll és Bálintra mutat.)

VAJDAHÁZI PÁL

Ez volt, uram.

BÁLINT PAP *(bólint, de nem szól)*

BADAI ANTAL *(halkan, hidegen)*

Te?... Bálint... S mit akarsz itt?

BÁLINT PAP *(kinyújtott kezével apátra mutat)*

Azt a papot akarom.

BUDAI ANTAL *(odanéz ő is, csudálkozva)*

Azt? *(Visszanéz Bálintra.)* Eszednél vagy?

BÁLINT PAP

Mondottam. Azt akarom.

SZILÁGYI ANDRÁS *(a tömegből kiált)*

A vajda követit. Akivel traktálsz.

BUDAI ANTAL *(odanéz, s felcsattan most)*

Ki az?... Itt vagytok még?... Pusztulj, csürhe... Ki innen...

(Kezével a bal nyílásra mutat, mire az első sorok azonnal hátrálnak, s van, aki megfordul: csak Szilágyi András lép előre, apát felé.)

SZILÁGYI ANDRÁS

Nem... Előbb a papot, addig nem... *(Apát felé lép még egyet, de senki vele nem mozdul.)*

BUDAI ANTAL *(maga nem mozdul, csak szól)*

György, fogd meg.

(György azonnal ugrik, és vállon fogja Szilágyit. S most mások is ugranak oda: megragadják.)

BUDAI ANTAL

Kössétek meg.

SZILÁGYI ANDRÁS *(egy pillanatig szinte kábultan áll, aztán rettentőt ordít, kirántja magát a meglepett emberek keze közül, és ugrik előre apát felé. S most egy pillanat alatt történik, ami jön.)*

BUDAI ANTAL *(Szilágyi elé ugrik és mellen ragadja)*

Bitang.

(Szilágyi megtorpan. Hátról György szökik utána, oldalról Vajdaházi, de mielőtt megragadhatnák, Szilágyi kést ránt övéből és Budai oldalába vágja.)

SZILÁGYI ANDRÁS

Pusztulj hát te.

(Akkor már György rajta is van, és Szilágyi hanyatt zuhant a földre. Egy kurta pillanatig minden dermedten mozdulatlan.)

BUDAI ANTAL *(áll és csodálkozva bámul, aztán hirtelen oldalához kap, ahonnan fekete vér kezd folyni. Megtántorodik, a mellette álló Vajdaházira dől, és csendesen szól)*

Megszúrt...

(Feje bal oldalra kókad, Vajdaházi vállára, aki átfogja megroskadó vezérét és viszi a karosszékhez s oda beülteti.)

VAJDAHÁZI PÁL *(felegyenesedik, arca kegyetlen; végignéz az embereken, majd reámutat a földön fekvő Szilágyira) Vigyétek.*

(Egy pillanat alatt reávetik magukat, felragadják, és hurcolják, csak úgy a földön, rohanva, s ki. Pillanatnyi csend. Bent maradnak Budai, Vajdaházi, apát, Bálint pap.)

(Kinn rettenetes kínos ordítás, utána kisebb, aztán hörögés és csend.)

VAJDAHÁZI PÁL

Megölték... Vitéz ember volt... Kár érte...

BUDAI ANTAL *(Bálinthoz)*

Te adtad halálra...

KARDOS JÁKOB *(az első ajtón jön be. Arcán látszik, hogy mindent tud, de katona. Budai elé áll, tiszteleg és jelent)*

Uram, későn érkeztem. A klostromot feltörték, a rabokat megölték...

BUDAI ANTAL *(felmerevedik és rémülten)*

A papokat?

KARDOS JÁKOB

A papokat, uram. Mind a hetet.

(Budai visszaroskad székébe és lehunyja szemét.)

APÁT

Irgalmazzál nekik, én Istenem. (*Keresztet vet, azután olvasóját veszi és imádkozik.*)

BUDAI ANTAL (*szeme kinyílik és Bálindra szegeződik*)

Ezeket is te ölted meg, Bálint.

VAJDAHÁZI PÁL (*Jákobhoz*)

S a rebellisek?

KARDOS JÁKOB

Szertefutottak. Nyírségi és szilágyi csürhe... Vagy húszat rabul vettünk, a többiek kiszöktek a városból.

BÁLINT PAP

Kiszöktek... A vajda táborába szöktek?...

BUDAI ANTAL

Egyebet mit vártál?... S most ott mindent tudnak...

VAJDAHÁZI PÁL (*mogorván nézi Bálintot*)

Ha a papgyilkolást megtudják, abba a percebe reánk rontanak...

KATONA (*jön s jelent*)

A tiszték parancsot várnak.

BUDAI ANTAL

Pál, Jákob. Fussatok... A seregdobot veressétek meg. Mind a kenyeret ki kell osztani. S a kulacsokba bort. Ha áll a sereg, jelentsétek... (*Katonához.*) Milyen az idő?

KATONA

Kegyetlen hófúvás, nagyuram.

BUDAI ANTAL

Fussatok. Aki elébb indul, az megélhet... talán... (*Katona, Vajdaházi, Jákob el. Pillanatnyi csend. Budait nézik, akinek arca a kintől eltorzul.*)

APÁT (*bort tölt és nyújtja Budainak*)

Igyál.

(*Budai iszik. Kinn dobolás mélyhangú üstdobon, és szakadatlan pergés apró dobokon, mely idővel halkul, majd elnémul.*)

BUDAI ANTAL (*maga elé, halkan*)

Minden jó volt, és az Isten kegyelmes nekünk evvel az idővel. (*Bálinthoz.*) Márton a vajda rabja. A papokkal akartam kicserélni. Ezt végeztem az apátúrral. S te elrontottad, Bálint.

BÁLINT PAP (*előrejön és Budai előtt megáll*)

Az Isten verjen meg engemet...

BUDAI ANTAL

Harcot akartál s bosszúállást. S most megöltél engemet, megölted Mártont, s gondolom, megöltél mindent...

BÁLINT PAP (*kinyújtja két kezét*)

Vasaltass meg, Anti, és köttess fel engemet.

BUDAI ANTAL

Nem. Az jó halál volna neked, Bálint.

(*Anna jön be, felöltözve, bőr subába, feje bekötve gyapjúkendőbe, kezében kis átalvető.*)

BESE ANNA

Készen vagyok, uram. (*Meglátja urát: hozzásiet.*) Véres. (*Reáhajol.*) Szentatyám, csorog a vére...

BUDAI ANTAL (*Bálinthoz*)

Szólj ki, Bálint, jöjjön Pál hadnagy.

(*Bálint ki.*)

BESE ANNA (*Bálint után néz iszonyattal*)

Ez ember rontott meg minket, és hozott reánk minden iszonyúságot... Ó, én uram. (*Letérdel Budai elé, fejét ura ölébe hajtja és sír.*)

BUDAI ANTAL (*simogatja felesége haját*)

Ne sírj, Kisanna... Hanem menj... S a gyermekekre vigyázzál...

(*Jön Vajdaházi és Bálint.*)

VAJDAHÁZI PÁL

Parancsolj. Minden rendben, a zászlók állanak. A kenyeret kiosztottuk.

KARDOS JÁKOB (*jön, s jelent*)

A Magyar-kaput döngetik, s a falat másszák.

BUDAI ANTAL

Mifélénk?

KARDOS JÁKOB

Szász darabontok s vajdaiak.

BUDAI ANTAL (*Vajdaházihoz*):

A láncingesekkel a Magyar-kapuhoz siess, s tartsd őket, amég tudod. (*Vajdaházi el. Jákobhoz.*) A szél délnyugatról fúj, Vízi-kapun ki a városból. Aztán által a Szamoson, és fel a hegynek, mindig északnyugatnak. Az utat ösmered. Indulj.

KARDOS JÁKOB (*nézi Budait, áll, és nem mozdul*)

BUDAI ANTAL

Mondottam: indulj, és siessetek.

KARDOS JÁKOB

Megyek; uram. Csak négy ember jön a rudakkal, s
viszünk téged is, uram.

BUDAI ANTAL (*türelmetlenül*)

Tedd, amit parancsoltam. (*Kicsit szomorúan.*) S én nem
mehetek veletek most, Jákob...

BESE ANNA

Anti... Jézusom, Anti...

BÁLINT PAP (*megrendülve*)

Jézus...

KARDOS JÁKOB (*kétségbeesetten, elkéseredve lecsapja kardját*)

Akkor én mért menjek?

BUDAI ANTAL

Mert parancsolom! Indulj, s vezesd a sereget. (*Kardos
Jákob kapja a kardját, megy. Az ajtónál visszafordul
még egyszer, aztán ki. A szobában csend.*)

BUDAI ANTAL (*Bálinthoz*)

Te is menj. Mire vársz?

BÁLINT PAP

Köztük nincsen helyem énnekem.

BUDAI ANTAL

Lehet, igazad van.

(*Kívül egy hangon ének zendül most, mely mind erősebb-
ben, hatalmasabban harsog. A dobok ütemre, tompán kí-
sérlik az éneket.*) (Zsoltár 22., 16. és 17. vers.)

Mint cserép, az én erőm megszáradott,

Én nyelvem is az ínyemhez tapadott,

Vettettem a halálnak porába.

Mert az ebek körülvettek engemet,

Gonoszoknak serege megkörnyezett,

Szeget vertek kezembe s lábamba...

(*Az ének közben hallik a meginduló s menetelő sereg
dobogása, tompán, hömpölyögve. Aztán az ének s dobo-
gás halkul s elhallgat.*)

BUDAI ANTAL *(a halkuló éneklés közben nagyon halkan, magának)*

Ezt énekelték mindig. S ez szép volt. Mindig győztünk... Ha ott lehetnék... talán most is. Egy pohár bort adjatok... De... Várj...

BESE ANNA *(ura kezét fogja)*

Fáj, Anti?... Fáj...

BUDAI ANTAL

Nem sokáig már, Kisannám. Ne sírj... De lásd, én most meghalok... Ne sírj, fiam. *(Bálinthoz.)* Bálint, adj úrvacsorát... *(Apáthoz, aki imádkozik.)* Nem tudom, szentatyám, szabad-é neked eretnekért imádkoznod?... *(Később.)* De azt hiszem, Isten előtt nincsen eretnek. *(Bálinthoz.)* Az asztalfiában van kenyér. *(Kisannához.)* Fogd a kezemet, Kisannám... *(Bálint az asztalfiából kenyeret vészen elé. Aztán kabátja alól kis bortömlőcskét, s abból néhány cseppet tölt a borospohárba, akiből Budai ivott volt. A kenyérből egy falatot letör. Kenyeret bal kezébe, poharat jobb kezébe veszi. S imádkozik halkan. Közben nyílik az ajtó, és beugrik néhány katona s utánuk a vajda. Megdöbbenve állanak meg, aztán vajda előrejön. Apátot megösméri.)*

VAJDA

Te vagy az, apátúr? S élsz-é?

APÁT *(kezét visszautasítólag vajda elé nyújtja)*

Állj! S ne moccanj, uram. Ne bántsd Úristent, aki most itt van közöttünk.

(Vajda megáll, és senki nem moccan.)

(Bálint bevégzi imáját és reámondja hangosan az áment. S most a kenyeret adja Budainak.)

BÁLINT PAP

„Vegyétek és egyétek, mert ez az én testem, mely tiéretetek megtöretett... *(Budai szájába veszi a falatot, azután a bort nyújtja.)*

„És monda Jézus: Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki énbennem hiszen, ha meghal is, él az...” *(A poharat tartja Budai szájához, és megitatja. Aztán imádkozik.)* Mi atyánk, ki vagy a mennyekben... *(Megerszákítja imáját, odalép Budaihoz, nézi egy pillanatig, aztán lehajtja fejét.)*

Meghalt... Ámen...

BESE ANNA (*nagyon halkán és fájdalmasan*)

Anti... (*Összeomlik.*)

APÁT (*Annához megy és felemeli*)

Gyere, leányom... Mi menjünk. (*Átöleli, s mennek lassan kifelé.*)

VAJDA (*előrelép s megismeri Budait*)

Budai Nagy Antal... A vesztőhelyet elkerülted... De Transsylvániában a kelyhesség meghalt...

APÁT (*mentében egy pillanatra megáll, vajdához*)

Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára...
(*Annával lassan kimennek.*)

(*Függöny*)

Nagyurak

Részlet

Három királya fogyott el az országnak tíz esztendőök alatt, s most negyedikül a sorban nem maradt más, mint Anjou Martel Károly fia, az ifjabbik Anjou Károly: Caroberto. A rákosi választógyűlésen a nagy bárók közül az Abák, Ákosok, Csákok, Borsák s valamennyi püspök és papok mellett a kunok, a budai, szepesi és erdélyi szászok s a vármegyék nemesiségének jó része királyának ismerte el és kiáltotta ki az Anjout.

De a gyűlésen nem volt ott a kőszegiek, trencsényi Mátyus úr és az erdélyi vajda, együtt e három: akkor az ország nagyobbik fele.

Ezeknek hódolását meg kellett vásárolnia a királynak. A kapzsi trencsényinek tehát a tárnokmesterséget, a kőszegi Henrik úrnak a szlavóniai bánátust adta; mire ezek is vállalták a királyt és a békességet. László vajdával azonban külön kellett alkudoznia, mert az ő kezében volt a korona... Esztendeig tartó nehéz alkudozás volt az, és a vajda csak akkor csapott fel, amikor észrevette, hogy ha nem adja ki a koronát, az egész országgal szemben egyedül marad most:

– Mind e ragadozó farkasok koncot kaptak, ezért mind egyek most, s erősebbek, mint én. Várni kell hát, amég megéheznek... S én várhatok...

Ezt gondolta a vajda és hát – engedett. Kiadta az országnak a koronát, de a király keze írását és pecsétjét vette, hogy vajdaságában nem háborgatja és nem látja meg kezében némely királyi jószágokat és jussokat. Mire végül ő is hódolt és vállalta Anjou Carobertót.

*

Alig egy esztendővel ezután, egy kora tavaszi napon a nádor üzent Szatmárból, Asszonypatakáról Csicsó várába. Kérdeztette: „Vajon ott-é a vajda, s ha ott, megvárná-é,

amég megkeresheti? Lovakat akarna vásárolni a csicsói ménesből.”

A vajda Csicsón volt akkor, s visszaüzent: „Csak jöjjön ám a nádor, mert lóval is, szíves barátsággal is várja.”

*

Öt nap múlva a várba érkezett Borsa Kopasz úr, a nádor, s vele számadótiszt, úrfi-inas, csatlós és hét csikós. „Nem uraskodni jöttem a vajdához s nádorul, hanem komámhoz, s köpeckedni” – mondotta, amikor összeölelkeztek atyafiságosan a vajdával, és azután csak nézték egymást kis ideig szó nélkül, merthogy már régen látták egymást. A vajda hosszú, derék ember, hosszú orcájú és hosszú orrú, nagy, szürke szemű és szép, piros-barna bőrű. De már öregedő, háta kicsit hajlott, szakálla-bajusza deres, és hátrafűsült haja is az. Borsa úr inkább kicsi és száraz ember, sárga orcája széles, apróka, fekete szilvamagszeme csillogó, és orra, mint a karvalyé.

– Menjünk be a házba, uram s komám. Gondolom, talán falás étel és egy ital bor jól fog esni – szíveskedik a vajda.

- S egy kis beszélgetés is – toldja a nádor.
- Az Amádé fiakról, gondolom.
- Éppen azokról...

*

Ülnek egymással szemben a vastag toronyfalba vágott ablak szorosába épített kőpadokon. Közöttük kicsi cserefa asztal, az asztalon kézügyben egy-egy ónkupa. A házban hűvösség és csendesség. És csendes a nádor hangja is, ahogy mondja:

– Talán tudod, uram: kicsiből kezdődött. Szinte csak tréfának indult. S lám, mi nőtt ki belőle!... Kassán mikor jártál?... Gyermekkorodban? Akkor nem tudhatod: szép, nagy község az; öreg Béla király jóvoltából kulcsos város. Sűrűn a házak, a boltok rakottak drága portékával, fűszer-számmal, posztóval, gyolccsal, bőrrel, gyapjúval és selyemmel-bársonnyal is. A pincék borral. Népe számos, pénzen hízott polgára posztógúnyában feszít, és aranyos lánc a nyakában, asszonyukon selyem suhog. Nyála csorgott e városért Amádé úrnak.

– Gondolom s elhiszem. Többet érhet az húsz falujánál.

– E Kassa ötvennél is. Próbált is velük mindent, hogy az ő uraságát vállalják a királyé helyett. Ígért és fenyegetett: vámost, zálogolt, megállította a vásárosokat, sarcolta őket s a városba bé se eresztette. Hidakat szedetett fel. S ha valaki panaszt, csapatta, tömlöcöztette... Mind nem használt semmit. A polgárok nem ijedtek meg, inkább megbokrosodtak: oltalmazták magukat s vakmerőn visszaütöttek. Lám, ezek a koszos, semmi népek, szurkos papucsosok, csipás takácsok, gethes vargák, hasas kalmárok, puffadt uzsorások! Na!

– S a végén öreg Ámádét összeapritották. Így hallottam.

– Várj csak! Még nem! Hadd mondok el szép rendben, mi történt tovább... Hát csak megunták az Abák a sok bakalódást e hitvány néppel, s most ősszel, Katalinkor, mind a fiak hatan, s apjóstól, fegyveresen, fölös darabontokkal s fényes nappal reámentek a városra avval, hogy szökött szolgálikat keresik a polgárokon. Vásáros nap volt, a piacon árusok, sátorok, szekerek, sűrűn a nép... A darabontok megbolondultak; reá a sátorokra, reá a boltokra, de még inkább a borospincékre. S ez lett a vesztük. Mert elszéledtek, és sokan megittasodtak. A polgárok pedig hirtelen fegyverre kaptak, s ahol megfoghatták, leverték és leütötték őket s megkergették. S hogy akkor az Aba urak is kardot vontak, reájuk támadtak, velük megharcoltak és győzedelmeskedtek... Sokan estek el a tusakodásban, katonákban és polgároknak is, de elesett öreg Ámádé úr és nyomban meghalt. Két fiát megfogták és tömlöcözték, a más négyet úgy verték ki csúfosan a városból, s darabontostul. Így történt ez, valóságosan.

– Nem okosan történt...

– Igaz! De nagyobb baj is lett még ebből. Merthogy a polgárok panaszt tettek a királynál az Abákra, az Ámádé fiak is apjuk meggyilkolásáért a polgároknak, a király a polgároknak adott igazat: a gyilkolás vádja alól felmentette őket; az Ámádé fiakat azonban fegyveres támadásban, rablásban és fosztogatásban vétkesekül elítélte, s a polgárok minden károsodását reájuk bírságul kivetette. E gyalázat tette az Ámádékkal ez eszevesztett király; mire az Ámádé fiak megtagadták királyukat és ellene fegyvert fogtak.

– És segítőül kapták maguknak a trencsénit. Tudom. S most e két nagy farkasnemzetség megeszi a királyt...

– Nem tudhatod. Van segítője a királynak is.

– A kunok.

– Azok is. De másik is, akiről te még nem tudhatsz... Tehát a király persze hirtelen elvette Mátyustól a tárnok mesteriséget s azt a megholt Henrik bán Miklós fiának adta, másik fia: János, lovászmester lett, a harmadik püspök. Most hát a kőszegi had a királyt segíti.

– *Nem* Henrik bán e Henrik fiak! Mátyus úr kisujját sem érik meg.

– Igaz! De legalább nyugton ülnek és nem marnak bele Caroberto vékonyába. Hanem így most futhatnak tőlük e királyhoz mások: Zalából, Somogyból, Vasból. Apró bárócskák, régi megnyomorított nemzetségek: szabadulásért, stalumért, jószágért, ígéretért.

– Hiszem! De tovább, mert e sem igen elég.

A nádor azonban nem folytatta tovább. Szemét összehúzta, s a vajda szeme közé nézett. Úgy kérdezte aztán, nagyon csendes hangon és akadozva:

– Mondd, komám, s ne titkold: üzent-é neked a király?

– A király?... Hogy üzent-é?...

– Tudni akarnám: *vajdájának üzent-é mostanában?*

– Úgy! – s kicsit elmosolyodott a vajda. – *Ezt* akarnád tudni?... *Hát igen – üzent.*

– Parancsolta-é zászlódat? Vagy a hadak felülését? Avagy ígért-é valamit?

– Nem parancsolt s nem ígért semmit. Csak üzente: tartsam véle a jó békességet...

– Csak ezt?... S te?

– Visszaüzentem: a békességet tartom, s ha úgy akarná: két jó vajdai zászlómmal vigyáztatom Ungot és Zemplént.

– Úgy!... Hát vigyáztatod! *Csak* vigyáztatod...

*

... Borsa úr kupája után nyúlt, ivott egy kortyot. De nem folytatta beszédét, hanem elfordult és nézett ki az ablakon, a dombokra, melyeknek taréját most bearanyozta a hanyatló nap, és le a völgyre, akire már reáborult a hegyek árnyéka. Szép, szelíd csend és békességes nyugalom ült a hegyeken és völgyeken, és a sötétedő égen aranyosan lángoló,

apróka, vidám báránfyellegek. Valahol juhok kolompja szól, és bárányok bégetnek bánatosan, s mintha valahol messze leányhang is dalolászna...

... Koppan a kupa az asztalon, és belereccsen a csendbe a vajda hangja:

– A táncolás hát megkezdődött, ezt tudom én is. De tovább alig valamit. Te azonban nádor vagy, s ott a szomszédban.

Kopasz úr megrázza magát és visszafordul a vajda felé:

– Az Ámádék kezdték, s fenn Sárosban királyi várakat hódoltatnak. Gondolom, ezt te is tudod még. Mátyus úr folytatja lenn a Dunánál: cseh zsoldosai Budáig nyargalásznak.

– S a király?

– Sáros várát próbálgatta, de onnan elverték, mire a Szepességre húzódott.

– Okos. Ott a láncsásokat maga mellé kaphatja.

– Erre gondolsz?

– Azok szívesen cserélnék vissza az Abák szolgaságát a király szabadságával. S ezt most megtehetik.

– De megkeserülhetik a cserélést, azt is tudhatják. Nahát!... Az Ámádé fiak különben most Kassát szorongatják, s Mátyus úr is indított oda segítő hadat.

– S ha Kassa elesik?

– Kassát nem bánám. Jó leckéje lenne az a nagyra puffadt polgárnak. De Kassával esne az egész felső ország. S ki tudja, hogy még mi minden?...

Megint hallgat a két úr s nézegeti és méregeti egymást. Nagy sokára a nádor szólal meg:

– Arra gondoltam, ha e farkasok győznének, igen megönné étvágyuk s mindent felfalnának. *Mindent!* Érted?

– Mátyusra gondolsz?

– Reá, s nem az Ámádé fiakra. Éppen Mátyusra, kit már ma princepsznek szólítanak. Ha győzne, mit gondolsz, *kinek* szólíttatná magát?

– Pedig azt mondád: verik a királyt.

– Még nem verték meg. Kassa erős vár. Népe makacs, s a király biztatja. Kemény és nagy falat az, meg lehet rajta fulladni... Az Abáknak nemrégén fogát csorbította... S hát most akarnám, hogy *ne* verjék le a királyt... *Nádora* vagyok...

– Igazság!... S én meg *vajdája*. Ha szorulna, én most segíteném...

– Csakhogy el ne essék, édes egy komámuram. Hogy éppen csak el ne essék... *Király* maradjon, a korona az ő fején, de ő a mi markunkban.

– Éppen így! Hogy ne boríthassa a kötést, akit nekem adott maga nevével és pecsétjével...

Egymásra nézett a két nagyúr: király nádora és vajdája, és szemük egymásra kacagott. Úgy gondolták, hogy értik egymást. Aztán ittak, és az ital most jobban esett, mint az előbb...

... Kinn valahol kisharang csendül, élesen és hosszasan.

– Angelusz – mondta a vajda, és az urak meghajtják fejüket és keresztet vetnek. A vajda feláll:

– Péterünk gondosan számon tartja az időt. Érzem, hogy éppen megéheztem, s gondolom, hogy te is, komám. Az estebéd vár.

– Mehetünk. S hajnalban a lovak dolgában is végezhetünk.

– Hiszem: megegyeztünk abban is...

Egymásra mosolygott a két nagyúr, kedvesen...